Petre Otu ♦ Maria Georgescu

RADIOGRAFIA UNEI TRĂDĂRI

Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza

editura militară

PETRE OTU • MARIA GEORGESCU

RADIOGRAFIA UNEI TRĂDĂRI
CAZUL COLONELULUI ALEXANDRU D. STURDZA

PETRE OTU MARIA GEORGESCU

RADIOGRAFIA UNEI TRĂDĂRI
CAZUL COLONELULUI ALEXANDRU D. STURDZA

EDITURA MILITARĂ
BUCUREŞTI, 2011

Coperta & layout: ADRIAN PANDEA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
OTU, PETRE
Radiografia unei trădări : cazul colonelului Alexandru D. Sturdza / Petre Otu, Maria Georgescu. - Bucureşti : Editura Militară, 2011
ISBN 978-973-32-0880-8

I. Georgescu, Maria

355.334.1(498) Sturdza, A. D.
929 Sturdza, A. D.

ARGUMENT

În istoria participării României la Primul Război Mondial, dezertarea sau trădarea colonelului Alexandru D. Sturdza constituie un caz aparte, atât prin notorietatea personajului implicat, cât şi prin motivaţia care a stat la baza gestului său. Trecerea la inamic a fiului fostului prim-ministru – şi lider, timp de mulţi ani, al Partidului Naţional Liberal –, Dimitrie A. Sturdza, a şocat pe toată lumea, de la sferele înalte ale clasei politice la simpli militari şi cetăţeni.

Generalul Alexandru Averescu, viitor mareşal, comandantul Armatei 2, care l-a avut subordonat direct în ultima parte a campaniei din anul 1916, considera gestul drept: „o pagină urâtă pentru noi"[1]. Pe aceeaşi linie, I. G. Duca, ministrul instrucţiunii publice şi cultelor, nota şi el că episodul trecerii la inamic a fiului lui Mitiţă Sturdza, un om care, în întreaga lui viaţă, fusese personificarea cinstei şi a corectitudinii morale, reprezenta una dintre paginile de „ruşine ale epopeii întregirii neamului"[2]. Chiar dacă „încercarea criminală a lui Sturdza n-a reuşit, mulţumită cinstei şi patriotismului simplilor soldaţi de care el a voit să se slujească" – aprecia istoricul Constantin Kiriţescu –, fapta sa a produs „o impresie deprimantă în armată şi în populaţie" şi „a zdruncinat întrucâtva încrederea pe care ţara şi armata o puneau în fruntaşii lor"[3].

Poate de aceea, istoriografia mai veche, dar şi mai nouă, a tratat cazul cu o anumită discreţie, împletită cu jenă. Atitudine, fără îndoială, de înţeles până la un anumit punct, întrucât nu este niciodată prea plăcut să te opreşti asupra unui episod stânjenitor, aşa cum a fost cel în care principalul „erou" era un ofiţer superior de valoarea colonelului Alexandru D. Sturdza[4]. S-a mai adăugat şi concepţia

[1] Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice de război*, vol. 2, *1916-1918 (Războiul Nostru)*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Eftimie Ardeleanu şi Adrian Pandea, Editura Militară, Bucureşti, 1992, p. 111.

[2] I. G. Duca, *Memorii*, vol. III, *Războiul*, partea I *(1916-1917)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994, p.166.

[3] Constantin Kiriţescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 45-46.

[4] În perioada interbelică a fost totuşi publicată lucrarea Baronului Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza. Un episod din Războiul Mondial. 1914-1918 pe Frontul Român*, Tip. Soc. pe acţ. Adolf Sonnenfeld, Oradea, 1926.

promovată în timpul „comunismului național", cu reverberații în epoca post Război Rece, potrivit căreia subiectele sensibile, de genul înfrângerilor, dezertărilor, scăderilor morale, cedărilor teritoriale etc., trebuiau evitate. Sau, când acest lucru era imposibil, cauzele erau, de regulă, transferate către alți factori, de obicei externi: contextul general ostil; raportul de forțe, se înțelege nefavorabil pentru noi; conjurații ale forțelor oculte; condiții grele meteorologice; simple accidente etc. Responsabilitățile proprii, viziunile diferite ale unor lideri politici și militari asupra unor probleme delicate, deciziile proaste ale unor comandanți mai mari sau mai mici, erorile comise pe parcurs, lașitățile de pe câmpul de luptă – altminteri prezente în toate epocile și în toate armatele –, trădările etc. erau trecute sub tăcere sau, în cel mai bun caz, minimalizate.

Istoria națională devenea, astfel, doar o înșiruire de personalități „mari", „drepte", „bune", „eroice", „viteze" etc. Așa s-a ajuns ca Mircea cel Bătrân să devină „cel Mare", Ioan Vodă cel Cumplit, „cel Viteaz", Aron Tiranul doar „Aron Vodă" etc. De prisos a arăta nocivitatea unei asemenea orientări pentru cercetarea istoriografică autohtonă, în contradicție cu tradiția instituită de marile personalități – Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu, Radu R. Rosetti ș.a. Trebuie spus că istoriografia națională a suferit o altă distorsiune gravă, în anii '50, prin introducerea proletcultismului și internaționalismului proletar. În acea epocă, personalitățile și evenimentele erau judecate după principiile marxist-leninist-staliniste. Cele care nu se încadrau în acest „pat al lui Procust" erau șterse, eliminate, interzise, iar aducerea lor în discuție, privată sau publică, reprezenta un delict foarte grav.

În aceste condiții, „cazul Sturdza" a rămas în penumbră, lipsind lucrările speciale care să analizeze întreaga sa complexitate, precum și profilul „eroului" acestui incident nefericit din războiul de întregire națională. Singurul studiu de valoare aparține unui eminent cercetător american, Glenn E. Torrey, specialist reputat în problemele românești din anii Primului Război Mondial[5].

Revenim, în cele ce urmează, asupra acestui subiect, pe care îl considerăm în continuare delicat și complex, printr-o prezentare și o analiză istorică mai amplă a omului și militarului Alexandru D. Sturdza, pe baza unor surse inedite coroborate cu informații deja cunoscute. Totodată, punem în circuitul istoriografic documente deosebit de importante, care pot întregi personalitatea acestuia: *Jurnalul* colonelului Alexandru D. Sturdza din campania anului 1916, cercetat de Glenn Torrey în studiul său, dar nepublicat; *Stenograma procesului intentat colonelului*

[5] Glenn E. Torrey, *When treason was a crime. The case of colonel Alexandru Sturdza of Romania*, în *The Emporia State Research Studies*, vol. XXXIX, n. 1/1992.

Sturdza pentru trădare, în care au mai fost implicați locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu și locotenentul Constantin Wachmann, precum și *Declarația* lui Alexandru D. Sturdza din 1920, în care revenea asupra actului său din ianuarie 1917 pentru a-l explica conaționalilor săi. Includerea acestor documente, care văd pentru prima dată lumina tiparului, este foarte importantă din punctul nostru de vedere, deoarece ele aduc noi lămuriri, noi clarificări și noi nuanțe asupra „episodului Sturdza".

Pe baza unor surse edite și, multe, inedite – documente de arhivă, articole din presa timpului, mărturii memorialistice –, am încercat să analizăm principalele etape ale carierei militare a colonelului Alexandru D. Sturdza, dintre care amintim pe cele de ataşat militar la Paris și de comandant al Școlii Militare de Ofițeri de Infanterie din București. Nu am omis nici activitatea sa publică de până la izbucnirea conflagrației mondiale, mai ales în sfera gândirii militare, unde a încercat să zdruncine conservatorismul unei părți importante a corpului ofițeresc, ceea ce i-a atras nu puține adversități. De asemenea, am analizat și activitatea sa în timpul campaniei din anul 1916, în funcțiile pe care le-a deținut – comandant al Regimentului 1 „Dolj" și al Brigăzii 7 mixte.

Momentului trădării i-am acordat un loc aparte, analizând atât motivațiile care l-au determinat la acest gest nesăbuit, cât și reacțiile generate în cele două tabere aflate în conflict.

N-am ocolit nici exilul său de peste două decenii, o perioadă de adânci frământări, în care dorul de țară și de familie și lipsurile financiare, jenante pentru el, boier de veche spiță, l-au măcinat continuu. Corespondența sa cu familia arată o personalitate meditativă, atentă la toate cele care îl înconjurau, care a acceptat, nu fără greutăți, trista soartă a unui proscris în țara sa. Totuși, undeva în adâncul sufletului său, a păstrat speranța unei revizuiri a sentinței, agățându-se de fiecare ocazie, reală sau închipuită, ce i-ar fi deschis drumul către redobândirea onoarei și a drepturilor pierdute. N-a fost să fie.

Cele trei documente înglobate în acest volum completează benefic monografia vieții și activității colonelului Alexandru D. Sturdza. Prima piesă, *Jurnalul* colonelului Alexandru D. Sturdza, scris cu stiloul pe carnețele mici, în puținul timp liber, acoperă perioada dintre declanșarea mobilizării armatei române, în noaptea de 14/15 august 1916, și 4 decembrie (stil vechi) 1916. Din cercetări reiese că a mai existat un carnet, care conținea însemnări din luna decembrie 1916 și până în ianuarie 1917, dar el nu a fost găsit în timpul cercetărilor.

Jurnalul a reprezentat o piesă importantă pentru procesul în care a fost judecat colonelul Sturdza, anchetatorii găsind probe care arătau, după opinia lor,

premeditarea faptei, ceea ce a constituit un fapt agravant. Dar, dincolo de aspectul juridic, însemnările au o semnificaţie istorică evidentă, constituind o mărturie din interior pentru meandrele campaniei armatei române din anul 1916, încheiată, cum se cunoaşte prea bine, cu o înfrângere militară de proporţii. Cititorul va lua cunoştinţă de noi aspecte ale nepregătirii militare pentru marea confruntare, de greşelile comise de unii comandanţi de rang înalt, de animozităţile din interiorul corpului ofiţeresc etc.

În acelaşi timp, jurnalul stă mărturie a conflictului interior pe care colonelul Sturdza l-a trăit în toate aceste luni. Ca ofiţer român, el avea datoria de a lupta pentru ţara sa, dar inamicul era Germania, care reprezenta a doua sa patrie. Sturdza făcuse acolo studiile militare şi activase mulţi ani ca ofiţer în armata germană. Pe fondul dificultăţilor intervenite în raporturile cu aliatul rus, Sturdza a considerat că soluţia cea mai bună pentru rezolvarea acestui conflict interior era trecerea la inamic şi organizarea unei rezistenţe împotriva armatei ruse, care copleşise teritoriul aflat sub administraţia guvernului român. Indiferent de motivaţie, pentru un militar aflat sub jurământ, fapta nu poate fi catalogată decât ca trădare, iar prevederile legale o incriminau foarte dur, pedeapsa fiind condamnarea la moarte.

De altfel, *Stenograma procesului*, realizată de căpitanul în rezervă Henri Stahl, este lămuritoare în această privinţă, iar sentinţa era de aşteptat chiar de la începutul procesului, unde, dintre cei trei inculpaţi, era de faţă doar locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu. Documentul prezintă acţiunile colonelului Sturdza şi ale celor doi colaboratori, înainte de trecerea la inamic, cât şi după aceea, cu scopul de a determina schimbarea de front a trupelor române, care urmau să lupte împotriva aliatului rus, considerat de Sturdza adevăratul pericol pentru naţiunea română.

În sfârşit, *Declaraţia* lui Sturdza din 1920, în care explică motivele faptei sale din iarna anului 1917, este, după cum o şi declară, o „spovedanie", fără recriminări, prin care nu şi-a propus nici să se apere, nici să se scuze. A cerut atât contemporanilor, cât şi urmaşilor: să fie judecat drept, expunând clar motivaţia acţiunii sale.

Sperăm că, astfel construit, volumul de faţă va genera interesul sporit atât al specialiştilor, cât şi al cititorilor pasionaţi sau preocupaţi de istoria naţională, în special de marea încleştare din anii 1914-1918. Ţinem să precizăm că demersul nostru nu are ca scop reabilitarea colonelului Alexandru D. Sturdza sau încercarea de a găsi scuze pentru fapta sa. Aceasta rămâne, indiferent de motivaţie, un act de trădare, de încălcare a jurământului militar, făcut cu premeditare, neîntemeiat pe considerente de ordin material, ci pe anumite opţiuni politice, posibile în cazul unui civil, dar nepermise unui ostaş.

Nu dorim, cu alte cuvinte, nici să-l reabilităm pe Alexandru D. Sturdza, nici să-l condamnăm din nou, adăugând o altă piesă de acuzare la dosarul său atât de consistent. După opinia noastră, istoricul nu este şi nu trebuie să fie nici procuror, nici avocat, ambele ipostaze fiind cât se poate de dăunătoare investigaţiei istorice. Am dorit doar să oferim o analiză nuanţată, cât mai echilibrată cu putinţă, bazată pe investigaţii îndelungi în arhive şi biblioteci, asupra unui episod trist şi incomod din Războiul de Întregire, până acum insuficient tratat în istoriografie naţională.

***

Transcrierea documentelor incluse în volum s-a făcut integral, respectându-se particularităţile sintactice şi morfologice ale autorului şi ale limbii din acea perioadă, potrivit principiului minimei intervenţii în textul original. Operaţia s-a realizat conform normelor ortografice ale limbii române în vigoare, îndreptându-se tacit unele greşeli gramaticale şi atenţionând asupra inconsecvenţelor autorului în privinţa datării.

Întrucât *Jurnalul* a fost scris de mână, pe carnete de format mic; unele cuvinte sau pasaje – de altfel, foarte puţine – nu au putut fi descifrate, fapt pe care l-am semnalat cititorului. De asemenea, am procedat la explicarea unor abrevieri, la completarea sau corectarea numelor unor persoane. Aşa cum cititorul va constata, *Jurnalul* conţine expresii şi cuvinte în alte limbi (franceză, germană, latină, greacă, maghiară), Alexandru D. Sturdza fiind un om cultivat şi un poliglot. Toate aceste pasaje au fost traduse în limba română. Precizăm că toate explicaţiile şi informaţiile care au fost inserate între paranteze drepte ne aparţin, iar cele între paranteze rotunde sunt ale autorului.

Întrucât, *Jurnalul* (mai ales), dar şi *Stenograma* procesului şi *Declaraţia* din 1920 conţin referiri la personaje şi fapte mai puţin sau deloc cunoscute, am apelat la note explicative pentru a facilita o înţelegere cât mai bună a consideraţiilor şi a faptelor relatate în cele trei documente.

Mulţumim colegului şi prietenului nostru, comandor (r) Gheorghe Vartic, pentru gestul de a ne pune la dispoziţie manuscrisul memoriilor generalului Mihail Buttescu, document ce aduce contribuţii de mare valoare la biografia colonelului Alexandru D. Sturdza.

În final, adresăm mulţumiri Editurii Militare şi directorului ei, Adrian Pandea, pentru sprijinul acordat în publicarea acestei lucrări.

ALEXANDRU D. STURDZA. CARIERA MILITARĂ, ACTIVITATEA PUBLICĂ

Familia

Alexandru D. Sturdza a făcut parte din marele neam al Sturdzeştilor, care a avut rosturi însemnate în istoria românilor, mai veche şi mai nouă. Din această bogată familie au făcut parte domnitori, cum ar fi Ioniţă Sandu Sturdza (1822-1828) sau Mihail Sturdza (1834-1849), demnitari de rang înalt (prim-miniştri şi miniştri), personalităţi culturale, ştiinţifice şi artistice de prestigiu ş.a. Activitatea lor a depăşit nu o dată graniţele ţării, având reverberaţii pe întreg continentul european şi nu numai[1].

Alexandru D. Studza s-a născut la 23 mai 1869, fiind unicul copil al cuplului Dimitrie A. Sturdza şi Zoe Cantacuzino. Tatăl său, Dimitrie A. Sturdza (1833-1914), era fiul lui Alexandru Sturdza şi al Ecaterinei, tot Sturdza, fiica logofătului Costache Sturdza de la Ruginoasa. Alexandru şi Ecaterina au avut nouă copii, Dimitrie fiind cel mai mare. A urmat Elena (1834), căsătorită cu Vasile Beldiman şi a doua oară cu fiul lui vodă Suţu de la 1821; apoi Constantin (1835) şi Alexandru (1836), morţi de copii. Al patrulea copil a fost o fată, Zoe (1837), căsătorită cu Dimitrie Balş, urmată de Ioan (1838), Matei (1839), mort în 1866, George (1841), căsătorit cu Maria, fiica lui Ion Ghica de la Ghergani şi a Alexandrei Mavros şi, în sfârşit, Ruxandra (1842)[2].

Dimitrie A. Sturdza a fost una dintre personalităţile politice şi ştiinţifice emblematice ale României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. A făcut studii temeinice în Germania, rămânând ataşat toată viaţa de această ţară sub raport politic şi cultural. Reîntors în Moldova, Dimitrie A. Sturdza a participat activ la procesul unirii celor două principate extracarpatice, fiind secretarul Divanurilor ad-hoc şi apoi al căimăcămiei de trei. Pentru o scurtă vreme, a îndeplinit funcţia de secretar particular al domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), dar marile nepotriviri de caracter dintre cei doi i-au transfor-

[1] Pentru detalii, vezi: Cristian Popişteanu, Dorin Matei, *Sturdzeştii. Din cronica unei familii istorice*, Fundaţia Culturală Magazin Istoric, Bucureşti, 1995.

[2] Biblioteca Academiei Române (în continuare BAR), Cabinetul de manuscrise, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, mapa V, acte 67-69.

mat în adversari. În consecință, Dimitrie A. Sturdza s-a implicat în conspirația, cunoscută drept „monstruoasa coaliție", care l-a forțat pe Cuza să abdice[3].

După venirea lui Carol I pe tronul României, a fost de mai multe ori ministru, precum și reprezentant al României la Istanbul. S-a retras o vreme din viața politică pentru a participa apoi la coaliția de la Mazar Pașa (1875), care a pus bazele Partidului Național Liberal. A făcut parte din guvernele liberale din perioada 1876-1878, dar s-a retras, nefiind de acord cu alianța cu Rusia.

De altfel, în întreaga sa activitate politică, el a apreciat că Rusia reprezenta cel mai mare pericol pentru existența statului român, rușii fiind, după opinia sa, continuatorii barbarilor care, timp de secole, au amenințat dinspre Răsărit hotarele neamului românesc. „Lupta românilor din Regat și din afara acestuia, scria el, a fost, este și va fi alăturea de Occidentul cult, în contra aspirațiunilor cotropitoare ale Răsăritului încă necult. Nu românii vor provoca această luptă, căci ei nu au provocat niciodată pe vecinii lor, dar când vor fi chemați, ei trebuie să fie pregătiți și oțeliți, gata a susținea lupta și a învinge. Românii să nu uite niciodată, concluziona Sturdza, că nu Țarul Rusiei i-a așezat la Dunăre pentru a fi sentinelă totdeauna trează a lumii civilizate, ci cel mai mare Împărat al Romei – Traian"[4].

Să mai adăugăm și faptul că, deși a fost participant la acțiunile de răsturnare a domnitorului Carol, organizate de liberali în anul 1870, Dimitrie A. Sturdza a devenit, după Războiul de Independență, un colaborator fidel al regelui Carol I, pe care l-a susținut în eforturile sale de modernizare a societății românești și în politica externă care avea drept ax central Tripla Alianță (din care România a făcut parte începând cu anul 1883). În calitate de ministru de externe, Dimitrie A. Sturdza a fost cel care, la 18/30 octombrie 1883, a semnat la Viena, alături de omologul său austro-ungar Kálnoky, tratatul de alianță cu Austro-Ungaria la care a aderat în aceeași zi Germania (din 1888, și Italia). Tratatul de alianță cu Puterile Centrale a scos la vremea aceea România din izolarea diplomatică în care se afla, oferindu-i o siguranță în fața tendințelor de expansiune ale Rusiei în Balcani și, mai departe, spre Strâmtori și ajutând-o să-și consolideze poziția în sud-estul continentului.

[3] Pentru perioada 1856-1859 și domnia lui Alexandru Ioan Cuza, vezi: Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1970; Dan Berindei, *Constituirea României moderne*, Editura Enciclopedică, București, 2009; *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator: Acad. Dan Berindei, Editura Enciclopedică, București, 2003.

[4] Dimitrie A. Sturdza, *Europa, Rusia și România. Studiu etnic și politic*, ediția a doua, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", București, 1914, p. 50.

În lunga guvernare liberală ce a durat până în 1888, el a deținut succesiv mai multe portofolii – externe, culte și instrucțiune publică, justiție. După moartea liderului Ion C. Brătianu (1891), la Congresul de la Iași (8 noiembrie 1892) Dimitrie A. Sturdza a fost ales șeful Partidului Național Liberal, deși „oculta", condusă de Eugeniu Carada, s-a opus. A avut această calitate până în anul 1909, când șefia liberalilor a fost preluată, tot ca urmare a unor manevre ale aceleiași „oculte", de Ion I.C. Brătianu. În această perioadă a fost de patru ori prim-ministru (1895-1896; 1897-1899; 1901-1904; 1907-1909), deținând concomitent și calitatea de ministru plin sau ad-interim la diferite departamente[5].

Activitatea politică a fost dublată de una științifică la fel de prodigioasă. A fost ales membru al Societății Academice la 15 septembrie 1871, rămânând legat de această instituție până la sfârșitul vieții. În calitate de secretar general al forului academic sau de președinte, Dimitrie A. Sturdza a contribuit la crearea Bibliotecii Academiei Române, căreia i-a sporit fondul documentar prin numeroase donații, i-a asigurat un local corespunzător și un prestigiu ridicat în societatea românească. Dimitrie A. Sturdza a fost un mare editor al documentelor privind istoria națională. Dintre ele remarcăm cele zece volume de *Acte și documente relative la istoria renascerei României* sau ale *colecției Hurmuzaki*. La acestea se adaugă studiile și lucrările sale, dintre care cele consacrate numismaticii au rămas drept capodopere ale genului[6].

Totodată, Dimitrie A. Sturdza a fost și un istoriograf al domniei lui Carol I[7].

Dimitrie A. Sturdza a fost extrem de conștiincios, muncind până la epuizare atât pe tărâm politic, cât și științific. Riguros până la pedanterie, el era și deosebit de cinstit cu banul și cu bunurile publice. Într-o țară în care politica se practica foarte adesea doar pentru chiverniseala personală, liderul liberal făcea o figură aparte prin chibzuința, chiar zgârcenia cu care administra resursele financiare ale țării. Toate mărturiile și documentele păstrate sunt unanime în a aprecia acest tip de conduită și această trăsătură de caracter ale liderului liberal.

[5] Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1994; Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, Editura Silex, București, 1994, 236-237.

[6] Dimitrie A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. 1-10, 1889-1909; Idem, *Însemnătatea divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, partea 1-6, 1857, 1858; Idem, *Însemnătatea lucrărilor Comisiei Europene de la gurile Dunării, 1856-1912*, vol. 1-3, Librăriile Socec&comp, București, 1913.

[7] Pe larg, vezi: *Charles I-er, Roi de Roumanie. Chronique–actes-documents*, Publié par Démètre A. Sturdza, vol. 1 (1866-1875), vol. 2 (1876-1877), Institut d'Arts Graphiques „Charles Göbl", 1899, 1904; Dimitrie A. Sturdza, *Domnia Regelui Carol I*, București, 1906; *Cuvântările M.S. Regelui Carol I către Academia Română 1867-1913*. Adunate și retipărite de Dimitrie A. Sturdza, ediția a 2-a, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", București, 1913.

Relaţiile lui D. A. Sturdza cu armata sunt obiect de controversă istoriografică. În epocă, el a fost acuzat că, prin funcţiile pe care le-a deţinut, cele de prim-ministru şi ministru de război (titular şi ad-interim), nu a asigurat fondurile necesare funcţionării armatei la parametrii ceruţi. Cazul cel mai des citat este replica dată şefului Marelui Stat Major al armatei, generalul Ştefan Tătărescu, tatăl omului politic liberal Gheorghe Tătărescu, în anul 1904. Acesta venise la prim-ministrul D. A. Sturdza, care era şi ministrul de război, cu un proiect de act normativ privind reorganizarea infanteriei, ce presupunea, evident, cheltuieli suplimentare. D. A. Sturdza a refuzat să accepte propunerea, declarând că: „Armata nu rentează"[8]. Această sintagmă a fost apreciată ca o dovadă peremptorie a neglijării armatei de către factorul politic. Fără a analiza pe larg o asemenea idee, subliniem că ea reflectă doar o parte de adevăr[9]. Necesităţile României din acea perioadă erau multe şi mari, astfel că s-a optat pentru soluţia alocării unor resurse limitate pentru armată, în condiţiile în care perspectiva unui război regional sau european nu era iminentă, iar apartenenţa statului român la Tripla Alianţa era un factor de securitate. Prin urmare, atitudinea lui D. A. Sturdza, până la un punct, era justificată.

Dar conduita lui trebuie apreciată şi din alt punct de vedere, cel al moravurilor clasei politice româneşti. Şi în perioada antebelică, dar mai ales în cea interbelică, înzestrarea armatei române a fost transformată într-o afacere foarte profitabilă pentru anumite cercuri politice şi militare. Exemplul cel mai ilustrativ în această privinţă este regele Carol al II-lea (1930-1940), camarila patronată de el organizând adevărate „tunuri" financiare pe seama înzestrării armatei. Uneori, ele erau cunoscute şi de opinia publică, sub forma „afacerilor": „Ferochimica", „Fokker", „Skoda" etc. În lumina acestor realităţi, atitudinea lui D. A. Sturdza, de grijă şi corectitudine deosebite faţă de banul public, este de apreciat.

După moartea sa, prin Înaltul Decret nr. 3 425 din 30 octombrie din 1914, semnat de regele Ferdinand, pentru a-i cinsti memoria, gimnaziul militar din Craiova a primit denumirea de *Gimnaziul militar „Dimitrie A. Sturdza"*[10]. Raportul care propunea o asemenea măsură era semnat de Ion I. C. Brătianu, prim-ministru şi ministru de război. În document se aprecia că propunerea era un „semn al amintirii recunoscătoare ce oştirea păstrează lui Dimitrie A. Sturdza, a cărui muncă rodnică, atât ca ministru de război, cât şi ca neobosit servitor al Statului, pe toate tărâmurile, a contribuit atât de mult pentru dezvoltarea şi înălţarea României"[11].

[8] Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, studiu introductiv de Şerban Tanaşoca, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 15.

[9] Pe larg vezi: Petre Otu, *Mareşalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda*, Editura Militară, Bucureşti, 2005, p. 106-107.

[10] „Monitorul oastei", nr. 49 din 10 noiembrie 1914, p. 1 133.

[11] *Ibidem.*

Mama lui Alexandru Sturdza, Zoe, provenea din familia Cantacuzino, la fel de ilustră ca a tatălui, care a dat, la rându-i domnitori, politicieni de frunte, savanți[12]. Zoe Cantacuzino era fiica lui Ioan Cantacuzino, fiu al logofătului Constantin Cantacuzino, fost caimacam la 1848, și al Mariei Mavros. Cuplul a avut trei fete – Zoe, Sevastia și Maria. Zoe s-a căsătorit cu Dimitrie A. Sturdza, Sevastia cu Petre P. Carp, liderul conservator, iar Maria, cu Mihail Suțu.

Zoe Sturdza (1847-1920) trecea, după cum aprecia episcopul Raymund Netzhammer, drept o femeie foarte inteligentă și cultă care „dominase societatea din București până în ultimele zile ale defunctului rege [Carol I] și ale decedatului ei soț, dând tonul în ceea ce privește arta, literatura și muzica"[13]. Ea era considerată în România, după opinia aceluiași memorialist, „drept cea mai mare cunoscătoare în domeniul muzicii"[14].

În acest mediu familial a crescut și s-a format Alexandru Sturdza. A primit de timpuriu o educație aleasă, având profesori germani și francezi, iar mama i-a transmis marea sa pasiune pentru muzică. Alecu, așa cum era alintat de părinți, a fost un copil precoce, învățând să scrie și să citească în mai multe limbi de la o vârstă fragedă. De remarcat că, prin tatăl său, a fost format în spiritul culturii germane, iar prin mama sa, a cunoscut și a apreciat civilizația franceză. De altfel, corespondența dintre mamă și fiu s-a desfășurat, în mare măsură, în limba lui Voltaire.

Prima scrisoare, în limba germană, către tatăl său, este datată 26 octombrie 1872, la trei ani și câteva luni[15]. Au urmat alte misive trimise părinților din diverse locuri. La 6 octombrie 1877, de pildă, din București, în plin război cu Imperiul Otoman, probabil sub influența discuțiilor din familie, scria lui D. A. Sturdza: „Astăzi au trecut foarte mulți muscali cu fluieri și tobe și sbiară ca niște nebuni"[16]. Pe aceeași linie antirusă, la 14/26 august 1878, călătorind cu vaporul „Tegelthoff" spre Viena, nota într-o altă scrisoare către tatăl său: „La masă nu mâncăm pește fiindcă anul acesta peștii au mâncat mulți ruși și sunt veninoși"[17].

[12] Pentru acest subiect, vezi, între altele: *Albumul familiei Cantacuzino cuprinzând o alegere de portrete și documente relative la această familie scoase mai ales din arhiva și colecțiile domnului G. Gr. Cantacuzino*, București, 1902; N. Iorga, *Despre Cantacuzini. Studii istorice bazate în mare parte pe documentele inedite din arhiva d-lui G. Gr. Cantacuzino*, București, 1902; Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, Editura Albatros, București 1996.

[13] Raymund Netzhammer, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, ediție realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, traducere din limba germană de prof univ dr. George Guțu, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 616.

[14] *Ibidem*, p. 353.

[15] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (1)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[16] *Ibidem*, S 5 (6)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[17] *Ibidem*, S 5 (8)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

De mic a fost extrem de bine pregătit şi educat într-un cult al muncii, trăsătură specifică familiei din care provenea. Studiile gimnaziale şi secundare le-a urmat la Jena şi pe cele universitare la Breslau (azi, Wrocław, Polonia), ambele din Germania, orientarea spre această ţară devenind astfel o tradiţie de familie. Tatăl a urmărit cu atenţie educaţia fiului. La 6 ianuarie 1887, din Viena, Dimitrie A. Sturdza îi scria lui Ioan Bianu, un devotat discipol şi prieten de familie: „Al[ecu] e bine. A mers tot progresând normal. Sper că se va face un bărbat zdravăn. A cetit până acum în clasă 15 cărţi din Odiseea, şi până la Paşti întreaga O[disee]. Cărţile cetite le ceteşte ca şi cum ar ceti o carte germană sau franceză"[18].

Studiile militare în Germania

La 9 martie 1889, Alexandru Sturdza era înregistrat ca soldat voluntar în armata română, dar la 16 noiembrie acelaşi an primea un concediu de trei ani pentru a urma studiile militare în Germania[19]. Motivaţia pentru care Dimitrie A. Sturdza a optat pentru asigurarea unei cariere militare singurului său copil nu este prea clară. Îndeobşte, aristocraţia românească nu a fost atrasă de armată, relativ puţini dintre fiii acesteia au urmat cariera armelor. Mulţi s-au îndreptat spre alte domenii considerate fie mai sigure, fie mai conforme cu statutul lor social (diplomaţie, avocatură, medicină). Au fost şi cazuri de tineri care, pe urma înaintaşilor, au intrat în politică, averea şi/sau prestigiul dobândite fiind factori ai ascensiunii pe scara socială. Poate cel mai ilustrativ exemplu îl reprezintă Brătienii, care au format o adevărată dinastie în politica românească, aflată, nu de puţine ori, la concurenţă cu dinastia de Hohenzollern[20].

Accederea în corpul ofiţeresc a fiilor provenind din familiile cu o stare materială bună sau a celor din marea boierime a fost, prin urmare, excepţia şi nu regula. Unii, cum ar fi generalul Alexandru Socec, fiul celebrului librar şi editor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, s-au conformat unei cerinţe de familie, ca modalitate de a-şi corecta comportamentul de până atunci. Alţii, un exemplu este generalul Radu R. Rosetti, au făcut-o datorită unui concurs de împrejurări. Cum averea se micşorase simţitor ca urmare a unor decizii mai puţin inspirate ale antecesorilor, inclusiv ale tătălui său, iar dorinţa de a finaliza studiile la Politehnică (pe atunci Şcoala de Poduri şi Şosele)

[18] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. V, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p. 17.

[19] „Anuarul Armatei Române", 1901, p. 284.

[20] Mihail E. Ionescu, *Romania Orientală.160 de ani*, Editura Militară, Bucureşti, p. 20-25.

nu a fost materializată, datorită matematicilor, Radu R. Rosetti s-a orientat către cariera de ofiţer[21].

Este posibil ca, aflat în vârful ierarhiei politice şi sociale, Dimitrie A. Sturdza să fi dorit prin această alegere pentru fiul său o reconfirmare a statutului său, o dovadă a devotamentului său pentru ţară. Căci, după opinia sa, exprimată în mai multe ocazii, armata reprezenta „în toate ţările bine organizate corpul cel mai ales în serviciului statului, căci el trebuie să fie reprezentantul ordinii şi al datoriei"[22]. Om al ordinii, al disciplinii şi al devotamentului pentru binele public, liderul liberal a apreciat că aceste calităţi, pe care el le-a ilustrat cu strălucire, trebuiau să fie transmise şi fiului său, iar locul cel mai potrivit era armata. „Singurul meu fiu pe care mi l-a dat Dumnezeu, afirma liderul liberal la Constanţa, în 1902, are onoarea să servească patria în oştire. [...] I-am dat o creştere ostăşească, cu ordinea şi datoria ca zilnică povaţă, cu munca neobosită ca practică a vieţii. Am convingerea, conchidea el, că va fi vrednic de a se numi ostaş român"[23].

În acelaşi timp, opţiunea militară pentru fiul său şi decizia ca acesta să se pregătească în armata germană, una dintre cele mai bune din lume, erau concordante şi cu orientarea externă din acel moment a statului român, care aderase, în 1883, la Tripla Alianţă (Puterile Centrale). Nu este exclus ca trimiterea unicului său fiu să fi reprezentat un „zălog", o garanţie pentru păstrarea orientării politice a României, de colaborare cu această ţară. Şi Petre P. Carp, cumnatul şi cuscrul lui Dimitrie A. Sturdza, a procedat de o asemenea manieră, unul dintre fiii săi, Petru, fiind trimis la studii militare în Germania. Procedeul nu era nou, el fiind asemănător celui practicat o lungă perioadă de timp de Poarta Otomană, ca putere suzerană, în raporturile cu principatele româneşti extracarpatice. Domnitorii români, din momentul preluării tronului Moldovei sau al Munteniei, erau obligaţi să-şi trimită fiii la Istanbul, drept garanţie a fidelităţii lor faţă de sultan.

Evident că în cazul lui Sturdza, dar şi al lui Carp, problema nu se punea în aceşti termeni, dar cei doi au fost, până la sfârşitul vieţii, adepţi foarte convinşi ai păstrării alianţei cu Germania, ai orientării României spre această ţară. Dimitre A. Sturdza vedea colaborarea bilaterală şi preluarea experienţei germane drept garanţiile cele mai sigure ale progresului şi ale stabilităţii statului român. În consecinţă, şi-a îndreptat fiul spre Germania, având ferma convingere că astfel serveşte cel mai bine interesele ţării sale.

[21] Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, vol. I, Colecţia „Convorbiri literare", Bucureşti, 1940, p. 82-115.

[22] *Cuvântarea domnului Dim. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri, Ministru de Război, la Banchetul Batalionului al Doilea Vânători, „Regina Elisaveta" la serbarea luării Griviţei în 30 august 1902*, Tipografia „Voinţa Naţională", Bucureşti, 1902, p. 33.

[23] *Ibidem*, p. 36.

Alexandru D. Sturdza a rămas în Germania 12 ani, el urmând, în acest răstimp, cursurile mai multor instituții de învățământ și efectuând stagii de practică în unități și comandamente de diferite arme. Pentru început, a parcurs, timp de doi ani, cursurile Școlii Militare din Hanovra (1889-1891)[24]. Mândru de evoluția fiului său, D. A. Sturdza, scria de la Veneția, unde se afla în concediu cu fiul său, lui Ioan Bianu: „Alecu e un băiat zdravăn și un bărbat foarte cult, care își are calea cea mare trasă, și îndestulată voință ca să o urmeze. Ceea ce-mi place e că nu dă înapoi dinaintea dificultăților și că dă piept cu dânsele cu rezoluțiune și simțământ de datorie. Acest din urmă, în fine, rămâne cheia întregii educațiuni omenești: cine o are, fie om, fie națiune, acela merge înainte bine"[25].

La 17 noiembrie 1891, Alexandru D. Sturdza a absolvit Școala Militară din Hanovra. Cu aceeași dată, în baza studiilor din Germania, a fost primit în armata română cu gradul de sublocotenent (Regimentul 1 geniu). Deși încadrat în armata română în diverse funcții, pe baza unui acord special încheiat între regele Carol I și împăratul Wilhelm al II-lea, Alexandru D. Sturdza a servit în armata germană până în toamna anului 1901. În perioada 16 februarie 1892–27 februarie 1901, cât a durat concediul de studii, Alexandru D. Sturdza a studiat la Școala de Artilerie și Geniu, ce funcționa la Charlottenburg și la Academia de Război din Berlin, făcând și stagii aferente în diverse unități și comandamente. În tot acest răstimp, el a fost pregătit ca ofițer de legătură între cele două armate în eventualitatea unui război și în conformitate cu tratatul de alianță dintre România și Puterile Centrale.

În această perioadă, a fost avansat în grad în armată română. La 10 aprilie 1895, generalul C. Poenaru, ministrul de război, a supus aprobării monarhului Raportul nr. 46, relativ la înaintarea în gradul de locotenent în arma geniului, începând cu 8 aprilie, a sublocotenentului Alexandru D. Sturdza, la vacanța existentă în Regimentul 1 geniu, prin avansarea locotenentului Ion D. Vasilescu. Carol I și-a însușit acest raport și prin Decretul nr. 1 787 din 10 aprilie 1895 i-a acordat lui Alexandru D. Sturdza gradul de locotenent[26]. De remarcat că documentul era o completare la Înaltul Decret nr. 1 987 din 9 mai 1894, ceea ce înseamnă că tânărul Sturdza fusese avansat cu un an întârziere față de promoția lui. Cu toate acestea, documentele militare i-au menținut vechimea în acest grad de la 8 aprilie 1895.

Scrisorile schimbate între tată și fiu, precum și corespondența dintre cei doi și Ioan Bianu dau o imagine cuprinzătoare a vieții militare din epoca celui de-al

[24] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (17)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[25] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. V, ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, Editura Minerva, București, 1980, p. 38 (scrisoarea din 7 octombrie 1891).

[26] „Monitorul oastei", nr. 19 din 20 aprilie 1895, p. 540.

Doilea Reich, a preocupărilor, succeselor, îngrijorărilor și aspirațiilor lui Alexandru Sturdza. La 11 februarie 1894, aflat la Școala de la Charlottenburg, îl informa pe părintele său că inspectorul general al armei nu era mulțumit de rezultatele obținute de toți cursanții. În ceea ce-l privea, a finalizat lucrarea despre generalul belgian Henri Alexis Brialmont, cel care, între altele, a elaborat planurile de sistemului de fortificații al Bucureștilor[27]. Profesorul de tactică era mediocru, dar tânărul Sturdza se bucura că a luat note bune la matematică[28].

În același an, la 18 octombrie, era foarte mulțumit că are „condeiul" *Pelican* și că a desființat călimara, „obiect nedemn de secolul nostru". Un eveniment care l-a impresionat în mod deosebit a fost sfințirea celor 132 de steaguri prusiene, la ceremonie asistând și regele Serbiei[29].

La 25 octombrie 1894, Alexandru Sturdza dădea detalii despre programul său riguros de la Academia de Război. În fiecare dimineață, între orele 7.00 și 8.00, se găsea la hipodrom pentru ședința de călărie. Apoi, de la ora 9.00, mergea la cursuri, ce durau până la 13.00 sau 15.00, în unele zile. Programul săptămânal era destul de încărcat și cuprindea: luni – limba rusă și tactică; marți – istorie, știința armelor, limba rusă; miercuri – igienă, știința armelor, comunicațiuni; joi – tactica, istoria militară, limba rusă; vineri – istorie; sâmbătă – istorie militară, topografie. Fiecare curs avea o durată de două ore, în afară de igienă și știința armelor, care erau de o oră. La limba rusă a intrat la cursul inferior și spera ca în anul universitar următor să treacă la cursul superior[30]. Într-o altă scrisoare, se plângea că pentru limba rusă rămânea puțin timp[31].

Programul era ca la universitate, profesorii fiind temeinic pregătiți. Tactica era predată de maiorul Eben din Marele Stat Major, „cursurile lui fiind minunate"; istoria militară, de locotenent-colonelul von Zimmerman, cavalerist; istoria, de profesorul Schliemann, specialist în „chestia orientală"; topografia, de generalul Sommer din secția topografică a Marelui Stat Major; pentru cursurile de comunicații era maiorul Gerding din Regimentul 1 căi ferate. În accepția sa, cele mai solicitante erau considerate cursurile de tactică, urmate de cele de istorie militară[32].

Ajuns la Academia de Război, Alexandru Sturdza avea ambiția să termine cu o astfel de clasificație, încât să-i permită să activeze în continuare ca ofițer de

[27] Cornel I. Scafeș, Ioan I. Scafeș, *Cetatea București. Fortificațiile din jurul Capitalei (1884-1914)*, Editura Alpha MDN, București, 2008.

[28] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (18)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[29] *Ibidem*, S 5 (20)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[30] *Ibidem*, S 5 (23)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[31] *Ibidem*, S 5 (24)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[32] *Ibidem*, S 5 (23)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

stat major. În același timp, el era bucuros că prima etapă a educației lui militare în Germania a fost fructuoasă și i-a creat, în cercurile unde a lucrat sau pe care le-a frecventat, „poziția pe care trebuia să o am pentru a reprezenta bine România". Șefii, superiorii și colegii lui îl apreciau, iar lucrurile, era convins, vor merge, ca și până atunci, foarte bine. Pentru aceste rezultate deosebite, el nu uita să mulțumească tătălui său, care l-a îndrumat în tot acest timp: „Chiar fiind departe, scria Alexandru D. Sturdza, vorbele tale au avut asupra mea mai multă autoritate decât glasurile lui Schroder, Richter, Dalm și ale comandanților mei"[33].

La rândul său, Dimitrie A. Sturdza a urmărit cu foarte multă atenție cariera militară a fiului său și era mândru de rezultatele și performanțele obținute. În călătoriile sale în Germania, a luat contact cu unitățile militare unde activa, a vorbit cu oameni politici și comandanți, s-a interesat de comportarea lui Alecu. La 29 decembrie 1896, din Berlin îi scria lui Ioan Bianu: „Aci te răsufli în aer moral curat. M-am răsuflat și eu la aer curat în vechea cazarmă a lui Frederic cel Mare, în mijlocul ofițerilor camarazi ai lui Alexandru, privind la cei tineri, necontenit oțeliți la focul datoriei de cei bătrâni. M-am răsuflat știind că unul dintre cei tineri e Alexandru, și anume unul nu din cei din urmă, ci unul din cei dintâi"[34].

La școală, lucrurile mergeau bine, scria Alexandru tatălui său la 5 aprilie 1897, evenimentul senzațional al săptămânii anterioare fiind vizita din proprie inițiativă a împăratului Wilhelm al II-lea la masa ofițerilor din Academie[35].

La începutul lunii august 1897 s-a aflat în garnizoana Metz, la manevre cu Academia[36]. Problematica lor a fost foarte complexă, exercițiile fiind atât cu dublă, cât și cu simplă partidă, dar în acest ultim caz a fost vorba de forțarea unui curs de apă, respectiv a Mosellei, de către un regiment de bavarezi. Foarte instructive erau analizele care se făceau după fiecare etapă, astfel încât, nota el cu satisfacție, era mulțumit de alegere, deoarece „în privința lucrărilor militărești nu se poate să fie o garnizoană mai interesantă ca Metz"[37].

În toamnă, Alexandru Sturdza a revenit la Berlin, reluând cursurile de la Academie, frecventată concomitent și de locotenentul George Eremia (16 martie 1893–1 noiembrie 1898). La 23 noiembrie îi scria părintelui său că Alexandru Beldiman, titularul Legației române din capitala Germaniei, pleca la București și

[33] *Ibidem*, S 5 (23)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[34] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. V, ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, Editura Minerva, București, 1980, p. 57.

[35] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (25)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[36] *Ibidem*, S 5 (36)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[37] *Ibidem*, S 5 (40)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

avea să-i încredinţeze informaţii despre procesul de învăţământ, precum şi alte detalii. El „îţi va istorisi că E[remia] şi cu mine am lucrat spre mulţumirea tuturor superiorilor, ceea ce e natural şi lesne de făcut aci; de va fi tot aşa de lesne şi peste câţiva ani, când vom fi în ţară"[38].

Dar, din perspectiva lui, nu toate lucrurile mergeau bine, iar una dintre probleme a fost aşa-numitul „caz Averescu". Maiorul Alexandru Averescu a fost numit ataşat militar la Berlin prin Înaltul Decret nr. 34 din 28 august 1896, semnat de regele Carol I, la propunerea ministrului de război, Constantin Budişteanu. Conform reglementărilor din epocă, ataşatul militar avea în subordine pe militarii români care se găseau cu diferite misiuni în ţara respectivă, inclusiv pe cei care se aflau la studii sau la stagii de specializare. Averescu era, prin urmare, şi superiorul lui Alexandru D. Sturdza, aflat la Academia de Război din Berlin.

Profitând de calitatea sa, Averescu i-a cerut o serie de informaţii „rezervate", respectiv câteva regulamente ale armatei germane. Sturdza a refuzat să satisfacă cerinţa ataşatului militar român, afirmând că „nu ceruse voie şefilor săi germani". Averescu i-a replicat că, la Berlin, el este singurul său şef, dar Sturdza i-a reamintit că se află sub jurământul depus regelui Prusiei, iar acţiunea sa ar fi putut fi catalogată drept spionaj. Averescu i-a pus în vedere că este ofiţer român şi că, la terminarea stagiului, va reveni în cadrele armatei române, unde va aplica ceea ce învăţase în Germania. Alexandru Sturdza a refuzat şi l-a anunţat pe Alexandru Beldiman, ministrul României la Berlin, despre solicitarea lui Averescu[39]. Sturdza i-a mai reproşat lui Averescu şi legăturile foarte strânse cu ataşatul militar francez, pe care a dorit să-l introducă la exerciţiile militare de la Academia de Război. În replică, Averescu, nemulţumit, a redactat rapoarte defavorabile despre Alexandu D. Sturdza şi colegul său, George Eremia, pe care le-a expediat în ţară.

Alexandru Sturdza nu s-a limitat doar la informarea ministrului român la Berlin, ci i-a scris şi tatălui său despre relaţia tensionată cu Alexandru Averescu. La 17 februarie 1898, el îi comunica lui Dimitrie A. Sturdza următoarele ştiri: „Averescu trebuie să fie în ţară; sper că nu va mai prelungi timpul stării sale la Berlin: 1) din cauza displăcerilor; 2) din cauza relaţiunilor intime cu francezul, care au dat loc aici la discuţie între ofiţerii germani. Eu am avut, o lună înainte de a porni în ţară, în noiemvrie, o întrevedere cu dânsul, unde am vorbit în mod foarte deschis şi cu intenţia marcată de a face relaţiile noastre cât se poate de bune, uitând toate cele petrecute; dar el nimic n-a uitat [...] mie îmi spune în obraz că sunt prea rece şi rezervat cu dânsul; aş vrea să fie şi el aşa cu mine. În fine, văd

[38] *Ibidem*, S 5 (45)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[39] Petre Otu, *Mareşalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda*, Editura Militară, Bucureşti, 2005, p. 24-25.

că vom scăpa aci de dânsul, dar mai târziu în țară mereu drumurile noastre se vor încrucișa, fiindcă el e inteligent și, pe lângă ambiția lui, are intenția de a lucra spre îmbunătățirea cauzei comune"[40]. Alexandru D. Sturdza a fost premonitoriu, destinele celor doi intersectându-se de multe ori în deceniile următoare. Relațiile se vor îmbunătăți, iar tânărul Sturdza va sprijini măsurile de reformă inițiate de Alexandru Averescu în 1908, în calitatea sa de ministru de război.

Totuși, pe moment, Alexandru Sturdza n-a scăpat așa ușor de Alexandru Averescu, acesta întorcându-se la postul său de la Berlin. La 9 martie 1898, Alexandru Sturdza și colegul lui George Eremia au avut de executat un joc de război, organizat de Averescu, care obținuse acceptul Academiei de Război germane, fapt care nu a prea convenit celor doi cursanți. Sturdza a crezut inițial că acest exercițiu era un fel de examen și s-a pregătit temeinic. A conlucrat bine cu Averescu și nu au apărut fricțiuni între ei[41]. Deși Averescu l-a rugat ca, pentru 2 aprilie 1898, să pregătească și să conducă un joc de război pentru toți ofițerii cursanți din Germania, Sturdza a refuzat în final.

Demersurile lui Alexandru Sturdza au avut efect, ducând în cele din urmă la rechemarea lui Averescu, ceea ce a constituit o surpriză pentru cercurile militare de la București, care nu puteau explica această decizie, mai ales că Averescu nu epuizase perioada de stagiu de la Berlin.

Revenit în țară, Alexandru Averescu a fost mutat comandant al Regimentului 4 roșiori, care avea, în acel moment, garnizoana la Bârlad, unitatea fiind „proprietatea" principesei Maria. Nemulțumit de decizia retragerii de la Berlin, el a adresat, la 1 iulie 1898, un memoriu ministrului de război, în care și-a expus punctul de vedere asupra acuzațiilor ce i s-au adus. Averescu recunoștea că a dorit să ia parte la jocurile de război desfășurate la Academia de Război germană și a rugat, în acest scop, pe cei doi ofițeri români cursanți să-i facă cunoștință cu locotenentul-colonel von Zimmermann, despre care auzise că avea reputația unui foarte bun conducător de asemenea exerciții. După prezentările de rigoare, Averescu a solicitat lui von Zimmermann permisiunea să participe la jocurile de război de la Academie, cerere aprobată de acesta cu multă amabilitate. Pentru a fi în regulă, Averescu a solicitat și acordul comandantului acelei înalte instituții de învățământ. Din cauza faptului că anul școlar era pe sfârșite, nu a putut participa decât la două asemenea exerciții[42]. Locotenent-colonelul von Zimmermann l-a

[40] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (47)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[41] *Ibidem*, S 5 (48)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[42] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Casa Regală Carol I, dosar nr. 1/1898, f. 2.

invitat să ia parte la exerciţii şi în anul universitar următor. Ca urmare, Averescu a primit, la 21 noiembrie 1897, o invitaţie scrisă de la ofiţerul german, invitaţie neonorată, deoarece , în acel moment, era bolnav.

La începutul lunii ianuarie 1898, Averescu a aflat că va fi rechemat în ţară. A venit în Bucureşti pentru a se interesa de situaţia în care a fost pus, primind asigurări că va rămâne la post până în toamnă. S-a reîntors în capitala Germaniei, dar, la scurt timp, a primit ordinul definitiv de rechemare de la post.

La 12/24 aprilie 1898, Averescu primise o scrisoare din ţară de la un camarad care îl anunţa că la Bucureşti se vorbeşte că ar fi fost fără tact şi că ar fi încercat să introducă pe ataşatul militar francez la Academia de Război. Acuzaţia i se părea ridicolă, întrucât ataşatul militar francez, nota Averescu într-un memoriu, „pe lângă că era mai vechi în grad ca mine la Berlin şi superior mie în grad, dar mai ocupa şi o poziţiune splendidă, fiind înconjurat de atenţiuni, din toate părţile, începând cu Majestatea Sa Împăratul"[43].

În aceste condiţii, nu era admisibil ca ofiţerul francez să fi acceptat postura de a fi la remorca oricărui ataşat militar, cu atât mai puţin a lui Averescu, mai mic în grad şi mai nou în post. „Născocirea", afirma Averescu în memoriul său, nu putea porni decât de la ofiţerii români din Academie, singurii care ştiau că fusese invitat la jocul de război. Nu dorea să dea nume şi lăsa la dispoziţia ministrului să decidă de unde putea să vină calomnia. În ceea ce priveşte invitarea ataşatului militar francez, Averescu îşi dădea cuvântul de onoare că nu numai că nu a luat nicio iniţiativă, dar nici măcar nu i-a trecut prin minte o asemenea idee.

Nici lipsa de tact nu stătea, după opinia sa, în picioare, din moment ce comandantul Academiei de Război l-a invitat de câteva ori la masă în mod intim. Cum „născocirea" a ajuns la cunoştinţa regelui Carol I, Averescu cerea ministrului de război ca, la prima ocazie, să i se permită să iasă la raport la suveran pentru a-şi expune punctul de vedere[44].

Evident că rechemarea lui Averescu i se datora lui Alexandru D. Sturdza care a considerat demersurile ataşatului militar român ca neavenite. Mai mult, ele păreau să-i afecteze şi situaţia personală. În scrisoarea din 27 martie 1898, Sturdza îl informa pe tatăl său că are puţine noutăţi de la Academie, unde toate mergeau bine. El se străduia din toate puterile să-şi creeze o poziţie cât mai bună, poziţie pe care Averescu i-o stricase „pot spune pe deplin"[45].

Avea totuşi o problemă care îl frământa: datorită statutului său de protejat al împăratului, Alexandru D. Sturdza nu lua parte la toate cursurile, ceea ce îl expu-

[43] *Ibidem*, f. 4.

[44] *Ibidem*, f. 8.

[45] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (49)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

nea unor glume ale colegilor, la care nu putea să replice. „Dacă nu m-aş gândi la poziţia ta şi la voia dată de Împăratul însuşi, cu care nu pot să mă joc, n-aş mai fi de mult la Academia de Război", mărturisea cu năduf tatălui său[46].

Această stare de spirit a fost depăşită curând, întrucât după căsătorie era mult mai destins, după cum rezultă din corespondenţa cu tatăl său. La 22 mai 1898, din Berlin, el scria că toate merg bine, a doua zi urmând să susţină examenul final şi, ulterior, să prezinte lucrarea. În tot acest răstimp, Alexandru Sturdza îşi continua viaţa mondenă: lua masa săptămânal la familia Beldiman, făcea vizite unor ofiţeri germani şi croia planuri de vacanţă cu soţia sa. Cu toate acestea, îl preocupa viitorul, cerând colonelului von Heintze, comandantul Regimentul de gardă al împăratului, ca, după terminarea studiilor, să facă un stagiu în această unitate de elită, cerere care, în final, i s-a aprobat[47].

Între timp, în viaţa lui Alexandru D. Sturdza a avut loc un eveniment deosebit – căsătoria. Cea care i-a devenit soţie a fost nimeni alta decât vara sa, Elisabeta (1874-1963), cunoscută în familie şi sub numele de Elsa sau Duduia, unica fiică a lui Petre P. Carp (1837-1919) şi a Sevastiei Cantacuzino (1853-1947), pe care Alecu Sturdza o alinta adesea Dud.

Onorabilul boier şi om politic Petre P. Carp a mai avut şi patru băieţi, care au studiat cu toţii în străinătate. Trei dintre ei au fost trimişi în Germania: fiul cel mare Ioan (căsătorit cu fiica lui Constantin Boerescu), Petru, care a urmat şcoala militară şi a murit pe front în toamna anului 1916, şi Nicu, fiul cel mic. Doar Grigorie a urmat dreptul la Paris [48].

Nu ştim când şi cum au hotărât Alexandru Sturdza şi Elisabeta Carp să-şi unească destinele, având în vedere că o căsătorie între veri direcţi era un lucru destul de rar, biserica fiind reticentă faţă de o asemenea decizie. Oricum, cei doi corespondau des, iar Alexandru D. Sturdza era încântat de viitoarea sa soţie. „Elsa, nota el la 10 martie 1898, în misiva către tatăl său, îmi scrie des şi scrisorile ei sunt dovezi noi că ea e precum nu pot dori mai bine: e inteligentă, clară şi deschisă, va fi o bună gospodină [...]. Afară de aceasta, este o natură artistică şi are gust şi tact. Ce pot cere mai mult? Dacă aş fi superstiţios, aş arunca ca Policrat un inel scump în mare"[49].

La 8 februarie 1898, Alexandru D. Sturdza îşi informa părintele că, în zilele următoare, va trimite în ţară actele pentru nuntă. Cea mai mare problemă era

[46] *Ibidem*, S 5 (49)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[47] *Ibidem*, S 5 (49)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[48] *Idem*, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, mapa V, acte 67-69.
[49] *Idem*, Corespondenţă, S 5 (48)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

fixarea datei, din cauza obligațiilor sale de serviciu. El făcea două propuneri, pe 3 sau pe 10 aprilie, ultima fiind și data Paștelui protestant. În cazul în care nunta urma să se desfășoare pe 24 aprilie, lui îi trebuia un concediu suplimentar, ceea ce era dificil având în vedere că era în anul terminal la Academia de Război[50].

În cele din urmă, nunta a fost fixată pe 9/21 aprilie 1898, Alexandru Sturdza fiind convins că superiorii săi îi vor acorda un concediu suplimentar. Căsătoria a fost însă amânată, cu câteva zile deoarece la 9 aprilie abia a plecat din Berlin. Chiar înainte de întoarcerea în țară, Alexandru Sturdza s-a mutat într-o altă casă din Berlin, pe strada Kalitzer, nr. 49.

La sfârșitul lunii august 1898 a luat parte, timp de o săptămână, la aplicații în zona Döberitz, un câmp de manevre între Spandau și Postdam, cumpărat de statul german în urmă cu câțiva ani pentru a permite regimentelor să facă aplicații și trageri complexe. Localitatea era părăsită de locuitori și permanent întărită, bombardată, asaltată, cucerită, abandonată de trupe. Autoritățile germane construiseră toate facilitățile necesare, astfel că poligonul putea găzdui până la o divizie. Exercițiul a avut drept protagonist regimentul de artilerie care a efectuat aplicație cu efective de război, exersând mai cu seamă aprovizionarea cu muniție. Alexandru D. Sturdza a fost impresionat de materialul enorm necesar unității, ceea ce demonstra că războiul era pe cale să-și schimbe înfățișarea[51].

Între 3 și 22 septembrie 1898 s-a aflat, din nou, la manevre, tot cu regimentul de artilerie, unde era detașat. Era nemulțumit că nu a avut, precum ceilalți „academiști", o pregătire artileristică mai bună, datorită celor doi ofițeri pe lângă care a fost atașat, un maior și un căpitan, care se dovediseră cam „proști"[52]. În ziua de 15 septembrie împăratul a asistat la manevre, în zona Prenzlau, și a ținut o critică de trei sferturi de oră, foarte instructivă, atât prin conținutul, cât și prin forma ei. Concluzia lui Alexandru Sturdza era că împăratul se dovedea „un om foarte inteligent și care are mai mult tact decât se crede"[53].

După anii petrecuți la Academia de Război, stagiile în diferite unități i se păreau o necesitate, deoarece problemele legate de comanda unui pluton sau a unei companii se uitau foarte repede, mai ales că responsabilitățile încredințate nu erau puține. Aflat în stagiu la Regimentul de gardă al împăratului, el a fost însăcinat cu o multitudine de misiuni: conducerea exercițiilor cu arma, tirul și serviciul la companie cu oamenii vechi; teoria subofițerilor companiei de două ori

[50] *Ibidem*, S 5 (46)/CMV(Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[51] *Ibidem*, S 5 (65)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[52] *Ibidem*, S 5 (68)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[53] *Ibidem*, S 5 (67)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

pe săptămână; teoria voluntarilor de un an, tot de două ori pe săptămână; diverse lecții cu subofițerii batalionului; întreținerea muniției minore a companiei. În plus față de aceste sarcini, el a fost invitat să prezinte o prelegere despre războiul americano-spaniol desfășurat în cursul anului 1898[54]. Reamintim faptul că războiul dintre Statele Unite ale Americii și Spania s-a încheiat cu victoria relativ rapidă a americanilor, care au făcut primul pas spre hegemonia mondială, trecând peste principiile „doctrinei Monroe" din 1823. Statele Unire au ocupat Hawaii, Puerto Rico, Guam, Filipine și au instituit protectoratul asupra Cubei.

Rămânând la Berlin, proaspăt căsătorit, Alexandru Sturdza a avut în continuare o viață mondenă foarte activă. Participa la concerte, spectacole de teatre, vizita expoziții, lua parte la numeroase baluri și întâlniri cu ofițeri germani, ataşați militari, diplomați, înalți funcționari etc. Într-un cuvânt, a dezvoltat o multitudine de relații pe care a știut să le întrețină, s-a integrat deplin în înalta societate germană, care l-a acceptat ca pe unul de-al ei[55].

Pentru a încheia anul 1898, atât de plin de evenimente pentru Alexandru Sturdza (finalizarea studiilor la Academia de Război, căsătoria), vom face referiri la un gest ce contribuie la definirea profilului său moral. În martie 1898, într-o scrisoare către tatăl său, îl ruga să rezolve o situație jenantă pentru el și colegul său George Eremia. Aflați amândoi la Berlin la studii, ei primeau două solde – una în calitate de ofițeri germani și alta din țară. Ceilalți ofițeri români care se găseau în aceeași situație primeau numai una, cea dată de statul german. Pentru unii dintre ei, care nu proveneau din familii bogate, solda reprezenta singura sursă de existență într-un oraș ca Berlinul, ei neprimind din țară nici o sumă compensatorie pentru ordonanță sau îmbrăcăminte.

Tânărul Sturdza cerea tatălui său să-i fie suspendată solda pe care o primea de la statul român pentru a se asigura, din acest punct de vedere, egalitatea de tratament între toți tinerii români aflați la studii militare în Germania. Mijlocul cel mai simplu de rezolvare a problemei era emiterea unei decizii ministeriale de suspendare a unei asemenea plăți sub motiv că cei doi primeau deja îndemnizație de la statul german. Decizia ministerială ar fi reprezentat un gest de normalitate deoarece la data plecării celor doi, Sturdza și Eremia, în Germania, ei reprezentau o excepție, neprevăzută de lege, ce trebuia îndreptată. Oricum, Alexandru Sturdza îl anunța pe părintele său că a economisit solda primită din România, ca să nu fie acuzat că a cheltuit pentru trebuințele sale două solde[56].

În condițiile în care în aceeași perioadă, pe lângă locotenenții Alexandru D. Sturdza și George Eremia, se mai găseau și alți ofițeri români la studii, statul ro-

[54] *Ibidem*, S 5 (68)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[55] *Ibidem*, S 5 (69, 70, 72)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[56] *Ibidem*, S 5 (48)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

mân a luat măsura de a reglementa modul de desfăşurare a studiilor în Germania şi Austro-Ungaria. La Şcoala de Artilerie şi Geniu mai erau înmatriculaţi sublocotenentul de geniu Alexandru Gorski (15 noiembrie 1896-15 noiembrie 1898), locotenenţii de artilerie Gheorghe Jitianu (15 noiembrie 1896-15 noiembrie 1898) şi Traian Pascal (1 august 1897-1 august 1901). Totodată, alţi doi ofiţeri, locotenenţii de geniu Mihail Darvari şi George Stambulescu, efectuaseră studii practice de aerostaţie la Berlin în perioada 23 iunie 1893-1 august 1897[57].

Autorităţile române au întreprins demersurile pentru stabilirea unui cadru legal în principal cu scopul sporirii numărului de ofiţeri trimişi la studii şi stagii de perfecţionare în Germania şi Austro-Ungaria[58]. Tratativele au fost purtate atât de D. A. Sturdza personal în vizitele şi întâlnirile cu personalităţi germane, cât şi prin intermediul Legaţiei române de la Berlin, conduse timp de două decenii de Alexandru Beldiman (18 ianuarie 1896 – 15 august 1916). La 2 noiembrie 1897, prim-ministrul şi ministrul afacerilor externe Dimitrie A. Sturdza expedia la Berlin, lui Beldiman, o adresă în acest sens. El reitera dorinţa guvernului de la Bucureşti de a da o pregătire solidă corpului ofiţeresc, iar una dintre modalităţi era primirea unui număr cât mai mare de ofiţeri în armata prusiană. D. A Sturdza fixa şi coordonatele viitorului acord între cele două părţi[59].

– intrarea în armata prusiană, îndeosebi la infanterie, a unui număr de tineri ofiţeri, care să urmeze scoala militară de gradul unu, cu scopul de a deveni ofiţeri, servind apoi încă un an sau doi în diverse unităţi;

– admiterea în Şcoala de Artilerie şi Geniu de la Charlottenburg a ofiţerilor de aceste arme, aşa încât să urmeze un an preparator şi doi de ani de studii; numărul acestor ofiţeri să fie în acord cu regulamentele şcolii;

– admiterea colonelului Alexandru Anghelescu, fost comandant al Şcolii Superioare de Război şi comandant al Pieţei Bucureşti, pentru a vizita şcolile de gradul unu şi doi[60].

Negocierile purtate cu guvernele de la Berlin şi Viena au dat rezultate satisfăcătoare, astfel că regele a aprobat, la 12/24 iulie 1898, raportul prim-ministrului şi ministrul de război D. A. Sturdza privitor la trimiterea ofiţerilor români la studii în Germania şi Austro-Ungaria[61]. Scopul unei asemenea acţiuni era „completarea

[57] *Idem*, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, XIII, varia 12 bis.

[58] Petre Otu, Maria Georgescu, *Pregătirea ofiţerilor români în Germania şi Austro-Ungaria. Convenţia din anul 1898*, în Revista de istorie militară, nr. 3-4 din 2010, p. 100-106.

[59] BAR, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, XIII, varia 5.

[60] Sistemul de învăţământ militar german cuprindea două tipuri de şcoli militare: gradul unu (*kriegschule*) şi gradul al doilea sau şcoala de cadeţi (*kadettenschule*).

[61] BAR, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, XIII, varia 6; a se vedea şi XIII, varia 1.

şi perfecţionarea instrucţiunii" acestora în ceea ce priveşte „serviciul de front". Condiţiile discutate cu partenerii germani şi austro-ungari şi aprobate de împăraţii celor două imperii erau următoarele:

– Acceptarea în fiecare an în armata austro-ungară a 12 ofiţeri pentru un stagiu de doi ani. Acesta începea la 1 octombrie, ofiţerii români urmând să ia parte la toate activităţile de front alături de colegii lor austrieci. La terminarea perioadei de stagiu se întorceau la unităţile lor din ţară.

– Tot în armata austro-ungară erau primiţi alţi şase ofiţeri de stat major pentru a face serviciul de stat major la nivelul regimentelor, ei participând şi la manevrele anuale ale armatei austro-ungare. Activitatea începea la 1 ianuarie, durata stagiului fiind de circa zece luni.

– În fiecare an urmau să fie primiţi în armata prusiană şase tineri aspiranţi la gradul de ofiţer pentru a urma timp de trei ani serviciul militar. Ei participau la tot programul de pregătire alături de ofiţerii prusieni. Fiecare serie de şase ofiţeri avea în compunere patru tineri pentru specialitatea infanterie şi câte unul pentru artilerie şi cavalerie. Activitatea începea tot la 1 octombrie.

– În Şcoala combinată de Artilerie şi Geniu de la Charlottenburg erau acceptaţi, anual, doi ofiţeri. Pregătirea avea o durată de doi ani, autorităţile militare prusiene urmând să decidă, pentru fiecare caz în parte, dacă respectivii ofiţeri continuau sau nu stagiul de practică.

– Toate cheltuielile privitoare la întreţinerea ofiţerilor români în armata prusiană cădeau în responsabilitatea guvernului român.

– Tinerii români erau încadraţi în regimentele prusiene printr-un ordin special al regelui Prusiei şi împărat al Germaniei, Wilhelm al II-lea, ei urmând a face serviciul conform prescripţiunilor pentru cetăţenii prusieni.

Relevând importanţa deosebită a acestei înţelegeri cu cele două guverne, prim-ministrul român sublinia: „Cred, Sire, că aplicarea conştiincioasă a acestor dispoziţiuni va fi de mare folos pentru instrucţiunea practică a militarilor noştri. Se oferă astfel corpului nostru ofiţeresc, continua D. A. Sturdza, ocaziunea de a cunoaşte îndeaproape şi în condiţiunile cele mai favorabile serviciului de front două din puterile cele mari europene, de a se pătrunde de îndatoririle legate acolo de poziţiunea unui ofiţer, precum şi de instruirea şi conducerea trupelor, conform cu cerinţele unei organizaţiuni militare cât se poate de perfecte"[62].

D. A. Sturdza atrăgea atenţia că era necesară o selecţie riguroasă a celor ce urmau să fie trimişi în cele două armate, în joc fiind interesele superioare ale armatei române. Prin urmare, el aprecia că „orice condiţiune de favoare personală

[62] *Ibidem.*

trebuie să dispară cu desăvârşire şi numai calităţile reale serioase şi bine constatate ale candidaţilor trebuie să decidă dacă ei sunt demni de importanţa misiunii ce li se încredinţează"[63]. Între aceste calităţi şi condiţii, primul-ministru enumera următoarele: sănătate perfectă; înfăţişare plăcută; caracter leal, sincer şi drept; purtare exemplară în cazarmă şi în afara acesteia; deprinderi militare serioase; cunoaşterea limbii germane; necăsătoriţi.

În tot timpul şederii lor în Germania şi Austro-Ungaria ofiţerii erau supravegheaţi de agenţii diplomatici români de la Berlin şi Viena. În raportul său către suveran, prim-ministrul insista asupra ideii ca soldele şi accesoriile ofiţerilor aflaţi la pregătire în cele două ţări să se trimită cu o mare regularitate şi în cuantumul prevăzut de legislaţia germană. De asemenea, el cerea o perfecţionare a cunoştinţelor în limba germană a tinerilor ce urmau a fi selecţionaţi.

După aprecierile lui D. A. Sturdza, convenţia avea o importanţă reală, întrucât în interval de cinci ani armata română ar fi beneficiat de 74 de ofiţeri astfel pregătiţi, iar după un deceniu, numărul acestora ajungea la 200.

La 25 august 1898, D. A. Sturdza expedia la Berlin o telegramă prin care îl informa pe Alexandru Beldiman că regele Carol I a aprobat propunerile privind trimiterea ofiţerilor români la studii şi practică în Germania şi Austro-Ungaria. El cerea ministrului român să mulţumească autorităţilor germane şi să clarifice, într-un termen rezonabil, problemele soldelor şi accesoriilor ofiţerilor care urmau să vină la studii[64]. O telegramă identică a fost expediată şi lui Emil Ghica, ministrul României de la Viena.

O lună mai târziu, Alexandru Beldiman informa Ministerul Afacerilor Străine despre normele stabilite de autorităţile militare prusiene pentru tinerii admişi la studii. Tot timpul cât se aflau în armata prusiană aceştia erau supuşi exclusiv legilor şi regulamentelor prusiene, dar nu deveneau cetăţeni prusieni. Examenele se dădeau în aceleaşi condiţii ca tinerii prusieni, iar după terminarea studiilor nu aveau dreptul de a fi numiţi în funcţii militare şi civile în Prusia. La intrarea în şcolile respective ei semnau o declaraţie prin care jurau credinţă către împăratul german care avea şi titlul de rege al Prusiei. În cazul unor căsătorii cu femei germane era necesară aprobarea împăratului. Tinerii români deveneau practic ofiţeri prusieni pe timpul cât dura pregătirea în cele două instituţii de învăţământ şi stagiul aferent în unităţile militare.

Ţinând cont de aceste norme, Beldiman informa că legaţia avea atribuţii limitate privind supravegherea tinerilor aflaţi la studii în Germania. Rolul ei se re-

[63] *Ibidem.*

[64] *Ibidem*, XIII, varia 7.

zuma la a lua cunoştinţă de opiniile exprimate de autorităţile militare competente şi de a asigura ca sumele prevăzute a fi trimise în Germania să ajungă la timp la unităţile militare respective[65].

Convenţia încheiată de guvernul român cu cel german era foarte clară în privinţa statutului tinerilor români trimişi la studii şi stagii de practică în armata prusiană. Ei deveneau ofiţeri prusieni, făceau o declaraţie de credinţă faţă de împărat şi se conformau legislaţiei militare şi civile din Germania.

Pe baza acestei convenţii, statul român a trimis în toamna anului 1898 primul lot de ofiţeri români în Germania. Acesta era format din: Constantin Lăzărescu, Constantin Oprescu, Mihail Todicescu, Mihail Buttescu, George Athanasescu, Anton Gh. Vasilescu[66]. Odată ajunşi în Germania, au fost bine primiţi la Legaţia României de la Berlin. Iată cum descrie Mihail Buttescu, în memoriile sale în curs de publicare, scena întâlnirii de la legaţie şi prima întrevedere cu Alexandru D. Sturdza, căruia îi va fi un fidel colaborator în anii următori:

„Ne găseam toţi într-un mare salon, în faţa ministrului Beldiman, care ne strângea mâna pe măsură ce ne prezenta scumpul nostru colonel [Constantinescu, care însoţise grupul ofiţerilor trimişi la studii în septembrie 1898 – n.n.]. După ce ne amestecarăm apoi cu toţi membrii legaţiunii şi cu tânărul student, fiul ministrului, aducându-le mult dorita atmosferă din ţară cu gălăgioasa noastră vorbărie neprotocolară, apăru în salon un grup de ofiţeri români şi unul în uniformă germană. Neaşteptată impresie.

Tânărul Beldiman îmi explică rostul lor aici. De trei ani s-a permis ca în fiecare an să poată urma cursurile militare ale Şcolii Politehnice din Berlin câte un ofiţer de artilerie şi unul de geniu din România, fără alt amestec cu cadrele armatei germane. Urmaseră şi se întoarseră în ţară locotenenţii Darvari (artilerie), Eremia (artilerie) şi Stambulescu (geniu); iar de faţă erau locotenenţii Sichitiu (artilerie), Ţiţirigă (geniu), Palade (artilerie) şi Gorski (geniu).

Deodată mă pomenii cu mâna întinsă a celui în uniformă germană, zicându-mi româneşte: Bine-aţi venit, mă numesc Alexandru Sturdza, locotenent în Batalionul pionieri de gardă. Şi cum acesta trecuse deja prin filiera ce urma să trecem şi noi, ne adunarăm în jurul lui şi-l asaltarăm cu întrebările. El nu fusese trimis de statul român, ci admis de Împărat, în mod excepţional"[67].

Cei doi, Buttescu şi Sturdza, nu se vor mai întâlni pe parcursul studiilor în Germania. Acest lucru se va petrece ulterior la Constanţa, la Batalionul 2 vânători şi la Şcoala militară de ofiţeri.

[65] *Ibidem*, XIII, varia 8.

[66] *Ibidem*, XIII, varia 3.

[67] Mihai Buttescu, *Memorii* (manuscris nepublicat), p. 91.

Revenind la Alexandru Sturdza, în martie 1899 a avut o misiune onorantă: să-l însoţească pe colonelul Meintze von Krenski într-o călătorie la Constantinopol. În acest scop, cei doi au fost primiţi de împărat, care le-a dat indicaţiile necesare pentru vizită. În perspectiva acestei călătorii, ce urma să aibă loc cu vaporul, i-a cerut tatălui său diverse adrese pentru a lăsa cărţi din Germania. De asemenea, îi sugera ca pe tronsonul românesc al vizitei să se aţaşeze pe lângă colonelul von Krenski un ofiţer român, făcând şi o serie de propuneri în acest sens. Cel mai indicat i se părea Nicu Cantacuzino, care fusese în practică chiar în regimentul comandat de von Krenski[68].

La întoarcerea din misiunea de la Constantinopol, colonelul von Krenski, mulţumit de rezultatul călătoriei, l-a însărcinat pe Sturdza să redacteze raportul pentru împărat şi i-a dat sfaturi utile pentru viitoarea lui carieră militară[69]. În acelaşi timp, Sturdza a făcut demersuri pentru a fi admis într-un stagiu la Marele Stat Major, cerere ce i-a fost aprobată, lucrând astfel în diferite secţii ale Înaltului comandament german. Concomitent, el şi colegii lui au urmărit cu multă atenţie desfăşurarea războiului anglo-bur, simpatia îndreptându-se spre buri, urmaşii coloniştilor olandezi. În cercuri restrânse, toţi camarazii săi erau entuziasmaţi de modul de a proceda al acestor buri. „Bătrânul Kruger are în armată şapte fii şi 32 de nepoţi. Să sperăm că va fi odată aşa şi cu mine", consemna într-una din scrisorile către tatăl său [70].

Preocupările lui se îndreptau firesc şi spre familie, aici neavând momente de bucurie din cauza bolii soţiei sale, Elsa. S-a apelat şi la dr. Ioan Cantacuzino, iar tratamentul a dat rezultate, în vara anului 1899 cei doi soţi putând astfel să călătorească în Italia[71]. Dar, în toamnă, în septembrie, Elsa s-a simţit din nou rău. Cum Alexandru era plecat la manevre, în sudul Germaniei, socrii au venit la ea, la Berlin. Din acest oraş, Dimitrie A. Sturdza îi scria lui Ioan Bianu că fiul său „este un bărbat pătruns de simţămintele cele mai alese, de o cultură generală rar de găsit chiar aci, de cunoştinţi militare însemnate, de un studiu al istoriei care i-a deschis vederi clare şi bine luminate, în fine, de un caracter şi de o pătrundere fină a oamenilor şi a situaţiunilor de prima ordine"[72] .

Stagiul său de pregătire în Germania se apropia de sfârşit, dar Alexandru Sturdza şi-a exprimat dorinţa să mai rămână în armata germană. Cum tatăl său

[68] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (75)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[69] *Ibidem*, S 5 (76)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[70] *Ibidem*, S 5 (95)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[71] *Ibidem*, S5 (87, 93)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[72] *Idem*, Arhiva D. A. Sturdza, XIII, varia 3, p.72 (scrisoare din 29august/10 septembrie 1900).

era în opoziție și nu mai avea pârghiile administrative necesare pentru a-i susține această intenție, s-a apelat la generalul Iacob Lahovari, ministrul de război în cabinetul conservator condus de Gheorghe Grigore Cantacuzino, care i-a acordat, în aprilie 1900, un concediu de un an de zile.

La 15 iunie 1900, Alexandru D. Sturdza și-a încheiat stagiul la Marele Stat Major, fiind mutat cu aceeași dată la Hanovra, în Brandenburg, la comandamentul Diviziei 6 din Corpul 3 armată[73]. Elsa îl va urma abia în octombrie, când noua casă va fi amenajată odată cu sosirea mobilei de la Berlin. Locuința din capitala germană a fost închiriată, iar din ianuarie 1901 urma să fie ocupată de Ioan (Hans) Carp, cumnatul și vărul său, sosit la studii în Germania[74].

Nici plecarea sa la Hanovra nu s-a făcut la timp, în vară, așa cum era planificată, din cauza unui accident la genunchi în timpul unui dans. În lunile iulie și august a fost cu piciorul în ghips. Perioada de inactivitate a dedicat-o lecturilor, printre autorii preferați fiind Goethe, Fichte, Rabelais[75].

Între timp a fost avansat căpitan, dar accederea la acest grad s-a făcut cu dificultate. Fiind la studii în Germania de mai multă vreme, el nu a urmat pașii necesari prevăzuți de legislația românească. Prin urmare, Alexandru Sturdza avea o întârziere de doi ani, față de promoția sa, acumulată, în parte, de la sublocotenent la locotenent, respectiv între 17 noiembrie 1891 (a fost primit în armata română din cea germană la 18 aprilie 1892) și 8 aprilie 1895, când a fost avansat locotenent.

Pentru deblocarea situației, a apelat la socrul său, Petre P. Carp, prim-ministru în acea perioadă (7/19 iulie 1900 – 14/27 februarie 1901). Acesta a reușit să rezolve problema și la 28 noiembrie 1900 (stil vechi), Alexandru D. Sturdza a fost avansat căpitan[76]. Dar, în pofida înaltei protecții, avansarea sa nu a fost lipsită de peripeții. La 24 noiembrie 1900, generalul de divizie Iacob Lahovari, prin raportul nr. 11 800, îi aducea la cunoștința regelui Carol I „că înaintarea locotentului Sturdza Alexandru, din Regimentul 2 geniu, care urma să facă parte din seria I, al doilea rând la alegere, a fost pusă în suspensiune până la întoarcerea sa din Germania, unde se găsește la studii, când, prin înaintare, i se vor da vechimea și rândul în seria în care urma să facă parte"[77].

Soluția nu l-a mulțumit și peste câteva zile, ca urmare a intervențiilor pe lângă ministrul Lahovari, acesta a revenit și a înaintat regelui Carol I un nou raport,

[73] *Idem*, Corespondență, S 5 (98)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[74] *Ibidem*, S 5 (103)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[75] *Ibidem*, S 5 (107)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[76] „Anuarul Armatei Române", 1916, p. 436.
[77] „Monitorul oastei", nr. 52 din 4 decembrie 1900, p. 878.

cu nr. 12 412 din 4 decembrie 1900. „Printre ofiţerii cu gradul de locotenent care urmau a fi înaintaţi la gradul de căpitan, scria Lahovari, se află şi locotenentul Sturdza D. Alexandru, care este în străinătate. Acest ofiţer a fost înscris de mine pe tabloul de înaintare la alegere al acestui an. Această înscriere îi constituia dreptul legal absolut a ocupa la rândul său şi la alegere vacanţa ce s-ar produce. Prin sus menţionatul raport am confirmat acest drept, constatând că i s-a păstrat vacant locul ce trebuia să ocupe şi că la întoarcerea din străinătate îl va lua în posesie cu vechimea din ziua de 28 noiembrie, ţinând în suspensie numirea sa până la terminarea serviciului în străinătate. Consultând însă precedentele am constatat că în alte împrejurări nu s-a urmat astfel şi, spre a mă conforma predecesorilor săi, viu respectuos a supune Majestăţii Voastre alăturatul proiect de decret prin care locotenentul Sturdza este înaintat la gradul de căpitan pe ziua de 28 noiembrie 1900, ceea ce, de altminteri, de fapt era constatat prin precedentul decret"[78]. Monarhul a aprobat raportul şi prin Înaltul Decret nr. 2 470 din 8 decembrie 1900, locotenentul Alexandru D. Sturdza a fost avansat căpitan, la 28 noiembrie acelaşi an, potrivit seriei sale.

Ministrul Lahovari îşi făcea *mea culpa*, probabil fusese mustrat sau i se atrăsese atenţia şi îndrepta lucrurile nu pe temei legal, ci pe principiul cutumei, respectiv al modului de a proceda al foştilor şefi ai departamentului de resort. Calea regulamentară era cea indicată în raportul şi decretul anterior. Dar avansarea lui Alexandru D. Sturdza rămânea în suspensie până la găsirea unei vacanţe. În decurs de câteva zile, ministrul Lahovari a făcut *volte-face*-ul şi, fapt curios, s-a găsit şi vacanţa necesară pentru ca Alexandru Sturdza să pună tresele de căpitan. Să mai notăm şi paradoxul că Sturdza, pregătindu-se în armata germană, renumită pentru rigoarea şi exactitatea sa în aplicarea legilor şi ordinelor, a apelat la sistemul românesc al aranjamentelor pentru a obţine un avantaj. Mai târziu, revenit în ţară, Alexandru Sturdza va fi foarte critic cu acest sistem şi va încerca să-l schimbe prin toate mijloacele. Dar, deocamdată, va fi unul dintre beneficiarii lui.

În scrisoarea către tatăl său trimisă din Hanovra la 23 decembrie 1900, el recunoştea că „înaintarea mea s-a făcut *post numerando* prin intermedierea lui Carp", dar având, deja, 31 de ani, nu mai putea să accepte o nouă amânare. Sturdza se bucura că socrul său i-a „procurat dreptate", dar accepta ideea că procedeul a fost inelegant, Carp putând fi învinuit de „nepotism". Avansarea îi era strict necesară pentru a nu a se „abate de la ţelul ce am, de a ajunge de timpuriu în poziţie de a putea folosi armatei noastre"[79].

[78] *Ibidem*, nr. 54 din 18 decembrie 1900, p. 904 – 905.

[79] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (115)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

Aflat în Germania, Alexandru Sturdza a căutat să se conecteze la realităţile militare româneşti, prin intermediul ofiţerilor veniţi la studii, prin lectura lucrărilor publicate în ţară ori prin parcurgerea presei. De pildă, citind *Memorialul tactic al ofiţerului*, întocmit de maiorul I. Popovici, i s-a părut a fi fost preluat de un alt coleg, Gheorghe Stambulescu. I-a confirmat plagiatul un alt ofiţer, Alexandru Gorski, aflat la studii în Germania, ceea ce i-a lăsat un gust amar. Era un prim contact neplăcut cu unele practici reprobabile din armata română, ce îi vor crea mai totdeauna probleme în cariera sa.

În continuare, sarcinile de serviciu îl preocupau foarte mult şi dintre toate activităţile cele mai agreate erau manevrele. L-a însoţit pe comandantul diviziei, nimeni altul decât Helmuth Johannes Ludwig von Moltke (1848-1916), nepotul celebrului feldmareşal Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800-1891), la asemenea activităţi desfăşurate în diverse oraşe şi regiuni – Braunschweig, Wolffenbüttel, Hildesheim etc. De asemenea, a efectuat, în prima parte a anului 1901, multe călătorii de instrucţie tot în raza de responsabilitate a diviziei, pe lângă care era ataşat. Cât privea afecţiunea de la genunchi, ea se ameliora, putând chiar încăleca[80].

Având în vedere că şederea în Germania se apropia de sfârşit, Alexandru D. Sturdza a devenit din ce în ce mai preocupat de condiţiile revenirii în ţară şi, mai ales, de locul unde urma să-şi desfăşoare activitatea. În acest sens, la 19 iunie 1901, îi scria tatălui său, revenit, de la 14 februarie, în funcţia de prim-ministru, că dorea să treacă din arma geniului la infanterie sau, în cel mai rău caz, la cavalerie. Drept argument în favoarea unei asemenea solicitări era faptul că în ultimii ani nu mai activase în arma unde se specializase la începutul carierei militare. De asemenea, în aceeaşi scrisoare, îşi manifesta dorinţa de a fi încadrat la Batalionul 2 vânători de la Constanţa şi în niciun caz în vreunul dintre regimentele dislocate la Bucureşti, despre care nu avea o părere prea bună[81].

Alexandru Sturdza urmărea, de asemenea, şi viaţa politică românească, în care tatăl său avea din nou un rol proeminent în calitate de preşedinte al Consiliului de Miniştri (1901-1904). Într-o scrisoare trimisă acestuia la 7 iulie 1901 din Hanovra, era bucuros de faptul că doar prim-ministrul (tatăl său) şi nu suveranul primea la Constanţa pe marele duce al Rusiei, care urma să viziteze România, pentru a-i remite regelui Carol I bastonul de mareşal al armatei ruse. Din scrisoare răzbătea cunoscuta sa rusofobie, moştenită de la eminentul său părinte: „Ne era frică, scria el, să nu se facă mai mult"[82].

[80] *Ibidem*, S 5 (114)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[81] *Ibidem*, S 5 (122)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[82] *Ibidem*, S 5 (124)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

La 25 septembrie 1901, îi scria tatălui său o ultimă epistolă din Germania, în care îl anunța că se va deplasa la Berlin, unde va aștepta ordinul pentru a se prezenta în fața împăratului în audiența de rămas bun. Alexandru îl ruga, din nou, pe augustul său părinte să fie mutat la Constanța, la Batalionul 2 vânători.

La 14 octombrie 1901, la încheierea studiilor și stagiilor de pregătire militară în Germania, ce au durat mai bine de 12 ani, Alexandru D. Sturdza a fost primit de împăratul Wilhelm al II-lea, o dovadă peremptorie a statutului special de care s-a bucurat în toată această perioadă[83]. În timpul primirii, împăratul a fost „foarte bun și amabil", scria Sturdza, și tot timpul cât a făcut raportul i-a ținut mâna. I-a spus că spera să aplice acasă ceea ce a învățat în Germania. L-a sfătuit să caute de acum înainte să devină un bun ofițer român, pe cât a fost de excelent ca ofițer prusian și să nu-și piardă răbdarea niciodată dacă în țara sa lucrurile se vor petrece altfel decât în Germania. La final, împăratul a transmis complimente regelui și prim-ministrului. „După ce mi-a spus adio, adăuga Sturdza, n-am putut să mă reține a săruta mâna care ținuse atât timp [pe] a mea și cred că aceasta nu era prea mult din partea mea, căci m-am temut altfel să-i stric rânduiala mustăților"[84].

Un capitol, cel mai frumos din viața lui Alexandru Sturdza, se încheia, lăsând urme extrem de adânci în viitoarea sa carieră. În toate acțiunile din următoarele decenii, el s-a raportat mai întotdeauna la această experiență, căutând să schimbe obiceiurile și mentalitățile românești, potrivit principiilor și deprinderilor din Germania ce devenise a doua sa patrie.

Comandant de companie în Batalionul 2 vânători și „ministru de război"

După un concediu minunat în Italia în lunile octombrie-noiembrie 1901, Alexandru D. Sturdza s-a întors la București și până la prezentarea la corp a participat la festivitățile ocazionate de sosirea primei promoții de ofițeri care efectuase stagiile în Germania în baza convenției din 1898. Mihail Buttescu, unul dintre absolvenți, a prezentat în memoriile sale ceremoniile organizate cu acel prilej, ei fiind primiți de prim-ministrul D. A. Sturdza și de regele Carol I.

„Ajunși la București, cea dintâi vizită ce primirăm la Hotel Metropole, *vis-à-vis* de Palatul Regal, fu aceea a căpitanului Alex. D. Sturdza, fiul ministrului de război și președinte al Consiliului de Miniștri, Dim. Sturdza. Nu-l mai văzusem

[83] *Ibidem*, S 5 (125)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).
[84] *Ibidem*, S 5 (126)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

de trei ani; el sosise de la Berlin cu o săptămână înaintea noastră şi era îmbrăcat în uniforma «vânătorilor Reginei Elisaveta» cu no. 2 din garnizoana temporară Constanţa. Sturdza ne-a comunicat repartiţia la corpuri, pentru ca să ne comandăm uniformele româneşti.

În al 2-lea de vânători ai Reginei eram numai Sturdza, Buttescu şi Todicescu; ceilalţi erau răspândiţi, câte unul, prin alte regimente. Costică Oprescu, fiindcă obţinuse de la Berlin învoirea de căsătorie la Coblenz, a venit după câteva zile cu tânăra lui soţie şi a fost reţinut în cadrele Ministerului de Război.

După o săptămână, deşi aveam uniformele gata şi ne prezentasem totuşi, după dorinţa ministrului D. Sturdza, lui şi secretarului general, colonelul Coandă (artilerie), în uniformele prusiene, sosi Regele Carol I de la München şi ordonă să ne prezentăm în Castelul Peleş din Sinaia, în aceleaşi uniforme prusiene.

Pentru bucureşteni, uniformele noastre erau cu totul necunoscute şi aţâţam curiozitatea tuturora, de la generali, până la ultimul birjar. De la fereastra vagonului cu care călătoream la Sinaia, am auzit pe un domn serios întrebând, pe peronul gării Ploieşti, pe un şef de tren, dacă suntem ofiţeri englezi; văzuse căciula de husari a lui Gică Atanasescu.

În Sinaia călcam pentru prima oară; văzusem atâta Europă şi nu cunoşteam Sinaia! Pitorescul ei mă impresionă mai dulce decât cel de pe Lacul 4 Cantoane şi mai impunător decât cel de la Lago Maggiore. În locul fiorilor stârniţi de stâncile şi prăpăstiile elveţiene, aici simţeam viaţa dulce a pădurilor ce-mi stârnea un dor de vânătoare; iar în locul poeziei calme, cu dispoziţii muzicale, încântătoarea predispoziţie de la Lago Maggiore, aici simţeam freamăt vijelios de codru şi sunete de bucium pe toţi munţii.

Castelul Peleş îmi apăru ca un vis din basme, ce împodobea peisajul cu un aspect de majestate. Un adjutant regal ne conduse în biblioteca Regelui şi când eram toţi aliniaţi, apăru pentru prima oară Regele Carol I în faţa mea. Îl văzusem pe portrete, pe monezi, pe cărţile de şcoală, pe pereţii unor biserici ctitorite de dânsul, ştiam din cărţi trecutul şi faptele lui, eram mândru de a fi ostaşul lui; dar în carne şi oase nu-l văzusem până acuma şi încă atât de aproape de mine.

Era ceva mistic în simţirea mea, când m-am prezentat ostăşeşte acestui om, trecut de 60 de ani, cu faţa albă fină, barba încărunţită bine, nasul aquilin, sprâncenele aproape încruntate şi ochii vii albaştri.

Ne întinse degetele arătător şi mijlociu de la mâna dreaptă, pe care abia le atinserăm, şi ne vorbi:

– Mă bucur să văd pe cei dintâi ofiţeri ai armatei Mele, pregătiţi în cea mai puternică armată a lumii, că se prezintă atât de sprinteni şi vioi. Ministrul meu

de la Berlin mi-a arătat bunele aprecieri ale foştilor D-voastră comandanţi şi am rămas foarte mulţumit de aceste aprecieri, pentru că, acolo unde a lucrat unul din D-voastră a lucrat un grăunte din România. Şi aceasta are mare importanţă.

În al doilea rând, urmă Regele Carol, armata mea are nevoie de prefaceri în metodele pregătirii ei instructive şi educative. D-voastră sunteţi chemaţi a fi avangarda unor noi metode, pe care le-aţi practicat până acum. Nu mă îndoiesc că, din acest punct de vedere, potenţialul armatei mele va fi ridicat simţitor, cât mai curând. Vă urez să reuşiţi şi vă zic: Bine aţi venit ![....].

Întorşi la Hotel Metropole, continua Buttescu, am găsit ordinele de prezentare la corpuri pe ziua de 1 noiembrie 1901, care ne înştiinţau că am fost încadraţi în armata română, cu gradul de sublocotenent, pe ziua de 15 ianuarie 1900. Mai aveam 15 zile de vizitat familiile"[85].

Batalionul 2 vânători a fost înfiinţat în anul 1866 şi a primit drapelul la 14 octombrie 1874. A participat la campaniile din sudul Dunării din anii 1877-1878, contribuind, sub conducerea maiorului Alexandru Candiano-Popescu, la cucerirea redutei Griviţa 1 în urma asalturilor din 30 august 1877[86]. Pentru faptele sale de arma, batalionul a fost decorat cu Marea Cruce a Ordinului „Steaua României", prin Înaltul Decret nr.1 400 din 1 iulie 1881. De asemenea, la 8 octombrie 1878, drapelul său a primit şi „Crucea Trecerea Dunării"[87]. În acea epocă, în armata română existau opt batalioane de vânători, ele fiind considerate unităţi de elită. De exemplu, „capul" Batalionului 1 vânători era principele moştenitor Ferdinand.

La 1 noiembrie 1901, Alexandru D. Sturdza figura deja în organica Batalionului 2 vânători, în calitate de comandant al companiei 4, cu menţiunea că era detaşat în Germania, deşi el se găsea în ţară. Comandanţii de plutoane din subordinea lui erau locotenentul Gheorghe (Zizi) Cantacuzino şi sublocotenenţii Vasile Gagiu, Mihail Todicescu, Dumitru Procopiescu[88]. Ultimii doi făcuseră studii în Germania, iar Cantacuzino – în Franţa. Comandantul batalionului era maiorul Emil Romanescu, iar ajutor, căpitanul Chiriac Conta, fratele filozofului Vasile Conta. Ceilalţi comandanţi de companie erau căpitanii Petre Neicu, Ion Cuţarida şi Constantin Stătescu.

În organica batalionului se găseau şi alţi ofiţeri valoroşi: locotenentul Vasiliu-Năsturel, nepotul generalului Ioan Vasiliu-Năsturel, comandantul Diviziei ac-

[85] Mihail Buttescu, *op. cit.* p.191.

[86] Pentru această secvenţă a se vedea Alexandru Candiano-Popescu, *Amintiri din viaţa-mi*, vol I, notă asupra ediţiei, adnotări, transcrierea şi îngrijirea textului de prof univ dr. Constantin Corbu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1999, p.47-74.

[87] *Albumul Armatei Române. 10 Maiu 1902*, Editura Librăriei Socecu &Co, Bucureşti, p. V.

[88] Arhivele Militare Române (în continuare AMR), fond Registre Istorice, Jurnale de Operaţii, dosar nr. 491, f. 77-78.

tive din Constanța (ambii provenind dintr-o veche familie de boieri craioveni), care avea doi ani de stagiu în armata austriacă și era căsătorit cu o principesă rusă; sublocotenenții Richard Petrescu, fratele prefectului Poliției Capitalei, Emil Petrescu, Ștefan Rizescu etc.

„Era într-adevăr, conchidea același Buttescu, un batalion de Gardă Regală, cu vechi ofițeri, care cunoșteau și alte armate, dar care nu putuseră să schimbe nimic din rutina aproape seculară, atotputernică în întreaga oștire"[89].

La 2/16 februarie 1902, căpitanul Alexandru D. Sturdza s-a prezentat la Batalionul 2 vânători primind compania și onorurile prevăzute în *Regulamentul serviciului interior*. „Pentru întâiași dată mi-am comandat compania, scria a doua zi tatălui său, făcând și o defilare înaintea maiorului Romanescu. După defilare, am ținut primul *speech* în limba românească către oamenii companiei, compus numai din cinci fraze scurte. Sper că voi reuși a conduce compania după principiile învățate în Prusia, dar fără a periclita inspecțiile care le va face batalionului maiorul Romanescu; adică sper că voi putea evita ca din cauza mea, el nu cumva să aibă neplăceri; din contră, voi avea totdeauna în vedere binele întregului corp"[90].

Acestea erau intențiile mărturisite ale căpitanului Sturdza, dar realitatea pe care a întâlnit-o era departe de ceea ce trăise în Germania și de așteptările sale. S-a văzut curând obligat să-și amâne toate proiectele pentru a se concentra asupra problemelor serviciului „ce merge cu greu, dar mă interesează", după cum mărturisea peste numai o lună tatălui său. Apoi, sintetiza cu amărăciune: „Starea sanitară la Constanța este foarte rea". Pentru schimbarea situației, dorea adoptarea unor măsuri radicale, „ca să dăm mai iute cu piciorul în casa cea putredă și să cază cât se poate de iute"[91]. Căpitanul Sturdza se referea în continuare la necesitatea primenirii ierarhiei militare superioare, anchilozată în metode învechite de instruire, la eliminarea tuturor celor plafonați și incapabili de progres. Propunea, în schimb, o „revoluție a tinerilor", ca singură soluție pentru ca armata română să iasă din marasmul în care trăia de ani buni. De remarcat că printre ofițerii capabili, care meritau să rămână și pe care se puteau sprijini tinerii, îl menționa pe Alexandru Averescu. Deși nu uitase incidentul de la Berlin, recunoștea valoarea militară a acestuia.

În acest scop a recurs la un act fără precedent în analele armatei române – arderea ținutei de cazarmă pentru efectivul companiei sale. Aceasta era degradată, așa încât soldații arătau pe terenul de instrucție ca niște cerșetori. Ei au fost

[89] Mihail Buttescu, *op. cit.* p. 191.

[90] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (133)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[91] *Ibidem*, S 5 (135)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

echipați cu ținuta de oraș, astfel că militarii companiei arătau mult mai eleganți. Comandantul de batalion și-a însușit ideea pe care a extins-o la întreaga unitate, astfel că lumea marelui port, obișnuită cu mizeria vestimentară a trupei, a fost surprinsă plăcut și mirată, totodată, de acestă schimbare neașteptată.

Inițiativa căpitanului Sturdza reprezenta un caz penal, intrând sub incidența *Codului justiției militare*, ce prevedea închisoare pentru o asemenea faptă. Numai intendenții aveau dreptul să distrugă efectele militare, după ce acestea erau reformate pe baza unei proceduri speciale. Dar căpitanul Sturdza nu era un simplu comandant de companie, el era fiul președintelui Consiliului de Miniștri și ministru de război, astfel că s-a găsit o soluție pentru rezolvarea problemei, medicii trimiși de ministerul de resort constatând că uniformele erau infectate cu păduchi.

„Întâmplarea aceasta, notează Mihail Buttescu, s-a răspândit ca fulgerul în toată armata, de la Severin la Dorohoi, în toate armele și serviciile, așa încât toți șefii de corpuri și intendanții cereau de la cunoscuții lor din Constanța adevăratul motiv militar – nu simplu capriciu – pentru care s-a înlocuit ținuta de exerciții cu aceea de oraș, la Batalionul nostru de vânători"[92].

Era un reviriment în armata română, iar Alexandru Sturdza nu s-a oprit aici, el încercând să schimbe radical și metodele de instruire a militarilor. Fără a abdica de la rigorile disciplinei, factor esențial pentru orice armată, el a pus accent pe respectarea personalității militarilor, pe asumarea conștientă a responsabilităților ce le reveneau în calitate de cetățeni aflați sub jurământ. În același timp, căpitanul Sturdza a căutat să le îmbunătățească traiul, schimbarea uniformelor fiind gestul spectaculos, ce a arătat necesitatea modificării întregului proces instructiv-educativ din armata acelui timp.

În martie 1902, el a publicat, în colaborare cu sublocotenenții Mihail Buttescu și Mihail Todicescu, ambii cu studii în Germania, o traducere privind executarea tragerilor la Școala de la Spandau: *Atacul infanteriei germane în 1902*, în care se arată cum se câștigă victoria prin foc.

Dar schimbarea mentalităților, a procedurilor, a cutumelor încetățenite de decenii nu se putea face nici prin exemplul personal, nici prin publicarea unor lucrări ce popularizau experiența căpătată în Germania, nici prin conferințe ținute în fața ofițerilor. Erau inițiative utile, desigur, dar se impuneau a fi dublate de acte normative, regulamente, dispoziții etc., ce trebuia să zdruncine vechile deprinderi, să oblige corpul ofițeresc român la schimbarea comportamentului față de propria pregătire și față de obligațiile profesionale.

[92] Mihail Buttescu, *op. cit.* p. 195.

Aceste măsuri erau strict necesare deoarece starea corpului ofițeresc la începutul veacului al XX-lea era precară. Multe cadre militare nu erau animate de o chemare pentru cariera armelor și o îmbrățișaseră doar pentru a-și asigura o situație materială stabilă sau o poziție socială respectabilă. Cele mai multe erau conștiente că nu vor accede decât cel mult până la gradul de căpitan, astfel că în armata acelui timp circula o butadă potrivit căreia de moarte și de căpitănie nu există scăpare. Corpul ofițeresc nu era suficient de motivat, o doctrină de război abia se cristaliza, țelul unității naționale nu fusese oficializat și era, prin urmare, difuz. Această stare de lucruri era expresia dezinteresului clasei politice față de armată, manifestat la sfârșitul secolului al XIX-lea, după Războiul de Independență[93].

Ofițerii veniți din Germania și Austro-Ungaria au văzut lipsurile mari ale organismului militar românesc, starea de inferioritate față de armatele unde ei se formaseră și se intruiseră câțiva ani, astfel că au dorit să schimbe lucrurile, să imprime un nou curs în armata română.

Profitând de poziția tătălui său și de influența pe care el personal o avea pe lângă Curtea Regală, Alexandru D. Sturdza a inspirat Înaltul Ordin de zi al regelui Carol I către oștire din 10 mai 1902[94]. Momentul pentru apariția unui asemenea document era foarte propice. În acel an se împlinea un sfert de veac de la epopeea armatei române din anii 1877, ce a consacrat pe câmpul de luptă independența țării, proclamată la 9 mai de Parlament și adusă a doua zi la cunoștința domnitorului. De altfel și monarhul invoca gloria de altădată pentru a cere armatei perfecționarea pregătirii, prin stabilirea unor directive, cu adevărat revoluționare.

Regele Carol I ordona ca accentul în procesul de pregătire să fie pus pe instrucția individuală a ofițerilor, a gradelor inferioare și a soldaților, „pe hotărârea și inițiativa conducătorilor de trupă". El dispunea să se acorde „de acum înainte comandanților de unități, responsabili de formarea inferiorilor încredințați lor – adică, în general, șefilor de armă și în special comandanților de companii, de escadron și de baterie – , libertatea în alegerea mijloacelor pentru instrucția și educația teoretică și practică a trupei, ce stă sub comanda lor; fixându-se numai principiile de urmat și termenele perioadelor de instrucție"[95].

Suveranul solicita, de asemenea, tuturor comandanților de corp de armată, de divizie și de brigadă să dea o mai mare atenție procesului instructiv-educativ, ei fiind responsabili de întreaga pregătire a celor din subordine. „Cer de la toți ofițerii, se afirma în document, cunoștințe profunde și solide, departe de superficialitate"[96].

[93] Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, vol. I, Colecția „Convorbiri literare", București, 1940, p. 20-21.
[94] „Monitorul oastei", nr. 24 din 10 mai 1902, p. 421-422.
[95] *Ibidem*.
[96] *Ibidem*, p. 422.

Un capitol special viza disciplina, considerată, pe bună dreptate, „temelia armatei". În acest sens se sublinia că: „Ea se reazămă, pe iubirea şi încrederea reciprocă, a superiorilor şi a inferiorilor, pe arta de a porunci clar şi cu chibzuială. Să se excludă dar ideea că severitatea aspră poate ajunge la adevărata disciplină"[97].

Între directivele conţinute în document mai reţinem: „pedeapsa să nu fie răzbunătoare, ci îndreptătoare"; fiecare greşeală să fie pedepsită numai cu o singură sancţiune; în aplicarea pedepsei să se ţină cont şi de împrejurările în care s-a produs abaterea; la cazuri mai puţin însemnate să se recurgă la pedepse mai mici; pedepsirea ofiţerilor se va face cu grijă, ţinând cont de poziţia lor socială şi de prestigiul corpului. Regele Carol I venea însă şi cu o decizie revoluţionară, prin interzicerea bătăii în armată. „Doresc, se afirma în document, ca lovirea să dispară cu desăvârşire din armata Mea"[98].

Monarhul l-a însărcinat pe ministrul de război să dispună măsurile necesare pentru aplicarea prevederilor acestui Înalt Ordin de zi şi să raporteze pe 10 mai 1903 despre modul de executare.

Foarte probabil sub impulsul fiului, dar şi al secretarului general al Ministerului de Război, colonelul Constantin Coandă, Dimitrie A. Sturdza s-a conformat şi a propus suveranului mai multe acte normative prin care modifica regulamentele în vigoare. Astfel, prin Înaltul Decret nr. 2 337 din 26 august 1902 s-au modificat unele articole din *Regulamentul serviciului interior* ce priveau atribuţiile „căpitanului de săptămână". Acest serviciu sustrăgea timp de şapte zile un ofiţer căpitan de la procesul de instrucţie, el fiind incompatibil cu prevederile Înaltului Ordin de zi din 10 mai 1902, care acorda comandanţilor de companie, escadron şi baterie o mai mare liberate de acţiune[99].

O altă iniţiativă importantă a ministrului de război D. A. Sturdza a fost emiterea Ordinului circular nr. 389 din 18 iulie 1902, prin care se stabileau dispoziţiile pentru aplicarea Înaltului Ordin de zi din 10 mai 1902[100]. Documentul avea un caracter complex şi statua noi principii şi reguli privitoare la chestiuni de personal, la instrucţia gradelor inferioare şi pregătirea ofiţerilor, la pregătirea şi executarea tragerilor cu armamentul din dotare, la realizarea inspecţiilor periodice, la modul de aplicare a pedepselor în caz de abateri. Iată, de pildă, ordinul stabilea că toţi căpitanii, indiferent de armă, aveau libertatea de a-şi stabili, cum credeau de cuviinţă programul zilnic şi modalităţile de instruire a efectivelor, în conformitate cu obiectivele de atins, stabilite de batalioane şi regimente. Evident, că prevederile acestor documente însemnau libertate de acţiune şi pentru căpitanul Alexandru

[97] *Ibidem*.

[98] *Ibidem*, p. 423.

[99] „Monitorul oastei", nr. 13 din 26 august 1902 (partea regulamentară), p. 93-95.

[100] *Ibidem*, p. 95-99.

D. Sturdza, care avea astfel posibilitatea să aplice metodele şi principiile deprinse în armata germană, fără a mai fi jenat sau strâmtorat de unele regulamente şi instrucţiuni depăşite.

În sfârşit, prin Înaltul Decret nr. 173 din 22 mai 1903, s-a modificat *Regulamentul inspecţiunilor militare*, care stabilea criterii mai clare privind desfăşurarea acestor activităţi foarte importante pentru buna funcţionare a armatei.

D. A. Sturdza s-a conformat dispoziţiei regelui şi i-a înaintat un raport asupra modului de executare a Înaltului Ordin de zi din 10 mai 1902. Ministrul aducea la cunoştinţa suveranului că acolo unde s-a dat iniţiativa prevăzută în acest ordin regal, s-au obţinut rezultate foarte bune, mai cu seamă în privinţa serviciului de tragere, de siguranţă şi de cercetare. Dar, decretul regal nu s-a aplicat peste tot, cauza principală fiind timpul scurt pentru ca rutina şi vechile obiceiuri să poată fi înlocuite prin noile reglementări. De asemenea, au existat nu puţine cazuri de împotrivire a comandanţilor de regimente, divizii şi corpuri care au apreciat ca fiind periculoasă ideea de a se da căpitanilor prea multă iniţiativă deoarece, în acest fel, s-ar şubrezi disciplina militară. D. A. Sturdza arăta că dacă în cadrul armatei permanente (active) situaţia se prezenta mai bine, la trupele „cu schimbul" (trupe teritoriale ce efectuau serviciul o săptămână dintr-o lună la cazarmă şi trei săptămâni acasă), rezultatele lăsau de dorit, întrucât nu se puteau urmări cu metodă aplicarea directivelor regale. Ministrul concluziona că Înaltul Ordin din 10 mai 1902 „a căpătat un început bun de executare". Pentru ca documentul să producă efectele dorite, el propunea să se revizuiască regulamentele tactice ale infanteriei, cavaleriei şi artileriei şi să se constituie subunităţi model (batalion, escadron, baterie) din aceste aceste arme[101].

Alexandru Sturdza a inspirat acest document şi firește a urmărit modul în care Înaltul Ordin de zi din 10 mai 1902 putea fi pus în aplicare în integralitatea sa. Aflat în concendiu în Italia, la Campiglio, îl anunţa pe tatăl său, la 13 august 1903, că a primit textul tipărit al raportului privind modul de executare a dispoziţiilor regale din care reieşea clar că „ordinele regelui nu s-au executat cum se cade". Alexandru Sturdza considera că, într-un document viitor, cei care nu au executat ordinele comandantului suprem al armatei trebuiau nominalizaţi, pentru a fi cunoscuţi de întreaga armată. De asemenea, considera că trebuia să se evidenţieze câteva principii: un ordin se execută imediat şi nu se comenteză; executarea unui ordin trebuie supravegheată cu de-amănuntul[102].

[101] D. A. Sturdza, *Raport despre Armată către M.S. Regele, 1903 iunie. Executarea Înaltului Ordin din 10 mai 1902*, Bucureşti, 1903; „Monitorul oastei", nr. 52 din 17 noiembrie 1903 (partea regulamentară), p. 235-252.

[102] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (159)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

În aceeaşi scrisoare, Alexandru Sturdza se oprea mai pe larg la problema unităţilor model, măsură indicată în raportul întocmit de tatăl său ca ministru de război, dar cu care el nu era de acord. În sprijinul părerii sale aducea o serie de motive credibile: lipsa banilor, în condiţiile în care asemenea unităţi „trebuie să facă serviciul lor cu oarecare largheţă"; descompletarea unor unităţi prin preluarea personalului necesar funcţionării acestor unităţi model; dizolvarea lor în caz de mobilizare. Dacă se hotăra totuşi înfiinţarea lor, lucru pe care nu-l agrea, se impunea construirea a trei cazărmi cu manejuri, sală de instrucţie, sală de gimnastică, hală pentru mese etc. Totul ca în Prusia[103].

O a treia problemă abordată şi foarte importantă, ce ţinea de reforma armatei române, privea desfiinţarea trupelor nepermanente la infanterie (dorobanţii). „Nu ştiu care este părerea Majestăţii Sale, scria Alexandru D. Sturdza, dar dacă vrei fac un memoriu asupra condiţiunilor mizerabile şi imorale în care se află trupele cu schimbul"[104]. Anticipând vom spune că această reformă a permanentizării trupelor teritoriale, începută din 1889, va fi finalizată de un cabinet D. A. Sturdza, în 1908, iniţiatorul fiind generalul Alexandru Averescu, ministrul de război.

Pentru guvernul condus de Dimitrie A. Sturdza continuarea reformelor începute a constituit o permanenţă. Astfel, a fost pregătit şi publicat un alt Înalt Ordin de zi al regelui Carol I, cel din 29 octombrie 1903. Suveranul constata că în mare măsură doleanţele sale nu s-au îndeplinit şi ordona continuarea eforturilor pentru aplicarea integrală a acestora. Noul document regal insera părerile căpitanului Sturdza exprimate în scrisoarea către tatăl său. „Reamintesc, spunea suveranul, că în rândurile armatei trebuie să domnească ca o lege nestrămutată, că ordinele primite de un ostaş nu se discută şi nici nu se supun la interpretări. Ostaşul care primeşte un ordin are sfânta datorie de a-l pătrunde şi de a-i pricepe înţelesul şi folosul; iar executarea unui ordin trebuie să se desăvârşească fără şovăire, fără întârzieri, îndată după primire şi cu cea mai mare exactitate. Afară de aceasta, nu trebuie uitat că nu este destul să repeţi şi să transmiţi un ordin primit; lucrul de căpetenie fiind ca executarea ordinului transmis inferiorului să se controleze necontenit cu sârguinţă, căci numai atunci ajungem la un sfârşit mulţumitor"[105].

Regele Carol I cerea ca în cel mai scurt timp, şefii de corp şi căpitanii să se obişnuiască să lucreze în spiritul iniţiativei şi a libertăţii ce li s-a acordat. De asemenea, cerea renunţarea la mutările foarte dese, ce afectau stabilitatea armatei şi pregătirea pentru război; acestea trebuiau reduse la strictul necesar.

Monarhul revenea asupra dispoziţiei anterioare privind interzicerea bătăii în armată, considerând că cei care loveau erau lipsiţi de alte mijloace pentru a realiza

[103] *Ibidem.*

[104] *Ibidem.*

[105] „Monitorul oastei", nr. 49 din 3 noiembrie 1903, p. 723-724.

educaţia soldaţilor, iar pentru ofiţeri era sub demnitatea lor să întrebuinţeze un asemenea mijloc. „Ordon, sublinia suveranul, ca dorinţele mele în această privinţă să fie executate cu toată sfinţenia"[106].

Prin acest Înalt Ordin, regele Carol stabilea noi măsuri pentru ca armata să progreseze. De pildă, corpurile de trupă urmau să amenajeze, în limita mijloacelor financiare, poligoane de tragere în diferite garnizoane încât acestea să fie capabile să primească până la un regiment. De asemenea, se avea în vedere înfiinţarea, pe data de 1 aprilie 1904, în garnizoana Ploieşti, a Batalionului 9 vânători, a noua unitate de acest tip din armata română. El urma să aibă efectivul de război şi să execute serviciul permanent, fiind scutit de alte gărzi şi corvezi. Practic, aşa cum propunea căpitanul Sturdza, se renunţa la crearea unităţilor model şi se apela la această variantă, înfiinţarea unei noi unităţi.

Tot până în aprilie 1904, era necesar să fie întocmite şi prezentate regelui mai multe proiecte de regulamente pentru: serviciul de garnizoană, serviciul interior, tragerea la ţintă a infanteriei, serviciul interior în campanie, instrucţia infanteriei, cavaleriei şi artileriei.

Un ultim punct al ordinului regal prevedea obligaţia ministrului de război de a înainta, tot până la 1 aprilie 1904, un raport privind modul de executare a celor două Înalte Ordine de zi din 10 mai 1902 şi din 29 octombrie 1903[107].

Dimitrie A. Sturdza s-a conformat şi a prezentat, la termenul stabilit, raportul Ministerului de Război privind modul cum au fost transpuse în practică prevederile celor două documente regale. Raportul evidenţia că directivele primite „pătrund din ce în ce mai adânc prin toate corpurile de trupă"[108]. Potrivit cerinţelor căpitanului Sturdza, erau nominalizate comandamentele şi corpurile de trupă care nu au înaintat rapoarte asupra modului cum au aplicat directivele regale. Drept măsură punitivă, ministrul de război propunea ca această neîndeplinire a ordinelor să fie consemnată în memoriile de activitate ale comandanţilor respectivi.

În privinţa iniţiativei şi libertăţii acordate comandanţilor de companii, escadroane şi baterii, raportul constata lipsa de progrese la multe unităţi şi mari unităţi: „Este cert că obiceiuri rele sunt cu greu de desrădăcinat; în viitor însă, procedeurile dăunătoare dezvoltării şi tăriei armatei vor trebui semnalate nominal şi înscrise şi ele în memorii"[109]. Între corpurile de trupă unde acest lucru s-a aplicat în mare măsură, ministrul de război nominaliza Batalionul 2 vânători „Regina Elisabeta", Batalionul 9 vânători, Regimentul de infanterie 25 „Racova", Regimentul de infanterie 34 „Constanţa", Regimentul 6 roşiori.

[106] *Ibidem*, p. 725.
[107] *Ibidem*, p. 726.
[108] *Raport despre armată către M.S. Regele*, Bucureşti, 1904, p. 1.
[109] *Ibidem*, p. 2.

Progrese semnificative s-au realizat în privința mutărilor ofițerilor și subofițerilor, reduse în martie 1904 la mai mult de jumătate față de perioada anterioară. În aceiași parametri au evoluat și pedepsele date.

Planurile căpitanului Alexandru Sturdza erau mult mai radicale, ele vizând în primul rând reformarea corpului ofițeresc. Într-o scrisoare către tatăl său din 6 august 1903, el preconiza o selecție severă a ofițerilor care urmau să acceadă la gradele de colonel și general, scopul fiind acela „de a ne dota cu șefi mai buni". Corpul ofițeresc resimțea acut nevoia schimbării modului de selecție, pregătire și perfecționare a personalului și instaurarea unei adevărate meritocrații militare. Având în vedere starea de nemulțumire existentă în rândul cadrelor, Alexandru Sturdza era îngrijorat de modul în care aceasta putea afecta disciplina în armată. Or, disciplina „este ca și fortificațiile, ea nu funcționează decât dacă i se creează condițiunile necesare de trai"[110].

Semnalul de alarmă tras de căpitanul Sturdza era foarte puternic: „Cred că este o necesitate mare ca Regele să se convingă, și cu dânsul și Moștenitorul, că starea în care se găsește armata nu este cea care o crede; că cifrele care i se prezintă n-au nici o importanță, sunt false; că nu cu paradă se progresează. În fine, că trebuie procedat cu energie față de șefi; adică când este unul neapt, trebuie dat afară, iar restul trebuie *supravegheat, nu inspectat* [subliniere în textul original – n.n]; noi mereu inspectăm și tot se fură; această constatare ar trebui să ne puie pe gânduri"[111].

Un alt neajuns însemnat era sistemul „concediilor de economii", caracterizat de căpitanul Sturdza drept o „calamitate". „Este o debandadă completă, concluziona într-o altă scrisoare către tatăl său trimisă de la unitatea sa din Constanța în septembrie 1903, astfel că dacă sunt întrebat astăzi unde sunt oamenii mei, cu greu pot să fac un raport în scurt [...]. Este o învălmășeală ca înaintea unui război. Eu cred că trebuie tăiat din scurt cu concediurile, căci instrucția armatei devine aproape imposibilă."[112]

Așadar, imprimarea cursului reformist în armata română la începutul secolului al XX-lea s-a datorat în mare măsură, căpitanului Alexandru D. Sturdza, ale cărui idei s-au regăsit în ordine, instrucțiuni, regulamente etc., elaborate și difuzate în armată sub semnatura și autoritatea tatălui său, care era concomitent, prim-ministru și ministru de război. Acest fapt a fost cunoscut în epocă și unii au apreciat activitatea modernizatoare a tânărului ofițer venit din Germania.

[110] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (157)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[111] *Ibidem.*

[112] *Ibidem*, S 5 (166)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

Radu R. Rosetti, ofiţer abia ieşit de pe băncile şcolii, consemna că iniţiativele lui Alexandru D. Sturdza „ajungeau la cunoştinţa noastră şi aduceau cu ele un sănătos dor de îmbunătăţire. Această pornire era întărită de ordinele de zi pe armată date de Rege, dar pornite de la dânsul, prin ordinile şi circulările date de tatăl său ca ministru de război, dar sub influenţa sa"[113]. Ca urmare, continua acelaşi memorialist, „instrucţia lua de-altmintelea o cale mai practică şi mai potrivită pregătirii de război sub influenţa căpitanului Alexandru Sturdza. Întoarcerea în ţară a primelor serii de sublocotenenţi foşti în şcolile din Germania şi a locotenenţilor şi căpitanilor foşti la stagiu în armata austriacă făcu de asemeni mult pentru o pregătire mai temenică a armatei"[114].

Cu toate acestea, după schimbarea cabinetului D.A Sturdza, ritmul reformelor a scăzut, la aceasta contribuind şi marea răscoală din 1907, eveniment tragic, potolit de armată, care s-a aflat într-una din cele mai grele situaţii din istoria sa[115].

Revenind la activitatea căpitanului Sturdza în Batalionul 2 vânători, alături de îndatorirea principală instrucţia trupei şi pregătirea corpului ofiţeresc, el a căutat să se integreze în viaţa unităţii, participând la toate evenimentele mai însemnate.

La 5 mai 1902, pe baza ordinului Ministerului de Război nr.12 950, căpitanul Alexandru D. Sturdza, în funtea unui detaşament, format din: un locotenent, doi sublocotenenţi, un ofiţer asistent la drapel, doi sergenţi majori, şase gornişti, opt încheietori şi 80 de soldaţi, s-a deplasat la Bucureşti, în vederea primirii noului drapel, în locul celui ce a luat parte în Războiul de Independenţă[116]. Batalionul 2 vânători nu era singur, în această postură afându-se alte 42 de unităţi ale armatei române.

Detaşamentul comandat de căpitanul Sturdza a ajuns pe 6 mai la Bucureşti şi a fost cazat la Şcoala de Infanterie şi Cavalerie. În ziua de 9 mai, când se împlinea un sfert de veac de la istorica hotărâre a Parlamentului României de proclamare a Independenţei, în sala tronului din Palatul Regal din Bucureşti, s-a desfăşurat ceremonia de înmânare a noilor drapele de luptă. Au asistat familia regală, membri ai guvernului în frunte cu D. A. Sturdza, diplomaţi etc[117]. La 10 mai, atunci Ziua

[113] Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, vol. I, Colecţia „Convorbiri Literare", Bucureşti, 1940, p. 145.

[114] *Ibidem*, p. 144.

[115] Pe larg, vezi: *Documente privind marea răscoală din 1907*, vol. I-V, Editura Academiei, Bucureşti, 1977, 1983-1984, 1986-1987; *N. Iorga şi Marea răscoală ţărănească din 1907. Mărturii documentare*, volum întocmit şi îngrijit de Nicolae Liu, Editura Junimea, Iaşi, 1984; *Armata Română şi Răscoala din 1907. Documente*, ediţie îngrijită de: maior dr. Florin Şperlea, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, Editura Militară, Bucureşti, 2007.

[116] AMR, fond Registre Istorice, Jurnale de Operaţii, dosar nr. 491, f. 79.

[117] *Ibidem*, f. 79-82.

Națională a României, s-a desfășurat tradiționala paradă militară la care unitățile reprezentate au defilat cu noile drapele de luptă.

În aceeași zi, prin Înaltul Decret nr. 1 666, Batalionul 2 vânători a primit numele de „Regina Elisabeta", „pentru ca biruința cuceririi redutei Griviţa 1 să stea veşnic în amintirea scumpei Mele armate, ca o pildă de avânt ostăşesc şi de devotament pentru Patrie şi Rege"[118]. Amintim faptul că după terminarea campaniei din 1877-1878, regina Elisabeta a dăruit Batalionului 2 vânători o coroană de lauri şi de trandafiri cu o panglică verde pe care era scrisă chiar de ea inscripția: „Lauri pentru cei morți, rozele pentru cei vii". Numele de „Regina Elisabeta" a fost dat şi Spitalului Militar din București.

Tot cu acest prilej, Regimentul 1 artilerie a luat numele de „Regele Carol I", în amintirea zilei de 15 mai 1877, când bateriile de la Calafat, sub privirile domnitorului, au început bombardarea cetății Vidin[119].

Cu acest prilej, regele Carol I şi regina Elisabeta au primit, la 12 mai, pe comandantul Batalionului 2 vânători, maiorul Emil Romanescu, şi delegația de ofițeri care a participat la ceremoniile din zilele de 9 şi10 mai[120]. În ziua de 14 mai, ora 11.30, detaşamentul a sosit la Constanța, garnizoana de reşedință. La gară, era adunat tot batalionul, precum şi notabilitățile locale, după care, în frunte cu muzica militară, a urmat defilarea pe străzile orașului.

La 21 mai 1902, de Sfinții Constantin şi Elena, Batalionul 2 vânători şi-a sărbătorit patronul, la ceremonii, fiind prezenți prim-ministrul D. A. Sturdza şi comandantul Diviziei active, generalul Vasiliu-Năsturel. Cu această ocazie, Zoe Sturdza, soția prim-ministrului şi mama căpitanului Sturdza, a trimis unității în care activa fiul ei o telegramă de felicitare: „Trăiască mândrul Batalion de vânători „Regina Elisabeta". Rămâie în veci nebiruit, culegător de lauri, fala țării, demn de Augusta sa Suverană şi Patroană."[121]

La 30 august 1902, Batalionul 2 vânători a sărbătorit cu mare fast un sfert de secol de la cucerirea redutei Griviţa 1. Au luat parte D. A. Sturdza, generalul Ioan Vasiliu-Năsturel şi colonelul Constantin Coandă, secretarul general al Ministerului de Război. Ceremoniile au cuprins un Te Deum, adunarea întregului efectiv, defilarea unității şi un banchet la care au parte 40 de persoane. În cuvântarea sa, maiorul Emil Romanescu a făcut un istoric al participării unității la Războiul de Independență, insistând asupra zilei de 30 august când a fost cucerită reduta Griviţa 1.

[118] „Monitorul oastei", nr. 25 din 20 mai 1902 (partea oficială), p. 521.
[119] *Ibidem* (Înaltul Decret nr. 1 725).
[120] AMR, fond Registre Istorice, Jurnale de Operații, dosar nr. 491, f. 82.
[121] *Ibidem*, f. 85.

A răspuns D. A. Sturdza, care a regretat că nu se poate adresa celor prezenţi cu apelativul de „camarad", deoarece el nu era militar. Dar, ca ministru de război, avea îndatoriri speciale faţă de armată, apreciată a fi „corpul cel mai ales în serviciul statului"[122]. D. A. Sturdza considera că „cea mai scumpă datorie" şi „cel mai înalt ţel al vieţii" sale erau de a se strădui din toate puterile să satisfacă toate trebuinţele armatei, în aşa fel încât militarii români să poată spune că aveau de toate. Ministrul Sturdza s-a intitulat, totuşi, un „camarad indirect", având în vedere că pe singurul său fiu l-a îndreptat spre cariera armelor, căpitanul Sturdza făcând parte şi din corpul ofiţeresc al Batalionului 2 vânători „Regina Elisabeta"[123].

Un ultim şi important eveniment din seria aniversărilor legate de împlinirea a 25 de ani de la începerea Războiului de Independenţă l-a constituit vizita oficială a regelui Carol I în Bulgaria (29 octombrie/11noiembrie-31octombrie/13 noiembrie 1902), la invitaţia principelui Ferdinand de Saxa-Coburg. Vizita a avut un dublu rol: să rememoreze evenimentele din anii 1877-1878 şi să îmbunătăţească relaţiile bilaterale, ce cunoscuseră un moment de încordare la începutul secolului al XX-lea datorită „afacerii Mihăileanu"[124].

În suita care l-a însoţit pe suveran s-au aflat şi reprezentanţi ai Batalionului 2 vânători „Regina Elisabeta", respectiv maiorul Emil Romanescu, comandantul unităţii, căpitanul Alexandru D. Sturdza şi doi caporali[125]. Maiorul Emil Romanescu şi căpitanul Sturdza au fost ofiţeri de ordonanţă ai suveranului, cel de-al doilea îndeplinind şi funcţia de secretar.

La întoarcere, din poruncă regală, în faţa ofiţerilor din garnizoana Constanţa, căpitanul Sturdza a prezentat o dare de seamă extinsă asupra acestei vizite[126]. Ea nu a fost o înşiruire seacă de evenimente, ci o prezentare mai amplă cu referiri la istoria militară românească, personalitatea lui Mihai Viteazul şi Războiul de Independenţă ocupând un loc central. Mihai Viteazul era „eroul nostru naţional", ale cărui fapte de arme meritau a fi studiate, fiind „o pildă vie pentru orice ostaş român"[127]. Cât priveşte perioada 1877-1878, aceasta reprezenta pentru regele Ca-

[122] *Cuvântarea domnului Dim. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri, ministru de Război la Banchetul Batalionului al doilea Vânători „ Regina Elisaveta" la serbarea aniversării luării Griviţei în 30 august 1902*, Tipografia „Voinţa Naţională", Bucureşti, 1902, p. 33.

[123] *Ibidem*, f. 35.

[124] Profesorul Ştefan Mihăileanu, redactorul şef al revistei „Peninsula Balcanică", a fost asasinat de elemente naţionaliste bulgare. Autorităţile de la Sofia au încercat să acopere asasinatul, refuzând declanşarea anchetei judiciare împotriva vinovaţilor.

[125] AMR, fond Registre Istorice, Jurnale de Operaţii, dosar nr. 491, f. 89 (Ordinul Ministerului de Război, nr. 725 din 24 octombrie 1902).

[126] Căpitanul Alexandru Sturdza, *Conferinţă asupra călătoriei Maiestăţii Sale Regelui în Bulgaria*, Tipografia „CLEMENŢA", Bucureşti, 1903.

[127] *Ibidem*, p. 8.

rol un prilej de remorări de evenimente ce i-au adus deopotrivă gloria personală şi pe cea a armatei române, la comanda căreia s-a aflat. În încheiere, căpitanul Sturdza a ţinut să sublinieze că în mod voit a dat o notă istorică pronunţată conferinţei sale despre vizita suveranului român. Căci, aşa cum scria Nicolae Costin în precuvântarea sa la *Letopiseţul Ţării Moldovei*: „istoria deşteaptă şi pre cei leneşi şi necinstitiţi, spre mari lucruri; şi pre cei răi şi făcători de rău, cu certări şi cu griji a numelui celui rău îi opreşte istoria de răutăţi, iar celor blagorodnici pinteni le dă istoria"[128].

Conferinţa ţinută în urma participării sale în suita regală în vizita de la sud de Dunăre arată temeinica pregătire istorică a lui Alexandru D. Sturdza, precum şi faptul că preţuia istoria, în special istoria militară, ca pe o sursă de tărie morală şi de exemplaritate pentru armata română.

Această conferinţă asupra călătoriei în Bulgaria „bine reuşită", după cum o considera chiar căpitanul Sturdza într-o scrisoare către tatăl său la 30 ianuarie 1903, a trimis-o pentru publicare la „Revista Infanteriei". Totodată, a mai încredinţat „Cercului Publicaţiunilor Militare" un alt articol al său pe teme istorice, intitulat *Feldmareşalul von Moltke asupra Valahiei şi Dobrogei în 1845* [129].

De altfel, în perioada cât a activat în Batalionul 2 vânători „Regina Elisabeta", Alexandru D. Sturdza a fost preocupat de elaborarea şi publicarea unor lucrări practice, menite să ridice gradul de pregătire a corpului ofiţeresc, să introducă un spirit nou în instrucţia trupei. Iată, de exemplu, împreună cu Dumitru Harhas, căpitan cu studii în Germania şi sosit în unitatea sa la 1 noiembrie 1902, mutat de la Regimentul nr. 19 „Romanaţi"[130], a publicat o lucrare consacrată patrulei şi serviciului de patrulare[131]. Ea avea la bază experienţa acumulată de cei doi ofiţeri în străinătate, pe care doreau să o împărtăşească tuturor camarazilor. Autorii ţineau să precizeze că lucrarea nu era o simplă translaţie în limba română a unor prevederi regulamentare din alte armate, deoarece „nu numai prin imitaţie, ci prin studiu comparativ şi prin prelucrarea celor învăţate, conform nevoilor speciale ale armatei noastre, putem merge înainte"[132].

Lucrarea, cu întindere de 64 de pagini, avea o primă parte, teoretică, în care erau explicate principalele noţiuni asupra organizării şi funcţionării patrulelor şi

[128] *Ibidem*, p. 38.

[129] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (141)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[130] AMR, fond Registre Istorice, Jurnale de Operaţii, dosar nr. 491, f. 108.

[131] Harhas [Dumitru] şi Sturdza [Alexandru], căpitani, comandanţi de companie în Bat. 2 Vânători „Regina Elisabeta", *Patrula de infanterie în Armata Română şi Serviciul de Patrulare*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1903.

[132] *Ibidem*, f. 5.

o a doua, practică, unde erau propuse o serie de exerciţii individuale şi colective. În final, erau inserate exemple din istoria militară universală privind acţiunea patrulelor în diferite conflicte armate mai vechi şi mai noi.

Dar, deşi serviciul în compania sa se derula în condiţii bune, prin poziţia sa, prin activitatea sa practică şi teoretică şi, poate, prin caracterul său, căpitanul Sturdza a generat numeroase obstrucţii, invidii, răutăţi în mediul militar din jurul său. „Ofiţerii superiori din garnizoană, scria lui D. A. Sturdza la 6 iunie 1903, se exprimă în mod prea necuviincios asupra modului cum comand compania mea. Pentru a pune un oarecare capăt la aceste atacuri din spate, am înaintat astăzi diviziei demisiunea mea. Neapărat că ea nu se va primi, dar trebuia să fac ceva că gura celor netrebnici devenea prea mare"[133].

Această atmosferă neprielnică l-a determinat pe Alexandru D. Sturdza să ia în calcul o posibilă plecare din Batalionul 2 vânători „Regina Elisabeta". La 28 iunie 1903 îl anunţa pe părintele său că va vorbi despre viitorul său cu generalul Constantin Coandă, secretarul general al Ministerului de Război, care urma să sosească a doua zi în garnizoana Constanţa. „M-am decis, comunica el, să iau comanda unei companii la Şcoala de ofiţeri; aceasta o sfătuia şi Averescu şi Gărdescu"[134]. Punea însă condiţia de a avea ca subordonaţi pe sublocotenenţii Mihail Todicescu şi Alexandru Procopovici, deoarece ambii studiaseră în Germania. „Trebuie să am, scria Alexandru D. Sturdza, un personal inferior care cunoaşte principiile şi metodele mele, care să fie cinstit şi care să fi fost la acea şcoală; ultimul lucru este foarte important; eu n-am fost la acea şcoală şi nu cunosc toate subterfugiile şi şiretlicurile ei. Ofiţerii vor să vie şi ei cu mine. Astfel, îmi voi îndeplini şi condiţiile cu serviciul la front, înainte de a trece la un stat-major de comandament"[135].

Opţiunea lui Alexandru D. Sturdza de a schimba unitatea s-a întemeiat pe convingerea că pregătirea înaltă şi experienţa bogată pe care le-a dobândit în Germania puteau fi cel mai bine valorificate într-o instituţie de învăţământ militar, respectiv în Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie. Ulterior, tinerii ofiţeri, formaţi în spiritul doctrinei germane, urmau să fie vehicule ale acesteia în întreaga armată română.

Până când avea să i se îndeplinească dorinţa, căpitanul Alexandru Sturdza s-a achitat de sarcinile ce i-au revenit. Întrucât subunitatea sa se găsea la muncile agricole, cu ofiţerii rămaşi, „ca să nu lenevească", s-a organizat o şcoală, locotenent-colonelului Romanescu încredinţându-i-se conducerea. Zilnic, Sturdza ţinea conferinţe

[133] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (151)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[134] *Ibidem*, S 5 (152)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[135] *Ibidem*.

şi făcea exerciţii cu ofiţerii prezenţi. Spre exemplu, au fost studiate campanii din războiul ruso-otoman din anii 1828-1829 şi din conflictul ruso-polonez din 1831[136].

O activitate foarte utilă a fost călătoria de instrucţie efectuată la începutul lunii iulie 1903, împreună cu ofiţerii cursanţi ai Şcolii Superioare de Război pe itinerarul Tulcea, Isaccea, Sulina, Galaţi, Hârşova, Ostrov. Apoi grupul s-a deplasat în regiunea fortificată Focşani – Nămoloasa – Galaţi. Aici a avut timp să studieze şi să reflecteze la sistemul de fortificaţii pe care l-a construit România în ultima parte a secolului al XIX-lea[137], apreciind că aliniamentul Focşani–Nămoloasa–Galaţi era „o grandomanie"[138].

Problema fortificaţiilor a fost reluată într-o scrisoare din 6 august 1903, către tatăl său, trimisă din Campiglio, unde se afla în vacanţă cu Elsa. El aprecia că fortificaţiile româneşti au fost proiectate greşit, ele nefiind un panaceu. De regulă, ele trebuiau ocupate cu trupe specializate foarte numeroase, pe care România nu le avea. În plus, acţiunile ofensive cu unităţile dislocate aici erau aproape imposibile în vreme de război[139].

Vederile lui Sturdza asupra sistemului de fortificaţii construit în România erau cât se poate de juste, mai ales în condiţiile perfecţionării armamentului de artilerie şi infanterie, nemaivorbind de apariţia aviaţiei ca armă pe câmpul de luptă. De altfel, ineficienţa lui a fost probată din plin de operaţiile armatei române în timpul Primului Război Mondial. Încă din anii neutralităţii, armamentul „cetăţii Bucureşti" şi al liniei fortificate Focşani–Nămoloasa–Galaţi a fost demontat şi a intrat în dotarea marilor unităţi[140].

Între timp, Alexandru D. Sturdza a avut o nouă întrevedere cu prietenul său, generalul adjutant Constanţin Coandă, şi a stabilit cu acesta să fie mutat comandant de companie-elevi la Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie, cu respectarea condiţiilor puse anterior. La 19 septembrie 1903, îl anunţa pe tatăl său că i-a sosit ordinul de mutare[141].

[136] *Ibidem.*

[137] Pe larg despre fortificaţii vezi: Colonel C.N. Hârjeu, *Istoria armei geniului*, Bucureşti, 1902; Colonel D.I.Vasiliu, *Studii şi documente în legătură cu fortificaţiile române în secolul al 19-lea*, vol I, Tipografia Revistei Geniului, Bucureşti, 1936; Idem, *Studii şi documente în legătură cu fortificaţiile române în secolul al 19-lea (Experienţele de la Cotroceni)*, Tipografia Revistei Geniului, Bucureşti, 1936; Cornel I. Scafeş, Ioan I. Scafeş, *Cetatea Bucureşti. Fortificaţiile din jurul Capitalei (1884-1914)*, Editura ALPHA MDN, Bucureşti, 2008.

[138] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (154)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[139] *Ibidem*, S 5 (157)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[140] *România în Războiul Mondial 1916-1919*, vol. I, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934, p. 64-73, anexa nr. 8.

[141] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (166)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

Într-adevăr, prin Înaltul Decret nr. 2 535 din 23 septembrie 1903, în interesul serviciului s-au făcut mai multe transferuri. Astfel, au fost mutați de la Școala de Infanterie și Cavalerie: căpitanul Nicolae Petala, la Regimentul nr. 14 „Roman"; locotenentul Constantin Condiescu, la Regimentul nr. 32 „Mircea"; locotenentul Alexandru Marinescu, la Regimentul nr. 28 „Radu Negru". Prin același decret, au fost mutați în școală căpitanul Alexandru D. Sturdza și sublocotenenții Constantin Mitru și Alexandru Procopovici, toți trei din Batalionul 2 vânători „Regina Elisabeta"[142]. Practic, a fost un schimb de ofițeri pentru a permite căpitanului Sturdza să fie transferat la Școala Militară de Infanterie și Cavalerie, așa cum dorea.

Comandant și instructor la Școala Militară de Infanterie și Cavalerie

Școala Militară de Infanterie și Cavalerie era continuatoarea primei instituții pentru pregătirea corpului ofițeresc, creată de domnitorul Gheorghe Bibescu, în anul 1847. Această primă Școală militară și-a început cursurile în septembrie, suspendate însă din cauza izbucnirii revoluției din 1848. Și-a redeschis porțile, la 15 august 1850, prima promoție de absolvenți fiind în 1856, deoarece durata studiilor a fost prelungită de la doi la patru ani și apoi la cinci.

În 1872, a început o nouă etapă, ea căpătând denumirea de Școala Militară de Infanterie și Cavalerie, dar în fapt a pregătit și ofițeri de artilerie și geniu. Abia în 1893 s-a creat o instituție de învățământ specializată pentru cele două arme tehnice – artilerie și geniu[143].

La data mutării căpitanului Sturdza, Școala militară avea o vechime de aproape o jumătate de veac, experiența căpătată în acest răstimp regăsindu-se în procesul instructiv-educativ. În același timp, a fi comandant și instructor în această instituție de învățământ reprezenta o chestiune de prestigiu pentru orice ofițer, constituind un element favorizant pentru evoluția în carieră.

În momentul sosirii căpitanului Alexandru D. Sturdza, comandant al Școlii era colonelul Vasile Zottu, viitor general și șef al Marelui Stat Major al armatei în perioada neutralității, iar director de studii și ajutor, locotent-colonelul D. Drăgotescu. Corpul profesoral se compunea din profesori militari și civili, iar dintre aceștia reținem pe locotenenții-colonei Dumitru Cocărescu (tactică), Au-

[142] „Monitorul oastei", nr. 44 din 29 septembrie 1903, p. 696.

[143] General-locotenent Constantin Oprițã, general-maior (r) ing Dumitru Atanasiu, colonel (r) dr. Victor Atanasiu, *Învățământul militar românesc. Tradiție și actualitate*, Editura Militară, București, 1986, p. 73-76.

rel Saegiu (istorie militară) şi Dumitru Drăgotescu (morală şi disciplină), maiorii Scarlat Panaitescu (topografie), Teodor Petrescu (artilerie), Eracle Pretorian (geografie), Gheorghe Moceanu (gimnastică), A.I.Dumitrescu (limba franceză) ş.a[144].

Căpitanul Alexandru Sturdza a fost numit comandant al companiei de elevi, comandanţii de plutoane, care aveau şi calitatea de instructori, fiind locotenenţii Petre Dervescu şi Anton Ivanovici, sublocotenenţii Constantin Mitru, Alexandru Procopovici şi Ion Stănescu. Totodată, Sturdza avea şi calitatea de profesor, el predând următoarele cursuri: regulamentele de infanterie; teoria soldaţilor şi a gradelor inferioare; întocmirea dărilor de seamă, tablourilor şi a corespondenţei militare; datoriile ostaşilor către toţi; conferinţe asupra modului de purtare a ofiţerului la compania infanterie[145].

La 15 aprilie 1904, comandant al şcolii a fost numit colonelul Dumitru Cotescu în locul lui Vasile Zottu, iar în locul locotenent-colonelului Drăgotescu a fost adus maiorul Nicolae Sinescu. Tot în acest an au fost mutaţi în şcoală, între alţii, căpitanul Gh. Stambulescu şi locotenentul Mihail Todicescu, ultimul fiind una dintre preferinţele lui Alexandru D. Sturdza.

În calitate de comandant al companiei de elevi şi de profesor, căpitanul Sturdza a căutat să reformeze sistemul de învăţământ din şcoală prin aplicarea metodelor, procedeelor şi principiilor deprinse în Germania. El avea o concepţie înaintată despre modul de desfăşurare a procesului de pregătire a viitorilor ofiţeri care, la rândul lor, urmau să asigure instrucţia teoretică şi practică a contingentelor de recruţi. Era conştient că munca de formare a viitorilor ofiţeri era grea, „trebuie să muncim zdravăn şi intensiv; ne trebuie şi răbdare, judecată şi dragoste pasionantă pentru meşteşugul nostru, pentru arta noastră ostăşească". Sturdza considera că „un bun instructor, faţă de greutăţile ce le întâmpină, trebuie să-şi reamintească vorba călăreţilor sprinteni şi voioşi: obstacolele sunt, ca să sărim peste ele [...]; ţelul nostru este ridicarea tuturor elevilor; nu trebuie să lăsăm pe cei slabi şi proşti la o parte; din contră, munca noastră cea mai mare să o cheltuim tocmai cu aceşti oameni"[146].

Căpitanul Alexandru Sturdza aprecia că ofiţerul, dincolo de convingerile sale bine întemeiate şi adânci, trebuie să simtă o misiune apostolică, în aşa fel încât „să facă propagandă pentru adevărurile care ne înalţă şi să cheme pe alţii la credinţa şi la datoria lor"[147].

[144] Căpitan Nicolae Uică, *Istoricul Şcoalei Militare de Infanterie de la anul 1847-1911*, Tipografia George Ionescu, Bucureşti, 1911, p.141-142.

[145] „Anuarul Armatei Române", 1905, p. 352.

[146] Căpitan Alexandru Sturdza, *Instrucţia teoretică a gradelor inferioare şi a soldaţilor în Armata Română*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1904. p. 12.

[147] *Ibidem*, p. 253.

El era adeptul muncii ordonate, al efortului continuu, al disciplinei liber asumate de viitorii ofiţeri şi ostaşi. Era împotriva excesului de ordine şi dispoziţii, al atitudinii milităroase a multor cadre, toate acestea reflectând carenţe în pregătire şi slăbiciuni: „Acolo unde se face treabă puţină, scria el, se ordonă mai mult şi poruncile sunt mai sonore şi mai pompoase"[148]. Vorba lungă şi fraza goală reprezentau, cu alte cuvinte, surogatul activităţii reale. Asemenea surogate erau marşurile militare (termen pleonastic), paradele, atitudinile rigide etc. Paradele erau, după opinia sa, unul dintre elementele caracteristice ale surogatelor militare. Fără a fi lipsite de anumite valenţe, ele reprezentau cel mai adesea, simple „păpuşării", menite să impresioneze populaţia şi care nu dădeau măsura valorii unei armate.

Un alt element al concepţiei sale militare, pe care l-a aplicat în procesul de pregătire al elevilor, a fost acela de a adapta regulamentele străine la condiţiile autohtone. Studiind regulamente şi documente militare româneşti din epocă, a găsit şi aspecte hilare, ce arătau că acestea erau simple traduceri, realizate fără un minim efort de adaptare la realităţile armatei noastre. Iată, de pildă, în manualul de tactică predat elevilor şcolii apărea că în cadrul convoiului corpului de armată se găseau şi 158 de cămile![149]. Prin urmare: „Ar fi bine ca manualele de orice fel care se dau elevilor să nu fie traducţiuni şi compilaţiuni făcute fără niciun căpătâi şi cu disprețul complect al regulamentelor armatei române"[150].

Cunoscând foarte bine armata germană, căpitanul Sturdza şi-a dat seama că prescripţiile regulamentare ale acesteia nu puteau fi aplicate *ad litteram* în armata română. De aceea, s-a preocupat de îmbunătăţirea cadrului normativ-didactic al procesului de învăţământ, redactând lucrări, dări de seamă, instrucţiuni, manuale etc. prin care a încercat să imprime o nouă direcţie pregătirii celor care aspirau la statutul de ofiţer[151].

[148] Căpitan Alexandru Sturdza, *Despre falsificate şi surogate militare şi despre paradă. Studiu de psihologie militară* (Extras din revista „Viaţa Românească"), Tipografia „Dacia" Iliescu, Grosu& Comp., Iaşi, 1906, p. 6.

[149] Căpitanul Alexandru Sturdza, comandantul companiei elevilor Şcoalei Militare de Infanterie şi Cavalerie, *Dare de seamă asupra manevrelor executate de Compania elevilor Şcoalei Militare de Infanterie şi Cavalerie în aprilie-mai 1904 servind şi călăuză pentru ofiţerul instructor*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1904, p. 70.

[150] *Ibidem.*

[151] Pe lângă lucrările căpitanului Alexandru Sturdza citate mai sus mai menţionăm următoarele: *Compania elevilor Şcoalei de Infanterie şi Cavalerie. Instrucţiuni pentru manevrele din 1906*, Bucureşti, 1906; *Corespondenţă militară. Regulile elementare*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1906; *Credinţa Ostăşească. Studiu de educaţiune militară*, Librăria şi tipografia Sache Pavlovici, Craiova, 1907 (reproducere din Revista „Ramuri"); *Memoriu asupra modului cum se fac recunoaşterile speciale*, Bucureşti, 1907 (Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie. Compania de elevi).

În lunile iulie-august 1904, împreună cu un grup de ofițeri din școală, căpitanul Sturdza a fost într-un stagiu de instruire în Germania, la Regimentul 65 infanterie din Elsenborn, localitate situată lângă granița belgiană. Cu această unitate a participat la exerciții și aplicații. Reluarea contactului cu armata germană l-a făcut să conștientizeze mai bine marile carențe ale armatei române: „Contrastul între noi și aici este mare, scria din Köln, la începutul lunii august 1904, părintelui său; mai multă activitate, vioiciune, energie; toată lumea este în mișcare în teren și administrația trupelor merge regulat cu toate astea"[152]. Se plângea și de slaba calitate a uniformelor românești, ce începuseră după zece zile să se strice și să se decoloreze.

Ofițerii care îl însoțeau se descurcau bine și își îndeplineau în mod conștiincios sarcinile stabilite. La sfârșitul stagiului, fiecare dintre ei trebuia să redacteze o dare de seamă asupra serviciului ce au avut de îndeplinit. Doar relația cu colonelul german, fost comandant al Școlii din Hanovra, unde Sturdza fusese elev, nu le-a convenit, deoarece era mult prea teoretic și intra în toate detaliile[153].

În timpul acestui stagiu de pregătire, căpitanul Sturdza s-a interesat și de modul de funcționare al școlilor din Germania, de data aceasta nu din postura de elev, ci din cea de instructor, pentru a putea compara starea de lucruri și a îmbunătăți situația din țară. Concluzia era că totul se reducea la cele cunoscute: „afară de profesorii mai buni pe care îi formăm, trebuie să fim mai exacți, mai severi în sensul cel bun și să lucrăm cu mai multă economie de timp, forță și bani"[154]. În privința poziției sale în școală, dorea ca la întoarcerea în țară să fie dispensat de grija pentru îmbrăcăminte, pentru a se putea concentra numai asupra educației elevilor. Aceasta schimbare era imperios necesară deoarece, până în acel moment, antecesorii săi au dat școlii „caracterul unei companii la o trupă, ceea ce nu este nici necesar, nici bine"[155].

Activitatea dinamică a căpitanului Sturdza la Școala Militară de Infanterie și Cavalerie „a dat rezultate excelente", iar corpurile de trupă au fost alimentate cu instructori ce beneficiau de o pregătire superioară față de seriile precedente[156]. Totodată, un merit în revigorarea procesului de învățământ l-a avut conducerea școlii, care a fost de acord cu programul căpitanului Sturdza și i-a sprijinit demersurile înnoitoare.

[152] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (178)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[153] *Ibidem*, S 5 (180)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[154] *Ibidem*, S 5 (183)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

[155] *Ibidem*.

[156] Căpitan Nicolae Uică, *op. cit.*, p. 145.

Cei mai mulți dintre elevii școlii, viitori ofițeri, s-au dovedit receptivi noilor metode introduse de căpitanul Sturdza, ei căpătând convingerea că, prin activitatea lor viitoare, puteau reforma armata. De altfel, tinerii ofițeri instruiți de Alexandru Sturdza au fost „botezați" în armată „sturzești", apelativ nu lipsit și de unele accente peiorative.

Scrisorile acestora adresate mentorului lor sunt elocvente pentru a ilustra starea de lucruri negativă din multe unități, mari unități și comandamente și urgentarea introducerii reformelor. De pildă, în octombrie 1904, sublocotenentul Constantin Iliescu scria fostului profesor Alexandru Sturdza că în școală a fost un înverșunat susținător al ideilor noi, iar în unitate a intrat „cu gândul să muncesc, să fiu cinstit, să-mi fac datoria, aplicând cele învățate". Dar situația s-a dovedit dezămăgitoare, foarte departe de așteptări: „De două luni de când fac serviciu, am descoperit multe lucruri dezgustătoare [...]. Murdăria și hoția mi-au dat mult de gândit". Reforma reprezenta, după opinia sublocotenentul Iliescu, o necesitate stringentă. „Domnule căpitan, concluziona fostul său elev, până când nu vor dispărea toate ruginăturile armatei, o reformă radicală nu poate fi posibilă. Sunt ignoranți și încăpățânați peste măsură [cadrele permanente – n.n]. Ei nu vor a ști și nici a auzi că totul în lumea asta progresează, evoluează. Țin la sistemele vechi. Trebuie ca promoțiile viitoare de ofițeri să posede o tărie de caracter și o abnegație colosală. Să știe ei că au de luptat cu oameni ignoranți și lupta e grea, îndărât niciodată"[157].

Într-o altă scrisoare, datată 29 octombrie 1904, același ofițer revenea asupra situației pe care a găsit-o în unitate, criticând dur corpul ofițeresc: „Există club, dar credeți că se discută ceva serios? Joc de cărți, de table, de biliard, un salon în care se sclifisesc toți, mai ales din prima treaptă" [cei mai tineri – n.n][158]. Sublocotenentul Iliescu era în dezacord cu fostul său profesor, relevând necesitatea ca elevii să fie avertizați, încă de pe băncile școlii, asupra greutăților ce urmau să le întâmpine în viitoarea carieră, să știe că trebuie să lupte din răsputeri pentru a-și putea promova ideile novatoare.

Un alt elev, sublocotenentul Petre Păunescu, îi împărtășea lui Sturdza, într-o scrisoare din 26 octombrie 1904, impresiile sale despre starea de lucruri găsită în unitatea în care fusese repartizat. După părerea sa, regulamentele după care se desfășura activitatea în armată erau de așa manieră elaborate, încât pregăteau corpul de cadre și trupa pentru inspecție și nu pentru război. În primul rând, pregătirea morală nu era eficientă, practic nu exista, între trupă și cadre fiind o pră-

[157] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 33 (2)/DCCCCXXXV (slt. C. Iliescu către cpt. Alexandru D. Sturdza).

[158] *Ibidem*, S 33 (1)/DCCCCXXXV (slt. C. Iliescu către cpt. Alexandru D. Sturdza).

pastie. Nu era suficient să se repete obsesiv cuvinte sacre cum ar fi patrie, drapel, onoare etc., ci era nevoie de o comunicare reală dintre ofiţer şi soldat. Discuţiile ofiţerilor cu militarii în termen erau „prea scumpe, iar înjurăturile prea plăcute". Nemaivorbind de faptul că acestea din urmă erau însoţite, nu de puţine ori, de lovituri şi bătăi[159].

În al doilea rând, pregătirea intelectuală pentru soldaţi era limitată la însuşirea mecanică a unor principii, reguli şi norme etc. care, de regulă, excedau nivelul lor de înţelegere şi aveau o influenţă cu totul redusă asupra formării calităţii lor de ostaşi. Instrucţia avea, prin urmare, un caracter mai mult teoretic, partea practică fiind cu totul modestă.

În al treilea rând, instrucţia tragerii, element de bază pentru o capacitate combativă ridicată a fiecărei subunităţi şi unităţi, se transforma într-o parodie, cunoscută în epocă sub sintagma „a face tuburi". Totul pleca de la obligaţia pe care o aveau comandanţii de a preda după fiecare şedinţă de tragere tuburile muniţiei consumate. Pornind de aici, instrucţia tragerii se transforma într-un lucru convenţional, formarea deprinderilor de buni trăgători fiind lăsată pe ultimul plan. „Totul se rezumă să facem şedinţa. Mai cu ţigara, scria sublocotenentul Păunescu, mai cu vorba, daţi mai repede şi haidem"[160].

Contactul dur cu această realitate i-a creat tânărului ofiţer, nu de puţine ori stări de amărăciune: „E greu să trăieşti într-o atmosferă în care nu vezi decât plictiseală, lipsă de conştiinţă în îndeplinirea datoriei, camaraderie adesea rău înţeleasă etc. [...]. Totul îmi pare pe dos"[161].

Dar metodele promovate de căpitanul Sturdza şi concepţia sa „prusacă" despre datorie, onoare, cinste şi muncă, dublate de convingerea că el este ales şi pregătit pentru a juca un rol proeminent în conducerea armatei române l-au pus în conflict, nu o dată, cu o parte a corpului ofiţeresc, cu unii superiori şi şefi, i-au creat probleme în carieră, unele dintre ele putând avea chiar chiar consecinţe tragice.

Atitudinea de respingere venită din parte unor generali şi ofiţeri inferiori şi superiori au fost generate şi de faptul că era fiul lui Dimitrie A. Sturdza, unul dintre cei mai importanţi lideri politici români. Prin această calitate naturală, Alexandru D. Sturdza, era, cum se exprima Costantin Mille, o „beizadea". Acest lucru îi asigura, după opinia adversarilor săi, o înaltă protecţie. Un simplu căpitan sau maior, în pofida pregătirii militare şi generale temeinice, pe care puţini i-o contestau lui Sturdza, nu putea să-şi propună să reformeze armata, să înfrunte, cu alte cuvinte, un întreg sistem anchilozat şi conservator.

[159] *Ibidem*, S 14/DCCCXCVI (slt. Petre Păunescu către cpt. Alexandru D. Sturdza).
[160] *Ibidem*.
[161] *Ibidem*.

Un prim şi grav incident a avut loc în primăvara anului 1905, în aşa-numitul „caz" al Regimentului 10 artilerie. El a pornit de la o scrisoare anonimă către principele moştenitor Ferdinand, comandantul Corpului 2 armată, în care se semnala lipsa unei sume de bani din casieria unităţii mai sus-amintite. S-a dispus o anchetă, ce a confirmat lipsa banilor, respectiv a sumei de 6 000 de lei.

Ştirea a ajuns şi în presă, ziarul „L'Indépendance roumaine" lansând informaţia că ofiţerii Regimentului 10 artilerie şi din alte două regimente de artilerie ar fi cotizat cu anumite sume de bani, lipsa fiind astfel acoperită. Articolul a fost considerat ca răuvoitor la adresa colonelului Alexandru Zăhăreanu[162], comandantul unităţii, acesta însărcinându-l pe căpitanul Eugeniu Moscuna să dezmintă un asemenea zvon[163].

„Afacerea" a ajuns să fie cunoscută şi de căpitanul Alexandru Sturdza care a avut şi confirmarea faptului că ofiţerii Regimentului 10 artilerie au contribuit cu anumite sume pentru acoperirea prejudiciului. Informaţia o avea de la bunul său prieten George Eremia, aflat printre cotizanţi, el contribuind cu suma de 100 de lei[164].

Reacţia lui Alexandru D. Sturdza faţă de această afacere a fost una neaşteptată pentru cea mai mare parte a corpului de ofiţeri din garnizoana Bucureşti, dar tipică pentru caracterul său integru, care nu accepta, sub nicio formă, hoţia şi matrapazlâcurile din armată. La 8 aprilie 1905, el a adresat o scrisoare căpitanului Moscuna în care îi aducea la cunoştinţă că elevii şcolii, al căror instructor şi comandant era, au aflat din ziare despre lipsa banilor din casieria Regimentului 10 artilerie, precum şi despre dezminţirea dată. „Aceste zvonuri, scria căpitanul Sturdza, cursează prin Şcoala Militară şi neliniştesc pe elevi, dar ceea ce este

[162] Alexandru Zăhăreanu s-a născut la 10 martie 1854, obţinând tresele de sublocotenent la 3 iulie 1874. Avansări ulterioare: locotenent – 24 aprilie 1877; căpitan – 8 aprilie 1881; maior – 10 mai 1888; locotenent-colonel – 1 ianuarie 1894; colonel – 10 mai 1899.

[163] Căpitanul Eugeniu Moscuna s-a născut la 3 martie 1871, a urmat Şcoala de Artilerie şi Geniu, dobândind gradul de sublocotenent la 15 iulie 1892, iar pe cel de căpitan la 10 mai 1902. A efectuat şi un stagiu de un an în armata austro-ungară.

[164] În memoriile sale, Sabina Cantacuzino precizează că G. Eremia, prieten bun cu Al. Sturdza, a avut un destin tragic, ce îşi avea originea în căsătoria acestuia, în timpul studiilor militare, cu o nemţoiacă. Ofiţer valoros, el a ajuns la gradul de general, dar a descoperit, după intrarea în război a României, că soţia sa era spioana inamicului. A fost cuprins de o astfel de groază, încât, temându-se de viitor, şi-a omorât cei doi copii mici şi s-a sinucis (Cf. Sabina Cantacuzino, *Din viaţa familiei Brătianu*, vol. I, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note de dr. Elisabeta Simion, Editura Albatros, Bucureşti, 1996, p. 151). Gheorghe Eremia s-a născut la 12 octombrie 1871, a făcut studiile militare în Germania în baza cărora a fost înaintat sublocotenent la 16 martie 1893. Avansări ulterioare: locotenent – 1 aprilie 1896; căpitan – 10 mai 1902; maior – 10 mai 1910, locotenent-colonel – 1 aprilie 1914; colonel – 10 mai 1916.

cel mai grav: se citează numele ofițerilor Regimentului 10 artilerie"[165]. Mai mult, Sturdza lăsa să se înțeleagă că dezmințirile date în presă de ofițerii Regimentului 10 artilerie erau „mincinoase". În consecință, căpitanul Sturdza cerea pe un ton ultimativ căpitanului Moscuna să explice situația pentru ca, la rândul lui, să dea informații credibile elevilor Școlii Militare de Infanterie și Cavalerie. Până la primirea explicațiilor, Sturdza intenționa să adune ofițerii subunității sale și elevii pentru a le cere să păstreze tăcere în legătură cu incidentul în care erau implicați ofițerii Regimentului 10 artilerie.

Cei doi ofițeri s-au întâlnit și au discutat această problemă, dar nu s-a ajuns la niciun rezultat. Sturdza a rămas convins că sumele de bani au fost preluate de la ofițeri, declarând că își va da demisia, neputându-se solidariza cu acei care au murdărit uniforma.

Gestul lui Sturdza a generat nemulțumiri serioase printre cei vizați, astfel că locotenent-colonelul Ioan Basarabescu, care asigura interimatul funcției de comandant al Regimentului 10 artilerie, i-a scris colonelului Dumitru Cotescu, comandantul Școlii Militare de Infanterie și Cavalerie, anexând și misiva expeditorului[166]. Basarabescu aprecia că Sturdza a depășit cu mult drepturile conferite de gradul său, neavând nicio calitate să ceară explicații de la un corp de cadre de care era străin. Acest drept era conferit doar autorităților ierarhic superioare unității. Totodată, ofițerii regimentului au fost insultați, dezmințirile lor fiind considerate mincinoase. Faptul era cu atât mai grav cu cât printre cei vizați de aprecierile lui Sturdza se găseau și grade superioare. Or, insulta superiorului era pedepsită de *Codul justiției militare*. În consecință, locotenent-colonelul Basarabescu solicita să i se comunice hotărârile luate asupra „acestui ofițer care a adus asemenea insulte ofițerilor din acest regiment, mai ales celor superiori"[167].

Pe baza scrisorii primite de la comandantul Regimentului 10 artilerie, colonelul Cotescu a cerut căpitanului Sturdza să dea relații asupra învinuirilor ce i s-au adus. Conformându-se dispoziției primite, Sturdza a înaintat comandantului său un raport în care respingea toate acuzațiile care i-au fost aduse de ofițerii

[165] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (190)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza, anexa 7).

[166] „Monitorul oastei", nr. 16 din 16 aprilie 1905, p. 188. Colonelul Alexandru Zăhăreanu a fost schimbat din funcția de comandant al Regimentului 10 artilerie prin Înaltul Decret nr. 2 041 din 6 aprilie 1905. El a fost numit comandant al artileriei Corpului 1 armată. Prin același decret, comandant al Regimentului 10 artilerie a fost numit colonelul Constantin Costescu, fost comandant al Regimentului 1 artilerie „Regele Carol I". Locotenent-colonelul Ioan Basarabescu a fost mutat la Regimentul 2 artilerie, iar căpitanul George Eremia la Regimentul 3 artilerie.

[167] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (190)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza, anexa nr. 8).

Regimentului 10 artilerie. Mai mult, pentru justificarea atitudinii sale, el făcea apel la prevederile Regulamentului superior, prin care, la articolele 10 şi 18, se solicita fiecărui militar să-şi jertfească interesele sale personale pentru binele şi onoarea oastei. Ostaşul nu trebuia să tăinuiască faptele nedemne ale camarazilor, spiritul de demnitate trebuind să prevaleze asupra celui de camaraderie. „Intrând în armată, scria Sturdza, eu sunt supus acestor reguli, [pe] care, de altminteri, le încuviinţez şi ca om"[168]. Totodată, el solicita clarificarea acestui caz, întrucât, prin gravitatea lui, păta onoarea armatei.

Căpitanul Alexandru Sturdza nu s-a mulţumit cu raportul către colonelul Cotescu, şeful său, ci i-a scris şi locotenent-colonelului Basarabescu, solicitând informaţii asupra cazului. Acesta a adunat ofiţerii regimentului şi le-a expus istoricul problemei. În cadrul acestei reuniuni, căpitanul Eremia a arătat că el este vinovatul deoarece i-a adus la cunoştinţă lui Sturdza asemenea informaţii. În consecinţă, pe lângă conflictul cu Sturdza s-a mai ivit unul şi între căpitanul Eremia şi colegii săi.

Hotărârea a fost ca Sturdza să ceară scuze ofiţerilor Regimentului 10 artilerie pentru ofensa adusă, iar dacă acest lucru nu se va produce, se impunea o ieşire pe teren, adică un duel. La rândul lui, şi căpitanul Eremia era gata să-şi trimită martorii pentru soluţionarea diferendului[169].

Sturdza s-a arătat, în continuare, inflexibil, solicitând ca ofiţerii Regimentului 10 artilerie să declare în scris, „prin martorii lor dinaintea martorilor mei, că ei nu vor să fie solidari cu colonelul Zăhăreanu"[170]. Dacă acest gest era făcut, Sturdza îşi manifesta disponibilitatea să retracteze toate cele scrise şi spuse, adăugând scuzele sale pentru eventualele daune aduse onoarei corpului ofiţeresc al Regimentului 10 artilerie.

În acelaşi timp, căpitanul Alexandru D. Sturdza a înaintat regelui Carol I demisia sa din armată. Concomitent, Dimitrie A. Sturdza a scris şi el monarhului, rugându-l să fie de acord cu solicitarea fiului său.

În aşteptarea deciziei regale, căpitanul Sturdza a constituit trei serii de martori fără a găsi o soluţie. Pentru rezolvarea situaţiei, el a fost invitat de către ofiţerii Regimentului 10 artilerie la dejun, în ziua de 15 aprilie 1905. Pe marginea acestei vizite, ofiţerii vizaţi au acreditat în ziare ideea că Sturdza şi-a cerut scuze, ceea ce a atras nemulţumirea profundă a acestuia[171].

[168] *Ibidem*, S 5 (190)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza, anexa nr. 3).

[169] „Adevărul", 17 aprilie 1905.

[170] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (190)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza, anexa nr. 6).

[171] *Ibidem*, Corespondenţă, S 5 (190)/CMV(Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

În cele din urmă, întrucât incidentul risca să capete proporţii mult mai mari, Carol I a intervenit. Mesagerul voinţei regale a fost principele moştenitor Ferdinand, în calitate de comandant al Corpului 2 armată, din care făcea parte şi Regimentul 10 artilerie. Nu s-a aprobat nici demisia căpitanului Sturdza, nici duelul preconizat, nici solicitarea de scuze publice. În schimb, s-a sugerat demisia din armată a colonelului Zăhăreanu. Într-adevăr, prin Înaltul Decret nr. 2 496 din 30 aprilie 1905, la propunerea ministrului de război, regele Carol I a aceptat demisia acestuia din armată, decizie intrată în vigoare a doua zi[172]. Prin acelaşi document, i s-a acordat colonelului în retragere Alexandru Zăhăreanu un concediu în străinătate de un an.

Soluţia, comunicată la 15 aprilie 1905, în Vinerea Mare, nu a fost agreată de lumea militară, nemulţumită de implicarea căpitanului Sturdza într-o chestiune care nu-l privea şi care a adus prejudicii de imagine corpului ofiţeresc al Regimentului 10 artilerie. Excesul de onoare al căpitanului Sturdza s-a transformat, prin inflexibilitatea acestuia, într-un gest de indisciplină, ce a rămas nepedepsit. Singura victimă, de altfel nu inocentă, a fost colonelul Zăhăreanu, nevoit să-şi dea demisia din armată.

În această dispută, fiul s-a bucurat de sprijinul tatălui, deşi acesta nu mai dispunea de o poziţie oficială care să-i permită o intervenţie directă. După rezolvarea crizei, Alexandru Sturdza l-a rugat pe tatăl său să intervină, cu autoritatea şi prestigiul de care se bucura, pentru ca ziarele să nu inflameze, în continuare, cazul. „Lupta de ieri, scria căpitanul Sturdza, a arătat toată mizerabilitatea lor: Machiavel şi Ignacio Loyola la pătrat şi la cub"[173].

„Cazul Zăhăreanu" a arătat, din nou, incompatibilitatea dintre concepţiile şi trăsăturile de caracter ale lui Alexandru D. Sturdza şi unele stări de lucruri din armata română, cum ar fi furtul din banul public. În acelaşi timp, atitudinea sa a generat multă iritare în rândul unor ofiţeri, dar şi a unor oameni politici. Iată, de exemplu, în timpul desfăşurării „cazului Zăhăreanu", Alexandru Sturdza a adresat o scrisoare şi generalului George Manu, ministrul de război în cabinetul condus de George Gr. Cantacuzino (22 decembrie 1904-12 martie 1907), în care îi semnala gravitatea celor întâmplate la Regimentul 10 artilerie. Scrisoarea a rămas fără răspuns, ceea ce a contribuit la alimentarea animozităţilor dintre cei doi, de fapt între cele două familii, aflate în tabere politice opuse.

Pe acest fond de iritare, la câteva zile după stingerea „incidentului Zăhăreanu", a apărut o nouă dispută care i-a avut protagonişti pe Alexandru D. Sturdza şi Gheorghe (Zizi) Cantacuzino, foşti colegi la Batalionul 2 vânători. În cadrul unei

[172] „Monitorul oastei", nr. 20 din 9 mai 1905, p. 431.

[173] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5(190)/CMV (Alexandru D. Sturdza către D. A. Sturdza).

adunări din ziua de 6 mai 1905 a ofițerilor Regimentului 21 infanterie[174], căpitanul Cantacuzino l-a insultat grav pe căpitanul Sturdza, acuzându-l că a intervenit în mod neavenit în cazul ivit la Regimentul 10 artilerie. A fost, în mod evident, o provocare, pentru a-l obliga pe Sturdza să solicite un duel, pe care îl evitase la începutul lunii aprilie. De altfel, în epocă se aprecia că pentru cel ce a devenit generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul „duelul era un eveniment curent"[175].

În fața acestei noi situații, Alexandru D. Sturdza a adresat, la 8 mai 1905, o scrisoare lui Ioan Kalinderu, administratorul domeniilor regale, în care îi aducea la cunoștință incidentul. Deși căpitanul Cantacuzino a fost dat afară din reuniunea cu pricina de comandantul regimentului, împotriva lui nu s-a luat nicio măsură. Prin urmare, căpitanul Sturdza îl anunța că în acea zi, la ora 16, pe terenul Școlii Militare de Infanterie și Cavalerie urma să aibă loc duelul. Sturdza îl informa pe Kalinderu că părinții lui, Dimitrie și Zoe Sturdza, nu știau nimic de faptul că fiul lor s-a hotărât să se bată în duel.

În ziua următoare incidentului, cei doi protagoniști au constituit martorii, dr. I. Cantacuzino și căpitanul în retragere N. Cantacuzino, pentru Alexandru D. Sturdza și căpitanii activi G. Anastasiu și A. Negre, pentru Gh. Cantacuzino. Cum negocierile între cele două echipe de martori nu au dat niciun rezultat, s-a hotărât ieșirea pe teren în ziua de 8 mai, ora 4 postmeridian, la Școala Militară de Infanterie și Cavalerie. Arma aleasă de martorii ofensatului Sturdza a fost sabia, stabilindu-se că erau permise toate loviturile. Adversarii urmau să poarte bandaje de mătase la gât și pe brațul drept la încheietură. Ținuta era în cămașă de pânză nescrobită și flanelă, având brațul drept dezvelit până la umăr. Armele urmau să se tragă la sorți în ziua și la ora duelului. Lupta urma să fie condusă alternativ de Horia Rosetti și H. Pipard, iar reprizele aveau o durată de două minute fiecare. Confruntarea continua până când unul dintre adversari era pus în imposibilitate vădită de a mai continua. Luptătorii aveau în spatele lor un spațiu de retragere de 15 metri, iar terenul câștigat nu putea fi restituit de trei ori.

Duelul a avut loc la data și ora convenite, în sala de exerciții a Școlii militare. În repriza a cincea, condusă de Horia Rosetti, căpitanul Sturdza a fost rănit. Rana era o tăietură la mâna stângă pe fața dorsală a antebrațului drept, hemoragia fiind destul de abundentă. În aceste condiții, medicii și martorii au oprit lupta, procesul verbal fiind redactat în aceeași zi.

[174] Regimentul 21 infanterie, dislocat în București, făcea parte, împreună cu Regimentul 6 infanterie din Brigada 8 infanterie, care la rândul ei era integrată în Divizia 4 infanterie, comandată de generalul de brigadă Alexandru Anghelescu. Comandant al Regimentului 21 infanterie era colonelul Teodor Gheorghiu.

[175] Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Informativ, dosar nr. 257 486, vol 1, f. 95.

Căpitanul Sturdza a declarat pentru presă următoarele: „Ţin să declar că m-am bătut în duel pentru a mulţumi opinia publică cuprinsă încă în întunericul unor tradiţiuni neclare, medievale şi pentru a reieşi în mod vădit lipsa ce există în armată pentru corpurile ofiţereşti a unui cod de plângere şi a unor consiliuri de onoare"[176].

Riscul asumat prin acest duel, ce putea avea consecinţe fatale, a îngrijorat foarte mult familia, care a decis ca Alexandru D. Sturdza să părăsească instituţia militară. În acest sens, el a şi adresat o cerere ministrului de război, generalul Gheorghe Manu. Cum aprobarea ei întârzia, la 9 mai 1905, Dimitrie A. Sturdza a adresat regelui Carol I o scrisoare în care îi semnala faptele şi îi aducea la cunoştinţă demisia fiului său din armată. „Vă aduc la cunoştinţă, scria D. A. Sturdza suveranului, cu cea mai mare veneraţie, ultimele evenimente din viaţa mea şi a fiului meu, evenimente ce nu îi mai permit acestuia să lucreze cinstit în armată. Fiul meu a fost abuzat de către un ofiţer necinstit, fiind nevoit să se expună faţă de un asemenea om. Însuşi comandantul de regiment al ofiţerului, colonelul Gărdescu, surprins de atitudinea imprevizibilă a căpitanului Cantacuzino, a fost pedepsit, după douăzeci şi cinci ani de serviciu impecabil, cu arest; în timp ce căpitanul este liber, iar comportamentul său este, prin urmare, aprobat"[177].

Întrucât scrisoarea a rămas fără răspuns, D. A. Sturdza s-a adresat, la 13 mai 1905, din nou, suveranului, rugându-l să dispună ca ministrul de război, generalul Gheorghe Manu, să semneze cererea de demisie a fiului său, ce se găsea pe biroul acestuia de mai multe zile[178].

În cele din urmă, intenţia de părăsire a armatei de către căpitanul Alexandru D. Sturdza nu s-a materializat, acesta rămânând comandant de companie la Şcoala Militară de Ofiţeri de Infanterie şi Cavalerie. Dar, în lunile aprilie-mai 1905, relaţiile dintre familia Sturdza şi generalul Gheorghe Manu au cunoscut un nou moment de tensiune, ce nu va rămâne fără urmări în anii următori.

Ataşat militar la Paris şi Bruxelles

O etapă importantă a carierei militare a lui Alexandru D. Sturdza a fost cea de ataşat militar la Paris, cu acreditare şi la Bruxelles[179]. Numirea lui în această funcţie importantă, de reprezentare externă, este greu de explicat, având în vedere că

[176] „Voinţa naţională", 10 mai 1905.

[177] ANIC, fond Casa Regală Carol I, dosar nr. 4/1905, f. 2.

[178] *Ibidem*, f. 4.

[179] Maria Georgescu, Capitaine Cristophe Midan, *Une exemple de coopération bilaterale. Les attachés militaires français en Roumanie et roumains en France (1860-1940)*, Edition Militaires, Bucarest, 2003, p. 186-188.

era un ofiţer format şi educat în Germania. Al Doilea Reich se afla într-o postură de adversitate profundă cu Franţa, care dorea să-şi ia revanşa faţă de umilitoarea înfrângere din 1870. De altfel, cele două ţări făceau parte din coaliţii adverse. Germania era liderul Triplei Alianţe, constituită în 1882 şi din care mai făceau parte Austro-Ungaria, Italia şi, din 1883, şi România, iar Franţa din Antanta, coaliţie ce s-a închegat mai greu, pe baza unor acorduri bilaterale (franco-rus în 1893/1894, franco-britanic în 1904), ultima etapă consumându-se în 1907, odată cu semnarea acordului anglo-rus.

Prin urmare, statul român trimitea în Franţa un ofiţer de formaţie germană, chiar dacă el era un perfect cunoscător al limbii şi culturii franceze, gest ce era de natură să irite Parisul. De altfel, însuşi Alexandru Sturdza a simţit o anumită atmosferă ostilă la sosirea sa la Paris.

Dar plecarea din ţară a căpitanului Sturdza se datora, foarte probabil, şi atmosferei create în armată, mai ales în cercurile înalte, de acţiunile şi opiniile sale. Unii l-au perceput drept incomod, ca urmare a iniţiativelor sale destinate să reformeze armata, alţii l-au considerat o „beizadea" care se bucura de o înaltă protecţie şi, la adăpostul acesteia, îşi permitea gesturi interzise marii majorităţi a ofiţerilor acelui timp. Au fost, fără îndoială, şi din aceia, mai ales din clasa sus-pusă, care l-au considerat un rival, având în vedere temeinica sa pregătire generală şi militară şi onestitatea sa faţă de bunul şi banul public. În consecinţă, plecarea lui dintr-un mediu ostil şi ostilizat era o soluţie pentru ca animozităţile să se diminueze, iar atmosfera din jurul său să se îmbunătăţească.

Ideea numirii sale în funcţia de ataşat militar la Paris a apărut, după informaţiile pe care le deţinem, în vara lui 1906, anul jubileului regal. De la Karlsbad, unde se afla pentru tratament, Dimitrie A. Sturdza îşi anunţa fiul, la 8 august 1906, că a primit de la generalul Alexandru Averescu o scrisoare prin care acesta întreba dacă nu ar fi bine să fie însoţit la Paris de un ofiţer care să cunoască bine armata franceză[180]. Alexandru D. Sturdza urma să fie pentru prima dată în Franţa în misiune oficială şi, ca necunoscut, ar fi avut de întâmpinat o serie de greutăţi. Ofiţerul însoţitor la care se gândea Averescu era colonelul Ioan Gărdescu, fostul şef al căpitanului Alexandru Sturdza, care urmase studii în Franţa şi fusese ataşat militar în această ţară în perioada 1897-1899[181]. El cunoştea bine realităţile din Hexagon şi, implicit, armata franceză. Dimitrie A. Sturdza a respins propunerea, scriind că

[180] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 2 (1073)/CMXI(5) (D. A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza).

[181] Maria Georgescu, Capitaine Cristophe Midan, *op.cit.*, p. 129-130; *Diplomaţia română a apărării. Un secol şi jumătate sub zodia Minervei. Scurt istoric*, Editura Medro, Bucureşti, 2007, p. 210.

fiul trebuia să fie „lăsat să se orienteze singur", ceea ce, în subsidiar, însemna că „nu are nevoie de proptele"[182].

La 16 aprilie 1907, căpitanul Alexandru D. Sturdza a părăsit funcţia de comandant al Şcolii Militare de Infanterie şi Cavalerie, fiind înlocuit, în calitate de comandant al companiei de elevi, de căpitanul Constantin Dragu. Plecarea sa a fost regretată de elevi, care pierdeau un „educator şi sfătuitor", iar instituţia, un „bun pregătitor"[183].

Plecarea sa din Şcoala Militară pentru a prelua postul de la Paris, deţinut până atunci de căpitanul George Niculescu, s-a suprapus peste marea răscoală din 1907, unul dintre cele mai dramatice momente din istoria României. După cum se cunoaşte, depăşit de evenimente, guvernul conservator a fost nevoit, la 12 martie 1907, să cedeze puterea unui guvern liberal, condus de Dimitrie A. Sturdza, cu Ion I.C. Brătianu, ministru de interne şi generalul Alexandru Averescu la Ministerul de Război, ultimul fiind impus de regele Carol I. Era pentru a patra oară când Dimitrie A. Sturdza era învestit cu această înaltă calitate în statul român, el fiind nevoit să ia sau să gireze măsuri dure pentru potolirea răscoalelor.

În acele momente de maximă tensiune, Alexandru Sturdza s-a pronunţat pentru atitudini şi iniţiative ferme din partea guvernului, care să stabilizeze situaţia grav deteriorată în multe regiuni ale ţării. Într-o scrisoare către tatăl său, datată 15 martie 1907, chiar în ziua în care sesiunea Parlamentului era închisă, îl sfătuia ca toate măsurile ce urmau a fi luate să aibă o bază legală pentru a preveni pe viitor orice acuze din partea adversarilor politici. Căpitanul Alexandru Sturdza îi sugera prim-ministrului ca generalul Averescu să concentreze în Capitală grănicerii, iar cu această trupă bine instruită pentru astfel de acţiuni să pornească la reprimarea revoltelor ţărăneşti.

O altă solicitare era aceea a arestării lui Cristian Rakovski, motivaţia unei asemenea acţiuni fiind articolul acestuia din „România muncitoare" în care îndemna pe rezervişti să tragă „în vânt" şi să „treacă de partea răsculaţilor"[184].

Revenind la misiunea sa în Franţa, Alexandru Sturdza o considera „înviorătoare" după „tărăgăneala" de la Haga, unde participase ca membru al delegaţiei

[182] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 2 (1073)/CMXI(5) (D. A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza).

[183] Căpitan Nicolae Uică, *op. cit.*, p.159.

[184] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 5 (200)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Dimitrie A. Sturdza). În realitate este vorba de apelul „Către concediaţi şi rezervişti", asumat de conducerea Cercului socialist din Bucureşti, apărut în ziarul „România muncitoare", nr. 2 din 11-18 martie 1907. Autorul acestui apel era Mihail Gh. Bujor (Cf. *Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907*, vol. V, Editura Academiei, Bucureşti, 1987, p. 62-63; *Marea răscoală a ţăranilor din 1907*, ediţia a II-a, revăzută şi îmbunătăţită, Editura Academiei, Bucureşti, 1987, p. 209-210).

române conduse de Alexandru Beldiman la cea de-a doua Conferință a păcii ce începuse în iunie 1907. Îi lipsea totuși poziția din fruntea unor trupe, întrucât se obișnuise a „comanda și traiul fără responsabilitate mare îmi pare neobișnuit", după cum se confesa ca de obicei tatălui său într-o scrisoare din 27 august/9 septembrie 1907[185].

Cu același prilej, ținea să-l înștiințeze că din prima zi a sosirii sale la Paris, a simțit „că era ceva putred în aer"[186]. De aceea a luat inițiativa unei întâlniri cu ministrul de război francez, Georges Picquart, personalitate foarte cunoscută ca urmare a implicării în celebra „afacere Dreyfus", care a zguduit mai bine de un deceniu societatea franceză[187]. Dincolo de această atmosferă mai era și o problemă interesând armatele celor două țări. Franța refuza să mai primească la studii tineri români în condițiile în care o făcuse până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Prin întâlnirea cu generalul Picquart trebuia să lămurească și această chestiune. „Am dorit, scria Alexandru Sturdza tatălui său, să întâmpin chiar de la început orice bănuială asupra simpatiilor și antipatiilor mele. Și precum s-a dovedit ulterior am nimerit-o bine, căci minele dușmănești erau puse și dispuse"[188]. În cursul primirii, Picquart s-a dovedit amabil, iar conduita sa a fost chiar „părintească". Demnitarul francez l-a asigurat că tinerii români vor fi primiți în continuare la studii, ca și în trecut, în condiții similare ofițerilor din propria armată. Concluzia lui Alexandru D. Sturdza, desprinsă și în urma audienței la ministrul Picquart, era că misiunea sa începuse bine[189].

Într-adevăr, spirit organizat și metodic format la școala germană, el și-a îndeplinit cu seriozitate misiunea încredințată, cea de atașat militar la Paris cu extindere la Bruxelles. A participat cu deosebită conștiinciozitate la dezbaterile parlamentare legate de aprobarea bugetelor armatelor celor două țări, a studiat documentele oficiale, a citit regulat presa, cu deosebire cea militară, a participat la manevre și la diferite exerciții militare, desigur, cu aprobarea autorităților competente franceze, a stabilit și a menținut legături cu diverse personalități pariziene, atât din sfera militară, cât și din afara acesteia etc.

Pe această bază, Sturdza a trimis în mod constant rapoarte clare și adesea detaliate privind starea armatei franceze (legislație, structură organizatorică, cali-

[185] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (203)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Dimitrie A. Sturdza).

[186] *Ibidem.*

[187] *Histoire militaire de la France. 3. De 1871 à 1940*, sous la direction de Guy Pedrocini, Presse Universitaires de France, Paris, 1992, p. 13-16.

[188] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 5 (203)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Dimitrie A. Sturdza).

[189] *Ibidem.*

tatea corpului de cadre, dotare, instruire etc.), reformele preconizate de autorități, organizarea și desfășurarea manevrelor, bugetele, raporturile dintre armată și clasa politică, disputele din interiorul acesteia referitoare la diferite aspecte ale pregătirii militare a Franței și Belgiei etc. Aceste rapoarte arată că Alexandru Sturdza era un ofițer informat, cu o mare putere de analiză și o foarte bună orientare în hățișul evenimentelor politice și militare din Franța, una dintre marile puteri ale Europei[190].

Totodată, cunoscând perfect realitățile din Germania, Alexandru Sturdza a realizat, în rapoartele trimise în țară, numeroase comparații între stările de lucru din cele două țări și, fapt important, a sugerat și unele soluții pentru îndreptarea numeroaselor aspecte negative existente în armata română.

El a fost interesat, în primul rând de starea armatei franceze și de evoluția reformelor în diverse domenii, ceea ce îi facilita cunoașterea tendințelor majore ale construcției militare europene. După opinia sa, armata franceză era destul de pregătită, dar avea o serie de carențe ce puteau să-i afecteze capacitatea combativă în caz de conflict. De altfel, ele erau semnalate și public, fie cu ocazia ședințelor Parlamentului consacrate bugetelor sau interpelărilor, fie în presă.

Dezbaterile parlamentare ocazionate de discuția și aprobarea bugetelui armatei reprezentau, întotdeauna, un spectacol deosebit, plin de învățăminte pentru un observator avizat cum era căpitanul, ulterior maiorul Sturdza. Ele consumau foarte mult timp din cauza numeroaselor interpelări, propuneri, amendamente, multe dintre ele neinteresante, astfel că rămânea doar o treime din timp pentru bugetul propriu-zis. „Interpelările, consemna Alexandru D. Sturza, sunt adeseori însuflețite de un spirit demagogic, mai totdeauna scopul lor este reclama electorală"[191].

Parlamentarii ridicau, cel mai adesea, chestiuni colaterale, de esență socială, care să le aducă voturi în circumscripțiile lor sau partidelor din care făceau parte: înlesniri pentru soldații însurați; îmbunătățirea stării sanitare, prin sporirea ponderii medicilor umani, al căror număr era mai mic decât cel al veterinarilor; mărirea soldelor ofițerilor și subofițerilor, prilej de dispute interminabile; îmbunătățirea traiului trupei (îmbrăcăminte, alimentație); definitivarea statutului ofițerilor de rezervă etc.

Toate acestea arătau că influența politicienilor francezi în armată era însemnată, iar nu de puține ori, când interesele lor, personale și electorale, erau jenate,

[190] AMR, fond Biroul ataşaţi militari, dosar nr. 1, f. 101-125, 139-148; 154-157; dosar nr. 8, f. 26-27; dosar nr. 9, f. 27, 36-38; dosar nr. 10, f. 3-4, 6-8, 10-14, 44-47; dosar 13; dosar nr. 22, f. 8-14; dosar nr. 23, f. 29-49, 50.

[191] *Ibidem*. dosar nr. 1. f. 139.

nu se sfiau să atace furibund autoritățile militare. „Ministerul de Război, scria Sturdza, reprezintă un resort care se atinge în mod direct de felurite și numeroase interese particulare: furniturile armatei privesc toate industriile și întreg comerțul; serviciul militar obligatoriu atinge interesele tuturor familiilor, în Franța mai intensiv decât oriunde, fiindcă peste 80% din populația masculină trece prin rândurile oștirii (în Germania 45%)."[192]

Prin urmare, armata se afla în centrul unei bătălii politice a cărei miză era încredințarea administrației centrale a războiului unei pesonalități civile. Calea aleasă pentru atingerea unui asemenea scop de către formațiunile politice era de a arăta publicului larg că militarii nu sunt capabili să poarte răspunderea grea a conducerii ministerului de resort. Un demnitar civil în capul Ministerului de Război, cu o „conștiință elastică", era indispensabil unui partid. El putea răsplăti pe mulți partizani, mulțumi pe cei nesiguri, reduce la tăcere pe cei neastâmpărați etc.

Pornind de aici, Alexandru D. Sturdza a remarcat și faptul că ofițerii francezi atacați în presă sau în Parlament aveau posibilitatea să se apere singuri, fără a mai cere o autorizare prealabilă a șefilor ierarhici. Singura obligație pe care o aveau era aceea de a nu face polemică publică[193]. Aducând la cunoștința Bucureștilor o asemenea idee, Alexandru Sturdza își făcea și sieși un serviciu, întrucât el era, așa cum vom vedea ulterior, în postura de om pățit. „Într-adevăr, conchidea el, este echitabil și drept ca să se dea voie ofițerilor de a răspunde singuri și de îndată atacurilor îndreptate în contra lor; așteptând autorizațiuni și sfaturi, care sosesc prea târziu, se nasc în prejudiciul lor legende, care în urmă nu se pot distruge decât cu greu"[194].

În schimb, ofițerii francezi nu beneficiau de dreptul de a scrie și de a publica, inclusiv studii și articole științifice, în ziare și reviste cotidiene sau de specialitate. O asemenea situație era și în România, iar căpitanul Sturdza a fost unul dintre ofițerii care au suportat rigorile unui asemenea ordin, care, după opinia lui, era absurd.

Totuși, dincolo de aceste dispute politice, discuția bugetului armatei în Parlament dădea prilejul abordării și a unor teme legate mai strict de necesitățile armatei, de reformele ce se impuneau a fi întreprinse. De pildă, în mai multe sesiuni s-a ridicat problema motorizării armatei sau, după expresia epocii, chestiunea „automobilismului militar". Sturdza informa că Germania stătea mult mai bine la acest capitol ca urmare a utilizării sistemului primelor de încurajare a proprietarilor, anual fiind alocate 800 000 de mărci; în schimb, în Franța suma destinată era

[192] *Ibidem*, dosar nr. 1, f. 148.
[193] *Ibidem*, f. 147.
[194] *Ibidem*, dosar nr. 10, f. 6-7.

de zece ori mai mică, respectiv de 80 000 de franci[195]. De altfel şi parlamentarii francezi au votat în vara anului 1909 o lege ce încuraja folosirea automobilelor în instrucţia şi aprovizionarea trupelor. Se venea, astfel, în întâmpinarea unei tendinţe ce se va generaliza în războaiele din secolul abia început, ele fiind, cum se ştie, conflicte motorizate.

În aceeaşi ordine de preocupări, Parlamentul francez a ridicat în cursul mai multor sesiuni consacrate discutării bugetului şi problema aerostaţiei, apreciată ca fiind o armă de mare viitor. Previziunea a fost eronată, dar trebuie spus că aviaţia era abia la începuturile sale şi nimeni nu putea prevedea ascensiunea ei spectaculoasă din secolul trecut.

O temă viu dezbătută de legislativul francez timp de mai multe sesiuni a fost aceea a sprijinirii comandamentelor şi marilor unităţi dispuse în partea de est a ţării, respectiv la graniţa cu Germania. Serviciul militar în aceste regiuni era mult mai greu decât în celelalte, atât pentru ofiţeri, cât şi pentru trupă. Faţă de această situaţie, existau două tendinţe. Unii îl considerau o sarcină de onoare, iar alţii vedeau numai greutăţile. Şi autorităţile adoptau o conduită ce crea în rândul corpului ofiţeresc numeroase frustrări deoarece trimiteau în corpurile de trupă dislocate în estul ţării, „mulţi indivizi care trebuie ţinuţi din scurt şi supuşi la un regim mai sever"[196].

Tot în această arie de preocupări, în cursul dezbaterilor dedicate bugetului s-a abordat şi problematica „câmpurilor de instrucţie", respectiv a poligoanelor de instrucţie şi tragere, ce permiteau o pregătire intensivă a unităţilor şi marilor unităţi. Alexandru Sturdza aprecia, în raportul din 9/22 noiembrie 1908, că în Franţa, „câmpurile de instrucţie" reprezentau o chestiune nouă, iar lucrurile erau mult în urmă faţă de Germania, unde acest procedeu era larg răspândit. Dar, importanţa ce se dădea, din perspectiva posibilităţilor de încartiruire, era chiar mai mare, întrucât rezerviştii erau concentraţi primăvara, pentru a le proteja interesele personale, o perioadă de timp în care vremea era mai rece şi ploile mai multe[197].

O problemă care stârnea îngrijorare în Franţa era natalitatea scăzută, ceea ce determina anumite greutăţi în privinţa asigurării efectivelor necesare oştirii. Ca soluţii propuse de parlamentari şi însuşite de autorităţile militare au fost crearea unui corp de infirmieri, care să fie încadrat cu femei special pregătite, şi înfiinţarea de trupe din Africa Neagră, care să fie dislocate, cu prioritate în Algeria. Pentru început, ministrul de resort, Jean Brun, propunea, în sesiunea din februarie 1910,

[195] *Ibidem*, f. 10-11.

[196] *Ibidem*, dosar nr. 9, f. 36.

[197] *Ibidem*, f. 38.

crearea unui prim grup de senegalezi, cu un efectiv de 600-800 de persoane[198]. După cum se cunoaşte, Franţa a continuat cu măsurile în această direcţie, contingentele din colonii aducând o contribuţie preţioasă la acţiunile armatei franceze din Primul Război Mondial.

Observator perspicace şi analist riguros, Alexandru Sturdza a urmărit, cu foarte multă atenţie, mersul reformelor militare din Franţa, încercând să detecteze atât tendinţele cele mai importante, cât şi măsura şi modul în care ele se înserau în trendul general european. O primă iniţiativă era desfiinţarea comitetelor consultative apreciate inutile. Armata franceză, după informaţiile transmise de Sturdza, avea 19 comitete consultative permanente şi 150 de astfel de organisme mai mici. Paralelismul dintre ele era ceva obişnuit la Marele Stat Major şi la Ministerul de Război, dar şi în afara acestora funcţionau structuri cu aceleaşi atribuţii. De exemplu, infanteria avea o direcţie, un comitet consultativ şi o secţie tehnică. Situaţii similare se întâlneau şi la celelalte arme.

O asemenea arhitectură birocratică foarte stufoasă determina un mare consum de personal şi un proces greoi de decizie. De exemplu, introducerea unei ţinute de campanie a durat şapte ani. În plus, comitetele deveneau, după expresiile din epocă, „refugiuri", „sinecuri" sau „azile de retragere" pentru ofiţerii mai în vârstă sau „obosiţi", care aşteptau limita de vârstă în grad pentru a ieşi la pensie[199].

Printr-un decret din 22 octombrie 1910, secţiunile tehnice de pe lângă comitete au fost desfiinţate, iar acestea din urmă au fost comasate sau trecute în subordinea direcţiilor de la ministerul de resort[200]. Se impune precizarea că în armata română exista un sistem relativ similar celui din Franţa, pe lângă direcţiile din Ministerul de Război, funcţionând şi comitetele consultative: al Statului Major General, precum şi ale armelor şi serviciilor (infanterie, cavalerie, artilerie, geniu, marină, intendenţă, serviciul sanitar). Se adăugau Consiliul Superior al Armatei şi Comitetul Inspectorilor Generali, ambele conduse de ministrul de război[201].

Iniţiativele din Franţa, semnalate de maiorul Alexandru D. Sturdza, nu au avut ecou în România, sistemul funcţionând neschimbat până după Primul Război Mondial. Mai mult, la 1 aprilie 1910, s-a creat şi Inspectoratul general al armatei, în fruntea căruia a fost numit prinţul moştenitor Ferdinand, pentru a-i da posibilitatea de a cunoaşte tot corpul ofiţeresc şi a-l pregăti astfel pentru funcţia de comandant de căpetenie al armatei[202].

[198] *Ibidem*, dosar nr. 1, f.155-156.

[199] *Ibidem*, dosar nr. 22, f. 8.

[200] *Ibidem*, f. 9.

[201] „Anuarul Armatei Române", 1904, f. 19-21.

[202] General Radu Roseti, *Mărturisiri*, vol. II, Colecţia „Convorbiri Literare", Bucureşti, 1941, p. 44.

Atașatul militar în Franța
la 20 f.
numerotat a mea mări. plecat
— 9 anexe —

MINISTERUL DE RĂZBOI
STATUL MAJOR GENERAL
No 07015 * 13 NOV. 1908
INTRARE

Paris, 7/20. XI. 08.

M. U. 10

Mare de seamă
asupra.

Ședința Camerei deputaților în 19. XI. 08.

În 19. XI. deputații s'au adunat de dimineață și după amează s'au votat fără schimbări importante 32 capitole din bugetul războiului (XVII - XLVIII). — La începutul ședinței Ministrul de Război, ca răspuns la afirmațiunile unui deputat care în ajun dezvoltase grijile tale în privința efectivelor slabe ale unităților de cavalerie la graniță, zice că cifrele comunicate Camerei au fost exagerate; el liniștește lumea în privința pericolului ațâțat în ajunși seară adunarea a te discută asupra acestei chestiuni în comisiuni în mod secret, iar nu „în Observațiune: Scrie de mai sus arată dislocațiunea corpurilor V. și intensitatea pregătirei pentru război și vieții militare în general; Corpurile VI. XX. VII s'a denumit „de acoperemânt" și te privește ca fiind în avanposturi; la aceste 3 corpuri teritorial se face altfel decât în restul armatei franceze; teritoriul corpurilor de armată este mai mic și trupele mai îndesate; aceste corpuri sunt pe deplin înzestrate cu mitraliere și cu tunuri Primaiho; garda-mare este la Nancy, divizia 12ª; Francezii a numesc „de fer". La corpurile XIV și XV teritorial este mai puțin intensiv; alpinii joacă aici un rol însemnat și sunt bine deprinși cu războiul de munte; ei s'au înzestrat cu un tun de munte cal. 65.

În cursul discuțiunilor ce au urmat s'au atins următoarele chestiuni: dintâi îmbunătățirea materială a soartei sau întreținerea vieții militarilor sau diferitelor fonduri militari, de dotație

Deputații au în privința aceasta

fiajați; admi

Din discuțiunile ce urmează asupra conservelor alimentare reese că fabricațiunea lor te supraveghează, după ce s'au făcut cele experiențe, cu scrupulozitate. Observațiune: în general este de admirat activitatea subsecretarului de Stat Chéron, în special în privința îmbrăcărei soldaților și supravegherei furnizorilor și mâncei.

În fine te cer subvențiuni pentru „Cercul Pionier" stabilindu-te principiul că această societate trebue subvențională de Stat.

Discuțiunea bugetului războiului te va ocupa în ședința viitoare la Cameră.

Mări Alexandru Lahovary.

*) Denumite asupra ... de un ofițer de rezervă ... fonduri mici a comunicat

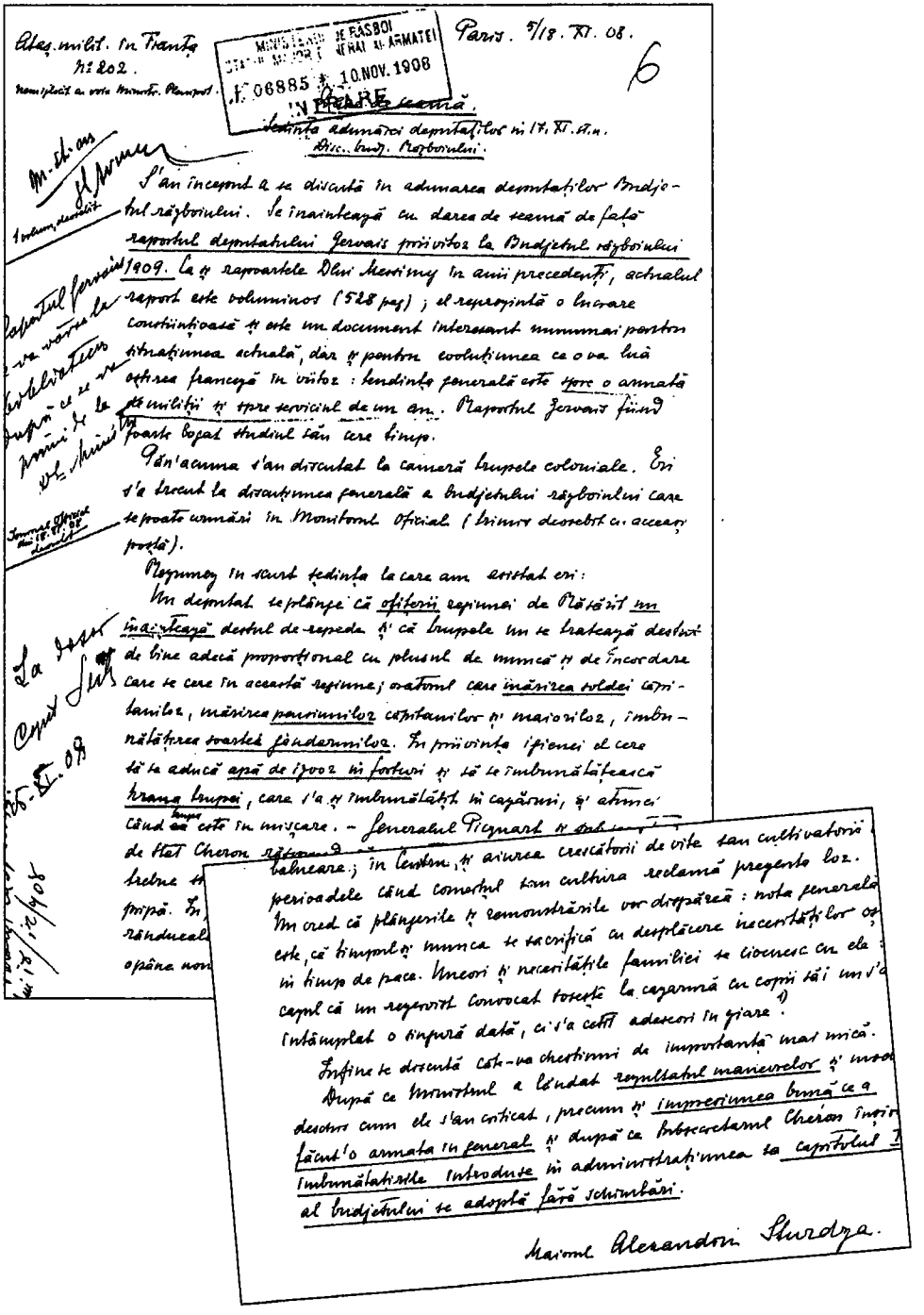

Ales. milit. în Franța
Nr. 202.
Nu se predă a este Ministr. Plenipot.

MINISTERUL DE RĂZBOI
STATUL MAJOR GENERAL AL ARMATEI
Nr. 06885 10.NOV.1908

Paris. 5/18. XI. 08.

6

Către Regele secretă.

Ședința adunării deputaților din 17. XI. a.n.
Disc. bug. Războiului.

S'au început a se discuta în adunarea deputaților Budjetul războiului. Se începe cu darea de seamă de față raportul deputatului Jervais privitor la Budjetul războiului 1909. La și rapoartele Dlui Messimy în anii precedenți, actualul raport este voluminos (528 pag); el reprezintă o lucrare conștiințioasă și este un document interesant nu numai pentru situația actuală, dar și pentru evoluțiunea ce o va lua oștirea franceză în viitor: tendința generală este spre o armată de civilizați și spre serviciul de un an. Raportul Jervais fiind foarte bogat studiul său cere timp.

Până acuma s'au discutat la cameră bugetele coloniale. Eri s'a trecut la discuțiunea generală a budjetului războiului care se poate urmări în Monitorul Oficial (primire decorată cu aceeași poză).

Reținem în scurt ședința la care am asistat eri:

Un deputat se plânge că ofițerii reținuți de Părinți un înaintează destul de repede și că bugetele un se îngrijește destul de bine adecă proporțional cu plusul de muncă și de încordare care se cere în această regiune; oratorul care mărirea soldei căpitanilor, mărirea pauriunilor căpitanilor și maiorilor, îmbunătățirea soartei fândarmilor. În privința ițienei el cere să se aducă apă de izvor în forturi și să se îmbunătățească hrana trupei, care s'a și îmbunătățit în cazărmi, și atunci când este în mișcare. — Generalul Picquart și [illegible] de Stat Cheron răspunde [illegible] balneare; în Cevenne și aiurea creșcătorii de vite sau cultivatorii [illegible] perioadele când comerțul sau cultura reclamă pregetele lor. Un cred că plângerile și remonstrările vor dispărea: nota generală este, că timpul și munca se sacrifică cu desplăcere necesităților oș[illegible] în timpo de pace. Uneori și necesitățile familiei se ciocnesc cu ele: capul că un regiment convocat tocmai la cazarmă cu copii săi un s'a întâmplat o singură dată, ci s'a certă adesori în ziare.

În fine se discută cât-va chestiuni de importanță mai mică.

După ce Ministrul a lăudat rezultatul manevrelor și mod[illegible] desobre cum ele s'au criticat, precum și îmbunătățirea bună ce a făcut'o armata în general și după ce Președintele Cheron închi[illegible] îmbunătățirile introduse în administrațiunea sa capitolul [illegible] al budjetului se adoptă fără schimbări.

Ministrul Alexandru Sturdza.

O altă reformă importantă inițiată de autoritățile franceze în perioada cât Alexandru D. Sturdza a îndeplinit misiunea de atașat militar la Paris a fost cea a corpului de generali. Scopul urmărit a fost eliminarea celor slabi și nepregătiți, întinerirea celui mai valoros segment de cadre militare și fluidizarea avansărilor pe întreaga filieră a corpului ofițeresc. Reglementările în acest domeniu erau foarte vechi, ele datând din anii 1834 și 1839. Potrivit prevederilor acestora, generalii din Statul Major General, atât din secțiunea activă, cât și din cea de rezervă, nu puteau fi puși în retragere decât la data atingerii limitei de vârstă, 62 de ani pentru generalii de brigadă și 65 de ani pentru cei de divizie. Ei puteau fi scoși din serviciul activ doar la cererea lor, ceea ce nu se întâmpla decât foarte rar. În iunie, noul ministru de război, Jean Brun, a introdus noi prevederi în legile anterioare, prin care generalii puteau fi scoși din activitate și din oficiu, la propunerea ministrului de resort, prin decret prezidențial. De asemenea, ministrul a dat o circulară prin care solicita tuturor comandanților de rang înalt să aplice riguros prevederile legale și regulamentare, de așa natură încât din armată să fie eliminați cei incompetenți și slabi[203]. Presa franceză era însă sceptică asupra voinței clasei politice de a aplica atare măsuri, atât de mult cerute de lumea militară franceză. Se evoca posibilitatea ca generalul Brun să fie înlocuit de la șefia Ministerului de Război[204]. De altfel, el și-a pierdut postul la sfârșitul lunii februarie 1911.

Statul Major General făcea și el obiectul discuțiilor și reformelor. Potrivit analizelor oficiale, această structură era încărcată prea mult cu probleme administrative, rămânându-i mult prea puțin timp pentru atribuțiile specifice, pentru contactul cu trupele, cu unitățile. De aceea, una dintre măsuri, pe lângă criterii mai stricte de selecție și pregătire, era obligația ca ofițerii de stat major din înaltele comandamente să execute, anual, împreună cu generalii și comandanții o perioadă de instrucție pe hartă, dar și pe teren. Se spera ca prin asemenea reuniuni, cu un pronunțat caracter practic-aplicativ, să se ajungă și la o unitate de doctrină, lipsa acesteia fiind acut resimțită de armata franceză[205].

O chestiune deosebit de complicată era aceea a înființării unui Centru de Înalte Studii, ce se dorea a fi un bazin de recrutare pentru ofițerii cu calificare superioară destinați marilor comandamente. În Franța, după absolvirea cursurilor Școlii de Război, cu o durată de doi ani, ofițerii destinați să încadreze funcțiile înalte, cele de la locotenent-colonel în sus, își completau studiile în cadrul Statului Major General. Sistemul nu a dat rezultate satisfăcătoare, astfel că autoritățile franceze s-au uitat la nord de Rin, să vadă cum rezolvau germanii această delicată

[203] AMR, fond Biroul atașați militari, dosar nr. 22, f. 10-11.
[204] *Ibidem*, f. 12.
[205] *Ibidem*.

problemă. Rezultatul s-a concretizat în inițiativa generalului Ferdinand Foch, comandant al Școlii de Război, de înființare a unui al treilea an de studii, așa cum exista la Academia Militară de la Berlin. Numărul celor admiși era redus, iar animozitățile stârnite de selecție foarte mari, astfel că sistemul nu a dat rezultate.

Atunci s-a născut ideea să se creeze o școală pentru ofițeri și generali, un fel de curs de informație. Dar detaliile tehnice (selecție, durata studiilor, programa, corpul de profesori, natura examenelor etc.) au omorât proiectul înainte de a căpăta viața. Prin urmare, ministrul Brun a înființat, în octombrie 1910, acest Centru de Înalte Studii. Anual, corpurile de armată făceau recomandările pentru această instituție dintre maiorii și locotenenții-coloneii cei mai merituoși. Dintre aceste propuneri, ministrul de resort alegea 30-40 de ofițeri, care lucrau direct cu șeful Statului Major General, asistat de șeful Școlii de Război. Pregătirea urma să aibă un caracter pronunțat aplicativ, pe hartă și pe teren, în program fiind incluse însă și conferințe realizate de ofițerii cei mai temeinic pregătiți. Centrul avea astfel menirea să pregătească un corp ofițeresc de elită și să adâncească legătura și cooperarea dintre principalele instituții militare (minister, Statul Major General, Școala Superioară de Război, comandamente) în vederea realizării unității de doctrină[206]. Planul ministrului Brun era ca instituția să-și înceapă activitatea în anul 1911.

În sfârșit, ultima instituție importantă supusă programului de reforme era Consiliul Superior al Războiului. Aceasta era un fel de areopag al armatei franceze, compus din 11 generali cu reședința la Paris, fără comandă efectivă de trupe. Ei erau însărcinați de către ministrul de război să efectueze inspecții în comandamente și mari unități. Discuțiile purtate în mediile militare aveau în vedere reducerea numărului de membri, însărcinarea lor cu atribuțiuni de comandă, numirea de generali mai tineri pentru a asigura o mai mare stabilitate etc[207].

Dar autoritățile militare doreau să reformeze nu numai suprastructura birocratică, apreciată ca prea stufoasă și inutilă, ci și unitățile luptătoare, scopul fiind realizarea compatibilității cu armata germană. Arma vizată cu precădere era artileria. În Parlament, dar și în mediul militar, se conturaseră două puncte de vedere. Primul dintre ele aprecia că era necesar ca artileria să fie organizată pe baterii a șase tunuri fiecare și să sporească în așa fel încât fiecare corp de armată să dispună de 144 de tunuri, la fel ca un corp de armată german. Cheltuielile erau, în acest caz, mai mici, iar timpul de reorganizare mai scurt.

Al doilea punct de vedere, de inspirație guvernamentală, se pronunța pentru menținerea sistemului bateriei cu patru tunuri și opta, în cele din urmă, pentru

[206] *Ibidem*, f. 13-14.
[207] *Ibidem*, f. 14.

sporirea numărului de regimente la 64, cu 634 de baterii, ceea ce însemna 120 de tunuri de corp de armată contra a 144 de piese în armata germană. Comitetul artileriei, care a agreat acest proiect, susținea că frontul bătut de artileria unui corp de armată francez era similară, ba chiar superioară celui german. La acestea s-au mai adăugat și alte considerente, cum ar fi cele legate de necesitatea de a nu schimba metodele de tragere, și regulamentele în vigoare, ofițerii fiind familiarizați cu ele. Cum discuțiile nu au ajuns la un consens, echipa guvernamentală a cerut, în sesiunea 1908/1909, votul de încredere al Camerei, proiectul guvernamental fiind aprobat[208].

Activitatea cea mai instructivă a unui atașat militar pentru a evalua starea combativă a unei armate era participarea la manevre și aplicații. Acestea constituiau cea mai importantă metodă de verificare a pregătirii comandamentelor și trupelor și se desfășurau, cel mai adesea, anual. Durata lor depindea de mijloacele ce puteau fi puse la dispoziție și de scopurile propuse, ce se reflectau cel mai adesea în tematica generală a aplicației. Trupele participante erau împărțite în două tabere „beligerante", denumite prin culori („partida roșie", „partida albastră", „partida albă" etc.), acestea fiind dirijate prin ordine succesive și situații operative de conducerea aplicației. Un rol semnificativ îl avea corpul de arbitri, care monitoriza strict atât activitatea comandamentelor, cât și a unităților și a marilor unități. Invitarea atașaților militari la astfel de activități era o obligație a statului acreditar și, de regulă, se baza pe principiul reciprocității. Lor li se asigurau mijloace de transport și facilități de cazare și beneficiau de însoțitori permanenți pentru protecție și supraveghere. Demn de semnalat faptul că la manevre puteau fi invitați și ofițeri ai altor armate, precum și corespondenți de presă autohtoni și străini.

În timpul stagiului de atașat militar, Alexandru D. Sturdza a participat la patru asemenea activități, desfășurate în anii 1908, 1909, 1910, 1911, reușind să-și formeze o imagine relativ completă asupra armatei franceze în preajma declanșării Primului Război Mondial. A trimis în țară rapoarte foarte detaliate și extrem de bine documentate, cu multe observații personale, ce evidențiau temeinica sa pregătire militară, orizontul larg de cultură militară și generală, capacitatea analitică de invidiat. Unele dintre documentele trimise la București conțineau și sugestii pentru conducerea armatei, dar, de regulă, el s-a ferit să dea soluții, lăsând la latitudinea autorităților din țară să decidă asupra măsurilor de adoptat.

Trupele participante la manevre i-au lăsat o bună impresie. Disciplina în armata franceză era mai puțin severă decât în armata germană, dar soldatul francez avea o bunăvoință și un spirit de corp mai dezvoltate, la care apelau, îndeobște,

[208] *Ibidem*, dosar nr. 10, f. 3-4.

ofiţerii. „Soldatul ieşit din coloană – scria Sturdza în memoriul asupra manevrelor din 1909 – se grăbeşte a se întoarce pentru a-şi relua locul, nu fiindcă-l strânge un superior, dar fiindcă tovărăşia cu camarazii săi o cere. Sunt de părere, continua el, că cu acest chip se poate face mult cu o trupă, dar numai când greutăţile nu devin prea continue, atunci tovărăşia poate deveni chiar primejdioasă"[209].

Ofiţerii, în special cei tineri, erau însufleţiţi de zel şi de ambiţie sănătoasă şi patriotică, iar acest curent putea da rezultate foarte bune dacă oamenii politici şi autorităţile militare superioare îl vor încuraja.

Echipamentul infanteriei era, în general, vechi, cu excepţia încălţămintei ce era excelentă. Uniforma exterioară nu era o preocupare cu totul deosebită pentru ofiţeri, unii purtând la manevre săbii cu teci strălucitoare sau alte accesorii ce puteau dăuna grav pe câmpul de luptă. O asemenea observaţie s-a confirmat în primele luni de campanie, rezultatele fiind dezastruoase pentru armata franceză, care a suferit pierderi importante datorită obiectelor de echipament neadecvate[210].

Tot legat de echipament era şi faptul că luptătorul terestru nu avea în raniţa sa, cortul individual, ceea ce îi micşora greutatea pe care o transporta pe timpul marşurilor, dar îl obliga să bivuacheze sub cerul liber.

Dacă pe planul disciplinei, al echipamentului, al rezistenţei fizice, luptătorul terestru din armata franceză avea o bună valoare, în domeniul instrucţiei tragerii lucrurile nu arătau deloc bine, disciplina focului fiind slabă[211] .

Cât priveşte capacitatea comandamentelor de a gestiona acţiunile pe un teatru de operaţii, aşa cum rezulta tot din manevrele la care a luat parte în 1909, Alexandru Sturdza o aprecia drept corespunzătoare, cu progrese evidente în perioada misiunii sale. A constatat însă şi utilizarea relativ frecventă a unei practici pe care el o dezavua şi care devenise o adevărată modă în Franţa. După opinia sa, era „greşit a face din tactica cu detaşamente mixte o normă sau un obicei; asemenea obicei aduce cu sine risipirea oficial admisă a forţelor şi este periculos din cauza eşecurilor parţiale la care aceste detaşamente sunt supuse"[212]. Cititorul va putea constata că o asemenea practică s-a generalizat în armata română în timpul campaniei din anul 1916, Alexandru D. Sturdza criticând-o aspru în *Jurnalul* său.

Cavaleria era destul de bine pregătită şi, fapt important, ce răspundea unei tendinţe pe cale de generalizare în armatele europene, avea deprinderi să lupte

[209] *Ibidem*, dosar nr. 1, f. 107.

[210] Petre Otu, *Mersul ideilor de reformă pe plan internaţional*, în Occasional Papers, an 6, nr. 8 din 2007, p. 19-20.

[211] AMR, fond Biroul ataşaţi militari, dosar nr. 1, f.109, 113, 121.

[212] *Ibidem*, f. 115

şi pe jos. De asemenea, în cursul manevrelor s-a folosit cu succes relativ dirijabilul pentru transportul corespondenţei, dar şi a unor materiale, ceea ce părea să asigure acestui mijloc un rol bine definit în cadrul armatelor de pe continentul european.

În ansamblu, impresia lăsată de armata franceză în urma participării la manevre era corespunzătoare, cu plusuri şi minusuri faţă de cea germană. Alexandru Sturdza remarca o mai mare libertate şi lejeritate atât la nivelul corpului de comandă, cât şi a trupei, dar mai puţină rigurozitate şi organizare.

Alexandru Sturdza a urmărit cu aceeaşi atenţie evoluţia armatei belgiene, fiind acreditat şi la Bruxelles[213]. Dacă în cazul Franţei, opiniile diplomatului român sunt nuanţate, în cazul Belgiei ele sunt preponderent negative. Stat neutru, cu un statut bine definit şi recunoscut ca atare de comunitatea internaţională, regatul belgian era, după expresia regelui Leopold I (1790-1865), primul său monarh, statul „cel mai expus al Europei"[214]. Apărarea lui reprezenta, prin urmare, o chestiune vitală, în care organizarea militară trebuia să aibă un rol cât se poate de bine definit. Dar posibilităţile demografice şi economice ale Belgiei erau modeste în raport cu marii şi puternicii săi vecini – Franţa şi Germania. La pace, armata avea un efectiv de aproape 60 000 de oameni, iar la mobilizare putea să atingă 180 000 de persoane, slab instruite însă.

Sistemul de recrutare se baza pe voluntariat, tragere la sorţi şi facultatea exonerării (înlocuirii). Acest din urmă principiu a generat ample discuţii între forţele politice, opiniile fiind contradictorii. Partidele liberale apreciau că sistemul înlocuirii reprezenta „o nedreptate, un pericol şi o ruşine". La rândul lor, socialiştii erau de părere că el crea un privilegiu fiilor oamenilor avuţi care, prin plata unei sume modice, de 1 600 de franci, scăpau de sarcina serviciului militar. Partidele catolice aveau opinii împărţite, unele grupuri dorind renunţarea la acest sistem criticat de mulţi belgieni, dar alt grup influent, compus din mulţi miniştri, se pronunţa pentru menţinerea lui. La începutul secolului al XX-lea, autorităţile militare belgiene au recurs la principiul voluntariatului, dar rezultatele au fost departe de aşteptări, ceea ce a impus renunţarea parţială la el. Disputa dintre reformişti, care doreau o armată puternică şi antireformişti, care apreciau că statutul de neutralitate al Belgiei, garantat de marile puteri oferea suficiente garanţii, nu era deplin tranşată, deoarece se îmbina „lupta pentru organizarea apărării naţionale cu tactica luptelor de partid"[215].

Dincolo de aceste dispute în cadrul clasei politice autohtone, Belgia se confrunta şi cu alte probleme ce afectau direct sfera militară. „Spiritul populaţiei bel-

[213] *Ibidem*, dosar nr. 10, f. 13-14; 44-47.
[214] *Ibidem*, f. 44.
[215] *Ibidem*, f. 13-14.

giene, scria Alexandru D. Sturdza, nu este milităresc; antimilitarismul, al cărui leagăn este Belgia, este aici mai întins ca în alte țări, mai ales la cercurile conducătoare; populația valonă este înrăjbită cu cea flamandă"[216].

Corpul de comandă, compus din oameni tineri, era foarte cult, însă deficiențele organizatorice și atititudinea clasei politice determinau ca mulți ofițeri să fie puțin preocupați de perfecționarea pregătirii militare. Din această cauză, concepțiile tactice și cele ce priveau instrucția și educația militară în Belgia erau „teoretice și adeseori stranii și învechite; în aceste împrejurări, tehnica, formalismul și parada joacă un rol foarte pronunțat. Unii ofițeri talentați renunță la serviciul practic și se ocupă cu sportul și literatura, unde adeseori strălucesc; astfel se găsesc în Belgia ofițeri călăreți cu totul distinși"[217].

Întrucât apărarea țării era o sarcină foarte dificilă, Belgia a trecut la realizarea unui sistem de fortificații foarte dezvoltat, mentorul lui fiind celebrul general Henri Alexis Brialmont. În rapoartele sale trimise în țară, maiorul Sturdza a analizat pe larg istoricul fortificațiilor belgiene și valoarea lor tactică și strategică. El arăta, că într-o primă fază, vechile fortificații la granița cu Franța s-au desființat, construindu-se altele orientate spre Olanda, devenită, după obținerea independenței, principalul adversar.

În anii '60 ai secolului al XIX-lea, sub impulsul generalului Brialmont, s-a optat pentru un sistem de fortificații „concentrat", orașul Anvers, capitala economică a regatului, devenind prioritatea pentru autoritățile militare. Apoi, același Brialmont a insistat pentru fortificarea regiunii Liège–Namur, aici edificându-se 20 de forturi, care au fost apoi extinse și întărite. Ocuparea acestor fortificații ce au consumat multe resurse, în primul rând financiare, solicita o forță militară impresionantă, cifrată la 160 000 de oameni, adică aproape întreg potențialul militar al regatului belgian. Prin urmare, dacă valoarea tactică a fortificațiilor belgiene era inconstestabilă, semnificațiile strategice lăsau mult de dorit. În primul rând, Belgia nu avea o forță militară adecvată pentru a le valorifica pe deplin. În al doilea rând, sistemul prezenta o rigiditate foarte mare, fapt ce le făcea vulnerabile în fața manevrelor unei armate mobile, cum era cea germană. Ele riscau să fie cucerite, înainte de a putea fi ocupate în totalitate de trupe și înainte de a fi armate. Mai era și aspectul foarte important că sistemele mari de fortificații întreținеau într-o armată spiritul defensiv și fundamentau concepții statice asupra războiului. Concluzia lui Alexandru Sturdza era tranșantă „sistemul fortificațiunilor belgiene nu compensează slăbiciunile oștirii"[218]. În cazul unui război, Belgia, ca urmare a unei

[216] *Ibidem*, f. 46.

[217] *Ibidem*.

[218] *Ibidem*, f. 47.

organizări militare deficitare, era în mare primejdie, armata sa neputând face față amenințărilor venite din partea marilor și puternicilor săi vecini.

Asemenea concluzii erau fundamentate și pe observațiile desprinse din participarea la manevrele armatei belgiene de la începutul lunii septembrie 1909, singurele la care Alexandru Sturdza a participat, întrucât ritmicitatea unor asemenea activități era în Belgia de trei ani[219].

Mai întâi, i s-au confirmat opiniile anterioare privind calitatea slabă a comandamentelor militare belgiene. Generalii erau aproape toți bătrâni și greoi, călăreți slabi, vorbăreți, cu atitudini solemne. Acesta era un rezultat al sistemului de selecție și promovare a cadrelor bazat pe principiul vechimei, ce „îneca multe talente". În plus, gradele înalte din armata belgiană se ocupau aproape exclusiv cu probleme tehnice și administrative, partea practică fiind neglijată. Fiecare armă se dezvolta separat, iar calitățile militare ale celor înzestrați nu erau cultivate, astfel că mulți „rugineau" în meseria lor. Ca atare, la manevre a fost evidentă lipsa de coeziune a comandamentelor și a trupei, ca și disparitățile doctrinare la nivelul armelor[220].

În privința infanteriei, cu toate că avea un regulament bun, conduita adoptată la manevre a fost greșită, ceea ce demonstra că principiile moderne de luptă și de foc nu intraseră încă în uz. Marșurile erau slab organizate, fără elemente de siguranță, ordinele date erau contradictorii, astfel că realizarea dispozitivelor s-a făcut necoordonat. Acțiunile ofensive și cele de apărare au avut, în unele momente, un caracter improvizat, ceea ce a determinat ca unele regimente să nu intre în luptă zile în șir.

Cavaleria era arma cea mai bine dotată și instruită din armata belgiană, mulți ofițeri fiind călăreți foarte buni. Tactica folosită la manevre era greșită, un exemplu fiind serviciul de recunoaștere și de siguranță ce a funcționat defectuos. În consecință, o brigadă de cavalerie a fost încercuită de „inamic". Într-o atare situație, comandantul a decis să o scoată în luptă, în loc să încerce alte soluții.

Artileria beneficia de cai foarte buni, de material și echipament satisfăcător, dar, ca și în cazul celorlalte arme, aplicarea principiilor tactice era deficitară.

Deplasarea unităților și subunităților, alegerea și ocuparea pozițiilor lăsau „adeseori impresiunea că lipsește practica și deprinderea în teren variat"[221]. O asemenea concluzie era valabilă și pentru alte structuri implicate într-un asemenea gen de activăți: conducerea aplicației; serviciul de arbitraj; aprovizionarea trupelor; utilizarea sistemul public de transport etc.

[219] *Ibidem*, dosar nr. 23, f. 29-40.
[220] *Ibidem*, f. 32-35.
[221] *Ibidem*, f. 37.

Ca şi rapoartele şi analizele trimise din Franţa, şi documentele trimise din Belgia încercau să lămurească în ce măsură experienţa armatei belgiene putea să folosească armatei române. În acest caz, Alexandru Sturdza era categoric: „Organizaţiunea militară şi modul de instrucţie a ofiţerilor şi trupei în Belgia nu ne pot servi de model"[222].

Sugestia dată autorităţilor militare de la Bucureşti într-o manieră atât de directă era destinată să contracareze atracţia pe care a exercitat-o şi o exercita încă modelul militar belgian asupra unor medii militare româneşti. Generalul Brialmont a proiectat fortificaţiile din jurul Bucureştiului, despre care Alexandru D. Sturdza avea păreri critice, iar un număr destul de mare de ofiţeri români, mai ales din armele tehnice (geniu şi artilerie), studiaseră în şcolile militare belgiene. Printre ei se afla chiar generalul Grigore Crăiniceanu, care preluase portofoliul de ministru de război, după episodul debarcării scandaloase a lui Averescu de către Ion I. C. Brătianu, care devenise, la sfârşitul anului 1908, şef al guvernului şi al Partidului Naţional Liberal, înlocuindu-l pe Dimitrie A. Sturdza, bolnav.

Pe lângă Franţa şi Belgia, Alexandru Sturdza s-a interesat şi de situaţia militară a Olandei[223], informaţiile fiind cerute de autorităţile militare de la Bucureşti. Această ţară, neutră ca şi Belgia, avea un sistem militar bazat pe două componente: armata colonială şi cea metropolitană. Prima reprezenta o forţă militară bine instruită şi capabilă să-şi îndeplinească misiunile. În schimb, a doua avea lipsuri serioase care o făceau inaptă să-şi atingă scopul pentru care a fost creată – apărarea ţării. O asemenea stare de lucruri avea la bază o serie de cauze. Prima dintre ele era spiritul nerăzboinic al olandezilor, deşi anumite calităţi în acest domeniu nu le lipseau. Ei erau întreprinzători, bogaţi, energici şi violenţi, iar disciplina socială era remarcabilă, ceea ce reprezenta o premisă pentru una militară riguroasă. În al doilea rând, organizarea militară era defectuoasă, ceea ce făcea ca trupă să fie slab instruită, iar corpul ofiţeresc să nu aibă prestigiu în societate. Deprinderile lor de comandanţi, de ofiţeri de câmp erau modeste, aşa încât ei se îndreptau spre alte domenii, cum ar fi societăţile de gimnastică.

Inferioritatea numerică şi organizatorică a armatei metropolitane era însă compensată printr-un ingenios sistem de fortificaţii şi inundaţii, ce se dovedea eficient. De reţinut că el a fost gândit, din cauza inferiorităţii numerice, să apere, în principal, centrele vitale ale ţării, respectiv zonele Haga, Amsterdam, Rotterdam. În caz de război, din 11 provincii, opt erau părăsite. Alexandru Sturdza găsea, astfel, o similitudine cu România, proiectele de operaţii elaborate de Marele

[222] *Ibidem*, f. 40.

[223] *Ibidem*, dosar nr. 10, f. 44-46.

Stat Major român preconizând, în cele mai multe cazuri, abandonarea Moldovei, aliniamentul principal de rezistență fiind Focșani– Nămoloasa–Galați, unde fusese construit un puternic sistem de fortificații[224]. O astfel de opțiune strategică în caz de conflict era determinată de aderarea României la Tripla Alianță, inamicul principal fiind considerat Imperiul Rus.

Revenind la sistemul militar olandez, Alexandru D. Sturdza aprecia că sistemul de fortificații și inundații avea o valoare tactică deosebită, el asigurând o bună protecție din partea unor atacuri venind din sud și răsărit. Avea însă și un dezavantaj major, acela că punerea lui în funcțiune solicita timp și cauza pierderi importante locuitorilor. Pentru a câștiga timp, olandezii au creat un serviciu de acoperire la graniță, care a fost dotat cu toate depozitele aferente. În plus, oamenii care le încadrau aveau întregul echipament de război acasă, durata mobilizării fiind astfel scurtată.

Dar, pe lângă activitatea de informare și documentare asupra evoluțiilor militare din țările unde era acreditat, ataşatul militar Alexandru Sturdza a desfăşurat şi alte multiple activităţi.

Între altele, s-a ocupat de achiziționarea de mijloace și tehnică de luptă. La solicitarea ministrului de război și a șefului Marelui Stat Major, a luat legătura cu diferite fabrici de armament, interesându-se, de pildă, la uzinele „Schneider" de obuzierele de 105 mm, iar la „Société des Anciens Etablissements Hotchkiss et Co." de cele mai recente inovații[225]. S-a ocupat de achiziționarea de *coton-poudre* de la Pulberăria Națională „Moulin Blanc"[226].

Tot lui i-a revenit misiunea de a recepționa de la „Société des moteurs Gnome" și expedia la Arsenalul Armatei din București, în mai 1910, motorul „Gnome Omega", tip 52, pentru inginerul Aurel Vlaicu care își fabricase deja aparatul de zbor cunoscut sub numele de Vlaicu II[227]. Acesta a fost construit la Școala de Arte și Meserii din București, iar sugestia pentru motorizarea aparatului a fost dată de Traian Vuia[228].

[224] Pentru detalii privind planificarea strategică a României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea vezi: *Proiecte și planuri de operații ale Marelui Stat Major român (până în anul 1916)*, volum întocmit de maior Alexandru Oșca, Dumitru Preda, maior Eftimie Ardeleanu, București, 1992.

[225] AMR, fond Marele Stat Major, Secția 2, dosar nr. 111, f. 148-149.

[226] *Ibidem*, f. 146.

[227] *Ibidem*, f. 31-40.

[228] Pentru viața și activitatea lui Aurel Vlaicu vezi: Ing. Constantin Gheorghiu, *Aurel Vlaicu. Viața și opera*, Editura Militară, București, 1973; Valeriu Avram, Ana Maria Guşă, Paul Sandachi, *Contribuții românești în aeronautică la începutul secolului al XX-lea*, Editura Europa Nova, București, 2000; Dan Antoniu, George Cicoș, Ion Buiu, Alexandru Bartoc, *Vlaicu*, Editura Anima, București, 2009.

La 20 martie 1910, Aurel Vlaicu îi scria lui Alexandru D. Sturdza că „maşina lui este gata", rugându-l să intervină pentru trimiterea cât mai rapidă a motorului[229]. În replică, la 16/29 aprilie 1910, Sturdza îl informa pe inginerul român că motorul nu a fost gata la termenul convenit, 28 martie curent, fabrica regretând întârzierea survenită. Îndată ce recepţia va fi făcută, la eveniment urmând să participe şi Traian Vuia, după cum dorea Vlaicu, motorul urma a fi expediat la Bucureşti pe adresa Ministerului de Război, prin casa de expediţie cu care lucrau uzinele franceze[230].

Prin scrisoarea din 4/17 mai 1910, Alexandru D. Sturdza transmitea că a participat la montarea motorului, descriind în amănunt operaţia, că l-a luat în primire şi l-a expediat la Arsenalul Armatei din Bucureşti[231]. Primind motorul din Franţa, Aurel Vlaicu a terminat construcţia aparatului în ianuarie 1911, uimind apoi Europa cu această realizare.

Atât în Franţa, ca ataşat militar, cât şi anterior, în Germania, Alexandru Sturdza i-a cunoscut pe Henry Wickham Steed şi R. W. Seton-Watson, ambii fiind critici ai politicii austro-ungare faţă de minorităţile din imperiu[232].

De asemenea, s-a aflat în legătură şi cu Alfred Stead, consul comercial al României la Londra, un apropiat al familiei Sturdza. George Moroianu, funcţionar la acel consulat şi aflat în dispută cu şeful lui, mărturisea, într-o scrisoare către Ioan Bianu din martie 1908 că era nerăbdător să-l cunoască pe căpitanul Sturdza, „pentru ca să pot schimba câteva vorbe cu dânsul, căci am auzit mult bine de fiul primu-

[229] AMR, fond Marele Stat Major, Secţia 2, dosar nr. 111, f. 39

[230] *Ibidem*, f. 35-34.

[231] *Ibidem*, f. 27-30.

[232] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p.10. H. W. Steed (1871-1956) a studiat în amănunt problematica, lucrarea sa cea mai importantă fiind *The Habsburg Monarchy* (1919), publicată în mai multe ediţii. Cât priveşte pe R.W. Seton-Watson (1879-1951), el a fost un apropiat al românilor. A călătorit în monarhia dualistă, inclusiv în Transilvania (mai-iunie 1906 şi iunie 1909) şi în Vechiul Regat (iunie 1909). S-a întâlnit cu mulţi oameni politici români, de la nord şi de la sud de Carpaţi: Iuliu Maniu, Ioan Russu-Şirianu, Eugen Brote, Ioan Lupaş, Vasile Goldiş, Alexandru Vaida-Voevod, Ioan Slavici, Ion I.C Brătianu, D. A. Sturdza, Take Ionescu, Alexandru Marghiloman, N. Iorga, I.G. Duca ş.a. A fost primit la castelul Peleş şi de regele Carol I. A fost un susţinător activ al luptei românilor de peste munţi, publicând în Occident numeroase studii, articole, broşuri etc., sub pseudonimul *Scotus Viator* (Călătorul scoţian). După război, guvernul român l-a sărbătorit printr-o reuniune specială, iar Camera Deputaţilor l-a ovaţionat în şedinţa sa din 29 iunie 1929. La rândul ei, ASTRA l-a făcut membru de onoare. Pentru această problemă vezi, între altele: *Corespondenţa lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, scrisori primite, în limba română, ediţie îngrijită, introducere, note şi comentarii de Şerban Polverejan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981; Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson, *R.W. Seton-Watson şi românii (1906-1920)*, vol I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.

lui ministru"[233]. Până la urmă, întâlnirea nu a mai avut loc în perioada planificată, Alexandru Sturdza nemaisosind la Londra şi A. Stead fiind chemat la Bucureşti.

În perioada misiunii diplomatice la Paris, Alexandru D. Sturdza s-a confruntat cu o situaţie gravă în familie, respectiv boala tatălui său. Vârsta, regimul de muncă extenuant menţinut timp de decenii, asprimea luptelor politice, duelul din 1908 în care a fost rănit grav unicul său fiu şi multe altele au şubrezit serios sănătatea ilustrului om politic. Soţia lui Alfred Stead îl compara pe Dimitrie A. Sturdza cu marchizul Ito, marele om de stat japonez, căruia i se datorau în mare parte puterea şi strălucirea Japoniei[234].

Nu intră în economia acestei lucrări analiza activităţii politice şi ştiinţifice desfăşurată de Dimitrie A. Sturdza, dar trebuie spus că România îi datorează foarte mult, atât în domeniul politic, cât mai ales în cel ştiinţific. Secretar general al Academiei Române, vreme de câteva decenii, el a contribuit decisiv la dezvoltarea ei instituţională şi la creşterea prestigiului în societatea românească[235].

La vestea agravării bolii tatălui său, Alexandru Sturdza a venit la Bucureşti şi l-a transportat cu rapiditate, împreună cu mama sa, în Franţa, instalându-i la Suresnes, nu departe de Paris, pentru a-i putea vizita cât mai des. Cheile casei au fost lăsate în grija lui Ioan Bianu, cel mai apropiat prieten al familiei[236].

Din Paris, maiorul Sturdza scria aceluiaşi Ioan Bianu că a primit ştirea de la Ion I. C. Brătianu, cel care preluase fotoliul de prim-ministru şi şefia Partidului Naţional Liberal, că se lucra la biblioteca tatălui său, rugându-l pe acesta ca ea să fie sigilată de Ion Kalinderu sau Matei Balş, întrucât boala fostului lider liberal părea a fi de durată. Cu acelaşi prilej, el dădea glas şi nemulţumirii profund resimţite că familia sa „dimpreună cu mine eram trataţi [de Brătianu – n.n.] cu răceală, lipsă de tact şi de prevedere neînţeleasă, în fine fără milă şi scrupul"[237].

[233] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol II, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p.372.

[234] *Ibidem*, f. 346.

[235] Pentru evaluarea vieţii şi activităţii lui Dimitrie A. Sturdza, vezi, între altele: *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Bucureşti, 1903; *D. A. Sturdza. Serbare la împlinirea vârstei de 70 de ani, 25 februarie 1903*, Bucureşti, 1903; P. Gârboviceanu, *Un român întreg – D. A. Sturdza. Idei şi simţăminte; lucrări din anii 1850-1854, amintite la 25 februarie 1907 când împlineşte 74 de ani*, Bucureşti, 1907; Constantin I. C. Brătianu, *În memoria lui Dimitrie A. Sturdza. Cu prilejul centenarului de la naşterea sa, 25 februarie 1933. Cuvântări*, Bucureşti, 1933; N. Iorga, *Un om de severă muncă şi de aprigă autoritate: D. A. Sturdza. O comemorare*, în Nicolae Iorga, *Scrieri alese. Cuvântări şi comunicări rostite la Academia Română*, partea I, ediţie îngrijită de dr. Dorina N. Rusu, Bucureşti, 2008, p. 111-115.

[236] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 13 (3)/DX (Alexandru D. Sturdza către Ioan Bianu).

[237] *Ibidem*.

La mijlocul lunii noiembrie 1909, sănătatea lui Dimitrie A. Sturdza s-a îmbunătățit, astfel că a fost adus la Paris, în locuința fiului său în *1, Rue de Villerxeles.* „Odaia mea, scria Dimitrie A. Sturdza lui Ioan Bianu de Sfântul Nicolae 1909, e lângă cabinetul de lucru al lui Alexandru, care mă desparte de o odaie mai mare, unde, înainte de dejun şi cină, ne întrunim pentru a auzi la clavir muzică clasică – Bach, Beethoven, Mozart, Händel – executată de Alexandru [...]. În fiecare zi ne vedem cu toții – Alexandru, Elsa şi nepoțelul Sandu. Acest din urmă are prezidiul acestor întruniri. Ele stau sub farmecul vioiciunei, isteţimei şi progreselor ce face micul băiat. La vederea lui, întineresc cei bătrâni, iar părinții sunt veseli şi mulțumiți"[238].

La începutul lunii iulie 1911, Alexandru D. Sturdza cu familia şi părinții s-au deplasat în Austria, la Edlach, lângă Reichenau, pentru un concediu de câteva săptămâni. În acest răstimp, el a plecat pentru câteva zile la Bayreuth, la festivalul anual dedicat lui Wagner, de compozițiile căruia era îndrăgostit[239]. La mijlocul lunii august 1911, Alexandru Sturdza s-a întors la Paris, reluându-şi obligațiile profesionale. El a participat la manevrele armatei franceze şi întrucât stagiul său ajunsese la final a efectuat tradiționalele vizite de rămas bun.

După cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Dimitrie A. Sturdza către Ioan Bianu, trimisă din Viena, Alexandru ar fi trebuit să sosească la Bucureşti în ziua de 18 septembrie/1 octombrie 1911[240]. Această intenție nu s-a materializat, el ajungând în Capitală în ziua de 22 octombrie/4 noiembrie 1911[241].

La 8 octombrie 1911, raportul cu nr. 7 120 al lui Nicolae Filipescu, ministrul de război, contrasemnat de generalul Vasile Zottu, şeful Statului Major General, era înaintat regelui Carol I. Documentul consemna numirea, cu data de 1 noiembrie 1911, a căpitanului Dumitru Sutzu din Regimentul 8 călăraşi în postul de ataşat militar în Franța şi Belgia în locul maiorului Alexandru D. Sturdza, care urma să fie rechemat[242]. Propunerea a fost aprobată prin Înaltul Decret nr. 3 195 din aceeaşi zi[243].

O etapă importantă din cariera militară a lui Alexandru D. Sturdza s-a încheiat, el primind noi însărcinări în armata română. Sturdza şi-a îndeplinit atribuțiile ce i-au revenit în calitate de ataşat militar în capitala uneia dintre marile

[238] *Scrisori către Ioan Bianu*, vol V, ediție de Marieta Croicu şi Petre Croicu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p.145 (Dimitrie A. Sturdza către Ioan Bianu).

[239] *Ibidem*, f. 157.

[240] *Ibidem*, f. 163.

[241] *Ibidem*, f. 165.

[242] „Monitorul oastei", nr. 47 din 25 octombrie 1911, p.711.

[243] *Ibidem*.

puteri europene în mod exemplar. Cu toate necazurile pe care le-a avut în această perioadă, cum ar fi boala tatălui său şi, mai ales, duelul cu un camarad de arme, în urma căruia a fost rănit grav, Alexandru Sturdza nu a abdicat de la principiile care i-au ghidat întreaga viaţă şi carieră. Rapoartele, notele şi informările sale au fost elaborate cu promptitudine şi la un înalt nivel calitativ, astfel că Ministerul de Război de la Bucureşti a beneficiat de un flux de date continuu, ce i-au permis să aibă o viziune coerentă asupra evoluţiilor militare din Franţa, Belgia şi Olanda. Simpla comparaţie cu rapoartele succesorului său, Dumitru Sutzu – redactate, după cum aprecia generalul Radu R. Rosetti, de soţia sa – este edificatoare pentru modul cum înţelegea să-şi facă datoria Alexandru D. Sturdza, pentru competenţa, seriozitatea şi meticulozitatea sa.

În ce măsură documentaţia trimisă de Alexandru Sturdza a fost folosită de autorităţile militare pentru perfecţionarea armatei? Un răspuns greu de dat. Cert este că generalul Alexandru Averescu, ministru de război în cabinetul Dimitrie A. Sturdza, a declanşat, în anul 1908, o reformă care se dorea profundă şi pe care Alexandru D. Sturdza, în limita posibilităţilor sale, a sprijinit-o. Înlăturarea lui Averescu din funcţie de către Ion I. C. Brătianu, într-o manieră singulară în analele politicii româneşti, a pus capăt procesului de reformă[244], iar succesorii în fotoliul de ministru i-au adus diverse acuze lui Averescu, luând măsuri pentru corectarea „erorilor" sale.

Un indiciu asupra modului cum au fost valorificate informaţiile transmise de ataşatul militar Alexandru Sturdza de la Paris şi Bruxelles îl reprezintă rezoluţiile puse pe documentele sale. În perioada ministeriatului lui Averescu, multe dintre ele erau citite de către acesta, purtând chiar semnătura lui; ulterior, cel mai adesea pe documentele primite de la Sturdza se scria: „La acte", rezoluţie care, cel mai probabil, indica faptul că nu au fost citite sau nu prezentau interes pentru structurile ministerului sau pentru secţiile Marelui Stat Major. Prin urmare, concluzia ce se poate desprinde este aceea că documentele transmise de ataşatul militar de la Paris au avut mai mult un rol informativ, sugestiile şi propunerile sale regăsindu-se în mică măsură în dispoziţiile de reorganizare şi reformă iniţiate de Ministerul de Război sau de Marele Stat Major. Situaţia nu era însă singulară şi alţi ataşaţi militari români aveau sentimentul că informaţiile şi munca lor nu erau folosite aşa cum ei şi-ar fi dorit.

[244] Pentru reforma iniţiată de Alexandru Averescu, vezi Petre Otu, *Mareşalul Alexandru Averescu, militarul, omul politic, legenda*, Editura Militară, Bucureşti, 2005, p. 64-72; *Reforma militară şi societatea românească(1878-2008), Relaţionări externe şi determinări naţionale*, coordonator: Petre Otu, Editura Militară, Bucureşti, 2010, p. 63-69.

„Cazul Sturdza" şi conotaţiile sale

Deşi aflat la Paris, departe de ţară, Alexandru Sturdza a reuşit să provoace, în prima parte a anului 1908, două mari scandaluri, ale căror reverberaţii au depăşit mediul militar, ajungând la cele mai înalte sfere ale vieţii politice.

A fost mai întâi avansarea sa la gradul de maior, realizată prin Înaltul Decret nr. 1 536 din 10 mai 1908[245]. Potrivit reglementărilor din epocă, înaintările în armată se realizau prin două proceduri – la vechime şi la alegere. Căpitanul Alexandru D. Sturdza din Regimentul nr. 14 „Roman" (fusese numit în această unitate şi primise un concediu pentru postul de ataşat militar la Paris) a fost avansat „la alegere", alături de alte câteva zeci de căpitani din infanterie, cavalerie, artilerie şi geniu. Lucrul acesta a stârnit nemulţumiri în rândul multor ofiţeri, care au acuzat faptul că Alexandru D. Sturdza a beneficiat de un regim de favoare, ca fiu al primministrului D. A. Sturdza. Pentru a intra în corpul ofiţerilor superiori, au fost săriţi de la înaintare 50 de ofiţeri care erau pe tabloul de alegere înaintea căpitanului Sturdza. Acuzele mergeau şi mai departe, unii ofiţeri afirmând că pentru a-i face loc pe tablourile de înaintare a fost modificată legea în cauză.

Lucrurile erau în parte adevărate. Într-adevăr, *Legea pentru înaintare în armată*, nr.1 014 din 2 martie 1906, a fost modificată de către Adunarea Deputaţilor în şedinţa din 11 martie 1908 (62 de voturi pentru şi 2 împotrivă) şi de către Senat, la 26 martie 1908 (cu unanimitatea de 46 de voturi). Actul normativ a fost sancţionat de suveran prin Înaltul Decret nr. 918 din 29 martie acelaşi an[246]. El făcea o serie de precizări privind condiţiile pe care trebuiau să le îndeplinească toţi cei care erau îndreptăţiţi să acceadă la grade superioare de la caporal, până la general de brigadă inclusiv. Pentru gradul de maior (articolul 8) se cerea o vechime de cel puţin cinci ani în gradul de căpitan. Din aceşti cinci ani, cel puţin doi trebuia să fi comandat efectiv companie, baterie sau escadron. Acest termen era redus la jumătate, respectiv un an, dacă ofiţerul era absolvent al Şcolii Superioare de Război sau al unei instituţii de învăţământ echivalente din străinătate.

Legea prevedea, de asemenea, şi obligativitatea aspiranţilor la gradul de maior de a susţine un examen în faţa unor comisii special constituite. Reuşita la examen a căpitanilor nu le dădea dreptul decât să fie propuşi la înaintare, atât la alegere, cât şi la vechime, nu şi la avansarea propriu-zisă. Se introducea însă şi o prevedere expresă privind accederea la gradul de maior, care „se va da în proporţie de doi la alegere şi unul la vechime"[247]. Această precizare era ciudată, întrucât ea se re-

[245] „Monitorul oastei", nr. 24 din 26 mai 1908, p. 303.

[246] *Ibidem*, nr. 15 din 2 aprilie 1908 (partea regulamentară), p. 61-67.

[247] *Ibidem*, f. 64.

găsea doar în privința gradului de maior, pentru celelalte, de la caporal la general de brigadă, lipsind. Adversarii familiei Sturdza din lumea militară au arătat că o asemenea prevedere era una cu dedicație pentru a ușura avansarea fiului prim-ministrului țării. Desigur, se putea invoca faptul că o atare prescripție se justifica, având în vedere că gradul de maior era foarte important, el permițând accederea din corpul ofițerilor inferiori în cel al ofițerilor superiori.

Din punct de vedere formal, Ministerul de Război, condus de Alexandru Averescu, a procedat conform reglementărilor în vigoare, lucru ce a fost adus la cunoștința opiniei publice printr-un comunicat. Cu toate acestea, acuzele au continuat, ele având ecouri și în presă. De exemplu, ziarul „Adevărul" scria că pentru a masca favoritismul în cazul căpitanului Sturdza au fost avansați și alți ofițeri care nu meritau și care nici nu se așteptau la așa ceva. Același organ de presă se întreba de ce Sturdza nu fusese avansat anul anterior, când a avut o recomandare similară din partea șefilor ierarhici[248].

Indiferent de aceste discuții și acuze, trebuie spus că Alexandru Sturdza avea o vechime în grad de opt ani de zile, cu mult față de termenul fixat prin legea de înaintare (trei ani). De asemenea, era un ofițer foarte bine pregătit, lucru care nu era contestat nici de adversarii săi, iar notările șefilor ierarhici erau excelente. Avansarea căpitanului Sturdza ar fi trecut probabil neobservată, dacă ea nu s-ar fi suprapus cu un alt eveniment, considerat mult mai grav și care a avut un ecou extraordinar în interiorul armatei, al clasei politice, al opiniei publice în general.

Scandalul a pornit de la publicarea în revista „Ramuri" din Craiova (numerele 7, 8, 9 din 1908; în fapt, un număr triplu) de către Alexandru Sturdza a unui articol intitulat *O eră nouă în oștire?* El a fost reluat apoi și de cotidianul „Țara" în trei numere consecutive (19, 20 și 22 aprilie 1908).

Articolul era prilejuit de *Legea pentru organizarea armatei* din 29 martie 1908, inițiată de generalul Averescu, ministrul de război, adoptată de corpurile legiuitoare și sancționată de rege. Noua lege avea, în multe privințe un caracter revoluționar, iar dintre reformele preconizate cea mai importantă era permanentizarea infanteriei, prin renunțarea la trupele teritoriale „cu schimbul" (dorobanții). Alexandru Sturdza saluta adoptarea acestei legi apreciind că „ne găsim în ajunul unei ere noi și pentru oștirea română"[249]. El critica starea armatei de până atunci, faptul că oștirea era departe de a-și îndeplini menirea de „școală a națiunii" în timp de pace și de „apărătoare a țării" în timp de război. Nici opinia publică și nici Parlamentul nu fuseseră interesate de oștire; majoritățile parlamentare vo-

[248] „Adevărul", 8 iunie 1908.

[249] „Ramuri", nr. 7, 8, 9 din 15 aprilie 1908, p. 139.

tau, fără prea mari dezbateri, bugetele și legile ce li se propuneau, iar opoziția nu interpela majoritățile în chestiuni de apărare națională decât cu scopul de a ataca partidul advers sau atunci când vreun deputat sau senator avea un interes personal. În consecință, „oștirea era un instrument în mâinele tacticei parlamentare și politicianismului"[250].

Alexandru Sturdza aprecia că era nouă din oștire va putea începe doar în momentul în care marele public și Parlamentul se vor preocupa foarte serios de apărarea națională. „Era o concepțiune greșită, scria Alexandru Sturdza, aceea promovată de moșul Teacă, că oștirea este sfântă, în sensul că nimeni nu ar avea dreptul de a se atinge de ea; că nimeni nu ar avea dreptul de a discuta ce se petrece în sânul ei"[251].

Și pentru a dovedi încâlcita organizare din trecut și corupția generalizată din armată, Alexandru Sturdza dădea exemplul unei companii din armata teritorială, care nu era fictiv, el reflectând o stare de lucruri destul de răspândită. Subunitatea avea 500 de oameni, compusă din oameni cu avere, funcționari, meseriași și mai ales țărani în proporție de 65%. Militarilor nu li se plăteau soldele cuvenite, sumele fiind împărțite între căpitan și sergentul major. Pe lângă acest abuz, se vindeau oamenilor concedii, permisii duminicale, scutiri de serviciu etc., fiecare având un tarif special. Compania teritorială „cu schimbul" aducea astfel un „venit" anual de circa 15 000 de lei, cea mai mare parte intrând în buzunarele celor care o comandau.

Or, permanentizarea infanteriei crea premisele pentru ca această stare de lucruri să fie curmată. Dar, pentru ca noua eră în oștire să se realizeze cu adevărat se impunea înlăturarea tuturor celor legați, într-un fel sau altul, de vechile obiceiuri și desfacerea de unele prejudecăți ale trecutului. Între acestea din urmă, era și aceea de a accepta falimentul „cărții". Alexandru Sturdza nu se ridica împotriva educației cu cartea în mână, dar ținea să precizeze că ea trebuia să fie educativă, scopul final nefiind „nici examenul, nici diploma și nici lauda profesorului"[252].

Oricum, „selecțiunea dreaptă, selecțiunea energică, aspră se impunea în ofițerime", acesta fiind unul dintre cele mai importante mijloace pentru ca era nouă în oștire, preconizată de legea de organizare a armatei să-și arate roadele. Pe lângă o atare condiție, mai erau necesare „o opiniune publică călăuzită și însuflețită de interes mai patriotic și principii mai moderne de educațiune și de instrucțiune"[253]. Numai în acest fel, legile cele noi aveau șansa să nu strălucească doar pe hârtie, ci să aibă putere în realitate.

[250] *Ibidem*, p. 140.
[251] *Ibidem*, p. 141.
[252] *Ibidem*, f. 144.
[253] *Ibidem*, p. 147.

Articolul din revista „Ramuri" a declanşat o adevărată furtună în lumea militară românească şi vechile animozităţi şi adversităţi au ieşit cu putere în evidenţă. Revista „Ţara" a publicat, în replică, articolul cu un puternic accent polemic intitulat: *Răspuns la o „eră nouă" a căpitanului Alexandru D. Sturdza, fiul primului ministru, din partea căpitanului Gheorghe I. Cantacuzino, fiul d-lui inginer Ion G. Cantacuzino*[254]. Căpitanul Gheorghe (Zizi) Cantacuzino aducea critici severe ideilor propagate de Alexandru Sturdza, insistând, în mod deosebit asupra calităţii mai mult decât îndoielnice a ofiţerilor de stat major, categorie din care făcea parte şi căpitanul Sturdza, ieşiţi de pe băncile instituţiilor militare de învăţământ. Cantacuzino a declarat unor apropiaţi ai săi că dacă Sturdza a întrecut măsura, jignind întregul corp ofiţeresc, o va întrece şi el. Aşa se explică violenţa ca formă şi fond a articolului său de răspuns. În acelaşi timp, căpitanul Cantacuzino l-a provocat pe Sturdza la duel, după ce a cerut permisiunea şefilor ierarhici.

Sturdza a răspuns acuzelor căpitanului Cantacuzino, scriind că este un ofiţer din noroiul ulităţelor, care acţionează demagogic şi grosolan, apelând la subterfugii josnice, pentru a-şi face reclamă. Cum Alexandru Sturdza fusese, între timp, avansat maior, căpitanul Cantacuzino, pentru a nu leza cu nimic disciplina ostăşească, a cerut autorizaţia şefilor pentru a dobândi satisfacţie de la Alexandru D. Sturdza, conform cu tradiţiile militare şi cu regulile onoarei de ofiţer. Cu alte cuvinte, el a reînnoit cererea de duel[255].

În autobiografia sa, generalul Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul recunoştea deschis că în cariera sa: *„Am avut o surdă, neîncetată şi perseverentă luptă cu colonelul Sturdza"*[256] [subliniere în text a autorului – n.n.].

La rândul său, căpitanul Ion Cătuneanu din Craiova, în calitate de ofiţer şi de comandant de companie în armata teritorială, s-a considerat jignit de exemplul dat de căpitanul Sturdza în articolul din revista „Ramuri", adresându-i o telegramă prin care îl provoca la duel. Ea avea următorul conţinut: „Pentru că sunteţi fiul primului ministru, aţi crezut că sunteţi autorizat a insulta ofiţerii armatei române. Nu, în numele lor eşti o canalie. Te aştept a veni cât de curând, a ieşi pe teren. Orice întârziere peste zece zile, te consider a fi laş"[257].

Reacţia celor doi ofiţeri, împărtăşită de o mare parte a corpului ofiţeresc, a provocat o nemulţumire adâncă în familia Sturdza. Fiul prim-ministrului ţării, un ofiţer fără îndoială valoros, era caracterizat drept „canalie" şi „laş". Pe lângă aceasta, şi Dimitrie A. Sturdza a cerut generalului Averescu, ministrul de război,

[254] „Ţara", 25-25 aprilie 1908.
[255] „Adevărul", 24 mai 1908.
[256] ACNSAS, fond Manuscrise (Gh. Cantacuzino), pachet 3, f. 252.
[257] „Adevărul", 1 mai 1908.

să ia măsuri împotriva celor în cauză, care au atentat la onoarea de ofițer a fiului său. Neliniștit și mâhnit, D. A. Sturdza îi scria lui Alecu: „Mare grijă *mi-a cauzat istoria de la Craiova* [subliniere în textul original – n.n.]. Ce ai scris subscriu cu amândouă mâinele, însă era inoportun și inutil, căci a creat o situațiune pe care adversarii binelui o exploatează și aceștia sunt meșteri a îndepărta cestiunile de la așezământul lor și a le îneca în dialectica sofismelor care au o mare influență asupra oamenilor, în genere ușori și naivi"[258].

Dincolo de calitatea celui în cauză, acțiunile căpitanilor Cantacuzino și Cătuneanu reprezentau încălcări serioase ale prevederilor legale în vigoare, ce riscau să creeze probleme în interiorul corpului de cadre al armatei. În mod concret, căpitanul Cantacuzino nu a ținut cont de ordinele date de ministerul de resort, potrivit cărora ofițerilor le era interzis să scrie în ziare civile. Ei aveau dreptul să publice în presa militară articole și studii științifice, dar numai după o prealabilă aprobare a șefilor ierarhici și a Ministerului de Război.

Cât privește pe căpitanul Cătuneanu, pe lângă insultarea unui coleg, el se făcea vinovat și de nerespectarea ierarhiei militare, întrucât telegrama cu pricina a fost expediată fără a cere aprobarea șefilor săi ierarhici.

Aceste insolențe nu aveau cum să rămână nepedepsite, iar generalul Averescu a trebuit să țină seama de mândria ultragiată a șefului său de echipă ministerială. În consecință, căpitanul Cantacuzino a fost pedepsit de către maiorul Teodorescu, comandantul Batalionul 6 vânători, cu zece zile de arest la garda Pieței. Ulterior, el a fost mutat la Regimentul nr. 21 „Calafat". Același maior Teodorescu a propus aducerea căpitanului Cantacuzino în fața unui consiliu de reformă, deoarece ar fi divulgat ordinul confidențial prin care a fost pedepsit cu zece zile de arest[259].

La rândul său, principele moștenitor Ferdinand l-a pedepsit cu 20 de zile de arest pentru aceeași faptă. Seria de persecuții la adresa căpitanului Cantacuzino a continuat, el fiind suspendat din calitatea de comandant de companie. Totodată, el a fost adus înaintea Tribunalului Teleorman ca inculpat pentru abuzurile de putere în timpul răscoalelor țărănești din anul anterior.

Ce s-a întâmplat în realitate? La 21 martie 1907, perceptorul Teodor Dumitrescu venea din cătunul Bratcov, comuna Bălțați, unde strânsese dările. Întrucât drumul era blocat de compania căpitanului Cantacuzino, el a intrat într-o crâșmă. În acest local au venit apoi mai mulți soldați în frunte cu căpitanul Gheorghe Cantacuzino. Din ordinul acestuia, Teodor Dumitrescu a fost bătut de soldați și i s-au furat suma de 1 583,45 lei și chitanțe în valoare de 5 000 lei. Perceptorul

[258] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 2 (1120)/CMXI(5) (Dimitrie A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza).

[259] „Adevărul", 21 mai 1908.

Dumitrescu a depus în instanță un certificat medical cu o durată de zece zile. Pentru această faptă, căpitanul Cantacuzino era citat ca inculpat pe data de 4 iunie 1908 la Tribunalul Teleorman[260]. În cele din urmă, căpitanul a fost achitat, la tribunal Teodor Dumitrescu declarând că renunță la pretențiile sale (ceruse suma de 20 000 de lei)[261]. Probabil, anterior avusese loc o înțelegere între cei doi sau lui Teodor Dumitrescu i s-a „sugerat" de șefii săi să renunțe la acțiunea în instanță. Cât privește pe căpitanul Cătuneanu, și el a fost pedepsit tot cu arest de către comandantul unității.

Dar, opinia publică a perceput pedepsirea celor doi ofițeri, altfel bine motivată de gesturile lor de indisciplină, ca o injustiție și ca un privilegiu acordat lui Alexandru D. Sturdza, deoarece și el era în culpă prin publicarea articolului din revista „Ramuri" fără aprobarea șefilor ierarhici. Pentru analizarea situației și găsirea unei soluții, Alexandru Averescu, la sugestia prim-ministrului, a instituit un consiliu de onoare ad-hoc. O asemenea structură nu exista în armata română, care avea, în schimb, un consiliu de reformă. Or, faptele în cauză nu erau de competența acestuia.

Mai exista însă și un alt element foarte important care l-a determinat pe Averescu să nu recurgă la consiliul de reformă. Dimitrie A. Sturdza bănuia că în spatele „cestiunii Cătuneanu" se afla generalul Ioan Vasiliu-Năsturel. Acesta ajungea la limita de vârstă în gradul de general de brigadă în anul 1908 și trebuia, conform legilor în vigoare, să iasă la pensie. El făcea demersuri insistente pentru a fi avansat general de divizie, ceea ce îi dădea posibilitatea să mai rămână un an în armată. Cum Dimitrie A. Sturdza se opusese avansării lui, articolul cu pricina din revista „Ramuri" reprezenta o bună ocazie pentru generalul Năsturel pentru a-i face zile amare prim-ministrului țării[262].

Consiliul de onoare s-a întrunit și a dat, după cum aprecia Dimitrie A. Sturdza, „un bun vedict", apreciind că articolul căpitanului Sturdza „nu atinge armata, nici în mod general, nici în mod special" și că „procedura Cătuneanu este blamabilă"[263]. Verdictul Consiliului de onoare a fost confirmat de ministrul de război, generalul Alexandru Averescu, prin numirea lui Alexandru D. Sturdza la înaintare ca maior. De asemenea, ministrul de război a hotărât, pe baza celor

[260] *Ibidem*, 27 mai 1908.

[261] *Ibidem*, 5 iunie 1908.

[262] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 2 (1118)/CMXI(5) (Dimitrie A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza; scrisoarea din 30 aprilie/13 mai 1908); Generalul Ioan Vasiliu-Năsturel a fost trecut în rezervă și înaintat concomitent general de divizie la 1 octombrie 1908, prin Înaltul Decret, nr. 2 803 („Monitorul oastei", nr. 45 din 13 octombrie 1908, p. 613).

[263] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 2 (1120)/CMXI(5) (Dimitrie A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza; scrisoarea din 29 aprilie/12 mai 1908).

convenite în Consiliul de onoare, să agraveze pedeapsa căpitanului Cătuneanu, iar decizia să-i fie comunicată şi lui Alexandru Sturdza, la Paris[264].

„Nu trebuie uitat, scria Dimitrie A. Sturdza fiului său, că în toată această afacere am şi eu partea mea, adică dacă tu nu erai fiul meu, cestiunea nici nu s-ar fi născut şi că prin urmare trebuia să se evite – ca să apar ca răzbunător al tău ori al meu. Atunci se legau şi nenumărate cestiuni, exploatate în folosul celor răi, de mocirla gazetărească, cu «Adevărul» în cap. Cestiunea se va rezolva prin instalarea consiliilor de onoare în armată. Şi aci nu Palatul s-a opus vreodată, ci inerţia şi duşmănia clicilor, care, de altfel, ar pierde duelurile civile şi militare cu care să hrănească mizeria jurnalistică"[265].

Dimitrie A. Sturdza aprecia că odată cu aceste hotărâri, problema se va stinge, dar lucrurile nu au stat aşa. Ziarul „Adevărul" a continuat campania pe marginea afacerii, iar acestuia i s-au alăturat şi alte cotidiene ale opoziţiei. Iată, de pildă, „Conservatorul", organ al facţiunii carpiste, a declanşat o campanie împotriva ministrului de război, generalul Averescu. Acesta era acuzat de arivism şi de promovarea unor ofiţeri şi generali fără merite deosebite, nominalizat fiind colonelul Pătraşcu, directorul superior al Direcţiei de infanterie din Ministerul de Război.

Într-un alt număr, acelaşi cotidian l-a atacat pe maiorul Sturdza, acuzându-l că are în armată o serie de adepţi, mai ales ofiţeri de infanterie, care spionează pe camarazii lor superiori, pe care apoi îi denunţă prim-ministrului. Acesta cere, la rândul său, pedepsirea celor ce se fac, într-un fel sau altul, vinovaţi. Ziarul cita cazul mai multor ofiţeri, fără a-i numi, care discutau la cercurile militare despre permanentizarea infanteriei, doi dintre ei fiind împotriva măsurii ce fusese adoptată de Parlament. Peste câteva zile, cei doi ofiţeri, care au fost contra, au fost chemaţi la minister, unul fiind trimis la Bârlad, iar celălalt la Botoşani, fiind şters de pe tablourile de înaintare.

Tot „Conservatorul" publica o scrisoare a unui ofiţer superior în activitate care îl critica pe Averescu pentru faptul de a nu-i fi pedepsit pe toţi cei trei ofiţeri în acelaşi timp. Dacă ministrul de război a apreciat că nu va fi atacat de carpişti, pentru că Alexandru Sturdza era ginerele lui Petre P. Carp, s-a înşelat. Lupta politică era mai presus de interesele de familie şi, uneori, acestea erau sacrificate pe altarul intereselor de partid. Ofiţerul superior, al cărui nume era trecut sub tăcere, încheia scrisoarea sa afirmând că dacă maiorul Sturdza ar fi fost fiul lui, l-ar fi tras de urechi şi ar fi dispus să reintre la locul care i se cuvenea. Iar, dacă ar fi fost ministrul de război, l-ar fi trimis în faţa unui consiliu de reformă ca nevropat. Concluzia era că un ofiţer cu apucături atât de combative era cu neputinţă să

[264] *Ibidem.*
[265] *Ibidem.*

rămână în postul de ataşat militar pe lângă o mare putere. Totodată, „Conservatorul" făcea un apel la rege să se implice şi să rezolve acest caz.

Faptul senzaţional, semnalat de cele mai multe publicaţii, era acela că ziarul aparţinea lui de Petre P. Carp, socrul maiorului Alexandru D. Sturdza. Ce putea să fie atât de grav, se întrebau ziariştii, încât socrul să-şi atace ginerele[266]. Însemna că Petre P. Carp nu era de acord cu atitudinea cuscrului şi cumnatului său, într-o chestiune în care adevărul şi dreptatea nu erau total de partea ginerului, pentru că altminteri era greu de crezut că ziarul unui partid publica astfel de articole fără aprobarea şefului său. Mai era, totuşi, o variantă luată în calcul de ziarele timpului. Aceea că atitudinea „Conservatorului" să fi fost dictată de unele cercuri conservatoare, care doreau să-şi afirme independenţa faţă de Petre P. Carp şi care au pornit o astfel de campanie cu riscul de a fi dezavuaţi de propriul lor şef[267].

La rândul său, lumea militară era nemulţumită de menajarea maiorului Sturdza care, deşi încălcase dispoziţiile în vigoare, publicând fără autorizaţie articolul în revista „Ramuri", nu fusese pedepsit. Ba, mai mult, el a fost înaintat la alegere la gradul de maior. De asemenea, se comenta negativ implicarea oamenilor politici în ceea ce trebuia să fie o chestiune de onoare între ofiţeri. Iată, locotenentul George G. Coandă, ofiţer în disponibilitate, a publicat în „Adevărul" articolul *Cazuri prejudiţiabile în armată*, în care discuta „afacerea Sturdza". El aprecia că asemenea nemulţumiri trebuiau evitate întrucât erau greu de gestionat, cerând demisia din armată a ofiţerului în cauză[268].

La rândul său, generalul Constantin I. Brătianu, o personalitate a scrisului militar românesc, „prinţ al condeiului" cum era cunoscut în epocă şi membru al Academiei Române, a publicat şi el un articol sub titlul *Greva generalilor*. Opinia sa era că „ministrul de război a fost încurcat de preşedintele său de consiliu". Dar, o asemenea situaţie nu trebuia să surprindă, întrucât mulţi generali, instruiţi şi inteligenţi comandanţi, au căzut victimă politicienilor. Ministrul de război provenea din rândul generalilor activi, de la comandamentele armatei şi nu avea nici formaţia şi nici abilităţile specifice oamenilor politici. Prin urmare, „ministrul de război nu întotdeauna poate face ceea ce trebuie să facă". Generalul Brătianu considera că poziţia lui Averescu era şubredă, întrucât el nu se găsea înregimentat într-un partid politic şi nu făcuse stagiul de senator şi cel de deputat, ce reprezentau „ucenicia" oricărui politician. Soluţia propusă de ilustrul teoretician era ca ministrul să provină din rândul oamenilor politici şi nu din cel al generalilor, aceştia urmând să refuze demnitatea oferită[269].

[266] „Adevărul", 16 mai 1908.
[267] *Ibidem*, 21 mai 1908.
[268] *Ibidem*, 26 mai 1908.
[269] *Ibidem*, 27 mai 1908.

Totodată, anumite ziare mai acuzau faptul că rezolvarea cazului a fost dirijată de însuşi Alexandru Sturdza care indica tatălui său paşii ce trebuiau parcurşi şi măsurile ce trebuiau luate. În concluzie, ceea ce părea o simplă afacere de onoare, devenea de pe o zi pe alta o chestiune de stat, cu implicaţii la cel mai înalt nivel al autorităţilor politice şi militare.

Regele Carol I a conştientizat situaţia şi a cerut pedepsirea lui Alexandru D. Sturdza, întrucât şi el, în calitate de ofiţer, călcase regulile militare, dar măsura nu a fost aplicată „deoarece tatăl s-a identificat cu fiul şi şi-a oferit demisia ca preşedinte al cabinetului"[270]. Dimitrie A. Sturdza a acuzat permanent o conspiraţie urzită împotriva sa, iar incidentul în care a fost implicat fiul său prin publicarea imprudentă într-o revistă a unui articol ce evidenţia racile de fond ale armatei române din acea perioadă a fost exploatat politic. În scrisoarea către fiul său din 12 mai, aprecia că evenimentele din primăvara anului 1908 reprezentau a treia criză de partid şi de stat pe care Sturdza, ca lider al liberalilor, era constrâns să o gestioneze.

Principala reformă preconizată de partidul pe care îl conducea era cea agrară, iar rezistenţa venea nu numai din partea opozanţilor, ci şi din propriile rânduri. „M-am luptat şi mă lupt, scria Dimitrie A. Sturdza, cu amicii mei care încep a fi dominaţi şi ei mai mult ori mai puţin de boalele sufleteşti prea dânc infiltrate în sângele nostru de trecutul cel nenorocit care ne-a apăsat două secole întregi"[271]. Acesta era contextul şi fondul în care se derula noua afacere Alexandru D. Sturdza. De altfel, prim-ministrul a lăsat clar să se înţeleagă că noua criză era, practic, o conspiraţie împotriva sa, orchestrată şi cu sprijinul unor liberali, bănuielile îndreptându-se spre familia Brătianu, cu Ion I.C. Brătianu în prim plan.

Pe baza unor astfel de informaţii provenite din cercurile sturdziste, unele ziare speculau că Dimitrie A. Sturdza ar avea dovezi că un politician bine cunoscut, având concursul unui membru marcant al guvernului, ar fi pus la cale diferite conflicte pentru a crea evenimente politice menite să determine retragerea sa. Mai mult, Dimitrie A. Sturdza avea şi dovezi că un ofiţer implicat în această afacere ar fi luat atitudine după ce s-ar fi consultat cu acel politician şi după ce ar fi luat avizul unui membru marcant al guvernului[272].

De aceea, în scrisoarea din 27 mai/9 iunie 1908 tatăl îl ruga pe fiul să adopte o atitudine prudentă, să nu mai pună paie pe foc prin intervenţii ce fac mai mult

[270] Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondenţă privată (1878-1912)*, Tritonic, Bucureşti, 2005, p. 451 (Carol I către Maria de Flandra, 27 iulie/ 14 iunie sic! 1908).

[271] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 2 (1120)/CMXI(5) (Dimitrie A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza).

[272] „Adevărul", 8 iunie 1908.

rău: „Te rog din tot sufletul nu mai scrie, nu mai complica complicațiunea [sic!] mai mult. Să căutăm amândoi să o descurcăm și sper că vom descurca, dar trebuie să fim atenți, căci stau inamicii la pândă [...]. Să facem să se închidă polemica inutilă. Explicații sunt apă la moară. Doresc să te liniștești ca și noi să ne liniștim. Toată situațiunea generală e grea, să nu o îngreuiăm. Liniște și prudență. Aceasta intră și în îndatoririle ostășești. Ni s-a întins o mreje. Să nu picăm în alta."[273]

Cu toată intervenția regală și eforturile prim-ministrului, scandalul a continuat, luând amploare. Șefii militari l-au constrâns pe maiorul Alexandru D. Sturdza să dea satisfacție căpitanului Ion Cătuneanu, acceptând duelul cu acesta. Cu această idee s-a împăcat și Dimitrie A. Sturdza, scriindu-i în acest sens fiului său, la 30 mai/19 iunie 1908: „Îmi pare rău de duel, căci acesta nu e o situațiune logică [...]. Dacă vei fi silit să vii aici, să mă anunți despre aceasta"[274].

Totodată, pentru a atenua nemulțumirea corpului ofițeresc, au fost relaxate măsurile împotriva celor doi ofițeri – Cantacuzino și Cătuneanu. La 21 mai 1908, când căpitanul Cantacuzino s-a prezentat la garda Pieței pentru a executa pedeapsa dată de principele Ferdinand, i s-a spus că este liber până la noi ordine. Totodată, deși a fost transferat la Calafat, a rămas în garnizoană. În aceeași situație s-a găsit și căpitanul Cătuneanu, care nu a mai plecat la Râmnicu Sărat, unde fusese transferat[275].

Primind autorizația să rezolve diferendul cu maiorul Sturdza, căpitanul Cantacuzino și-a constituit martorii în persoana maiorului C. Paianu și căpitanului principe G. Moruzzi[276]. Aceștia s-au întrunit la 22 mai 1908 și au întocmit, conform reglementărilor în vigoare, un proces-verbal. După ce făceau un istoric succint al afacerii, cei doi ofițeri arătau că nu se putea constitui în juriu de onoare „calificând sau descalificând pe cineva, dar este de datoria noastră și cu conștiința împăcată să împiedicăm pe căpitanul Cantacuzino a tranșa acest diferend pe ca-

[273] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 2 (1124)/CMXI(5) (Dimitrie A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza).

[274] *Ibidem*, S 2 (1125)/CMXI(5) (Dimitrie A. Sturdza către Alexandru D. Sturdza).

[275] „Adevărul", 23 mai 1908.

[276] Căpitanul Gheorghe Moruzzi, viitor general, a fost apropiat de ideile politice ale lui Gheorghe Cantacuzino, și el ajuns general. La moartea acestuia, generalul Moruzzi a scris în revista „Buna vestire" din 13 octombrie 1937 articolul *La catafalcul unui prieten*. Referitor la incidentul din 1908, el nota: „Căpitanul Cantacuzino a fost acela care în 1908 a demascat pe maiorul A. Sturdza care, abuzând de faptul că tatăl său era președinte de Consiliu, își permitea atitudini cu totul potrivnice datinilor ostășești, atribuindu-și rolul de îndrumător al întregii armate, criticând prin presă pe camarazii săi. Dacă noi, martorii căpitanului Cantacuzino, lucrând mână în mână cu el, nu am fi fost împiedicați în acțiunea noastră de forțe oculte, oștirea română ar fi fost scutită în 1917 de rușinea ca un colonel să dezerteze la inamic" (Arhiva CNSAS, fond Informativ, dosar nr. 257 486, vol 1, f. 110).

lea armelor cu dl. maior Sturdza până ce nu va fi lichidat într-un fel afacerea cu dl. căpitan Cătuneanu"[277].

Publicarea procesului-verbal în presă de către martorii lui Cantacuzino a accelerat hotărârea maiorului Sturdza de a accepta provocarea lui Cătuneanu. Aceasta cu atât mai mult cu cât în presa din țară se specula că ministrul de război al Franței ar fi cerut explicații autorităților militare din România, demnitarul francez lansând chiar ideea retragerii de la post a maiorului Sturdza. Ulterior, cercurile sturdziste au dezmințit un asemenea zvon, dar au lansat altul, potrivit căruia în toamnă maiorul Sturdza ar fi demisionat din armată, datorită situației care s-a creat.

Oricum, Alexandru D. Sturdza a fost nemulțumit de modul cum au rezolvat martorii lui Cantacuzino incidentul, deoarece i s-ar fi pus la îndoială onorabilitatea lui ca ofițer. În consecință, el și-a constituit martori cerând satisfacție de la maiorul C. Paianu. Martorii lui Alexandru D. Sturdza au fost maiorii Alexandru Lupescu și Nicolae Petala, iar cei ai lui C. Paianu, maiorul Ion Drăgușescu și căpitan Ștefan Fălcoianu. În întâlnirea ce a avut loc, ultimii au declarat că clientul lor nu a avut intenția de a descalifica sau bănui onorabilitea maiorului Alexandru D. Sturdza. Prin urmare, maiorul Paianu „regreta prejudiciul moral nemeritat adus onoarei sale prin împiedicarea de a da satisfacțiune căpitanului Cantacuzino"[278]. În consecință, incidentul era închis, ieșirea pe teren pentru un nou duel nu se mai justifica.

Nemulțumirile mari din lumea militară, presiunile șefilor săi, coroborate cu cele ale unor oameni politici, orgoliul propriu, rănit grav, au reprezentat tot atâtea motive care l-au determinat pe maiorul Alexandru D. Sturdza să accepte provocarea la duel, cu toate că avea amintiri neplăcute despre evenimentul din luna mai 1905.

El a revenit în țară și după ce a obținut aprobarea șefilor săi a decis să accepte provocarea căpitanului Cătuneanu și să se bată în duel. Duelul reprezenta o problemă controversată a societății românești, inclusiv a armatei din acea perioadă, fiind o remisniscență a unor vremuri apuse, când individul era neprotejat de legi și trebuia să se facă singur respectat. Pentru militari, duelul semnifica și un element important al onoarei militare, valoarea cea mai de preț a unei armate în general și al fiecărui ofițer sau subofițer[279]. În momentul în care un ofițer sau

[277] „Adevărul", 24 mai 1908.

[278] „Universul", 9 iunie 1908.

[279] Căpitan George Brăescu, *Educațiunea socială a națiunii armate. Viitorul ofițer: în școală, în armată, în societate*, București, f.a., p. 129-137; Dumitru Bleoancă, *Statutul social al militarilor Armatei Române în perioada 1878-1914*, Editura Universității Naționale de Apărare, București, 2003, p.223-225.

subofiţer era insultat în mod grav de un camarad, cel ofensat avea obligaţia de a-şi apăra onoarea şi nu de puţine ori se ajungea la duel[280]. Dar, în armata română, ca şi în celelalte armate europene, se stabiliseră reguli clare, de aşa natură încât duelul între doi militari să constituie o excepţie şi nu o regulă.

Pentru a preîntâmpina abuzul, s-a creat instituţia martorilor. Aceştia erau doi dintre cei mai buni prieteni ai militarului ofensat, care primeau împuternicirea de a cere satisfacţie în numele lui. Ofiţerul care insultase avea obligaţia să-şi constituie, la rândul său, martori. Martorii celor două părţi implicate în conflict se întruneau în cel mult 48 de ore şi purtau discuţii privind incidentul şi căile lui de soluţionare. Dacă cei patru militari nu se înţelegeau asupra modalităţilor de stingere a conflictului, atunci ei decideau ieşirea pe teren. În acest caz, ei aveau obligaţia de a stabili reguli clare privind desfăşurarea duelului, vieţile celor doi atârnând de aceste hotărâri. Din momentul constituirii martorilor, celor doi militari le era interzis să mai ia contact în vreun fel. Indiferent de modalitatea de rezolvare a conflictului, martorii redactau un proces-verbal în care rezumau discuţiile dintre ei şi consemnau soluţiile la care au ajuns.

De regulă, duelul se realiza cu sabia sau floreta şi cu pistolul. Cel mai uzitat procedeu era cel cu sabia (floreta), întrucât rănile provocate erau mai puţin grave faţă de glonţ. Martorii aveau obligaţia de a participa la confruntare şi de a veghea la respectarea strictă a regulilor convenite. Unul dintre ei era director al luptei. După încetarea confruntării, cei patru martori redactau un proces-verbal care, de regulă, era publicat. Asemenea confruntări între militari făceau deliciul presei, ce găsea un însemnat mijloc pentru sporirea audienţei în rândul cititorilor.

După obţinerea autorizaţiei de la Ministerul de Război, maiorul Sturdza şi-a constituit martorii în persoana locotenent-colonelului Dumitru Iliescu şi a maiorului Nicolae Petala. În ziua de 8 iunie 1908, ora 9.30, cei doi s-au prezentat la închisoarea din Craiova, unde Cătuneanu îşi executa pedeapsa, cerând satisfacţie în numele clientului lor. Cătuneanu a fost de acord cu solicitarea şi la rândul lui şi-a fixat martorii: maiorul Ilie Antonescu şi căpitanul Nicolae Popescu, ambii din Regimentul nr. 26 „Rovine".

Discuţiile dintre martori au durat foarte mult, de la ora 15 până la unu noaptea. Motivul principal l-a constituit cererea martorilor lui Cătuneanu de constatare a nulităţii provocării, datorită întârzierii răspunsului. Tardivitatea invocată de

[280] Pentru duelurile în care au fost implicaţi militarii vezi: Emil I. Cerkez, *Din vremuri trecute...*, cu un cuvânt înainte şi note de Andrei Pippidi, ediţia a 2-a revizuită, Editura Do Minor, Bucureşti, 2005, p.138-141; C.D. Severeanu, *Din amintirile mele (1853-1929)*, ediţie îngrijită, introducere, note explicative, indici şi ilustraţie alese de Constantin Rezachievici, Editura Fundaţiei Culturale Gheorghe Marin Speteanu, Bucureşti, 2008, p. 408-414.

martorii lui Cătuneanu era o manevră pentru a-l discredita pe Sturdza ca să nu mai poată niciodată să ceară satisfacție. Cum nu s-a ajuns la niciun rezultat, s-a recurs la un arbitru, respectiv la generalul Petre Gigurtu, comandantul Diviziei 2 infanterie, soluția dată de acesta fiind aceea că pentru un ofițer nu este niciodată târzie provocarea.

În consecință, s-a redactat un proces-verbal pentru ieșirea pe teren, duelul urmând să se poarte cu sabia. Reprizele aveau o durată de trei minute, cu o pauză de două minute. Lupta urma să fie oprită când unul dintre luptători era fi pus în imposibilitate vădită de adversarul său. Erau permise orice fel de lovituri, dar martorii lui Sturdza au refuzat propunerea lui Cătuneanu ca lupta să se desfășoare dezbrăcați până la brâu, considerând procedeul „barbar"[281].

Duelul dintre Sturdza și Cătuneanu a avut loc în ziua de 9 iunie 1908, la ora 6 dimineața în manejul Regimentului 1 artilerie (Hipodromul Bibescu). Medicii asistenți au fost Andrei Iliescu și medicul căpitan August Vasilescu de la Regimentul 9 artilerie, iar conducătorul luptei, colonelul adjutant George P. Georgescu[282].

În prima repriză de luptă maiorul Sturdza a intenționat să dea o lovitură în figură adversarului său, dar acesta a parat. A ripostat instantaneu tot cu o lovitură în figură, rănindu-l pe Sturdza. Rana era foarte lungă, de circa 12 centimetri, de la ureche până sub bărbie. Dacă ar fi fost cu câțiva milimetri mai jos, ar fi atins carotida, caz în care lovitura putea deveni mortală.

Cum onoarea fusese satisfăcută, lupta s-a încheiat. După ce și-a rănit adversarul, Cătuneanu i-a întins mâna, dar maiorul Sturdza a refuzat. Medicii au pansat rana, după care Sturdza a fost transportat la spital, unde doctorul Iacob Potârcă l-a cusut. Îndată au sosit și directorul spitalului, dr. Condemin, și prefectul județului, Vercescu. Conclavul medicilor a estimat că recuperarea avea să fie destul de lungă, de circa o lună de zile[283].

Prim-ministrul Dimitrie A. Sturdza a fost înștiințat de îndată despre rezultatul duelului și s-a liniștit abia după ce a fost asigurat că rana nu era foarte gravă. În toată această perioadă, miniștrii de război și de interne, generalul Averescu și, respectiv, Ion I. C. Brătianu, au solicitat informații și lămuriri de la prefectul județului. Imediat după încetarea luptei și aflarea rezultatului, Dimitrie A. Sturdza, deosebit de afectat, s-a deplasat la Ministerul de Război, având o lungă convorbire cu generalul Alexandru Averescu. De asemenea, a fost convocată o ședință de guvern, în care s-a examinat situația, iar miniștrii au exprimat regretele lor[284].

[281] „Universul", 11 iunie 1908.
[282] *Ibidem*, 13 iunie 1908.
[283] „Adevărul", 10 iunie 1908.
[284] *Ibidem*, 11 iunie 1908

După confruntarea de la Craiova, pe adresa căpitanului Cantacuzino, aflat în arestul garnizoanei Bucureşti, a sosit o telegramă cu următorul conţinut: „Ura! Tăiat până la os!"[285]. Deşi era semnată cu un pseudonim, se credea că respectiva depeşă fusese trimisă de Cătuneanu. Oricum, o asemenea telegramă, ajunsă în presă, a făcut o proastă impresie în mediile militare, mulţi ofiţeri afirmând că ura împotriva lui Sturdza a fost împinsă prea departe.

La ora 10.20, rănitul împreună cu martorii şi un medic au plecat din Craiova, cu trenul, spre Bucureşti. În primele zile, starea lui Alexandru Sturdza a fost destul de critică, fiind vegheat în permanenţă de mama sa. Evoluţia sănătăţii a fost în cele din urmă pozitivă, astfel încât, la 22 iunie, maiorul Sturdza a plecat la Paris pentru a-şi continua activitatea de ataşat militar.

Duelul a avut consecinţe serioase pe mai multe planuri, generând între altele şi o criză politică destul de gravă. Mai întâi, acest incident a schimbat imaginea maiorului Alexandru D. Sturdza, atât în rândul corpului ofiţeresc, cât şi al opiniei publice. Dacă apariţia articolului cu pricina şi nepedepsirea autorului pentru ignorarea unei circulare a ministerului de resort au fost rău primite, Alexandru Sturdza fiind considerat „o beizadea" care îşi permitea orice la adăpostul înaltei protecţii de care se bucura, rănirea lui gravă în duel a fost privită cu simpatie, „sângele vărsat", după cum scria generalul în rezervă Ştefan Stoika, arătând că „intenţiile sale au fost curate"[286].

Totodată, acest incident a semnalat nu un caz izolat, ci o situaţie destul de des întâlnită şi pe care autorităţile militare aveau obligaţia să o curme. Prin urmare, demersul maiorului Sturdza nu era pornit din interese personale, meschine, el urmărind eliminarea neajunsurilor şi a stărilor de lucruri negative din armata română şi aducerea ei la standarde profesionale şi morale înalte.

Unul dintre cei care i-au luat apărarea a fost şi tânărul pe atunci Nicolae Iorga. Impetuosul istoric a publicat în ziarul „Neamul Românesc" articolul *Un suflet eroic – maiorul Sturdza*, în care elogia caracterul şi pregătirea profesională a fiului prim-ministrului ţării. „Maiorul Sturdza, scria Iorga, cel învins în judecata cu arma, cel rănit şi însemnat la faţă, e astăzi una din figurile cele mai marcante din oştirea noastră şi supt anume raporturi o figură căreia niciuna nu se poate compara"[287]. Istoricul trecea în revistă studiile în Germania şi cariera sa de până atunci, subliniind că Sturdza s-a întors în ţară „nu ca un tânăr uimit de strălucirea uniformei, ci ca un bărbat matur în tinereţe, cugetător adânc şi metodic"[288]. El era

[285] *Ibidem.*
[286] „Universul", 15 iunie 1908.
[287] „Secolul", 20 iunie 1908.
[288] *Ibidem.*

un om foarte civilizat, cu o înaltă cultură şi care, trăind într-o „societate înapoiată", cum era cea românească, a trecut peste toate greutăţile, lucrând „pentru o misiune înaltă – prefacerea oştirii". Iorga aducea drept argument în sprijinul aprecierii sale rezultatele lui Sturdza la Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie, unde „a întrebuinţat vorba şi scrisul, lauda şi critica, simpla convorbire şi pedeapsa pentru a da României sale o oaste pe care se poate răzima cu siguranţă în îndeplinirea misiunii sale istorice"[289]. De asemenea, savantul aducea elogii lui D. A. Sturdza pentru fericirea de a avea un asemenea fiu, de care trebuia să fie mândru.

Nicolae Iorga încheia articolul cu un îndemn adresat maiorului Sturdza de a depăşi momentele grele prin care trecea: „Şi când ele vor fi cu totul înlăturate, pe lângă folosul înnoirii sufleteşti a oştirii noastre, vei fi lăsat pentru tineri unul din acele exemple de stăruinţă eroică în mărturisirea de adevăr pentru binele ţării care nu dispare niciodată"[290].

Duelul a generat o criză politică gravă, care a durat, aşa cum scria regele Carol I, în scrisoarea către sora sa Maria de Flandra, săptămâni de zile[291]. Dimitrie A. Sturdza, extrem de afectat, a cerut, potrivit aceluiaşi Carol I, „pedepsirea adversarului fiului său, cu care eu nu puteam fi de acord, şi de aici din nou supărare şi ameninţare cu demisia [...]. Săptămâni în şir, continua monarhul, a trebuit să ne certăm pentru asta şi toate afacerile statului au fost lăsate baltă; m-am enervat foarte mult şi m-am îmbolnăvit. O criză de guvern pentru o chestiune particulară, în mijlocul verii şi fără Camere, ar fi fost foarte gravă şi de aceea am discutat cu ministrul meu prezident foarte hotărât, dar conciliant, deşi el nu avea dreptate. Dar, conchidea regele, guvernul a primit o lovitură ale căror urmări se vor resimţi la sfârşitul toamnei"[292].

Urmările la care se referea monarhul au fost agravarea stării de sănătate a lui D. A. Sturdza care au dus în final, cu aportul consistent al „ocultei liberale", la înlocuirea lui din funcţia de prim-ministru (27 decembrie 1908/9 ianuarie 1909) şi, apoi, din cea de şef al Partidului Naţional Liberal.

Revenind la cazul maiorului Sturdza, semnalăm faptul că, după duel, ziarul guvernamental „Secolul" a publicat, în mai multe numere, sub titlul *Cine sunt apărătorii armatei?*, extrase semnificative din dosarul personal al căpitanului Cătuneanu. Documentele au fost reproduse şi de „Voinţa naţională", cotidianul Partidului Naţional Liberal. Scopul era compromiterea publică a acestuia, întrucât aprecierile

[289] *Ibidem.*

[290] *Ibidem.*

[291] Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 451.

[292] *Ibidem*, p. 451-452. Vezi şi: Sorin Cristescu, *Carol I şi politica României (1878-1912)*, Paideea, Bucureşti, 2007, p. 315.

de serviciu îl arătau ca un ofiţer care a avut de la începutul carierei grave probleme educaţionale şi comportamentale. În acest mod, i se sugera publicului că maiorul Sturdza nici nu ar fi trebuit să răspundă provocării, având în vedere că ea venea din partea unui om tarat moral.

Căpitanul Cătuneanu, promoţie 1884, a avut numeroase abateri disciplinare, fapt pentru care a fost pedepsit cu sute de zile de arest. De asemenea, notările şefilor ierarhici erau mai toate negative. Astfel, la 16 martie 1889, unul dintre superiori scria că „este un caracter prea violent, care îl face a comite acte de indisciplină şi este lipsit de educaţie militară. A comis acte de necuviinţă. Trebuie ţinut aproape pentru a nu se pierde"[293].

În septembrie 1897, în raportul făcut după inspecţia generală a unităţii sale se menţiona: „este de regretat halul în care a ajuns acest ofiţer, care a avut o bună şi solidă educaţie în copilăria sa. A ajuns în completă nesimţire, joacă cărţi oriunde şi cu oricine, cu banii săi sau cu orice bani ar avea în mână. Ţinută murdară şi neîngrijită. Cu desăvârşire destrăbălat în viaţa sa. Altfel, în faţa trupei are prestanţă şi comandă bine" [294]. În octombrie acelaşi an, comandantul diviziei, generalul Comăneanu, se întreba cum de „acest ofiţer nu a fost reformat în urma comportării sale"[295].

Doi ani mai târziu, colonelul Teişanu îl caracteriza astfel: „Viciat, jucând cărţi, fără demnitate, de rea credinţă în relaţiile sale de serviciu. Îi lipseşte spiritul militar. Nedisciplinat şi lipsit de simţul binelui. Nu trebuie admis a se prezenta la examenul de maior"[296].

În decembrie acelaşi an, 1899, comandantul Corpului 1 armată, generalul Leonida Iarca, îl caracteriza în aceiaşi termeni: „Conduită rea de tot. Joacă cărţi. Nu plăteşte soldele oamenilor. Dacă nu i se va îndrepta conduita, să i se ceară trimiterea înaintea consiliului de reformă"[297].

În 1907, comandantul Corpului 1 armată, generalul Ioan Vasiliu-Năsturel trăgea concluzia că „este un ofiţer lipsit de autoritate. Nu merită a fi în capul unei companii, căci este rău de exemplu [...]. Greutăţile familiale îl fac să recurgă la orice mijloc spre a lipsi de la cazarmă şi a-şi vedea interesele. I-am luat dreptul de a fi apărător la consiliul de război, căci se lasă a fi plătit de soldaţi. În definitiv, un element rău de care oastea trebuie să se debaraseze"[298].

[293] „Secolul ", 13 iunie 1908.
[294] *Ibidem.*
[295] „Adevărul", 12 iunie 1908.
[296] *Ibidem*, 14 iunie 1908.
[297] *Ibidem.*
[298] *Ibidem.*

Aprecierile şi calificativele şefilor ierarhici, din care am prezentat câteva extrase, arătau fără putinţă de tăgadă că adversarul din duel al maiorului Alexandru D. Sturdza era un ofiţer cu grave probleme de comportament. Dar iniţiativa ziarelor guvernamentale de a publica largi extrase din dosarul personal al căpitanului Cătuneanu, cu scopul de a-l discredita, a provocat disfuncţionalităţi în cadrul echipei guvernamentale.

Asemenea documente erau strict confidenţiale, iar modul în care apăruseră în presă ridica foarte multe semne de întrebare. Acţiunea a fost autorizată sau nu de Ministerul de Război? Dacă răspunsul era pozitiv, care era gradul de implicare al titularului acestui portofoliu, generalul Averescu? Dacă ministrul nu ştia şi nici nu a autorizat un asemenea act, însemna că în Departamentul de Război se manifestau grave probleme de funcţionare. Prin urmare, din această afacere, indiferent de modul cum s-au desfăşurat evenimentele şi de vinovaţi, imaginea ministerului de resort şi, în primul rând, a ministrului apărea şifonată.

Investigaţiile jurnalistice au arătat că generalul Averescu nu a autorizat şi nu a favorizat în vreun fel publicarea în presă a dosarului căpitanului Cătuneanu. Pus într-o situaţie foarte delicată, el a transmis semnale către presă că se delimitează de grava indiscreţie, că o dezaprobă şi că iniţiativa nu a pornit de la el[299].

Dar situaţia lui era dificilă, deoarece însuşi prim-ministrul D. A. Sturdza era în spatele întregii afaceri. Dosarul fusese scos din Ministerul de Război imediat ce izbucnise scandalul, iar Alexandru Beldiman, ministrul român de la Berlin şi prieten apropiat al familiei Sturdza, l-a preluat. El a încercat să-l plaseze ziarului „L'Indépendence roumaine", care a refuzat să-l publice. Atunci, Beldiman s-a adresat ziarelor „Secolul" şi „Voinţa naţională", acestea acceptând înalta ofertă ministerială[300].

Cum scandalul mediatic luase amploare, „Secolul" a ţinut să precizeze ulterior că publicarea dosarului personal al ofiţerului „s-a făcut fără consimţământul sau voinţa vreunei autorităţi militare"[301].

În interiorul guvernului au existat discuţii între preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministrul de război, la un moment dat evocându-se chiar demisia lui Averescu. S-a renunţat la această idee întrucât un asemenea act ar fi dat amploare scandalului, stimulând conflictele în interiorul corpului ofiţeresc. Concomitent, tensiunea a mai scăzut, starea maiorului Alexandru D. Sturdza îmbunătăţindu-se simţitor. La 22 iunie 1908, aproape complet vindecat, el a părăsit Bucureştii îndreptându-se spre Paris, unde şi-a reluat în primire postul.

[299] *Ibidem*, 18 iunie 1908.

[300] „Secolul", 12 iunie 1908.

[301] *Ibidem*, 24 iunie 1908.

Duelul dintre Sturdza şi Cătuneanu şi imensul scandal generat de acest incident în lumea militară şi opinia publică românească au determinat autorităţile militare să recurgă la măsuri pentru a preveni asemenea conflicte, ce se puteau solda cu rănirea şi chiar decesul ofiţerilor implicaţi. Soluţia aleasă a fost instituirea unor consilii de onoare care să analizeze atât comportamentul ofiţerilor în unitate şi în afara ei, cât şi disputele din interiorul corpului de comandă al armatei. La 24 iunie 1908, generalul Alexandru Averescu înainta regelui Carol I raportul nr. 5 863, prin care propunea o asemenea măsură[302]. Motivându-şi iniţiativa, generalul Averescu arăta că legislaţia în domeniu era deficitară, prevăzând doar consiliul de reformă, a cărui misiune era analiza cazurilor unor ofiţeri care se făceau vinovaţi de greşeli grave contra onoarei personale sau obşteşti. Dar, în practică, au existat destule cazuri în care abaterile comise de unii ofiţeri nu erau atât de grave încât să justifice trimiterea în judecata Consiliului de reformă. Acestea erau rezolvate de comandanţii de diferite trepte ca simple infracţiuni, ceea ce nu ducea, întotdeauna, la soluţii corespunzătoare.

Regele Carol I şi-a însuşit raportul generalului Averescu şi prin Înaltul Decret nr. 2 002 din 30 iunie 1908 a aprobat *Regulamentul asupra consiliilor de onoare*[303]. Acestea aveau scopul „să păstreze neatinsă onoarea corpului ofiţeresc luat împreună şi onoarea fiecărui ofiţer în parte". Ele se constituiau ierarhic, câte unul pentru ofiţerii inferiori, pentru ofiţerii superiori şi pentru generali. Pentru primele două categorii membrii lor se alegeau anual, în luna mai, iar pentru generali, luau fiinţă ad-hoc pentru fiecare caz în parte.

Procedura utilizată cuprindea cercetarea preliminară, trimiterea înaintea Consiliului de onoare şi cercetarea definitivă. Trimiterea în judecata Consiliului de onoare se hotăra de către adunarea generală a ofiţerilor. Acesta audia pe ofiţerul sau ofiţerii în cauză şi martorul sau martorii acestuia (acestora) şi putea cere lămuriri suplimentare de la alte persoane conexe cazului.

Hotărârile Consiliului de onoare se puteau concretiza în: amânarea cercetării definitive pentru completarea informaţiilor; declararea nevinovăţiei ofiţerului; declararea vinovăţiei ofiţerului de „oarecare uşurinţă,fără atingerea prestigiului sau onoarei corpului ofiţeresc"; declararea vinovăţiei ofiţerului. Hotărârea Consiliului de onoare se trimitea pe cale ierarhică, împreună cu toate actele, comandamentului corpului de armată. Comandantul corpului de armată lua cunoştinţă de hotărârea Consiliului de onoare şi decidea asupra sancţiunii ce trebuia aplicată, aceasta urmând a fi inclusă în memoriul ofiţerului. Dacă vinovăţia era evidentă,

[302] „Monitorul oastei", nr. 30 din 30 iunie 1908 (partea regulamentară), p. 229-230.
[303] *Ibidem*, p. 222-229.

comandantul corpului înainta actele Consiliului de reformă cu propunea ca ofițerul să fie scos din cadrele active ale ale armatei.

Documentul prevedea că, pentru conflictele de onoare între ofițeri, se constituiau consilii de onoare ad-hoc, decizia urmând a fi luată în 48 de ore, caz în care nu se mai convoca adunarea ofițerilor. Dacă exista un conflict între un ofițer și o persoană străină, comandantul trimitea cazul Consiliului de onoare. Acesta avea obligația de a asigura asistența ofițerului în cauză, până la stingerea litigiului.

Instituirea consiliilor de onoare a fost o măsură binevenită, astfel că în perioada ulterioară duelul, ca modalitate de reglare a chestiunilor de onoare dintre ofițeri, a devenit un fenomen mult mai rar.

Treptat, scandalul în jurul acestui duel s-a stins. Maiorul Sturdza și-a reluat programul obișnuit de ataşat militar la Paris, iar căpitanul Cătuneanu a fost mutat din Craiova în Regimentul nr. 9 „Râmnicu Sărat". La 5 decembrie 1908, prin Înaltul Decret nr. 3 331, el a fost reformat pentru „purtarea rea din obișnuință și greșeli grave în serviciu și contra disciplinei"[304].

Mai grave au fost consecințele pentru Dimitrie A. Sturdza, a cărui stare de sănătate s-a deteriorat, fapt de care s-a prevalat „oculta liberală" care a manevrat de așa natură încât a determinat înlocuirea sa din funcția de președinte al Partidului Național Liberal. Locul i-a fost luat de Ion I. C. Brătianu, care a devenit, concomitent, și prim-ministru. „Se pare că Sturdza, scria Raymund Netzhammer, arhiepiscop catolic de București, pusese mult prea tare la inimă chestiunea cu duelul fiului său. Se spunea că va fi internat într-un așezământ de boli nervoase din străinătate, probabil la Suresnes, lângă Paris"[305]. Mai precizăm că prelatul catolic cunoscuse bine familia fostului prim-ministru, inclusiv pe maiorul Sturdza, care îi făcuse și o vizită după duelul de la Craiova[306].

În epocă s-a glosat foarte mult pe marginea acestui duel. Ziarele au speculat că în spatele lui au stat anumite interese politice bine precizate. Prim-ministrul ar fi avut dovezi că un politician bine cunoscut din opoziție, având concursul unui membru marcant al guvernului, ar fi pus la cale diferite conflicte și incidente pentru a crea anumite evenimente politice menite să provoace retragerea lui Dimitrie A. Sturdza[307]. Mai mult, prim-ministrul ar fi avut dovezi că și un militar

[304] „Monitorul oastei", nr. 54 din 16 decembrie 1908, p. 701-702.

[305] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 205.

[306] În ziua de 3 iulie 1908 (stil nou), arhiepiscopul Netzhammer scria că a fost vizitat de maiorul Alexandru Sturdza pentru a-i mulțumi pentru grija arătată pentru sănătatea lui. „Arată palid și este bandajat la cap, la gât și la braț [...] îi este greu să vorbească tare. Spune că este prima vizită după nefericitul duel", nota înaltul prelat (Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 187).

[307] „Adevărul", 7 iunie 1908.

de rang înalt ar fi fost implicat în această afacere de compromitere a omului politic liberal[308].

Corespondența dintre Dimitrie A. Sturdza și fiul său lasă să se întrevadă că omul politic din opoziție ar fi fost generalul George Manu, iar militarul de rang înalt era generalul Ioan Vasiliu-Năsturel, cel care a gestionat de o manieră neconvingătoare afacerea de la Craiova. Dar cine era omul politic din guvern care a stimulat această afacere? Cele mai multe opinii exprimate în epocă s-au îndreptat spre Ion I. C. Brătianu care, sprijinit de „oculta liberală", condusă de Eugeniu Carada, dorea șefia Partidului Liberal. Convulsiile din partid erau numeroase, tema reformelor și lupta dintre generații având un rol prioritar[309].

Toate aceste dispute au zdruncinat sănătatea și așa șubredă a liderului liberal, care a fost obligat să plece la Paris, însoțit de soția sa, Zoe Sturdza. Titu Maiorescu scria că Dimitrie A. Sturdza era „sfârșit": „început de paralizie cerebrală; accese de alienație senilă, când cu iritare violentă, când sub formă de manie religioasă, cruci, cereri de rugăciune etc."[310]. Din Franța, D. A. Sturdza a trimis o scrisoare în care, pe motive de boală, se retrăgea de la șefia Partidului Național Liberal și din partid. La 27 decembrie/9 ianuarie 1909, Ion I. C. Brătianu a fost numit prim-ministru, iar la 11/24 ianuarie 1909, Congresul Partidului Național Liberal l-a ales președinte al formațiunii.

Se încheia, astfel, o epocă de peste un deceniu și jumătate în care Partidul Național Liberal a fost condus de Dimitrie A. Sturdza, poate cel mai fidel colaborator al marelui bărbat de stat Ion C. Brătianu, unul dintre creatorii României moderne. Nu este scopul acestei lucrări să evalueze activitatea lui Dimitrie A. Sturdza în fruntea formațiunii liberale. El are un loc distinct în galeria oamenilor politici români de la cumpăna secolelor al XIX-lea și al XX-lea, puterea de muncă și cinstea fiind unele dintre cele mai importante trăsături.

Dimitrie A. Sturdza a fost un adept convins al alianței României cu Puterile Centrale și pentru a cimenta legătura cu Germania l-a trimis acolo pentru studii militare pe unicul său fiu. Alexandru D. Sturdza a dobândit prin studii și stagii de specializare în cea mai bine organizată și dotată putere militară a vremii o temeinică pregătire, pe care, la întoarcerea în țară, a căutat să și-o pună în slujba modernizării armatei române. Ambii, tată și fiu, au inițiat, la începutul secolului al XX-lea, un proces de reformă, din păcate cu rezultate neconcludente. Mai mult,

[308] *Ibidem*, 9 iunie 1908.

[309] Pentru detalii despre confruntările din interiorul Partidului Liberal vezi: Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România 1899-1910*, Editura Politică, București, 1977, p. 210-219.

[310] *Ibidem*, p. 218.

Alexandru D. Sturdza, pe fondul unor trăsături de caracter şi a unor iniţiative discutabile, a fost implicat în unele scandaluri, parte dintre ele deliberat provocate, în interiorul corpului ofiţeresc. Ultimul şi cel mai răsunător dintre ele a fost conflictul din primăvara anului 1908, finalizat cu un duel ce i-a pus viaţa în pericol. După stingerea acestui „caz", Alexandru D. Sturdza a rămas ataşat militar la Paris până în toamna anului 1911, când a fost rechemat în ţară.

Comandant al Batalionului 6 vânători. Campania de la sudul Dunării (1913)

Revenit de la Paris, maiorul Alexandru D. Sturdza a lucrat o scurtă perioadă de timp în Marele Stat Major, condus de generalul Alexandru Averescu. A fost mutat apoi în Regimentul nr. 40 „Călugăreni", în cadrul căruia a fost avansat locotenent-colonel. Ca şi alţi ofiţeri, a beneficiat de prevederile deciziei ministeriale nr. 768 din 12 decembrie 1911, semnată de ministrul de război Nicolae Filipescu. Acest document stabilea promoţiile care puteau fi propuse la avansare, atât excepţională, cât şi normală, în cursul anului 1912. Erau îndreptăţiti să aspire la tresele de locotenent-colonel maiorii care primiseră acest grad până la 10 mai 1909, inclusiv[311].

Prin urmare, la 1 aprilie 1912, prin Înaltul Decret nr. 2 223, Alexandru D. Sturdza a fost avansat locotenent-colonel şi numit comandant al Batalionului 6 vânători[312]. Acesta a fost creat la 1 octombrie 1896 şi a primit drapelul de luptă la 10 mai 1898[313]. Anterior, batalionul fusese comandat de locotenent-colonelul Anton Brătăşanu, mutat comandant al unei brigăzi de infanterie.

La un deceniu de la revenirea în ţară de la studiile din Germania, Alexandru D. Sturdza lucra, din nou, într-o unitate de vânători a armatei române. Aici s-a reîntâlnit cu Mihail Buttescu, fostul său subordonat din Batalionul 2 vânători şi de la Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie. În preţioasele sale amintiri, Buttescu scria: „Sturdza, cu punctualitatea, capacitatea şi conştiinciozitatea tatălui său în muncă, stârnea elanul tuturor, ofiţeri şi trupă. Căpitanii realizaseră din companiile lor unităţi model. Aplicaţiile de batalion le-am făcut la finele lui iulie şi august [1912], după secerişul cerealelor, pe ambele maluri ale Argeşului, la Cornetu din Vale şi la Mihăileşti, în cantonamente, iar manevrele din septembrie, în susul văii Dâmboviţei, sub direcţia generalului Averescu"[314].

[311] „Monitorul oastei", nr. 55 din 20 decembrie 1911.

[312] *Ibidem*, nr. 19 din 10 aprilie 1912, p. 268.

[313] *Albumul Armatei Române 10 mai 1902*, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1902, p. VI.

[314] General Mihail Buttescu, *op. cit.*, p. 244.

Ca urmare, Batalionul 6 vânători era foarte cunoscut şi apreciat în armata română, astfel că regele Carol I a decis ca prinţul Carol, primul născut al cuplului Ferdinand şi Maria şi prezumtiv moştenitor la tron, să se instruiască în unitate. În acest scop, suvernul i-a convocat la Palat pe locotenent-colonelul Sturdza şi pe căpitanul Buttescu şi le-a trasat sarcina de a-l pregăti pe prinţul Carol de aşa manieră încât să fie un bun ofiţer[315].

În memoriile sale, Mihail Buttescu descrie pe larg modul cum a decurs această pregătire, precum şi reacţiile peste timp ale viitorului rege Carol al II-lea faţă de această perioadă petrecută în Batalionul 6 vânători[316]. La inspecţia principelului moştenitor Ferdinand din vara anului 1913, fiul său, în calitate de comandant al Plutonului 1 din Compania 1, s-a comportat foarte bine, astfel că sarcina încredinţată de a forma un ofiţer temeinic pregătit a fost îndeplinită. Din păcate, aşa cum se cunoaşte, alte trăsături negative de caracter ale lui Carol, devenit prinţ moştenitor după încetarea din viaţă a regelui Carol I (27 septembrie/10 octombrie 1914), îşi vor pune amprenta asupra prestaţiei ostăşeşti a acestuia în anii marii conflagraţii.

Evenimentul cel mai important la care a participat unitatea condusă de locotenent-colonelul Alexandru Sturdza a fost campania armatei române în sudul Dunării din anul 1913 [317]. Batalionul 6 vânători a făcut parte din Divizia 4, comandată de generalul de brigadă Teodor Gheorghiu, divizie ce, la rândul ei, se găsea în compunerea Corpului 2 armată, comandat de generalul de divizie Grigore Crăiniceanu. De menţionat că la comandamentul acestui corp s-a găsit ataşat pe timpul campaniei din sudul Dunării şi căpitanul de artilerie în rezervă Ion I.C. Brătianu, liderul Partidului Naţional Liberal[318].

În marşul său de concentrare, Corpul 2 armată a trecut Dunărea la 28 iunie 1913 pe podul de vase construit în zona Siliştioara–Măgura, unde fusese amplasat

[315] *Ibidem*, f. 245.

[316] *Ibidem*, f. 246-252.

[317] Pentru acest eveniment vezi, între altele: Colonel V. Parfeni, *Studiu istoric al campaniei româno-bulgare din anul 1913*, Tipografia Modernă „Cultura", Bucureşti, 1914; N. Iorga, *Acţiunea militară a României. În Bulgaria cu ostaşii noştri*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Atelierele grafice Socec, Bucureşti, 1914; Costin M Petrescu, *Istoricul campaniei militare din anul 1913*, Imprimeria „Jockey Club", Bucureşti, 1914; Constantin N. Hârjeu, *Studii şi critice militare*, vol. I-II, Bucureşti, 1920-1921; Colonel George G. Garoescu, *Războaiele balcanice (1912-1913) şi campania militară din Bulgaria*, ediţia a II-a, Centrul de Instrucţie al Infanteriei, Sf. Gheorghe, 1935; Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, ediţie îngrijită de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995; Gheorghe Zbuchea, *România şi Războaiele balcanice 1912-1913.Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, Bucureşti, 1999; Mihai Macuc, *România, Balcanii şi Europa*, vol. I-II, Editura ANI, Bucureşti, 2007.

[318] Costin M. Petrescu, *op. cit.* p. 72.

şi cel din 1877. Regimentul 6 vânători (la mobilizare, batalionul s-a transformat într-un regiment cu două batalioane), împreună cu Brigada 7, a efectuat aceeaşi operaţie o zi mai devreme, cu scopul de a asigura trecerea pe malul bulgăresc a forţelor principale.

Regimentul 6 vânători, aflat în avangarda Corpului 2 armată, s-a deplasat de-a lungul râului Isker, până la Vraţa, aliniament atins în ziua de 8 iulie. Au urmat alte trei zile de înaintare până la Cerven Breg, la 11 iulie sosind ordinul de întrerupere a marşului. Până la 15 iulie 1913, Corpul 2 armată a staţionat în regiunea Petrovene – Lukoviţa – Rupţi – Radormici – Cerven Breg.

Marşul s-a desfăşutat în condiţii grele, timpul fiind ploios, iar hrana puţină datorită slabei organizări a serviciilor şi comunicaţiilor dificile. Locotenent-colonelul Sturdza a luat măsuri severe pentru păstrarea disciplinei trupei şi a cadrelor ofiţereşti, încât regimentul nu a înregistrat abateri majore. De asemenea, iniţiativele lui pe linie sanitară au făcut ca unitatea sa să fie afectată în mai mică măsură decât altele de epidemia de holeră ce a făcut multe victime în campania din sudul Dunării. Ea a fost favorizată de deficienţele majore ale sistemului sanitar militar românesc, dar şi de neglijenţele grave ale unor comandanţi de pe diferite trepte ierarhice.

La întoarcere, Regimentului 6 vânători i s-a fixat acelaşi itinerar ca la venire, dar locotenent-colonelul Alexandru D. Sturdza a refuzat să se conformeze ordinelor primite de teama contaminării trupei cu holera ce se extinsese. Pentru acest act de indisciplină a fost admonestat de principele moştenitor Ferdinand, comandantul suprem al Armatei de operaţii, şi de generalul Alexandru Averescu, şeful Marelui Stat Major[319]. Cu toate riscurile, maiorul Sturdza a mers pe itinerarul ales, cel mai scurt, către Sviştov, localitate pe care au luat-o sub stăpânire, asigurând, în perioada 10-14 august 1913, trecerea trupelor principale ale Corpului 2 armată. Datorită aglomerării împrejurimilor localităţii Zimnicea şi a unor cazuri de holeră apărute în cadrul unităţilor corpului, Regimentul 6 vânători a fost transportat cu şlepurile până la Olteniţa, unde a debarcat. S-a deplasat apoi în localitatea Căţelu, unde a executat carantina, înainte de a intra în Capitală, garnizoana de reşedinţă. Armata română a fost demobilizată prin Înaltul Decret nr. 5 510 din 31 august 1913.

Opinia lui Alexandru D. Sturdza despre scurta campanie din sudul Dunării era aceea că nu a fost un război adevărat. „Şi ne întoarcem, îi spunea el lui Mihail Buttescu, cu izmenele în mână că li-e ruşine bucureştenilor să ne primească oficial"[320].

[319] General Mihail Buttescu, *op. cit.*, p. 256.

[320] *Ibidem*, p. 226.

Comandant al Şcolii Militare de Ofiţeri de Infanterie

La scurt timp de la demobilizarea armatei române, locotenent-colonelul Alexandru D. Sturdza a fost numit comandant al Şcolii Militare de Infanterie, ce funcţiona în Bucureşti. Revenea în instituţia de învăţământ, unde muncise câţiva ani, cu rezultate foarte bune, şi de care se simţea legat. De data aceasta, avea o altă poziţie, din care putea să influenţeze decisiv procesul de învăţământ. Rolul său devenea şi mai important, având în vedere că unul dintre marile neajunsuri ale armatei române evidenţiate de campania din sudul Dunării a fost lipsa mare de cadre. Pentru încadrarea armatei mobilizate în vara anului 1913 s-a dispus numai de 10 600 de ofiţeri, dintre care numai 3 920 activi[321]. În plus, cei de rezervă s-au dovedit slab pregătiţi.

Prin urmare, autorităţile militare au elaborat un set de măsuri care să sporească numărul cadrelor, active şi de rezervă, măsuri accentuate după izbucnirea Primului Război Mondial la 15/28 iulie 1914. Într-o primă fază s-a mărit efectivul şcolilor pregătitoare de ofiţeri, de la 580 în anul 1913/1914, la 740 în anul următor, 1914/1915. O altă măsură a fost reducerea la un an a duratei cursurilor, cel de-al doilea an urmând să se realizeze la corpurile de trupă. Cum acest procedeu nu a dat rezultate, s-a recurs la soluţia înfiinţării, începând cu luna martie 1916, a câte unei şcoli la fiecare corp de armată (pentru infanterie şi artilerie) şi divizie de cavalerie (pentru cavalerie). La Batalionul 2 pionieri s-a înfiinţat pentru ofiţerii din arma geniului o şcoală specială. Durata pregătirii la aceste şcoli *sui-generis* era de la patru la şase luni. Datorită crizei, şcolile speciale au fost desfiinţate[322].

În acelaşi timp, pentru formarea ofiţerilor de rezervă s-au creat şcoli militare suplimentare, iar în garnizoanele unde erau şcoli normale, în înţelegere cu Ministerul Instrucţiunii Publice, s-au înfiinţat pe lângă regimentele dislocate acolo, anumite şcoli de rezervă pentru elevii normalişti[323].

În total, şcolile pregătitoare de ofiţeri activi şi de rezervă au dat un număr de 1 167 sublocotenenţi activi şi 2 643 sublocotenenţi de rezervă.

Alexandru D. Sturdza, înălţat colonel la 1 decembrie 1914, s-a preocupat de bunul mers al activităţii şcolii, fiind nu o dată în divergenţă cu autorităţile superioare. Iată, de pildă, în noiembrie 1914, el a fost primit de generalul Dumitru Iliescu, secretar general al Ministerului de Război, căruia i-a cerut să nu proce-

[321] *România în Războiul Mondial 1916-1919*, vol. I, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934, p. 31.

[322] *Reforma militară şi societatea în România (1878-2008)*, coordonator: dr. Petre Otu, Editura Militară, Bucureşti, 2009, p. 90.

[323] General D. Iliescu, *Documente privitoare la Răsboiul pentru întregirea României*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1924, p. 33.

deze la mutarea din instituție a câtorva ofițeri (Titus Mayer, Aurel Iliescu și Petre Păunescu) pe care îi considera „principalele puncte de reazem pentru asanarea școlii"[324]. La 13/26 martie 1916, colonelul Sturdza a adresat un raport aceluiași general Dumitru Iliescu, în care ridica o serie de probleme ce priveau atât bunul mers al instituției pe care o conducea, cât și organizarea generală a învățământului militar românesc. El critica intenția autorităților de a reînființa școlile speciale: „nu mai aduceți acești tineri la București, scria el; se degarnisește frontul; ei nu vor învăța nimic (ca în trecut); școala va fi iarăși o spoială superficială; calamitatea de a avea 300-400 de ofițeri necrescuți în mahalalele bucureștene și de a găsi pentru ei adăpost și hrană este mai mare decât se crede"[325]. Colonelul Sturdza cerea să se găsească noi modalități de a se permite acestor tineri să avanseze: fie să se păstreze clasificația avută la terminarea școlii militare, fie să se descentralizeze școala. Oricum, soluția de a aduce în Dealul Spirii ofițerii la un loc cu elevii o considera una dintre cele mai greșite și o respingea.

El a criticat sistemul de pregătire a ofițerilor la care s-a apelat în timpul neutralității, punându-se accent pe număr, și nu pe calitate. Într-o scrisoare către mama sa, Zoe Sturdza, din 13 octombrie 1916, arăta că a făcut intervenții, scrise și verbale, pe lângă regele Ferdinand, prim-ministrul Brătianu, generalul Iliescu, spre a „nu lipi etichete de sublocotenenți pe orice ființă umană împinsă spre Dealul Spirei", întrucât nu se puteau scoate „într-un timp prea scurt elemente capabile de a conduce oamenii lor; cu atât mai puțin, cu cât aceste elemente erau mai slab pregătite de familie și de școală și la examenul de admitere, deloc selecționate. Am mers în decembrie 1915, continua colonelul Sturdza, până acolo că am raportat Regelui că jumătate din ei vor fugi și lucrul s-a adeverit"[326].

Colonelul Sturdza nu era de acord nici cu micșorarea duratei învățământului la un an. Perioada era prea scurtă pentru a-i forma, iar trimiterea la trupă pentru stagiu reprezenta o mare pierdere de timp pentru viitorii ofițeri, deoarece șefii de corp nu aveau timp să se ocupe de formarea lor. Restabilirea celor doi ani de studiu i se părea o necesitate pentru creșterea gradului de pregătire a cadrelor. El cerea, în același timp, să se părăsească sistemul păgubos de a spori numărul comandamentelor și unităților, fără a se realiza o bună încadrare[327].

Având în vedere dificultățile în privința selecționării candidaților pentru școlile militare, Sturdza cerea să se mențină măsura admiterii la concurs a tinerilor

[324] ANIC, fond Dumitru Iliescu, dosar nr. 61/1914-1916, f. 3.

[325] *Ibidem*, dosar nr. 46/1916, f.1.

[326] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, 6(107)7CMV (Alexandru D. Sturdza către Zoe Sturdza, 13 octombrie 1916)

[327] ANIC, fond Dumitru Iliescu, dosar nr. 61/1914-1916, f. 2.

care au şase clase şi a subofiţerilor din infanterie care aveau patru clase. El propunea ca persoanele candidate la statutul de ofiţer de rezervă pentru arma infanteriei, clasele 1917 şi 1918, să fie concentrate în anul 1917, eventual la Bistriţa, unde să se realizeze o pregătire intensivă. După opinia sa, cursurile Şcolii Militare de Infanterie trebuiau să înceapă la 15 septembrie 1916, elevii urmând să se prezinte la 1 septembrie acelaşi an. Intrarea României în război, la 15/28 august 1916, a făcut inoperante toate aceste planuri de revigorare a învăţământului militar românesc iniţiate de Alexandru Sturdza.

Alături de preocupările pentru buna desfăşurare a activităţilor şcolii, colonelul Alexandru D. Sturdza era vizibil marcat de decizia luată la Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914 ca România să nu intre în război alături de Puterile Centrale. Educat şi format în Germania, care devenise a doua sa patrie – adversarii săi spuneau că era chiar prima –, Sturdza nu putea admite, în consens cu opiniile socrului său, Petre P. Carp, ca statul român să nu-şi respecte angajamentele, chiar dacă modul cum se declanşase conflagraţia nu determinase acel atât de mult discutat *casus foederis* prevăzut de tratate[328].

Starea de spirit a colonelului Sturdza este redată în memoriile lui Mihail Buttescu, unul dintre cei mai fideli colaboratori. La terminarea campaniei din sudul Dunării, la solicitarea lui Sturdza, Buttescu a fost mutat în Şcoala Militară de Infanterie, preluând comanda Companiei 1, Batalionul de elevi fiind comandat de maiorul Virgil Economu.

Dincolo de aspectele tehnice ale pregătirii, care au arătat înalta calificare a celor doi, căpitanul Buttescu a înregistrat, nu fără strângere de inimă, o primă schimbare de atitudine a comandantului său. Ea a fost determinată de primirea în şcoală pentru anul de învăţământ 1914/1915 a unui număr de 30 de tineri români din Transilvania, care dezertaseră din armata austro-ungară pentru a se înrola în cea română. Pe lângă aceştia, mai fuseseră însumaţi, prin ordinul Ministerului de Război, peste efectiv, ca şi transilvănenii, 12 tineri macedoneni. Toţi aceştia rămăseseră neechipaţi câteva zile, ceea ce l-a determinat pe Buttescu să se adreseze comandantului şcolii, rugându-l să dea dispoziţii pentru ca aceştia să primească echipamentul necesar.

[328] Tratatul încheiat de România cu Puterile Centrale la 18/30 octombrie 1883, reînnoit în 1892, 1896, 1902 şi 1913, avea un caracter defensiv şi, la propunerea germană, pentru a nu atrage suspiciunile Rusiei, se prevăzuse situaţia de *casus foederis* – când unul dintre semnatari ar fi fost atacat. Or, în 1914, Austro-Ungaria, sprijinită de Germania, a fost cea care a atacat Serbia, şi nu invers. În aceste condiţii, Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914 a hotărât soluţia provizorie „espectativă cu apărarea frontierelor" (abia din septembrie neutralitate). Elita politică românească începea să-şi revizuiască politica externă şi de securitate în condiţiile în care se ivea posibilitatea unificării naţionale.

Replica tăioasă a lui Sturdza a fost că nu poate depăși norma de echipare, alocată de minister, iar cine i-a trimis să aibă grijă de echiparea lor. Buttescu i-a reamintit gestul revoluționar al arderii echipamentului la Constanța, dar Sturdza a răspuns că nu mai face „un asemenea gest pentru niște sperjuri"[329].

Ruptura definitivă dintre ei s-a produs pe fondul unei alte intervenții a colonelului Sturdza. La o oră de educație militară, comandantul școlii a venit în clasă și a întrebat de cine este legată „credința ostășească", respectiv jurământul militar. Un elev a spus de „rege", un altul de „patrie", răspunsul prevăzut în documentele epocii (Constituție, jurământul militar etc.) fiind „de patrie, prin rege".

Pe marginea acestei întâmplări, Buttescu a avut, ulterior, o discuție cu Sturdza, rămânând convins că acesta era profund nemulțumit de atitudinea adoptată de regele Ferdinand, urcat pe tron după moartea unchiului său, Carol I, la 27 septembrie/10 octombrie 1914. Ca urmare, în primăvara anului 1915, Buttescu a cerut plecarea din școală, motivul invocat fiind stagiul la trupe necesar gradului de maior.

Atitudinea și concepția lui Sturdza pot fi detectate și din episodul relatat de I.G. Duca în memoriile sale. În calitate de ministru al instrucțiunii și cultelor, a fost informat că în școala comandată de Sturdza se desfășura o activitate de propagandă antimilitaristă și adventistă. Duca l-a informat despre situație cu speranța că va lua măsuri pentru încetarea ei. A primit însă o scrisoare lungă și sofisticată în care Sturdza făcea referiri la libertatea de conștiință, înscrisă în Constituție, apreciind că, în atmosfera de confuzie morală a acelor vremuri, adventismul era preferabil ateismului sau indiferentismului. Nelămurit, ministrul l-a chemat la el și a putut să constate cu uimire, în discuția ce a avut loc, că Alexandru Sturdza era un „spirit încăpățânat și sucit", iar o conversație cu el în termeni de bun simț era aproape imposibilă[330].

Acest fapt este confirmat de documentele de arhivă. La 18 martie 1916, colonelul Sturdza dădea o circulară către ofițeri și elevi, prin care făcea o serie de precizări privind educația lor. El cerea ca unele cuvinte, cum ar fi „moarte", „sacrificiu", să nu se întrebuințeze fără socoteală, apreciind că „efectul unei frazeologii sentimentale nu este educativ", iar lumea ajunge cu timpul „să judece lucruri grave în mod ușuratic și strâmb"[331].

Colonelul Sturdza ținea să precizeze în document: „Comandamentul Școlii militare este periodic invitat să cerceteze dacă subordonații săi au legătură cu secte religioase, precum exemplu adventiștii. Comandamentul Școlii militare, continua

[329] Mihail Buttescu, *op. cit.*, 253.

[330] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 164.

[331] BAR, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Dimitrie A. Sturdza, XIII, varia 110.

el, nu ia în seamă asemenea invitaţiuni nedemne de o ţară liberă, cu o Constituţie al cărei text este lămurit. Avem printre noi ortodocşi, catolici, protestanţi, mahomedani şi mozaici; respectăm toate religiile, confesiunile şi sectele, fiecare dintre ele ajutându-ne la îndeplinirea datoriilor noastre ostăşeşti şi cetăţeneşti"[332]

Şi în perioada cât a comandat Şcoala Militară de Infanterie, relaţiile cu liberalii, în primul rând cu Ion I.C. Brătianu, au rămas reci, dacă nu ostile. În data de 16/29 iulie 1915, călătorind de la Predeal la Bucureşti cu I.C. Filitti, colonelul Sturdza se plângea acestuia că „nu-şi putea explica atitudinea rezervată faţă de el a lui Ionel Brătianu"[333]. Filitti era de părere că explicaţia consta în sectarismul prim-ministrului liberal, care aprecia că fiul lui Mitiţă Sturdza nu era unul „de-ai noştri". De altfel şi Dimitrie A. Sturdza se destăinuise că, în decursul activităţii în Partidul Naţional Liberal, pe Ionel Brătianu nu îl simţise aproape din punct de vedere al relaţiilor personale, acesta făcându-i, în plus, şi greutăţi politice[334].

Raporturile reci dintre colonelul Alecu Sturdza şi Ionel Brătianu sunt dovedite de Mihail Buttescu. La începutul anului 1914, Sturdza i-a transmis un ordin de elaborare a unor instrucţiuni cu caracter de manual pentru uzul şcolii militare privind folosirea armatei în caz de tulburări interne. După câteva luni, manualul era gata, el fiind avizat şi de cea mai înaltă instanţă de justiţie militară, Consiliul permanent de revizie al armatei. La jumătatea lunii mai 1914, manualul a fost tipărit în 3 000 de exemplare, gata pentru a fi distribuit. El conţinea însă şi unele extrase neconfidenţiale din instrucţiunile privind *Întrebuinţarea Armatei în caz de turburări,* din martie 1907, când ministru de interne era Ion I.C. Brătianu. Acesta, luând la cunoştinţă de cartea editată sub auspiciile Şcolii Militare de Infanterie, a dispus topirea ei şi luarea de măsuri disciplinare împotriva celui care a elaborat-o. Motivul invocat era acela că o asemenea lucrare putea avea repercusiuni de ordin politic, opoziţia găsind un bun pretext pentru a ataca guvernul că foloseşte armata pentru scopuri personale. După opinia lui Brătianu, „mâna opoziţiei" era Buttescu, iar Sturdza, un „inconştient" care făcea jocurile acesteia.

Generalul Mihail Aslan a încercat să-l convingă pe prim-ministru de faptul că lucrarea era valoroasă şi răspundea unor necesităţi de pregătire a viitorilor ofiţeri. La rândul său, colonelul Sturdza a avut o lungă discuţie cu Ion I. C. Brătianu, ameninţând că dacă i se ia ofiţerul din şcoală el „nu mai are ce căuta în armată". Brătianu a fost de acord cu păstrarea ofiţerului, dar a fost de neclintit în ceea ce

[332] *Ibidem.*

[333] I. C. Filitti, *Jurnal,* vol I, *1913-1919,* ediţie îngrijită de Georgeta Filitti, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2008, p. 61.

[334] *Ibidem.*

privește topirea cărților[335]. Sturdza a fost nevoit să dea curs dispoziției prim-ministrului, arzând în curtea școlii câteva sute de exemplare.

În atari condiții, faptul că în planul de mobilizare colonelul Sturdza era nominalizat să comande un regiment, prevedere altminteri regulamentară, cu toate că valoarea sa profesională îi permitea mai mult, nu mai mira pe nimeni. Familia Brătianu nu mai dorea un Sturdza în jurul ei, fie și pentru motivul că acesta știa mult prea multe.

Teoretician militar

Alexandru D. Sturdza a desfășurat și o largă activitate publicistică, fapt care l-a consacrat drept unul dintre cei mai importanți teoreticieni militari ai perioadei antebelice. El aprecia că preocupările teoretice reprezentau o dimensiune importantă a procesului de reformă a armatei române, cu valențe sporite în ceea ce privește pregătirea corpului de cadre, în primul rând a ofițerilor, dar și a masei de soldați, care la terminarea stagiului trebuia să aibă cunoștințe minime generale și militare.

De aceea, el și-a îndreptat atenția și asupra aspectelor ce țineau de educația militară, tratând aspecte precum disciplina, jurământul, patriotismul, drapelul, monarhia etc. Într-un studiu, publicat în câteva numere din revista „Ramuri" și reluat apoi într-o lucrare de sine stătătoare, căpitanul Alexandru Sturdza și-a precizat clar concepțiile asupra rolului armatei ca „școală a națiunii", o sintagmă extrem de utilizată în epocă[336].

După opinia sa, se cereau cultivate cu grijă acele simboluri caracteristice pentru fiecare armată, inclusiv pentru armata română, dar se impuneau a fi eliminate formalismul, superficialitatea și ipocrizia ce caracterizau multe asemenea activități desfășurate în armata română. Parte dintre ele, utilizate necorespunzător, deveneau vorbe goale, „un simplu accesoriu de paradă, nimic mai mult". Alexandru Sturdza oferea mai multe exemple în această privință, din care reținem unul semnificativ. La depunerea jurământului la o unitate din garnizoana București, preotul regimentului a întrebuințat fraza: „iubiți-vă, fiți buni camarazi, între voi să nu fie pizmă și *ură*". La ultimul cuvânt el a fost întrerupt de strigătul general al militarilor de *ura*. „S-a dovedit, aprecia în final căpitanul Sturdza, că trupa era bine pregătită pentru paradă" [337].

[335] Mihail Buttescu, *op. cit.* p. 231-234.

[336] Căpitan Alexandru Sturdza, *Credința ostășească. Studiu de educațiune militară*, Librăria și Tipografia Sache Pavlovici, Craiova, 1907.

[337] *Ibidem*, p. 77.

Pornind de la asemenea întâmplări, Alexandru Sturdza se pronunța pentru o reorganizare profundă a instrucției militare, mai ales la trupele „cu schimbul", unde persistau neajunsuri serioase. Totul trebuia să plece de la pregătirea ofițerilor, cărora le revenea misiunea de a face educația națională, etică a soldaților.

De aceea, ajuns instructor la Școala militară și apoi comandant al acesteia, el și-a orientat preocupările teoretice spre fundamentarea riguroasă, științifică, a procesului de învățământ. În acest sens, a elaborat mai multe dări seamă și memorii în care încerca să valorifice atât experiența sa din Germania, cât și învățămintele reieșite din activitățile didactice[338]. Lucrările aveau un conținut mai degrabă tehnic, dar util pentru activitățile de pregătire ale viitorilor ofițeri.

Dar nici activitatea teoretică a lui Alexandru Sturdza nu a fost lipsită de polemici și scandaluri, unele depășind cadrul armatei. Primul dintre ele a fost cauzat de lansarea de către Academia Română a Marelui premiu „General Ioan Carp și Maria Carp".

Acest premiu militar se regăsea în testamentul din 4 iulie 1892, completat la 4 martie 1895, prin care Maria Carp, soția fostului general Ioan Carp, lăsa Academiei Române moșia Olteni, din județul Teleorman. Din veniturile obținute, Academia, ca legatară testamentară, trebuia să dea suma de 10 000 de lei Ateneului Român, 4 000 de lei copiilor săraci de la școlile din Giurgiu și București, 1 000 de lei pentru întreținerea moșiei și 500 de lei pentru biserica din sat, unde urmau să fie pomeniți soții Carp[339].

Totodată, Academia Română avea obligația de a institui Marele premiu „General Ioan Carp și Maria Carp", în sumă de 7 000 de lei, decernat o dată la trei ani „pentru cea mai bună scriere în limba română și făcută de un român"[340]. Premiul urma să se acorde, alternativ, pentru o lucrare militară și pentru una civilă, începând cu prima.

În cazul premiului militar, subiectul trebuia stabilit de către Academia Română împreună cu o comisie formată „din șapte generali și ofițeri superiori, care va fi numită de Ministerul de Război". Pentru varianta civilă, singura în drept să stabilească tema lucrării era Academia Română.

---

[338] Căpitan Alexandru Sturdza, *Dare de seamă asupra manevrelor executate de Compania elevilor Școalei Militare de Infanterie și Cavalerie în aprilie-mai 1904 servind și călăuză pentru ofițerul instructor*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", București, 1904; Căpitan Alexandru Sturdza, *Campania elevilor Școalei de Infanterie și Cavalerie. Instrucțiuni pentru manevrele din 1906*, București, 1906; Căpitan Alexandru Sturdza, *Memoriu asupra modului cum se fac recunoașterile speciale*, București, 1907 (Școala de Infanterie și Cavalerie. Compania de Elevi); Locotenent-colonel Alexandru D. Sturdza, *Arta de a ordona*, București, 1914 etc.

[339] Dorina N. Rusu, *Patrimoniul Academiei Române.Donatori și donații 1860-1948*, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 252-253.

[340] *Ibidem*, p. 252.

Aceste prevederi au generat nemulţumirea rudelor, astfel că abia în 1902 Academia Română a reuşit să intre în posesia moşiei Olteni şi a început să materializeze cele prevăzute în testament[341].

În martie 1904, Academia Română a decis lansarea competiţiei, iar la 21 mai 1904, Ministerul de Război fiind înştiinţat de forul academic că subiectul propus de comisia mixtă era: *Pregătirea trupelor pentru război în instrucţie şi conducere, cu exemple istorice şi practice.* Termenul de prezentare al lucrării era 1 septembrie 1905, premiul urmând să fie acordat în sesiunea plenară a Academiei Române din 1906.

Lucrarea trebuia să fie originală, aparţinând doar unui singur ofiţer, fără colaborarea şi consfătuirea cu alţii şi fără ca autorul să fie sustras de la obligaţiile sale de serviciu. În plicul închis cu numele ofiţerului se va asigura îndeplinirea acestei cerinţe pe cuvântul de onoare. Erau excluse de la selecţie lucrările bazate pe traduceri sau compilaţii.

Condiţiile puse pentru acordarea acestui premiu au trezit suspiciunea unor ofiţeri care au făcut legătura între calitatea lui Dimitrie A. Sturdza de secretar general al Academiei Române şi scrierile militare ale fiului său, căpitanul Alexandru D. Sturdza. Acesta a publicat, în anul 1904, o lucrare care se apropia în mare măsură de subiectul propus pentru premiul oferit de familia Carp[342].

Cum numele lui Alexandru Sturdza era implicat în scandalul fondurilor de la Regimentul 10 artilerie, adversarii săi din rândul armatei – şi nu puţini – au găsit un nou motiv de dispută, mai ales că în lucrarea respectivă erau trecute în revistă o serie de stări negative, fiind direct vizaţi generali şi ofiţeri mai în vârstă.

În prefaţa lucării, autorul arăta că a adunat învăţămintele câştigate în timpul serviciului practic la cazarmă şi la institutele pedagogice din viaţa civilă, atât din ţară, cât şi din străinătate. „Conţinutul aceste cărţi, preciza Sturdza, este dar întemeiat pe experienţă şi pe practică"[343].

În lucrarea sa, căpitanul Sturdza analiza pe larg necesitatea şi scopul instrucţiei teoretice desfăşurate în armata română, organizarea acesteia; calităţile pedagogice ale instructorilor; conţinutul şedinţelor de pregătire etc. De reţinut că autorul făcea distincţie între instrucţia teoretică şi „teoriile" care se practicau în armată, contraproductive prin felul în care se desfăşurau. De altfel, şi regele Carol I, şi prinţul moştenitor Ferdinand ceruseră, prin numeroase ordine, proclamaţii şi cuvântări, „părăsirea actualului sistem al teoriilor", ce nu aducea niciun folos pregătirii militarilor.

[341] *Ibidem*, p. 250.

[342] Căpitan Alexandru Sturdza, *Instrucţia teoretică a gradelor inferioare şi a soldaţilor în Armata Română*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1904.

[343] *Ibidem*, p. 8.

Necesitatea lucrării era, în opinia autorului, mai presus de orice îndoială, întrucât modul cum se desfăşura activitatea de pregătire teoretică a gradelor inferioare în acea perioadă nu reprezenta „decât o povară pentru soldaţi", ce „nu contribuie nici la pregătirea lor pentru război, nici la ridicarea lor din întuneric la lumină"[344].

Tonul preponderent critic al analizei realizate de Alexandru Sturdza se îndrepta asupra multor probleme: organizarea pregătirii teoretice; timpul alocat; locul de desfăşurare; ritmicitatea, personalul instructor; metodele folosite etc. „În rezumat, constata el, suntem absolut în contra înşelătoarei şi ridicolei învăţături pe de rost, care mai este la modă în armată"[345].

Un alt punct nevralgic al instruirii teoretice a soldaţilor era corpul subofiţerilor, mai ales sergenţii majori, care reprezentau „soiul cel mai rutinier şi chiţibuşar de subofiţer. Brutalitatea şi necinstea lor este [sic!] generală şi îngrozitoare, mai cu seamă la trupele cu schimbul. În schimb, cunoştinţele lor în privinţa pregătirii trupei pentru război sunt nule"[346]. Ei nu ar fi trebuit să fie implicaţi în procesul de instruire teoretică, dar comoditatea şi superficialitatea unor ofiţeri în îndeplinirea atribuţiunilor de serviciu, îi făceau „utili". Aşa se ajungea la rezultate nesatisfăcătoare, pregătirea teoretică, inclusiv aspectele ce ţineau de noţiunile de patrie, patriotism, istoria armatei, drapel, jurământ militar, onoare, demnitate etc., fiind rău predate şi prost înţelese. „Pentru momentul inspecţiei, preciza autorul, se alegeau numai câţiva soldaţi, aşa-numiţii deştepţi; aceştia sunt eroii zilei; cei nepricepuţi se ascund, se pun la serviciul de gardă sau la corvezi, se sar, nu se întreabă. Astfel, conchidea Sturdza, înşelătoarea minciună se înnădeşte pe lenea şi ignoranţa îngrozitoare a instructorilor armatei." Şi atunci, se întreba el, cum rămânea cu „firea şi rostul armatei" şi cu „şcoala poporului"?[347]

Alexandru Sturdza mai sesiza un aspect negativ – cel al contradicţiei dintre vorbă şi faptă. La lecţiile şi şedinţele teoretice se vorbea despre igienă, cinste, curăţenie, valenţele pedagogice ale pedepsei etc. Dar, în acelaşi timp, unii subofiţerii şi ofiţeri furau din banii unităţilor, soldaţilor li se reţineau din soldă diverse sume de bani, concediile şi permisiile se acordau pentru diverse cadouri sau favoruri, iar ordonanţele deveneau oameni buni la toate în casele ofiţerilor etc.

Prin urmare, el propunea o reorganizare a întregii activităţi de pregătire teoretică, dar accentul trebuia să cadă pe formarea competenţelor morale şi culturale ale educatorilor, adică ale ofiţerilor, care trebuia să fie adevărate modele pentru subordonaţi. De la ofiţeri, concluziona Sturdza, reluând o idee mai veche din scri-

[344] *Ibidem*, p. 246.
[345] *Ibidem*, p. 18.
[346] *Ibidem*, p. 28.
[347] *Ibidem*, p. 22.

erile sale, se cereau nu numai convingeri întemeiate şi adânci, ci şi o misiune de apostolat, ei urmând a acţiona „pentru adevărurile care ne înalţă, spre a chema şi pe alţii la credinţa şi la datoria lor"[348].

Tot pe linia atitudinii critice faţă de stările de lucruri negative din armata română, Sturdza avea aprecieri care desconsiderau activitatea teoretică militară. El scria în lucrarea citată că nu a găsit nimic bun şi temeinic în cărţile şi regulamentele militare autohtone şi că literatura militară românească „nici nu merită osteneala unei critici"[349]. O atare apreciere a inflamat spiritele şi a declanşat reacţii dure de răspuns din partea unora care se simţeau direct vizaţi.

Între cei care au reacţionat faţă de intenţia Academiei Române de a acorda Marele premiu militar „General Ioan Carp şi Maria Carp" şi faţă de subiectul propus a fost colonelul G. Iannescu, unul dintre membrii comisei desemnată să fixeze tema. El a publicat un articol în „Revista Armatei", în care, într-o formă relativ voalată, critica tocmai opţiunea înaltului for[350]. Colonelul Iannescu, unul dintre teoreticienii marcanţi ai epocii, se întreba ce a dorit Academia Română prin stabilirea unui atare subiect: să obţină o operă solidă de istorie şi artă militară sau un simplu manual, conţinând poveţe pentru instrucţia micilor unităţi, poveţe susţinute prin exemple istorice. Colonelul Iannescu constata că asemenea lucrări solicitate de Academia Română nu lipseau din literatura militară naţională, iar regulamentele, instrucţiunile şi programele militare dădeau principii sănătoase şi ofereau cadrul pentru desfăşurarea unei instrucţii şi educaţii eficiente.

Dar cea mai vehementă reacţie a venit din partea generalului Constantin I. Brătianu, poate cel mai valoros teoretician al momentului[351], care a publicat tot în „Revista Armatei" un studiu larg consacrat acestui subiect, preluat apoi într-un volum[352].

Generalul Brătianu, membru corespondent al Academiei Române[353], diseca tema propusă şi ajungea la concluzia că nu-şi avea niciun rost şi nu se justifica

[348] *Ibidem*, p. 253.

[349] *Ibidem*, p. 163.

[350] Colonel G. Iannescu, *Ce a fost, ce este, ce trebuie să fie armata naţională*, în „Revista Armatei", nr. 4 din aprilie 1905.

[351] Pentru activitatea teoretică a generalului Constantin I. Brătianu vezi: Petre Otu (coordonator), Teofil Oroian. Ion Emil, *Personalităţi ale gândirii militare româneşti*, vol. II, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, Bucureşti, 2001, p. 18-26.

[352] Constantin I. Brătianu, *Marele Premiu Academic „Generalul Ioan Carp şi Maria Carp" publicat de Academia Română pentru sesiunea generală din anul 1906*, Stabilimentul de Arte Grafice „Albert Baer", Bucureşti, 1905.

[353] Generalul Brătianu, geograf şi topogeodez militar a fost primit în Academia Română la 10 aprilie 1899 (Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române 1866-1999. Dicţionar*, ediţia a doua, revăzută şi adăugită, cu un *Cuvânt înainte* de acad. Eugen Simion, preşedintele Academiei Române, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1999, p. 85-86).

prin nimic. Viitoarea lucrare, dacă va fi prezentată vreuna, va fi o simplă compilaţie şi va stârni interes doar pentru autorul ei[354]. Rămânea însă întrebarea cum a putut Academia Română să stabilească un asemenea subiect, ce nu avea nicio logică şi nicio îndreptăţire. În concepţia generalului Brătianu, tema era opera unei persoane străine de treburile militare, iar comisia celor şapte generali şi ofiţeri superiori fusese chemată doar să semneze procesul-verbal. Şi această persoană nu putea să fie decât Dimitrie A. Sturdza, secretarul general al Academiei Române, care a fixat condiţiile premiului având în vedere cartea fiului său, publicată în anul anterior[355]. Mai era un aspect care intriga. Academia Română a comunicat intenţia sa de organizare a concursului în data de 20 martie 1904, iar documentul a ajuns la Ministerul de Război la 21 mai acelaşi an, deşi secretarul general al forului academic şi titularul Departamentului de Război erau una şi aceeaşi persoană[356].

În plus, generalul Brătianu scria textual că autorul propunerii pentru premiul Academiei Române este fie neamţ, fie crescut în Germania, deoarece „declaraţia de onoare" specificată era de origine germană, ea neexistând în tradiţia armatei române. Explicaţia era că în universităţile germane, profesorii, neavând timp de a cerceta în amănunţime lucrările de concurs şi tezele de gradaţii universitare, cereau candidaţilor să declare pe cuvânt de onoare că ele erau originale. „Oare Academia, se întreba autorul studiului, consideră pe ofiţerii noştri drept nişte studenţi neserioşi, care caută să tragă lumea pe sfoară?"[357]

Simţindu-se direct vizat, Alexandru Sturdza a replicat printr-o scrisoare publicată în ziarul „Dimineaţa" din 12 noiembrie 1905, în care a încercat să demonteze acuzaţiile aduse de generalul Brătianu într-un mod destul de puţin voalat. Mai mult, căpitanul Sturdza aprecia, cu adresă directă la opera ilustrului general, că nu găsea nimic bun în cărţile şi regulamentele militare româneşti, „literatura noastră militară" neputând face nici măcar obiectul unei critici[358].

Urmare a scandalului iscat, premiul în cauză nu s-a mai acordat în anul respectiv. Printre cei care au beneficiat de el ulterior s-au numărat, între alţii, colonelul (ulterior general) Nicolae Alevra, cu lucrarea *Organizarea armatei după război,* şi dr. Sebastian Stanca, pentru *Monografia geografico-istorică a comunei Petroşani din Valea Jiului ardelenesc (judeţul Hunedoara)*[359].

Studiul *O eră nouă în oştire,* modest ca întindere, publicat de Alexandru D. Sturdza în revista „Ramuri", pe lângă faptul că era să-l coste viaţa, a declanşat

[354]Constantin I. Brătianu, *op. cit.*, p. 9.
[355]*Ibidem*, p. 10
[356]*Ibidem*, p. 18.
[357]*Ibidem*, p. 11.
[358]„Dimineaţa", 12 noiembrie 1905.
[359]Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 251.

o aprinsă dezbatere în gândirea militară, principalul contestar fiind tot generalul Constantin I. Brătianu. Acesta a publicat, la începutul anului 1909, o lucrare de peste 200 de pagini, în care ataca vehement atât ideile susținute de maiorul Sturdza de-a lungul timpului, inclusiv în studiul citat, cât și întreaga sa activitate desfășurată de acesta în armata română începând din anul 1902[360]. În partea întâi a lucrării, generalul Brătianu examina modul de comportament al căpitanului Sturdza față de armata țării și de camarazii lui. Dintr-un început, generalul Brătianu aprecia că prin activitatea publicistică, fiul fostului prim-ministru „a defăimat armata și pe camarazii lui de arme, deși servea încă sub Steagul Armatei"[361].

Apoi, pe parcursul a multor pagini, generalul Brătianu încerca să apere onoarea armatei, demonstrând falsitatea afirmației lui Dimitrie A. Sturdza că împotriva fiului său „s-a urzit o infamie". Potrivit punctului său de vedere, oștirea nu era capabilă de așa ceva, argumentul fiind că în 45 de ani cât servise sub drapel nu a cunoscut asemenea cazuri de „ofițeri dându-și mâna și uneltind împotriva vreunuia dintre camarazi"[362]. Generalul Brătianu prefera să nu ia în seamă coteriile din armată, corupția unor ofițeri, delăsarea altora, iar când acest lucru era prea evident, fie minimaliza cazurile, fie le dădea o altă explicație. Este cazul, celebru în epocă, al colonelui Dumitru Maican, denunțat de un grup de 12 ofițeri ai garnizoanei București pentru afacerile sale. El și fratele său au fost excluși din armată și condamnați, dar au rămas cu proprietățile din zona Nehoiu-Buzău cumpărate din banii furați. A fost, dacă putem să spunem așa, un straniu preambul al celebrei „afaceri Skoda" din anii '30 ai secolului trecut. „Adevăratul urzitor împotriva fiului domnului prim-ministru, conchidea Brătianu, nu este altul decât însuși acest fecior de prim-ministru"[363]. În sprijinul acestei concluzii se aduceau în discuție inițiativele și scrierile căpitanului Sturdza încă de la încadrarea sa armata română. Dar, credea generalul Brătianu, Alexandru Sturdza nu s-a mulțumit numai cu „necinstirea" muncii intelectuale a corpului ofițeresc român, ci a lovit în prestigiul acestuia prin implicarea sa în cazul Regimentului 10 artilerie. În această speță, el s-a dovedit „un rău camarad, un caracter presumțios și răutăcios, un om făr' de inimă"[364].

Cât privește studiul *O eră nouă în oștire* din revista „Ramuri", el reprezenta o nouă jignire adusă de Alexandru Sturdza armatei române, prin blamarea unei

[360] General C. I. Brătianu, *Ce este cu „Era nouă în oștire"?*, Stabilimentul de Arte Grafice „Albert Baer", București, 1909.

[361] *Ibidem*, p. 21.

[362] *Ibidem*, p. 25.

[363] *Ibidem*, p. 27.

[364] *Ibidem*, p. 31.

întregi structuri militare, cea a armatei teritoriale. Mai mult, Brătianu vedea gestul lui Alexandru Sturdza ca un atac virulent asupra „generației de ieri", căreia îi aparținea. Și acesta deoarece Sturdza se pronunța pentru eliminarea vechimei în înaintare pentru ca „elementele tinere și vrednice să se împingă mai repede înainte", iar procesul de reformă să fie accelerat. Pe pagini întregi, bătrânul general, care se va stinge în 1910, a veștejit această idee, principalul argument fiind râvna și rezultatele pe care generația din care făcea parte le obținuse în construcția statului român și a armatei sale. El acuza faptul că prin promovarea acestei concepții, Alexandru Sturdza dorea, în fapt, să fie el împins înainte, pe scara ierarhiei ostășești, iar o metodă veche și des folosită era blamarea generațiilor anterioare.

Mai mult, generalul Brătianu l-a acuzat deschis pe Sturdza de lipsă de patriotism, argumentând că „ofițerul în chestiune a fost trimis la studii la Berlin prea copilandru, adică la vârsta aceea când tânărul nu poate învăța decât ce i se arată în școală sau numai ce vede la cazarmă"[365]. De altfel, acest lucru a fost recunoscut și de Dimitrie A. Sturdza care, omagiind personalitatea lui Ion C. Brătianu, ar fi recunoscut că deși avea un singur copil, n-a putut să-i dea o creștere românească în țară, așa cum o făcuse liderul liberal cu fiii săi[366]. Rivalitățile dintre cele două familii erau evidente și în acest caz.

În finalul cărții, generalul Brătianu ridica o problemă de fond a evoluției societății românești și a armatei sale de până la Primul Război Mondial, și anume a modelului de dezvoltare. Încercările de germanizare întreprinse cu stăruință de diverse personalități, în frunte cu regele Carol I și Dimitrie A. Sturdza, au fost, în cele din urmă, un fiasco, societatea românească, inclusiv armata, rămânând adepta modelului francez. Alexandru Sturdza, exponent al primei orientări, „crescut și trăit în obiceiurile și moravurile germane", odată cu intrarea sa în „armata țării, aprecia Brătianu, s-a găsit, cum s-a văzut, fără o pregătire prealabilă față de lucruri și obiceiuri cu totul diferite de cele ce învățase și practicase în Prusia"[367]. Prin urmare, el era un caz ilustrativ de inadecvare la realitățile românești, mult mai complexe și refractare, în mare măsură, la rigurozitatea, spiritul de ordine, cinstea și deprinderile de muncă ale poporului german.

Să mai adăugăm că, în aceeași lucrare, generalul Brătianu a criticat reforma realizată de generalul Alexandru Averescu, apreciind ca inadecvată măsura desființării trupelor „cu schimbul" la infanterie și permanentizarea celei mai importante arme.

[365] *Ibidem*, p. 48.
[366] *Ibidem*, p. 49.
[367] *Ibidem*, p. 199.

Disputa Alexandru D. Sturdza – Constantin I. Brătianu din primul deceniu al secolului al XX-lea în domeniul gândirii militare a relevat necesitatea stringentă a reformării armatei române, aflată într-o rămânere în urmă evidentă.

În pofida încercărilor de minimalizare a neajunsurilor, generalul Constantin Brătianu a fost nevoit să le recunoască, sfârşind prin a aprecia că „răul din armată rezidă la cap"[368].

Cât priveşte pe Alexandru Sturdza, venit din armata germană, unde lucrurile stăteau cu totul altfel, acesta a conştientizat starea generală precară şi anchilozată a organismului militar românesc şi nevoia unor măsuri ferme şi rapide pentru redresare şi modernizare. Iniţiativele sale, pornite din cel mai curat simţământ ostăşesc şi civic, au generat însă în societatea românească reacţii de respingere, uneori vehemente. Au contribuit la această imagine, fără îndoială, atât calitatea de unic fiu al unuia dintre cei mai importanţi lideri politici ai momentului, cât şi anumite trăsături de caracter ce i-au creat, într-un segment important al mediului militar, o imagine negativă.

Comandant al Brigăzii 7 mixte

În caz de mobilizare, conform dispoziţiilor regulamentare, colonelul Alexandru Sturdza era desemnat să comande o unitate de infanterie, la 14/27 august 1916 fiindu-i repartizat Regimentul nr. 1 „Dolj".

Creată la 27 martie 1872, prin Înaltul Decret nr. 691, această unitate avea sediul la Craiova, iar regiunile de recrutare erau judeţele Dolj, Mehedinţi, Olt şi Romanaţi. Era structurată pe şase batalioane, fiind subordonată Diviziei 1 teritoriale. În noiembrie 1876, când s-au dublat regimentele de dorobanţi, unitatea şi-a redus baza de recrutare la două judeţe – Mehedinţi şi Dolj. A participat la Războiul de Independenţă pe structura de două batalioane, drapelul său fiind decorat, în 1878, cu „Crucea Trecerii Dunării". Măsurile de reformă adoptate până la Primul Război Mondial s-au răsfrânt şi asupra acestui regiment. Astfel, la 1 aprilie 1879 a fost reorganizat tot pe două batalioane, cu patru companii fiecare, dar şi-a restrâns aria de recrutare la un singur judeţ – Dolj. În 1889, i s-au mai adăugat alte două companii pentru ca prin reforma din 1891 să fie organizat pe trei batalioane, dintre care unul permanent. Batalionul al doilea a fost permanentizat în 1899, iar al treilea în 1908, ca urmare a aplicării legii organizării armatei iniţiate de generalul Alexandru Averescu.

[368] *Ibidem*, p. 203.

La intrarea României în război în 1916, regimentul era organizat pe trei batalioane, o companie de mitraliere, o baterie de artilerie de 57 mm şi o secţie de telefonişti. În decursul timpului, el a purtat diverse denumiri: Regimentul 1 dorobanţi (1872-1880; 1889-1891); Regimentul 1 dorobanţi „Dolj" şi Regimentul nr. 1 „Dolj" (1891-1932).

Colonelul Alexandru Sturdza a luat contact cu unitatea după declanşarea mobilizării, iar episodul scurtei sale comenzi este relatat pe larg în *Jurnal*, tot aici fiind prezentate şi o serie de informaţii despre compunerea de luptă şi acţiunile Regimentului nr. 1 „Dolj" în primele săptămâni de campanie.

În momentul când se familiariza cu unitatea şi oamenii ei, a primit ordin să revină la Bucureşti, unde i s-a încredinţat comanda Brigăzii 7 mixtă, o unitate care nu exista în organica armatei, ea urmând să se creeze ad-hoc.

Motivaţia unei asemenea decizii se regăseşte în evoluţia evenimentelor de pe front. Ofensiva armatei române a început în noaptea de 15/28 august 1916 şi ea s-a desfăşurat cu succes în primele zile, ceea ce a creat impresia unei marş triumfal, similar oarecum celui din 1913 la sudul Dunării. Dar, pe neaşteptate, a intervenit grava înfrângere de la Turtucaia, fapt care a determinat Marele Cartier General să schimbe planurile de campanie, hotărând oprirea ofensivei la nord şi vest de Carpaţi şi organizarea unei ample manevre de întoarcere („manevra de la Flămânda") la sudul Dunării, pentru a nimici forţele bulgaro-germane din nord-estul Bulgariei. Între timp, Comandamentul Puterilor Centrale, concentrând noi forţe şi mijloace, a trecut la ofensivă asupra trupelor române, aflate la nord şi est de Carpaţi, provocându-le grele înfrângeri la sud de Sibiu şi în defileul Oltului. Cum manevra de la Flămânda a eşuat, iar măsurile luate pentru stăvilirea ofensivei adversarului nu au dat rezultate, marile unităţi române au fost obligate să se retragă pe vechea frontieră. În aceste condiţii, când rezerva stabilită iniţial, respectiv Corpul 5 armată, a fost utilizată, Marele Cartier General a decis, prin Ordinul nr. 525 din 28 august 1916 (stil vechi), constituirea, în subordinea sa, a unei brigăzi mixte, pentru a avea o mare unitate la dispoziţie[369]. Comanda ei a fost încredinţată, prin acelaşi ordin, colonelului Alexandru D. Sturdza, care a fost chemat urgent de pe front. Nici *Jurnalul* şi nici documentele la care am avut acces nu dau amănunte despre persoana sau persoanele care au avut ideea numirii lui Sturdza în această funcţie, destul de ingrată. Este posibil să fi contat experienţa sa organizatorică, evidenţiată şi în calitatea de comandant al Şcolii Militare de Infanterie.

Sarcina încredinţată colonelului Sturdza era deosebit de complexă, el trebuind să formeze o mare unitate pornind, practic, de la zero, în condiţiile unei stări mora-

[369] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 21, f.11.

le precare şi a unor lipsuri endemice. *Jurnalul* său este ilustrativ pentru marile greutăţi întâmpinate. Pe unele dintre ele le-a comunicat cu amărăciune şi mamei sale, referindu-se îndeosebi la cadrele tinere slab pregătite din toate punctele de vedere: „generaţiunile cele mai tinere se compun în mare parte din domnişori mitocani şi ticăloşi; ei sunt fiind produsul sistemei greşite a căpitanului Merdaille [generalul Dumitru Iliescu – n.n.] şi a acelora care au fost apucaţi de mania numărului"[370].

Iniţial, marea unitate nou creată s-a numit după numele comandantului, „Brigada Sturdza", dar ulterior Marele Cartier General a decis ca ea să poate denumirea de Brigada 7 mixtă. Aceasta era compusă din trei regimente de infanterie, o baterie de artilerie, o companie de mitraliere, o companie de ciclişti, alte formaţiuni. Prin ordinele nr. 103 din 5 septembrie şi 1 418 din 8 septembrie, Marele Cartier General a stabilit ca regimentele să poarte următoarele denumiri: Regimentul 1 cetate, constituit pe structura Regimentului 1 artilerie cetate, Regimentul 2 cetate, creat de către Corpul grănicerilor şi Regimentul 2 grăniceri, înfiinţat tot de Corpul grănicerilor[371]. În scurt timp, s-a revenit asupra denumirilor, hotărându-se învestirea unităţilor brigăzii cu eroii răscoalei din 1784 din Transilvania, respectiv Regimentele „Horia", „Cloşca" şi „Crişan". Motivul unei asemenea schimbări era faptul că numerotarea stabilită iniţial putea crea confuzii în actul de comandă. Credem însă că atribuirea numelor unor personalităţi reprezentative ale istoriei naţionale avea sensul unui îndemn mobilizator pentru personalul brigăzii, care era chemată să lupte, ca întreaga armată română, pentru eliberarea fraţilor de peste munţi.

Primul dintre ele a fost dislocat în tabăra de la Cotroceni, cel de-al doilea în bivuac, la Chitila, la fabrica de zahăr, iar cel de-al treilea, în satul Otopeni. De remarcat că ofiţerii şi trupa Regimentelor „Cloşca" şi „Crişan" proveneau, în majoritate, din artilerie, ceea ce reprezenta o greutate în plus în construcţia brigăzii. Trebuie spus că ofiţerilor din alte arme şi în special celor provenind din artilerie li s-a cerut acordul scris pentru a rămâne în cadrele brigăzii.

Regimentul „Horia" era comandat de maiorul Ioan Berindei, provenit din Regimentul nr. 38 „Neagoe Basarab", Regimentul „Crişan", de maiorul Ioan Vasilescu, din Regimentul 2 grăniceri, iar „Cloşca", de maiorul Petre Bucică, din Şcoala Militară de Infanterie, un fost subordonat al colonelului Sturdza.

Marele Cartier General a dispus ca brigada să fie deplin constituită la sfârşitul lunii septembrie, dar termenul a fost în cele din urmă fixat pentru 15 septembrie (stil vechi).

[370] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 6(107)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Zoe Sturdza – 13 octombrie 1916).

[371] AMR fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 21, f. 62.

În atari condiții, problemele pe care a trebuit să le depășească colonelul Alexandru Sturdza au fost foarte mari. El a făcut demersuri insistente către autoritățile militare superioare pentru a i se pune la dispoziție cele trebuincioase pentru organizarea, în termenul stabilit de Marele Cartier General, a brigăzii. Necesitățile erau foarte mari, ele constau în cadre (ofițeri și subofițeri), echipament, armament și muniție, mijloace de transport, terenuri de instrucție etc.[372]. La toate acestea se adăuga timpul foarte scurt alocat, dar și unele decizii ale Marelui Cartier General ce creau greutăți procesului de închegare a marii unități. Iată, de pildă, datorită situației foarte grele din valea Oltului, un batalion abia format a fost trimis de urgență la Câineni.

Așa cum este consemnat în *Jurnal*, colonelul Sturdza a fost primit în audiență de către regele Ferdinand, într-o încercare, eșuată de altfel, de a obține aprobarea monarhului de prelungire a termenului de introducere în luptă a brigăzii sale, în condițiile unei organizări și instrucții insuficiente.

La 11 septembrie (stil vechi), colonelul Sturdza a înaintat Marelui Cartier General un raport în care semnala lipsurile brigăzii. Astfel, numai la Regimentul „Crișan" lipseau 1/3 din micul echipament, 1/3 din marele echipament, 1/2 din echipamentul de iarnă, 2/3 din revolvere, 1/4 din bucătăriile de campanie, 2/3 din hrana de rezervă etc. Situația era relativ similară și la celelalte unități și subunități. Pe baza acestui document, colonelul Ioan Răşcanu, șeful Biroului operații din Marele Cartier General, a înaintat un raport generalului Dumitru Iliescu, care la 15 septembrie 1916, în ziua când Brigada 7 mixtă trebuia să fie operativă, a dispus Marelui Stat Major-Partea Sedentară să ceară Ministerului de Război completarea de urgență a lipsurilor semnalate[373].

Din scurta sa experiență pe front, dar și din informațiile care ajungeau la el pe diferite căi, rezulta că un mare neajuns al trupelor române era slaba lor pregătire psihologică, fapt care se traducea în stări de panică și dezordine, cu efecte grave asupra stabilității frontului și coeziunii subunităților și marilor unități. De aceea, închegând brigada, colonelul Sturdza a dat mai multe circulare referitoare la preîntâmpinarea panicii. Iată, de exemplu, la 20 septembrie/3 octombrie 1916, el dădea o serie de orientări pentru ca asemenea fenomen să nu se producă în marea unitate pe care o comanda. Astfel, cerea tuturor comandanților și trupei să preîntâmpine și să combată zvonurile, să orienteze trupa zilnic, să stimuleze sentimentele de solidaritate, să instaureze o disciplină severă etc. O trupă bine educată și instruită, în care comandanții erau modele de conduită, era mai puțin dispusă la astfel de fenomene grave[374].

[372] Pe larg vezi: ANIC, fond Sturdza familial, dosar nr. 22, f. 1-25.

[373] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 21, f. 163.

[374] *Ibidem*, f. 176.

Cu toate eforturile depuse de colonelul Sturdza şi străduinţele autorităţilor superioare, capacitatea combativă a Brigăzii 7 mixtă nu era foarte ridicată, dar evoluţia nefavorabilă a operaţiilor impunea introducerea ei în luptă. În a doua parte a lunii septembrie 1915, trupele române au început retragerea din Transilvania. Armatele 2 şi 4 române se retrăgeau pe direcţii divergente, astfel că a rămas descoperită porţiunea de front dintre văile Oituzului şi Buzăului, respectiv ţinutul Vrancei[375]. Pentru asigurarea continuităţii frontului în această regiune şi prevenirea ofensivei inamicului care ar fi tăiat în două ţara, o situaţie extrem de gravă, a fost dislocată Brigada 7 mixtă

Pe lângă aspectele operative legate de introducerea brigăzii pe front, colonelul Sturdza a fost preocupat în cel mai înalt grad de păstrarea regulilor de comportare atât în regiunile ocupate de la inamic, cât şi în cele de dislocare. Astfel, la 23 septembrie/6 octombrie 1916, înainte de deplasarea în regiunea Vrancei, colonelul Sturdza a emis o circulară referitoare la onoarea regimentelor din subordine. El reamintea principalele prevederi ale *Codului justiţiei militare* relative la jaf, furt şi înşelăciune, cerând tuturor comandanţilor şi ostaşilor să respecte integral avutul cetăţenilor în zona în care operează trupele, astfel ca „scutul onoarei să rămână nepătat"[376]. „Ofiţerii şi trupa, amintea Sturdza, să ştie că nimic din ceea ce se ia de la inimic nu se poate lua de nimeni ca proprietate particulară, totul fiind în seama statului român"[377]. De asemenea, se cerea o comportare demnă faţă de prizonieri, femei, soldaţi răniţi care trebuiau să fie protejaţi. Colonelul Sturdza aducea la cunoştinţa subordonaţilor săi că regele Ferdinand a dispus, în mod temporar, ridicarea dreptului de recurs la o altă instanţă superioară pentru vinovaţii judecaţi de consiliile de război.

Am prezentat acest episod pentru a reliefa, încă o dată, o trăsătură de caracter a lui Alexandru D. Sturdza, respectiv cinstea şi corectitudinea faţă de bunul public şi privat, trăsături de caracter recunoscute de toţi cei care l-au cunoscut, inclusiv de adversari. De altfel şi *Jurnalul* stă mărturie pentru acest comportament.

La 28 septembrie/11 octombrie 1916, prin Ordinul nr. 1 860, Marele Cartier General a pus Brigada 7 mixtă la dispoziţia Armatei 2, fixându-i misiunea de a împiedica înaintarea inamicului pe văile Putnei şi Zabalei. Transportul trupelor marii unităţi spre locul de dislocare a început în aceeaşi zi. Brigada avea în compunere trei regimente de infanterie, „Horia", „Cloşca" şi „Crişan", trei baterii de artilerie, o companie de ciclişti, o companie pionieri, o secţie de telegrafie, o secţie (coloană) de subzistenţă, un spital mobil.

[375] General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Maria Georgescu, Editura Modelism, Bucureşti, 1997, p. 125.

[376] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 21, f. 178.

[377] *Ibidem*.

Ocuparea sectorului afectat, ce avea o lărgime de circa 50 km, s-a făcut în noaptea de 28-30 septembrie/12-13 octombrie 1916 în următorul dispozitiv: sectorul I, între vârfurile Clăbucu şi Condratu, a fost ocupat de către Regimentul „Horia", iar sectorul II, de la Condratu la Bâsca Mică, de către Regimentul „Crişan". În acelaşi timp, având în vedere insuficienţa forţelor şi sectorul larg de apărat, colonelul Sturdza a dispus efectuarea de distrugeri pe văile Nerujei şi Zabalei şi interceptarea cu trupe a văilor Putnei şi Şuşiţei. La rândul ei, compania de ciclişti a stabilit legătura cu Armata 4 pe valea Oituzului, respectiv cu Regimentul 53 infanterie din Divizia 2 cavalerie. Comandantul brigăzii a trimis patrule de recunoaştere şi pe valea Zabalei pentru a lua legătura şi cu Armata 2[378]. Comandamentul brigăzii a fost stabilit la Panciu, iar serviciile au fost grupate în regiunea Soveja–Băişeşti.

În cursul lunii octombrie 1916, pe frontul brigăzii a fost o acalmie relativă, ea fiind nevoită să-şi restructureze parţial dispozitivul şi subordonarea. Astfel, la 2/15 octombrie, marea unitate a intrat sub ordinele Corpului 3 armată din Armata 2, iar la 17/30 octombrie a fost subordonată Armatei 4 (de Nord), comandată de generalul Constantin Prezan. Această ultimă decizie a fost motivată de necesitatea de a stabili o legătură mai lesnicioasă cu acţiunile ce se desfăşurau în văile Oituzului şi Caşinului, cât şi de a oferi comandantului Armatei 4 posibilitatea de a avea la dispoziţie o mică rezervă.

Mai neplăcute pentru comandamentul brigăzii au fost schimbările din structura organizatorică, ceea ce impunea restructurări de dispozitiv. La 8/21 octombrie, Regimentul „Cloşca" a fost trimis la Oneşti, pentru a intra în componenţa Diviziei 8 ceea ce a impus lărgirea fâşiilor de apărare ale celorlalte două regimente, care i-au rămas în compunere.

Colonelul Sturdza a raportat Armatei 4 situaţia grea ce s-a creat prin scoaterea din subordine a Regimentului „Crişan", brigada nemaidispunând decât de 6 000 de oameni, din care 1/3 formau obligatoriu rezerva. În aceste condiţii, nu mai exista siguranţa că se va putea rezista unei eventuale ofensive, iar apărarea activă nu mai putea fi aplicată. Ca şi cum situaţia nu era destul de grea, la 29 octombrie/11 noiembrie 1916, Armata 4 a dispus ca două batalioane din „Crişan" să fie deplasate la Adjud, pentru rezolvarea altor nevoi operative. Ulterior, întregul regiment „Crişan" a fost scos din organica brigăzii şi deplasat la Mărăşeşti. În plus, din ordinul Marelui Cartier General , compania de pionieri a fost detaşată la Făurei pentru executarea unor lucrări de fortificaţie. Ca urmare a acestor mu-

[378] General G. A. Dabija, *Armata Română în Războiul Mondial (1916-1918)*, vol II, Editura I.G. Hertz, Bucureşti [f.a.] p. 521.

tări şi detaşări, Brigada 7 mixtă mai avea în organică doar Regimentul „Horia" cu trei batalioane, compania de mitraliere, două detaşamente de miliţieni, totalizând circa 200 de oameni, trei baterii de artilerie, o secţie de pionieri şi o secţie de telegrafie[379]. Singura soluţie rămasă la dispoziţie a fost preluarea întregului sector de apărat de către Regimentul „Horia" şi compania de ciclişti.

Faţă de o atare stare de lucruri, Sturdza s-a dovedit, aşa cum se poate constata din *Jurnal*, foarte drastic. El critica dur, pe bună dreptate, modul de conducere al Marelui Cartier General care dezintegra unităţile, le amesteca şi le resubordona pe baza unor criterii de nimeni ştiute, astfel că totul părea un haos. În aceste condiţii „singurul meu sprijin moral este atmosfera sănătoasă în care mă găsesc, adică mediul ofiţerilor şi trupei care simte ostăşeşte, ca mine; îmi apropii starea de spirit a unui *condottiero* din *cinquecento*", scria lui Zoe Sturdza la 13 octombrie 1916. Era mulţumit de statul său major, ce avea în compunere şi trei ofiţeri cu studii în Germania. Împreună conduceau brigada „cu energie şi vom îndeplini întreita noastră misiune care rămâne secretă – poate o confesiune cu substrat făcută mamei sale; numai să nu se zică că această trupă de adunătură, neîncadrată şi neinstruită, este o fabricaţiune *made in Germany*; ea este *merde in Perish* [subliniere în textul original –n.n]; aceasta nu trebuie uitat". În aceeaşi scrisoare către mama sa ţinea să sublinieze comportamentul admirabil al soldaţilor, dar nu se sfia să-i mărturisească din ascunzişurile sufletului: „este o soartă tragică că tocmai ei sunt osândiţi la rolul unor mercenari pentru cauza străinilor, nu a noastră". Totuşi, în final sublinia: „Primejdia cea mare nu este inimicul din afară; l-am învinge; *şi întrucât ne priveşte pe noi vom sta strajă neclintită în colţul nostru vrâncean* [subliniere în textul original – n.n]; celălalt inimic însă este al dracului; el primejduieşte Ţara şi onoarea noastră personală şi colectivă"[380].

Revenind la acţiunile de luptă desfăşurate de brigadă, ele au avut un caracter local. Cea mai importantă a fost desfăşurată în ziua de 29 octombrie/11 noiembrie 1916, împreună cu Divizia 15 infanterie, comandată de generalul Eremia Grigorescu, despre care oferă detalii şi *Jurnalul*. Scopul era verificarea dispozitivului şi a ordinii de bătaie a inamicului din faţă şi sprijinirea, astfel, a acţiunii Diviziei 15 infanterie. În subsidiar, brigada trebuia să atace şi să cucerească înălţimile cu cotele 1 305, 1 364 şi 1 327.

Concepţia stabilită de colonelul Sturdza prevedea ca Batalionul 3, comandat de căpitanul Petre Caracaş, să atace inamicul frontal, iar cel condus de căpitanul

[379] *România în Războiul Mondial 1916-1919*, vol. III, partea I, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1940, p. 407.

[380] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 6 (107)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Zoe Sturdza – 13 octombrie 1916).

Georgescu, Batalionul 1, să atace în flancul stâng dinspre vârful Lepşei. Acţiunea a avut loc la data stabilită, dar nu a fost posibilă cucerirea celor trei înălţimi, din cauza superiorităţii inamicului, în primul rând în artilerie. Dar atacul şi-a atins scopul, întrucât Divizia 15 infanterie a reuşit să cucerească înălţimea Fata Moartă[381]. Pierderile au fost destul de mari, ele cifrându-se, după cum notează Sturdza în *Jurnal*, la 28 de morţi, 122 de răniţi, 8 dispăruţi[382].

În condiţiile în care presiunea inamicului pe linia Carpaţilor şi a Dunării creştea, de altfel în prima parte a lunii noiembrie 1916 cele două aliniamente au fost străpunse, Înaltul comandament român a luat în calcul o mare ofensivă în Carpaţii Orientali, de la nord la sud, ce trebuia să uşureze acţiunile marilor unităţi române care luptau între Carpaţi şi Dunăre. Obiectivul era luarea în stăpânire a depresiunii Bârsei, ameninţând astfel spatele dispozitivului advers. Dar o asemenea acţiune de amploare presupunea cooperarea cu trupele ruse, fapt greu de realizat cunoscând opiniile Înaltului comandament rus (Stavka), care s-a pronunţat, încă de la începutul ostilităţilor, pentru abandonarea Olteniei, Munteniei şi Dobrogei şi stabilirea liniei frontului pe aliniamentul Carpaţilor Orientali şi al Siretului Inferior.

În lunile octombrie şi noiembrie 1916 s-au purtat ample discuţii între cei doi parteneri, au fost elaborate mai multe proiecte de operaţii, dar punerea lor în practică a fost mai mereu amânată din diferite motive[383]. La 13/26 noiembrie Marele Cartier General român a dat Ordinul de operaţie nr. 20, prin care dispunea Armatei 4, a cărei comandă a fost preluată de generalul Constantin Christescu, declanşarea ofensivei. În urma primirii acestei dispoziţii, generalii Christescu şi Grigorescu au avut o discuţie la Oneşti, ajungând la concluzia că forţele armatei sunt prea slabe, iar ofensiva preconizată nu are şanse de reuşită[384]. Concluzia a fost adusă la cunoştinţa Marelui Cartier General, dar acesta a menţinut ordinul.

Armata 4 s-a conformat şi a emis Ordinul de operaţie nr. 13, datat în aceeaşi zi, 13/26 noiembrie, în care fixa marilor unităţi din subordine misiunile şi dispozitivul de atac. Rolul principal revenea celor două divizii, 6 şi 15, iar acţiunea trebuia să înceapă la 15/28 noiembrie 1916. Pe această bază, generalul Grigorescu a emis, la rândul său, dispoziţiunile aferente. Forţele Diviziei 15 infanterie au fost structurate în trei mari grupuri: „Colonel Piperescu"; „General Claudian" „Colonel

[381] *România în Războiul Mondial 1916-1919*, vol. III, partea I, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1940, p. 409.

[382] Documentele oficiale dau alte cifre, respectiv 16 morţi, 106 răniţi şi 7 dispăruţi.

[383] *România în Războiul Mondial 1916-1919*, vol. III, partea I, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1940, p. 416-426.

[384] General G.A. Dabija, *op. cit*, vol III, p. 453.

Sturdza". Acesta din urmă era compus din forţele Brigăzii 7 mixtă (trei batalioane de infanterie şi o baterie de artilerie) şi cele ale Detaşamentului „Colonel Gorski" (trei batalioane de infanterie, două baterii de artilerie şi o secţie de artilerie munte). El avea misiunea să atace dreapta frontului inamic şi să intercepteze linia de comunicaţie spre Oituz. Brigada 7 mixtă trebuia să cucerească din valea Lepşei poziţiile inamice de pe cota 1 364, iar Detaşamentul „Colonel Gorski", înălţimea cu cota 1 158.

Coloneii Sturdza şi Gorski au informat că nu puteau fi gata pentru atac la 15/28 noiembrie, ei având nevoie de cel puţin o zi pentru constituirea dispozitivului de luptă. În consecinţă, generalul Grigorescu a amânat acţiunea pentru dimineaţa zilei de 17/30 noiembrie, dar fără Grupul „Colonel Sturdza" care trebuia să continue acţiunile pregătitoare. Ele au fost definitivate în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie, însă comandantul Diviziei 15 a decis ca trupele acestuia să execute numai recunoaşteri puternice, fără a se trece la atac, care, oricum, având în vedere forţele disponibile şi vremea rea, n-ar fi avut nici un rezultat.

Întrucât trupele ruse nu au dat concursul solicitat, acţiunea ofensivă a Diviziei 15 a fost oprită la 20 noiembrie/3 decembrie, fără a se obţine succesul scontat. Practic, adversarul nu a putut fi clintit din poziţiile sale, deşi Divizia 6 a obţinut unele succese tactice.

În următoarele săptămâni, în fâşia Brigăzii 7 mixtă nu au avut loc evenimente militare semnificative, atenţia fiind focalizată pe acţiunile de la sud de Carpaţi. Bătălia de pe Neajlov–Argeş, ce avea scopul să apere Capitala, de aceea a fost numită şi „Bătălia Bucureştilor", a fost pierdută, iar trupele române, împreună cu cele ruse, au început retragerea generală spre nord-est, luptând pe aliniamente intermediare. Într-o primă fază s-a încercat să se oprească ofensiva adversarului pe aliniamentul Râmnicu Sărat–Viziru, unde se executaseră anterior lucrări de fortificaţie, dar care nu fuseseră terminate.

În acest scop, în perioada 3/16-7/20 decembrie 1916, forţele româno-ruse au realizat dispozitivul de apărare, el fiind format din: Armata 9 rusă, cu şase corpuri de armată, care ocupa aliniamentul nord-est Vatra Dornei – valea Slănicului; Armata 2 română, între valea Slănicului şi Racoviţeni; Armata 4 rusă, cu două corpuri de armată, între Racoviţeni şi Filipeşti şi Armata 6 rusă, fostă Armata de Dunăre, între Filipeşti şi valea Călmăţuiului.

Armata 2 română, comandată de generalul Alexandru Averescu, era singura mare unitate care rămăsese pe front, la 3/16 decembrie, Grupul de armată „General Prezan", care susţinuse „bătălia de pe Neajlov–Argeş" fiind desfiinţat. Tot la aceeaşi dată au mai avut loc două evenimente importante: constituirea „Frontu-

lui român" şi numirea generalului Constantin Prezan în funcţia de şef al Marelui Cartier General Român, exercitată cu delegaţie până atunci de generalul Dumitru Iliescu, subşef al acestui organism.

„Frontul român" era o structură de comandament mixtă, româno-rusă, similară celei ce a funcţionat în anii 1877-1878. Regele Ferdinand era comandantul suprem al forţelor româno-ruse dintre Carpaţii Orientali şi Prut, având câte un şef de stat major pentru cele două armate. Pentru armata română era generalul Constantin Prezan, iar pentru cea rusă, generalul Vladimir Vladimirovici Zaharov[385].

Revenind la Armata 2 română, ea era formată din Grupul „Oituz-Vrancea" şi Grupul „Râmnic". Grupul „Oituz-Vrancea" avea în compunere Divizia 15 infanterie, comandată de generalul Eremia Grigorescu şi Brigada 7 mixtă. Aceasta din urmă apăra fâşia vârful Clăbuc–Muntele Furu Mare. Grupul „Râmnic" subordona diviziile 1, 3, 6 şi 7, iar sectorul încredinţat pentru apărare era între Muntele Furu Mare şi Racoviţeni.

Comandamentul Puterilor Centrale avea la dreapta, în faţa Armatei 6 ruse, Grupul „Kosch", compus din două divizii bulgare şi două germane, el operând în fâşia Viziru, Filipeşti, pe râul Buzău. În continuare, în faţa Armatei 4 ruse, se aflau grupurile „Kühne", cu trei divizii, între Vişani şi Cochirleanca inclusiv şi „Morgen", călare pe calea ferată Buzău – Râmnicul Sărat.

În faţa Grupului „Râmnic", între Vadul Soreşti şi Valea Slănic, un afluent al Buzăului, se găsea dispus Grupul „Krafft", care dispunea de două divizii. Toate aceste grupări de forţe se aflau în organica Armatei 9 germane, care mai avea în rezervă Corpul de cavalerie „Schmettow" şi alte două divizii.

În continuare, acţiona Grupul de armate „Arhiducele Josef", compus din armatele 1 şi 7 austriece. Armata 1 austriacă avea în organică două grupuri: „Gerok" şi „Staabs". Grupul „Gerok" era subdivizat, la rândul său, în două grupări. Prima dintre ele, „General Ruiz", avea două divizii, 218 germană şi 1 cavalerie austriacă, şi opera în fâşia văilor Zăbalei şi Caşinului împotriva Brigăzii 7 mixtă şi a Diviziei 12 cavalerie rusă. A doua, Gruparea „Staabs", tot cu două divizii, acţiona în sectorul Caşin–valea Slănic, apărat de Divizia 15 infanterie.

Planul comandamentului Puterilor Centrale prevedea o ofensivă cu ambele armate. Armata 1 austriacă urma să treacă la acţiune cu efortul la flancul drept, astfel că la 11/24 decembrie urma să traverseze munţii. Armata 9 germană, comandată de feldmareşalul Erich von Falkenhayn, acţiona la stânga, de-a lungul

[385] Petre Otu, *Mareşalul Constatin Prezan. Vocaţia datoriei*, Editura Militară, Bucureşti, 2008, p. 128-147; Lt.-colonel Alexandru Ioaniţiu, *Războiul României (1916-1918)*, volumul II, Tipografia Geniului, Bucureşti [f.a.], p. 270.

căii ferate Buzău–Focşani, scopul fiind prinderea ca într-un cleşte a forţelor româno-ruse din cotul Carpaţilor şi nimicirea lor.

La 9/22 decembrie 1916, Armata 9 germană a trecut la ofensivă, reuşind, după lupte violente, să depăşească apărarea forţelor româno-ruse, care s-au retras, la 14/27 decembrie ele ajungând pe aliniamentul Amara – Râmnicu Sărat. În zilele următoare, marile unităţi româno-ruse s-au retras spre est astfel că, la 25 decembrie 1916/7 ianuarie 1917, oraşul Focşani a fost ocupat de trupele Puterilor Centrale. În acelaşi timp, inamicul a ajuns la Brăila şi a atins apoi Siretul. El controla în acel moment, 2/3 din teritoriul de atunci al ţării, Dobrogea, Oltenia şi Muntenia fiind pierdute în urma campaniei din anul 1916.

Pe frontul din Carpaţii de curbură, în luna decembrie 1916, au avut loc două mari bătălii care au oprit ofensiva inamicului. Prima dintre ele a fost denumită generic „bătălia de la Caşin" (9/22-18/31 decembrie 1916), după numele văii care a reprezentat axul de înaintare al marilor unităţi adverse, iar cea de-a doua s-a desfăşurat în perioada 22-27 decembrie 1916/4-9 ianuarie 1917 şi a constat într-un puternic atac asupra aliniamentului format de râurile Milcovului, Putnei şi Siretului.

O ultimă confruntare majoră s-a desfăşurat la începutul anului 1917, bătălia de la Pralea (31 decembrie 1916/13 ianuarie 1917-5/18 ianuarie 1917), în cursul căreia marile unităţi române şi ruse au realizat o rectificare de front pentru a avea sub control valea Şuşiţei. La toate aceste trei confruntări a participat şi Brigada 7 mixtă, comandată de colonelul Alexandru D. Sturdza. A fost proba de foc a acestei mari unităţi care până atunci participase doar la înfruntări minore.

Concomitent cu atacul Armatei 9 germane, au declanşat ofensiva şi marile unităţi ale Grupului „Gerok", care n-au putut cuceri poziţiile de pe muntele Clăbuc, apărate de Detaşamentul „Gorski". Mai la sud, Brigada 7 mixtă a fost atacată de Divizia 218 infanterie germană şi părţi din Divizia 1 cavalerie, dar ea nu a rezistat. În aceste condiţii, la 10/23 decembrie 1916, Comandamentul de căpetenie român a întărit Brigada 7 mixtă cu Divizia 12 cavalerie rusă, comandată de generalul finlandez von Mannerheim, formând Grupul „General Mannerheim"[386].

Primind această nouă subordonare, colonelul Sturdza a trimis, la 10/23 decembrie, o telegramă noului său şef, prin care îi aducea la cunoştinţă că „Brigada 7 mixtă română îşi va îndeplini datoria ei, luptându-se alături de Divizia 12 rusă sub ordinele distinsului ei comandant şi trimite generalului baron Mannerheim şi bravelor sale trupe salutările sale camaradereşti"[387].

[386] Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim, *Jurnal de pe frontul românesc (1916-1917)*, ediţie îngrijită de Silviu Miloiu, traducere Tatiana Drăguţan, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2011, p.39-74

[387] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 19, f. 34.

Inamicul a continuat atacul şi în zilele următoare Brigada 7 mixtă s-a retras spre est, colonelul Sturdza raportând generalului Averescu că este atacat de forţe superioare. Acesta a decis întărirea brigăzii cu trei batalioane, luate de la Divizia 15 infanterie. Cu toate acestea, la 12/25 decembrie 1916, un batalion din Divizia 218 infanterie germană a înaintat pe Tişiţa şi a ocupat gara Putna. Generalul Averescu a trimis noi întăriri, ceea ce a avut drept rezultat o anumită stabilizare a frontului în acest sector, Grupul „General Mannerheim" respingând mai multe atacuri. Dar, în ziua de 14/27 decembrie, Brigada 7 mixtă s-a retras către Dragoslăveni–Soveja, colonelul Sturdza pretextând sosirea cu întârziere a ajutoarelor. În aceste condiţii, generalul Averescu a trimis Grupului „General von Mannerheim", ca întărire, Brigada 5 călăraşi, comandată de generalul Constantin Scărişoreanu[388].

Concomitent, la 15/28 decembrie 1916 a cerut generalului Mannerheim ca Brigada 7 mixtă să treacă la ofensivă pentru a degaja stânga Diviziei 15 infanterie, presată puternic de către inamic. La rândul său, generalul Mannerheim a dispus Brigăzii 7 mixtă, ca după primirea întăririlor şi realizarea dispozitivului, colonelul Sturdza să elaboreze un plan de atac, care să-i fie adus la cunoştinţă. Generalul Mannerheim dispunea să se atace în ziua următoare, 16/29 decembrie, pe direcţia ce ducea la Dragoslavele, dar lăsa colonelului Sturdza posibilitatea de a amâna acţiunea dacă va avea motive serioase să o facă[389].

Acţiunea s-a desfăşurat în ziua de 17/30 decembrie şi a avut succes, inamicul fiind respins cu multe pierderi. Comandantul Armatei 2 a ordonat continuarea acţiunii şi în ziua următoare, dar colonelul Sturdza a apreciat că era riscantă şi a cerut aprobarea generalului Mannerheim de a se retrage călăre pe valea Şuşiţei, ceea ce i s-a aprobat[390].

Această decizie ciudată a avut la bază pretextul unei întoarceri realizate de inamic a flancului stâng al Brigăzii 5 călăraşi, ceea ce nu era real. Retragerea ordonată, în contradicţie cu ordinele primite, descoperea flancul stâng al Diviziei 15 infanterie şi crea astfel o situaţie periculoasă. Acţiunea nu era justificată nici de presiunea inamicului în faţa brigăzii fiind două, trei batalioane inamice. Acest lucru l-a indispus pe generalul Averescu care, în ziua de 20 decembrie 1916/2 ianuarie 1917, a notat: „Situaţiunea rea pe tot frontul, mai ales însă la aripa dreaptă. Brigada col. Sturdza dă continuu înapoi, iar generalul Grigorescu, comandantul Diviziei 15, care a intrat sub ordinele mele, face înaltă strategie, în loc să execute repede şi precis ordinele mele"[391].

[388] General G.A. Dabija, *op. cit.*, vol III, p. 568.

[389] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 19, f. 116.

[390] Lt-colonel Alexandru Ioaniţiu, *op. cit.*, p. 275.

[391] Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, vol. II, p. 103.

Primind ordine şi noi întăriri, Brigada 7 mixtă a executat un contraatac în ziua de 22 decembrie 1916/4 ianuarie 1917, dar fiind insuficent pregătit şi susţinut de artilerie, el nu a avut rezultatul scontat. În ziua de 23 decembrie 1916/5 ianuarie 1917 a fost relativă linişte în sectorul brigăzii, dar în pofida acestei situaţii colonelul Sturdza, pretextând un atac imaginar pe valea Şuşiţei, a dispus retragerea trupelor din subordinea sa mai în adâncime, la Finţeşti. Acest lucru însemna abandonarea văii Şuşiţei şi ajungerea în valea Trotuşului, obiectiv urmărit de inamic. Extrem de nemulţumit, generalul Averescu a dat ordinul nr. 272 în care arăta că retragerea Brigăzii 7 mixtă era inexplicabilă şi îi cerea să oprească mişcarea şi să nu cedeze teren. Dar ordinul era deja tardiv, deoarece Brigada 7 mixtă se retrăsese la Răcoasa, ceea ce a dus la formarea unei spărturi de circa 10 km, fapt ce a creat o situaţie gravă pentru stânga Diviziei 15 infanteriei şi Armatei 9 ruse.

Generalul Averescu i-a cerut explicaţii pentru retragerea precipitată, dar colonelul Sturdza a replicat tăios că nu este vorba de aşa ceva şi că nu trebuie să mai aibă loc retrageri de genul celei din Muntenia[392].

Foarte nemulţumit de atitudinea colonelului Sturdza, generalul Averescu şi-a însemnat, în ziua de 24 decembrie 1916/6 ianuarie 1917, în *Notiţe zilnice de război*: „Cea mai urâtă zi din cursul campaniei şi poate din viaţă chiar! Colonelul Sturdza s-a retras fără cauze aparente, precipitat şi fără a mă preveni la timp, astfel că a lăsat un gol între el şi generalul Grigorescu. Austro-germanii au profitat. Patrulele lor sunt deja la Pralea. Dacă nu parez repede lovitura, linia Trotuşului este ameninţată foarte serios"[393]. El a luat măsuri grabnice pentru redresarea situaţiei, formând o grupare de forţe române şi ruse, reuşind la începutul lunii ianuarie 1917 să refacă frontul şi să oprească ofensiva adversarului[394].

Colonelul Sturdza s-a simţit jignit de atitudinea generalului Averescu, astfel că, la 29 decembrie 1916/10 ianuarie 1917, a expediat o telegramă la Marele Cartier General în care scria: „Comandantul Armatei a doua a binevoit a aprecia retragerea Brigadei 7 mixtă de la Câmpurile la Răcoasa faţă de un general străin, baronul Mannerheim, ca precipitată şi neexplicabilă. Faţă de această caracterizare injurioasă, am onoarea a reclama în contra generalului Averescu, rugând să binevoiască a dispune să-mi ceară iertare. În caz contrar, rog a fi ridicat de la comandă"[395].

La rândul său, generalul Averescu a cerut generalului Prezan ca Alexandru D. Sturdza să fie luat din compunerea Armatei 2. „Nu am ce face, scria Averescu

[392] General G.A. Dabija, *op. cit.*, vol III, p. 608.

[393] Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.* , vol. II, p. 103.

[394] *Ibidem*, p. 105.

[395] Apud General G.A. Dabija, *op. cit.* vol III, p. 608.

în jurnalul său de război, cu astfel de înfumurați, care, cu toate că au unele calități, sunt mai mult o încurcătură decât un ajutor [...]. Are calități; defectele însă precumpănesc"[396].

Confruntat cu o asemenea situație, Marele Cartier General a căutat să nu dea amploare evenimentului. Deși colonelul Sturdza trebuia să fie cel puțin anchetat pentru atitudinea și hotărârile luate în cursul lunii decembrie 1917, i s-a restituit telegrama, fără a se lua nici o măsură împotriva sa. Despre acest demers al unui subordonat, generalul Averescu nu a fost informat. Atitudinea Marelui Cartier General față de colonelul Sturdza credem că se poate explica prin cel puțin două motive. Unul ține de disputa dintre Averescu și Marele Cartier General, primul „hărțuind" permanent structura centrală de conducere operativă a armatei române, prin audiențe la suveran, intervenții pe lângă oamenii politici de orientare conservatoare, rapoarte, informări etc., toate având scopul de a arăta incapacitatea Marelui Cartier General în opoziție cu valoarea proprie, scopul urmărit fiind accederea la șefia acestei structuri de comandament. Averescanii destul de numeroși în armată și în afara ei au interpretat măsurile luate de Marele Cartier General ca fiind îndreptate împotriva lui Averescu. Un al doilea motiv l-a constituit dorința de a nu face un „caz" din persoana fiului unui prim-ministru al țării, care să se adauge la cele deja existente, dintre care cel mai celebru era cel al generalului Alexandru Socec, învinuit de părăsire de post în timpul „bătăliei de la Neajlov–Argeș".

Totuși, Marele Cartier General a privit cu suspiciune acțiunile colonelului Șturdza, astfel că s-a ținut seama de solicitarea lui Averescu de a fi îndepărtat de pe front. Prin noua ordine de bătaie a armatei, intrată în vigoare la 1 ianuarie 1917, colonelul Sturdza a fost numit comandant al Diviziei 15 infanterie, devenită, ulterior, Divizia 8 infanterie, mare unitate care se găsea tot în organica Armatei 2[397]. Acest fapt l-a nemulțumit pe generalul Averescu, care nota: „Acest tactician *sui generis* este numit comandant de divizie, în armată la mine. Sper să mă curăț de el"[398]. Este posibil ca atitudinea lui Averescu față de această numire să fi fost motivul pentru care i s-a luat lui Sturdza comanda acestei mari unități și i s-a dat o alta, la Divizia 10, care se reorganiza în nordul Moldovei, pe Prut. Documentele operative consemnau pentru data de 22 ianuarie 1917 (stil vechi): „Colonelul Sturdza Alexandru este înlocuit la comanda Diviziei 8 prin generalul Pătrașcu I.,

[396] Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, vol. II, p. 104.

[397] Jurnalul de operație al Diviziei 8 infanterie consemna: "În ziua de 8 ianuarie 1917 colonelul Sturdza ia comanda Diviziei 8 (a 15-a), care prin Ordinul de Zi nr.546/07.01 al Corpului 4 armată poartă această denumire" (Cf. AMR,colecția Jurnale de operații, dosar nr.1296, f.86.)

[398] Mareșal Alexandru Averescu, *op. cit.*, vol. II, p. 104.

care preia comanda"[399]. Din Jurnalul de operaţii al Diviziei 8 aflăm însă că generalul I. Pătraşcu a fost numit la comanda Diviziei 8 la data de 15 ianuarie 1917, el preluând comanda marii unităţi o săptămână mai târziu[400]. Această dispoziţie a fost percepută de colonelul Sturdza ca o predare a lui către ruşi, aceştia cunoscând bine politica de 30 de ani a tatălui şi a socrului său.

În timpul acestor confruntări a avut loc un episod controversat, cel al sublocotenentului Constantin Ciulei, pe care mulţi istorici l-au transferat în responsabilitatea colonelului Alexandru Sturdza, ca dovadă de ascundere a planurilor sale criminale şi de derutare a autorităţilor[401].

Cum s-au petrecut faptele. După retragerea dispusă de Sturdza, frontul se stabilizase pe aliniamentul Câmpurile – dealul Momâia (cotele 625 şi 632). Acest din urmă punct domina valea Şuşiţei, astfel că pentru stăpânirea lui au avut loc aprige confruntări. Aici se găsea dislocat şi detaşamentul comandat de căpitanul Constantin Mărculescu, din care făcea parte şi Compania 1, condusă de sublocotentul Ciulei. În după-amiaza zilei de 26 decembrie 1916/8 ianuarie 1917, inamicul a atacat puternic dealul Momâia, trupele române fiind respinse.

Căpitanul de rezervă Gheorghe Polihroniade, deşi nu participase la acţiune, l-a reclamat colonelului Alexandru D. Sturdza pe sublocotenentul Ciulei, cu care avusese un diferend în urmă cu câteva zile, acuzându-l de noncombat şi de părăsire a câmpului de luptă[402]. Sturdza s-a deplasat în aceeaşi noapte la detaşamentul căpitanului Mărculescu, admonestând atât pe comandantul detaşamentului, cât şi pe sublocotenentul Ciulei. Se pare că Sturdza ar fi dat ordin să fie împuşcaţi, deşi el nu avea acest drept. Rănit, căpitanul Mărculescu ar fi fugit în pădure, de unde a ajuns, greu de spus cum, la spitalul Burdujeni, apoi la cel din Botoşani. S-a însănătoşit şi a revenit la Regimentul 8 Buzău, unde şi-a reluat funcţia de comandant de companie[403]. Sublocotentul Ciulei s-a ascuns în satul Verdea, de unde a fost arestat de un subofiţer şi dus la comandamentul Brigăzii 7 mixtă.

La 29 decembrie 1916/11 ianuarie 1917, colonelul Sturdza a făcut reclamaţie către pretorul Diviziei 1 infanterie, prin care arăta că, în ziua când a inspectat subunitatea lui Mărculescu, pe care îl admonesta, o companie ar fi trecut la inamic. Pentru a umple golul a fost nevoit să se deplaseze cu un locotenent de cavalerie

[399] AMR,colecţia Jurnale de operaţii, dosar nr.1296, f.92.

[400] Idem, fond 414, dosar nr. 3, f. 35.

[401] Constantin Kiriţescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 45; I.G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 165.

[402] Prof. dr. Eugen D. Nicolau, *Pe urmele unei erori judiciare*, în „Magazin istoric", nr. 5 (86) din 1974, p. 86.

[403] *Ibidem*, p. 87.

și o ordonanță. Mărculescu nu l-ar fi urmat și a fugit în pădure, același gest făcându-l și sublocotenentul Ciulei. Prin urmare, a trebuit să deschidă focul asupra celor doi.

Ancheta a fost efectuată de Pretura Diviziei 1 infanterie, cele două dosare elaborate, dintre care unul conținea elemente favorabile lui Ciulei, fiind înaintate Curții marțiale a Armatei 2. La 26 ianuarie/8 februarie 1917, ea a judecat procesul, deși atât acuzarea, cât și apărătorul desemnat din oficiu, locotenentul Florian Bogdan, originar din Ardeal, ceruseră amânarea lui. Hotărârea a fost condamnarea la moarte a sublocotenentului Ciulei. Cum dreptul de recurs fusese suspendat de regele Ferdinand încă de la începutul campaniei, sentința a fost executată la 28 ianuarie/10 februarie 1917 în poligonul de tragere de la Bacău. Sublocotentul Ciulei a pledat nevinovat, a cerut să fie trimis în linia întâi și a avut în fața plutonului de execuție o atitudine demnă, refuzând să fie legat la ochi.

Procesul și execuția sa au avut loc la doar câteva zile de la trecerea la inamic a colonelului Sturdza, ceea ce a complicat lucrurile, fapta sublocotentului Ciulei fiind privită într-o nouă lumină din perspectiva actului de trădare săvârșit de colonelul Sturdza. A fost vinovat Sturdza de moartea fostului său subordonat? A intenționat el ca prin trimiterea în judecată a lui Ciulei să adoarmă vigilența autorităților, pentru a-și pune în aplicare planul? Întrebări la care este greu de dat un răspuns tranșant. *Jurnalul* îl arată pe colonelul Sturdza ca fiind destul de grijuliu cu viețile oamenilor din subordine. Într-un caz similar, el nu a avut puterea să dispună uciderea unui militar care provocase panică. Este posibil ca Sturdza să fi fost indus în eroare și să fi apreciat greșit comportarea lui Ciulei, Primul Război Mondial oferind multe exemple în acest sens, nu de puține ori deznodământul fiind tragic. Totodată, nu este exclus ca prin trimiterea în judecată a lui Ciulei, Sturdza să fi căutat un „țap ispășitor" pentru situația ce se crease prin decizia sa și pentru care a fost admonestat de generalul Averescu. Dar condamnarea la moarte nu i-a aparținut, ea a fost opera unei instanțe militare, care a judecat procesul în mod superficial și fără a studia toate documentele aflate la dosar. În momentul în care Ciulei cădea demn sub gloanțele plutonului de execuție, colonelul Sturdza era deja la inamic și nu avea cum să influențeze cursul procesului. Atunci de unde graba instanței? Dorea ea să acopere fapta fostului comandant al Brigăzii 7 mixte sau a fost doar o înlănțuire nefericită de evenimente căreia i-a căzut victimă sublocotenentul Ciulei?

Ultima parte a acestei întrebări pare însă mai aproape de adevăr, având în vedere contextul general prin care trecea armata română. Generalul Prezan a luat măsuri de restabilire a disciplinei, după o campanie dezastruoasă, ce a presupus

şi trimiterea în faţa plutonului de execuţie, desigur de către instanţele militare, a celor care se făceau vinovaţi de fapte grave. Între altele, generalul Prezan a casat prima sentinţă dată în procesul locotenent-colonelului Constantin Crăiniceanu, complicele lui Sturdza, de condamnare la muncă silnică pe viaţă a acestuia, şi l-a trimis din nou în judecată. De asemenea, a validat noua hotărâre de condamnare la moarte a lui Crăiniceanu, care era nepotul său de soră[404]. În acest climat de exigenţă maximă, dar şi de mare confuzie, s-au produs şi erori judiciare, cum a fost şi cea a a sublocotenentului Ciulei.

După război, Ecaterina Ciulei a cerut recursul – revizuirea procesului soţului ei, iar Curtea Superioară de Justiţie Militară, la 24 mai 1920, pe baza Decretului nr. 1 547 din 9 aprilie 1920, l-a amnistiat pe sublocotenentul Ciulei. A fost o reabilitare parţială, întrucât amnistia este un act de clemenţă al autorităţii[405].

De la „salvator al patriei", la dezertor

Trecerea la inamic a colonelului Alexandru Sturdza a fost un act premeditat şi îndelung pregătit, cel puţin sub raport mental. Cititorul poate lua cunoştinţă din *Jurnal* de frământările sufleteşti prin care a trecut în timpul campaniei din anul 1916 şi de aprecierile sale critice, multe dintre ele îndreptăţite, asupra situaţiei cu totul deosebite ce se abătuse asupra ţării în acele momente.

Mari îngrijorări i-au adus prezenţa şi comportarea trupelor ruse în timpul campaniei din anul 1916. El considera că România aşa-zis liberă, neocupată de Puterile Centrale, se afla, în acel moment, sub un regim de ocupaţie rusească, iar planurile de strămutare a autorităţilor (monarhie, parlament, guvern) şi a armatei pe teritoriul Rusiei i se păreau ca reprezentând sfârşitul statului român[406]. După război, Sturdza s-a apărat afirmând că perspectiva materializării acestor planuri a precipitat acţiunea sa, de trecere la inamic. Însă, la data când el a decis să defecteze, planurile de mutare a autorităţile române şi a armatei în sudul Rusiei erau deja istorie, graţie şi opunerii hotărâte a Franţei.

La 15/28 ianuarie 1917, regele Ferdinand a vizitat marile unităţi ale Armatei 2, suveranul trecând în revistă, la Caşin, trupele care se găseau acolo, între care şi

[404] I.G.Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 166.

[405] Prof. dr. Eugen D. Nicolau, *op. cit.*, p. 88.

[406] Pe larg vezi: A.A. Mossolov, *Misiunea mea în România (memorii)*, ediţie pregătită pentru tipar, prefaţată şi adnotată de Marin C. Stănescu, Silex, Casă de Editură şi Impresariat, Bucureşti, 1997; Colonel dr. Ion Giurcă, *1917. Reorganizarea armatei române*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, Bucureşti, 1997; Petre Otu, *Mareşalul Constantin Prezan.Vocaţia datoriei*, Editura Militară, Bucureşti, 2008, p. 128-136.

Divizia 8 infanterie, pe care urma să o comande colonelul Sturdza. S-a trecut chiar pe la unele tranşee din linia a doua, după cum consemnează Averescu. A doua zi, în prezenţa suveranilor, regina Maria sosise în ajun, a avut loc o mare paradă la Oneşti, unde au fost decorate drapelele unor regimente, precum şi unii ofiţeri, subofiţeri şi soldaţi. „Am văzut pe colonelul Sturdza, scria Averescu, şi ieri şi azi. Nu am avut prilejul să vorbesc mai pe larg cu el, deşi mi-a dat impresia că se aştepta la o explicaţiune între noi. De altfel, ştiindu-l foarte persistent în ideile sale, nici nu mi-am dat osteneala să găsesc un moment liber, ca să mă întreţin cu el"[407].

Conduita lui Sturdza i se păruse suspectă lui Averescu încă din luna decembrie 1916, dar abia după trecerea la inamic a acestuia, aşa cum mărturişeşte I.G. Duca, a descifrat de ce fostul comandant al Brigăzii 7 mixtă înaintase atât de mult cu regele spre tranşeele inamice. „Încerca, se vede, aprecia Duca, să-l expuie gloanţelor germane sau chiar să-l predea prizonier duşmanului"[408].

Ferdinand însă s-a purtat elegant şi l-a chemat pe Sturdza în salonul său din trenul regal, unde i-a înmânat o decoraţie de război, fără a avea o discuţie amplă cu el, poate şi ca urmare a întrevederii din toamna anului precedent[409], despre care se relatează pe larg în *Jurnal.*

Trimis departe de front, colonelul Sturdza a socotit că a venit momentul prielnic să-şi pună planul în aplicare, convins că prin aceasta va deveni un salvator al patriei sale. În esenţă, el urmărea să atragă armata română care se găsea pe front în acel moment şi să formeze, împreună cu prizonierii români aflaţi în lagărele de prizonieri din Germania şi Austro-Ungaria, un corp de voluntari care, sub comanda sa, să lupte pe lângă armata germană împotriva ruşilor pentru a-i izgoni din Moldova. În acest mod România era eliberată de sub ocupaţia Imperiului Rus, duşmanul tradiţional şi îşi regăsea aliaţii de până la Primul Război Mondial.

La acest plan a fost asociat şi locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu, comandantul Regimentului 25 infanterie, fost ataşat militar la Atena în anii 1914-1916, perioadă în care, după unele informaţii, ar fi fost racolat de serviciile secrete germane. Locotenent-colonelul Crăiniceanu era destinat de colonelul Sturdza să treacă primul la inamic cu trupele din subordine, exemplul său trebuind a fi urmat de alte unităţi şi mari unităţi române. Locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu era unul dintre fiii generalului Grigore Crăiniceanu, o personalitate militară bine cunoscută, care a îndeplinit înalte funcţii, între care cele de ministru de război şi de şef al Marelui Stat Major. Timp de o lună de zile, generalul Crăini-

[407] Mareşal Alexandru Averescu, *op. cit.*, vol. II, p. 106.

[408] I.G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 165.

[409] BAR, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Ioan Bianu, varia 3.

ceanu a comandat Armata 2 română în locul generalului Averescu, însărcinat cu organizarea manevrei de la Flămânda.

În ziua anterioară trecerii la inamic, colonelul Sturdza a avut o întâlnire cu generalul Eremia Grigorescu, destăinuindu-i, fără a dezvălui cu nimic intenţiile sale, că soluţia era găsirea unui om capabil şi energic, capabil să ia în mână totul şi să schimbe întreaga situaţie, altminteri România risca să se prăbuşească. Generalul Eremia Grigorescu ar fi replicat că „cel ce voieşte să întreprindă o astfel de acţiune nu poate fi decât un nebun"[410].

Obligat să părăsească frontul, colonelul Sturdza şi-a trimis bagajele la viitorul său loc de muncă şi însoţit de adjutant, locotenentul de rezervă Constantin Wachmann[411], şi de ordonanţa sa, caporalul Marin Năstase, s-a deplasat, în seara zilei de 23 ianuarie/5 februarie la foştii subordonaţi pentru a-şi lua rămas bun. A ales Regimentul 2 grăniceri, comandat de locotenent-colonelul Grigore Vasilescu, unitate ce fusese sub comanda sa. A pretextat că, fiind târziu pentru a merge la Panciu, va înnopta în fâşia regimentului. Intenţiona să vadă Batalionul 3, comandat de căpitanul Petre Caracaş, dar interesându-se de dispozitiv, a decis să meargă la Batalionul 2 grăniceri, condus de căpitanul Dumitru Bălşan, care era constituit din oameni de rezervă[412].

S-a deplasat pe şeaua dintre Dealul Satului şi dealul Voloşcani, afirmând că doreşte să viziteze sectorul înaintat al companiei comandate de căpitanul Gheor-

[410] Baron Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza. Un episod din Războiul Mondial. 1914-1918 pe Frontul Român*, Tipografia Soc. pe acţ. Adolf Sonnenfeld, Oradea, 1926, p. 15, 23.

[411] Locotenentul în rezervă Constantin Wachmann era fiul lui Eduard Wachmann (10 februarie 1836, Bucureşti-12 decembrie 1908, Bucureşti) dirijor, compozitor şi profesor universitar român de origine germană. Acesta făcea parte dintr-o familie de muzicieni, tătăl său, Ioan Andrei Wachmann, fiind, la rândul său, compozitor (vezi: Radu Constantinescu, *Ioan Andrei Wachmann, Eduard Wachmann. Viaţa şi opera unor muzicieni români*, Editura Muzicală, Bucureşti, 1975). Constantin Wachmann s-a născut la 9 decembrie 1879 şi a fost avansat locotenent (în rezervă) la 28 noiembrie 1913. În 1915, el era repartizat în lucrările de mobilizare la Divizia 2 (trenul divizionar). Constantin Wachmann a făcut aproape un deceniu studiile în Germania, declanşarea războiului găsindu-l ca director al unei bănci din Salonic. Cum Antanta a hotărât arestarea consulilor şi supuşilor străini, el a fost reţinut şi dus în Franţa. A fost bănuit de francezi ca spion german, motiv pentru care a fost închis o lună de zile în închisoarea din Marsilia, de unde a revenit în România. În perioada neutralităţii a fost un vizitator asiduu al Legaţiei germane, loc unde l-a cunoscut pe colonelul Alexandru Sturdza. De asemenea, a fost un apropiat al contelui Ottokar von Czernin, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti. La intrarea României în război, locotentul Wachmann a fost mobilizat la Regimentul 10 călăraşi, unitate care a luat parte la luptele din Dobrogea. După încetarea acţiunilor în spaţiul dintre Dunăre şi Mare, colonelul Sturdza l-a adus în Brigada 7 mixtă ca adjutant. Ofiţerii brigăzii au fost miraţi de această numire şi mai ales de intimitatea dintre el şi colonelul Sturdza, acesta din urmă având lungi discuţii cu subordonatul său (AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 36, f. 1).

[412] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 36, f. 2.

ghe Polihroniade. De aici a trecut, cu foarte multe peripeţii, în liniile inamice. În timpul acţiunii, caporalul Marin Năstase, care avea asupra lui suma de 13 000 de lei, solda comandantului, precum şi valiza cu actele colonelului Sturdza, inclusiv *Jurnalul*, ce se va dovedi o piesă importantă la procesul ce a urmat, a fost ucis. Cel mai probabil acest lucru s-a datorat focului deschis de militarii români în momentul traversării „zonei nimănui". Unele mărturii au acreditat ideea că Năstase ar fi fost ucis chiar de colonelul Sturdza, ceea ce pare improbabil[413]. Colonelul Sturdza nu avea niciun interes să-şi omoare ordonanţa, având în vedere bunurile şi valorile ce se aflau asupra sa. De altfel, ulterior, el a negat cu vehemenţă această crimă, afirmând că după trecerea avanposturilor liniilor române s-a deschis focul asupra sa. Au fost momente confuze, el şi-a pierdut ordonanţa din ochi şi, intrând într-o văgăună, s-a rătăcit şi de locotenentul Wachmann.

După un timp, a fost întâmpinat de un soldat german care l-a dus la un sublocotenent. Acesta i-a spus că era aşteptat de mult, întrucât Wachmann ajunsese în liniile germane şi dezvăluise întreaga acţiune. Cei doi au fost bine trataţi şi au fost conduşi la Soveja la o fabrică de cherestea, unde au fost primiţi de comandantul Diviziei 218 infanterie, generalul von Gentner[414]. Prima etapă a planului a fost pusă în aplicare, dar materializarea lui integrală avea să fie, din fericire, un eşec.

Ajuns în tabăra duşmană, colonelul Sturdza a cerut să fie trimis la Divizia 1 cavalerie austro-ungară, comandată de generalul Ruiz de Rojas, al cărui sediu se afla în gara Putna, unde dorea să facă declaraţii oficiale. După unele ezitări, generalul Ruiz, însoţit de şeful său de stat major, i-a primit, în ziua de 24 ianuarie/6 februarie 1917, pe cei doi ofiţeri, luând act de planul colonelului Sturdza. Dar nu s-a implicat în aplicarea lui şi i-a trimis a doua zi la Târgul Secuiesc, unde se afla generalul von Gerok, comandatul grupului care îi purta numele. Acesta i-a aprobat planul mai ales că, după cum se exprima baronul Kapri, acţiunea lui Sturdza a pus „Europa Centrală în mişcare", sosind telegrame de la mareşalul von Hindenburg şi generalul Ludendorff, de la arhiducele Josef şi contele von Czernin. Toţi aceştia cereau rapoarte detaliate despre acţiunile colonelului Sturdza, precum şi acordarea unui tratament cât mai bun[415].

Astfel, în *Jurnalul de operaţii al Grupului de armată „Arhiducele Josef"*[416] se consemna: „Intenţionez, sub rezerva aprobării şi cu luare de măsuri militare de

[413] Potrivit lui I.G.Duca, ordonanţa a refuzat în ultimul moment să-l urmeze, iar Sturdza l-ar fi ucis „fără milă cu propria mână" (I.G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 165).

[414] Baron Valeriu Kapri, *op. cit.*, p. 15.

[415] *Ibidem*, p. 19.

[416] Documentul a fost tradus de colonelul Laurenţiu Bârzotescu şi se află la BAR, Colecţia de manuscrise, Arhiva Radu R. Rosetti, XIV, varia 30 şi în Arhiva Ioan Bianu, VIII, varia 23.

siguranță, să aprob încercarea de a câștiga și alți dezertori; hotărârile mai departe vor fi dependente de rezultat, fără a face de acum promisiuni"[417].

Iar comandantul Armatei 9, feldmareșalul Erich von Falkenhayn, înștiințat de prezența colonelului român, a ordonat: „Colonelul Sturdza, care a trecut la grupa Gerok, va fi interogat cât mai curând la Comandamentul frontului armatei. Rezultatul interogatoriului va fi raportat imediat telegrafic. Colonelul Sturdza era înainte de război un prieten al Puterilor Centrale"[418].

Dar, germanii nu erau siguri că ofițerul care venise la ei era într-adevăr colonelul Sturdza, întrucât nu avea asupra lui nici un act de identitate și nu era cunoscut de nimeni. Pentru recunoașterea lui s-a recurs la aducerea unei persoane care să-l poată identifica, recurgându-se la colonelul Randa, fost atașat militar al dublei monarhii înainte de război, adus de la Târgul Secuiesc. Întâlnirea dintre ei a fost prietenească, întrucât cei doi se cunoșteau bine.

În urma discuțiilor purtate la comandamentul Armatei 1 austro-ungare, comandate de generalul Arthur Arz von Straussenburg, colonelul Randa raporta că Sturdza a dezvăluit planurile rușilor de transferare a armatei române pe teritoriul lor și „se învoiește să aducă armata română într-un fel de prizonierat; înapoia Prutului, rușii au pe români cu totul în mână și sunt stăpânii Moldovei"[419]. În raportul către superiorii săi, Randa nota că lui Sturdza i se dăduse comanda unei divizii ce trebuia să se reorganizeze în nordul Moldovei, pe Prut. Această dispoziție, pe cât se pare intenționată, era – după părerea lui Sturdza – egală cu predarea lui către ruși, dat fiind că aceștia cunoșteau politica externă promovată atât de tatăl său, cât și de socrul său.

Randa informa de asemenea că perspectiva îndepărtării trupelor române din Moldova provoca mari nemulțumiri în rândul ofițerilor români, care aveau o puternică ură împotriva rușilor. Bazat pe această stare de spirit, Sturdza plănuia să scoată de pe frontul român un comandant de regiment, care aștepta să treacă cu unitatea sa în liniile germane, precum și alți doi comandanți de regimente, care fuseseră orientați. El intenționa, de asemenea, să difuzeze în rândul ostașilor români o proclamație prin care îi chema să vină sub comanda sa. Dacă planul reușea, Sturdza avea în intenție să roage să i se permită să recruteze voluntari din lagărele de prizonieri și din Muntenia și ulterior să întemeieze o nouă armată[420].

Sturdza i-a oferit lui Randa informații și despre starea de spirit și acțiunile liderilor români, pe care fostul diplomat austro-ungar la București le-a notat astfel: „La Rege nu se observă absolut nimic din greutatea răspunderii. El râde mult, nu cunoaște situațiunea, socotește pierderea a 2/3 din regatul său ca un episod trecă-

[417] *Ibidem.*
[418] *Ibidem.*
[419] *Ibidem.*
[420] *Ibidem.*

tor, pe care ruşii cu siguranţă îl vor curăţa [sic]. Despre gruparea armatei sale este neorientat. El oscilează între Iaşi şi Bârlad cu cunoscutul prinţ [Barbu] Ştirbey, numit aghiotant. Brătianu, care în aparenţă este optimist, gândeşte cum ar putea mai bine să iasă din afacere. Membrii Parlamentului, susţinuţi în bună dispoziţiune prin diurna suplimentară de 100 lei. S-a fixat guvernului român reşedinţa la Cherson [Herson]. Românii bogaţi trebuie să locuiască numai în localităţile: Pultava [Poltava], Kracov [Harkov] şi Saratov; în Rusia, va fi oprită comunicarea între guvernul român şi supuşii români"[421].

Concluzia lui Randa era că „Sturdza este un om serios, conştient de scopul ce urmează, cu o voinţă tare, dintr-o veche familie de prinţi moldoveni, foarte stimat, unul dintre puţinii boieri care era în serviciul activ. Cum el a fost comandant al Şcoalei de ofiţeri, cea mai mare parte a corpului ofiţeresc a trecut prin mâna sa. Zilele următoare trebuie să arate dacă acţiunea sa poate avea succes pozitiv sau dacă nu va fi paralizată prin contramăsuri", având în vedere că la trupele române erau repartizaţi şi ofiţeri ruşi şi francezi. Colonelul Sturdza lua asupra sa, prin acţiunea întreprinsă, un mare risc personal, pentru că proprietăţile sale şi ale lui Carp se aflau în Moldova şi vor fi confiscate de ruşi[422]. După calculul lui Sturdza, absenţa sa trebuia să fi fost observată.

După stabilirea identităţii lui Sturdza, s-a trecut la aplicarea planului său, deşi, aşa cum rezultă din documentele germane, generalul Friedrich von Gerok nu aştepta prea mult de la acţiunea sa[423].

Colonelul Sturdza a elaborat un manifest care urma să fie difuzat în dispozitivul trupelor române. El a fost văzut şi aprobat de generalul von Gerok, care l-a amendat în partea cu eliberarea prizonierilor români, promisiune pe care autorităţile germane nu o făcuseră în discuţiile anterioare

Intitulat *Chemare*, documentul începea cu o formulă ce evidenţia o trăsătură de caracter a autorului: „Eu, colonelul Alexandru D. Sturdza, cu care v-aţi luptat cot la cot, vă trimit următoarea vorbă. *În fruntea voastră vreau să fac o oştire nouă, bine înzestrată cu maşinile războiului şi bine condusă de şefi inimoşi* [subliniere în textul original – n.n.]. Cu ea vreau să scăpăm ceea ce s-a perdut, să alungăm din ţară pe jefuitorul rus şi să facem ca mai repede să ne întoarcem la vetrele noastre. Ne vor ajuta la aceasta acei două sute de mii de prizonieri români pe care îi voi scăpa"[424].

[421] *Ibidem.*

[422] *Ibidem.*

[423] Baron Valeriu Kapri, *op. cit.*, p. 19.

[424] *Ibidem*, p. 21; vezi textul documentului şi la Octavian Tăslăoanu, *Din vârtejul războiului*, vol. 2, *Sub flamurile naţionale. Note şi documente din istoria războiului de reîntregire a neamului. Calvarul neutralităţii. La Corpul IV armată*, ediţie îngrijită de Gelu Voican Voiculescu, Editura RAO, Bucureşti, 2001, p. 194-195.

În continuare, *Chemarea* colonelului Sturdza prezenta situația țării: două treimi din teritoriu se aflau sub dominația Puterilor Centrale, iar cealaltă treime era exploatată de ruși, care doreau să mute armata și autoritățile pe teritoriul lor. Prin urmare, idealul național fluturat atât de intens înaintea intrării în război s-a prăbușit din cauza ușurinței și ticăloșiei conducătorilor. De aceea, se impunea ca soldații români să se lepede cât mai repede de acei care au dus țara la dezastru. „Ați jurat credință Țării Românești, scria el, iar nu unor netrebnici care vă conduc la peire." Sturdza chema în munții Vrancei pe toți și repeta ideea constituirii unei noi armate. *„Treceți fără întârziere cu arme cu tot la mine. Să scăpăm România. Dumnezeu va binecuvânta fapta noastră"*[subliniere în textul original – n.n.], încheia colonelul Sturdza apelul său[425].

Acest document a fost multiplicat în 15 000 de exemplare și urma să fie difuzat trupelor române prin diverse canale, inclusiv prin împrăștierea lui din avion pe front și în spatele lui. Dar, în prima fază, Sturdza trebuia să găsească peste 100 de prizonieri români, care să treacă în dispozitivul armatei române și să dea manifestul soldaților și ofițerilor români. O altă parte trebuia dată locotenent-colonelului Crăiniceanu, care, pe lângă această acțiune, urma să distrugă liniile telefonice din spatele frontului, să aresteze pe ofițerii străini atașați pe lângă unitatea sa și să treacă în fruntea regimentului său în liniile germane.

Concomitent, generalul von Gerok a stabilit ca Sturdza să primească trupele române la Soveja, unde urma să le prezinte planul său. După aceasta, ele urmau a fi deplasate în marș peste munți, în zona Ojdula, păstrând armamentul, dar predând munițiile și grenadele de mână. În funcție de succesul acestei operații, se lua în calcul aprobarea constituirii unui grup de militari români[426].

Și Brigada 7 cavalerie austro-ungară a dat un ordin secret către trupele din subordine în care anunța că militarii români vor să treacă în ziua de 29 ianuarie/11 februarie în liniile proprii, acțiunea fiind organizată de colonelul Alexandru Sturdza. „Chiar dacă această faptă este îmbucurătoare pentru noi, se spunea în document, trebuie totuși privită cu mare neîncredere, căci s-ar putea admite că dincolo s-a transmis o trădare, dar e posibil ca în loc să treacă la noi în mod sincer, să ne trezim cu un mare atac din partea românilor."[427] Se interziceau convorbirile telefonice cu privire la acțiunea lui Sturdza, iar în cazul în care soldații români treceau linia frontului, să fie primiți cu deosebită atenție, ofițerii români fiind cei dintâi salutați. Spre deosebire de decizia generalului von Gerok, militarii români urmau să fie dezarmați, luându-li-se atât armele, cât și muniția aferentă.

[425] *Ibidem.*

[426] BAR, Colecția de manuscrise, Arhiva Radu R. Rosetti, XIV, varia 30; Arhiva Ioan Bianu, VIII, varia 23.

[427] Baron Valeriu Kapri, *op. cit.*, p. 32.

În ziua de 28 ianuarie/10 februarie 1917, în pădurea de pe dealul Cârlan, colonelul Sturdza s-a întâlnit cu principalul său colaborator, locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu. După spusele lui Sturdza, lui Crăiniceanu i-ar fi fost teamă să se reîntoarcă deoarece ruşii îl observaseră atent în ultimele zile. Sturdza i-a cerut imperios să se retragă şi să înceapă mişcarea în seara aceleiaşi zile. Crăiniceanu a dat curs solicitării partenerului său, dar în momentul întoarcerii, la punctul Paltin, cota 779, a fost arestat, la el găsindu-se şi manifestul lui Sturdza[428].

În zorii zilei de 29 ianuarie /11 februarie 1917 au plecat din tranşeele germane şi 22 de prizonieri români care aveau sarcina de a transmite conaţionalilor lor manifestul pregătit de Sturdza. Aici este de precizat că recrutarea acestor „soli" a fost un fiasco. Din cei 180 de prizonieri români care au fost puşi la dispoziţia lui Sturdza, doar 30 s-au oferit să îndeplinească o asemenea sarcină. Dintre aceşti 30, alţi 8 militari au refuzat în ultimul moment să mai participe la acţiune, astfel că numai 22 de persoane au împrăştiat manifestele[429].

Toată ziua de 29 ianuarie/11 februarie 1917 partea germană a aşteptat ca trupele române să dea curs chemării lui Sturdza şi să-şi părăsească poziţiile. Grupul „Gerok", Înaltul comandament al Puterilor Centrale şi chiar împăratul Carol au cerut informaţii despre rezultatul acţiunii[430]. Dar niciun soldat român nu a trecut în liniile adverse, întreprinderea lui Sturdza fiind un eşec total, explicat de autorul ei prin măsurile luate de autorităţile române şi de comandamentele ruseşti. El îşi punea speranţe în reuşita celui de-al doilea plan, respectiv formarea unui corp de voluntari români, proveniţi dintre prizonierii aflaţi în lagărele germane şi austro-ungare.

În acest scop, pe baza unor înalte aprobări, colonelul Sturdza a părăsit la 4/17 februarie 1917 frontul şi s-a deplasat la comandamentul Armatei 1 germane, apoi la comandamentul Grupului „Arhiducele Josef", unde a discutat planul său cu generalul Hans von Seeckt, şeful de stat major al acestuia. Apoi a vizitat Budapesta şi Viena, unde s-a întâlnit cu generalul Gramont, ataşat ca ofiţer de legătură german pe lângă împăratul Carol, şi cu contele von Czernin, fostul reprezentat diplomatic al dublei monarhii la Bucureşti, devenit între timp ministru de externe. Sturdza a refuzat un banchet în onoarea sa oferit de von Czernin, dar a acceptat audienţa ce i-a fost acordată de acesta.

Ulterior, a plecat spre Frankfurt unde urma să fie primit de Hindenburg şi Ludendorff. Aici a fost înştiinţat că trebuie să se prezinte urgent din nou pe front[431]. Ce se întâmplase? La 7/20 februarie 1917, un parlamentar român a depus un plic pentru colonelul Sturdza din partea căpitanului Bălăuţă, care îl anunţa că

[428] Constantin Kiriţescu, *op. cit.*, vol. II, p. 46.
[429] Baron Valeriu Kapri, *op. cit.*, p. 33.
[430] *Ibidem*, p. 21.
[431] *Ibidem*, p. 36.

în armata română erau mulți adepți ai planului său, care așteptau doar semnalul pentru a trece la inamic. În consecință, îl invita pe Sturdza să vină din nou pe front, pe 15 februarie (stil vechi), la ora 10.00, în scopul desăvârșirii tuturor pregătirilor.

Pentru a respecta termenul, întâlnirea cu cei doi lideri militari germani a fost amânată și colonelul Sturdza a fost adus rapid în dispozitivul german. La 13/26 februarie se afla la Târgul Secuiesc, iar la 14/27 februarie la Putna, el fiind însoțit de căpitanul de stat major von Hasse, adjutantul său Wachmann fiind lăsat într-o tabără de prizonieri. În ziua și ora fixate, colonelul Sturdza s-a aflat pe dealul Arșiței pentru tratative cu căpitanul Bălăuță[432]. El i-a scris o scrisoare în care îl invita în liniile germane, pentru a studia propunerile anterioare. Un parlamentar român a adus răspunsul prin care Bălăuță îl anunța că are pregătit un front de 8,5 km pe care putea să-l pună la dispoziție, dar îl aștepta în liniile proprii, pentru a explica ofițerilor care doreau să-l urmeze toate detaliile planului. În plus, unii ezitau și era necesar să fie cumpărați cu bani. După schimbul de scrisori, căpitanul von Hasse l-a condus la 150 de metri de avanposturile române, unde au fost observați câțiva ofițeri. Sturdza s-a urcat pe parapet și a încercat să lege un dialog, dar ofițerii s-au retras. Au urmat alte schimburi de scrisori, prin parlamentari, prin care se invitau unul pe altul să treacă în dispozitivul propriu, dar ambii au rămas pe poziții. De altfel, ofițerii germani care îl însoțeau primiseră ordin să nu-i permită lui Sturdza să se depalaseze în liniile dispozitivul trupelor române.

Către ora 12 a început însă un bombardament al artileriei române, astfel că echipa colonelui Sturdza a fost obligată să se întoarcă pe alt drum. În mod evident, demersul căpitanului Bălăuță, pe care cititorul îl va găsi și în proces, a fost o cursă pentru a-l prinde pe colonelul Sturdza. Autoritățile române au luat măsuri ferme pentru stăvilirea oricărei tentative de genul celei întreprinse de fostul comandant al Brigăzii 7 mixte.

Reacții și măsuri ale părții române

Trecerea colonelului Sturdza la dușman a generat în clasa politică o stupoare imensă. Practic, mai toți liderii aflați la Iași erau stupefiați și nu credeau că fiul lui Mitiță Sturdza, om de o desăvârșită lealitate, de un patriotism dincolo de orice bănuială, de o cinste ireproșabilă, putea să treacă la inamic, să dezerteze ca orice simplu ostaș. Mulți îl cunoașteau pe colonelul Alexandru D. Sturdza, îi apreciau educația temeinică, pregătirea și valoarea militară; în pofida caracterului dificil,

[432] *Ibidem*, p. 38-41.

trufiei și îndărătniciei manifestate în diverse ocazii, nu-l credeau capabil să-și trădeze țara. Prin urmare, prima reacție a fost să nu dea crezare veștii, bănuind că este doar un simplu zvon. Așa a crezut și colonelul Radu Rosetti, iar confirmarea faptei i-a adus multă mâhnire și supărare, „socotind crima lui cu atât mai mare cu cât el stăvilise multe rele în armată. De la dânsul începuse o educație mai îngrijită a viitorilor ofițeri, educație în care împlinirea datoriei și respectarea jurământului și a cuvântului dat ocupau un element de căpetenie. Pentru mulți ofițeri el era nădejdea unui viitor mai bun pentru armată"[433]. Dar, din păcate, trădarea a fost confirmată, mai ales că la ordonanța ucisă, caporalul Marin Năstase, se găsiseră și documente care arătău că acțiunea fusese îndelung gândită și pregătită.

Jurnalul său, din care prezentăm primele două caiete, a ajuns pe masa regelui Ferdinand și este lesne de înțeles reacția pe care a avut-o suveranul la citirea aprecierilor făcute de colonelul Alexandru Sturdza la adresa sa[434]. În amintirile sale, regina Maria a redat starea sufletească a suveranului. „Azi dimineață, nota regina la 30 ianuarie/12 februarie 1917, a venit la mine Nando; era galben la față și mi-a adus o veste grozavă: colonelul Alexandru Sturdza (fiul bătrânului Dimitrie Sturdza, șeful Partidului Liberal în timpul domniei Unchiului), care de câteva zile dispăruse în chip misterios, ar fi fost un trădător de cea mai mizerabilă speță. Crăiniceanu, fiul generalului, a fost prins cu buzunarele pline de manifeste iscălite de Sturdza, prin care se îndemna armata să se predea inamicului și să se unească cu prizonierii români de partea cealaltă, pentru a goni pe ruși din țară. Nando a fost aproape doborât de această veste și nu este de mirare. Totuși, nu știu de ce nu-mi pot închipui că Sturdza a putut păta astfel numele tatălui său"[435].

Dincolo de reacțiile unor lideri politici, trebuie menționată atitudinea militarilor români, de la simplu soldat la general. Nimeni nu a dat curs invitației făcute de colonelul Alexandru Sturdza, deși mai toți conștientizau situația extrem de grea în care se afla România și armata ei. Fapta lui a fost intens discutată și, după cum nota Octavian Tăslăoanu, cei mai mulți ofițeri îl apărau pe Sturdza, nevoind să accepte că este un trădător. Ei apreciau că a lucrat din convingere, că a vrut să salveze țara. Tăslăoanu scria că, în iarna anului 1917, nimeni nu mai credea în idealul național, în eliberarea Ardealului, toți gândindu-se la „mântuirea Regatului".

[433] General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914 – 1919)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Maria Georgescu, Editura Modelism, București, 1997, p. 180.

[434] Potrivit opiniei lui Radu R. Rosetti de existența jurnalului luase cunoștință, alături de suveran, Matei Balș și dr. Ioan Cantacuzino (Cf. Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1916-1919)*, ...p.180)

[435] Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, traducere din limba engleză de Margărita Miller-Verghi, ediție îngrijită și note de Ioana Cracă, Editura Eminescu, București, 1991, p. 160.

Ca atare, „fapta colonelului Sturdza se comenta prin prisma disperării. Firile tari, gata să moară până la ultimul om, continua memorialistul, erau rare printre ofițerii superiori. Cei mici arătau mai hotărâți, iar soldații țărani din tranșee ziceau: *Ce-o da Dumnezeu!*"[436] [subliniere în textul original – n.n.]. Propria opinie a fost tranșantă: chemarea lui Sturdza a fost „cel mai rușinos document pe care l-a putut da clasa conducătoare a țării"[437].

Depășind discuțiile și opiniile exprimate de oamenii politici și de militari, autoritățile au luat rapid măsuri pentru a întări disciplina și a preveni cazuri asemănătoare. Generalul Eremia Grigorescu, pe care Sturdza îl aprecia, cum se poate vedea în *Jurnal*, ca un ofițer valoros, a emis, în calitate de comandant al Corpului 4 armată, un ordin de zi în care blama fapta colegului său de până mai ieri, pe care o caracteriza drept o trădare și o crimă, „comisă de un om fără minte, de un nebun". El cerea militarilor din subordine să nu dea curs îndemnurilor venite din partea unui trădător și a unui criminal. „Pentru el și toți de felul lui, scria generalul Grigorescu, care au căzut sau vor cădea în această ispită, chiar spânzurătoarea – pe lângă rușinea lumei și blestemul unei întregi națiuni – va fi prea mică"[438].

Concomitent cu aceste îndemnuri patriotice au fost luate măsuri de supraveghere mai atentă a ofițerilor, iar foștii colaboratori ai colonelui Sturdza au fost mutați la alte unități, fie pe front, fie în interiorul țării[439]. Jurnalul de operații al Diviziei 8 infanterie, consemna laconic: „Colonelul Sturdza Alexandru, fost comandant al acestei divizii, a dezertat la inamic de unde a lansat manifeste către trupe prin care le chema la inamic ca apoi să lupte contra noastră. Trupele noastre s-au purtat cu multă demnitate. S-au luat măsuri severe ca acele manifeste să nu fie citite de trupă sau de ofițeri"[440].

De asemenea, s-au intensificat vizitele pe front ale înalților demnitari militari și civili, s-a încercat o ameliorare a condițiilor de viață pentru marile unități de pe front și din interior. În același timp, ziarele și în special „România", organul de presă oficial al Marelui Stat Major, a publicat o suită de articole privitoare la condițiile foarte grele de trai din lagărele germane[441].

Desigur, autoritățile au declanșat o anchetă, urmată de un proces, a cărui stenogramă poate fi găsită în acest volum. Consiliul de război al Armatei 2 i-a

[436] Octavian C. Tăslăoanu, *op. cit.*, p. 196.

[437] *Ibidem*, p. 195.

[438] *Ibidem*, p. 200-201.

[439] Alexandru Averescu, *op. cit.*, vol. II, p. 112. Generalul Averescu se felicita că a precipitat evenimentele prin mutarea lui Sturdza în interior. Dacă rămânea comandant de divizie. foarte probabil ar fi „creat o stare de lucruri primejdioasă" (*Ibidem*).

[440] AMR, fond 514 (Divizia 8 infanterie), dosar nr. 3 (Jurnal de operații. Registru Istoric), f. 36.

[441] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 47.

condamnat pe Sturdza şi Wachmann la moarte (în contumacie) şi la degradare militară. Cât îl priveşte pe Crăiniceanu, aceeaşi Curte l-a condamnat la 15 ani muncă silnică, dar hotărârea a fost casată de generalul Prezan, deşi Crăiniceanu era fiul surorii sale. Procesul a fost revizuit de Consiliul de război al Armatei 1, Crăiniceanu fiind condamnat la moarte şi apoi executat în faţa propriilor subordonaţi, în Vinerea Mare (31 martie 1917, stil vechi). A avut o atitudine demnă, a refuzat să fie legat la ochi, a sărutat drapelul şi a aşteptat liniştit moartea.

Ca un reflex al acestei triste pagini din Războiul de Întregire Naţională, la 17 martie 1917 (stil vechi), Brigada 7 mixtă a fost desfiinţată prin Ordinul de operaţii nr. 825 al Diviziei 1 infanterie, dat pe baza unor dispoziţii superioare. Unitatea formată şi comandată timp de câteva luni de colonelul Alexandru Sturdza nu mai exista în organica armatei române.

În legătură cu „defecţiunea" colonelului Sturdza, ca să folosim un eufemism, ne vom referi la două probleme ce constituie, în acest stadiu al cercetării, doar ipoteze de lucru.

Prima dintre ele priveşte amploarea acţiunii lui Sturdza. În proces au fost inculpate doar trei persoane, care au şi fost judecate şi condamnate. Dar, în discuţiile cu germanii şi austriecii, Sturdza a arătat că au fost „orientaţi", alţi doi comandanţi de regimente, fără a-i nominaliza, iar mulţi ofiţeri îi împărtăşeau opiniile. În acelaşi timp, în rândurile corpului ofiţeresc, sau măcar într-o parte a lui, fapta colonelului Sturdza „a beneficiat" să spunem aşa de circumstanţe atenuante, anume că el a acţionat din convingere, căutând o cale de salvare din situaţia aproape imposibilă în care se găsea statul român.

Din anchetele ce au urmat reiese faptul că unii ofiţeri au părut să fie la curent cu intenţiile lui Sturdza, facilitându-i indirect soluţia aleasă. Generalii Christescu şi Grigorescu, aşa cum se poate observa în *Jurnal*, au fost persoane apropiate, colonelul Sturdza discutând des cu ei diverse probleme, opiniile lor fiind apropiate în unele privinţe. Cu o seară înainte de a trece la inamic, Sturdza s-a întâlnit cu generalul Grigorescu şi a lăsat să se înţeleagă că este dispus la un gest extrem. Să nu fi bănuit cei doi valoroşi generali ce intenţii are Sturdza, din moment ce îi cunoşteau opiniile, dar şi unele decizii ciudate de până atunci? La această întrebare nu se poate da un răspuns cât de cât sigur. Cert este că ei nu au atras atenţia autorităţilor superioare asupra unor concepţii şi atitudini ale colonelului Sturdza şi au lăsat lucrurile să-şi urmeze cursul. Speculând, se poate presupune că au aşteptat să vadă cum evoluează lucrurile pentru a lua apoi o decizie. Rapida şi justa reacţie a generalului Grigorescu, materializată prin ordinul de zi citat, mai poate avea şi semnificaţia că dorea să arate că nu era amestecat în acţiune, pe care o şi condamna de altfel cu severitate.

Cât privește pe generalul Christescu, neplăcerile ulterioare par să aibă o legătură directă cu fapta lui Sturdza. Contactele directe pe care generalul Christescu le-a avut cu acesta și mai ales aprecierile nefavorabile la adresa regelui Ferdinand, pe care Sturdza le consemnase în *Jurnal*, citit ulterior de Ferdinand, nu au picat deloc bine la Curtea Regală. În plus, în actele găsite la ordonanța lui Sturdza figura și o scrisoare a generalului Christescu, în care acesta consemna diverse neajunsuri ale armatei române și păreri puțin măgulitoare la adresa suveranului. Înlăturarea generalului Christescu de la comanda Armatei 1, în toiul bătăliei de la Mărășești, a fost motivată de conflictul său cu generalul rus A. I. Ragoza, dar nu trebuie neglijate nici aprecierile la adresa regelui[442].

Mai poate fi luat în discuție și generalul Alexandru Gorski, unitatea pe care o comanda fiind vecină cu Brigada 7 mixtă. De altfel, așa cum reiese din *Jurnal*, colonelul Sturdza și colonelul Gorski au avut lungi convorbiri în toamna anului 1916. Înainte de instalarea guvernului Marghiloman, generalul Gorski îi spunea revoltat colonelului Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul că este bănuit că a „traficat cu trădătorul Sturdza". Dar, fapt surprinzător, Gorski a fost numit în guvernul Marghiloman secretar general al Ministerului de Război, ocupându-se de „reabilitarea boșofililor. Ce Dumnezeu să mai cred și eu?"[443] – se întreba malițios aceleași Gheorghe Cantacuzino.

Dar anumite complicități pot fi sesizate și la eșaloane mai mici. De exemplu, locotenent-colonelul Grigore Vasilescu, comandantul Regimentului 2 grăniceri, și căpitanul Bălșan aveau obligația să-l însoțească pe colonelul Sturdza pe tot parcursul vizitei, mai cu seamă că venirea lui într-un sector străin și la o oră relativ târzie nu avea nici o justificare. Bănuieli ar fi trebuit să trezească și ordonanța cu bagajele lui Sturdza, după cum vizitarea unui post înaintat era cel puțin suspectă. Vasilescu nu a adus la cunoștința comandantului Brigăzii 7 mixtă, colonel Ioan Pascu, prezența suitei lui Sturdza în fâșia regimentului său și nici discuțiile pe care le-a avut cu ofițerii[444]. Mulți dintre aceștia fuseseră întrebați anterior de Sturdza, ce vor face în cazul în care vor fi obligați să se deplaseze în Rusia; răpunsul primit, că vor urma regele și guvernul nu a fost de natură să-l mulțumească.

Informația că unii ofițeri ar fi știut despre planurile lui Sturdza a fost consemnată de Alexandru Marghiloman în memoriile sale, sursa fiind locotenentul

[442] Pentru acest episod a se vedea: A.N.I.C, fond Președinția Consiliului de Miniștri.Cabinet militar Ion Antonescu, dosar nr.364, f.2 – 154.; Petre Otu, *Mareșalul Constantin Prezan*,..p.184-194; Gheorghe Mârzescu, *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*, ediție îngrijită și note de Ioan Lăcustă, Curtea Veche, București, 2004, p. 75.

[443] ACNSAS, fond Manuscrise (Gheorghe Cantacuzino), pachet 22, partea a II-a, f. 19.

[444] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 1, f. 1-2.

Wachmann, care i-a mărturisit acest fapt în vara anului 1917, dar a refuzat să dea nume[445].

Coroborate, toate aceste întâmplări ridică un semn de întrebare asupra amplorii acțiunii lui Sturdza, ceea ce poate indica faptul că autoritățile politice și militare au localizat cazul, nedorind extinderea anchetei, ceea ce ar fi amplificat nemulțumirile și așa mari ale corpului ofițeresc. Această opinie circula în teritoriul controlat de inamic, Alexandru Marghiloman fiind cel care a consemnat-o. Tot el a aflat de la un prizonier român, întors în teritoriul ocupat, că acesta „făcea parte dintr-un batalion care, împreună cu ofițerii lui, declaraseră că nu trec Prutul"[446]. Este de așteptat ca extinderea documentării asupra acestui subiect să lămurească mai bine lucrurile.

O a doua ipoteză vizează natura relației dintre colonelul Sturdza și generalul Mannerheim, comandantul Diviziei 12 rusă, cele două mari unități formând, așa cum am arătat, un grup special. Potrivit mărturiilor lui Buttescu, în acel moment, ofițer de legătură la Armata 9 rusă, Mannerheim ar fi declarat la o reuniune la acest comandament că Sturdza îi făcuse „o admirabilă impresie", iar „dacă toți [ofițerii români] ar fi ca colonelul Sturdza, armata aceasta [română] ne-ar fi superioară"[447]. Aceaste cuvinte le-ar fi spus Mannerheim țarinei cu ocazia primirii în vederea înaintării sale. Tot țarina i-ar fi adus la cunoștință fapta lui Sturdza, pe care generalul finlandez nu o credea posibilă. Cum nu o credea nici Buttescu, silit totuși în cele din urmă să accepte tragica realitate.

Având în vedere activitatea ulterioară a generalului Mannerheim, care a contribuit decisiv la crearea statului finlandez[448], s-a speculat că cei doi ar fi fost înțeleși și ar fi cooperat pe Frontul românesc, ambii având o atitudine filogermană[449].

Mai concret, generalul Mannerheim ar fi acoperit retragerile suspecte ale Brigăzii 7 mixtă, n-ar fi luat măsuri și nu ar fi anunțat eșaloanele superioare. Documentele la care am avut acces confirmă buna colaborare dintre cei doi, prețuirea reciprocă, dar pe această bază nu se poate concluziona cert că ar fi existat o cooperare între ei, având drept scop facilitarea înaintării germane[450]. Nici jurnalul lui Mannerheim de pe Frontul român, recent introdus în circuitul științific, nu

[445] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 224.

[446] *Ibidem.*

[447] Mihail Buttescu, *op. cit.*, p. 341.

[448] Pe larg vezi: Mareșalul Finlandei Carl Gustav von Mannerheim, *Memorii*, ediție îngrijită de Dumitru Preda, Adrian Pandea, Editura Militară, București, 2003.

[449] Jean-Noël Grandhomme, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918). Genèse. Aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences. Prologements et perspectives*, Chateau de Vincennes, 1999, p. 702-708.

[450] AMR, fond Brigada 7 mixtă, dosar nr. 34, f.71.

aduce clarificările necesare pentru ca ipoteza avansată şi susţinută mai ales pe filieră franceză să poată fi confirmată.

Încet, încet gestul lui Sturdza a trecut pe un plan secund, alte evenimente, mult mai importante, venind pe agenda conducerii politice şi militare a României. Este vorba, în primul rând de revoluţia din Rusia, de procesul din ce în ce mai vizibil de destrămare a armatei ruse, de intrarea Statelor Unite ale Americii în război, de pregătirea marii ofensive a forţelor române şi ruse etc. Dar fapta lui a rămas ca o cicatrice greu vindecabilă, mai ales că ecoul iniţiativelor sale din Germania, Austro-Ungaria şi teritoriul ocupat ajungeau şi la trupele române care zăgăzuiau printr-un efort imens, ofensiva adversarului de la porţile Moldovei. Destinul României şi, fără îndoială, şi soarta lui Sturdza atârnau de rezultatul acestei teribile confruntări.

Planuri, speranţe...

După eşecul înregistrat în privinţa trecerii trupelor române la inamic, Sturdza a acţionat pentru materializarea celui de-al doilea plan al său, respectiv formarea unui corp de voluntari din prizonierii români aflaţi în lagărele germane şi austro-ungare. În acest scop s-a întâlnit cu diverşi lideri politici şi militari ai Puterilor Centrale, încercând să obţină sprijin pentru aplicarea planului său[451]. Între alţii, s-a întâlnit cu generalul Ludendorff, adjunct al şefului Marelui Cartier General german, căruia i-a făcut o bună impresie, cu generalul Hans von Seeckt, cu Hilmar von dem Bussche, fostul ministru german la Bucureşti etc. De asemenea, a avut discuţii cu Alexandru Beldiman, fostul ministru al României la Berlin, de care îl lega o veche prietenie, şi cu Constantin Stere, om politic care s-a pronunţat constant asupra necesităţii alăturării României în război alături de Puterile Centrale. În luna martie 1917, Stere a vizitat Viena şi Berlinul încercând să obţină sprijin pentru ideile sale, materializate într-un memoriu pe care l-a transmis oficialităţilor din cele două ţări. El dorea o „uniune" cu Austria, idee împărtăşită în mare parte de Alexandru Marghiloman şi Titu Maiorescu. Din acest punct de vedere, ideile lui Stere veneau în continuarea planului lui Aurel Popovici de dinainte de război. Concepţia lui era că statul român trebuia să se lege de „Mitteleuropa" printr-o uniune personală, împăratul austriac sau fiul acestuia urmând să devină şi rege al României. În acest fel se va evita situaţia ca românii să devină obiectul

[451] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 52-57.

competiției dintre germani și ruși[452]. Stere era convins că astfel „blocul român Ardeal – România Mare se va strânge"[453].

De altfel, oamenii politici de la București au discutat intens în primăvara și vara anului 1917 problema schimbării dinastiei de pe tronul României. S-au conturat trei variante. Prima dintre ele era de sorginte autohtonă, tronul urmând să fie preluat de unul dintre fiii lui Ferdinand, Carol, declarat prinț moștenitor, sau Nicolae. O a doua era varianta austriacă, prin încoronarea ca suveran al României a împăratului Carol, a fiului sau a fratelui acestuia. În sfârșit, a treia era legată de Germania, în acest caz procedându-se la înlocuirea regelui Ferdinand I cu fiul kaiserului Wilhelm – prințul Friedrich Eitel – sau cu nepotul său – prințul Friedrich Wilhelm de Hohenzollern. Aceste proiecte puteau fi materializate doar în condițiile în care armata română ar fi fost înfrântă, iar România ar fi fost scoasă din război și ar fi încheiat pacea separată cu Puterile Centrale.

Toate aceste discuții și proiecte – mai mult sau mai puțin adecvate realităților – ale oamenilor politici atașați de Puterile Centrale, aveau legături cu planurile lui Sturdza care, în pofida disputelor din rândul autorităților germane și austro-ungare, a primit permisiunea de a vizita lagărele de prizonieri.

În primăvara anului 1917, colonelul Sturdza, singur sau însoțit de locotenentul Wachmann, a fost în lagărele de la Dänholm, Schwarmstedt, Lamsdorf, Stralsund, Krefeld. Atitudinea prizonierilor români față de tentativele lui Sturdza, care flutura ideea punerii lor în libertate și a transferului lor în teritoriul ocupat, a fost în general de respingere. Semnificative pentru poziția celor mai mulți dintre prizonierii români sunt cele întâmplate în lagărul de la Schwarmstedt și relatate în memoriile sale de un martor ocular, Constantin C. Popian[454].

În lagărul de la Schwarmstedt, Sturdza a stat o săptămână, ducând o intensă muncă de lămurire. Din totalul de circa 700 de prizonieri, a reușit să corupă circa 40 % dintre ei, majoritatea ofițeri de rezervă, învățători. A obținut aprobarea conducerii lagărului pentru o adunare a tuturor prizonierilor cu scopul de a ține un discurs înflăcărat. Comandantul lagărului a împărțit prizonierii în două grupe, cei care s-au opus și cei care au acceptat propunerea. Colonelul Sturdza era un orator mai mult decât mediocru, cu toate că în conversațiile individuale sau în grupuri mai mici făcea o puternică impresie prin modul său de a vorbi. Într-un moment de rumoare și proteste, s-a desprins din front locotenentul aviator Ale-

[452] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 174.

[453] *Ibidem.*

[454] Vezi: Constantin C. Popian, *Amintiri din viața militară. Jurnale de război și din prizonierat*, ediție îngrijită, note și comentarii de Liviu Dragu Popian, prefață de colonel (r) Dumitru Roman, Editura Militară, București, 2007.

xandru Cantacuzino-Paşcanu, care, revoltat de cele auzite, s-a repezit la Sturdza, i-a rupt epoleţii şi l-a scuipat[455]. Era gata să izbucnească un incident major, potolit de comandantul lagărului prin încărcarea mitralierelor şi printr-o scurtă cuvântare în care a spus că în calitate de ofiţer german aproba acţiunea lui Sturdza, dar în calitate de cetăţean german îl felicita pe Paşcanu[456]. Impresia a fost puternică şi amplificată şi de faptul că Paşcanu şi Sturdza erau rude. Activitatea lui Sturdza a creat dispute în rândul militarilor români, prizonieri în lagările germane şi austro-ungare, unii dintre ei acceptând oferta. Între aceştia s-a aflat şi Andrei Livezeanu, devenit un fel de mână dreaptă a lui Sturdza[457].

Ofiţerii care au acceptat propunerile lui Sturdza au primit apelativul de „trădători" din partea celorlalţi, care au rezistat tentaţiei, ajungându-se chiar la incidente. La plecarea unui convoi din lagărul de la Krefeld, cineva de la un etaj superior a vărsăt în capul celor care ieşeau pe poartă o oală cu cenuşă, gest dublat de un cor de huiduieli[458].

Parte dintre militarii eliberaţi din lagărele germane şi austro-ungare au fost aduşi în teritoriul ocupat, dar aici venirea lor a generat şi alte probleme legate de cazarea, întreţinerea şi echiparea lor. Foarte bine informat, Alexandru Marghiloman nota că sosirea lor „a întărâtat pe toată lumea şi misterul de care este înconjurată deşteaptă bănuielile"[459]. Un exemplu este oferit de I.C. Filitti, membru al Academiei Române şi ofiţer dispărut în condiţii suspecte la Focşani, pentru a fi regăsit apoi în Bucureşti, ocupând diverse funcţii. O serie de doamne din înalta societate bucureşteană, în frunte cu Didina Cantacuzino, au organizat la 15 august 1917 o ceremonie, urmată de un recviem pentru cei căzuţi. Au fost invitaţi şi ofiţeri, foşti prizonieri în lăgărele Puterilor Centrale. „S-a încins între aceştia,

[455] *Ibidem*, p. 165-168.

[456] *Ibidem*, p. 167. Alexandru Cantacuzino-Paşcanu s-a născut la 8 ianuarie 1891 la Botoşani şi a devenit sublocotenet în arma cavalerie în 1912. A fost avansat locotenent la 1 august 1915. Deşi ofiţer de cavalerie, el a îmbrăţişat arma aviaţie, fiind unul dintre creatorii acesteia. În timpul campaniei din 1916 a fost comandant de escadron. S-a retras din serviciul activ în anul 1921.

[457] Andrei Livezeanu s-a născut în 1873, la Olăneşti; el era avocat în viaţa civilă şi, prin urmare, ofiţer în rezervă. Înainte de război a fost director al revistei „Domnia legii", iar în perioada interbelică a devenit decanul baroului de avocaţi din Vâlcea, apoi deputat (1926) şi senator (1928). A decedat în 1933.

[458] Constantin C. Popian, *op. cit.*, p. 189.

[459] Alexandru Margiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 222. Numărul celor sosiţi la 10 august 1917 este indicat diferit de unii memorialişti. De pildă, Marghiloman vorbeşte de 60 de persoane, iar Anibal Stoenescu de 100 (Cf. Anibal Stoenescu, *Din vremea ocupaţiei*, Atelierele Grafice Socec&Co., Bucureşti, 1927, p. 98). Ei au fost cazaţi mai întâi în hotelul „Braniştе" din Calea Griviţei, apoi au fost mutaţi în cazematele fortului Mogoşoaia pentru executarea tuturor formalităţilor de punere în libertate.

notează Filitti, nelipsita ceartă între francofili şi germanofili şi agapa tovărăşească s-a sfârşit cu bătăie"[460].

Ofiţerii aduşi de Sturdza din Germania erau repartizaţi în oraşele de provincie şi li se dădeau o serie de funcţii. Erau însă puşi să semneze o declaraţie prin care se angajau să nu lupte împotriva Puterilor Centrale, să nu comploteze împotriva intereselor germane, să nu desfăşoare activitate politică, să nu facă propagandă, să nu părăsească teritoriul ocupat, să nu discute evenimentele militare de pe diverse fronturi. Cei care încălcau asemenea angajamentre erau pasibili de condamnare la moarte. În cazul în care se va face pace separată, fiecare va găsi azil în una din ţările Triplicei, dacă ar fi siliţi să părăsească ţara. În acest caz familiile lor primeau o pensie viageră[461].

În ţară a sosit şi Sturdza, dar prezenţa lui a fost foarte discretă, cel puţin într-o primă perioadă, el locuind în Capitală la hotel „Bratu", la Mogoşoaia, la Buftea şi, într-un final, la Piteşti. Prefectul Poliţiei Capitalei, Al. Tzigara-Samurcaş, se plângea că Sturdza s-a ascuns şi de el. Sabina Cantacuzino nota şi ea că Sturdza „lucra în birourile Ministerului de Interne, indignând pe cei care erau nevoiţi să se ducă acolo"[462].

Marghiloman l-a întâlnit absolut întâmplător, Sturdza scuzându-se că nu l-a vizitat deoarece nu putea să se arate „câteva zile". El a încercat să obţină aprobarea liderului conservator pentru acţiunile sale, dar Marghiloman a replicat că nu ştie nimic şi nu i s-a spus nimic[463].

Prezenţa lui Sturdza la Bucureşti a fost probabil legată de cel puţin două evenimente. Este vorba în primul rând de marile încleştări de la porţile Moldovei în care se juca soarta României. Marghiloman nota impresia generală a bucureştenilor că se căutau ofiţeri „pentru a fi trimişi ca emisari pe lângă soldaţii noştri din Moldova, spre a-i decide să se predea"[464]. Pia Alimăneştianu scria şi ea că Sturdza „a sosit cu un număr de ofiţeri români, cei mai mulţi evrei, spre a face propagandă printre prizonierii de aici în vederea alcătuirii unei armate, care să meargă împotriva celei din Moldova"[465].

Dar nu era numai o impresie, Wachmann declarând că proiectul lor era să formeze o armată pentru a ataca frontul moldovean. Aceeaşi idee a fost repetată şi de Sturdza într-o cuvântare ţinută la Piteşti, în toamna anului 1917, în faţa unor

[460] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 96.

[461] Pia Alimăneştianu, *Însemnări din timpul ocupaţiei germane*, Imprimeriile Indepedenţa, Bucureşti, 1929, p. 114-115.

[462] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 111.

[463] Alexandru Margiloman, *op. cit.*, vol. II, p.221.

[464] *Ibidem*, p. 223.

[465] Pia Alimăneştianu, *op. cit.*, p.99.

ofiţeri, foşti prizonieri. Armata creată ar fi avut misiunea „să cucerească Moldova şi în urmă Basarabia"[466].

Alexandru Sturdza a negat, ulterior, aşa cum se poate constata din scrisoarea din 1920, redată în acest volum, faptul că ar fi avut intenţia creării unei armate care să lupte împotriva fraţilor. El a subliniat că acţiunea lui avea drept scop eliberarea din lagărele de prizonieri a unui număr cât mai mare de militari. Dar izvoarele istorice şi mărturiile îl contrazic.

Mai era un alt motiv important al prezenţei sale în Bucureşti, în teritoriul controlat de Centrali. În vara anului 1917, în condiţiile aceloraşi înfruntări, s-a pus serios problema organizării unui guvern al oamenilor politici rămaşi la Bucureşti, condus fie de Petre P. Carp, fie de Alexandru Beldiman. S-a şi redactat un manifest pro-Carp, care a fost distribuit în ţară pentru a fi organizat un fel de plebiscit[467]. Problema unui guvern Carp sau Beldiman a fost o cerinţă expresă a ocupanţilor şi a divizat lumea politică de la Bucureşti. Alexandru Marghiloman nu era de acord cu ideea, de teamă că putea pierde şefia Partidului Conservator.

Referitor la componenţa eventualului guvern, după cum nota Marghiloman, circulau zvonuri insistente potrivit cărora Alexandru D. Sturdza era desemnat să fie ministrul de război, idee ce nu era împărtăşită de unii lideri, având în vedere că acesta trecea în faţa multor militari ca dezertor[468]. Acelaşi Marghiloman aprecia că această idee era una dintre „extravaganţele lui Carp"[469].

Raporturile dintre Carp şi ginerele său au fost totuşi complexe. După trecerea sa la inamic, Sturdza i-a scris socrului său despre necesitatea unei acţiuni de forţă, echivalentă cu o lovitură de stat, care să scoată ţara din gheara ruşilor, dar liderul conservator a fost destul de prudent. Când Petre P. Carp a crezut că trebuie să se implice mai mult, acceptând în vara anului 1917 să preia şefia unui guvern, colaborarea cu Sturdza a părut utilă, el avânsând ideea amintită mai sus. Mai mult, la începutul anului 1918, Carp ar fi avut intenţia să viziteze Berlinul şi l-a inclus în delegaţie şi pe ginerele său, alături de Alexandru Beldiman şi de Alecu Pisoski[470].

[466] Alexandru Margiloman, *op. cit.*, vol. II, p.282.

[467] *Ibidem.* Documentul avea următorul conţinut: „Subsemnaţii cetăţeni, având convingerea că împrejurările prin care trece ţara, acţiunea D-lui Petre P. Carp e singura în stare a reda României situaţia pierdută, îi încredinţăm sarcina de a apăra drepturile noastre în negocierile ce se vor deschide pentru dobândirea păcei dorită de toţi". Pentru problema guvernului P.P. Carp vezi şi: Şerban Rădulescu-Zoner, Beatrice Marinescu, *Bucureştii în anii Primului Război Mondial. 1914-1918*, Editura Albatros, Bucureşti, 1993, p. 186-195.

[468] Alexandru Margiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 211.

[469] *Ibidem*, p. 210.

[470] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 119.

Sturdza ar fi trebuit să regleze problemele militare[471]. Carp nu a mai plecat la Berlin, misiunea revenind lui Alexandru Beldiman, dar Sturdza se lăuda că el l-a trimis pe fostul diplomat în capitala Germaniei[472], fapt ce arată că în toate planurile şi proiectele urzite în Bucureştii sub ocupaţie germană colonelul Sturdza a avut un rol deloc neglijabil.

Ulterior, raporturile au devenit mai reci, după ce Petre P. Carp a aflat detalii despre fapta ginerului său, furnizate chiar de fiii săi, Grigore şi Ion Carp, demobilizaţi după încheierea aranjamentelor de pace separată cu Puterile Centrale. Sosind în Capitală şi constatând că Sturdza era găzduit în casa lui Carp, ei au relatat întreaga poveste din iarna anului 1917, ceea ce l-a determinat pe venerabilul „conu Petrache" să declare fiilor săi că „a fost indus în eroare şi nu a cunoscut nimic din cele întâmplate. Alexandru Sturdza a fost silit să părăsească Bucureştii"[473].

Până la acest eveniment Sturdza a rămas în Capitala ocupată, dar situaţia lui a devenit din ce în ce mai lipsită de perspectivă, după ce armatele române şi ruse au respins ofensiva Puterilor Centrale. În toamna anului 1917, Sturdza a criticat ideea unor negocieri de pace separată cu România, ce urma să menţină dinastia. Lovitura de stat de la Petrograd (25 octombrie/7 noiembrie) a reprezentat pentru Sturdza o ultimă speranţă, mai ales că germanii îl consultaseră înainte de a decide declanşarea negocierilor de armistiţiu.

Încheierea armistiţiului de la Focşani (26 noiembrie/9 decembrie 1917) a schimbat în bună măsura perspectiva. La începutul anului 1918, Sturdza s-a întâlnit cu Raymund Netzhammer, informându-l că discuţiile dintre românii din teritoriul ocupat cu delegaţii din Moldova nu au ajuns la nici un rezultat, Ion M. Mitileneu[474], delegatul guvernului român, limitându-se la generalităţi. După opinia lui Sturdza, autorităţile de la Iaşi mai credeau în victoria Antantei. Cu acest prilej, Netzhammer a mai aflat că Petre P. Carp era nemulţumit de germani, motivul fiind că aceştia ezitau în ceea ce priveşte schimbarea dinastiei. „Colonelul, conchidea Netzhammer, preferă şi el înlocuirea celei vechi"[475].

Alexandru Sturdza a fost în preajma germanilor şi în timpul negocierilor de la Buftea, după cum relatează Constantin Argetoianu în memoriile sale. Maiorul Toma Dumitrescu l-a întâlnit, în ziua de 23 februarie 1918 (stil vechi), în birourile

[471] Alexandru Margiloman, *op. cit.*, vol. II, p. 282.

[472] *Ibidem*, vol. III, p. 58.

[473] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p.158. Sabina Cantacuzino a aflat aceste detalii de la o bună prietenă, Anicuţa Florescu.

[474] Ion M. Mitilineu (1858-1946) a fost prefect al poliţiei din Bucureşti (1911-1913), ministru al justiţiei în guvernul condus de Alexandru Averescu (1918) şi ministru de externe (1926-1927) în al treilea guvern Averescu.

[475] Raymund Netzhammer, *op. cit*, vol I, p. 754.

OKM [*Oberkommando Mackensen*]. Intrase în birourile maiorului Hel, iar pe un scaun se găsea Sturdza, fostul său profesor din Şcoala Militară A fost, notează Argetoianu, un moment greu pentru cei trei ofiţeri. Sturdza a ieşit fără să salute; nici Dumitrescu nu a salutat. Maiorul german, jenat, i-a spus lui Toma Dumitrescu: „Pricep sentimentele d-tale, domnule maior. Din nenorocire, necesităţile războiului ne obligă să frecventăm câteodată şi astfel de canalii. Vă rog să primiţi scuzele mele"[476]. Cele spuse de maiorul german arătau încă o dată răceala manifestată de germani şi de austro-ungari în cazul său. Ei l-au primit, sperând că vor rezolva o problemă militară presantă, dar în sinea lor l-au privit cu multă condescendenţă.

Odată cu sosirea militarilor demobilizaţi în teritoriul ocupat, ostilitatea faţă de Sturdza a crescut, ca urmare şi a unor măsuri ale autorităţilor de ocupaţie. Ele au redactat o broşură dedicată acestora, intitulată *Bine aţi venit*, ce conţinea atacuri la adresa celor care au declanşat războiul. În schimb, erau lăudaţi cei care se pronunţaseră sau acţionaseră pentru alăturarea ţării Puterilor Centrale. Documentul pleda pentru disculparea lui Sturdza, acţiunea lui fiind una de salvare a patriei de „ar fi fost îngăduit să deschidă fruntaria germană"[477].

În aceste condiţii, întrucât circulau zvonuri privind chiar asasinarea sa, Alexandru Sturdza a fost nevoit să ia în calcul părăsirea teritoriului românesc, sugestia venind chiar de la mareşalul August von Mackensen. La 19 martie 1918, el a plecat din Bucureşti, stabilindu-se în Germania[478]. Înainte de plecare, a predat chitanţele şi registrele Asociaţiei muzicale, pe care o prezidase până atunci[479].

Cu toate acestea, Alexandru Sturdza a rămas în atenţia germanilor, aceştia insistând ca în textul tratatului de pace să se prevadă o amnistie, de care să beneficieze Sturdza. Dar, în pofida presiunilor, acest lucru nu a fost posibil; totuşi germanii au insistat pe lângă guvernul Margiloman ca Sturdza să-şi păstreze gradul de colonel[480]. Acesta a revizuit multe sentinţe date de autorităţile militare şi civile, „reabilitând" pe mulţi dintre cei care nu-şi făcuseră datoria în anii 1916-1917. Dar condamnarea lui Sturdza a rămas, foarte probabil ca urmare a opoziţiei regelui Ferdinand şi a lui Ionel Brătianu.

Duminică 6/19 ianuarie 1919, în cadrul unei şedinţe furtunoase, Alexandru D. Sturdza a fost exclus şi din „Jockey Club", asociaţie de elită din România ante-

[476] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri, volumul al IV-lea. Partea a V-a (1917-1918)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 216.

[477] Apud Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 157.

[478] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 57.

[479] Sabina Cantacuzino, *op. cit.*, p. 158.

[480] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 136.

belică. Printre cei excluşi se mai aflau Lupu Kostake, Al. Darvari, G. Strat ş.a.[481]. După propriile mărturisiri, confirmate de unele izvoare şi mărturii, Sturdza a avut intenţia să se alăture trupelor române care luptau împotriva Ungariei bolşevice, în primăvara şi vara anului 1919, desigur, ca o măsură de reabilitare. A călătorit până la Cluj şi i-a adresat o scrisoare lui Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent al Transilvaniei, probabil pentru a i se permite să se alăture acţiunilor armatei române. A încercat prin prieteni, după cum mărturisea, să se pună în legătură cu generalii Averescu şi Răşcanu, cu scopul de a se înrola ca simplu ostaş, sub alt nume, oriunde[482]. Aceste demersuri nu au fost încununate de succes, astfel că Alexandru Sturdza a rămas proscris pentru ţara sa.

Un „mort" printre vii. Suferinţele şi speranţele exilului

După ce a părăsit România, Alexandru Sturdza a locuit în Germania, având statut de refugiat. O vreme s-a adăpostit în casa lui Alexandru Beldiman din Charlottenburg, care la rândul lui a ales calea exilului, apoi la un prieten al lui Beldiman din Thuringia[483]. La jumătatea anului 1919, soţia şi cei trei copii (Sandu, Ioan şi Dimitrie) i s-au alăturat, cei doi stând în München, iar copii urmând şcoala. Sturdza a refuzat să accepte sugestia ce i s-a făcut de a emigra cu toată familia şi de a se stabili în Germania, începând o viaţă nouă[484]. În acelaşi timp, soţia sa, Elisabeta, n-a acceptat să dea curs dorinţei exprimate de familie de a divorţa. Familia nu a rămas definitiv în Germania, mai mult ca sigur din cauza averii din România ce trebuia administrată, aceasta fiind principala sursă de venit. Elisabeta Sturdza a fost cea care şi-a susţinut soţul atât moral, dar şi material, trudind cu răbdare şi tenacitate la prosperitatea moşiei de la Ţibăneşti, atât cât puterile ei şi vremurile deloc limpezi i-au permis. Dud – cum o alinta Alecu Sturdza pe soţia sa – „se supraobosește şi este chinuită de alţii cu umilinţe", conştientiza cu amărăciune soţul său, apreciind faptul că dovedea „atâta fidelitate şi un eroism demn de un bărbat"[485].

[481] I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 150.

[482] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 3 (2)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Basil Dimitropol)

[483] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 60. Sabina Cantacuzino scrie că Beldiman şi Sturdza au făcut schimb de locuinţă, primul cedând pe cea de la Berlin, iar cel de-al doilea pe cea de la Bucureşti.

[484] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 3 (2)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Basil Dimitropol).

[485] *Ibidem.*

În primii ani de după război, Alexandru Sturdza a întreprins demersuri pentru a obține din partea autorităților române o rezolvare a situației sale, apelând la avocatul Basil Dimitropol. Acesta era implicat în procesul foștilor prizonieri de la Krefeld, judecat în primii ani postbelici. Evident, Sturdza era și el inculpat în acest proces. Ziarul „Universul" din 12 decembrie 1920, informa că, în timpul dezbaterilor, Basil Dimitropol a citit o lungă scrisoare primită de la fostul colonel prin intermediul soției sale[486]. Sturdza se apăra de acuzația de dezertare și trădare și făcea un istoric al acțiunilor și intențiilor sale în timpul războiului.

Tot în 1920 a trimis în țară un memoriu, speranțele fiindu-i legate de o atitudine favorabilă a ministrului de război, generalul Ioan Răşcanu. În scrisoarea către avocatul Dimitropol, din 21 aprilie 1921, Sturdza era mișcat că Răşcanu îi mai păstra o amintire în virtutea acelui schimb de scrisori într-o problemă în care opiniile lor au coincis, căci „sufletele noastre ardeau în jurul aceluiași dor pentru ridicarea și însănătoșirea Țării". Chiar dacă relațiile au devenit ulterior reci, Sturdza declara că se preda „cu ochii închiși pe mâna generalului; așa cum el va sfătui, sunt hotărât să fac fără sfială"[487].

Nu-și făcea totuși prea mari iluzii deoarece știa că în țară avea advesari înveșunați, unii de pe vremea când trăia părintele său – frații Ionel și Vintilă Brătianu, Em. Culoglu, Take Ionescu ș.a. Fusese apropiat, scria aceluiași Dimitropol, de generalii Averescu și Christescu, precum și de alți numeroși ofițeri mai tineri, care, probabil, că îl condamnau. Din lumea civilă, ținea mult la „Neculae Iorga, din cauza inimii sale și fiindcă el este un om curat". Era conștient că situația lui față de familia regală era foarte grea, agravată și de faptul că *Jurnalul*, scris în timpul campaniei din anul 1916, a ajuns în mâinele suveranului. Aprecierile de acolo, consemnate în momente de mare cumpănă, constituiau fără îndoială o ofensă personală și nu știa dacă viitorul îi va rezerva șansa să îndrepte lucrurile[488]. Oricum, Sturdza a înaintat o cerere Legației române din Germania, pentru a i se elibera un pașaport „bun pentru întoarcerea mea în România"[489].

Încercările nu au avut succes, astfel că a trebuit să se rostuiască în Germania. Dar, era sfâșiat de drama sa sufletească și îl chinuia dorul de țară. „Am cetit cu emoțiune ceea ce mi-ați scris, mărturisea lui Basil Dimitropol. Mă topeam de dor în așteptarea unui semn, ca acela care mi-a venit prin D-voastră din Țară; dar nu venea; în fine, a venit." „Dorul Țării mă topește", continua el și îi venea din ce în ce

[486] *Ibidem*, Arhiva D. A. Sturdza, V, acte 74.

[487] *Ibidem*, Corespondență, S 3 (1)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Basil Dimitropol).

[488] *Ibidem*.

[489] *Ibidem*, S 3 (3)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Basil Dimitropol).

mai greu să „vegeteze" acolo unde se găsea, întrucât nu putea face nimic folositor comunității din care provenea[490].

Sturdza a explicat pe larg avocatului Dimitropol motivația adâncă a gestului său, sperând ca acesta să reușească „a convinge pe frații noștri că ceea ce apare astăzi ochilor lumii ca o crimă este, în realitate, o jertfă făcută cu inima curată, cu abnegațiune și din dragoste pentru Țară și Neam". Rezolvarea situației sale comporta, după opinia sa, o parte juridică și o parte, foarte gravă, morală și socială, ce avea o mare importanță pentru familia lui și pentru urmașii săi. Dorința lui era ca înainte de a muri sau prin moartea însăși, pentru că lua în calcul și varianta sinuciderii, să se dovedească că „oștirea și Țara nu au fost împovărate cu un fiu necredincios și că ceea ce apare astăzi ca infidelitate și împietate este pornit din contra din credință și dragoste înflăcărată și fanatică pentru Țară și Neam"[491].

Era conștient, în același timp, de ceea ce însemnau suferințele exilului, care „erau mari, multe și amare. Dacă a suferi însemnează a ispăși erori și păcate, atunci totul ar fi cu prisosință expiat"[492].

Era pregătit să sufere cu tărie, dar și să spere. Este ceea ce a făcut timp de două decenii, departe de pământurile natale pe care le-a purtat cu reliogizitate în suflet.

În anii '20, Sturdza, împreună cu familia, a locuit în München, lucrând – conform surselor cunoscute – fie la o bancă elvețiană, fie la un institut de biologie. Cei trei fii au locuit cu el, fiind ocupați cu școala, iar soția făcând naveta între România și Germania. Elisabeta stătea vara mai mult în țară, pentru administrarea moșiei de la Țibănești, iar iarna locuia cu Sturdza[493].

La 15 noiembrie 1929, Sturdza l-a vizitat pe Raymund Netzhammer, veche cunoștință din Bucureștii tinereților sale, pentru a-și exprima fidelitatea, atașamentul și gratitudinea pentru înțelegerea și sprijinul de care s-a bucurat din partea acestei înalte fețe bisericești[494]. Netzhammer se stabilise în anul 1927 pe insula Werd de pe Rin, o posesiune a mânăstirii Einsiedeln, înființată în anul 958, unde și-a petrecut tot restul zilelor până la moartea sa, survenită la 18 septembrie 1945[495].

Anul 1930 a fost unul care a schimbat coordonatele exilului lui Alexandru D. Sturdza. În primăvară s-a întâlnit, la Ulm, cu generalul Averescu, care va deveni,

[490] *Ibidem*, S 3 (2)/CMV (Alexandru D. Sturdza către Basil Dimitropol).
[491] *Ibidem*
[492] *Ibidem.*
[493] Glenn Torrey, *op. cit.*, p. 61.
[494] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1 593.
[495] *Ibidem*, p. 1 585.

nu peste mult timp, mareşal, întrevederea concentrându-se asupra unei posibile amnistii, mai ales că regele Ferdinand şi Ion I. C. Brătianu, cei mai mari adversari ai lui Sturdza, muriseră în 1927. Averescu a spus că situaţia politică nu permitea acest lucru, deşi poate că lumea militară autohtonă ar fi fost de acord[496].

Al doilea eveniment a fost venirea intempestivă a lui Carol al II-lea pe tron, ceea ce a creat speranţe într-o turnură favorabilă a evenimentelor, ştiut fiind că amândoi au avut acelaşi duşman implacabil – Ion I. C. Brătianu. Reamintim faptul că fostul prinţ moştenitor Carol a fost decăzut din drepturile sale de liderul liberal Ionel Brătianu, acesta considerând că este nedemn de a fi pe tronul regilor Carol I şi Ferdinand[497].

La 13 iunie 1930 îi îndemna pe fiul său Sandu să ajungă la noul rege, firește, printr-un intermediar, şi să spună că tatăl său i-a poruncit să se prezinte pentru a-i transmite respectele sale, ca fiu şi urmaş al marelui om politic Dimitrie A. Sturdza. „Eu cunosc pe rege – scria Alexandru Sturdza – şi ştiu că este în stare a face ceva bun de tot, de va fi bine secondat"[498]. Îi indica fiului său să nu se gândească prea mult la viitor, pentru că acesta trebuie coroborat cu prezentul, iar dacă „acest prezent promite ceva pentru viitor, el trebuieşte menţinut şi stabilizat pentru ca ţara să se reorganizeze în lăuntrul său; astfel vom da de mal în mijlocul haosului în care trăim"[499].

La 19 iunie 1930, Sturdza a revenit cu o altă scrisoare către Sandu, afirmând că nu vrea să-l pună în conflict lăuntric în legătură cu eventuala audienţă la rege, sfătuind-l să procedeze cum trebuie. Totodată, îşi manifesta dorinţa de a face personal o vizită la noul suveran, iniţiativă pe care o credea necesară. Nu lipsită de interes era şi viziunea lui Alexandru Sturdza despre viitorul lui Mihai, fiul lui Carol, care a domnit sub regenţă în perioada 1927-1930 şi a fost proclamat apoi, după o idee a lui Mihail Manoilescu, „Voievod de Alba Iulia". El considera că, în interesul viitorului României, Mihai „ar trebui, când el va atinge vârsta de 13-14 ani, să nu mai rămână unde este, ci să fie educat pentru vremurile de azi, amestecat cu alţii, sub supraveghere înţeleaptă, fără militari şi oameni de curte bizantină"[500]. În opinia sa, Şcoala de la Salem, unde era pe cale să se încadreze, reprezenta una

[496] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 61.

[497] Pe larg vezi: Ioan Scurtu, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996; Mihai Manoilescu, *Memorii*, vol I, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi indice de Valeriu Dinu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, p.95-195.

[498] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 2 (4)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 13 iunie 1930).

[499] *Ibidem.*

[500] *Ibidem*, S 2 (5)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 19 iunie 1930).

dintre soluții pentru pregătirea viitorului suveran al României, el urmând să fie *head-master*[501].

În iulie 1930 îi scria lui Sandu, fiul său preferat, cu acesta a avut cea mai lungă corespondență, că a fost contactat de un atașat al Legației române de la Berlin, Marcu, acesta declarând că îl cunoaște. Diplomatul român i-a cerut să-și scrie memoriile și să țină la Berlin o serie de conferințe. Sturdza a refuzat aceste oferte, apreciind că se va „mișca" doar în momentul în care regele și guvernul român îi vor permite acest lucru. Cât privește memoriile, el le considera inutile din orice punct de vedere, spre o asemenea concluzie ducându-l și producțiile de acest fel, apărute după război, multe fiind în flagrantă contradicție cu adevărul istoric[502].

Fără îndoială, evenimentul central al anului 1930 a fost mutarea lui Alexandru Sturdza, în luna septembrie la Überlingen și angajarea lui la școala secundară de la Spetzgart, ce făcea parte din Schule Schloss Salem, în Baden Württemberg, înființată în 1920 de către Kurt Hahn și Prințul Maximilian von Baden.

Kurt Hahn (1886-1974) este considerat un geniu al științei pedagogice, întemeietor al unei concepții noi despre educația tinerilor[503]. S-a născut într-o familie de intelectuali evrei din Berlin, tatăl său fiind un antreprenor de succes. A studiat la universitățile din Berlin, Heidelberg, Freiburg și Gottingen și apoi, din 1910 până în 1914, a urmat cursurile Facultății Christ Church de la Universitatea Oxford, din Marea Britanie. S-a întors acasă pe 1 august 1914, iar după două zile, guvernul de la Londra a declarat război Germaniei. În cursul primei conflagrații mondiale a fost mobilizat în cadrul Ministerului de Externe german, primind sarcina să analizeze presa din țările inamice.

Spre sfârșitul conflictului, Kurt Hahn a devenit secretarul prințului Maximilian von Baden, moștenitorul Marelui Ducat al Badenului și ultimul prim-ministru al celui de-al Doilea Reich. Între cei doi s-au stabilit relații de prietenie, astfel că, după război, confruntați cu situația grea a tineretului german, prințul von Baden l-a sprijinit pe Hahn să-și materializeze ideile. El înființat școala într-o aripă a mânăstirii din Salem, localitatea de reședință a prințului. Principiile ei de funcționare porneau de la ideile lui Platon potrivit cărora școala nu trebuie să fie doar o curea de transmisie a cunoștințelor, ci trebuie, în primul rând, să educe, să formeze caractere, personalități. Ea se adresa copiilor proveniți din familii bogate, dar existau burse și pentru cei cu venituri modeste. Programul de funcționare a școlii a fost sintetizat în șapte principii, numite și legile de la Salem dintre care amintim: crearea de posibilități pentru tineri de a se descoperi pe ei înșiși și de a fi ca-

[501] *Ibidem*, S 2 (167)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – iulie 1930).

[502] *Ibidem*, S2 (166)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – iulie 1930).

[503] Detalii pe *www.kurthahn.org*, consultat la data de 1 septembrie 2011.

pabili să înfrunte dificultăţile vieţii; oferirea oportunităţii tinerilor de a cunoaşte atât victoria, cât şi eşecul; punerea binelui comun deasupra intereselor personale; oferirea de timp tinerilor pentru tăcere şi contemplaţie; dezvoltarea imaginaţiei şi a abilităţilor de planificare; practicarea sporturilor; conştientizarea de către tinerii din clasele suprapuse a consecinţelor dăunătoare ale privilegiilor de care dispun.

Sturdza a primit invitaţia din partea lui Hahn de a preda pentru început istoria şi limba franceză la Şcoala secundară de la Spetzgart/ Überlingen, cu toate că i-ar fi convenit să fie angajat la cea superioară de la Salem, ce pregătea elevii mari, unde erau condiţii mai bune (leafă şi locuinţă în şcoală) şi unde studiau şi cei doi fii mai mici (Ioan şi Dimitrie). A fost nevoit să accepte totuşi această variantă, cu minime avantaje materiale. Nu primea leafa, de aceea o ruga pe Elisabeta să-i trimită, în continuare, bani pentru celelalte cheltuieli necesare. Totuşi avea mulţumirea de a face o activitate creatoare, uşurând şi munca Elisabetei „căreia îi vine greu de a strânge veniturile necesare pentru întreţinerea atâtor inşi câţi suntem noi", după cum i de destăinuia fiului său cel mare[504]. Îi plăcea munca didactică, după cum se confesa soţiei în primele zile, dar „şcoala nu avea fizionomie. Se improvizează prea mult. Profesorii sunt buni şi plini de zel"[505].

S-a adaptat destul de repede, astfel că a ajuns să fie respectat, iar aprecierile lui Hahn l-au ajutat. După câteva luni, la 28 aprilie 1931, Sturdza scria Elisabetei: „Lumea vine necontenit la mine, cerând părerea mea sau sfaturi. Tinerimea mă priveşte ca conducătorul principal. Desigur că de acum înainte trebuie să iau seamă să nu o scrântesc întru nimic. Am un mare ajutor; simt de mai mult timp că firea mea s-a pus în armonie cu mersul cel mare al lucrurilor, astfel că mă pot da pe mâna instinctului care mă duce; intelectul mă ajută numai secundar *zur Ausführung* [pentru îndeplinirea obligaţiilor]; patimile au încetat să mă neliniştească; sau când ele se ridică nu fac nimic şi aştept. Astfel fiind, am o mare siguranţă în tot ce fac şi zic; de aceea sunt liniştit şi această linişte impune celorlalţi; ceea ce este de mare ajutor spre a aduce lucrurile unde trebuie. Desigur ar fi mai greu pentru mine dacă nu aş avea ajutorul tău, produsul muncii şi străduinţelor tale dincolo. Aşa că Spetzgart şi Cocoşul [porecla lui Hahn] ţie îţi datoresc ceea ce fac eu"[506].

Au început să apără şi problemele de sănătate, mai ales în ceea ce priveşte inima, ce se vor multiplica cu timpul. Cu toate acestea, „simt că nu sunt încă bătrân" şi prin urmare nici tu, îi scria soţiei, la 16 noiembrie 1931. „Părul cărunt, încetarea

[504] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondenţă, S 43 (2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza); S 2 (8)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către fiul său Sandu Sturdza).

[505] *Ibidem*, S 43 (3)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza).

[506] *Ibidem*, S 43 (13)/CMV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza)

unor gusturi şi slăbiciunile pielei şi inimii mele însemnează ani, dar nu bătrâneţe. Eu nu te-am găsit în nici un caz bătrână", adăuga cu tandreţe[507]. Sprijinul moral, dar şi material pe care i-l oferea Elisabeta a însemnat foarte mult pentru psihicul lui Sturdza, care putea astfel suporta mai uşor greutăţile exilului. O afirma răspicat în foarte multe scrisori către draga sa Dud, chiar dacă în deceniul patru vizitele Elisabetei în Germania s-au rărit şi între ei a apărut a anumită răceală.

Ca în orice familie, o problemă importantă a fost educaţia celor trei băieţi, care ajunseseră la vârsta marilor decizii. La Şcoala de la Salem au învăţat cei doi copii mai mici, Ioan şi Dimitrie, pe care nu îi vedea cât ar fi dorit, deşi se aflau la doar 10 km distanţă. Era mulţumit de ei şi ar fi vrut ca şi cel mare, Sandu, să fi fost tot acolo. Sandu studia medicina la Bucureşti, având ulterior o carieră ştiinţifică prodigioasă. Cu el a avut până la sfârşitul vieţii o relaţie mai strânsă, bazată nu numai pe o dragoste firească, împărtăşită de altfel pentru toţi copiii în mod egal, dar în plus l-a simţit mai matur şi mai responsabil, putându-i astfel încredinţa multe dintre îndatoririle şi grijile unui „cap" de familie. Corespondenţa celor doi evidenţiază o relaţie spirituală mai specială.

Într-o scrisoare din 4 februarie 1931, Sturdza scria lui Sandu că trebuia să se concentreze asupra materiilor cerute de facultate şi pentru examen, specializarea din timp prezentând multe avantaje. „Pe de altă parte, nicio producţiune nu este bună şi nimic nu are sens decât pe temelia unor cunoştinţe generale care mereu trebuiesc întregite şi în legătură cu ştiinţele colaterale şi cu toate ramurile producţiunii şi chiar cu toate legile şi fenomenele naturii [...]. Este vechea necesitate să combini extremele, specializarea cu întinderea privirii. Cred că linia ta trebuie să şerpuiască şi că trebuie să o conduci oscilând când într-o parte, când în celalată; nu spre a face un compromis, ceea ce ar fi o prostie; dar pentru a te adapta împrejurărilor. Aceasta va depinde de cerinţele momentului şi situaţiunii. Busola ta să fie, îi cerea Sturdza, judecata şi bunul simţ"[508].

Ulterior, în 1932, au apărut unele dificultăţi cu Dumitru şi de aceea Sturdza a hotărât ca el să se întoarcă în ţară, cu speranţa că schimbarea mediului şi atmosfera din familie îi va fi de folos pentru corectarea atitudinii faţă de viaţă. Era, fără îndoială, o criză specifică vârstei, pe care tătăl o înţelegea, dar nu o aproba şi de aceea în scrisorile către Sandu şi soţie apăreau accente de duritate. Ion, celălalt fiu, aflat în Germania nu a luat bacalaureatul, situaţie de altfel îndreptată anul următor, astfel că amândoi s-au întors în ţară[509].

[507] *Ibidem*, S 43 (26)/CMV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza)

[508] *Ibidem*, S 2 (19)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza)

[509] *Ibidem*, S 2 (29)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 9 februarie 1932); S 2 (32)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 23 aprilie 1932); S 2 (34)/CMIV (3)

Dar, evenimentele din Germania, țară aflată în centrul marii crize economice începute în anul 1929, evoluau într-un sens profund negativ. În ianuarie 1933, Partidul nazist a venit la putere, ceea ce a schimbat atât cursul societății germane, cât și al continentului european și al lumii întregi. Pe plan intern, naziștii au instituit un regim dictatorial, cu o componentă antisemită foarte puternică, iar în exterior au desfășurat o politică centrată pe revanșă și revizuire a ordinii internaționale stabilite de Conferința de pace de la Paris din anul 1919.

Aceste convulsiuni au afectat în mod direct întreaga instituție de învățământ de la Salem și, implicit, situația lui Alexandru D. Sturdza, care s-a trezit în mijlocul unor tensiuni și controverse, față de care a încercat să păstreze o atitudine neutră, dar care l-au atras în vârtejul lor. Kurt Hahn a avut de suferit, el fiind arestat de naziști, ca urmare și a diligențelor dr. Neuscheler, fost profesor la Spetzgart. Sturdza aprecia că Hahn „n-a comis alt act decât că s-a născut evreu"[510]. „Presupun, continua el, că partidul de la putere are să impună școalei un alt director, blond, cu ochii albaștri și netăiat; acest director va fi destul de purist pentru a evacua repede pe toți evreii ocupați în aceste școli."[511]

Ca urmare a presiunilor, Hahn a fost eliberat, dar el nu a mai revenit în fruntea școlii, ci a emigrat în Marea Britanie, unde, în aprilie 1934, a fondat Școala pentru băieți de la Gordonstoun, care a devenit, ulterior, celebră. Aici a învățat și prințul Philip, grec de origine daneză, care, în 1947, s-a căsătorit cu Elisabeta, ajunsă, apoi, regină a Marii Britanii.

După instalarea noului regim, Sturdza și englezul Chew, ambii străini, și-au dat demisia. Ea nu a fost primită, guvernul cerând celor doi să rămână și să contribuie la „regenerarea școlii"[512]. Englezul a stat un timp la Salem, apoi a plecat în Scoția, la școala nou înființată de Hahn. Sturdza a rămas sub direcțiunea dr. Mittelstrass, venit din Hintergurten, ultimul institut unde învățase fiul său, Dimitrie. Noul director i s-a arătat favorabil, pe lângă activitatea de profesor, fiind privit „ca un fel de sfătuitor cu experiență și fără prejudecăți și cinstit ca atare"[513]. De altfel, din septembrie 1933, profesorul Alexandru Sturdza a fost mutat de la școala de la Spetzgart la cea de la Salem, unde va rămâne până în 1938.

Dr. Mittelstrass nu era însă bine văzut de unii profesori în școală, de asociația foștilor elevi și de unii superiori. Corpul profesoral al școlii s-a împărțit în mai

(Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 3 mai 1932); S 2 (37)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 1 septembrie 1932).

[510] *Ibidem*, S 2 (43)a /CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 11 martie 1933).

[511] *Ibidem.*

[512] *Ibidem*, S 43 (98) CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 9 ianuarie 1936).

[513] *Ibidem.*

multe tabere, la fel şi elevii şi foştii elevi. Pe de o parte existau foştii adepţi ai lui Hahn, iar pe de altă parte, adepţii noului regim, care, la rândul lor, erau împărţiţi în „cete", cum le numea Sturdza – Hitlerjungend, S.A, S.S.: „Nu mă întreba, îi scria Elisabetei, ce însemnează aceste prescurtări, sunt toate nişte plotoane naţionaliste uniformate cu problemele lor"[514]. Şansa lui era că elevii îl înţelegeau şi îl simpatizau: „când simt că patimile se înfierbântă, mă dau la o parte"[515]. Dar îi era din ce în ce mai greu, deoarece sustragerea nu era o metodă care să fie agreată de taberele care se înfruntau la Salem.

Funcţia în şcoală, principala sursă de existenţă, depindea de bunăvoinţa autorităţilor, respectiv de procuratorul Reichului de la Karlsruhe, care controla tot procesul instructiv-educativ. De aceea era nevoit să ţină seama de directivele oficiale şi să caute ca, aplicându-le, să nu piardă încrederea şi aprecierea tinerilor. Se aştepta să fie dat afară, ceea ce îi crea o situaţie foarte grea. Acest lucru nu s-a întâmplat, dar starea lui sufletească se înrăutăţea, îngrijorându-l îndeosebi starea economică: „mă umple de groază, se confesa lui Sandu, când mă gândesc la viitor"[516]. Trăia în izolare, ocupaţiile principale fiind lectura şi mersul la concerte, activităţi care îi procurau reale bucurii.

Meseria de profesor nu îi mai producea satisfacţiile de odinioară, regimul căutând să-şi impună concepţiile. Sturdza nu agrea deloc ideologia şi practicile naziste, pe care le condamna. De pildă, pe 18 iunie 1933 îi scria lui Sandu că: „aspectul lucrurilor în general s-a schimbat aci în mod radical. Pe fondul pitorescului orăşel medieval nu se mai mişcă încet ţăranii şi filistieni liniştiţi, ci mişună tineri în cămaşă castanie, cu un harnaşament de curele inutile pe trup, fac gură sau strigă intejecţiuni, ridică braţul drept cu mâna întinsă, aleargă, forfotă şi pleznesc cu tocurile bocancilor"[517].

Era nevoit să constate că „multe din procedeurile germane sunt asemănătoare cu cele ale ruşilor sovietişti". În Germania domnea teroarea, minciuna era ridicată la rang de lege, brutalităţile erau cotidiene, reclama şi propaganda luând „forme ridicole şi respingătoare"[518]. Mai constata că şi presa internaţională, şi mai ales cea evreiască, răstălmăcea şi oculta multe evenimente şi exagera altele. „M-am săturat până la nervozitate, îi scria Elisabetei, la 15 iulie 1934, de atâtea sărbători naţio-

[514] *Ibidem*, S 43 (59)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 30 noiembrie 1933)

[515] *Ibidem.*

[516] *Ibidem*, S 2 (54) /CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 30 ianuarie 1934).

[517] *Ibidem*, S 2 (65) /CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 18 iunie 1933).

[518] *Ibidem*, S 43 (61) /CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 13 ianuarie 1934).

nale, naționaliste, sociale și populare, care se țin lanț de 17 luni, sub impulsiunea unui minister dinadins creat pentru «propagandă» și chiar numit astfel, al cărui portofoliu, plin de reclame este deținut de vestitul Goebbels"[519].

Se bucura ori de câte ori avea posibilitatea să evadeze de la Salem, unde odinioară domnea liniștea, dar care, în acele momente, era mult zgomot, forfoteală, tensiuni. Așa a fost în vara anului 1934, când și-a petrecut o parte din concediu în Elveția și Franța și unde a aflat de moartea Clotildei Averescu. I-a scris mareșalului o scrisoare de două pagini, transmițându-i condoleanțe[520].

Între timp, disputele din școală s-au tranșat, dr. Mittelstrass fiind înlăturat din funcție în vara anului 1934, ceea ce l-a pus pe Sturdza într-o postură foarte complicată: „Ce eram să fac, se confesa mai târziu Elisabetei, în această ocaziune? Era indicat să *nu* iau parte la o răzvrătire organizată în contra unei direcțiuni impusă de guvern; nu numai că asemenea lucru era în contra convingerilor mele și a principiilor de ordine și de stabilitate care trebuie menținute la o școală, dar era și exclus să mă pun în opoziție cu însuși autoritatea care-mi oferă un azil și-mi arată încredere, pot să zic, nelimitată"[521].

La direcția școlii a fost adus dr. Heinrich Blendinger, un apropiat al lui Kurt Hahn, care a evitat până în 1941 ca școala să intre sub influența nazistă. Datorită atitudinii sale prudente și reținute, Sturdza era privit, în noua situație, de o parte a corpului profesoral, de director, de unii elevi și foști elevi, ca un element primejdios, „ca un berbec negru în mijlocul turmei albe", după cum se exprima în aceeași scrisoare trimisă soției[522].

Aflat între taberele care se înfruntau, Sturdza a reușit să reziste și în anul școlar 1934-1935, cu toate că, încă din 1934, ajunsese la limita impusă de regim pentru pensionare chiar și pentru cei din instituții private[523].

Se gândea să se retragă, să lase loc celor mai tineri, dar problemele financiare serioase, sumele tot mai mici primite de acasă, l-au determinat să facă demersuri pentru a mai rămâne. În acest scop la începutul anului 1936 a avut o discuție lămuritoare cu Kraft, mâna dreaptă a ministrului instrucțiunii publice, însărcinat cu supravegherea de departe și de sus a școlii. Îl cunoștea de câțiva ani pe acest om, deoarece îl găzduia atunci când inspecta Școala de la Salem. I-a expus situația grea și intrigile împotriva sa, starea sănătății și dorința de a fi păstrat în funcțiune, după

[519] *Ibidem*, S 2 (60)CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 17 iulie 1934).

[520] *Ibidem*, S 2 (59) /CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 6 iunie 1934).

[521] *Ibidem*, S 43 (98)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 9 ianuarie 1936).

[522] *Ibidem.*

[523] *Ibidem*, S 2 (82)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 27 decembrie 1935).

depășirea limitei de vârstă. Kraft a înțeles și a declarat că îl va sprijini să poată lucra în continuare, considerând că este „indispensabil" la Salem. „Adaug, scria Elisabetei, că această apreciațiune coincide cu conținutul ultimei scrisori primite în 1933 de la Hahn. Iar cu privire la limita de vârstă i-a replicat că guvernul mă menține, precum menține și pe alții. Așadar, conchidea Sturdza, mi-a asigurat viitorul pentru un an de zile. Cred că lucrurile vor merge dacă sănătatea mea se menține și dacă lumea potrivnică mie se potolește și intransigenții se astâmpăra sau dispar."[524]

Dar, situația rămânea foarte tensionată, directorul școlii privindu-l ca fiind prea bătrân și dorind să-l vadă plecat. Conformându-se, Sturdza a depus demisia, dar spera într-un ajutor al autorităților de la Karlshruhe, cu toate că, în sinea sa, dorea să părăsească Salemul[525].

Era preocupat și de situația din țară, fiind surprins de demiterea lui Nicolae Titulescu din funcția de ministru de externe. El credea că politica României va rămâne neschimbată ca direcție generală după plecarea lui Titulescu, dar nu înțelegea „prieteșugul nostru cu Moskva"[526]. Se interesa și de cartea lui Gane despre socrul său, Petre P. Carp[527].

Dar dorința sa de a părăsi Salemul nu s-a împlinit, întrucât ofertele pe care le-a avut nu s-au mai concretizat, astfel că a rămas în vechea sa funcție încă doi ani școlari – 1936/1937 și 1937/1938. Guvernul din Karlsruhe s-a arătat plin de solicitudine și l-a îndemnat să mai continue și „să mai rabde"; a mai contat, după cum îi mărturisea Elisabetei, și frica de necunoscut la vârsta lui[528]. La Salem avea masa și cazarea asigurate în condiții foarte bune, astfel că mutarea în altă parte putea conduce la situații dificile, în condițiile în care sumele primite din România erau insuficiente și aveau un ritm neregulat, iar obiectele de valoare ale familiei, fie nu se mai vindeau, fie se epuizaseră.

Permanent într-o criză financiară, Sturdza era hotărât să rămână, chiar dacă activitatea didactică devenise anevoioasă, iar satisfacțiile practic nu mai existau. „Cabala care a fost în contra mea, scria soției sale, a mai lăsat, dar situația față de Markgraful [fiul celui care a întemeiat școala de la Salem împreună cu Hahn] nu

[524] *Ibidem*, S 43 (98)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 9 ianuarie 1936).

[525] *Ibidem*, S 2 (85)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 1 mai 1936); S 2 (90)/CMIV(3) Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 28 septembrie 1936).

[526] *Ibidem*, S 43(74)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 8 septembrie 1936).

[527] *Ibidem* (referire la cartea lui C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I-II, Editura Ziarului „Universul", București, 1936).

[528] *Ibidem*, S 43 (75)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 13 ianuarie 1937); S 43 (100)CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 17 ianuarie 1937).

este încă clarificată, fiindcă tânărul este înconjurat de acele femei, care tocmai sunt montate în contra mea fiindcă nu ascult de ele"[529]. Mai dorea să aibă o discuție și cu „paladinii" și „apostolii" lui Hahn, care în eventualitea unei schimbări de ordin politic, puteau să recapete influența de odinioară[530].

Anii se adunau și lumea de la Salem îl considera ca fiind prea bătrân, fapt ce se evidenția și prin activitățile puțin importante la care era antrenat, reducându-se, între altele, la predarea limbii franceze pentru niște „înapoiați"[531]. Deși atmosfera se mai înseninase, Sturdza nu era sigur că va putea rămâne până la vârsta de 70 de ani pe care îi împlinea în iunie 1939, după stilul nou. Nici el nu mai avea forța să lupte. „Dragă Sandule, scria la 25 ianuarie 1938, mă simțesc uneori desgustat și obosit și voi conferi cu mama asupra putinței de a părăsi Salemul și a mă chrizalida undeva ca act final. Nu că m-aș simți rău, dar simt că nu mai merge"[532].

Hotărârea era luată, astfel că, la 28 aprilie 1938, îi scria lui Sandu: „zilele cât voi mai sta la Salem sunt numărate; în iunie mă mut aiurea sau la Viena sau la München"[533]. Vârsta, sănătatea și dorința de a lăsa loc generațiilor mai tinere au fost principalele motive ale acestei decizii, îndelung discutate cu membrii familiei. În acest sens, i-a și trimis o scrisoare directorului școlii, doctorul Blendinger, prin care îl anunța că de la 1 iunie 1938 părăsea școala[534].

Pentru motive de siguranță a ales Elveția, la Ermatingen (canton Thurgau), pe malul lacului Constanța. Locul îi convenea pentru că se afla destul de aproape de Winterthur, unde locuia unul dintre cei mai buni prieteni, dr. Werner Reinhart, care l-a găzduit de multe ori în anii lungului său exil. Acolo a găsit totdeauna „un refugiu: căldură, îngrijire comoditate și prietenie", acolo a cunoscut și s-a întreținut cu o „lume interesantă": pictori, scriitori, muzicieni. „La Winterthur am trăit în altă atmosferă decât la mânăstirea mea pedagogică – scria soției la 13 ianuarie 1937. Era interesant să auzi sunând acolo alte clopote, într-adevăr uneori rău turnate; însă este bine să te uiți la toate din diferite perspective; atunci înțelegi mai bine și observi că unele lucruri trebuie altfel judecate, iar în alte cestiuni punctul tău de vedere se întărește"[535].

[529] *Ibidem*, S 43 (77)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 28 octombrie 1937).

[530] *Ibidem.*

[531] *Ibidem*, S 2 (107)CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 12 ianuarie 1938).

[532] *Ibidem*, S 2 (108)CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 25 ianuarie 1938).

[533] *Ibidem*, S 2 (114)CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 28 aprilie 1938).

[534] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 67.

[535] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 43 (75)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 13 ianuarie 1937); S 43 (78)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 19 decembrie 1937).

Elisabeta a fost de acord cu plecarea în Elveţia. Dar odată stabilit în această ţară, el nu mai putea reveni în Germania[536].

Pentru această ultimă etapă a vieţii şi-a creat trei mari direcţii de activitate pe care le-a împărtăşit celor mai apropiaţi: soţiei sale şi lui Sandu. În primul rând se gândea la realizarea unei lucrări, *Völker, Länder&Zeiten*, proiectată în perioada cât a stat la München, pentru care primea încurajări de la profesorul Ed. Heyck, deţinător al premiului Goethe pe anul 1937. Celelalte proiecte vizau: redactarea memoriilor, cerută de unii prieteni, cu toate că el nu găsea nimic spectaculos în viaţa sa şi realizarea unui film despre prinţul Eugeniu de Savoia, pe care îl considera un personaj extraordinar[537].

A primit cu foarte multă bucurie căsătoria lui Sandu, la 17 iulie 1938, cu Nina Vântu, pe care a îndrăgit-o în mod deosebit, având cu ea ulterior o bogată şi caldă corespondenţă. În anii 1938-1939 a călătorit în diverse locuri din Elveţia pentru a lua parte la diferite concerte, festivaluri muzicale, expoziţii, dar a şi urmărit cu atenţie evenimentele internaţionale, care au cunoscut o evoluţie rapidă şi, în acelaşi timp, bulversantă.

Astfel, a trăit momentul anexării Austriei (12 martie 1938) de către Germania, împărtăşind impresii cu Elsa care se afla chiar la Viena. La două zile de la eveniment, Sturdza îi scria din Salem: „Lumea aici este, se înţelege, entuziastă, dar cu măsură şi cu un fel de demnitate serioasă. Cred că toată evoluţiunea se va termina cu muncă pacinică, fără ambiţiuni de hegemonie după moda veche"[538]. A constatat că „uniunea" s-a făcut în mod paşnic, dar fără intervenţia trupelor germane era foarte posibil să se ajungă la vărsare de sânge. Oricum, Sturdza aprecia cuvântarea Führerului de la Königsberg, ea conţinând unele „idei excelente din punct de vedere istoric şi al politicii practice"[539].

Avea şi observaţii asupra politicii Germaniei pe care le comunica fiului său cel mare sau soţiei: „Îmi vine să scriu lui Rosenberg sau lui Goebbels ca ei, după succesul final, să sfătuiască şi să ordone gazetelor să nu se laude prea tare în contra francezilor şi altora"[540].

Avea dorinţa să-i scrie şi lui Hitler să-l sfătuiască „să se păzească de mentalitatea pe care vechii elini o numeau *hybris* [aroganţă – n.n.], care joacă un rol principal în soarta tragică a persoanelor şi a dramelor lor"[541].

[536] *Ibidem*, S 2 (122)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 6 iulie 1938).

[537] *Ibidem*, S 2 (117)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 20 iunie 1938).

[538] *Ibidem*, S 43 (80)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta – 14 martie 1938).

[539] *Ibidem*, S 43 (82)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta – 31 martie 1938).

[540] *Ibidem*, S 2 (124)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 19 septembrie 1938).

[541] *Ibidem*.

„Noaptea de cristal" (9-13 noiembrie 1938) i-a provocat neliniști și l-a determinat să aprecieze că: „Procedura zbirilor în Germania este brutală și barbară [...]. Viitorul va arăta cum au stat lucrurile astăzi în această privință; urmarea imediată este o mișcare antipatică în contra Germaniei sau Hitlerismului, mai cu seamă în Statele Unite și în Anglia și o amânare *sine die* a problemei coloniale germane"[542].

Îi părea rău că nu a asistat la întrevederea regelui Carol al II-lea cu Adolf Hitler, dar își manifesta speranța că rezultatele vor fi pozitive, mai ales dacă Dunărea se va deschide[543]. „Cred că Carol, scria Elisabetei, are să se descurce, căci situația este clară."[544] Spera ca schimburile comerciale cu Germania să se intensifice, Sturdza gândindu-se că, odată ce fluviul Dunărea își va recăpata importanța de altădată, familia din țară va putea să vândă cerealele mai ușor. „Reichul are nevoie, mărturisea lui Sandu, de produsele noastre și noi de mașinile și instrumentele germane"[545].

Anul 1939 s-a scurs aproape pe aceleași coordonate ca și cel anterior – concerte, vizite, lucru la proiectele sale, mari îngrijorări privind sănătatea care se deteriora vizibil, chestiunile financiare acute, vizita soacrei la Viena, în iunie, pentru o operație de cataractă, urmărirea evenimentelor internaționale și interne etc. Cu toate acestea, avea perioade de deprimare, pe care le împărtășea uneori norei sale Nina: „viața mea aici, cu toată frumusețea naturii este monotonă; sunt zile în șir când nu deschid gura decât pentru a spune bună ziua personalului casei"[546].

Deși peste tot domnea o atmosferă războinică, Sturdza nu credea că va izbucni un nou conflict. Dar analiza sa era mult mai nuanțată, după cum reiese dintr-o scrisoare către Sandu din 3 iulie 1939. „Sunt acuma convins că Puterile adunate în jurul Angliei se pregătesc, armându-se și înțelegându-se mutual, a prezenta când lucrul va fi gata un ultimatum cu un rând de cereri de îndeplinit imediat sub amenințarea încercuirii. Dacă Hitler se supune, guvernul său cade; atunci coaliți-

[542] *Ibidem*, S 43 (101)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 25 noiembrie 1938).

[543] În perioada 15-28 noiembrie 1938, regele Carol al II-lea, însoțit de ministrul de externe, N. Petrescu-Comnen, a efectuat o vizită în Anglia, Franța și Germania. În această ultimă țară (22-28 noiembrie), Carol al II-lea a avut întâlniri cu Hitler (Berghof, 24 noiembrie) și Göring (26 noiembrie). Datorită faptului că monarhul a decis uciderea lui Corneliu Zelea Codreanu și a altor 13 lideri legionari (30 noiembrie 1938), relațiile dintre București și Berlin au cunoscut o perioadă de mare tensiune, apogeul fiind atins în a doua jumătate a lunii martie 1939.

[544] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 43 (101)CMIV2 (Alexandru D. Sturdza către Elisabeta Sturdza – 25 noiembrie 1938).

[545] *Ibidem*, S 2 (130)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu – 20 octombrie 1938).

[546] *Ibidem*, S 45 (10)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Nina Sturdza – 9 august 1939).

unea va institui un guvern nou și controlul ei financiar asupra Germaniei, precum și o poliție severă pentru a împiedica răscoale; se poate ca lucrurile în acest caz să se desfășoare fără război spre un sfârșit bun. Dacă Hitler nu vrea, Germania se va ocupa din toate părțile, Hitler va cădea și rezultatul va fi același. De altfel, nemulțumirea și penuria în Germania cresc indubitabil, așa că guvernul Hitler devine șubred și fără acel ultimatum pe care-l prevăd. S-ar putea ca Hitler să fie asasinat sau să se sinucidă. Oricum toată politica anglo-franceză este îndreptată, precum am indicat, [spre] răsturnarea regimului nazist și luarea în mână a direcțiunii în Germania. Amănuntele nu se pot prezice, căci va fi necesar a trage hotare noi pretutindenea și la această operațiune grea se vor lovi mutual interesele și aspirațiunile"[547].

Atacarea Poloniei i-a prilejuit lui Sturdza reflecții despre politica Germaniei, a puterilor occidentale, profilul războiului, atitudinea României etc. El aprecia că inactivitatea occidentalilor i-a salvat pe germani, care nu au mai fost obligați să lupte pe două fronturi. Oricum, armata germană a acționat „minunat", ceea ce i-a permis să evite luptele din perioda când vremea făcea impracticabile drumurile din Polonia. Hitler îi apărea demodat în ceea ce privește coloniile, care nu mai au astăzi funcția de a sluji metropolele. Englezii au dovedit în această privință o elasticitate remarcabilă, astfel că multe colonii și-au schimbat statutul, ele devenind protectorate cu o viață aproape autonomă[548]. Pe termen lung considera că Germaniei îi va fi greu să reziste o durată mare unui atac puternic din apusul Europei. „Alianța germană, conchidea el, mi se pare foarte primejdioasă pentru noi, pentru germani chiar, la sfârșit și pentru Europa întreagă"[549].

În schimb, Anglia și Franța pe care le credea puternice, au arătat „multe indicii de nesiguranță și explicațiuni, cu minciuni inutile, prea din cale afară de străvezii". Considera că politica englezilor nu era realistă potrivit firii lor, ci „romantică", conținând multe sloganuri, cum ar fi „dreptate", „libertate", ce sunt numai niște paravane; „din dos, scrie Sturdza, este marea jidovime care este negreșit revoltată și vrea să se răzbune"[550].

Proclamarea neutralității de către România era apreciată drept o „hotărâre cuminte" și spera pentru binele țării „că nu avem să ne lăsăm ademeniți de Marile

[547] *Ibidem*, S. 2 (151)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 3 iulie 1939).

[548] *Ibidem*, S. 2 (158)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 16 septembrie 1939).

[549] *Ibidem*, S. 2 (159)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 28 septembrie 1939).

[550] *Ibidem*, S 2 (158)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 16 septembrie 1939).

Puteri"[551]. În acest timp, își exprima mirarea că în țară „lumea nu se găsește sub sugestiunea anglo-francezilor, ceea ce ar fi natural. Îmi vine a crede că bunul simț la noi a crescut și în același timp și capacitatea gândirii independente"[552].

În același timp, cauta să fie conectat la viața culturală din țară. La sfârșitul lunii octombrie 1938, Sturdza îi ruga pe Sandu și Nina să-i trimită, „fără întârziere", *Poveștile moldovenești* ale lui Radu Rosetti, apărute la Iași, în 1920, întrucât i se cerea de revista „Corona" din Zürich o traducere a uneia din povești. De asemenea, era interesat de publicarea volumului doi al *Mărturisirilor* generalului Radu R. Rosetti, dorind să ceară acestuia autorizarea pentru traducerea lor[553]. Niciunul dintre aceste proiecte nu se va materializa.

La 28 septembrie 1939, Alexandru D. Sturdza a încetat din viață[554].

*

* *

Ultima scrisoare depistată în corespondența sa cu familia din țară, în fapt o carte poștală, este datată 27 decembrie 1938, Zürich. Ea era adresată lui Sandu și Ninei, iar ca destinatar era trecută Nina Sturdza, la adresa Bulevardul Regele Carol II, nr. 59/II, din București. După ce-i anunța că le-a expediat o carte cadou cu ocazia Anului Nou, adăuga: „Eu m-am izolat în zilele acestea de sărbătoare fără noimă și fără stil într-o odaie de otel la Zürich, cu lucrările mele în geamantan și în vecinătatea apropiată a unui studio muzical, ora – un franc. Astfel, am scăpat de sarabanda rituală împrejurul unui pom de Crăciun, de obligațiunea vizitelor pe la vecini și de ipocrizia asistării la slujba bisericească"[555].

Cuvinte premonitorii, pentru că Alexandru D. Sturdza avea să scape, peste puțin timp, și de „sarabanda vieții" care îl purtase prin meandrele ei, de nimeni știute. A avut o copilărie și o tinerețe faste, cu toate înlesnirile și facilitățile, posibile doar celor puțini, aflați la vârful societății românești. Dar nu s-a lăsat copleșit de înălțimile în care trăia și a muncit enorm, dobândind o pregătire deosebit de înaltă și multilaterală. A optat – la sugestia tatălui său – pentru cariera militară, instruindu-se mult timp în cea mai bună armată a lumii din acel moment, armata germană. A revenit în țară cu dorința de a reforma din temelii armata română măcinată de racile multe și grele. A vrut să fie un revoluționar, dar a stârnit multe

[551] *Ibidem.*

[552] *Ibidem.*

[553] *Ibidem*, S 2 (132)/CMIV(3) (Alexandru D. Sturdza către Sandu Sturdza – 29 octombrie 1938).

[554] Glenn E. Torrey, *op. cit.*, p. 68; Maria Georgescu, Capitaine Christophe Midan, *op. cit.*, p. 186.

[555] BAR, Cabinetul de manuscrise, Corespondență, S 45 (15)/CMIV(2) (Alexandru D. Sturdza către Sandu și Nina Sturdza – 27 decembrie 1938).

gelozii şi nemulţumiri nu numai printre mediocrităţi, ci şi printre spirite înalte, care i-au imputat calitatea de „beizadea". Nu s-a dat bătut şi a răspuns la toate provocările, inclusiv la cele care îi puneau în pericol integritatea şi chiar viaţa. Prin activitatea sa în diverse unităţi militare, dar mai ales în Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie, a contribuit mult la imprimarea unui ritm nou de viaţă şi muncă în Armata Română. Cei mai mulţi dintre elevi l-au iubit, iar cei care nu au făcut acest lucru l-au respectat. Puţini au pus la îndoială cinstea şi integritatea morală a ofiţerului Alexandru D. Sturdza.

A venit însă războiul mondial şi cursul vieţii sale a fost modificat radical. Adept ferm al alianţei cu Germania, ţară în care se intruise vreme de aproape două decenii, a privit decizia de neutralitate şi apoi de alăturare la Antanta ca un act de felonie, care avea drept consecinţă distrugerea statului român şi dărâmarea operei de aproape o jumătate de veac a unei generaţii din care au făcut parte, ca exponenţi străluciţi, tatăl (Dimitrie A. Sturdza) şi socrul său (Petre P. Carp).

În personalitatea sa egocentrică, caracteristică semnalată de cei mai mulţi contemporani, s-a produs, fără îndoială, un declic major. Campania dezastruoasă din toamna anului 1916 a constituit o experienţă personală dureroasă, care l-a făcut să se întrebe dacă nu exista altă cale pentru România, mai ales că ţara ajunsese sub o dublă ocupaţie – a Puterilor Centrale (Oltenia, Muntenia şi Dobrogea) şi a Imperiului Rus (Moldova). Perspectiva ca armata şi autorităţile statale (monarhie, parlament, guvern) să fie dislocate pe teritoriul rusesc l-a determinat să ia hotărârea să treacă la inamic, să trădeze. Un act grav, poate cel mai grav în timp de război, pentru care pedeapsa era plutonul de execuţie.

Alexandru D. Sturdza nu s-a mulţumit cu acest gest, el s-a pus în slujba duşmanului, încercând să constituie un corp expediţionar, format din unităţi române de pe front şi din prizonieri din lagărele germane şi austro-ungare, care să lupte împotriva ruşilor, dar prin conexiune şi împotriva ţării sale. N-a reuşit acest lucru pentru că, în pofida imenselor greutăţi, militarii români au avut tăria să reziste şi să rămână ataşaţi jurământului depus drapelului, monarhiei, ţării.

Gestul lui Sturdza, legat printr-un jurământ, este, în mod indubitabil, un act de trădare. Desigur, istoria lumii este plină de trădători şi de acte de trădare. Nu este rostul acestor rânduri de final să intre în analiza dimensiunilor filosofice, psihologice, juridice şi morale ale trădării ca fenomen general uman. Există o imensă literatură în această privinţă. Ceea ce vrem doar să subliniem este faptul că sfera şi motivaţia trădării sunt foarte diverse. Trădarea poate să se refere atât la spaţiul privat (trădarea faţă de sine, a propriilor idealuri, a unui maestru spiritual, a partenerului de viaţă etc.), cât şi la sfera publică, subsumând domenii diverse cum ar fi cele economice, politice, militare, religioase etc.

Ea poate să fie inconştientă, din greşeală, silită, ca urmare a unor presiuni fizice şi morale, sau liber consimţită, asumată conştient. Motivele sunt foarte variate: un impuls de moment, un gest spontan, ură, mânie, invidie, răzbunare, avantaj material sau de alt ordin mai înalt, spiritual[556]. Acesta este şi cazul colonelului Alexandru D. Sturdza, care a considerat gestul său ca un act de „salvare", de „mântuire" a patriei sale, aflate în pericol de prăbuşire. Prin acţiunea sa de o gravitate excepţională, el spera să scoată România din marasmul în care se găsea şi să o îndrepte pe un făgaş care să o ducă la liman. I-a şi destăinuit cu o zi înainte acest lucru generalului Eremia Grigorescu, lăsându-i de înţeles că ea este absolut necesară, iar replica a fost că numai un „nebun" poate să facă acest lucru. Sturdza şi-a luat în serios rolul de „nebun", trecând la inamic cu rezultatele cunoscute.

Peste ani, cercetând documente oficiale şi personale ale lui Alexandru Sturdza, generalul Radu R. Rosetti îşi explica fapta lui doar prin „hipertrofia eului, care l-a dus până la un adevărat acces de nebunie"[557].

Desigur, gestul său, aşa cum am arătat în paginile anterioare, îşi are originea în orientările lui politice de până atunci şi în personalitatea sa egocentrică. La 7 februarie 1919, mărturisea mătuşii sale Constanţa Cantacuzino: „Eram izolat, sub impresia zdrobitoare a unui dezastru de neînlăturat şi definitiv, când am crezut să risc sacrificiul meu întreg pentru cauza comună. Contactul cu cei pe care îi iubesc şi cu acei care mă înţeleg mi-a lipsit; m-ar fi pus în gardă, îndreptat; şi atunci m-am lăsat dus de credinţa mea că o înfăptuire îndrăzneaţă şi făcută cu bunăcredinţă poate nu numai să fie urmată de mase şi produce evenimente, dar ar fi răsplătită prin izbândă şi un bun sfârşit"[558]. În sensul acestei idei este şi scrisoarea din 1920 ataşată în acest volum.

Rezumând, se poate spune că Alexandru D. Sturdza a trădat din motive înalte, acest act, atât de blamabil, fiind, în ultima instanţă, unul născut din marea sa dragoste faţă de ţară. Aflat în tabăra adversarului, Sturdza a fost nemulţumit, când, în scrisoarea căpitanului Bălăuţă, a întâlnit ideea că unii ofiţeri trebuie „cumpăraţi" cu bani pentru a-l urma. Când era vorba de idealul naţional, afirma Sturdza, nu acţionezi în niciun fel la susurul arginţilor. Acest lucru i se părea o impietate.

Prin urmare, trădarea lui Sturdza se înscrie în vechea paradigmă a sacrificiului şi suferinţei ce înalţă, el având convingerea că este un „Mesia" al românilor, chemat să-i salveze. N-a fost să fie aşa, gestul lui fiind o „pată", alături de altele, fără îndoială, pe imaginea Războiului de Întregire.

[556] Mircea Bălan, *Istoria trădării la români*, vol. I, *De la origini până la Mihai Viteazul*, ediţia a II-a, Editura Eurostampa, Timişoara, 2002, p. 6-7

[557] General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)...*, p. 180.

[558] *Ibidem.*

Un alt aspect ține de statutul celui care comite actul trădării, al trădătorului, privit din două perspective, cel al părții vătămate și cel al beneficiarului, să spunem așa. Partea vătămată ia, de obicei, măsurile de rigoare pentru a-l pedepsi juridic și pentru a-l discredita moral, ceea ce determină de multe ori ca el să rămână, pe viață și în posteritate, cu oprobriul semenilor săi. Discreditarea a început, în cazul Sturdza, imediat după trecerea sa la inamic, mai ales că acțiunea sa s-a suprapus cu degradarea generalului Alexandru Socec (pentru părăsirea postului, deci pentru lașitate), pe platoul din cazarma de la Copou. Într-un articol din ziarul „România", oficiosul Statului Major General al armatei române, intitulat *Trădătorii*, Octavian Goga avea cuvinte aspre la adresa celor care părăseau câmpul de luptă. Deși nu era nominalizat, Sturdza era adresantul principal al vituperantului articol al „poetului pătimirii noastre". „Trădători, scria Goga, au fost în toate armatele, crima e doar rezultatul impulsurilor individuale, buruiana otrăvită a sufletului împins spre prăpastie"[559].

Acțiunea a continuat în întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale, Alexandru D. Sturdza fiind văzut exclusiv prin prisma trecerii sale la inamic, iar cariera sa fiind uitată. Dintr-o dată, el a devenit, în ochii celor mai mulți, inclusiv a celor care, în timpul conflictului, au stat pitiți pe la părțile sedentare ale unităților sau sub pulpana ocupantului, „buruiana otrăvită" a spiritului ostășesc în anii Marelui Război. O asemenea imagine standard, justificată de fapta sa, s-a perpetuat în istoriografia autohtonă.

De cealaltă parte, beneficiarul admite și se folosește de actul trădării, dar nu întotdeauna îl și apreciază. Este prea bine cunoscut adagiul „iubesc trădarea, dar urăsc pe trădător", cuvinte atribuite de Plutarh lui Caesar. Merită reținute și cele scrise de Nicolae Steinhardt: „Fidelitatea se opune înșelătoriei, perfidiei, minciunii, verbozității, trădării. De unde și disprețul total față de trădători chiar când se întâmplă să servească interesul celui către care vin [...]. Dovadă modul mai mult decât rezervat cum l-au primit germanii pe colonelul Alexandru Sturdza în 1917"[560]. Părintele de la Rohia avea dreptate, generalii și ofițerii austrieci și germani comportându-se cu reticență față de Alexandru D. Sturdza. Generalul Ruiz, de pildă, l-a primit după multe ezitări și după ce ordine superioare l-au obligat la aceasta. Germanii i-au aprobat planul și l-au sprijinit, pentru că aveau de rezolvat o problemă importantă, succesul pe care l-ar fi obținut putând fi decisiv, dar l-au tratat cu o anumită răceală. Este adevărat că i-au acordat drept de ședere în Germania, timp de două decenii, indiferent de regimul politic.

[559] Octavian Goga, *Trădătorii*, în „România", anul I, nr. 9 din 10 februarie 1917.

[560] Nicolae Steinhardt, *Monologul polifonic*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 113, 118.

Dar secolul al XX-lea, numit în multe moduri de istorici: „controversat", „scurt", „uitat", al „ismelor", al „extremelor", al „urii" etc., a adus cu sine şi fenomenul de relativizare a trădării, foarte vizibil în timpul confruntării bipolare. Trădarea a fost privită diferit de taberele aflate în conflict. Nu de puţine ori, trădătorul era considerat erou în tabăra cealaltă, el bucurându-se de toate onorurile şi avantajele, iar fidelitatea taxată ca o trădare. Amestecul de planuri şi de valori a bulversat, din punct de vedere moral, societatea contemporană, iar adevăratele repere au devenit din ce în ce mai puţine şi mai irelevante.

Din multele exemple, ne vom referi doar la câteva din istoria militară naţională a secolului al XX-lea, deosebit de contorsionat şi pentru România. Conflictul mondial în care statul român a intrat de Sfânta Maria cea Mare a anului 1916 a fost o teribilă încercare pentru societatea românească, generând o varietate de fapte şi atitudini, unele condamnabile, cum a fost cea a colonelului Alexandru D. Sturdza, ce intrau sub incidenţa penală şi erau în contradicţie cu principiile morale. Iată, câteva. Pe timpul retragerii din Oltenia, Muntenia şi Dobrogea au fost destul de numeroase cazurile în care militari români de diferite grade au părăsit unităţile şi au rămas în teritoriul ocupat de inamic. Evident că era vorba de dezertare, de încălcare a jurământului. După război, această faptă a fost amnistiată. Din această categorie vom reţine doar două exemple celebre. Primul este cel al colonelului Victor Verzea, director o vreme al Poştelor, Telegrafelor şi Telefoanelor, care a desfăşurat o intensă activitate de spionaj în favoarea Puterilor Centrale şi a rămas în teritoriul ocupat, ajungând şi primar al Capitalei[561]. Al doilea este cel al lui I.C. Filitti, membru corespondent al Academiei Române, căpitan de rezervă, care a părăsit unitatea şi a devenit, sub ocupaţie, director al Teatrului Naţional şi prefect de judeţ. Cazuri clare de trădare, numai că pedeapsa a fost diferită. Verzea a fost judecat şi condamnat la 20 de ani închisoare, sentinţa fiind apoi casată, după ce s-au potolit vremurile, în timp ce Filitti a scăpat foarte uşor, după război fiind nemulţumit că autorităţile îl ignorau[562].

În postura de călcare de jurământ s-au aflat şi sutele de militari români care au dat curs apelurilor lui Alexandru D. Sturdza şi au acceptat să revină în teritoriul ocupat. Şi aceştia au fost iertaţi, după ce li s-a intentat un proces. Unii dintre ei, zeloşi, cum a fost V. Livezeanu, au ajuns în Parlamentul României. Şi şirul exemplelor poate continua, extinzându-se şi la alte categorii de cetăţeni, din afara armatei: ziarişti, scriitori, oameni politici, funcţionari etc. Autorităţile au arătat pentru toţi, după război, clemenţă, şi poate că a fost bine aşa, din moment ce

[561] C. Neagu, D. Marinescu, R. Georgescu, *Fapte din umbră*, vol II, Editura Politică, Bucureşti, 1977, p. 97-106.

[562] I.C. Filliti, *op. cit.*, p. 8-12.

idealul pentru care românii au suferit enorm a ajuns să fie realitate. De beneficiile acestei realizări, cea mai mare a istoriei naţionale, trebuiau să se bucure toţi, pentru ca România Mare să fie trainică.

Dar situaţia s-a repetat la o scară mai dramatică în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După cum se cunoaşte, armata română a participat la două mari campanii – una în Est, alături de Germania, împotriva Uniunii Sovietice şi, apoi, a Marii Britanii şi Statelor Unite ale Americii (22 iunie 1941-23 august 1944) şi alta în Vest (23 august 1944-12 mai 1945), împotriva fostului aliat şi alături de fostul inamic (Armata Roşie). Operaţiile s-au desfăşurat pe un spaţiu imens, limitele geografice fiind Volga şi Caucaz în Est şi Podişul Boemiei în Vest. Datorită caracterului industrial al războiului, a lipsurilor în ceea ce priveşte dotarea, instruirea şi conducerea, armata română a avut pierderi serioase, cifrate la 794 562 de oameni, dintre care prizonierii au reprezentat circa 350 000-360 000[563].

În perioada postbelică, în condiţiile în care România a intrat în sfera de influenţă sovietică, soarta militarilor români, inclusiv a prizonierilor, a fost diferită. Cei care au avut şansa să lupte doar în Vest, alături de Armata Roşie, au fost declaraţi eroi (s-a şi creat Asociaţia Veteranilor din Războiul Antifascist), iar ceilalţi au fost complet uitaţi, nu de multe ori imputându-li-se participarea la războiul „criminal" dus alături de Germania, deşi nimeni nu le ceruse consimţământul pentru aceasta.

Mai mult, Moscova a luat iniţiativa ca din prizonierii români aflaţi pe teritoriul sovietic să constituie divizii de voluntari care să lupte împotriva Germaniei şi aliaţilor lor, inclusiv a României. Emisarul principal al Kremlinului pentru această vastă operaţie de recrutare a fost Ana Pauker, secondată de o serie de persoane care, ulterior, au făcut parte din nomenclatura comunistă, conducând destinele ţării.

Ca şi în cazul acţiunii lui Sturdza, iniţiativa a produs o mare frământare în rândul zecilor de mii de prizonieri, unii dintre ei acceptând oferta. Pe această bază s-au format două divizii: „Tudor Vladimirescu", denumită, ulterior şi „Debreţin", care a participat la operaţii din 20 august 1944 până la jumătatea lunii martie 1945, şi „Horia, Cloşca şi Crişan", care nu a mai primit botezul focului.

Cele două divizii au fost vârful de lance al sovietizării şi desfiinţării armatei române, aşa cum se configurase ea timp de mai bine de un veac. Mulţi dintre militarii care au acceptat „compromisul", în special din rândul ofiţerilor, au ajuns la grade şi demnităţi nicicând visate. Cei care au refuzat să facă acest pas şi să calce

[563] *Armata Română în al Doilea Război Mondial*, ediţie bilingvă, coordonatori: comandor prof. univ. dr. Jipa Rotaru, prof. Carol König, locotenent-colonel dr. Alesandru Duţu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995, p. 197.

jurământul depus au rămas în lagărele sovietice încă mulți ani, fiind blamați, ulterior, în societatea românească.

Pentru a rămâne în perimetrul complet al faptelor de acest gen, să amintim și crearea Armatei Naționale de Eliberare din prizonieri români aflați în lagărele germane, care au luptat, fără prea mult succes, în ultimele săptămâni de război, alături de Wehrmacht.

Tot în aceeași arie se înscrie și cazul Emil Bodnăraș. Ofițer, șef de promoție al Școlii de Artilerie, el a dezertat din unitatea sa, dislocată în Bucovina, din cauze neelucitate complet nici astăzi și a trecut la sovietici. A fost instruit de organele de spionaj sovietic și trimis pe teritoriul românesc, unde a fost prins, judecat și condamnat. Eliberat, el a avut un anumit rol în pregătirea evenimentelor de la 23 august 1944, pentru ca la sfârșitul anului 1947 să devină, pentru opt ani de zile, ministru de război, cu gradul de general de armată, cel mai înalt în timp de pace. Ulterior, a fost unul dintre liderii regimului comunist din România, până la moartea sa.

Așa cum am arătat, în vara anului 1917, se plănuia, sub oblăduire germană, un guvern condus de Petre P. Carp, în cadrul căruia Alexandru D. Sturdza urma să fie ministru de război. Până și cele mai apropiate persoane ale lui Carp au considerat această idee drept o „extravaganță", având în vedere fapta ginerelui omului politic de la Țibănești. A înălța un trădător pe cea mai înaltă funcție a administrației militare era o imposibilitate morală chiar și pentru adepții alianței cu Germania. După al Doilea Război Mondial, pentru aceeași faptă de trădare, funcția de ministru de război avea, dimpotrivă, semnificația unei recompense morale pentru individul în cauză. Până la urmă, istoria arată că totul este să fii de partea învingătorului, de partea celui puternic, să găsești, cu alte cuvinte, drumul „drept". Urmașii vor avea grijă să înalțe piedestalul gloriei.

JURNALUL DE RĂZBOI
AL COLONELULUI ALEXANDRU D. STURDZA
14/27AUGUST–4/17 DECEMBRIE 1916

JURNAL DE RĂZBOI
AL COLONELULUI ALEXANDRU D. STURDZA

14/27-15/28 VIII 1916 (1-a zi de mobilizare)

Duduia[1], cu copiii[2], soseşte [la] 12.00 noaptea la Gara Obor. Caut bagajele până la ora 3.00 a.m. [la] Gara de Nord. [La] 7.00 a.m. aduc perechea Quaster la Legaţiunea germană. [La] 10 a.m. predau Şcoala [Militară] de Infanterie. [La] 10.30 îmi iau rămas bun de la ofiţeri şi organizez plecarea mea pentru a doua zi.

Primirea familiei a fost destul de grea. Duduia nu primise telegramele şi cărţile mele poştale de chemare la Bucureşti; rămăsese în linişte deplină la Techirghiol; tăcerea mea o întărea în ideea că nu mobilizăm. În ultimul moment a aflat de la vecini că trebuie să plece. Călătoria a fost uşoară, însă sosirea nu a fost către ora 8.00 p.m. la Gara de Nord ci [către] miazănoapte la Gara Obor. Totuşi, bagajul a sosit la Gara de Nord. Aceste încurcături au necesitat drumuri multe între 7.00 p.m. şi 3.00 a.m.

Despărţirea mea de ofiţerii Şcoalei [Militare de Infanterie] a fost serioasă şi fără fraze. Fiecare din noi simţea că acum vine examenul serios al forţelor naţiunii. Mărturisesc că la dejun, în mijlocul familiei, mi s-a strâns inima şi Duduiei asemenea, încât am ieşit amândoi repede din sufragerie. Toma Ploştinaru, ordonanţa, a închis cu mult tact uşile în spatele nostru. Repede ne-am potolit nervii. Ziua s-a petrecut plăcută şi dulce la noi acasă şi la mama mea[3].

Noaptea, între 12.00-1.00 a.m., ne-am deşteptat în bubuitul tunurilor şi mitralierelor ce trăgeau într-un biplan inamic; reflectoarele lucrau; era prima impresiune războinică. Duduia era foarte liniştită; se auzeau în noaptea liniştită sforăiturile motorului.

16/29 VIII 1916 ([a] 2-a zi de mobilizare)

După această impresiune războinică a unei lupte aeriene am dormit în linişte. Dimineaţa nu am mai deşteptat copiii, spre a le lăsa linişte. La ora 7.20 a.m. trebuia să plece trenul meu spre Craiova. Locotenentul Gheorghe[4] aranjase bine

[1] Duduia sau Dud, nume de alint ale Elisabetei (Elsa) Sturdza (1874 -1963), soţia lui Alexandru D. Sturdza, fiica omului politic conservator Petre P. Carp şi a Sevastiei Carp, născută Cantacuzino.

[2] Alexandru şi Elisabeta Sturdza au avut trei copii; Alexandru (Sandu), Ioan şi Dimitrie.

[3] Zoe Sturdza (1847-1920), fiica moşierului Ion Cantacuzino, sora Sevastiei Carp.

[4] Locotenentul Radu Gheorghe, încadrat la Şcoala Militară de Infanterie, s-a născut la 19 septembrie 1886, a urmat studiile militare în perioada 1907-1909, obţinând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1909. A fost avansat locotenent la 3 octombrie 1912.

din ajun încărcarea cailor „Dor" şi „Dulcea" cu soldaţii mei Năstase Marin şi Pavel Dascălu. Se organizase transportul nostru împreună în acelaşi vagon cu caii. Trenul era lung şi ticsit. Se adunase[ră] în furgonul meu mai mulţi ofiţeri, între alţii intendentul colonel Sadoveanu[5] şi maiorul în rezervă Aslan[6], până la Titu, şi Grigoriţă Cantacuzino cu Didina, care a împărţit cruciuliţele Societăţii Ortodoxe a Femeilor Române[7].

Călătoria a fost lungă, nu am sosit la Craiova decât la 9.00 p.m. (plecând deja cu o întârziere de un ceas); am făcut deci cam 13 ore. Un drum care cu expresul în timp de pace se face în cinci ceasuri. Duduia îngrijise de mâncare aşa de suficientă că am putut servi tuturor care călătoreau cu noi. Acoperişul vagoanelor, plin de rezervişti; a trebuit să dăm jos 15 din ei, fiindcă plafonul ameninţa să se înfunde. Multă lume în gări; veselia nu era exuberantă; însă foarte puţine feţe contractate şi cu lăcrămi în ochi. În drum, felurite zvonuri că Sibiul şi Braşovul sunt ocupate fără rezistenţă etc. M-am cartiruit la cazarmă.

Reconstituiesc scena Consiliului de Coroană[8], precum mi-a povestit-o [Petre] P. Carp[9]. Regele a luat cuvântul, a explicat că momentul pare a fi venit să revendi-

[5] Alexandru Sadoveanu era intendent colonel, grad pe care l-a obţinut la 1 aprilie 1916. Născut la 18 aprilie 1867, a devenit sublocotenent la 1 iulie 1888. Până la intrarea în război a activat la Ministerul de Război.

[6] Enric Aslan, născut la 20 aprilie 1867, maior în rezervă de la 1 decembrie 1913, încadrat la Regimentul 3 artilerie.

[7] Alexandrina Gr. Cantacuzino, născută Pallady (1877- 1944), soţia omului politic conservator Grigore Cantacuzino. A figurat, în 1910, printre fondatoarele Societăţii Ortodoxe Naţionale a Femeilor Române, a cărei preşedintă a şi fost. A condus mai multe organizaţii feministe: Gruparea Femeilor Române, Asociaţia Casa Femeii, Societatea Solidaritatea. A reprezentat femeile române peste hotare, fiind aleasă preşedintă a Micii Antante a Femeilor şi vicepreşedintă a Consiliului Internaţional al Femeilor. Numeroasele articole publicate în limbile română şi franceză i-au asigurat o reputaţie incontestabilă de feministă. Generalul Radu R. Rosetti arată, în cartea sa de memorii, că perechea Grigore şi Alexandrina Cantacuzino făceau parte din categoria acelora care doreau să fie de partea învingătorilor, împărţindu-şi rolurile. Prin urmare, Rosetti aprecia că Grigore era germanofil, iar soţia sa antantistă. Vezi Radu R.Rosetti, *Mărturisiri(1914 -1919)*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Maria Georgescu, Editura Modelism, Bucureşti, 1997, p. 66; 89.

[8] Reuniunea Consiliului de Coroană a avut loc în ziua de 14/27 august 1916, la Palatul Cotroceni. Alături de regele Ferdinand au luat parte prim-ministrul Ion I C. Brătianu şi membrii guvernului, precum şi M. Pherekyde, preşedintele Adunării Deputaţilor, Constantin F. Robescu, vicepreşedintele Senatului, foştii premieri Th. Rosetti, Petre P. Carp şi Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, preşedintele Partidului Conservator, Take Ionescu, preşedintele Partidului Conservator-Democrat, Nicolae Filipescu, preşedintele Partidului Conservator (antantist), Constantin Olănescu şi Constantin Cantacuzino-Paşcanu, foşti preşedinţi ai Adunării Deputaţilor. Detalii privind desfăşurarea Consiliului de Coroană, în fapt o formalitate şi opiniile exprimate, în: Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 53-87.

[9] Petre P. Carp (1837-1919), publicist şi om politic conservator; membru al grupării junimiste, şeful Partidului Conservator (1907-1912); a fundamentat programul politic al partidului sub numele de „Era nouă"; de mai multe ori ministru, iar în anii 1910-1912, prim-ministru. Preocupat de

căm drepturile noastre teritoriale în Transilvania şi Bucovina, luptându-ne alături de Puterile Ententiste. Regele cere avizul Consiliului şi roagă să se păstreze taina lucrurilor ce se dezbat. Carp se scoală [şi spune] că se va păstra, dar că lucrul spus pân-acuma se şi ştie de toată lumea şi se convorbeşte pe străzi.

Carp îmi afirmă că Regele a vorbit nesigur, ca cineva care a memorat un discurs, dar nu-l ştie; că se oprea în mijlocul frazelor şi nu ştia să continue. În dezbaterile care au urmat, neutralitatea s-a cerut de către Marghiloman[10] şi Maiorescu[11]. Carp a spus că hotărârea luată de a intra în război alături de Rusia va costa coroana Regelui României, dinastia şi independenţa, căci Puterile Centrale vor învinge; mai bine milităreşte neizbândă şi politiceşte izbândă, ca invers; dar aşa insuccesul va [fi] militar şi politic. La aceste cuvinte, au izbucnit zgomotoase protestări (Carp a adăugat că va fi însă o bună lecţie de a fi bătuţi).

Brătianu[12] a vorbit despre înfăptuirea marelui ideal, despre Mihai [Viteazul] şi Ştefan [cel Mare]. Regele a plâns şi a vorbit despre marea răspundere. La despărţire, Regele a luat pe Carp de mâini şi i-a spus că cuvintele sale l-au lovit adânc în inimă. Carp a replicat că el spune adevărul din prietenie şi credinţă către dinastie, pe când alţii spun neadevărul spre a linguşi. Adaug: la aceasta, Regele a replicat că socoteşte în aceste grele evenimente cu ajutorul lui Dumnezeu, la care lucru, Carp a răspuns că Dumnezeu este cârn cu toată lumea.

---

politica expansionistă a Rusiei, s-a pronunţat ferm în Consiliul de Coroană, atât în 1914, cât şi în 1916, pentru participarea României la război alături de Puterile Centrale.

[10] Alexandru Marghiloman (1854 -1925), jurist şi om politic conservator. A deţinut mai multe portofolii în cabinetele conservatoare Din 1914 a devenit şef al Partidului Conservator. La declanşarea războiului mondial, în 1914, s-a pronunţat pentru neutralitate, poziţie pe care şi-a menţinut-o ulterior. A rămas în Bucureşti, ocupat de trupele Puterilor Centrale, ca „rezervă politică", se pare în înţegere cu Ion I.C. Brătianu. La începutul lunii martie 1918 a preluat conducerea guvernului (5/18 martie-24 octombrie/6 noiembrie 1918), continuând tratativele de pace cu Puterile Centrale, iniţiate de guvernul Averescu, semnând Tratatul de pace de la Bucureşti (24 aprilie/7 mai 1918).

[11] Titu Maiorescu (1840-1917), filosof, scriitor, critic literar şi om politic, una dintre cele mai remarcabile personlităţi ale României. A fost unul dintre fondatorii societăţii „Junimea", ce a avut un mare rol în europenizarea culturii române, prin impunerea spiritului critic şi sprijinirea unor mari valori ale literaturii autohtone. A fundamentat teoria „formelor fără fond", ceea ce a constituit baza junimismului pe plan politic. Membru al Partidului Conservator, Titu Maiorescu a fost de mai multe ori ministru în diferite cabinete conservatoare. În perioada 28 martie/10 aprilie 1912–4/17 ianuarie 1914 a deţinut funcţia de prim-ministru. La Consiliul de Coroană din 14/27 august 1916, Maiorescu a susţinut ideea neutralităţii, iar în perioada ocupaţiei Puterilor Centrale a rămas în Bucureşti, refuzând orice legături cu trupele străine.

[12] Ion I.C. Brătianu (1864-1927), om politic liberal, fiu al lui Ion C. Brătianu, preşedinte al Partidului Naţional Liberal (1909-1927), prim-ministru de mai multe ori (1908-1910; 1914-1918;1918-1919; 1922-1926; 1927). A fost personalitatea politică dominantă din România în primele trei decenii ale secolului al XX-lea, el fiind un adept hotărât al intrării României în război alături de Antanta.

Carp îmi spune că o personalitate i-a mai spus pe urmă, din partea Regelui, că Regele a găsit cuvintele sale prea aspre. Carp a replicat că adevărul este uneori aspru; că el nu a fost ireverențios; că ar fi putut să fie, dacă ar fi zis Regelui că este un îndoit trădător, adică față de patria sa natală și față de patria sa adoptivă.

Ce cuvinte și scene tragice în asemenea momente hotărâtoare! Ce va spune istoria asupra lor? Se critică faptul că Regele a stabilit Marele Cartier General la Buftea, în Palatul aceluia pe care lumea răutăcioasă l-a supranumit Pompadurul României[13].

Am asistat în 14/27 august, după Consiliul de Coroană, la vizita contelui Czernin[14] și baronului von dem Bussche[15] la socrul meu [Petre P. Carp]. Ea a fost scurtă și rece. Socrul meu le-a spus că nu au urmărit destul de bine desfășurarea evenimentelor și că s-au lăsat să fie înșelați, deși au fost avertizați de ceea ce se pregătește.

17/30 VIII 1916 ([a] 3-a zi de mobilizare)

Senin; cald.

Situațiunea în care am găsit Regimentul [nr. 1 infanterie „Dolj"] ce-l voi comanda este încurcată. El este împrăștiat spre vest (Vârciorova), spre sud (Dunăre) și la Craiova cu grosul. Moblizarea este de abia în curs. Totuși se cere plecarea imediată; împrejurul acestei necesități se luptă regimentul cu autorități superioare. Din actele parcurse reiese că pregătirea pentru război a regimentului nu a fost metodică și sistematică; gărzi multe în ultimii timpi. Încadrarea cu ofițeri este slabă, adică sunt prea puțini. Oamenii fac o impresiune bună; rasă bine hrănită și de constituție normală; privirea inteligentă.

[13] Poreclă dată de Constantin Argetoianu lui Barbu Știrbey (1872-1946), om politic liberal și membru de onoare al Academiei Române; cumnat, prin sora sa Eliza, și bun prieten al lui Ion I.C. Brătianu. A fost amant al reginei Maria și, prin aceasta, dar și prin propriile sale calități, a avut o influență puternică asupra regelui Ferdinand; a avut și funcția de administrator general al Domeniilor Coroanei (1913-1927). În timpul Primului Război Mondial, cu grad de maior, a îndeplinit diferite misiuni în cadrul Casei Militare Regale. Prim-ministru (4-20 iunie 1927); după un autoexil în Occident (1931-1940), a revenit în viața politică abia în anul 1944, când a fost trimis la Cairo pentru a trata cu reprezentanții Coaliției Națiunilor Unite ieșirea din război a României. A făcut parte din delegația care a semnat, la Moscova, în noaptea de 12/13 septembrie 1944, Convenția de armistițiu dintre România și Coaliția Națiunilor Unite.

[14] Ottokar von Czernin (1872-1932), conte, ministru plenipotențiar al Imperiului Austro-Ungar la București (1913-1916) Ulterior, a devenit ministru de externe al Dublei Monarhii (decembrie 1916 – aprilie 1918), calitate în care a condus tratativele pentru încheierea preliminariilor păcii de la Buftea și apoi pe cele ce s-au finalizat cu încheierea tratatului de la București (24 aprilie/7 mai 1918) dintre România și Puterile Centrale.

[15] Hilmar von dem Bussche Haddenhausen, diplomat, ministru plenipotențiar al Germaniei la București (septembrie 1914 - august 1916).

Totul fiind în curs, las pe locţiitorul meu să termine mobilizarea şi privesc ca spectator spre a mă familiariza cu trupa şi cu ofiţerii şi a cunoaşte mediul ce voi trebui să-l stăpânesc.

Neavând deocamdată necesitatea de a interveni des, fac ultima pregătire personală a mea: termin îngrijirea unui dinte cu abces, care ar permite să-mi facă pozne în timpul operaţiunilor.

Primul contact cu comandantul de brigadă, colonelul Scarlat Demetriade[16]; pare deschis, simpatic, simplu. Primul contact cu ajutorul, care pare experimentat şi energic[17]. Primele instrucţiuni, adjutantului de regiment spre a lămuri atribuţiunile şi funcţiunile sale[18]. Contact cu medicul regimentului, cunoscut mie de la Paris[19].

La Spitalul militar: salut pe primii răniţi din regiment, sosiţi din luptele de la nord de Orşova pe crestele malului stâng al Cernei; oameni simpli şi sobri, toţi se vor vindeca repede; rezistenţa inamicului a fost slabă[20].

Dejun la dr. Potârcă[21], care mă cunoscuse cu ocaziunea unui duel la Craiova.

Doctorul Cohn îmi aranjează un dinte şi îmi vindecă un abces (două şedinţe zilnice) ca să pot pleca liniştit.

Seara, la masă la dr. Potârcă. El pleacă, trimis în grabă la Rîmnicu Vâlcea cu mai mulţi medici, noaptea, fiind un număr de răniţi, probabil coloana Câineni, care a străpuns în momentul – sau ajunul – mobilizării în direcţiunea Sibiu.

[16] Colonel Scarlat Demetriade (Dimitriade, Demetriad), comandantul Brigăzii 2 infanterie. Născut la 26 martie 1864, o obţinut tresele de sublocotenent la 1 iulie 1883, iar gradul de colonel la 16 octombrie 1910.

[17] Ajutorul colonelului Alexandru Sturdza era locotenent-colonelul Nicolae Macedoneanu, născut la 8 noiembrie 1861; după parcurgerea studiilor militare, a primit gradul de sublocotenent la 1 iulie 1883; avansări ulterioare: locotenent – 1886; căpitan – 1892; maior – 1900; locotenent-colonel - 1911.

[18] Locotenent Grigore Nemţeanu, născut la 9 decembrie 1889, sublocotenent la 1 iulie 1912, locotenent la 1 august 1915.

[19] Medicul Regimentului 1 infanterie „Dolj" era maiorul Ştefan Georgescu

[20] Regimentul nr. 1 „Dolj" avea Batalionul 2, comandat de maiorul Ulise Gherman, în cadrul Grupului de acoperire „Vârciorova", care mai cuprindea un batalion din Regimentul 31 infanterie şi trei din Regimentul 17 infanterie. Prin directivele Marelui Cartier General, Grupul „Vârciorova" avea misiunea să ocupe inapoia liniei de frontieră aliniamentul: Cireşul (Negruşa) – Bunoaica – Iloviţa – Vârciorova, unde trebuia să oprească orice atac inamic. Generalul Ioan Dragalina, comandantul Diviziei 1 infanterie, a decis ocuparea, într-o primă fază a aliniamentului vârful Feregaru – vârful Cocoşul – Predealul Mare – La Metereze, care domina localitatea Vârciorova. Batalionul 2 din Regimentul nr. 1 „Dolj" a cucerit, în ziua de 15/28 august 1916, după o scurtă ciocnire, dealul Predealul Mare. Răniţii proveneau din această primă misiune de luptă a regimentului.

[21] Medic colonel Iacob Potârcă (1866-1942), cu studii la Paris, specializare în chirurgie; medic locotenent - 1893; medic maior – 1903; medic locotenent-colonel – 1910; medic colonel – 1914; medic general de brigadă - 1 noiembrie 1917 şi numit inspector sanitar a Armatei 1; medic inspector general - 10 mai 1925.

Noaptea, oraşul zace în întuneric absolut din cauza aeroplanelor aşteptate (s-a bombardat Piatra Neamţ şi, mi se pare, Galaţi).

Rechiziţiunile noastre nu au sosit încă. Distanţele sunt mari. Dar mai sunt două zile aproape pline până la plecarea noastră, astfel că mobilizarea regimentului merge în linişte. În general, calmul domneşte peste tot, nu numai în cazarmă; este un contrast între acest calm în ajunul unei tragedii şi enervările din timp de pace, unde de cele mai multe ori se juca o comedie.

Este amară necesitatea de a mă abţine să scriu soţiei şi mamei; 15 zile poşta nu funcţionează. Dar dispoziţiunea este bună şi întemeiată pe experienţa făcută la alţii, cu organizaţiunea perfectă în toate; în primele zile, ca în momentele de criză deosebită, nu se poate cere funcţionarea.

Mare este lipsa ştirilor de altă natură decât a comunicatelor oficiale laconice; şi dată fiind setea şi deprinderea nivelelor de senzaţiune, din cauza presei astfel organizate spre câştigul ei, mare este, zic, numărul zvonurilor extraordinare ce se răspândesc şi care contribuiesc a agita lumea. Nu le înregistrez fiindcă sunt absolut nebune.

18/31 VIII 1916 ([a] 4-a zi de mobilizare)

Senin, cald.

Astăzi soseşte de pe terenul încăierărilor de la Topleţ (II/1) [Batalionul 2/Regimentul 1] plutonier Iuga spre a fi mobilizat în alt loc (biciclişti). Întrebat de mine, el descrie încăierarea trupelor noastre superioare în număr - II/1 [Batalionul 2/Regimentul 1] şi un batalion [din Regimentul] 7, cu detaşamentele de pază ungare; între altele, el afirmă că oamenii au fost timizi la prima risipire; înaintând, plutonul său rămânea în urmă şi ceda numai ameninţărilor; unii subofiţeri nu arătau un exemplu bun; în definitiv, cu greutate, panica s-a neutralizat prin şefi energici. Dar un ofiţer de rezervă, Zahăreanu (?) [corect, Zaharia], a dat înapoi şi oamenii l-au urmat[22]. Un soldat de la mitraliere cu doi cai a fugit până la Craiova,

[22] Episodul este real şi a avut următoarea desfăşurare. În noaptea de 15/16 august 1916, o companie din Regimentul 57 infanterie, comandată de locotenentul Ioan Zaharia, se deplasa spre Meterezele lui Tudor şi Dealul Bârzei spre a înlocui o altă subunitate. Ordonanţa ofiţerului care mergea în coada coloanei s-a împiedicat şi, în cădere, arma s-a descărcat, rănind un soldat aflat mult mai în faţă. În acest moment s-a declanşat panică, ostaşii fiind convinşi că au fost atacaţi de inamic din spate. Locotenentul Zaharia a fost primul care a rupt-o la fugă. Anunţat, generalul Ioan Dragalina s-a deplasat la locul incidentului şi prin măsuri ferme şi exemplu personal a restabilit ordinea. Locotenentul Ioan Zaharia a fost trimis în faţa Curţii Marţiale, care l-a condamnat la moarte prin împuşcare. Generalul Dragalina a suspendat sentinţa şi i-a dat posibilitatea să se reabiliteze prin conducerea atacului companiei sale asupra inamicului. În luptele ce au urmat, locotenentul Zaharia a avut o comportare de excepţie, fapt ce i-a asigurat reabilitarea. Vezi: Virgil Alexandru Dragalina, *Viaţa tatălui meu, generalul Ioan Dragalina*, prefaţă Dumitru Roman, Editura Militară, Bucureşti, 2009, p. 324-327.

unde noi l-am primit la Regiment. Dacă aceste poveşti corespund realităţii, se adevereşte ceea ce am spus adeseori: pe lângă calităţile noastre, avem şi slăbiciuni evidente; timiditate, aplecare spre panică, imaginaţie mobilă.

Un ofiţer tânăr a căzut. Răniţi din II/1 [Batalionul 2/Regimentul 1] sunt cam 10. Acest batalion fiind cu trupe de acoperământ sub ordinele directe ale Diviziei 1, noi nu aflăm asupra sa decât indirect sau pe cale privată ce se întâmplă.

Se pare că şi spre Sibiu s-a întâmplat ceva inutil, prin faptul că un regiment de grăniceri s-a aruncat cu prea mare ambiţiune de glorie în direcţiunea acestui oraş, rămânând în aer; acelaşi fenomen dinspre Oituz. De altfel, peste tot graniţa s-a depăşit şi debuşeurile par asigurate.

Mobilizarea merge neregulat căci fiecare trage plapuma spre el şi câştigă cine se face auzit de organele inferioare ale autorităţilor superioare. Se observă o reuşită aproape pretutindenea.

Am vizitat unul [sic] din cele şase grupe de tabere pentru prizonieri de la Işalniţa. Instalaţiunea este destul de bună. Un ofiţer prizonier, fără cea mai mică ocupaţiune; un *Oberlehrer* [profesor] german din Praga juca şah. O tristă soartă pentru un om cu oarecare cultură; sper că asemenea nenorocire nu mi se va întâmpla.

La întoarcere, grupuri de bivuacuri ale mobilizaţilor la căruţe, cu neveste şi copii; găsesc că expresiunea acestei populaţiuni este sceptică sau indiferentă; trebuie mai întâi cineva sau evenimentele să-i animeze. Dar nu am dat de lacrămi, bocete sau scene sfâşietoare. Femei prea frumoase, bărbaţi de rasă.

Seara, prânz la maior medic Ştefan Georgescu, cu doi cumnaţi, fraţii Teişanu; amândoi judecând situaţiunea destul de clar, amândoi oameni culţi şi raţionând în mod interesant. O seară plăcută în mijlocul unor buni români; fiecare cu simpatii speciale, dar fiecare, mai înainte de toate, cetăţeni desăvârşiţi.

Suntem în stare de război cu Germania[23]. Desigur că am primit această veste cu o strângere de inimă. Contribuim la distrugerea acelei Puteri care reprezintă progresul social şi moral; ce hotărâre şi ce coincidenţă nefericită cu idealul nostru naţional.

Deocamdată operaţiunile noastre înaintează perfect. Dar cum va fi ziua de mâine şi ce se va naşte din colaborarea noastră cu ruşii? Am cedat noi unei mari presiuni din afară, care ar putea fi funestă? Sau am judecat bine situaţia şi momentul? Oricum ar fi, eu doresc acuma să am în faţa mea germani ca adversari, căci prefer un inimic nobil şi vrednic, unuia slab.

[23] La 14/27 august 1916, România a declarat război numai Austro-Ungariei, documentul fiind remis împăratului Franz Josef de Edgar Mavrocordat, ministrul României la Viena. A doua zi, 15/28 august 1916, Germania a declarat război României. Acelaşi gest l-au făcut Imperiul Otoman (17/30 august 1916) şi Bulgaria (19 august/1 septembrie 1916).

19 VIII/1 IX 1916 ([a] 5-a zi de la mobilizare)

Nori; cald.

Ultimele dispoziţiuni înainte de plecare. La 4.00 p.m., lângă tabăra dinspre Işalniţa, iau regimentul în primire. Aşteptând pe comandantul brigadei, familiile oamenilor fac cerc în împrejurul meu; câţiva bătrâni mă întreabă despre viitor; mă asigură că se vor ruga tot timpul pentru noi; fiecare din ei a dat oştirii pe câţiva fii, ba [chiar] din averea sa; ei cer ştiri de la băieţii lor şi speră că li se vor trimite cărţile lor poştale ca mângâieri, când le va veni dorul; doresc ca prefectura să împartă timpul cu chibzuinţă pentru munca câmpului pentru boieri şi pentru dânşii. Această populaţiune, orice s-ar zice, are sentimentul datoriei şi este ascultătoare până la resemnare. Femeile tăcute, frumoase, simpatice, ochi inteligenţi. O rasă fină, care merită izbânde şi o administraţie şi stăpânire mai bune; căci până acuma era cea mai rea din Europa. Dejunez la un restaurant, singurul, militarizat cu totul, adică plin aproape numai de ostaşi, cu doctorul Butter şi alţi sanitari.

Ultimul pansament la Craiova al dintelui meu, care, în acest război european, este o preocupare însemnată.

Seara, masă la doamna Potârcă. Pe urmă la gară. Plecarea în trei eşaloane în această noapte către orele 1, 3 şi 4 dimineaţa la Prunişor; la gară destulă îmbulzeală şi complicaţiuni; trenurile nu sunt la timp gata formate; alte trupe sosesc nepunctual şi împiedică bunul angrenaj al transporturilor[24].

20 VIII/2 IX 1916 ([a] 6-a zi)

Nori, noaptea ploaie.

Aşteptările la gară ale trupei şi încărcările s-au făcut pe o ploaie torenţială, dar cu calm. Ofiţerii în mare parte între oameni în vagoane. Eşaloanele de transport au sosit neregulate şi au debarcat în alte gări decât cele propuse, probabil sprea a evita trupei marşuri cu piciorul când distanţa se poate străbate cu trenul. În fine, fiecare eşalon se porneşte în marş spre Halânga – Puţinei, unde cantonăm; trupa, pe drumul cel mai scurt şi dosit şi trăsurile, pe drumurile cele mai bune. Seara numai, tot regimentul a fost instalat. Serviciul merge greu, lucruri elementare nu se observă, atât la trupă, cât şi la trăsuri; obiceiuri dăunătoare (discuţiunea, zvonurile, vorbe) se practică din plin.

[24] Regimentul nr.1 infanterie „Dolj" a început deplasarea în noaptea de 19/20 august. În realitate, au fost doar două eşaloane. Primul a plecat la ora 2.50, fiind format din statul major al Brigăzii 2, statul major al Regimentului 1 „Dolj" şi Batalionul 1, iar al doilea era compus din Batalionul 3 şi o baterie de artilerie. Debarcarea subunităţilor s-a realizat la Gara Balota, de unde a urmat marşul pe jos. Efectivul regimentului plecat spre front se ridica la 46 ofiţeri, din care 4 superiori, 2 329 de militari, din care 239 necombatanţi, 19 biciclete, 6 tunuri, 2 mitraliere, 301 cai cu 63 de trăsuri (Arhivele Militare Române, fond Regimentul 1 „Dolj", dosar nr. 70, f. 1-2).

La Gara Balota am văzut, într-un furgon al unui tren sanitar, primul mort român de pe câmpul de luptă; un sublocotenent Dimitrescu, din Caracal, magistrat; a murit cu zile, din cauză că în timpul transportului s-a scurs tot sângele său din vena tăiată la picior. În drum spre cantonamente, câte o trăsură o las de ambulanță de la Regimentul 1 vânători și Regimentul 57 infanterie, cu ofițeri. Era mai bine să vină să aștepte pansații la Turnu Severin un tren ambulanță.

21 VIII/3 IX 1916 ([a] 7-a zi)

Senin, cald.

O zi de serviciu liniștit la Halânga – Puținei, pe malurile Topolniței, destinată organizării acestei mase, încă amorfe, numită Regimentul 1 infanterie[25]. Sper și cred că astăzi am avut ultimul contact cu abuzurile tradiționale la noi din timpuri. Ferma Gărdescu, prin comandantul de brigadă, vrea să se aprovizioneze gratis cu zahăr de la noi, care plecăm la război! Gașca fomiștilor care au exploatat și S.M.I. [Școala Militară de Infanterie]

Pe zi ce merge, constat că ofițerii, grade și trupă sunt cu totul neinstruite și nepregătite, și ascendentul și influența morală a șefilor, încă nulă. Trebuie să încep școala elementară a miliției cu acest regiment într-o situațiune gravă și urgentă. Voi reuși eu oare? Nu va fi prea târziu? Se va realiza în ce sens avântul tragic ce l-am pronunțat la Craiova, în fața regimentului, că cinstea noastră este acuma legată a unora cu a celorlalți, a șefului cu a trupei și invers?

Veștile ce-mi sosesc de la front arătă că au fost adevărate *défaillances* [slăbiciuni] ale ofițerilor și trupei la II/1 [Batalionul 2/Regimentul 1] și mitr./1 [Compania de mitraliere/Regimentul 1].

Seara, vizită la generalul Gărdescu – o ruină; dar nu a unui edificiu nobil[26].

Adunarea corpului ofițeresc după dejun și după masa de seară; expunerea principiilor mele cu aplicațiune la practica vieții.

22 VIII/[4 IX] 1916 ([a] 8-a zi)

Senin, răcoare.

Se întregește organizarea și educația celor două batalioane și secției de mitraliere. Mă duc mult între ei, nu cu intențiunea de a descoperi greșeli, ci de a ajuta

[25] Batalionul 1 a fost dispus la Puținei, iar Batalionul 3 la Halânga.

[26] General Ioan Gărdescu. S-a născut la 1 ianuarie 1862 și a devenit sublocotenent la 1 iulie 1882. Avansări ulterioare: 24 aprilie 1885 - locotenent; 1 ianuarie 1889 - căpitan; 2 ianuarie 1894 – maior; 10 mai 1899 - locotenent-colonel; 9 mai 1904 - colonel; 10 mai 1910 - general de brigadă. A fost brevetat ca ofițer de stat major în anul 1883. Printre funcțiile îndeplinite a fost și cea de comandant al Diviziei 1 infanterie (din 1 aprilie 1912), ce avea sediul la Turnu Severin.

să se schimbe o stare de lucruri dezastruoasă; disciplina cantonamentelor este rea; vii şi gradini de zarzavat se jefuiesc. Regimentul nu este hrănit cu dragoste, ci lucrurile se fac ca un *opus operatum* [lucru deja stabilit]. Insist să se dea carne, să se varieze hrana, care nu este decât fasole.

Mă duc cu colonelul Demetriade la Severin spre a mă prezenta comandantului Diviziei 1, generalul Dragalina[27]. Este ziua cea mai tristă din întreaga mea carieră; mă găsesc în fruntea unui regiment care a început campania cu o adevărată debandadă şi panică. Iată ce s-a întâmplat pe aripa dreaptă a detaşamentului însărcinat cu acoperirea Olteniei. Sectorul în cestiune era ocupat de batalioane din regimentele 57,1,17. La [Regimentul] 57 oamenii au şovăit când a început înaintarea. Comandantul batalionului i-a răpit înainte prin exemplul său, s-au cucerit tranşeele ungare, dar în tranşee a încetat mişcarea şi trupa a început a scotoci adăposturile; atunci contraatac. Batalionul s-a respins din liniile cucerite, dar comandantul batalionului, din nou, i-a răpit înainte şi poziţiunile s-au recucerit.

În acest timp s-a întâmplat o panică la [Regimentul]17 prin faptul că un ofiţer a ţipat „vin ungurii" şi a fugit la T[urnu] Severin. Panica s-a propagat la II/1 [Batalionul 2/Regimentul 1] şi mitr./1 [Compania de mitraliere/Regimentul 1].

Comandantul Batalionului II/1, maior Gherman[28], din geniu, nu a îndrăznit să înainteze şi a rămas ceasuri întregi înapoi; oamenii au fugit; din [compania de] mitraliere unii au ajuns până la Craiova, unde i-am întâlnit la regiment, străbătând distanţa într-un timp record; marş înapoi de iute. Noaptea, Gherman a telefonat de la Cireş [text indescifrabil – n.n.] Diviziei 1; şeful de [text indescifrabil – n.n.] i-a răspuns: „să moară acolo unde este". Panica s-a propagat la artilerie. Bateria 105 a intrat în panică la T [urnu] Severin. Ea a fost întoarsă de generalul Dragalina, după ce comandantul de baterie a spus „că este greu"; generalul s-a

[27] General Ioan Dragalina (16 decembrie 1860 – 24 octombrie 1916), ofiţer format în armata austro-ungară din care demisionează în anul 1887. A trecut Carpaţii şi s-a înrolat în armata română, unde a avansat până la gradul de general, obţinut la 23 noiembrie 1915. La începutul războiului a comandat Divizia 1 infanterie, apoi, la 11 octombrie 1916, a fost învestit comandant al Armatei 1, în locul generalului Ioan Culcer. Rănit în defileul Jiului, a decedat la Bucureşti, la Palatul Cotroceni, unde se înfiinţase un spital pentru răniţi, aflat sub coordonarea reginei Maria.

[28] Maiorul Ulise Gherman s-a născut la 22 septembrie 1875; a urmat şcoala de ofiţeri în perioada 1896-1898, obţinând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1898; avansări ulterioare: locotenent – 10 mai 1904, căpitan – 24 aprilie 1911, maior – 15 august 1916; locotenent-colonel – 1 septembrie 1917; colonel – 1 aprilie 1923. Alexandru D. Sturdza i-a adus la cunoştinţă episodul şi lui Alexandru Marghiloman, după revenirea în Bucureşti. Acesta nota, la 17 septembrie, că potrivit lui Sturdza, „materialul uman este excelent, dar ofiţerii, proşti. Sunt regimente care nu ştiu ce va să zică un şef! În regimentul lui, în Banat, maiorul Ghermani este cel dintâi care a luat-o la fugă!"(Cf. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, *România şi primul război mondial (1914-1919). Războiul (1916-1917)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994, p. 35.)

aşezat pe un tun şi i-a condus; ajuns pe poziţii, generalul a îmbărbătat II/1 [Batalionul 2/Regimentul 1] şi luând o armă a tras în mijlocul trăgătorilor; în fine, ordinea s-a restabilit; dar până astăzi, adică după mai multe zile, Gherman nu a făcut darea de seamă necesară.

Locotenentul Zaharia, care fugise înapoi de la [Regimentul] 17, s-a reabilitat luând pe urmă parte, din ordinul comandantului Diviziei 1, la asaltul Regimentului 1 vânători pe fortificaţiile muntelui Alion, lângă Vârciorova; el nu s-a dat în judecată.

Am cerut mutarea lui Gherman. Am pedepsit pe oamenii de la mitraliere fugiţi cu legare la copac şi cu o tablă „soldat fricos" la gât, prin ordin la raport. Mă duc din batalion în batalion spre a admonesta şi a educa sufletul gradelor şi cadrelor şi a preîntâmpina panici ca cele întâmplate şi care au ajuns până la Craiova (vezi şi telefonul care m-a deşteptat în noaptea întâia la cazarmă)[29].

23 VIII/[5 IX] 1916 ([a] 9-a zi)

Senin, cald.

Astăzi, „regularea conştiinţei" şi sfaturi cu privire la serviciul practic la I/1 [Batalionul 1/Regimentul 1], precum făcusem ieri la II/1 [Batalionul 2/Regimentul 1]. Am îndrumat spre hotar restul companiei de mitraliere şi vreo 80 de oameni ce aparţineau batalionului care se află în acoperire spre a se întregi aceste unităţi.

Peste emoţiunea descrisă ieri, a provenit şi una de noapte: o ploşniţă. Probabil că sunt mai multe. Trebuie să mă deprind. Va veni şi lupta cu celelalte insecte. O mare bucurie – prima scrisoare de la Duduia, din Bucureşti, ca răspuns la una trimisă de mine. Adusă de un lăutar ţigan, completaş, care se ducea la Strehaia. După-amiază, ceai la nenorocitul de Gărdescu care, deşi pare bolnav, zice că este numai aparenţă şi că e bine.

24 VIII/[6 IX] 1916 ([a] 10-a zi)

Noros şi senin, răcoare.

Dimineaţa o nouă surpriză: o pelerină permite scrisori de la mama, Duduia, Vicontele Alexandrescu – care vrea să fie la Regimentul 1 infanterie, voluntar. Ai mei cred că eu aş fi încă la Craiova. Sper că nu au să mă caute acolo.

Către 5.00 p.m. îmi soseşte direct de la Divizia 1 ordinul nr. 4, privitor la defensiva ce se va susţine pe frontul faţă de valea Cernei până când armatele ce-

[29] Alexandru D. Sturdza face referiri la panica produsă în noaptea de 15/16 august (stil vechi) 1916 la atacul vârfului Cocoşul şi pichetului Negruşa, de 920 m şi respectiv 587 m. Trupa în panică s-a amestecat cu căruţele şi a fugit şi abia a doua zi ordinea a putut fi restabilită (General G. A. Dabija, *Armata română în Războiul Mondial (1916-1918)*, vol. II, Bucureşti, p.22).

lelalte ale noastre vor înainta. O notă însoţeşte acest ordin, ca Regimentul să fie poimâine în sectorul său[30]. Organizez marşul în două etape până acolo, cu plecarea mâine dimineaţă. Dar, către miazănoapte, soseşte ordinul telefonic al Brigadei 2 infanterie – care probabil că s-a pripit – să fim chiar mâine la punctul Negruşa. Asemenea ordin nu este executabil decât plecând noaptea, [la] 2.30 a.m. cel târziu. Organizez prin contraordin acest marş penibil, noaptea, prin teren greu[31]. La 1.30 a.m. începe o ploaie mare. Păcat că brigada se pripeşte.

25 VIII/[7 IX] 1916 ([a] 11-a zi)

Ploaie mare.

Marş lung şi anevoios Halânga – pichet Negruşa, 50 km, de la 2.30 a.m. (noaptea 24/25 VIII) până la 6 p.m. Bivuacul se face în timpul cât artileria noastră trage, inimicul răspunde şi cad lovituri de gloanţe. Dictez ordinul de staţionare pe când crapă două şrapnele la 500 m de noi. Bivuac în pădure. Din cauza ploii şi drumurilor grele, toate trăsurile au rămas în urmă şi nu vor sosi decât mâine după-amiază. 23 de oameni au rămas în urmă, adică cam 0,23% din regiment; dar ei sosesc toţi seara.

Bunăvoinţa, disciplina, inteligenţa trupei este [sic] evidentă. Dar mulţi, prea mulţi şefi sunt slabi şi ignoranţi. Regulile disciplinei marşului sunt necunoscute; trebuie să arăt tot; cel mai simplu ordin este supus interpretărilor celor mai extraordinare; transmiterea ordinelor cu repeziciune este o altă necunoscută; trebuie să arăt eu însumi cum se împarte apa la o fântână. Facerea şi organizarea bivuacului sunt fără metodă. Intervenţiunea mea se face necontenit spre a evita murdăria, oboseli, pierderi de timp. Noaptea dormim îmbrăcaţi sub bubuitul tunurilor. Plouă.

26 VIII/[8 IX] 1916 ([a] 12-a zi)

Regimentul încă nemâncat, căci trăsurile nu ne sosesc decât una câte una. Rog pe comandantul brigadei a ne lăsa această zi de repaos, căci cu un regiment obosit şi nehrănit nu se poate face mare lucru.

Ungurii atacă în mici pachete şi trag. Lucrul nu mi se pare serios, dar alarmează toată lumea. Aşa, Regimentul 31 infanterie, maiorul [Nicolae] Florescu, pe

[30] Ordinul Diviziei 1 a sosit la ora 4.30 p.m. şi în el se dispunea ca Regimentul 1, cu batalioanele 1 şi 3, să se deplaseze în sectorul Cireşu – Negruşa. Batalionul 2 fusese schimbat de pe linia frontului, la 22 august, de un batalion din Regimentul 31 infanterie (AMR, fond Regimentul 1 „Dolj", dosar nr. 70, f. 2 verso).

[31] Marşul a început la ora indicată de memorialist. Trenul regimentar s-a deplasat pe ruta Turnu Severin – Cireşu, iar cele două batalioane prin Jidoştiţa. În după-amiaza zilei de 25 august, ora 6.30 p.m., regimentul a ajuns la pichetul Negruşa.

muntele Padeş, pretinde că nu poate ţine fără ajutoare. La ora 3.30 p.m. bateria tunuri Stănescu se trimite de divizie spre a-l întări pe Padeş. Din nou în pripă; ordin să plece numai cu armele şi cartuşele. Hrana şi muniţia rămân în bivuac. Din nefericire această baterie rămâne pe poziţie; paza bivuacului şi trimiterea hranei este [sunt], prin munţi, cu drumurile grele, o istorie întreagă. Oamenii pleacă cu urale la luptă. Impresiunea este bună.

Am primele mele impresiuni de pe câmpul de luptă: exact ca în descrierile citite. Dintâi, în pădure, vâjâitul gloanţelor pierdute; ai simţământul că eşti în mâna soartei inevitabile, încât nu rămâne decât a înainta impasibil şi în bună ţinută. Mai departe, în pădure, răniţi venind izolaţi sau în care; fără veste, cei din Regimentul 1 infanterie îi opresc; le spun un cuvânt; îi mângâi: răbdare şi pe urmă sunt siguri de a avea un doctor bun. Apoi un post de prim ajutor, cu medici în genunchi foarte ocupaţi. În fine, zgomotul artileriei şi infanteriei.

Comandamentul nu este organizat. Trupele la dispoziţiune se cheltuiesc fără sistem, *klackerweise* [azvârlite din loc în loc], ca *bouche-trou* [umplutură], fiind şi linia brigadei foarte întinsă.

27 VIII/[9 IX] 1916 ([a] 13-a zi)

În fine, senin.

Aripa dreaptă, atacată după-amiază. Comandantul alarmat: *bouche-trou* [umplutură]; se trimit, din nou, ½ unui batalion pe muntele Cocoş şi altul dinapoia dealului Bârsei, sub dealul Padeş[32]. De nicăieri însă nu ameninţă nicio primejdie; se poate prea bine aprecia că inimicul are artileria de foarte diferite calibre, dar că infanteria sa este slabă şi nu face cu noi decât un joc de hărţuieli. Companiile [din] dealul Bârsei se retrag după puţin timp.Unităţile mele, prin conducerea nervoasă peste capul meu, fiind complet dezorganizate, aşa că nu mai pot comanda regimentul; mă gândesc a folosi prin prezenţa mea. Mă duc la dealul Cocoş.

La suiş, o vedere splendidă până la Dunăre. Pădure frumoasă. Gloanţe. Răniţi. Mângâi şi laud pe „ai mei". Pe când vorbesc cu unul, văd pe un altul venind de departe, proptit subţioară de doi camarazi; nu am să uit niciodată izbirea privirii sale de departe, pe când vorbeam cu celălalt; privirea sa era aşa plină de bucurie, că sunt sigur că puterea ei mi-a atras atenţia, aşa că m-am uitat în acea parte; când s-a apropiat, el s-a făcut cunoscut – sublocotenentul Buzincu[33], un elev al meu, fericit că mi se prezintă ca un erou!

Sus de Cocoş, o scenă urâtă. Soldaţi din [Regimentul] 31 prind un sublocotenent ungur şi un caporal şi îi maltratează cu cruzime, până la sânge; intervin; ei

[32] În sprijinul Regimentului 31 infanterie a fost trimis Batalionul 3.

[33] Emil I. Buzincu, născut la 8 august 1896, sublocotenent la 15 iunie 1915.

înțeleg nemțește; le spun că nu are să li se întâmple nimic; organizez escorta lor; dau un cal al locotenent-colonelului Olteanu[34] ofițerului, care este foarte amărât.

28 VIII/[10 IX] 1916 ([a] 14-a zi)

Senin.

În fine, timpul îmi permite a inspecta frontul II/1 [Batalionului 2/Regimentul 1]. Înainte de a pleca trimit patru patrule spre inimic, spre a descoperi punctele unde sunt grosurile și artileriile. Cer de la fiecare companie un om îndrăzneț și șiret. Instruiesc patrulele pe Meteriș. Șrapnelele crapă la 50 de pași de noi, zbârnâind peste capetele noastre; toți rămân „perpendiculari", fără a ne feri, afară de un caporal înalt, pe care-l batjocorim în urmă. Plimbarea mea pe la Padina, Pereglava, scoborâșul spre Bârza, pe urmă suișul pe Valea Mare, spre Șerpi și de acolo spre Negrușa, la bivuac, era o partidă de alpinist. Drumuri și poteci grele, distanțe mari. Vederea în valea Cernei, spre Mehedinți, Topleț, Orșova și Serbia – minunată.

La întoarcere fac o dare de seamă asupra celor văzute: lipsește legătura telefonică între grupele făcute [la] distanță, întăririle sunt prost făcute, cu unghiuri moarte în fața liniei de foc, neîntrerupte, nearticulate, fără adăposturi. Nici rezervele nu au adăposturi. Patrule nu se trimit deloc sau fără sistem, cu ordine vagi, așa că nu s-a aflat nimic precis de la inimic. Pădurile pline de sârme telefonice, sisteme de sârme ghimpate, cartușe și arme austriece.

Cum se poate ca un sistem așa de întins și de binefăcut de fortificații să nu fi fost dotat și cu trupele necesare de apărare? Căci astfel, părăsirea acestor fortificațiuni considerabile este inaplicabilă față de trupe puțin numeroase ca ale noastre.

29 VIII/[11 IX] 1916 ([a] 15-a zi)

Timp nesigur.

Comandantul diviziei sosește la bivuac, după ce ieri s-a anunțat de cel puțin patru ori că „el are să vină"; mă cheamă și îmi comunică, spre marea mea decepțiune, că sunt mutat comandant al unei brigăzi de infanterie și că trebuie să plec de la regiment. După-amiază mă duc pe Cocoș și pe Padeș spre a-mi lua rămas bun de la o parte măcar a ofițerilor și trupei, care a început a-mi deveni scumpă. Chiar sectorul de apărare mi s-a atașat inimii mele. Când călăresc sau umblu cu o bâtă ce mi-a fabricat-o un sergent, îmbrăcat cu haine de soldat fără însemne, toată lumea mă cunoaște, nu numai cei din Regimentul 1 infanterie, și mă salută.

[34] Conform Anuarului armatei din 1916 nu exista nici un locotenent-colonel de cavalerie Olteanu; existau doi colonei, frați gemeni: Olteanu Camil, născut la 4 mai 1872, avansat colonel la 1 aprilie 1916, comandant al Regimentului 10 roșiori și Olteanu Marcel, născut tot la 4 mai 1872, avansat colonel la 10 mai 1916, comandant al Regimentului 2 călărași.

Din nefericire, timpul nu ajunge spre a vizita toate companiile în poziţiile lor greu accesibile. Mă întâlnesc cu comandantul III/1 [Batalionului 3/Regimentul 1], cu adjutantul său şi caporalul Georgescu de la II/1 [Batalionului 2/Regimentul 1]. Focul de şrapnele ne împiedică a circula. Sub trajecturile proiectilelor inimice, stăm 30 minute împreună la pământ, recapitulând zilele trăite împreună, urându-ne ce se poate ura în astfel de ocaziuni şi luându-ne un rămas bun; nu sunt însoţit, căci circularea unui grup ar trezi din nou bombardarea. Compania 1 îmi dăruieşte o puşcă luată de la inimic.

Ce triste sunt în pădure mormanele de arme, cartuşiere, opinci şi raniţe care se adună şi aşteaptă reci să fie transportate la vale: efectele răniţilor şi ale morţilor.

30 VIII/[12 IX] 1916[35]

La munte, ploaie şi bură; jos, timp destul de bun.

Părăsesc Regimentul 1 infanterie dimineaţa pe la 7 a.m. Ploaia curge. Plecarea este melancolică; mă despart de un grup de oameni pe care am început să-i iubesc şi care şi ei îmi arată dragoste; se rupe o legătură din cele sfinte, adică nebazată pe niciun egoism. Plec cu amintiri plăcute şi cu „suveniruri": bâta ce mi-a fabricat-o un sergent şi de care mă serveam în peregrinaţiunile mele pe front, sub focul adversarului; o armă ungară, luată de la Pârâianu, dăruită mie de compania sa, de ziua mea (azi e Sf. Alexandru) şi pe care am primit-o, deşi nu este corect, dar i-am spus să raporteze brigadei.

Convoiul meu se pune în mişcare prin negură: dintâi căruţa cu bagajul meu sub coviltir şi caii cu Pavel; apoi, eu cu Marin în trăsurica regimentului în care transportăm pe preot şi pe medic.

Ne scoborâm pe unde ne suisem cu regimentul şi revăd drumul şerpuind în pantă pe care observăm balansul regimentului târându-se în rânduială aproape perfectă în marşul forţat de la Halânga la Negruşa. Îmi reamintesc ceea ce am văzut în ziua aceea, *à rebours* [în succesiune inversă], sosirea sus pe bubuitul tunurilor, haltele la fântâni, cu grija mea ca oamenii să se adape sistematic pe echipe, locul unde făcusem o ovaţiune viteazului Regiment 1 vânători, care a luat reduta Alion. În drum, convoaiele noastre de cai şi de boi, care cară alimente şi muniţiuni la munte şi revin goale. Trist spectacol aceşti oameni zdrenţăroşi, rău hrăniţi, murdari, cu ochii în orbite. Trist spectacol şi copilaşii în noroiul curţilor caselor, unde nu sunt decât femei. Toate vitele judeţului trebuie să fie la convoiuri.

[35] La această dată, autorul omite din neatenţie să consemneze numărul zilei de la mobilizare (a 16-a), pe care o va trece greşit peste o zi, pe 31 VIII 1916. Astfel, la finalul celor două carnete cu însemnări (4 XII 1916) înregistrează 111 zile de la mobilizare, cu una în minus. În transcrierea textului, nu intervenim şi respectăm această inadvertenţă, pentru păstrarea autenticităţii documentului, dar o explicăm.

Atâta omenire în mişcare, încordată, întristată şi încordată la datorie; pentru cine sau pentru ce? Sunt instrumentul unei mari puteri? Sau ne folosim de încăierarea lor? Sau sunt numai supuşi unui orb destin?

În drum, citesc pentru a mă distra pe Rabelais[36]. Oare capitolul unde războinicul Picrochole[37], din vanitate şi după sfaturile ambiţioşilor săi miniştri, care văd cu fantezia lor cuceririle făcute, care trebuie însă întreprinse, s-ar potrivi cu Regele Ferdinand şi Brătianu? Şi căpitanul Merdaille[38] ar fi atunci generalul Iliescu[39]?. Vreau să nu cred că această comparaţiune s-ar potrivi cu realitatea.

După-amiază sosirea la Turnu Severin. Înfăţişarea mea cu capela şi mantaua de soldat, fără sabie şi pinteni, nu mai se potriveşte eleganţei care începe; scot din cufăr chipiul cu trese, mănuşi, sabia, pintenii, mă rad. Mă pun pe piciorul civilizat al ofiţerilor din oraş. O transformare melancolică, căci iubesc portul care mă egalizează în exterior cu trupa; rămâne atunci numai personalitatea pe seamă şi sunt destul de vanitos şi încrezător în mine pentru a simţi această putere a mea, pe care o simt faţă de alţii.

Mănânc la Administraţia Diviziei 1 şi dorm la Otel „Europa"; cearceafurile predecesorului meu în patul camerei ce mi s-a dat sunt relativ curate. Organizez plecarea mea mâine şi îmbarcarea în Gara Balota. Noaptea, între 11.30 p.m. şi 1.30 a.m., bombardare şi gloanţe de puşcă care zboară prin ulişe. Constat, după un timp, că sunt simple demonstraţiuni şi că infanteria noastră trage în întuneric fără

[36] François Rabelais (circa 1494-1553), călugăr, medic, scriitor şi umanist francez, reprezentant important al Renaşterii în Franţa. A studiat latina, greaca, literele, dreptul, medicina luându-şi licenţa în această ultimă disciplină, în anul 1530, la Universitatea din Montpellier. A practicat medicina la Lyon, a editat numeroase lucrări în limba latină, a tradus şi comentat tratate de medicină antice şi a compus almanahuri burleşti. Principala lucrare este *Gargantua şi Pantagruel*, o capodoperă a literaturii universale. Romanul a fost publicat în 1532 (*Groaznicele şi înspăimântătoarele fapte şi isprăvi ale prea vestitului Pantagruel, rege al Dipsozilor, feciorul marelui uriaş Gargantua*) şi 1534 (*Viaţa extrem de înfricoşătoare a marelui Gargantua, tatăl lui Pantagruel*).

[37] Picrochole, personaj al lucrării *Gargantua şi Pantagruel*, regele locuitorilor din Lerné, care a pornit un război împotriva lui Gargantua, deşi acesta nutrea intenţii paşnice. Victoria a aparţinut, în cele din urmă lui Gargantua. Picrochole – exemplu tip de rege rău pe care Rabelais a încercat să-l denunţe.

[38] Căpitanul Merdaille, personaj din aceeaşi lucrare.

[39] Dumitru Iliescu (1865-1940), ofiţer de artilerie, cu studii în Franţa; general de divizie, a condus Secretariatul General al Ministerului de Război în perioada 10/23 ianuarie 1914 -14/27 august 1916. La declararea războiului a fost învestit în funcţia de subşef al Marelui Cartier General român, conducând de fapt operaţiile Armatei Române din toamna anului 1916 deoarece generalul Vasile Zottu, şeful nominal al acestei structuri, nu a fost deloc prezent. La sfârşitul lunii noiembrie 1916, a fost înlocuit din funcţie şi a fost trimis în Franţa ca reprezentant al Marelui Cartier General român (1917-1919). Dumitru Iliescu este o personalitate militară controversată, fiind unul dintre autorii morali ai eşecurilor Armatei Române din lunile august – noiembrie 1916.

ţintă. Otelul este în fierbere; *va-et-viens* [este un du-te-vino]; femeile vorbesc cu volubilitate. Marin, pe sofa, în odaia mea, a dormit „tun", fără a auzi absolut nimic; am rămas în pat, după ce mi-am dat socoteala că este o simplă demonstraţiune şi către 2.00 a.m., probabil, am dormit şi eu „tun".

Am resimţit şi eu ceea ce citisem în cărţi şi ziare scrise de participanţii la acest război, binefacerile unui pat „adevărat", unui lighean ş.a. şi a[le] unui W.C.

Ciudat cât de repede lucrează telegrafia fără sârmă, imaterială, atehnică; ştirea căderii Turtucaiei şi a unei bătălii produse la Bazargic circulă în 27 VIII prin rândurile trupei, sus pe munte, pe când ofiţerii şi chiar comandanţii superiori nu primiseră încă nicio ştire. Pe aceeaşi cale se răspândesc ştirile spionilor asupra inimicului; acesta este un releu *insaisissable* [imperceptibil].

31 VIII/13 IX 1916 ([a] 16-a zi)

Vreme bună.

Plec [la] 4.30 a.m. noaptea pe lună plină din Severin. Oraşul, în lumina lunii de argint, tăcut şi liniştit, după zarva bombardării. Pe strada după primărie, unde apucăm spre Şimian, un gardist doarme „pe cur", cum zic oamenii, şi nimic nu-l deşteaptă, nici trecerea zgomotosului nostru convoi; ca în [*Die*] *Meistersinger* [*von Nürnberg*] [*Maeştrii cântăreţi din Nürnberg*], *Nachtwächter*-ul[40], *qui ne se doute de rien* [paznicul de noapte care nu bănuieşte nimic].

Noaptea am fost deşteptat de două depeşe de felicitare; una de la părinţi, alta de la ofiţerii Şcoalei de Infanterie. M-am bucurat. Un reflector luminează cu ritmuri scrutătoare malul bulgar.

Şoseaua, în apropierea Severinului, îmbulzită de ţărănci cu căruţe de zarzavat şi merinde. Pe urmă, convoiuri triste şi murdare ca totdeauna şi, în fine, coloane de artilerie.

Şimianul, sat frumos. Răsărit de soare roş ca un apus; minunată vedere înapoi spre Dunăre. Apoi bivuacul Regimentului 31 infanterie. Apoi Balota. La Balota îmbarc toate ale mele şi cumpăr furaj pentru cai şi pentru a dormi pe fân. Plecăm cu o oră întârziere, pe la 9 a.m. Mă instalez în furgon cu mica mea familie, fierb un ceai pentru toţi şi mâncăm din proviziile târguite de Marin la Severin, împărţind frăţeşte. În drum, Marin mai cumpără un bostan, nuci, piersici şi îmi oferă din toate cu un gest foarte familiar; traiul în comun apropie pe toţi, dar respectul şi condescendenţa tot rămân.

[40] Se referă la opera compozitorului german Richard Wagner.

Citesc Rabelais mai departe şi Martin Buber[41], acele minunate ditirambe în proză poetică, intitulate *Gespräche von der Verwirklichung*[42] [*Dialog despre împlinire*]. În drum, transporturi felurite: infanterie, artilerie în drum spre sud – bulgarii; convoiuri şi parcuri în drum spre nord – Transilvania; ruşii – în drum spre Dunăre cu lanstorpile şi altele. Mă tem de ruşi; au declanşat mobilizarea noastră prin presiuni şi promisiuni; acum ei sunt în Dobrogea – încă sub comanda noastră, dar nu cu multă bunăvoinţă.

Drumul spre Sofia şi Constantinopol nu merge pe acolo, ci prin Bucureşti; comunicaţiile fiind neîndestulătoare pentru armate mari din Rusia, au să le vină veleităţi de a ocupa Regatul nostru spre a face din el o bază de operaţiuni! Atunci, vai de noi! Au să fie neînţelegeri, decepţiuni, căutarea ţapilor ispăşitori: Regele! Dinastia! Văd eu în negru. Grozavă teamă mi-e de ruşi şi de păcăleala lor. Dar să nu mă gândesc prea departe, ci numai la datoria mea circumscrisă de cercul de comandă şi de acţiune care-mi va fi predat. Ca până acum: tot înainte.

De-a lungul căii ferate, femei cu merinde care aşteaptă cu copiii trecerea bărbaţilor mobilizaţi: „vine Regimentul 19? am un băiat"; „n-ai văzut un tren cu [Regimentul] 14 artilerie? unde?". Şi ele aşteaptă şi întreabă ora, zile! Şi băieţii din vagoane fac glume şi spun: „ce stai aci, femeie, du-te acasă că e timp de lucru, ce laşi munca?"

Bine că am urmat gustul lui Marcel Dupont[43], autorul din *En campagne* [*În campanie*], călătorind cu „Dor" şi „Dulcea" şi ordonanţele mele; vagoanele de clasa 1 sunt infecte de atâtea transporturi, fiind necurăţate din primele zile ale mobilizării. Călătorim toată noaptea.

1/[14] IX 1916 ([a]17-a zi)

Cald, soare.

Sosim în Gara de Nord către 6.00 a.m. Îndrumez vagonul meu spre Dealul Spirii. Iau cu anevoie o birjă şi plec acasă. Duduia a sosit în aceeaşi noapte din

[41] Martin Buber (1878-1965), una dintre cele mai remarcabile personalităţi ale gândirii filozofice a iudaismului modern din secolul al XX-lea. A fost un adept al dialogului dintre om şi Dumnezeu, lucrarea sa *Eu şi Tu* (1923), fiind exemplară din acest punct de vedere. A aderat la ideile sioniste, dar a promovat un sionism utopic. Alte lucrări: *Amintiri extatice* (1909), *Despre problemele educaţiei* (1926), *Convorbiri în doi. Tratat despre principiul dialogic* (1929), iar între anii 1940-1945 a publicat *Viaţa în dialog, Problema omului, Între om şi om.*

[42] Titlul complet al lucrării, apărută în 1913, este *Daniel. Dialog despre împlinire.*

[43] Marcel Dupont (1879-1964), ofiţer de cavalerie, autor al lucrării: *In the Field (1914-1915). The Impressions of an Officer of Light Cavalry.*

Moldova! Ce bucurie! Nu o deştept, ci mă reped la Şcoala de Infanterie spre a organiza debarcarea şi dislocaţiunea trenului meu de luptă! La şcoală întâlnesc pe Economu[44], subşef de stat major la Armata fostă Aslan[45], acuma Averescu[46]. El îmi povesteşte dezastrul de la Turtucaia – Silistra[47]: 40 000 de pierderi, tunuri multe; un dezastru! Înlocuirea diferiţilor generali, nu conform principiului selecţiunii, ci după consideraţiuni personale şi politice. Economu prevesteşte un dezastru final.

Mă duc acasă unde găsesc pe Mum[48], Ioana[49], Duduia. Bucurie şi grijă din cauza operaţiunilor dobrogene. Apoi vizită la Armata 3 (Averescu – Christescu); acolo nu se ştie cui va fi subordonată brigada mea. Merg la Marele Stat Major, Partea Sedentară. Colonelul Alevra[50], în fine, mă orientează. Am să formez o bri-

[44] Virgil Economu (1875-?), absolvent al Şcolii Superioare de Război, promoţia a 18-a (1906-1908). A fost avansat maior la 1octombrie 1913 şi locotenent-colonel la 1 noiembrie 1916. În prima parte a campaniei din anul 1916 a funcţionat ca ofiţer ataşat Armatei 3 şi „Grupului Apărării Dunării". Este luat prizonier de trupele bulgare (20/21 noiembrie 1916, la Epureşti), în timp ce se deplasa către Divizia 25 infanterie, unde fusese numit şef de stat major. A revenit în prizonierat în mai 1918 şi a continuat cariera militară, obţinând gradele de general de brigadă (1923) şi general de divizie (1930). Cei doi se cunoşteau de la Şcoala Militară de Infanterie unde a lucrat şi maiorul Economu înainte de război.

[45] La intrarea în război forţele militare româneşti au fost divizate în patru armate, structuri de comandament create la mobilizare. Trei dintre ele (1, 2 de Nord) erau dispuse pe aliniamentul Carpaţilor, iar Armata 3, comandată de generalul Mihail Aslan pe Dunăre şi frontiera româno-bulgară din Cadrilater. Mihail Aslan (1857-1936) a obţinut tresele de sublocotenent la 16 iulie 1877. A fost avansat colonel la 10 mai 1901, general de brigadă la 10 mai 1908 şi general de divizie la 1 noiembrie 1912. A fost comandant al Diviziei 3 infanterie (1913) şi apoi al Corpului 3 armată (1914-1916).

[46] Generalul Alexandru Averescu (1859-1938). În timpul războiului a comandat Armata 2, temporar Armata 3 şi grupul de armată ce-i purta numele. În 1930 a fost avansat la gradul de mareşal. După război s-a dedicat activităţii politice, fiind de trei ori prim-ministru (1918,1920-1921, 1926-1927). A fondat Liga Poporului, devenită, în 1920, Partidului Poporului. Detalii în : Petre Otu, *Mareşalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda*, Editura Militară, Bucureşti, 2005.

[47] Bătălia de la Turtucaia s-a desfăşurat în perioada 18/31 august-24 august/6 septembrie 1916. Trupele germano-bulgare au învins Divizia 17 infanterie, care apăra capul de pod de la Turtucaia, construit în anii 1914-1916. Înfrângerea categorică de la Turtucaia a modificat starea de spirit a clasei politice şi a opiniei publice româneşti, determinând şi schimbarea planului de campanie al Armatei Române. Detalii în: *100 de mari bătălii din istoria României*, coordonator Petre Otu, Editura Orizonturi, Bucureşti, 2009, p. 270-276.

[48] Mum – numele de alint al Sevastiei Carp (1853-1947), soţia lui Petre P. Carp şi soacra colonelului Alexandru D. Sturdza.

[49] Maria-Ioana (Marie-Jeanne) Carp, soţia căpitanului Petre Carp, nora Sevastiei şi a lui Petre P. Carp.

[50] Nicolae Alevra (1871-1936), absolvent al Şcolii Superioare de Război, promoţia a 16-a (1904-1906). Avansat colonel la 1 aprilie 1916, a fost şef de secţie la Marele Stat Major. La 1 septembrie 1917 a fost avansat la gradul de general de brigadă. La 1 octombrie 1919 a demisionat din armată, fiind trecut în rezervă.

gadă de trei regimente de infanterie şi un divizion de artilerie. Infanteria se va compune, în cea mai mare parte, din artilerişti de cetate de la [Cetatea] Bucureşti şi [de la linia fortificată] Focşani – Galaţi, completaţi prin fugarii adunaţi de la Turtucaia, toţi împrejurul unui sâmbure permanent din grăniceri. Cu alte cuvinte, o trupă eterogenă şi încadrată eterogen.

Seara mă duc în auto la Marele Cartier General spre a afla în ce situaţie se găsesc unităţile în formaţiune. Până la 15 IX totul trebuie să fie gata şi pregătit spre a putea opera.

Ceea ce aud la Marele Cartier General, de la Stratilescu[51], nu este menit a încuraja. Ruşii ne-au înşelat, trimiţând prea puţine trupe; ei se codesc când este vorba de a interveni. Generalul Aslan este îndepărtat de la armata sa, fiindcă în ziua atacului Turtucaiei juca, la Bucureşti, cărţi la Jockey Club, spunând că o să le tragă bulgarilor *une pile* [o chelfăneală], apoi s-a pierdut în ordine, contraordine şi nesiguranţă. Stratilescu îmi spune că înlocuirea cu Averescu nu s-a făcut fără incidente, asemenea numirea lui Crăiniceanu ca comandant de armată[52].

Armata româno-rusă comandată de Aslan s-a despărţit; o parte este sub Averescu, iar cealaltă parte sub generalul rus [A. M. Zaioncikovski][53]; adică acum ruşii încep a ne comanda. Generalul Costescu[54], comandant al unei divizii, nu mai

[51] Dumitru Stratilescu (1861-1927), general de brigadă de la 1 aprilie 1916, apoi general de divizie (1917) şi general de corp de armată (1926). În timpul războiului a îndeplinit mai multe funcţii: subşef al Marelui Cartier General (august 1916), subşef al Marelui Stat Major, Partea Sedentară (septembrie – noiembrie 1916), comandant al Armatei 1 (noiembrie-decembrie 1916), comandant al Diviziei 1 infanterie (decembrie 1916-ianuarie 1918). După război, a comandat Corpul 3 armată (1920-1923) şi a fost inspector general de armată (1923-1926).

[52] Grigore Crăiniceanu (1852-1935), general de divizie (1909), inspector general al geniului (1904-1909), şef al Marelui Stat Major (1907-1909), ministru de război (1 noiembrie 1909-23 decembrie 1910), comandant al Corpului 2 armată (1911-1913). În 1913 a fost trecut în rezervă. Ca urmare a formării „Grupului Armatelor de Sud", el a fost numit comandant al Armatei 2 (25 august - 25 septembrie 1916), în locul lui Alexandru Averescu. Exercitarea comenzii a fost dezastruoasă, astfel că a fost înlocuit, generalul Averescu revenind în fruntea Armatei 2, după încheierea operaţiei de la Flămânda. Grigore Crăiniceanu a fost, ulterior, inspector general de armată.

[53] Generalul Andrei Medardovitovici Zaioncikovski, comandant al Corpului 47 armată rus, compus din două divizii ruse şi una sârbă şi care avea un efectiv de circa 30 000 de oameni (Convenţia semnată la 4/17 august 1916 prevedea 50 000 de militari). Ulterior, comandant al Grupului Operativ de Est şi apoi al Armatei de Dobrogea (compusă din mari unităţi române şi ruse). A fost înlocuit, datorită insucceselor, cu generalul Vladimir Vladimirovici Zaharov, Armata de Dobrogea luând denumirea de Armata de Dunăre

[54] Constantin Costescu, general de divizie, comandantul Diviziei 6 infanterie. Născut la 5 ianuarie 1861, a urmat Şcoala de Ofiţeri în perioada 1879-1881, devenind sublocotenent la 1 iulie 1881; a fost avansat la gradul de general de brigadă la 1 iunie 1911 şi la cel de divizie la 1 aprilie 1916.

lucrează cu şeful său de stat major, Alexiu[55], ci numai cu Pick Ferekide[56]; spune că suntem pierduţi. Crăiniceanu a făcut o anchetă şi Costescu se dă în judecată. Basarabescu[57], Divizia 9, este destituit şi înlocuit cu Nicolae Palada [corect, Petala][58].

Toate acestea le spune Stratilescu, subşef de [Mare] Stat Major al armatei. El vede în negru, mai cu seamă acţiunea ruşilor. Un ofiţer superior de marină îmi spune şi el că ruşii se codesc cu intervenţia lor; crucişătorul „Rostislav", la Constanţa, nu vrea să iasă din port, se teme de un submarin german care a bombardat Mangalia. Iau ordine şi seara, către 9.00, sunt acasă.

2 /[15] IX 1916 ([a] 18- a zi)

Rece, bură.

Bucureşti. Mă stabilesc la Comandamentul grănicerilor şi pregătesc formarea brigadei şi a unităţilor ei. Ziua trece cu aceste lucrări. Vine ştirea retragerii trupelor româno-ruse spre nord şi a luptei de la Cuzgun[59]. Lumea este pesimistă.

3/[16] IX 1916 ([a] 19-a zi)

Rece, negură.

Mum se întoarce la Ţibăneşti la copiii mei şi la socrul Carp. Rămânem acasă Ioana, Duduia şi cu mine.

[55] Alexandru Alexiu, născut la 3 iulie 1872, avansat locotenent-colonel la 10 mai 1915, era şef de stat major al Diviziei 6 infanterie. Avansat colonel la 1 noiembrie 1916, a comandat în campania din 1917 Brigada 6 infanterie şi a fost înaintat general de brigadă la 1 noiembrie 1917. După război a fost avansat succesiv general de divizie (21 martie 1925) şi a îndeplinit mai multe funcţii cum ar fi secretar general al Ministerului de Război şi comandant al Diviziei 3 infanterie.

[56] Este vorba de Mihail Scarlat Ferekide, avocat

[57] Ioan Basarabescu, general de brigadă din data de 1 decembrie 1912, comandant al Diviziei 9 infanterie, dislocată la capul de pod de la Silistra. Născut la 15 februarie 1861, a urmat şcoala de ofiţeri în perioada 1878-1880, devenind sublocotenent la 1 iulie 1880.

[58] Nicolae Petala (1869-1947), general de brigadă (1 iulie 1916). A comandat mai întâi Brigada 5 infanterie şi apoi Divizia 9 infanterie, iar în octombrie 1916, pentru scurt timp, Corpul 1 armată şi Armata 1; în perioada decembrie 1916 – iunie 1918 a comandat Corpul 1 armată, iar după război, Corpul 4 armată (1918-1919) şi Corpul 6 armată (1919-1924). Ulterior, până în 1930, a fost inspector general de armată. A făcut parte şi din Parlamentul României, ca senator de drept.

[59] Lupta de la Cuzgun. După înfrângerea de la Turtucaia, la 25 august 1916 s-a constituit Armata de Dobrogea, condusă de generalul rus Zaioncikovski. Aceasta ocupa, la 27 august 1916, aliniamentul Cuzgun – Caraomer – Mangalia În urma luptelor pe acest aliniament, datorită defecţiunii Diviziei 9 infanterie română, aflată în zona Cuzgun, care a fost respinsă în dezordine, generalul Zaioncikovski a dispus retragerea grupării româno-ruse pe aliniamentul Rasova – Cobadin – Topraisar.

4/[17]-21 IX/[4 X] 1916 (20 -37-a zi)

În general, timp senin; din ce în ce mai rece; numai rare zile de ploaie.

În acest timp m-am ocupat cu organizarea unei brigade mixte noi. Sub impresiunea dezastrului din Dobrogea, conducătorii acestei campanii au hotărât repede de a crea tot aşa de repede, o nouă brigadă mixtă, compusă din trei regimente de infanterie şi un divizion de artilerie uşoară de 57 mm. S-au adunat repede, toate trebuie să meargă repede, trei grupe de indivizi: primul la Cotroceni, compus din grăniceri, veniţi fie de la Braşov (un batalion), fie scăpaţi de la Turtucaia, fie adunaţi de la pichetele de pe graniţă.

Astăzi, când scriu aceste rânduri, batalionul de la Braşov, cel mai complet, este deja trimis la sud de Sibiu, tot repede, îmbarcat într-o bună noapte, şi s-a retras spre Câineni, de unde desigur nu se va mai întoarce. Pichetele de pe graniţă încă nu au afluit astăzi toate; rămâne deci regimentul în formaţiunea cu scăpaţii de la Turtucaia. Regimentul avea arme şi mitraliere de diferite calibre; de-abia acuma calibrele la companii şi la mitraliere s-au unificat pe 8 mm. Tragerea de abia astăzi a început. Ofiţerii şi trupa nu sunt obişnuiţi cu tactica marilor unităţi. Trăsuri şi cai lipsesc. Adjutanţii sunt nedresaţi. Telefoanele lipsesc. Lipseşte 1/3 din micul şi marele echipament încă astăzi. De la 15 IX , regimentul trebuia să fie gata pentru a porni în contra inimicului.

Acelaşi lucru, în mai rău, cu celelalte grupe, compuse din 19 contingente de călăraşi cu schimbul, pompieri, artilerişti şi ordonanţe de la artileria de cetate din Bucureşti[60] [şi] Focşani – Galaţi[61], adunaţi în pripă, fără echipament, armament, tunuri cai şi încadraţi cu ofiţeri de rezervă din artileria de cetate.

Divizionul de artilerie uşoară nu există, nici material, nici personal. Un pluton de ştafete nu există; l-am creat în urmă. Un stat major de brigadă nu există. Uşurinţa cu care Marele Cartier General s-a hotărât este copilărească şi se explică

[60] „Cetatea Bucureşti" a fost construită în anii 1884-1895 după planurile generalului belgian Henri Alexis Brialmont (1821-1903), cu scopul de a apăra Capitala. Ea a constat dintr-un sistem de fortificaţii (linia principală de rezistenţă) cu un perimetru de 72 de km, 18 forturi la 4 km distanţă unele de altele şi 18 redute-baterii intermediare. Distanţa medie de la forturi la perimetrul oraşului era de 8 km. Progresul în materie de armament de artilerie a făcut ca la izbucnirea Primului Război Mondial „Cetatea Bucureşti" să fie depăşită. Autorităţile au decis demontarea artileriei şi transferul acesteia unităţilor şi marilor unităţi combatante. Detalii în: Cornel I. Scafeş, Ioan I. Scafeş, *Cetatea Bucureşti. Fortificaţiile din jurul Capitalei (1884-1914)*, Editura Alpha MDN, Bucureşti, 2008.

[61] Aliniamentul fortificat Focşani – Galaţi a fost construit pentru a interzice o eventuală ofensivă dinspre est prin aşa-numita „Poartă a Focşanilor". Planurile au aparţinut maiorului german Maximilian Schuman, cu amendamente aduse de specialişti români. Lucrările au început în 1888 şi s-au încheiat în 1893, dar au continuat cu intermitenţe în primul deceniu al secolului al XX-lea. La începutul anului 1914, aici erau amplasate 676 guri de foc (tunuri, obuziere, mortiere), ceea ce constituia o cantitate considerabilă, având în vedere gradul de dotare al Armatei Române.

numai prin faptul că suntem conduşi de oameni diletanţi şi vanitoşi, care nu au o noţiune justă a războiului şi care ordonă după impulsiuni şi impresiuni (Turtucaia), nu cu rece judecată.

În aceste zile, numeroase atacuri aeriene, cu multe victime şi cu multe distrugeri. Noaptea, Zeppelinul ne vizitează cam des; vizita, după rezultate, nu este deloc plăcută. Dar partea ei bună este că ea se anunţă, prin clopote, cu 20-30 minute înainte de sosirea monstrului şi că nu durează mai mult de 10-15 minute, plecarea balonului fiind în urmă definitivă. Înspământătoare sunt însă vizitele aviatorilor, cu atât mai mult că suntem cam fără apărare; aviatorii noştri sunt puţini şi nu prea dibaci. Cinci aviatori francezi sunt împrăştiaţi de către Ministerul de Război pe toate fronturile, în loc de a fi concentraţi spre apărarea Capitalei. Staţiunea de aviaţiune la Băneasa – Pipera este prea aproape de Capitală şi în partea opusă de unde vine inimicul, adică de la Dunăre.

Într-o zi, săracul Conţu, sergent infirmier la un spital de la Feteşti, mă opreşte pe uliţă; îmi comunică cu glasul tremurând, că soţia lui este rănită pe moarte; un copil e mort, doi grav răniţi; el este numai pentru 24 de ore în Capitală pentru a vedea şi a înmormânta. Ce soartă tristă. Dacă asemenea nenorociri sunt inevitabile, ele ar trebui să se întâmple mai des şi acelora care au hotărât acest război. Ei nu văd decât cel mult confortabile spitale, cu îngrijiri bune, dar nu marile mizerii ale celor mici.

Conţu a fost sergent la mine, în 1902, la Batalionul 2 infanterie; liberându-se şi neavând nicio para, i-am dat 5 lei. După şase luni primesc un mandat de 5 lei; este primul român care mi-a înapoiat banii împrumutaţi. După aceea, i-am procurat o mică slujbă la Creditul Rural; prin muncă metodică şi cinste, Conţu s-a ridicat. S-a însurat cu o fată cumsecade; a avut şase copii; a rămas cinstit şi independent. Tocmai pe dânsul îl loveşte soarta. Unde este ceea ce numim „dreptate imanentă"? Lovitura trebuia mai degrabă să ajungă pe acei perfizi şi vanitoşi, care rău hotărăsc de soarta popoarelor.

Căpitanul Vârtejanu[62], bunul prieten şi colaborator de la Batalionul 6 vânători, vine să mă vadă. El este adjutant la Principele Moştenitor[63]. Eu singur l-am sfătuit să primească propunerea, fiindcă credeam că în asemenea loc se văd lucru-

[62] Căpitanul Eugeniu Vârtejanu s-a născut la 24 aprilie 1889 şi a urmat studiile militare în Germania (1906-1909), în baza cărora a devenit sublocotenent la 1 iulie 1909; avansări ulterioare: locotenent – 1 octombrie 1911; căpitan – 1 aprilie 1916; maior – 1 septembrie 1919; locotenent-colonel – 23 mai 1923; colonel – 31 martie 1929;

[63] Principele Moştenitor era Carol (1893-1953), primul născut al cuplului Ferdinand şi Maria. După urcarea pe tron a lui Ferdinand (28 septembrie/11 octombrie 1914), ca urmare a decesului regelui Carol I la 27 septembrie/10 octombrie 1914, Carol a devenit moştenitor la tron. În perioada 8 iunie 1930 - 6 septembrie 1940 a fost rege al României sub numele de Carol al II-lea.

rile în timpul războiului mai bine, educaţiunea tactică şi strategică se desăvârşeşte în condiţiuni mai roditoare pentru comandamentele înalte, [decât] fiind în front în funcţiuni inferioare şi contactul cu conducătorii dezvoltă judecata şi cunoştinţele. Văd că m-am înşelat. Regele nu se mişcă; merge între Marele Cartier General – Periş şi Spitalul din Palat; nu se arată trupelor, nu are contact cu ele. Prinţul Moştenitor nu comandă sau nu ia parte activă într-un comandament, în mijlocul trupelor; nu vizitează trupele; asemenea umblă printre infirmiere şi cucoane la spitale şi vizitează răniţii. Rău şi nedemn.

Vârtejanu vine şi-mi povesteşte că în urma emoţiunii după Turtucaia la masa regală de la Baloteşti s-a discutat cu aprindere cestiunea incapacităţii comandanţilor; cuvântul *degommer* [a destitui din serviciu] este la ordinea zilei. Cu această ocaziune, s-au înşirat pe lângă incapacităţile şi capacităţile; am fost numit şi eu propunându-se să mi se încredinţeze comandamentul unei divizii. Atunci generalul Râmniceanu[64], adjutantul Prinţului Moştenitor, a apreciat că „Sturdza este o nulitate"; că nu ştie să comande nici un batalion, necum un regiment; că el nu înţelege, cum mi s-a încredinţat o brigadă. Vârtejanu îmi cere iertare că nu mi-a luat apărarea. Cum putea el oare? Era mult prea tânăr şi prea izolat; apărarea mea s-a luat de colonelul Anghelescu[65].

După această convorbire, am cerut o întrevedere cu generalul Râmniceanu; i-am comunicat ce am auzit; i-am cerut să-mi spună dacă este adevărat. El a negat cu atâta artă că sunt sigur că el minte în mod sfruntat, pe când ştiu că Vârtejanu este incapabil a minţi, mai cu seamă de a inventa. Mi-a părut rău că am fost silit să procedez energic, pentru săracul Vârtejanu, dar i-am cerut în urmă iertare şi i-am spus că acum, la război, nu pot avea aceeaşi atitudine espectativă şi dilatorie ca în timp de pace; ne dăm viaţa, pe care, desigur, scump o vindem, dar reputaţiunea şi onoarea nu o [le] putem da; şi dacă e primejdie în această direcţiune, nu trebuieşte cruţat duşmanul personal. Lucrul s-a sfârşit aşa, că Râmniceanu a negat totul; că generalul Mavrocordat[66], şeful Casei Militare Regale, a făcut lui Vârtejanu o morală cu privire la discreţiune şi „neînţelegeri" şi că Vârtejanu a oferit ca singură

[64] Teodor Râmniceanu (1860-1932), general de brigadă, grad obţinut la 15 februarie 1914, adjutant regal, comandant al Corpului de grăniceri. În timpul războiului a fost ataşat pe lângă prinţul moştenitor Carol, în cadrul Casei Militare Regale.

[65] Paul Angelescu (1872-1949), colonel, avansat la 1 aprilie 1916, şi adjutant regal. În vara anului 1917, în bătălia de la Mărăşeşti, a comandat Divizia 15 infanterie. General de brigadă (1917), general de divizie (1919) şi general de corp de armată (1933); a fost şef al Casei Militare Regale (1920-1921) şi ministru de război în două rânduri (1927-1928; 1934-1937).

[66] Leon Mavrocordat (1858-1939), absolvent al Şcolii Speciale Militare de la Saint Cyr (1879), a fost avansat general de brigadă la 10 mai 1906 şi general de divizie la 1 aprilie 1912. În timpul războiului a îndeplinit funcţia de şef al Casei Militare Regale.

satisfacțiune posibilă a fi trimis la front, departe de Marele Cartier General. Vârtejanu nu a fost depărtat, prin urmare, el a spus adevărul. Dar întreaga întâmplare dovedește lipsa de conducere și de educațiune care predomnește între acei care înconjoară pe Regele nostru; excepțiunea, Mavrocordat și Vârtejanu.

În această perioadă despre care scriu se întâmplă dezastrul de la Sibiu[67], expediționea avortată a Armatei a 3-a în Bulgaria[68] și retragerea de la Petroșani[69] și Făgăraș[70]. Aceste insuccese morale și materiale nu sunt decizive în sine, dar ele slăbesc puterea noastră în mod considerabil și încrederea în conducători scade în raport proporțional cu formidabilele minciuni pe care le publică comunicatele oficiale.

Cestiuni personale încă joacă un rol deosebit; așa de pildă, Armata Averescu nu se întărește în modul cerut de acest general cu elemente de la Armata Crăiniceanu, de frică ca acesta, neavând destule trupe pentru titlul său de comandant de armată, să nu facă vuiet.

La București avem, după spusele șefului diriguitor al repartizării răniților, colonelul Popescu, cam 35 000 de răniți; în restul țării or fi desigur încă 25 000 răniți; morți or fi pe toate fronturile, după proporțiunile observate în alte campanii în acest război, 10 000 împreună; la Turtucaia, 20 000; la Sibiu, 10 000. Pierderile

[67] Bătălia de la Sibiu (13/26 -16/29 septembrie 1916). Armata 9 germană, condusă de generalul Erich von Falkenhayn, a atacat Corpul 1 armată, comandat de generalul Ioan Popovici, dispus la sud de Sibiu. Generalul Falkenhayn a conceput o manevră ingenioasă, combinând atacul frontal cu o largă manevră de întoarcere, realizată de Corpul Alpin prin munți. Atacat din flanc și față, Corpul 1 armată s-a retras pe vechile poziții deținute la jumătatea lunii august 1916.

[68] Este vorba de operația (manevra) de la Flămânda (18 septembrie/1 octombrie-22 septembrie/5 octombrie 1916). Ea a fost organizată și condusă de generalul Alexandru Averescu și a constat într-o manevră dublu învăluitoare. Un grup de divizii a trecut Dunărea în zona localității Flămânda, cu intenția de a întoarce dispozitivul bulgaro-german din sudul Dobogei. Concomitent, trupele româno-ruse din Dobrogea atacau frontal. După un început promițător, operația a fost întreruptă, una din cauze fiind ploile torențiale căzute în acele zile.

[69] Este vorba de luptele din pasul Merișor–Petroșani. Imediat după declanșarea ostilităților, Grupul Jiu și Divizia 11 infanterie au dezvoltat ofensiva către nord, reușind să depășească vechea frontiera. Timp de câteva săptămâni au avut loc o serie de atacuri, replieri și contratacuri de fiecare parte. În cele din urmă, inamicul, respectiv grupul Kneussel, a reocupat la 19 septembrie/2 octombrie 1916 orașul Petroșani, reluând controlului asupra depresiunii Petroșani.

[70] În contextul înfrângerilor înregistrate în bătălia de la Sibiu, generalul I. Popovici a cerut, prin Marele Cartier General, ajutorul Armatei 2, aflată la nordul Carpaților Meridionali. Aceasta a primit ordin să înainteze spre vest pentru a degaja Corpul „Olt", aflat într-o situație critică. Acțiunea a început la 15/28 septembrie 1916, lupte importante având loc la Porumbacu, Bărcuț, Moha, trupele române obținând victorii. Dar, inamicul, capturând și un ordin secret, dar necifrat, adresat de Armata 2 Corpului „Olt", a luat măsuri, declanșând, la 17/30 septembrie 1916, contraofensiva. Armatei 2 a fost nevoită să se retragă, luptând pe aliniamente intermediare, până pe vechea frontieră.

totale sunt astfel de 100 000. Din aceste pierderi, 60 000 sunt definitive, 40 000 se vor reîntoarce la front. Armata noastră a fost de cel mult 600 000; aşadar, după o campanie de patru săptămâni am pierdut 10% definitiv şi 15% relativ[71]. Nu ştiu cum stăm cu muniţiunile şi dacă inimicul ne va sili a cheltui multe. La Regimentul 1 infanterie în Banat se cheltuia grozav de mult. Vom suporta campania până la primăvară? Dacă nu, care va fi sfârşitul? O pace separată sau ocuparea rusească? Desigur, o ocupare rusească; politiceşte şi milităreşte, ea se impune ruşilor în interesul lor.

Dacă Rusia ne va ocupă, ea ne ocupă şi politiceşte şi moraliceşte. Atunci se schimbă întregul ţel al vieţii noastre ca cetăţeni şi în familie educaţiunea copiilor astăzi mici. Educaţiunea lor până acum avea o busolă de direcţie orientată după patria noastră: a fi cetăţean liber al acestei ţări libere, cu nădejdile ei de dezvoltare socială şi culturală; dar acum, dacă este o ocupaţiune rusească vrută de noi ? Nu este oare mai bine atunci a lichida tot aici şi a emigra în Occident? Căci acolo copiii îşi pot croi un nou ideal cetăţenesc şi social pe când sub dominaţiunea rusească acest lucru este exclus.

22 IX/[5 X] 1916 ([a] 38-a zi)

Operaţiunea proiectată de generalul Averescu cu Armata Zaioncikovski din Dobrogea, combinată cu ofensiva unei armate compuse din Corpul 5 (Burghele[72]), Corpul 6 (Vălleanu[73]) şi Divizia de cavalerie Herescu[74] peste Dunăre cu intenţiu-

[71] Efectivul mobilizat de România la intrarea în război s-a ridicat la 19 843 de ofiţeri şi 813 758 trupă, din care armata de operaţii cuprindea: 15 949 de ofiţeri şi 642 136 trupă (*România în Războiul Mondial.1916-1919*, volumul I, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934, Anexa nr. 21).

[72] Gheorghe Burghele s-a născut la 29 august 1860, devenind ofiţer la 1 iulie 1882. A fost avansat colonel la 10 mai 1908 şi general de brigadă la 1 octombrie 1913. A comandat Divizia 4 infanterie, iar la declanşarea mobilizării i s-a încredinţat comanda Corpului 5 armată. În octombrie 1916 a fost numit secretar general al Ministerului de Război. În contextul înfrângerilor din campania anului 1916, el s-a pronunţat pentru o pace separată cu Puterile Centrale

[73] Gheorghe Văleanu (Vălleanu) (1864-1948) a devenit general de brigadă la 1 aprilie 1912. În vara anului 1916 a fost învestit comandant al Cetăţii Bucureşti. După intrarea în război, a comandat Divizia 1 infanterie şi Corpul 1 armată (august-septembrie 1916), apoi a condus Direcţia Superioară a Fortificaţiilor (noiembrie 1916-ianuarie 1917) şi a fost comandant al Corpului 1 armată, parte sedentară (ianuarie-iunie 1917). În perioada iunie-august 1917 a comandat Corpul 4 armată, apoi Corpul 2 armată (august 1917-februarie 1918). În 1918 a fost avansat general de divizie, dar, în acelaşi an, a trecut în rezervă şi s-a înscris în Liga Poporului, devenită Partidul Poporului, formaţiune condusă de Alexandru Averescu, fostul său comandant. A fost ministru al lucrărilor publice (1920) şi al comunicaţiilor (1921)

[74] Ioan Herescu s-a născut la 3 august 1862, devenind ofiţer la 1 iulie 1883. A fost avansat general de brigadă la 1 aprilie 1914 şi în primele săptămâni ale războiului a comandat Divizia 1 cavalerie.

nea de a închide în cleşte armata bulgară din Dobrogea a emoţionat [pe] toată lumea. Toţi cred că Averescu merge la „sigur". Toţi zic că efectul moral al recuperării teritoriului şi localităţilor pierdute va fi extraordinar şi că efectul material al acestor reocupări la care se adaugă capitularea în perspectivă a armatei bulgare de Dobrogea va fi uriaş.

Mare a fost decepţiunea când totul s-a terminat în „coadă de peşte". Cu atât mai mare, cu cât se trâmbiţase expediţiunea cu mari trâmbiţe [sic!] sub firma de „străpungerea frontului bulgar" şi „mare victorie în Dobrogea". Dar se vede că în Elada cea veche *ὕβρις* [*hýbris* – aroganţă] este pedepsită de zei. Decepţiunea a fost profundă; mare şi revolta când s-au citit mincinoasele comunicate oficiale: că „demonstraţia la Dunăre s-a terminat". Şi, în acelaşi timp, pe când se anunţa oficial o victorie în Făgăraş, retragerea de acolo până la 20 de km de Braşov în faţa forţelor superioare centrale!

Eşecuri parţiale se suportă şi rămâne speranţa în viitor; dar minciuna, nehotărârea, anarhia, mai greu, căci sunt semne că lucrurile vor merge rău şi de aci înainte. Şi Marele Cartier General, spre a se disculpa şi poate pentru a discredita pe Averescu, răspândeşte că acest general „ şi-a pierdut capul".

23 IX/[6 X] 1916 ([a] 39-a zi)

Senin. Mă duc azi să văd pe generalul Christescu[75], şeful de stat major al generalului Averescu, la *bête noire* [oaia neagră] a generalului Iliescu. A albit. Este, de altfel, acelaşi ca înainte: clar, rece şi neclintit în convingerile sale. Aflu că Herescu este „bolnav", adică destituit de la conducerea Diviziei de cavalerie; în locul său, generalul Botea[76].

[75] Constantin Christescu (1866-1923) a devenit general de brigadă la 14 martie 1914. În perioada 1910-1912 a fost profesor şi director al Şcolii Superioare de Război. Între1912-1916, în calitate de subşef al Marelui Stat Major a avut o contribuţie foarte importantă la elaborarea planului de campanie, cunoscut sub numele de Ipoteza „Z". La declanşarea mobilizării a primit funcţia de şef de stat major al Armatei 2, apoi a fost şef de stat major al Armatei 3 şi al „Grupului Armatelor de Sud" şi comandant al Armatei de Nord (noiembrie-decembrie 1916). În perioada ianuarie-iulie 1917 a exercitat concomitent funcţia de subşef al Marelui Stat Major şi comandant al Armatei 1. În timpul bătăliei de la Mărăşeşti, generalul Christescu a fost înlocuit de generalul Prezan din funcţia de comandant al Armatei 1, pretextul fiind un conflict cu generalul rus Aleksandr Iosipovici Ragoza, comandant al Armatei 4 ruse. În locul lui a fost numit generalul Eremia Grigorescu (detalii în: Petre Otu, *Mareşalul Constatin Prezan. Vocaţia datoriei*, Editura Militară, Bucureşti, 2008). Generalul Christescu a fost şef al Marelui Stat Major în perioadele 1 aprilie-28 octombrie 1918 şi 1 aprilie 1920–8 mai 1923, dată la care a decedat.

[76] Nicolae Botea (1862-1936) a fost avansat general la 1 aprilie 1916 şi a comandat Brigada 4 roşiori. Grade anterioare: sublocotenent – 1 iulie 1883; locotenent – 10 mai 1886; căpitan – 28 noiembrie 1890; maior – 8 aprilie 1896; locotenent-colonel – 1 ianuarie 1907; colonel – 1aprilie 1911.

Iată ce-mi povesteşte generalul Christescu asupra expediţiunii căzute „în apă" – *c'est le cas de le dire* [este cazul să o spunem]. Generalul Averescu propusese Marelui Cartier General operaţiunea peste Dunăre spre prinderea armatei bulgare într-un cleşte. Recunoaşterile făcute dovedise că această operaţiune este posibilă, din cauza absenţei unor forţe bulgare la sud de Dunăre; fluviul era slab păzit. Marele Cartier General aprobase planul. Trebuiau acuma adunate forţele necesare pentru a-l aduce cu siguranţă la îndeplinire. S-au pus la dispoziţiunea lui Averescu forţe luate din Transilvania; erau prea puţine; erau compuse din divizii combinate din fel de fel de adunături, de batalioane combinate şi ele; aceste divizii pestriţe erau mai degrabă brigade mixte.

Averescu se împotriveşte sistemului; vroia mai bine divizii întregi, tare constituite şi nu vroia să îngreuneze cu atâtea state majore mari în fruntea unor unităţi mixte mici. Lucrul nu s-a aprobat de Rege, deşi şi numărul acestor divizii nu era îndestulător. Motivul: că nu se putea slăbi Armata Crăiniceanu, spre a nu supăra pe acest general. Vrea să zică, motive personale?

Averescu atunci a hotărât operaţiunea cu corpurile Burghele, Vălleanu şi Divizia de cavalerie Herescu, adăugând din Dobrogea, Divizia Nicolae Petala, care era gata a se îmbarca pentru Prundu. Aci, Prundu – Flămânda era punctul de trecere. Totul era gata şi podul în construcţie; materialul unui alt pod mai jos spre Turtucaia – Oltenița aştepta. Trupele începeau trecerea. Se ivesc trei vedete şi un monitor german, care trag în pod şi, în acelaşi timp, începe un violent atac de aeroplane.

Se pune în poziţie artileria noastră grea în contra monitorului şi vedetelor care se ascund dinapoia ostroavelor. Barajele noastre nu le înregistrase. Pontonierii noştri lucrează înainte, înflăcăraţi de generalul Lambru[77] pe pod, cu toate pierderile. Podul se termină, trupele trec. Pentru un moment însă, operaţiunea se întrerupe, spre a nu expune trupele trecute la o tăiere, până se refac barajele şi se distrug sau se îndepărtează vasele inimice incomode. Despre această pauză Averescu înştiinţează Marele Cartier General. În acelaşi timp, sosesc ataşaţii militari rus şi francez, Tatarinov[78] şi Desprès[79], şi ei judecă operaţiunea prea periculoasă;

[77] Dimitrie Lambru (1860-1926), general de divizie. La intrarea în război a fost adus din rezervă şi învestit comandant al Diviziei 21 infanterie (octombrie-decembrie 1916).

[78] A. Tatarinov, colonel, ataşat militar al Rusiei în România (1916-1917).

[79] Maurice Ambroise Desprès (1868-1944), locotenent-colonel, ataşat militar al Franţei în România (12 august 1909-24 septembrie 1912, perioadă în care a fost acreditat şi în Serbia şi Muntenegru; 3 iulie-2 decembrie 1916). Până la sosirea în octombrie 1916 a generalului H. M. Berthelot, a fost şef al Misiunii militare franceze în România (Cf. Maria Georgescu, Capitaine Christophe Midan, *Un exemple de cooperation bilaterale. Les attaches militaires français en Roumanie et roumains en France (1860-1940)*, Editions Militaires, Bucarest, 2003, p.254-257).

așa se exprimă și Alekseev, generalisimul rus, probabil telegrafic[80]. Mai survine și retragerea de la Făgăraș; în sfârșit, Marele Cartier General renunță la operațiune, dând ordin generalului Averescu să întrerupă totul. Aproape toate diviziile se îmbarcă și se trimit în Ardeal, inclusiv Divizia 9 din Dobrogea.

Urmări: decepțiunea publicului, amărârea lui Averescu și Christescu, zvonuri despre intențiunea lui Iliescu că totul a fost făcut spre a zdrobi pe concurentul Averescu, scăderea prestigiului acestuia din urmă, creșterea neîncrederii publicului în neputința Înaltului nostru Comandament.

24 IX/[7 X] 1916 ([a] 40-a zi)

Senin.

Un atac aerian asupra Capitalei, după ce alăltăieri s-au aruncat vreo 200 de bombe asupra taberei Mihai Bravu și asupra punctelor de îmbarcare a trupelor noastre trimise de la Dunăre în Transilvania. Nu știu ce efect a avut în oraș bombardarea; mie mi-a ucis doi oameni la Regimentul „Cloșca", lângă Chitila și a rănit pe doi din același regiment. Regimentul făcea între 9.00-11.00 a.m. exerciții între Chitila și Dragomirești; către 10.30 a.m. a fost urmărit de două aeroplane; trupa s-a împrăștiat; nu s-a întâmplat acolo nimic, dar au nimerit bombele în bucătării, lângă fabrica de zahăr Chitila.

25 IX/[8 X] 1916 ([a] 41-a zi)

Greu este a stabili adevărul „istoric" chiar în zilele evenimentelor ce se petrec; dar mai târziu? Cercetând pe subșeful statului major [al] Armatei Averescu, după ce am auzit pe șeful statului major, general Christescu, el întregește ceea ce aflasem prin următoarele. Cu privire la încetarea expediținii Averescu peste Dunăre, originea în consecință pare că a fost hotărârea însuși a generalului Averescu, care văzând că situațiunea pe Dunăre este pentru moment grea, din cauza vaselor inimice și avioanelor, s-a dus să raporteze Regelui. Acest act – a fost disuadat a-l desăvârși de către generalul Christescu – conține germenul nehotărârii și dovedește că lipsește caracterului șefului o parte necesară. La Rege, neapărat s-au amestecat mulți, s-au născut îndoieli și, în fine, lucrul a căzut în apă.

[80] Mihail Vasilievici Alekseev (1857-1918), general rus. La începutul războiului a comandat Grupul de armate „Sud-Vest" și apoi pe cel de „Nord-Vest". În 1915 a fost numit șeful Marelui Cartier Imperial Rus (Stavka), din care a fost înlocuit în noiembrie 1916 cu generalul Vasili Iosifovici Gurko, din cauza neînțelegerilor cu țarul Nicolae al II-lea. A revenit în fruntea acestui organism în timpul guvernului Kerenski. Generalul Alekseev nu a fost de acord cu planul de campanie al Armatei Române, el pronunțându-se pentru abandonarea Munteniei, Olteniei și Dobrogei și stabilirea frontului pe aliniamentul Carpații Orientali – Siretul inferior – Dunărea maritimă.

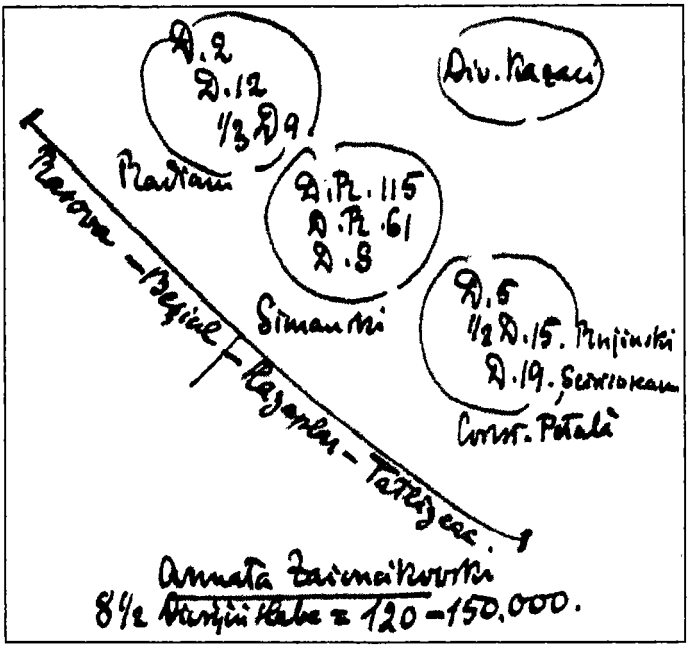

Schiță din *Jurnalul* colonelului Alexandru D. Sturdza

Acuma Averescu comandă „Grupul de Sud", care are în Dobrogea Armata Zaioncikovski (care are doi stăpâni, pe Averescu și pe Rege, la care se adăugă Țarul, căci Zaioncikovski face ce vrea) și în Muntenia, Armata a 3-a, sub Gogu Vălleanu; dar această armată nu se compune deocamdată decât din Divizia Botea (vechea Herescu) și Corpul 5 Anastasiade[81] (vechiul Vălleanu). Așadar, Averescu, în fond, nu prea comandă ceva.

Maiorul Economu a fost la mine ieri seară. Situația actuală este așa că grosul Oștirii Române (șase divizii Crăiniceanu, patru divizii Prezan, plus Divizia de cavalerie) se concentrează în Transilvania, spre a salva acolo situațiunea. Armata Culcer[82] [Armata 1] este de patru divizii în Banat și spre Hunedoara – Sibiu. În

[81] Constantin Anastasiade (1861-1939), general de brigadă de la 1 octombrie 1915. Până la declanșarea războiului a fost prim-redactor al revistei „România Militară" și director superior al infanteriei. În toamna anului 1916 a comandat diviziile 16 infanterie (august–octombrie) și 4 infanterie (octombrie). Nu a comandat Corpul 5 armată despre care vorbește Alexandru D. Sturdza. La 1 ianuarie 1917 a fost trecut în retragere.

[82] Ioan Culcer (1853-1928), general de divizie. Înainte de război a îndeplinit funcții de răspundere: secretar general al Ministerului de Război (1905-1907); comandant al Diviziei 9 infanterie (1907-1910), al Corpului 3 armată (1910-1913) și Corpului 5 armată (1913); subinspector general de armată. La declanșarea mobilizării, a fost numit comandant al Armatei 1, din care a fost destituit (octombrie 1916). În primul guvern Averescu (29 ianuarie/11 februarie-5/18 martie 1918) a fost ministru al lucrărilor publice.

Dobrogea, Armata Zaioncikovski încetează a înainta după o ofensivă de patru zile din ordinul Marelui Cartier General (dacă a mers bine şi bulgarii sunt slabi, de ce nu se urmăreşte?); pe Dunăre, aşteptare.

Rasova – Beşiul – Hazalar – Tatlageac
Radian[83] Divizia 2, Divizia 12, 1/3 Divizia 9
Simanski[84]: Divizia r[usă] 115, Divizia r[usă] 61, Divizia s[ârbă]
Const. Petala[85]: Divizia 5, ½ Divizia 15 Rujinski[86], Divizia 19 Scărişoreanu[87]
Divizie cazaci
Armata Zaioncikovski: 8 1/2 divizii slabe=12-150 000

În Transilvania şi Banat
Crăiniceanu: Diviziile 3,4,6,9,10,21.
Culcer: Diviziile 1,11,20,22.
Prezan: Diviziile 7,8,13,14 şi Divizia de cavalerie
Total: 15 divizii slabe a 15 000= 225-250 000.

Pe Dunăre
Armata Vălleanu: Diviziile 16, 18 şi Divizia de cavalerie, cam 50 000. În plus, ruşi care sosesc.

[83] Radu Radianu, general român, comandant al unui grup de divizii (2, 12, 15, 115 rusă) în operaţiile din Dobrogea. În operaţia ofensivă a Armatei de Dobrogea, declanşată la 18 septembrie/1 octombrie, generalul Radian a adoptat o atitudine de espectativă, cu mici demonstraţii şi incursiuni. Ulterior, la 24 septembrie/7 octombrie, Armata de Dobrogea a trecut la apărare, încercând, fără succes, să respingă ofensiva forţelor bulgare şi germane (Cf. General G.A. Dabija, *op.cit.*, vol I, p. 401- 459) Generalul Radianu s-a născut la 6 februarie 1856 şi a fost avansat sublocotenent la 1 iulie 1879. Avansări ulterioare: locotenent – 16 martie 1883; căpitan – 30 august 1889; maior – 8 aprilie 1895; locotenent-colonel – 10 mai 1902; colonel – 10 mai 1907, general de brigadă – 1 aprilie 1912. Înainte de război a comandat Brigada 9 infanterie.

[84] Simanski, general rus, comandant al Diviziei 61 rusă în timpul luptelor din Dobrogea.

[85] Colonelul Constantin Petala (1865-?), comandant al Brigăzii 1 grăniceri (1916); născut la 18 aprilie 1865, a urmat şcoala de ofiţeri (1883-1885) şi a devenit sublocotenent la 1 iulie 1885; avansări în grad: locotenent – 1891; căpitan – 1896; maior – 1904; locotenent-colonel – 1911; colonel – 1913.

[86] Colonelul Nicolae Rujinski (1864-1946), comandant al Regimentului nr. 15 de infanterie „Răsboieni" (1916); avansări în grad: sublocotenent – 1886; locotenent – 1891; căpitan – 1896; maior – 1907; locotenent-colonel – 1911; colonel – 1914; general de brigadă – 1 aprilie 1917, general de divizie – 1 aprilie 1919; a înaintat în cariera sa până la gradul de general de corp de armată.

[87] Generalul de brigadă Constantin Scărişoreanu (1869-1937), comandantul Diviziei 9/19 infanterie (1916); avansări în grad: sublocotenent – 1890; locotenent – 1893; căpitan – 1897; maior – 1907; locotenent-colonel – 1911; colonel – 1914. Ca urmare a comportării sale deosebite în luptele din Dobrogea, generalul Zaioncikovski a cerut regelui Ferdinand, la 14/27 octombrie 1916, înaintarea lui Scărişoreanu la gradul de general.

25 IX/[8] X 1916 [continuare]

Senin, cald.

Astăzi, pentru a doua oară cad bombe aruncate din aeroplan asupra oamenilor unuia dintre regimentele mele („Cloşca", la Chitila). De abia înmormântasem două victime de ieri şi mă întorsesem acasă, că s-a anunţat un nou atac; erau cel puţin opt avioane; ne-am retras cu toţii în pivniţa noastră; exploziunile sunau de departe, direcţia Gara de Nord. Într-adevăr, ni se anunţă că avem, din nou, trei morţi, un ofiţer rănit, patru trupă răniţi, doi cai morţi. Ofiţerul este internat la Palat, unde l-a vizitat şi Regele. Avioanele au distrus deunăzi, la Mihai Bravu, şapte aeroplane din ale noastre care erau garate. De altfel, apărarea noastră în contra lor mi se pare slabă.

Bianu[88] vine după dejun la noi, cu o tăietură de ziar, revoltat. Se anunţă că sunt la Petrograd, în drum spre România, generalul Berthelot şi 25 de ofiţeri de stat major francezi[89]. Iată, deci, rezultatul a aproape 50 de ani de domnie a „Marelui Căpitan" [regele Carol I] şi succesul acţiunii sale asupra progreselor Armatei Române! De altfel şi generalul Zaioncikovski, în Dobrogea, nu se jeneză şi obţine destituirea şefilor români; ultimul este generalul Hartel, care, după cererea sa, a fost înlocuit[90].

Regimentul „Cloşca" nu mai poate bivuaca în vecinătatea Gării Chitila, care este un punct de atracţie pentru bombele inimice. Comandantul va alege o localitate mai puţin atractivă.

---

[88] Autorul face referire la profesorul Ioan Bianu (1856-1935), membru al Academiei Române (1887-membru corespondent; 1902-titular), coleg cu Dimitrie A. Sturdza şi un bun prieten de familie. Între 1884-1935 a fost director al Bibliotecii Academiei Române, având un rol esenţial în organizarea acestei instituţii. Din cercul de apropiaţi ai memorialistului mai făceau parte: Virgil Bianu, fost ofiţer în armata austriacă, care demisionase şi fusese primit în armata română la stăruinţele vărului său, profesorul Ioan Bianu, precum şi Alexandru Bianu, fiul profesorului, încadrat la partea sedentară a unui regiment de artilerie din Bucureşti, cel mai probabil pentru a fi protejat de front.

[89] Misiunea militară franceză, condusă de generalul Henri Mathias Berthelot (1861-1931), a sosit la 3/16 octombrie 1916 la solicitarea guvernului român. Ea avut un rol important în reorganizarea armatei române din iarna şi primăvara anului 1917 şi în desfăşurarea marilor bătălii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz. De asemenea, ea a avut un rol politic foarte important, fiind un factor de mediere şi echilibru între Rusia şi România. A părăsit România la 27 februarie/12 martie 1918, după ce România a semnat Tratatul preliminar de pace de la Buftea cu Puterile Centrale (20 februarie/5 martie 1918). Generalul Berthelot a fost subşef al Statului Major General (1913-1914), comandant al sectorului Soison (1914-1915), al Diviziei 33 rezervă (1915), al Corpurilor 3 armată şi 32 armată (1915-1916). Pe timpul prezenţei în România, el a avut titlul de „consilier al regelui". În ultima parte a războiului a fost comandant al Armatei 5 şi apoi al Armatei de Dunăre, care a acţionat şi pe teritoriul românesc. Autorităţile române i-au acordat titlul de cetăţean de onoare, o proprietate în judeţul Hunedoarea, iar Academia Română l-a ales membru onorific.

[90] Alexandru Hartel (1853-?) general de brigadă (10 mai 1907). La începutul războiului a fost reactivat şi investit comandant al Diviziei 5 infanterie (25 august-24 septembrie 1916) şi apoi a „Grupului Hartel", compus din diviziile 5, 19 infanterie şi Brigada 5 călăraşi (septembrie 1916).

Veştile din Transilvania nu sunt îmbucurătoare: retragere pe toată linia, evacuarea Braşovului, aşa de uşor cucerit. Peste puţin timp vom fi *„gros Jean, comme devant"* [91] şi se poate adăuga *mais fortement maigri* (dar mult mai slabi).

Este adevărat ceea ce raportează domnişoara Delpêch, care este dădaca lui Duca[92], ministrul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, plus şeful presei, că Brătianu pleurnişează [se smiorcăie] şi Eliza Brătianu[93] este iritată. Îşi dau socoteală ei de ce au făcut.

Ce va fi acuma? Ocupaţiunea rusească? Sau ocupaţiune germană? Sau mai mult:. dezastru ca în Serbia şi împrăştierea Armatei Române în Franţa şi Polhynia[94] *pour la sainte cause* [pentru cauza sfântă]? Regele se va putea ţine în asemenea condiţiuni? Va fi atunci republică? Consemnez aceste întrebări ce mi le pun, căci va fi interesant mai târziu să vedem prin ce emoţiuni am trecut sau, mai [bine] zis, ce gânduri ne-au frământat creierul în aceste zile. Scriu ceea ce scriu cu calm, fiind bine dispus şi fără a fi nervos sau enervat, căci spiritul meu este liniştit şi nu încerc nici o decepţiune, căci nu am avut iluziuni.

26 IX/[9 X] 1916 ([a] 42-a zi)

Senin.

Chemat în astă dimineaţă la Periş[95]. Primit, prin maiorul Rosetti,[96] ordinul

---

[91] Expresie în limba franceză popularizată, între alţii, de Rabelais şi La Fontaine. La origine, Jean era un ţăran, dar numele propriu a devenit rapid un termen peiorativ, desemnând o persoană care rămâne în aceeaşi situaţie, care nu câştigă nimic şi nu avansează, în pofida eforturilor întreprinse şi a sfaturilor primite; un om lipsit de spiritualitate, plat, neîndemnatic, idiot etc.

[92] Ion Gheorghe Duca (1879-1933), lider liberal şi director al ziarului „Viitorul", organul de presă al Partidului Naţionl Liberal. A fost ministru al instrucţiunii publice şi al cultelor (4 ianuarie 1914-11 decembrie 1916) şi şef al cenzurii. După război a fost ministru dė externe (19 ianuarie 1922-27 martie 1926) şi prim-ministru (14 noiembrie-29 decembrie 1933). A fost asasinat de legionari pe peronul gării din Sinaia (29 decembrie 1933). I.G. Duca a fost şi un valoros publicist, „Memoriile" sale fiind un izvor de primă însemnăte pentru istoria participării României la Primul Război Mondial.

[93] Eliza (Elise) Brătianu (1870-1957), născută Ştirbey. A fost mai întâi soţia lui Alexandru Maghiloman, de care a divorţat, căsătorindu-se apoi cu Ion I.C. Brătianu.

[94] Probabil Volhynia, regiune din nord-vestul Ucrainei (Galiţia).

[95] La Periş era situat Marele Cartier General român.

[96] Radu R. Rosetti (1877-1949), fiu al scriitorului Radu Rosetti. Cu gradul de maior (1/14 aprilie 1914) a fost încadrat, de la 23 iulie/5 august 1914, ca şef al Biroului 6 operaţii din cadrul Marelui Stat Major, funcţie pe care şi-a păstrat-o şi în toamna anului 1916, în Marele Cartier General. După terminarea campaniei, la cererea sa, a comandat, pe rând Regimentele 55/67 infanterie, 6 infanterie „Mihai Viteazul", 47/72 infanterie, cu ultimul luptând în bătălia de la Mărăşeşti, unde a fost rănit. Radu R. Rosetti a fost decorat pentru faptele sale de arme din bătălia de la Mărăşeşti cu ordinul „Mihai Viteazul", cea mai înaltă decoraţie de război românească. Aceeaşi decoraţie a obţinut-o şi unitatea pe care o comanda. După încheierea păcii separate cu Puterile Centrale, a demisionat din

că brigada se va disloca în regiunea Focşani, pentru a păzi un sector de munte (Soveja), formând legătura între armatele Crăiniceanu şi Prezan. În urmă, ordinul că ne vom mişca mi se confirmă în scris, semnat de generalul Iliescu, dar fără a se preciza încă scopul tactic. Mi se pune în perspectivă că acolo vom putea urma înainte pregătirea brigadei.

Se pare că se pregăteşte o defensivă întinsă de-a lungul vechiului hotar spre Transilvania şi că o ofensivă rusă va fi întreprinsă peste Dunăre, în contra bulgarilor. Vrea să zică, Brătianu s-a prins: ocupaţiunea vine.

Astăzi un articol în „Epoca" care anunţă venirea generalului Berthelot cu 25 de ofiţeri de stat major francezi, ca ieri în „Universul", numai cu adausul nedemn, deşi corespunzător adevărului: „Nu e vorba numai de o reprezentanţă de paradă a comandamentului francez aci, ci de *luarea de măsuri* a unei comande mai *puţin slăbănoagă*. Material de război de care vom avea mereu nevoie va sosi mai pe urmă. Aliaţii, *cu drept cuvânt*, încep *prin ceea ce este mai imediat necesar*" [sublinieri în text – n.n.]. Şi cenzura care, în acelaşi număr, a eliminat o coloană din articolul de fond, a lăsat aceasta!

Iată, deci, rezultatul domniei „Marelui Căpitan"; nu avem nici material, nici personal şi invităm pe străini să vină! De altfel, francezii ne apreciază deopotrivă cu germanii; căci, ce a zis astfel von Hammerstein[97] la plecare, decât cum fac acuma francezii?

Astăzi lumea este alarmată din cauza bombardării Zimnicei de către bulgari: o acţiune la un port dunărean este egală cu o trecere, în închipuirea tuturora. De altfel, planul nu ar fi prost: dintâi bulgarii cu un minimum de forţe ne atrag

armata română şi s-a înscris în armata franceză (septembrie 1918) fiind ataşat mai întâi statului major al Armatei 5 şi, mai apoi, Armatei Aliate de Dunăre. Colonelul Radu R. Rosetti a servit ca ofiţer de legătură între Comandamentul Militar Francez şi autorităţile române, ce se pregăteau să se realăture Antantei. După război a fost ataşat militar în Anglia (1919-1920). Avansat general de brigadă la 1 ianuarie 1924, a demisionat din armată o lună mai târziu. A fost unul dintre organizatorii Muzeului Militar Naţional, deţinând funcţia de preşedinte al Consiliului de conducere a acestei instituţii (1924-1931). După trecerea în rezervă a fost mult timp conservator al colecţiilor Bibliotecii Academiei Române. În 1935, Academia Română l-a primit în rândurile sale. În perioada ianuarie-noiembrie 1941 a fost ministru al educaţiei şi culturii naţionale, din care a demisionat. Radu R. Rosetti a fost unul dintre cei mai importanţi istorici militari români, iar cea mai valoroasă lucrare este *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, publicată în 1947. A decedat în închisoare la 2 iunie 1949. Detalii în: Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1916-1919)*, ediţie, studiu introductiv şi note de Maria Georgescu, Editura Modelism, Bucureşti, 1997.

[97] Hans von Hammerstein-Gesmold (1867-1933), maior, ataşat militar al Germaniei în România (21 aprilie-1 septembrie 1916); în timpul Primului Război Mondial a comandat un detaşament mixt (germano-bulgar) de valoarea unei brigăzi în bătălia de la Turtucaia; ulterior, a comandat Brigada 40 infanterie şi Divizia 213 infanterie; a servit în armata germană până în 1923, ajungând la gradul de general-maior.

un maximum de forţe spre sud, aşa că noi slăbim frontul transilvănean; astfel, germanii în Transilvania pot înainta şi ne resping, pe când noi – dar prea târziu – mutăm forţele de la sud la nord. Şi acum fiind la nord în retragere şi angajaţi cu coloanele în strâmtorile munţilor, bulgarii atacă poate şi la sud în mod serios, unde nu avem decât forţe slabe.

Abuzul „liniei interioare ne-a slăbit" cu toate acele abuzuri pe care le-am practicat, cu tot ceea ce noi am găsit imitabil de formă, dar, din nefericire, nu ca fond. Mi se pare că iar văd negru, iar văd just?

Se pare că pregătim războiul de guerillă sau aşa ceva, în Muntenia; altfel nu-mi pot explica unele măsuri ciudate care se iau.

Cum ar fi dacă aliaţii centrali ar fi în stare a urmări ofensiva lor? Eu cred că ei, dacă ar putea, ar ocupa Muntenia până la Milcov sau ceva mai departe, dar s-ar opri în faţa Carpaţilor Moldoveni; astfel ar fi în mâina lor un ţinut însemnat, drumul spre Balcani ar fi deschis, petrolul şi untdelemnul mineral în mâna lor, Bucureşti cucerit, guvernul român alungat în Moldova, România redusă la această provincie şi armata ei iarna în Carpaţi şi restul rău aprovizionaţi de ruşi. Are inimicul destule forţe pentru a încerca aşa ceva? Aici este tragica întrebare.

27 IX/[10 X] 1916 ([a] 43-a zi)

Fel de fel de zvonuri bântuie oraşul şi lumea; ba că am prins 7 000 de „bavarezi" în defileurile Carpaţilor („bavarezii" sunt *nec plus ultra* [performanţă maximă] a capturii preţioase şi glorioase), ba că am izgonit pe nemţii din Braşov, deşi din fiecare casă trăgeau cu mitraliere din ferestre; ba că toate sunt minciuni, că ne retragem în plin şi că Cartierul General al Armatei a 2-a (fostă Crăiniceanu, acum Averescu!) s-a şi mutat de ieri de la Buşteni la Băicoi. La aceasta se adaugă, ca simptom mai semnificativ al gravităţii situaţiunii, că metresa generalului Iliescu a fost evacuată în Moldova şi că d-na Hortense Paciurea, născută Suditu, se duce la adăpost în Rusia. Vom vedea în astă seară, cum s-au desfăşurat lucrurile în realitate. Consemnez aici ce se colportează cu emoţiune de o parte şi de alta, pentru a caracteriza momentele prin care trecem.

Am dejunat la doctorul şi doamna Rainer[98] şi m-am bucurat de a respira acolo o atmosferă cinstită şi sinceră; ce zel şi ce curăţenie de inimă la aceşti oameni.

[98] Francisc Iosif Rainer (28 decembrie 1874-4 august 1944), medic şi antropolog român. A efectuat studii de specialitate în România, completate apoi în Franţa şi Spania. A fost profesor la facultăţile de medicină din Iaşi (1913-1920) şi Bucureşti (1920-1941), precum şi la alte de instituţii de învăţământ superior. În timpul campaniei din 1913, a participat, în calitate de voluntar, la campania împotriva holerei din rândul trupelor române. În anii ocupaţiei germane (1916-1918) a funcţionat ca medic la diferite spitale din Bucureşti. A avut o contribuţie importantă la crearea Institutului de Antropologie, fiind primul lui director în anii 1940-1944. Pentru contribuţiile sale ştiinţifice a fost ales membru de onoare al Academiei Române (24 mai 1943).

28 IX/[11 X] 1916 ([a] 44-a zi)

Primesc ordinul de la Marele Cartier General de a porni seara cu brigada în munţii Vrancei pentru a interzice inimicului pătrunderea prin acest colţ în golul lăsat de armatele Averescu şi Prezan între ele şi pentru a împiedica să se separe Moldova de Muntenia.

Fac pregătirile necesare, care ar fi simple, dacă planurile noastre anterioare nu s-ar încrucişa acuma în mod destul de grav. Regimentele, neechipate şi neformate, trebuie să întrerupă toate operaţiunile în curs. Începem, prin urmare, să culegem rezultatul unei măsuri luate în pripă (formarea fără metod a unei noi brigade) şi ale neglijenţelor strategice ale Marelui Cartier General (care nu şi-a păstrat nicio rezervă, astfel că trimite în locul gol o unitate care nu este pregătită pentru misiunea ei).

Mă hotărasc a mă prezenta Regelui înainte de plecare, pentru a-l pune în cunoştinţă de situaţia mea. Am spus:

„Am venit înainte de a porni în luptă cu Brigada 7 mixtă pentru a raporta situaţiunea acestei brigade: ea este un copil născut înainte de termen, sub influenţa emoţiunilor insuccesului de la Turtucaia. Brigada a fost adunată fără metod şi neavând echipament, armament, cadre, comandanţi, nu a putut să fie gata, precum se cerea, la un termen prea apropiat (15 zile).

Asupra stării Brigadei către 15 IX s-a referat amănunţit către Marele Cartier General şi către Armata Averescu. În acest raport s-a dovedit că înainte de 15 IX ar fi fost imprudent de a trimite brigada în faţa inimicului. Cu toate acestea s-a luat această hotărâre, fără însă a arăta probabil mie, că punctul meu de vedere şi concluziunile mele ar fi greşite. Mai mult încă, perioada scurtă rămasă pentru instrucţia brigadei s-a ştirbit prin intervenţiuni din partea Marelui Cartier General, aşa de pildă trimiterea unui batalion la Câineni.

Brigada nu este încadrată precum trebuie; comandantul unuia din regimente („Crişan") a sosit numai de trei zile; nu sunt comandanţi de batalion; nu sunt adjutanţi şi când vor fi, aceşti ofiţeri nu vor avea deprindere şi niciun dresaj măcar sumar cu privire la legături; comandanţii de companie au o experienţă şi practică insuficientă sau chiar nulă, fiind ofiţeri tineri de doi ani, proveniţi din promoţiuni ale Şcoalei Militare de Infanterie, care, din cauza termenului prescurtat, au avut o instrucţie sumară, superficială şi o educaţiune fără succes; dat fiind că ei şi-au ales cariera din consideraţiuni materiale, nu din entuziasm, nu au baza unei instrucţiuni şcolare suficiente şi nu a fost timpul a-i influenţa puternic. Cei mai mulţi s-au preumblat în al doilea an de ofiţerime la artileria grea. La două regimente s-a lucrat fără grade inferioare, numai cu grade de artilerie. Astfel fiind, trupa

este expusă panicii şi nu se poate întreprinde cu ea operaţiuni serioase care cer rezistenţă mare sau sforţări importante, necum dibăcie. Nu avem muniţiuni, nici hamuri, cai; lipsesc încă telefoanele; toate acestea s-au cerut des şi cu insistenţă, dar, deşi existau în diferite depozite, s-au făcut dificultăţi administrative cu un rezultat final negativ.

Cu o astfel de trupă nu se poate opera, mai cu seamă că legăturile nu sunt încercate sau lipsesc. Ea merge spre un dezastru sigur, la prima presiune mai mare exercitată de inimic.

Ofiţerii şi trupa îşi vor da în aceste condiţiuni viaţa; dar vin în numele comandanţilor de regiment pentru a raporta că nu ne dăm onoarea, din cauza uşurinţei cu care s-a procedat. Prin acest raport răspunderea cade de acum asupra Marelui Cartier General, care nu a dirijat".

Regele a primit expunerile mele cu bunăvoinţă şi fără a se supăra; m-am mirat chiar de lipsa de reacţiune la dânsul. Mi-a spus că voi fi sub ordinele generalului Averescu, care va comanda întreaga apărare a Carpaţilor; că el speră ca generalul Prezan nu se va simţi jignit a fi sub ordinele sale, fiind mai vechi; că trebuie ca o singură voinţă să se impună la aceste operaţiuni[99].

Am răspuns că „în aceste împrejurări cestiuni personale nu pot fi un motiv pentru hotărârile Înaltului Comandament, ci numai consideraţiuni tactice şi strategice".

Regele mi-a replicat, neînţelegând, probabil, ideea mea, că Prezan comandă bine, ceilalţi, nu. Am răspuns că „nu am cădere a judeca personalităţile şi modul lor de a comanda şi că nu voiesc în asemenea momente grave să aduc critici; că am venit numai pentru a raporta ce se poate şi ce nu se poate, înainte de a porni ca ostaş disciplinat". „Totuşi – am zis – am o critică de formulat fiindcă, ca cetăţean român, am datoria de a atrage atenţiunea Şefului Suprem al Armatei asupra greşelilor ce ne pot costa în viitor. Dacă urmăm înainte de a comanda fără sistem, amestecând unităţile fără nevoie, în pripă, din cauza neprevederilor; dacă Marele Cartier General continuă a conduce subunităţi şi unităţi, în loc de a-şi mărgini rolul la conducerea operaţiunilor; dacă comandanţii superiori de la brigade, divizii şi corpuri se ocupă de a dirija batalioane şi companii, intervertind atribuţiuni, ştergând răspunderile şi încurcând totul, precum s-a observat în Banat, Dobrogea şi Transilvania, atunci soarta Armatei Române şi faţă de un inimic mai slab este pecetluită".

[99] La 1/14 octombrie 1916, Marele Cartier General a creat o nouă structură de comandament, Grupul de armate „Nord" , compus din Armata 2, comandată de generalul Alexandru Averescu, şi Armata 4 (de Nord), condusă de generalul Constantin Prezan. Comandant al acestui grup a fost desemnat generalul Alexandru Averescu, fapt care a determinat tensiuni între cei doi comandanţi.

Regele a dat asentiment criticii mele şi a spus că, „din nefericire, aşa este". Atunci am adăugat că cu privire la brigada mea aş fi fost doritor de a mai pregăti unităţile mari, regimentele şi brigada, pentru operaţiuni unitare cu forţele concentrate; că am lăsat comandanţilor directivele necesare, dar că văd că va fi inutil a pierde timp şi forţe cu exerciţiile necesare în teren, căci regimentele şi brigadele rareori au ocaziunea, sub actuala conducere, să opereze în mod unitar, cu forţa concentrată şi dirijată de o singură voinţă, precum face adversarul; că, în asemenea condiţiuni, tot ceea ce am de făcut este de a dresa în teren, cât voi putea încă, companiile şi batalioanele, încercând şi legăturile de la care depinde mult.

Regele şi la aceasta a spus cuvinte afirmative. În definitiv, poţi spune Regelui tot, el spune la toate, da. Am întrerupt conversaţiunea, scuzându-mă că am fost lung şi justificându-mă prin faptul că onoarea mea personală şi a comandanţilor mei este în joc. Nu am venit a protesta, ci a expune situaţiunea, înainte de a porni ca soldat disciplinat acolo de unde este probabil că nu voi mai reveni. Regele mi-a dat mâna şi am ieşit cu convingerea că totul a fost în zadar.

Recapitulez, în amintirile mele, audienţele anterioare, avute la ambii regi, când le-am spus cum stăm în realitate şi care este dilentantismul ce ne stăpâneşte.

Un ceas după ce am ieşit de la Rege, se ştia la Palat şi în restaurante (dl Mugur, comandantul Legiunii cercetaşilor) că „am refuzat comanda brigadei" la Majestatea Sa; lucru neadevărat, dar care dovedeşte că un imbecil a ascultat în timpul audienţei.

Am plecat seara. La despărţire am văzut grijă neagră pe faţa mamelor şi a Duduiei.

29 IX/[12 X] 1916 ([a] 45-a zi)

Rece, vânt, ploaie intermitentă slabă.

Sosit seara [la] Mărăşeşti. Cantonament la dl [Gheorghe Ulise] Negroponte[100]. Dineu în regulă, damele decoltate şi cu mărgele. Baie excelentă. Primele alarme de la Marele Cartier General: din cauza unei patrule (închipuite cum s-a constatat) în valea Zăbalei, se întrerupe odihna şi baia unui batalion, „Horia", sosit din luptele de la Câineni şi mi s-au transmis ordine presante, spunând că situaţiunea este gravă. Trimit primele patrule.

[100] Gheorghe Ulise Negroponte, mare proprietar, primar al oraşului Mărăşeşti, cel care în 1919 a donat 20 ha pentru construcţia Mausoleului Eroilor Neamului, inaugurat în 1938; Gheorghe Ulise era fiul lui N. I. Negroponte, primul proprietar din această cunoscută familie de origine greacă, stabilită în Moldova în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

30 IX/[13 X] 1916 ([a] 46-a zi)

Senin.

Panciu, la familia Apostoleanu[101]. Recunoaşterea sectorului „Horia" în munţii Sovejei, de la valea Caşinului spre originea Putnei şi Tişiţelor. Cu automobilul. Splendidă regiune. Întoarcerea, târziu noaptea, din cauza drumurilor grele şi lungi.

1/[14]-2[15] X 1916 ([a] 47-a şi 48-a zi)

Senin.

De acum înainte, acest jurnal nu va conţine decât impresiuni şi fapte puţine, numai cele principale, căci istoricul se va consemna în jurnalul de operaţiuni al Brigadei [7 mixte], redactat de mine, scris în parte de mâna mea[102]. În acel jurnal nu este voie a se consemna apreciaţiuni; ele vor avea deci locul în carnetul de faţă.

În aceste zile încep patrulele inimice a semnala prezenţa lor în faţa frontului meu, pe când la dreapta şi la stânga mea, diviziile 15 [infanterie], 2 cavalerie (Basarabescu) şi 6 [infanterie] se retrag sau se luptă. Multe ştiri exagerate şi alarmante, în contra cărora iau măsuri.

Aflu moartea bunului meu prieten general Praporgescu[103] şi aceea a bunului meu frate Petre Carp[104]; ce jale are să fie la Ţibăneşti[105] şi la Bucureşti la Dimitrie, Zoe şi Marie Jeanne Soutzo[106].

[101] Familia Apostoleanu – una dintre cele mai bogate din zona Panciu; primarul Vasile Apostoleanu a construit primul bulevard ce ducea la gară.

[102] Jurnalul Brigăzii 7 mixte nu a fost depistat în fondurile Arhivelor Militare Române.

[103] David Praporgescu (1865-1916), general de brigadă de la 1 aprilie 1916. A comandat, la începutul războiului, Divizia 20 infanterie ce avea misiunea de a supraveghea frontiera dunăreană între Corabia şi Turnu Severin, după care a comandat Detaşamentul Lotru, ce a acţionat în valea Oltului. La 18 septembrie/1 octombrie 1916 a fost numit comandant al Corpului 1 armată, reuşind să oprească ofensiva inamicului pe valea Oltului. A fost rănit mortal de un obuz la 30 septembrie/13 octombrie 1916 în localitatea Coţi, în timpul unei inspecţii a dispozitivului Diviziei 23 infanterie.

[104] Este vorba de căpitanul Petre Carp, unul dintre cei trei fii ai lui Petre P. Carp, socrul memorialistului, căzut pe frontul din Transilvania în localitatea Magheruş la vârsta de 30 de ani. Petre P. Carp s-a născut la 1 mai 1886 şi a urmat studiile militare în Germania. Pe baza lor a fost înaintat sublocotenent în armata română la 6 februarie 1908. Avansări ulterioare: locotenent – 1 aprilie 1911; căpitan – 1 aprilie 1916. A fost înmormântat în mausoleul familiei de la Ţibăneşti, în parcul conacului.

[105] Conacul şi moşia familiei Carp de la Ţibăneşti, judeţul Iaşi.

[106] Magistratul Dimitrie Soutzo (Suţu) (1861-1933) şi soţia sa, Zoe, născută Lahovari, erau socrii căpitanului Petre P. Carp; Marie Jeanne Soutzo (1886-1942), soţia căpitanului Petre P. Carp.

Nu mai sunt sub Armata Averescu, ci sub Corpul 3 armată al acestei armate, general Tănăsescu[107], de unde deja îmi vin ordine imposibile. Mi se trimite colonelul Fotescu Victor [Petre][108], ca dădacă, afară de Constantin Ţenescu[109], delegatul Marelui Stat Major, aflat deja aici. Telegrafiez Marelui Cartier General că nu am nevoie de tutelă şi cer să se intervină la Corpul 3 armată să nu mi se conducă batalioanele.

3/[16] X 1916 ([a] 49-a zi)

Patrulele „Horia" se luptă vitezeşte.

Săracul Petre[Carp] a avut o viaţă fericită; copilăria sa a fost veselă, la ţară, la Bucureşti iarna, din când în când în străinătate, într-o familie strânsă, bună şi cu vază; şcoala a făcut-o în condiţiunile cele mai agreabile şi fără necaz; primii paşi ai carierei sale într-un regiment bun la Berlin, lăudat de toţi, cu energie, seriozitate şi veselie; s-a însurat tânăr cu o fată de o rară gentileţe şi cu un caracter de aur, intrând într-o familie de prieteni. În ţară, cariera a fost foarte bună: la Şcoala de Război a fost unul din cei mai buni; la trupă, şefi, inferiori îl stimau şi îl iubeau; unde el intra, era veselie; a fost *eine glückliche Natur* [o fire fericită]. Apoi naşterea unei fetiţe sănătoase[110] şi, în ultimul an, soţia sa [era] nedespărţită de dânsul în mizerabila sa garnizoană. În fine, războiul, în contra credinţelor sale, dar în care s-a aruncat totuşi cu încredere şi bucurie ostăşească; operaţiuni ofensive, pe urmă retragere şi lupte vitejeşti la Oituz. Pentru ca tabloul să fie complet şi fără nuanţă disharmonică, sper că a căzut fără a simţi şi fără să aibă timpul a se gândi. Altfel, viaţa sa a fost fericită şi plină de bucurii. Dar jalea [este a] celor ce au rămas!

Dar prietenul Praporgescu, ce carieră cometară! Am fost căpitani împreună; alăltăieri s-a făcut general de brigadă; ieri, de divizie, astăzi, de corp de armată şi

[107] Constantin Tănăsescu (1861-1925), general de brigadă (1 aprilie 1911) şi de divizie (1 aprilie 1916). Ofiţer provenit din arma geniu, a contribuit la construcţia regiunii fortificate Focşani – Nămoloasa – Galaţi, iar în anul 1916 a devenit şef al Inspectoratului General al Geniului. În campania din toamna anului 1916 a îndeplinit funcţia de comandant al Corpului 3 armată şi apoi pe cea de comandant al Corpului 3 armată, partea sedentară (1917-1918).

[108] Petre Fotescu, născut la 3 mai 1859. Cariera militară: sublocotenent –1882; locotenent – 1885; căpitan – 1894; maior – 1904; locotenent-colonel – 1 aprilie 1911; colonel – 1913. În 1916 comanda Brigada 20 infanterie.

[109] Documentele de evidenţă militară arată existenţa a doi ofiţeri cu numele de Ţenescu. Este vorba de Ţenescu Constantin, locotenent de rezervă în arma infanterie, născut în 1874 şi încadrat înainte de război la Regimentul 33 Tulcea, şi Ţenescu Constantin, sublocotenent de infanterie, născut în 1893 şi devenit sublocotenent la 1 iulie 1915. Mai existau alţi doi ofiţeri cu acelaşi nume, ambii căpitani de infanterie, Florea, viitor general şi şef al Marelui Stat Major în anii 1939-1940 şi Mihail, ultimul fiind ofiţer în rezervă, chemat temporar în activitate.

[110] Olga Carp (n. 1915), fiica lui Petre P. Carp (căpitan) şi a Mariei Jeanne, căsătorită cu Alexandru Scarlat Rosetti.

a căzut în regiunea Petroşani, ca viteaz. Aceasta în decurs de ½ de an; şase luni i-a lucit steaua în frunte!

4/[17] X 1916 ([a] 50-a zi)

Senin, seara ploaie.

Iar rapoarte vitejeşti de la bravii mei; mici încăierări victorioase. Al doilea mort. Dar înzecit de mulţi la vrăjmaş. Un husar saxon prizonier. Niciodată nu aş fi gândit că voi face prizonieri germani.

O recunoaştere în raionul Putnei, spre a mă familiariza cu terenul în care poate să fim siliţi să ne retragem. Dădaca mea, colonel Fotescu, se mai găseşte aici. Este ciudat cum el acceptă asemenea situaţiune. El se aşteaptă să-l trimit înapoi, eu aştept ca el să se ducă.

5/[18] X 1916 ([a] 51-a zi)

Ceaţă, senin, omăt sus.

Plec în recunoaştere la Soveja spre a vedea care sunt dispoziţiunile sectorului „Horia" şi a pregăti intercalarea Regimentului „Crişan", sosit aseară între [regimentele] „Horia" şi „Cloşca". Prin această măsură se mai scurtează sectoarele maiorilor [Grigorie] Vasilescu[111] şi [Petre] Bucică[112] şi maiorul [Ioan] Berindei[113], al cărui regiment este cel mai rău încadrat şi format; are un sector relativ strâmt şi reazem pe trupe proprii la dreapta şi la stânga. Încă un folos: când vom opera, fiecare regiment se hrăneşte prin puterea sa din propriile sale forţe. În regiunea aceasta, rezervele trebuiesc apropiate de linia de foc, ceea ce vor face comandanţii de sector. Impresiunea mea la „Horia", din nou din cele mai bune; oamenii vioi, îngrijiţi, plini de energie şi expresiune; atmosfera în corpul ofiţeresc, excelentă. Mă înţeleg bine cu comandantul de regiment, care nimereşte exact intenţiile mele. Iar ninsoare uşoară, dar nu este frig.

6/[19] X 1916 ([a] 52-a zi)

La protestarea mea de a mi se trimite în spinare dădacă, Armata a 2-a, prin şeful de stat major, răspunde persistând. La aceasta fac următoarele: scriu colo-

[111] Grigore Vasilescu, născut la data de 27 noiembrie 1876, sublocotenent la 1 iulie 1898, maior de la 1 noiembrie 1914, încadrat la Regimentul 2 grăniceri; înălţat în grad de locotenent-colonel la 1 noiembrie 1916 şi colonel la 1 noiembrie 1918.

[112] Petre Bucică, născut la 27 ianuarie 1881, sublocotenent la 1 iulie 1901, maior la 1 aprilie 1916; a funcţionat înainte de război la Şcoala Militară de Infanterie. După război a continuat cariera militară, ajungând la gradul de general de brigadă (1928).

[113] Ioan Berindei, născut la 26 XII 1874, sublocotenent la 1 iulie 1896, maior la 1 noiembrie 1914, încadrat înainte de război la Regimentul 38 infanterie; înălţat în grad de locotenent-colonel la 1 noiembrie 1916 şi colonel la 1 aprilie 1919.

nelului Fotescu o scrisoare în care îi raportez (căci el este mai vechi), conform convenţiunii noastre, că colaborarea noastră s-a terminat. Îi mulţumesc în numele Brigadei 7 mixte pentru arătările sale folositoare. Accentuez că suntem pe deplin orientaţi ca teren, comunicaţiuni, fortificaţiuni şi las dinadins la o parte cestiunea conducerii şi tacticii. În fine, îi spun că, de acum înainte, sunt de evitat neînţelegeri, frecături în brigadă, ce ar putea rezulta din colaborarea alături, chiar cu cineva sub ale cărui ordine aş fi fericit să comand. I-am pus la dispoziţie automobilul brigadei. După dejun a şi plecat şi cu aceasta am scăpat de o povară. Adaug că ieri, am primit ordinul să-l reţin la brigadă. Sper că, în urma hotărârii mele negative, nu se va produce un conflict. Sunt sigur că generalul Averescu mă aprobă. Vom vedea.

Seara la masă, dl Apostoleanu, care ne găzduieşte cu atâta liberalitate, este apucat de un leşin, probabil în urma unei intoxicaţiuni stomacale. Noroc că avem un medic excelent la brigadă, dr. Barbu Teodorescu, care a văzut imediat ce este, că familia a fost apucată de o mare spaimă. Ce ar fi fost dacă nu eram noi la Panciu?

7/[20] X 1916 ([a] 53-a zi)

Timp bun, tomnatic.

O nouă surpriză, dimineaţă. Corpul 3 armată ne ordonă să trimitem „un regiment la Oneşti", adică în afara raionului brigadei, la Armata de Nord. Vrea să zică începe dansul obişnuit la noi; se dizolvă brigada. După-amiază soseşte ordinul de la Marele Cartier General ca regimentul să se transporte la Bacău, nu la Oneşti; semnat Iliescu. Alegem pe „Cloşca" şi lărgim sectorul lui „Crişan", pe următoarele consideraţiuni: „Cloşca" este mai bine instruit şi încadrat ca „Crişan" şi ofiţerii sunt mai de încredere; „Cloşca", prin urmare, va îmbarca şi debarca mai prompt şi va opera cu mai mare rânduială ca „Crişan", care rămâne în avanposturi; „Cloşca" este mai puţin expus panicii şi nu este atât de greoi; în fine, sectorul golit de „Cloşca" este cel mai puţin expus infiltraţiunilor. Aşadar, rămânem cu două regimente pe un front de 50 de km.

După primirea ordinului, să zicem contraordinului, mă duc la Oneşti – căci de Oneşti era vorba - în auto spre a vedea ce este cu acel regiment. Mă întâlnesc cu generalul Pătraşcu[114], comandant al Diviziei 8; el se găseşte la Oneşti, având

[114] Generalul de brigadă Ion Pătraşcu, comandant al Diviziei 8 infanterie (1916-1918) şi, pentru scurt timp, în timpul „bătăliei Bucureştilor" (16/29 noiembrie-20 noiembrie/3 decembrie 1916), al Corpului 1 armată. Născut la 8 noiembrie 1861, a provenit din Şcoala fiilor de militari şi a avansat în cariera militară astfel: sublocotenent – 1881; locotenent – 1885; căpitan – 1890; maior – 1896; locotenent-colonel – 1902; colonel – 1907; general de brigadă – 1913; general de divizie – 1917. După război a comandat corpurile 4 şi 1 armată (1918-1923).

sub comanda sa un singur regiment de infanterie şi unul de artilerie, restul fiind trimis la alte divizii pe front. Deci, la Oneşti, acelaşi tablou, ca aiurea: se dezorganizează unităţile şi se procedează cu mici improvizaţiuni, nu după o idee generală şi un plan consecvent. La Oneşti, generalul mă orientează asupra situaţiunii. Se pare că ruşii încearcă a aduce multe forţe prin nordul Moldovei, spre Căliman, pentru a ataca în spatele şi flancul de nord al Armatei transilvănene inimice şi a opri astfel ofensiva ei în contra României.

În drum, convoiuri de mizerabile căruţe care evacuează localităţile găsite în raionul luptelor; o jale; femei şi copii palizi, cu feţele trase şi figură nedormită, obosită; calabalâc sărac; tristeţea în ochi.

La Căiuţi, ruşi. Regimentul 70 de pioneri. Dacă ar şti bătrânul Radu Rosetti[115], care îi urăşte şi care se teme de ocupaţiunea lor!

La întoarcere, mă opresc la Domneşti, spre a vedea de Claire Mavrocordat de la Forest Divonne[116]; ea este la Bucureşti. Vladimir[117], soţul ei, la Divizia Raşcu[118], la o coloană. Vorbesc cu administratorul italian.

Regiunea străbătută este ca moartă; aproape nicio mişcare; nici pe calea ferată; puţini ţărani; rare cirezi de vite. Scumpa Moldovă este în tristă stare. Trec cu auto de-a lungul Găicenei[119], care este dincolo de Siret, fără ca să pot vedea ce este pe acolo; probabil jaf şi lăsătură. Administratorul Ionescu poate că nici nu mai trăieşte, căci Regimentele 24 şi 6 au fost încercate în luptele din regiunea Azuga; ele au pierdut cam ½ din efectiv.

[115] Radu Rosetti (1853-1926), scriitor, istoric, genealogist şi politician român, tatăl generalului şi istoricului Radu R. Rosetti; proprietarul moşiei de la Căiuţi.

[116] Claire Mavrocordat de la Forest Divonne a fost fiica Ecaterinei Ruspoli (1869-1915), căsătorită cu contele francez Joseph-Albert de la Forest Divonne, dintr-o veche familie din secolului al X-lea aparţinând Savoiei, devenită franceză în secolul al XVII-lea; totodată – nepoată a Cocuţei Conachi-Vogoride, din a doua căsătorie cu contele rus Ruspoli.

[117] Vladimir Edgar Mavrocordat (1889-1945), moşier.

[118] Generalul de divizie Ioan Raşcu (1857-1926); ofiţer din geniu, comandant în 1916 al regiunii fortificate Focşani – Nămoloasa - Galaţi. A avansat în cariera militară astfel: sublocotenent – 1880; locotenent – 1883; căpitan – 1886; maior – 1891; locotenent-colonel – 1895; colonel – 1901; general de brigadă – 1907; general de divizie (1915).

[119] Moşia Găiceana era proprietatea lui Dimitrie A. Sturdza şi a soţiei sale, Zoe Sturdza. Moşia aparţinuse vornicului Alexandru Sturdza, iar după moartea acestuia (1863) moşia a intrat în posesia lui Matei Sturdza şi a soţiei sale. După încetarea din viaţă a acestora doi proprietatea a fost preluată de Dimitrie A. Sturdza, fratele lui Matei. Era situată în judeţul Tecuci, pe valea Berheciului, un afluent al Bârladului. Avea o suprafaţă de circa 6 000 de ha, peste o treime fiind pădure. În perioada 1898-1908, moşia a fost arendată lui Eugeniu Brote. Nemulţumit de administrarea ei, Dimitrie A. Sturdza a încredinţat-o în 1908 lui N. Constantinescu (BAR, Cabinetul de manuscrise, Arhiva D. A. Sturdza, mapa V, acte 166). A se vedea şi lucrarea lui Lucian Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, Editura Litera, Bucureşti, 1974, p.139-174.

Telegrafiez Duduii şi Ioanei. Când am să-i revăd? Când am să revăd copiii mei? Eu sunt convins: niciodată. Căci cu asemenea conducere a operaţiunilor şi a trupelor noastre, moartea ne este mai sigură ca în alte condiţiuni. Dar aceasta nu este grija mea, căci în contra destinului este inutil să cârtim; cestiunea este de a lupta şi a muri cu onoare, adică cu acea apreciaţiune din partea celorlalţi, care conservă renumele şi buna reputaţiune. Din această cauză, caut ocaziunea de a trece la ofensivă; printr-o ofensivă bine pregătită din sectorul „Horia", în direcţiunea inimicului intrat în Oituz, am putea avea un efect local strălucit şi o moarte onorabilă, căci prelungirea acestei stări de lucruri nu poate da ocaziune decât la dezonoare.

După atâtea organizări şi reorganizări, ordine şi contraordine, avem astăzi câteva ore de acalmie la birourile comandamentului. Lucrul mi se pare curios. Felul de a comanda a Marelui Cartier General enervează şi demoralizează comandamentele.

8/[21] X 1916 ([a] 54-a zi)

Mai cald, ploaie puţină.

Îmi soseşte astăzi ordinul de zi către armată al Regelui, „după două luni de război". Ca redacţiune, piesa aceasta de literatură este slabă; ca fond, este bazată pe o minciună; ca impresiune, unii îl vor înţelege ca un strigăt de desperare. Ordinul m-a lăsat rece; sper că comandanţii mei vor simţi altfel şi-l vor comunica trupelor cu adăugiri la nivelul lor, spre a-i îmbărbăta şi deştepta nădejdea lor şi încrederea.

M-am dus dimineaţa în 2 ½ ore la Bacău, în interesul Regimentului „Cloşca", mai cu seamă pentru a pregăti reintegrarea acestui corp în brigada mea, care nu este dilatabilă la infinit. Am câştigat oarecare speranţă. Mulţi muscali. La Piatra debarcă două divizii ruseşti, la Bacău, alte două divizii; ocupaţiunea, în plin. „Idealul naţional" s-a transformat în datoria sfântă a colaborării „frontului unic".

Generalul Prezan, cu care vroiam să vorbesc, plecase cu Principele Moştenitor – în fine – pe front. Principele vorbeşte cu trupele şi decorează pe cei viteji; foarte bine. Vorbesc cu locotenent-colonelul Batâr[120], subşeful, cu colonelul Zadik[121], şeful de stat major, şi căpitanul Antonescu (fostul meu elev), şeful Bi-

[120] Locotenent-colonelul Nicolae Batâr s-a născut la 9 iunie 1874 şi a obţinut gradul de sublocotenent la 10 iulie 1892. Avansări ulterioare: locotenent – 8 mai 1897; căpitan – 14 martie 1905; maior – 7 aprilie 1912; locotenent-colonel – 1 aprilie 1916; colonel – 1 noiembrie 1917; general de brigadă – 31 martie 1919.

[121] Generalul Iacob Zadik s-a născut la 8 decembrie 1867, îm comuna Brătuleşti, fostul judeţ Roman, într-o familie armeană, părinţii săi fiind Grigore şi Eufrosina Zadik. A urmat Şcoala fiilor

roului operațiunilor[122]. Ei îmi explică situațiunea Armatei de Nord: ea rezistă în văile Carpaților cu Brigada 4 mixtă, Divizia14 (Vasilescu Paraschiv[123]), Divizia 7 întărită cu un regiment din Divizia 8 (Istrati[124]), Divizia 15 (Grigorescu[125]), întărită cu restul Divizia 8; în fine, cu Regimentul 8 vânători și Divizia 2 cavalerie în Cașin, așa înșirată pe grupurile trecătorilor, cum am scris mai sus, de la nord către sud.

Zadik zice că o ofensivă din partea noastră ar descărca pe generalul Grigorescu, care se luptă de șapte zile neîntrerupt, și ar vrea, contraatacând, să pună mâna

de militari din Iași și apoi Școala Militară de Artilerie, Geniu și Marină, pe care a absolvit-o în 1888 și, în perioada 1897-1899, Școala Superioară de Război din București. A fost avansat succesiv sublocotenent (1888), locotenent (1891), căpitan (1896), maior (1906), locotenent-colonel (1911), colonel (1914), general (1917). La declanșarea Primului Război Mondial a fost numit șef de stat major la Corpul 3 armată de la Galați, de unde a fost transferat pe aceeași funcție la Corpul 4 armată, comandat de generalul Constantin Prezan. După mobilizare, a rămas șef de stat major al Armatei de Nord, funcție pe care a exercitat-o până la 5 decembrie 1916. Ulterior, a fost șef de stat major, până la 12 august 1917, la Armata 1 română. În perioada septembrie 1917-februarie 1918 a exercitat funcția de secretar general al Ministerului Munițiilor și Materialelor de Război. Una dintre cele mai faste perioade din cariera sa militară a fost cea în care a comandat Divizia 8 infanterie (februarie 1918-aprilie 1920), în fruntea căreia a intrat în Bucovina (5-12 noiembrie 1918). S-a stins din viață în 1970, la vârsta de 103 ani.

[122] Este vorba de Ion Antonescu (1882-1946), general (1931) și mareșal (1941), „conducător" al statului român (5 septembrie 1940-23 august 1944). În acel moment, era șeful biroului operații al statului major al Armatei 4 (de Nord).

[123] Generalul Paraschiv Vasilescu (1864-1925). A obținut tresele de sublocotenent la 1 iulie 1885, iar după trei decenii a fost avansat la gradul de general de brigadă (28 noiembrie 1915). În perioada 15 august-20 octombrie 1916 a comandat Divizia 14 infanterie, apoi Armata 1 (octombrie-noiembrie 1916). Din decembrie 1916 până în august 1917 a fost șef al Marelui Stat Major, partea sedentară și apoi comandant al Corpului 3 armată (septembrie 1917-iunie 1918). În 1917 a fost avansat general de divizie.

[124] Generalul Ion Istrati (1860-1942), comandant al Diviziei 7 infanterie (august-decembrie 1916); s-a angajat în luptele de pe văile Trotușului și Uzului. A obținut tresele de sublocotenent la 17 aprilie 1881, iar pe cele de locotenent la 8 aprilie 1884. A înaintat destul de rapid în carieră, la 47 de ani, respectiv la 28 noiembrie 1907 obținând gradul de general de brigadă. Avansări anterioare: căpitan – 1 iulie 1887; maior – 8 aprilie 1892; locotenent-colonel – 8 aprilie 1896; colonel – 10 mai 1902. A fost absolvent al Școlii Politihenice din Paris și al Școlii Speciale de Artilerie și Geniu de la Fontainebleau.

[125] Generalul Eremia Grigorescu (1863-1919). A fost avansat sublocotenent la 1 iulie 1884, având ulterior o carieră normală pentru acea perioadă: 1 noiembrie 1887 – locotenent; 30 august 1893 – căpitan; 24 aprilie 1899 – maior; locotenent-colonel – 1 octombrie 1906; colonel – 1 iulie 1919; general de brigadă – 28 noiembrie 1915. În perioada 15 august-30 decembrie 1916 a comandat Divizia 15 infanterie, apărând cu tenacitate pozițiile din Valea Oituzului. El a lansat deviza „ Pe aici nu se trece!", iar marea sa unitate a fost denumită „Divizia de Fier". A condus apoi Grupul „Oituz-Vrancea" și Corpurile 4 (1 ianuarie-11 iunie 1917) și 6 armată (11 iunie-30 iulie 1917). La 30 iulie 1917 a fost învestit comandant al Armatei 1, fiind principalul artizan al victoriei de la Mărășești. În 1917 a fost avansat general de divizie, iar în 1918, general de corp de armată. În perioada noiembrie-decembrie 1918 a fost ministru de război.

pe înălțimile [de] dincolo de hotar, care domină situațiunea. În birouri lucrează și Mihail Dim. Sturdza, profund aplecat pe hartă; aș vrea să știu ce lucrează.

Telegrafiez maiorului Bucică să se transporte de la Odobești la Onești, sub Divizia 8, și-i exprim părerea de rău a brigadei și a regimentelor ei.

După-amiază, lucru la birou. Scriu mamei. Seara, pentru prima oară mă culc mai devreme, la 10.00 seara, și am timp să controlez sufletul meu citind câteva pagini din Buber, *Daniel. Gespräche von der Verwirklichung* [*Daniel. Dialog despre împlinire*].

Cât de greu este de a arăta adevărul; până la Panciu, lumea este convinsă că „Kaiserul" a început războiul din ambiție, că el poartă vina sângelui vărsat și nimeni nu vede acțiunea Angliei[126].

9/[22] X 1916 ([a] 55-a zi)

Plouă.

Dimineața mă ocup cu organizațiunea serviciilor, care nu funcționează încă perfect. Toți ofițerii din statul meu major, care acuma s-a ridicat la un număr însemnat, lucrează în mod inteligent și cu zel. Pretutindenea aproape există însă, chiar la generația nouă, tendința centralizării, improvizării și prescrierii amănunțite a mijloacelor de execuțiune; este neîncrederea la mijloc. Și, desigur, că acești tineri au până la un punct dreptate, zicând că nu ne putem bizui unii pe alții; dar în această brigadă? Eu, ca optimist incorigibil, cred că da și voi urma înainte cu descentralizarea, delimitarea competențelor și ordine clare, precizând scopul și lăsând mijloacele de execuțiune la apreciația inferiorilor, deja strânși prin multe reglemente și prescripțiuni.

Nu mai e timpul de a fi strâmt și pedant, când ești cu gândul că viața pe acest planet [sic] se încheie și că ultimele acte și hotărâri nu trebuie pătate de nimic, ci totul pornit de la un punct de vedere înalt și nobil; cu această mulțumire sufletească, putem pleca în întunericul necunoscut de unde am venit. Prin muncă anesteziem gândurile la ai noștri cei iubiți, la a căror fotografii purtate la mine nu mă uit decât cu simțăminte sfâșiate și neclare. Viața mea a fost fericită, dar ea a fost un șir de așteptări continue; va veni oare momentul unei sosiri la punctul așteptat?

Ordinele sosite azi de la Averescu, comandantul „Grupului de Nord", nu miros bine; se îmbărbătează comandanții la mai multă acțiune, semnalând că inimicul este slab; se discută cestiunea răniților în mâna stângă. Mă duc la Gara Putna, unde dorm în ajunul luptei ordonate pentru mâine.

[126] Este vorba de Wilhelm al II-lea (1859-1941), împărat al Germaniei și rege al Prusiei (1888-1918). El a dus o politică de creștere a prestigiului Germaniei și de plasare a acesteia în rândul marilor puteri ale lumii. Ambițiile germane, inclusiv în ceea ce privește coloniile, au reprezentat una dintre cauzele declanșării Primului Război Mondial.

10/[23] X 1916 ([a] 56-a zi)

Senin. Pe munte, vânt şi ninsoare, cu ceaţă groasă; din seară, senin.

Am plecat ieri, 1 a.m., am ajuns la Gara Putna numai la ora 8.00 p.m. După mai multe deralieri ale liniei „mele" ferate, de la Panciu în munţi. Noaptea, la 2.00 a.m., am plecat cu o maşină spre hotar; către 2.30 a.m. am continuat drumul pe jos, peste muntele Macradeu, prin pădurea mare; aproape de Piatra Scrisă, unde este o piatră cu o inscripţie poate a lui Ştefan cel Mare, unde am dat de Batalionul [Regimentul] „Horia", hotărât pentru atac.

Cu ei am pornit spre vârful Lepşei, unde am fost pe la 7.30 a.m. Acolo, o lungă aşteptare datorită nehotărârii comandantului, care trebuia să atace repede spre Oituz. La stânga noastră, spre Lepşa Farka, se auzea o luptă destul de vie a uneia din gărzile mari care gonea pe inimic; s-au luat prizonieri şi o mitralieră „Schwarzlose". În timpul lungii aşteptări, vorbim cu ofiţerii şi soldaţii; ce bună cuviinţă, ce veselie măsurată şi bărbătească, ce asprime fără brutalitate, ce modestie şi lipsă de lăudăroşie! Viţă de romani. Dar, vai, ce neasemănare cu mitocanii conducători ai destinelor ţării. De altfel, şi ca tip, şi ca aliură, iată adevăraţii aristocraţi, pe faţa cărora şi la gesturile şi intonaţiunile cărora nu recunosc deloc pe „inimicii din lăuntru"; or fi de acelaşi neam şi rasă, dar degeneraţi. Şi ăştia buni mor, şi ceilalţi se reproduc!

În fine, ne punem în marş de-a lungul coamei munţilor Breţcani în ceaţă şi vânt. Întâlnim în drum companii victorioase care au gonit pe ungurii de sus. Patru morţi; sunt oribile feţele livide şi pline de sânge; toţi împuşcaţi în cap! Capitanul Caracaş[127] îi îngroapă; o cruce pe care se pun decoraţiile lor şi semnele de identitate; o inscripţie: „Aci zac patru viteji ostaşi unguri". Este bine de a fi nobil într-un război cu fenomene atât de puţin nobile. Mai departe, tot înainte, dar timpul trece şi trebuie să părăsesc pe bravii mei. Trei ofiţeri sunt în front, care şchioapă, fiind răniţi la Câineni sau Turtucaia şi cu rănile nevindecate! Trebuie să ordon spre a interzice acest exces de bărbăţie. Bravi bărbaţi.

Plec cu părere de rău. După ¼ de ceas, în spatele meu foc viu. Batalionul este întâmpinat de rezervele inimicului din Oituz; el se retrage, căci o parte a misiunii sale s-a împlinit bine; succesul ar fi fost mai mare dacă nu ar fi fost acea aşteptare nehotărâtă pe vârful Lepşei. Lozinca trebuie să fie „tot înainte", ceea ce nu exclude precauţiunea, dar şi *activité, activité, vitesse* [*activitate, activitate, viteză*] este un principiu necesar.

Mă întorc cu o mică escortă şi cu un prizonier ungur din [Regimentul] 14 husari, prin punctul numit Paltin şi prin valea Lepşei la Gara Putna, unde ajungem pe la 7.00 p.m.

[127] Căpitanul Gheorghe Caracaş s-a născut la 18 mai 1884 şi a devenit ofiţer (sublocotenent) la 1 iulie 1906. A fost avansat locotenent la 1 aprilie 1911, iar căpitan la 20 aprilie 1915. Căpitanul Caracaş şi colonelul Alexandru Sturdza au făcut serviciul în aceeaşi unitate, Batalionul 2 vânători.

15 ceasuri în picioare, vreo 40 km în munți, tensiunea spiritului. Nu sunt, cu toate acestea, obosit. Avem doi morți, mai mulți soldați răniți, din fericire, ușor. Prada de război este considerabilă; nu o cunosc încă exact.

11/[24] X 1916 ([a] 57-a zi)

Mă întorc cu trenul la Panciu. Locotenentul Stoe[128], rănit la femur, în același tren. Doi bravi soldați răniți. Un prizonier. Sosim pe la 1.00 p.m. Mă îngrijesc ca răniții să se canalizeze spre București, căci părinții lui Stoe sunt acolo și vreau ca soldatul împuns cu baioneta într-un ochi să fie operat de Stănculeanu[129]; ochiul să scape.

Primim știrea căderii Constanței[130]. Săracul Vasilescu Anton[131], șeful meu de stat major, are acolo casa sa, nou mobilată după căsătorie, de curând.

12/[25] X 1916 ([a] 58-a zi)

Ceață.

Pe front, lupte de patrule. Inimicul are gust de represalii. Sper că aceste încăierări nu vor avea ca urmare piederi prea multe. Inimicul a adus în poziție și câteva tunuri. Le vom lua.

Interogatoriul unui plutonier rănit în lupta de alăltăieri; el este german din armata austriacă; poartă două decorațiuni de război; e rănit în șale și în gât. Îi spun că văd decorațiunile și că el va fi tratat ca luptător viteaz, fiind ajuns prizonier la *anständige Leute* [oameni cumsecade]. Îl întreb dacă suferă; îi recomand răbdare și speranță, medicii fiind buni. Ducându-mă, îl mai întreb; roagă să nu mai întreb, că nu poate trăda patria sa. Îi spun că nu-l mai cestionez; *ich danke gehorsamst* [vă mulțumesc supus]. I-am spus că nu e nevoie, deoarece fiecare din noi nu-și face decât datoria.

[128] Locotenentul Ștefan Stoe (născut la 12 noiembrie 1899) a fost avansat sublocotenent la 1 iulie 1911, iar locotenent la 1 noiembrie 1914.

[129] Gheorghe Stănculeanu (1874-1917), medic oftalmolog, doctor în medicină la Paris, cu specializare la Viena și Freibourg, profesor; din 1909, conduce secția de oftalmologie a Spitalului Colțea.

[130] Constanța a fost evacuată de trupele române la 8 octombrie 1916, fără a se distruge nimic. A doua zi, 9 octombrie 1916, trupele bulgare și germane au ocupat orașul. Pierderea Constanței a avut consecințe negative pe plan militar și economic pentru România. Linia ferată Cernavodă – Constanța a devenit inutilizabilă de către apărător. De asemenea, portul a încetat să mai fie principala bază maritimă a țării.

[131] Maiorul Anton Vasilescu, șef de stat major la Brigada 7 mixtă, comandată de colonelul Al. Sturdza, s-a născut la 6 februarie 1880, a primit gradul de sublocotenent la 15 ianuarie 1900, în baza studiilor făcute în Germania; a fost avansat locotenent la 10 mai 1904, căpitan la 10 mai 1910, maior la 1 aprilie 1916 și încadrat la Școala de Tragere a Artileriei; locotenent-colonel la 1 aprilie 1917; colonel la 1 aprilie 1919; după război a lucrat în Marele Stat Major.

Acest război este așa de puțin nobil în manifestațiunile sale că nu-mi este rușine a fi demodat. Și ca reacțiune în contra palmelor ce s-au dat unui subofițer german la Constanța, care nu vroia să spună la întrebările ce se făceau asupra armatei sale.

Scriu mamei mai pe larg, având mai mult timp, și mă hotărăsc să scriu mai apăsat și amănunțit, neținându-mă de prescripțiunile tiranicii cenzuri, căci nu știu dacă nu e ultima oară că-i scriu impresiunile mele; i le comunic așa ca urmarea să nu fie descurajare sau scăderea încrederii în armată și în viitor; căci de aceea s-a introdus cenzura. Scrisoarea o voi încredința, firește, unui prieten sigur.

Ne sosesc un medic și un veterinar, care călătoresc de cinci zile pentru a-și găsi destinațiunea, dar care, totuși, au fost dirijați greșit.

13/[26] X 1916 ([a] 59-a zi)

Ceață.

Nimic deosebit. Citesc un număr din „Viitorul"[132] care anunță că pierderile de orașe și de teren în Dobrogea se vor pedepsi printr-o acțiune ruso-română energică. Asemenea anunțuri premature nu-mi inspiră încredere; lasă că, dacă operațiunea este serioasă, ele nu ar trebui făcute.

În același număr, o poezie amenințătoare în contra lui „Wilhelm". Întreg numărul este acoperit de o retorică pornită dintr-un spirit de rob. Comunicatul de azi anunță alungarea dușmanului din Moldova, stoparea înaintării sale în Muntenia, recrudescență de lupte în Oltenia, tăcere în Dobrogea sau asupra ei. Să fie oare totul adevărat? Cine minte o dată nu mai se bucură de încredere altă dată! Dragalina, fostul meu comandant de divizie în timp de 15 zile, este rănit în regiunea Jiului.

14/[27] X 1916 (60-a zi)

Ceață.

Două luni de la tragica Duminică. Care este rezultatul muncii cheltuite, a 10-15 % a armatei pierdute, a unui material numeros de tunuri (cam 150), de chesoane și de alte lucruri grele de înlocuit și care este situațiunea morală? Armata Română, în defensivă de-a lungul Carpaților, Armata Rusă, gata a ocupa România ca bază de operațiuni spre a merge spre Armata Bulgară și Constantinopol, ofițeri străini care ne tutelează, Turtucaia, Silistra, Constanța pierdută; mândria națională, redusă, fiindcă abdicăm de la ideea independenței și atârnăm mai mult decât oricând – chiar sub turci – de alții. Aliații, în special rușii, ne-au impus voința

[132] „Viitorul", organul de presă al Partidului Național Liberal

lor. „Idealul național" a dispărut; acuma a fost înlocuit cu „idealul pentru frontul unic", pentru „uniunea sacră" spre mântuirea popoarelor mici. Noi ne luptăm ca niște adevărați filozofi, pentru liberarea popoarelor mici – exclusiv România. Vezi ce am scris în 30 VIII, pg. 2; 31 VIII, pg 2; 4-21 IX, pg. 8-9: Aceleași întrebări îmi revin, pe care mi le-am pus în 25 IX, pg.3.

Ce va fi în Dobrogea; operațiunea inimicului în acest *cul-de-sac* [fundătură] este foarte îndrăzneață, căci ce are să fie cu armata sa, dacă i se taie linia de retragere prin trecerea Dunării? Adică reluarea operațiunii Averescu, dar de ruși? „Viitorul" citit ieri anunță aceste represalii; de obicei, ceea ce se trâmbiță așa nu se întâmplă și *der Wunsch ist Vater des Gedankens* [dorința este părintele gândului]!

Un articol al lui Gustave Horoc [?] se colportează, care zice că, fără o ofensivă grăbită din Saloniki [Salonic] (general Sarrail[133]) și o învingere grabnică a armatei bulgare, cu luarea Constantinopolului, intrarea în acțiune a României nu a servit aliaților la nimic. *Servit aliaților!* [subliniere în textul original – n.n.].

Tânărul [cuvânt indescifrabil – n.n.], care a venit de la Paris spre a se duce pe front, spune că acolo se vorbește de *armées du Général Iliesco* [armatele generalului Iliescu]; este mare entuziasm pentru români, tricolorele noastre, fotografiile perechei Regale expuse, Brătianu, alături de Take Ionescu[134].

[133] Maurice Sarrail (6 aprilie 1856-23 martie 1929), general francez. A ales cariera armelor, urmând Școala Specială Militară de la Saint Cyr și Școala de Război (1883-1885). A fost un adept al formațiunilor de stânga, respectiv al socialiștilor, activând câțiva ani în viața politică franceză. În perioada 1907-1911 a fost directorul infanteriei în Ministerul de Război. În 1911 a fost avansat general de divizie, iar la începutul războiului a comandat Corpul 6 armată. La 2 septembrie 1914 a fost numit comandant al Armatei 3, calitate în care a luat parte la cea de-a doua bătălie de la Marna, fiind unul dintre artizanii acestei victorii. A intrat în dispută cu mareșalul Joseph Joffre, comandantul șef al Armatei franceze, care l-a destituit. Decizia a stârnit o furtună în lumea politică franceză, Joffre fiind obligat să-l numească comandantul Armatei de Orient, care a debarcat la Salonic în octombrie 1915. În noiembrie 1916 a condus ofensiva forțelor franco-engleze care a avut drept rezultat cucerirea Monastirului. A fost schimbat din funcție de prim-ministrul Clemenceau, în decembrie 1917, comanda Armatei de Orient fiind preluată de generalul Guillaumat și apoi de generalul Franchet D'Esperey. În aprilie 1918 a părăsit serviciul activ, participând anul următor la alegerile parlamentare din Franța, dar nu a fost ales. A fost reintegrat în armată și a fost numit, în noiembrie 1924, Înalt Comisar al Franței în Siria și comandant al Armatei de Levant, înlocuindu-l în această funcție pe generalul Maxime Weygand. Ca urmare a metodelor violente de potolire a răscoalei populației locale, a fost chemat la Paris, încheindu-și cariera militară la sfârșitul anului 1925. A murit, în urma unei afecțiuni pulmonare la 23 martie 1929. Potrivit înțelegerilor dintre România și Antanta, forțele aliate de la Salonic urmau să declanșeze, cu două săptămâni înainte de intrarea în război, o amplă acțiune de mari proporții, pentru a reține forțele bulgaro-germane, ușurând astfel acțiunile armatei române. Ofensiva preconizată nu a mai avut loc, ceea ce a provocat nemulțumirea profundă a autorităților politice și militare române, care se vedeau lipsite de un suport important.

[134] Take Ionescu (1858-1922), lider conservator, provenit din gruparea junimistă. A întemeiat, în 1908, Partidul Conservator Democrat. Ministru în mai multe cabinete conservatoare. A fost un

Exod al românilor patrioți la Iași, Chișinău, Odessa, Ialta, după avere. Grigorie Olănescu, cu soția, Nicușor Săveanu, deputat, scutit de armată, fiul satrapului Putnei; rușine lor! Elisa Brătianu are, cu alții și altele, „cacarella" [dezinterie] la Iași. Exodul a început cu evacuarea metresei lui Iliescu de către fidelul său adjutant, maiorul Slăniceanu[135], la Iași, la sfârșitul lunii trecute. Camere și case se închiriază la Iași cu sume fenomenale: 2 000 lei camera și 25 000 de lei o locuință destul de simplă. Bragadir[136] cumpără o casă modestă cu 250 000 de lei, pentru care oferise proprietarului nedispus consecutiv 20, 25, 30 000 de lei chirie.

În contra României operează:

Armata [a] 9-a centrală, general von Falkenhayn[137].

Față la Cerna (Banat), se pare că avem, la Orșova, Detașamentul Knichtel (brigadă) și Brigada 145 mixtă.

În regiunea Jiului, spre Buliga, luptăm cu un detașament de Landsturm, Brigada 2 mixtă și o brigada de vânători bavarezi.

În Valea Oltului și Topologului, cu Brigada 1 vânători germană și Divizia 51 honvezi.

Spre Câmpulung apasă o divizie husară, 74, Divizia 76 rezervă germană, o altă divizie germană și o brigadă mixtă austriacă de munte.

Spre Valea Prahovei și Telejeanului, Divizia 51 honvezi, Divizia 187 germană și încă o divizie germană.

Divizia 89 germană, spre Valea Buzăului.

În total, 8-9 divizii = 150-180 000 de oameni.

Față de Brigada 7 mixtă în Vrancea avem: Divizia 1 cavalerie austriacă, Divizia 68, împărțită; spre Cașin și Oituz, Divizia 71 austriacă; spre Trotuș, Divizia 34 honvezi; spre Palanca și Bicaz, Divizia 61 Landsturm, Divizia 72; iar spre colțul

adept convins al intrării României în război alături de Antantă. A acceptat să intre la guvernare alături de Partidul Național Liberal, deținând funcția de ministru fără portofoliu (decembrie 1916-iulie 1917) și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (iulie 1917-ianuarie 1918). După război a fost ministru de externe în cabinetul condus de Alexandru Averescu (1920-1921), iar apoi, pentru o lună de zile (decembrie 1921-ianuarie 1922), prim-ministru. A fost unul dintre inițiatorii Micii Înțelegeri, alianță regională formată din România, Cehoslovacia, Iugoslavia.

[135] Ștefan Slăniceanu, născut la 28 mai 1876; ofițer de artilerie, avansat maior la 10 mai 1915. Grade anterioare: sublocotenent – 1 iulie 1896; locotenent – 10 mai 1901; căpitan – 28 noiembrie 1908.

[136] Probabil Dumitru Bragadiru, fiul cel mare al bogatului om de afaceri și proprietar Dumitru Marinescu Bragadiru (1842-1915), care a preluat afacerile la moartea tatălui său.

[137] Eric von Falkenhayn (1861-1922), general, șef al Statului Major Imperial german (septembrie 1914-august 1916). La 24 august 1916 a fost numit comandant al Armatei 9 germane, ce urma să acționeze pe frontul român. A comandat această armată în perioada septembrie 1916-mai 1917. Ulterior a condus Grupul de armate din Asia Mică (1917-1918).

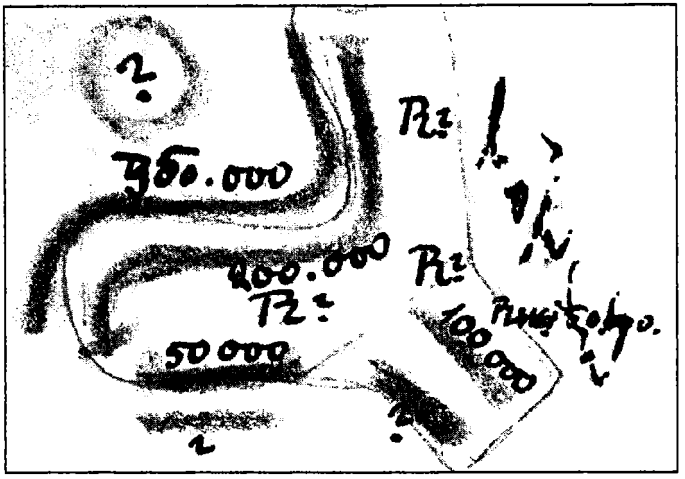

Schiță din *Jurnalul* colonelului Alexandru D. Sturdza

nord-vest al Moldovei, Divizia 37 honvezi, Divizia 5 cavalerie, Divizia 11 cavalerie, Divizia 40 honvezi, Divizia 10, Brigada Popp (ca o divizie), aceasta din Armata 7 centrală.

În total, 10-12 divizii = 180-200 000 de oameni.

Avem în contra noastră cam 350 de mii de oameni.

Sub generalul Averescu, noi avem: Divizia 1 spre Cerna; la Jiu, Divizia 11 și mai mult; pe Olt, Moșoiu[138] cu Divizia 20; spre Dragoslavele, Divizia[iile] 21, 22 și Brigada Olt; Ialomița, Divizia 10; în Valea Prahovei, Divizia 9 și resturi din Divizia [iile] 4 și 16; spre Bratocea – Teleajen, Divizia 3; pe Buzău, Divizia 6; în Vrancea, Brigada 7 mixtă; pe Caşin și Oituz, Divizia 2 cavalerie, Divizia 15, Divizia 8; pe Trotuș, Divizia[iile] 7 și 13; mai sus, Bicaz, Divizia 14; pe Bistrița, Brigada 4 mixtă.

Cam 15 divizii = 150-180 000

Diviziile 13, 17, 23 au fost pierdute la Sibiu.

Pe Dunăre, Divizia 18 și Divizia 1 cavalerie, 100-150 000.

În Dobrogea Divizia[iile] 2,12,9,19 și Divizia 5 contaminată de holeră.

Total general al Armatei Române: 180 000 +150 000 (5 brigăzi mixte)+ 50 000 = 380-400.000.

[138] Traian Moșoiu (1868-1932). Provenit din armata austriacă, a fost integrat în armata română în anul 1893. În toamna anului 1916, cu gradul de colonel, a comandat Regimentul 2 infanterie (august 1916), Brigada 3 infanterie (august-octombrie 1916), Divizia 23 infanterie (octombrie-decembrie 1916). De la începutul anului 1917 a preluat comanda Diviziei 12 infanterie. În vara anului 1917 a fost avansat general de brigadă, rămânând la comanda aceleiași mari unități. În perioada iunie-decembrie 1918 a condus Divizia 7 infanterie, iar apoi, pentru o scurtă perioadă, Comandamentul Trupelor din Transilvania (1918-1919), grupul de divizii „Nord" și de „Manevră", ultimele două în timpul războiului româno-ungar din vara anului 1919. În primul deceniu interbelic a fost ministru de Război (1920), ministru al Ccomunicațiilor (1922-1924) și al lucrărilor publice (1924 -1926).

Concluziune: fără o puternică armată rusească sosită în ajutor, partida este pierdută; sau Centralii trebuie să cadă în altă parte.

Inferioritatea numerică în Carpaţi este compensată prin teren şi întăriri; până la ce punct? Rămâne a se răspunde la punctele de interogaţiune pe schiţă. Se poate întâmpla însă ca România să devină teatru de război, ca Belgia şi ca Serbia. În acest caz politica lui Brătianu a dat cel mai teribil faliment, căci această eventualitate era singura care trebuia absolut împiedicată.

Citim în ziare telegrame despre spargerea frontului german la Verdun şi reluarea forturilor de nord de către francezi[139]. Ar fi posibil. Cred că s-ar putea întâmpla două lucruri coincidente: slăbirea producţiunii germane cu întărirea producţiunii industriale a aliaţilor noştri; slăbirea frontului în Franţa prin detaşări în altă parte. Probabilităţile nu sunt excluse. Însă nu mă încred în ziare şi am presimţirea că este o miciună sau o exagerare. Cuvintele „armata franceză merge spre Metz" nu sunt încurajatoare în această formă. Aştern aceasta pe hârtie, spre a mă controla mai târziu ca să văd: m-am făcut prea bănuitor şi sceptic? Sau am încă judecata cu totul obiectivă?

15/[28] X 1916 ([a] 61-a zi)

Acoperit, noaptea; ploaie mare.

Maiorul Anton Vasilescu a trebuit să renunţe la recunoaşterea proiectată din cauza vremii şi se întoarce mai curând.

Călindarul meu din această săptămână arată aniversările lui Nigmann, care este poate la Verdun, poate în Transilvania, a lui Esche, a căsătoriei lui Fucks. Nu pot să zic că nu m-am gândit niciodată că vom fi capabili a ne lupta în contra lor şi că are să mi se întâmple să trag sabia în contra acelora cărora eu datoresc toată dezvoltarea mea, prin humanismul Jenei şi Weimar-ului, prin Wagner[140], Schopenhauer[141] şi spiritul cavaleresc de la Berlin–Hanovra. Totdeauna eram de părere că antipatiile contra germanilor la noi sunt generale şi profunde şi că istoria despre puterea politică a regelui Carol e o basmă; era o putere clădită pe nisip, cu totul exterioară şi compusă de expediente.

[139] Bătălia de la Verdun a început la 21 februarie cu un masiv atac german, respins de trupele franceze comandate de generalul Philippe Pétain. Luptele au continuat cu înverşunare, iar francezii au reluat forturile Douaumont (24 octombrie 1916) şi Vaux (2 noiembrie 1916). Ţinând seama de diferenţa de zile între cele două calendare, colonelul Sturdza se referă la aceste victorii franceze.

[140] Richard Wagner (1813-1883), celebru compozitor german, dramaturg şi teoretician al artei. Prin creaţiile sale, el a influenţat decisiv istoria muzicii, fiind unul din cei mai importanţi reprezentanţi ai romantismului muzical.

[141] Arthur Schopenhauer (1788-1860), filosof german de prestigiu, cu o concepţie originală, bazată pe conceptul de voinţă. Principala lucrare: *Lumea ca voinţă şi reprezentare.*

Îmi aduc aminte că la moartea părintelui meu am spus lui von Bronsart[142]: acum nu mai aveți decât doi prieteni de seamă în toată țara: pe Regele [Carol I] și pe Carp; când și aceștia nu vor mai fi, veți avea numai inimici. Așa că mă așteptam la aceasta, să trag sabia contra unor oameni cu care am avut intimitate. Și dacă acum mă cercetez până la fund, care este starea mea de spirit la această hotărâre, văd că a trage sabia în contra lor, personal, nu-mi vine greu, căci intervine spiritul datoriei, disciplinei. Simt că nu este nicio șovăire la mine, cu atât mai mult cu cât ei onorează acele sentimente și conștiințele noastre sunt dezlegate, unul față de celălalt. Un lucru mai înalt însă mă doare: că noi ajutăm la prăbușirea unei rase cu o direcțiune atât de nobilă și de ideală; căci, e cert, dacă lumea se desparte în *Händler und Helden* [negustori și eroi], omul idealist alege, desigur, mai degrabă categoria eroică. Dar și acest regret al meu cade față de puterea evenimentelor; așa s-a și întâmplat, lucrul este definitiv. Vrea să zică, totul se reduce la aceeași lozincă: datorie și disciplină. Pe urmă, vom vedea; da, pe urmă.

S-a executat un om la Regimentul „Horia"; strigase „vin ungurii, înapoi!" Execuțiunea a fost sumară, prin comandantul de batalion, și publicată prin ordin de zi la toate corpurile.

Comunicatul oficial trimis astăzi ne vestește acțiuni victorioase cu mulți prizonieri, în total aproape 3 000, în multe părți, afară de valea Prahovei. În cursul săptămânii viitoare trebuie să se hotărască dacă operațiunea lui Falkenhayn în contra noastră nu a fost greșită; cantitatea prizonierilor luați în ultimele zile dovedește o slăbire a atacului carpatin. Din Dobrogea, nimic. Sunt îngrijit să aflu ceva de la *tante* Constance[143] care a părăsit desigur Feteștii și, precum sper, înaintea bombardamentului prin aeroplane.

Astăzi se aduce la Panciu o mitralieră „Schwarzlose" cucerită cu multă muniție în 10 X, pe Lepșa Farka, de la postul unguresc de acolo. Construcțiune bună și solidă. Compania 2 [din Regimentul] „Horia" a luat-o.

16/[29] X 1916 ([a] 62-a zi)

Ploaie.

Se observă până acuma în cursul campaniei o diferențiere ceva mai accentuată a personalităților militare ca valoare. Ofițerii inferiori și cei superiori tineri

[142] Walther Franz Georg Bronsart von Schellendorf (1833-1914), general german, ministru de război (1893-1896); a murit în decembrie 1914, la două luni după Dimitrie A. Sturdza (octombrie 1914).

[143] Constanța Cantacuzino.

sunt bravi; o parte dintre cei tineri de tot sunt fricoşi: ultimele promoţiuni, rău orientate, superficial formate, fără educaţiune la corpuri. Conducătorii se împart în trei categorii: acei care au ştiut cu diplomaţie să se pună, sub diferite forme, la adăpostul răspunderilor şi sforţărilor sunt mulţi; apoi vin o categorie numeroasă de oameni bravi, hotărâţi şi energici, dar care nu au în general talent de conducător; şi, în fine, sunt unii izolaţi, care împestriţează toate celelalte categorii, care au stofa ce ne-ar fi necesară, dar care, din diferite motive, nu sunt puşi la locul lor. În armatele germană, franceză, engleză este mai bună ocaziune şi mai deasă pentru talentele necesare de a ieşi la iveală şi a fi puse la locul lor.

Dar la noi, din cauza lipsei de organizaţiune, de solidaritate şi de discreţiune sinceră şi constantă, oamenii capabili cu greu se fac conducători, cu greu chiar învaţă, ci, cel mult, se ţin pe suprafaţa acestor mări de confuziune, de absurdităţi, de imaginaţiuni, de intrigi, de contraziceri. Astfel, efectul util al bărbaţilor de talent scade la noi. Ceea ce se numeşte în limba germană *Raubwirtschaft* [economie prădalnică]. Asemenea abuz se face şi cu forţele celor de jos şi chiar cu sănătăţile şi cu vieţile lor.

De unde provine fenomenul „panicilor" şi strigătelor de „înapoi" sau „vine inimicul", aşa de frecvente din nefericire la noi? Nu este decât un singur răspuns: acele „ura" sau acel „înapoi" depind de facultatea sau neputinţa şefului de a ridica nivelul moral al trupelor până la un grad unde este cât de mult posibil ferit de influenţa surprizelor războiului. Sub comanda unui şef care are darul să menţină moralul trupelor la o înălţime oarecare, acel „înapoi", dacă nu este cu desăvârşire exclus, cel puţin se va auzi extrem de rar. Acest fapt nu se poate tăgădui, îl vedem în acest război. S-a zis: „mai bine o armată de miei comandată de un leu, ca o armată de lei comandată de o oaie".

Ieri, la masă, discuţiune asupra duelului. Cunoscutele argumentaţiuni. Cestiunea „jurinţilor [jurăminţilor] de onoare" îmi revine în minte, pe care o voi relua după război, deşi Averescu a făcut fiasco cu ele, deşi ambii regi nu au vrut să li se impună în mod durabil; deşi eu n-am reuşit a le impune decât în cercul meu restrâns de comandă de la Batalionul 6 vânători şi Şcoala Militară de Infanterie. Îmi reamintesc anecdota următoare: un preot de regiment din Franţa predică cu vehemenţă în contra duelului. Cineva din auditor îl întrerupe în expunerile sale strigând: „înţeleg acuma pentru ce lumea zice că sunteţi poltron"; la care invectivă predicatorul răspunde: „cine mi-a zis aceasta îmi va da socoteală". Şi tot auditoriul începe a râde, văzând că predicatorul a fost prins. Nimic nu este mai tenace şi mai trainic ca obiceiurile absurde.

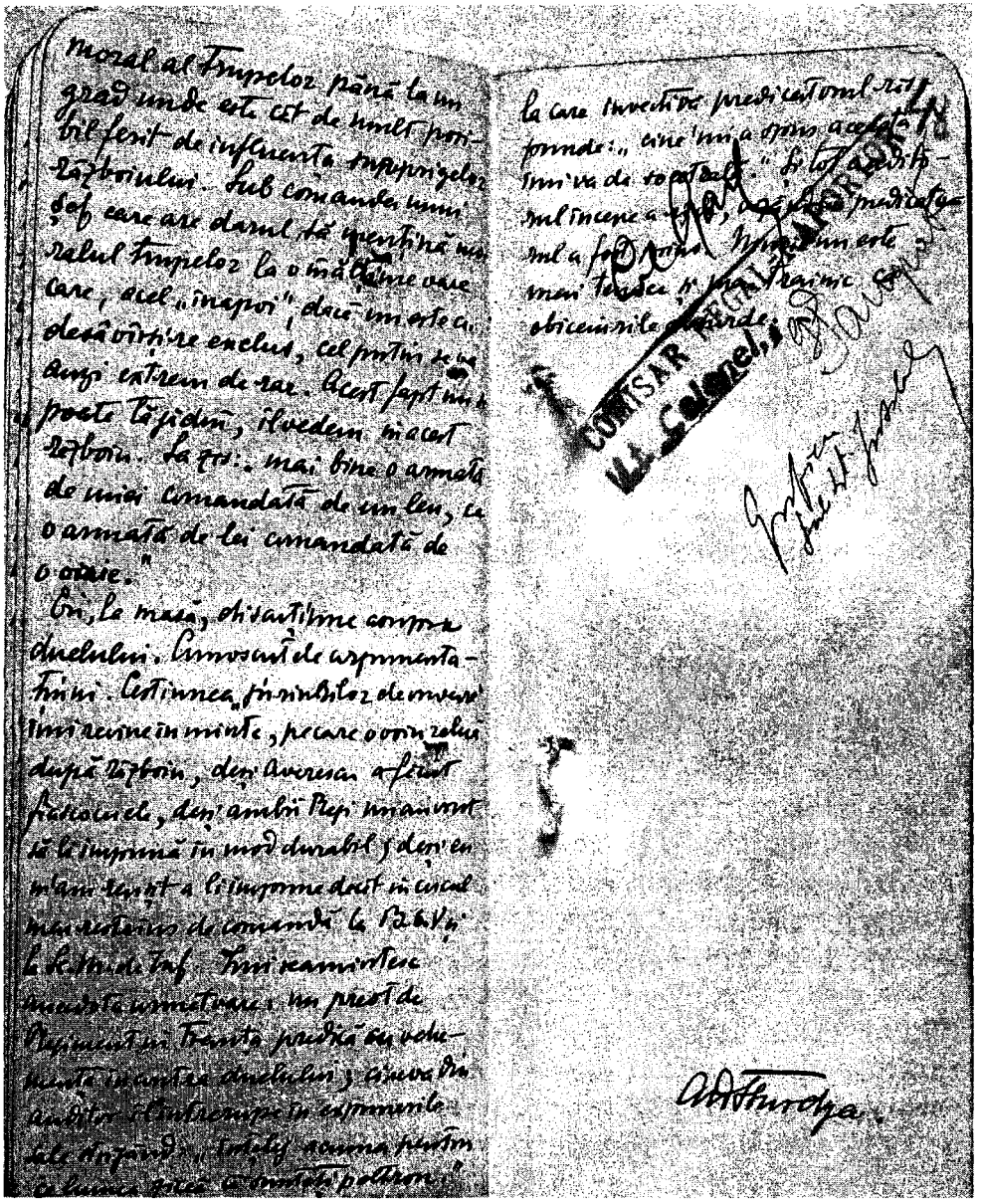

Jurnalul colonelului Alexandru D. Sturdza, facsimil

17/[30] X 1916 ([a] 63-a zi)[144]

Ploaie.

Ieri seară mi se comunică o nouă schimbare: Brigada 7 mixtă nu mai este sub Armata a 2-a, ci sub ordinele Armatei de Nord, Prezan[145]. În urma acestei noi dispoziţiuni, trebuie să mă duc la Bacău, spre a lua informaţiuni şi ordine. Este mult mai uşor, astfel, pentru brigadă; sper însă să nu ne îndivizioneze şi să nu ne pună sub un corp de armată, din cauza corespondenţei care atunci se înmulţeşte îndată.

Îmi pare rău că părăsim un şef ca Averescu, dar îmi pare bine că apăr Moldova, ţara mea, deşi aflu de la Jinga[146], locotenent secţia de operaţii, că la Tohan (20 km sud-vest de Braşov, pe şoseaua Râşnov – Şinca – Făgăraş) sunt mulţi ţărani care poartă numele Sturdza.

Mă duc cu auto la Bacău pentru a lua contact cu Armata de Nord, căreia acum suntem subordonaţi. Generalul Prezan îmi descrie situaţiunea generală după dejunul la popotă, în faţa colonelului Zadik, şeful său de stat major, în modul următor: planul inimicului pare a fi de a lua ofensiva largă de la nord spre sud, forţând trecerile prin Muntenia spre Bulgaria şi rămânând faţă de Carpaţii Moldoveni în defensivă. Generalul spune că a expus repetat punctul său de vedere Marelui Cartier General. În fine, s-a accentuat primejdia în valea Dâmboviţei şi Prahovei. Faţă de ea, Marele Cartier General a ordonat detaşarea de la Armata de Nord a Diviziei 14, Paraschiv Vasilescu, cu elementele fostei Brigăzi 4 mixte (Claudian) şi a Diviziei 8, Pătraşcu; astfel, Armata de Nord, fără rezervă generală, nu se mai compune decât din diviziile 7 şi 15, Istrati şi Grigorescu şi Divizia de cavalerie, din care o brigadă asemenea se duce. Din diviziile detaşate spre Bucureşti – Ploieşti şi din Brigada mea, a 7 mixtă, generalul vrea să-şi constituiască o rezervă: „Cloşca", 2/3 „Crişan"; 1/3 alta „Crişan" să se trimeată la Divizia 8. Astfel, brigada se slăbeşte din nou cu două batalioane; ea rămâne cu patru batalioane şi accesorii.

[144] De la această dată începe un al doilea carnet al jurnalului colonelului Alexandru D. Sturdza, cuprinzând perioada între 17/30 X şi 4/17 XII 1916.

[145] Constantin Prezan (1861-1943), general şi mareşal (1930). În toamna anului 1916 a comandat Armata de Nord (a 4-a) şi grupul de armate ce a susţinut bătălia Bucureştilor. La începutul lunii decembrie 1916, a fost numit şef al Marelui Cartier General român, funcţie în care a rămas până la 1 aprilie 1918. A revenit în fruntea acestei structuri la sfârşitul lunii noiembrie 1918, păstrând calitatea de şef al Marelui Cartier General până în martie 1920. Detalii în: Petre Otu, *Mareşalul Constantin Prezan. Vocaţia datoriei*, Editura Militară, Bucureşti, 2008.

[146] Locotenentul Petre Jinga s-a născut la 9 octombrie 1887, a urmat studiile militare în perioada 1907-1909, obţinând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1909. A fost avansat locotenent la 3 octombrie 1912 şi încadrat în Regimentul 34 infanterie; în timpul campaniei din 1916 se afla încadrat în statul major al unităţii conduse de colonelul Al. Sturdza şi va fi înălţat la gradul de căpitan. Avansări ulterioare: maior – 1 septembrie 1917; locotenent-colonel – l5 martie 1926; colonel – 15 aprilie 1933.

Prin detaşările din nordul Moldovei, această porţiune a Ţării rămâne, în continuarea frontului de apărare bucovinean, pe seama ruşilor. Ruşii, afară de aceasta, brăzdează Moldova, de sus până jos, cu o linie neîntreruptă de fortificaţiuni, care trece în faţa Romanului, prin Buhuşi, Căiuţi, valea Putnei, dominând-o, în faţa sau în spatele Focşanilor, spre Dunăre, la Brăila–Galaţi (vrea să zică, ocuparea Moldovei şi Armata de Nord, ca carne de tun în faţa frontului !!!).

Corpurile ruseşti debarcate la Piatra şi Bacău au continuat în Dobrogea: al 2-lea siberian şi al 4-lea european (unde au sosit mai târziu!!!). Dacă inimicul presează asupra văii Prahovei, s-ar putea face o ofensivă în spatele său din Oituz. La replica mea că aceasta se poate prea uşor împiedica şi că o asemenea ofensivă trebuie să vină din Galiţia spre nordul Transilvaniei [şi apoi spre] sud de tot [sic!], generalul răspunde afirmativ, dar că el ştie pozitiv că ruşii nu au forţe pentru aşa ceva.

În Dobrogea, retragerea nu a fost voită; ruşi şi români se retranşează acolo, la sud de Babadag; se lucrează acolo deja de trei săptămâni; un fel de cap de pod pentru Tulcea. O ofensivă peste Dunăre pentru a tăia bulgarilor retragerea din Dobrogea nu se poate face; nu avem material de poduri şi operaţiunea este prea grea, precum s-a văzut.

La sfârşit, generalul adaugă că el crede că teatrul de război principal, fiindcă aici se va da decizia, va fi Muntenia şi Transilvania.

Aceste *Eroffnungen* [declaraţii] au fost pentru mine zdrobitoare. Ca o osândire a politicii imbecile şi vanitoase a lui Brătianu, care a mânuit pe un rege merovingian ca instrument docil. Şeful meu de stat major împărtăşeşte vederile mele în mai toate punctele. Totul mi s-a părut aşa de enorm, că un moment am crezut că generalul Prezan nu-mi spune tot, spre a nu trăda un secret. Dar nu! Aşa este precum mi-a spus, din nefericire.

La dejun am stat între doi ofiţeri ruşi şi *vis-à-vis* de un amabil comandant de artilerie francez; erau şi doi englezi, generalul rus Şişov (de pioneri) şi încă doi ofiţeri francezi. Ofiţerul de marină rus, la stânga mea, era un băiat agreabil, bun *causeur* [interlocutor plăcut]; inventase un aparat pentru a zădărnici cu 20 de mii de volţi sârmele încărcate cu electricitate ale obstacolelor inimice de sârmă, arzând bobinele lor. El îmi spune: *„Il viendront beaucoup, beaucoup des côsaques; ils sont bons pour surveiller, pour la police; ils seront partout, partout"* [„Vor veni mulţi, mulţi cazaci; ei sunt buni pentru supraveghere, pentru poliţie; vor fi pretutindeni, pretudindeni"]. Eram să-i spun: *Merci! „Il faut seulement leur interdire très sévèrement de boire; les vôtres sont accoutumés; mais les nôtres n'ont pas bu depuis deux ans; alors vous comprenez, l'effet est terrible"* [„Trebuie numai să li se

interzică categoric să bea; ai voştri sunt obişnuiţi; dar ai noştri nu au băut de doi ani; înţelegeţi, efectul este teribil"].

Iată rezultatul politicii domniei Regelui Carol şi înţelepciunea dinastică a familiei Brătianu. Şi Zadik îmi explică că generalul Berthelot „dublează", la Periş, Stat Majorul nostru. Tristă zi.

18/[31] X 1916 ([a] 64-a zi)

Ploaie.

Citesc într-o revistă franceză cuvintele lui Trochu[147]: „*Dans les armées à propos de la guerre, beaucoup d'hommes, conseillés par l'amour propre professionnel qui est très vif, se font, souvent, de bonne foi, une physionomie, des habitudes, un langage particulier*" [„În legătură cu războiul, în armată, mulţi oameni, de dragul orgoliului profesional foarte puternic, îşi formează adesea cu bună credinţă o fizionomie, obiceiuri, un limbaj specific"]. Şi George Sand[148] ar fi povestit pentru a caracteriza pe un general, că el credea că trebuie să arunce, chiar asupra paharului de apă pe care era să-l bea, o uitătură imperativă. Şi mai departe Trochu zice: „*Chacun dans la mesure de sa situation s'efforce d'attirer à soi les bénéfices du succès ou d'écarter de soi les responsabilités de la défaite...*" „*C'est l'exploitation de la guerre [où] les morts, les blessés, les disparus et les modestes ont tort, pendant que les survivants, les présents et les audacieux ont raison*". [„Fiecare, în funcţie de propria situaţie, se străduieşte să-şi atragă beneficiile succesului sau să-şi elimine responsabilităţile înfrângerii..." „Acesta este modul de a exploata războiul în care morţii, răniţii, dispăruţii şi modeştii sunt de vină, în timp ce supravieţuitorii, cei prezenţi şi curajoşii au dreptate]. Vorbăreţii şi neruşinaţii au dreptate, adică li se dă dreptate; cei care nu sunt prezenţi sunt osândiţi.

Aceasta are să fie soarta noastră. Dar, să sperăm că din noi, câţiva vor supravieţui, spre a spune ce a fost şi a arăta cine au fost vinovaţii, pentru ca să nu se repete această crimă.

[147] Louis Jules Trochu (1815-1896), lider militar şi politician francez. A servit în Algeria şi a participat la Războiul Crimeii (1853-1856). În 1866, ministrul de război l-a folosit la reorganizarea armatei franceze. Pornind de la această experienţă a scris, fără a semna, lucrarea: *Armata franceză în anul 1867*, care s-a bucurat de un mare succes. După dezastrul armatei franceze din timpul războiului cu Prusia a fost numit guvernator al Parisului, luând măsuri energice pentru apărarea Capitalei. Ca urmare a revoluţiei din 4 septembrie 1870 a fost desemnat preşedinte al Guvernului Apărării Naţionale, calitate echivalentă cu un şef de stat. La 22 ianuarie 1871 a părăsit funcţia, ca urmare a intrasingenţei sale în a apăra oraşul. Lucrări: *Pentru adevăr şi justiţie*, în care justifică activitatea guvernului pe care l-a condus şi *Armata franceză în 1879, de către un ofiţer în retragere (pensionar)*, o reluare a principalelor teze din 1867.

[148] George Sand (1804-1876), scriitoare franceză celebră atât prin romanele sale, cât şi viaţa sa privată. Numele real este Amandine Aurore Lucile Depin Dudevant, ultimul nume fiind al primului ei soţ.

19 X/1 XI 1916 ([a] 65-a zi)

Fără ploaie; rece.

Nimic nou pe front, afară de încăierări de patrule. Cu ocaziunea uneia din ele, oameni din [Regimentul] „Horia" şi unguri s-au găsit deodată la cinci paşi unii de alţii, în ceaţă; şefii de patrulă au luat armele la ochi şi amândoi s-au împuşcat pe loc. Cu altă ocazie, de care am vorbit în treacăt, mi se pare mai sus, ungurii au apărut în ceaţă, pe neaşteptate, în faţa unui post din [Regimentul] „Horia". Un caporal din ai noştri a fugit înapoi, fluierând din degete şi strigând în gura mare: „fugiţi! vin ungurii"; caporalul s-a executat chiar în aceeaşi zi.

O patrulă din [Regimentul] „Crişan" s-a întâlnit la poalele munţilor Breţcani cu ungurii, care au deschis un foc bine ţintit şi de lungă durată, retrăgându-se repede, deşi erau, se zice, de cinci ori mai numeroşi. Patrula noastră s-a întors cu lucruri luate de la postul unguresc, ceea ce se numeşte, cu un eufemism, „pradă de război". Aşadar, toate nuanţele. În curând şi Regimentul „Crişan" va fi aclimatat [aclimatizat] cu necesităţile războiului. Păcat numai că timpul acesta de aclimatare [aclimatizare] şi pregătire nu se organizează sistematic, ci se umple cu marşuri, contramarşuri şi măsuri felurite, care zădărnicesc orice procedare sistematică.

Am scris o carte poştală comună generalului Dragalina, la Spitalul Regal unde se vindecă rana sa, dobândită la o luptă la nord de Tg. Jiu. Germanii trecuseră pasul Vulcan şi ajunseseră la, se zice, 5 km de Tg. Jiu, unde s-a născut o panică în trupele noastre. Generalul Dragalina, sosind cu automobilul, a potolit personal spaima, executând pe loc şase tineri ofiţeri (din aceia despre care am referat Regelui în decembrie 1915), care fugiseră din front şi antrenaseră după sine debandada. Inimicul fiind aproape şi văzând un automobil, a început un foc puternic. Generalul Dragalina a scăpat cu greu acoperit de corpurile ofiţerilor săi, dar rănit la braţ (se zvoneşte de o amputaţiune). Sfârşitul a fost, precum comunică comunicatul oficial, respingerea şi urmărirea inamicului, Divizia 1, superioară numeric, sosind în faţa locului şi luarea mai multor baterii de obuziere uşoare bavareze a[le] coloanei care, probabil, se hazardase, izolată, prea departe. Iar urmarea mai îndepărtată a fost, ca totdeauna, propagarea cu iuţeală, mai mult decât telegrafia, a panicii spre Craiova şi fuga locuitorilor bogaţi de acolo.

Seara ne vizitează maiorul Berindei, comandantul Regimentului „Crişan". Iată un adevărat militar: priceput, hotărât, energic, omenos însă; democrat şi aristocrat, în acelaşi timp; totdeauna cu speranţa în sân, chiar când sunt crize.

Soseşte, locotenentul Ghica[149], vindecat de rănile sale de la Turtucaia, încorporat lui „Crişan"; om serios cu pecetea impresiunilor proaspete în vorbe şi atitudine. De la dânsul am dobândit amănunte asupra luptei de la Tg. Jiu.

[149] Probabil este vorba de Dumitru T. Ghica, născut la 24 august 1896 şi avansat sublocotenent la 1 iulie 1916. La declanşarea războiului a făcut parte din Regimentul 40 infanterie.

Astăzi ne sosesc şase trăsuri de ambulanţe automobile cerute de noi, conduse de dl [Gheorghe] Economu[150], fiul proprietarilor de la Mărăşeşti. Aşadar, comandamentul brigadei se umflă, pe când efectivul trupelor combatante se micşorează.

20 X/2 XI 1916 ([a] 66-a zi)

Bură.

Regina conduce afacerile. Ea spune: *„Je suis entre deux outrés; le Roi et le Brătiano ne font que pleurer"* [„Sunt între doi indignaţi; Regele şi Brătianu nu fac decât să se plângă"]. Ea a telegrafiat acum o săptămână Ţarului [Nicolae al II-lea][151] pentru a cere ajutoare. Ea ar fi singura persoană care îşi păstrează sângele rece.

Ofiţerii francezi trimişi la noi sunt rău primiţi în cele mai multe părţi; amestecul lor pare inoportun comandanţilor, al căror amor propriu suferă; pe alocuri, ofiţerii francezi cer şi lucruri care la noi nu se pot îndeplini.

Ministrul rusesc ar fi cerut 18 trenuri pe zi pentru a transporta trupe ruseşti; ele nu i s-au acordat din cauza dezordinii. S-a trimis Take Ionescu la el şi la directorul Căilor Ferate pentru a organiza lucrul care, acum, va funcţiona.

Planul aliaţilor cerea ca noi să fim defensivi în Carpaţi, ofensivi peste Dunăre. Brătianu a fost de părere contrară; aceasta a cauzat o primă discrepanţă. Francezii se plâng că întreprinderile lor industriale la noi, de pildă o fabrică de aer comprimat, nu găsesc sprijinul necesar. Ei critică şovinismul nostru; adică se cere de la noi supunere oarbă, fără murmur, cum zice regulamentul nostru. [Maiorul Virgil] Economu, de la dânsul am aceste detalii, mai spune că la Paris prestigiul lui Brătianu şi [cel] al lui Iliescu sunt în scădere şi cu el renumele „armatei generalului Iliescu", precum scriau ziarele lor (presa lui Iliescu în Franţa era organizată de colonelul Rudeanu[152]).

Disensiunile între Averescu, Christescu, Iliescu continuă şi dau loc la fluctuaţiuni în comandament. Pentru a discredita pe Averescu, Brătieniştii răspândesc

[150] Gheorghe Economu (Economo, Economos), membru al familiei Negroponte.

[151] Nicolae al II-lea Romanov (1868-1918), ţar al Imperiului Rus (1894-1917), văr al Reginei Maria.

[152] Vasile Rudeanu (1871-1965). A urmat Şcoala Militară din Bucureşti, obţinând tresele de sublocotenent la 1 iulie 1891. Apoi, în anii 1892-1894, a studiat în Belgia la Şcoala de Aplicaţie de Artilerie şi Geniu. Revenit în ţară a lucrat mai mult timp în Administraţia Centrală a Ministerului de Război, urcând şi în ierarhia militară: căpitan – 1 aprilie 1900; maior – 7 aprilie 1909; locotenent-colonel – 7 aprilie 1912; colonel – 1 aprilie 1914. Cu acest grad a fost trimis, în 1915, la Roma, Paris şi Londra pentru pregătirea intrării României în război şi pentru achiziţionarea de armament. În anii 1916-1919 a reprezentat Înaltul Comandament Român pe lângă cartierele generale francez şi britanic. Pentru activitatea sa a se vedea: Vasile Rudeanu, *Memorii din timpuri de pace şi de război. 1884-1929*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Dumitru Preda şi Vasile Alexandrescu, Cavallioti, Bucureşti, 2004.

zvonul că planul de campanie a lui Averescu era sacrificarea Olteniei, defensiva în Carpaţi şi ofensiva peste Dunăre.

Notez încă, că Crăiniceanu, ca comandant de armată, era să fie capturat fără intervenţiunea colonelului Gh Cantacuzino[153], care a contraatacat, şi că el ar fi dat ordinul *„sauve qui peut"* [„scapă cine poate"].

Dar şi fostul ministru al Franţei, Blondel[154], exploatează războiul; el pretinde că cu revolverul în mână ar fi silit plutoanele române, în debandadă la Silistra, să facă front şi să facă iar faţă inimicului.

În rezumat, ceea ce se povesteşte dovedeşte o lipsă evidentă de conducere şi de idee. În aceste condiţiuni, lucrurile nu pot merge bine şi probabilitatea creşte ca ţara noastră să fie teatru de război.

Se poate ca, după degajarea Basarabiei de trupe, care se zice că aşteaptă acolo spre a fi transportate la noi, să vină ajutoare ruseşti în Muntenia. Aşa, Moldova şi Muntenia ar fi invadate de aliat. Se poate şi că aceste trupe aşteaptă spre a ocupa fortificaţiunile de-a lungul Moldovei, Siretului, Focşani, Brăila, Babadag.

Notez acestea toate; evenimentele viitorului se vor pune în legătură cu aceste ştiri; atunci vom vedea clar ce a fost.

Marchizul de Saint Aulaire, ministrul Franţei, ar fi fost primit de Brătianu în mod *hautain* [sfidător] la prima sa vizită[155]. Apoi ar fi venit cu oarecare cerinţe la care Brătianu ar fi răspuns în mod negativ. Ministrul ar fi plecat atunci supărat; de atunci, francezul însă obţine aproape tot ce vrea, cel puţin de la Brătianu. Şi Vintilă Brătianu are stat majorul său, care face planuri de campanie. Aşa că Iliescu îl are şi pe dânsul, afară de generalul francez Berthelot. Cu atâtea sfaturi bune, trebuie să iasă ceva cu totul genial.

Anarhia care o cunoaştem din timp de pace continuă, deci, şi acum. În mijlocul dezordinii, fi-va o evoluţiune, o schimbare de oameni conducători?

---

[153] Gheorghe (Zizi) Cantacuzino (1869-1937). În grad de locotenent-colonel, obţinut în 1915 şi colonel (1916) a comandat, în timpul campaniei din toamna anului 1916, Regimentul 1 grăniceri (1916), fiind şi rănit. În anul 1917 a condus, cu rezultate excelente, Brigada de grăniceri, fiind decorat cu ordinul Mihai Viteazul, clasa a III-a. În anul 1918 a fost avansat general de brigadă. După război a părăsit cariera militară ocupând diverse funcţii între care administrator al spitalelor civile, director şi administrator delegat al Fabricii de ciment Brăila. Pe plan politic a aderat la mişcarea legionară, fiind preşedintele Partidului „Totul Pentru Ţară" (1935-1937).

[154] Jean-Camille Blondel, diplomat francez, ministrul plenipotenţiar al Franţei în România.

[155] Charles-August-Félix, conte de Beaupoil de Saint Aulaire (1860-1954), diplomat francez. A fost trimisul extraordinar şi ministrul plenipotenţiar al Franţei în România în perioada 25 iulie 1916 - 21 martie 1920, înlocuindu-l în post pe Jean-Camille Blondel. În 1929, Academia Română l-a ales membru de onoare. Despre activitatea sa în România a se vedea *Confesiunile unui bătrân diplomat*, traducere din franceză de Ileana Sturdza, introducere şi note de Mihai D. Sturdza, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002.

Închei aceste observaţiuni, pentru a mă întoarce la brigada mea.

Ieri era să fie o panică din cauza unui soldat beat, care fugise din serviciu de la Focşani spre Panciu şi se apucase noaptea să tragă 60 de cartuşe în aer. Nu era primul caz; hotărârea era de a-l executa, însă fapta sa nu corespundea niciunui articol din *Codul justiţiei militare* şi el era din Corpul 3 armată. Am fost fericit că am putut deroba judecata asupra corpului său originar şi mărturisesc că nu am curajul de a condamna pe cineva la moarte; convin că sufăr de o infirmitate, care este regretabilă pentru un comandant; poate că nu mi-ar lipsi energia necesară în asemenea cazuri, când trebuieşte menţinută disciplina cu orice preţ, dacă cauza pentru care ne luptăm ar fi a noastră; dar ne luptăm pentru o cauză străină. Conştiinţa mea m-ar fi mustrat până la moartea mea, dacă aş fi condamnat pe vinovatul la împuşcare.

Astăzi, perceptorul local ne-a anunţat că, din cauza sosirii armatei ruseşti, se golesc în gârlă şi pe stradă toate spirtoasele: sinistră avangardă. Dar otrăvurile alcoolice fabricate de jidanii de aici merită să fie vărsate. Ni se vesteşte că a sosit la Panciu primul ofiţer rus, căpitanul Ismailov, din geniu; desigur, fără a binevoi să se prezinte mie, care sunt aici cel mai vechi comandant? Nu că aş avea acest amor propriu, dar atitudinea este caracteristică: *ils sont chez eux* [sunt la ei acasă].

21 X/ [3] XI 1916 ([a] 67-a zi)

Rece. Timp mai bun.

Astăzi spirtul, romul, coniacul curg prin rigolele străzilor Panciului; tot aerul este încărcat cu alcool: tămâia miroase, spre buna primire a bunului aliat. Populaţiunea crede că vin ruşii în locul nostru şi că pe noi ne trimite în Dobrogea. Ceea ce îi întăreşte în această convingere sunt transporturile noastre de trupe în jos (Batalionul Vlădoianu din „Crişan" la Adjud la Divizia 8, batalionul Demetrescu din „Crişan" la Adjud spre Regimentul 8 vânători, compania de pionieri la Făurei, din ordinul chiar al Regelui, la generalul Vălleanu, probabil pentru transportul trupelor ruseşti).

În tot cazul aceste fenomene prevestitoare nu sunt tocmai îmbucurătoare; pentru produsele vărsate se dau bonuri. Se vor restitui vreodată valorile? Nu cred. De ce scumpii noştri aliaţi nu plătesc paguba cu bani gata, precum ni se recomandă în toate tratatele asupra războiului? Aceasta nu ar ademeni populaţiunea, în loc să o nemulţumească?

Citesc în ziar alocuţiunea generalului Zaioncikovski, care a pierdut Constanţa, ţinută înainte de a pleca, fiind probabil destituit. Dacă cuvintele sunt bine re-

produse, generalul nu are tact; el cere iertare că a fost aspru şi se scuzează cu superioritatea numerică a inimicului; mi se pare că asprimea s-ar fi impus faţă de retragerea sau lipsa de rezistenţă contra unui inimic inferior, nu superior, în număr. Apoi generalul zice că pleacă cu părere de rău, dar cu bucuria de a fi înlocuit cu unul mult mai apt, care va lua revanşa asupra inimicului. Generalul mi se pare, într-adevăr, slab.

Dar acestea sunt detalii instructive, dar altfel fără importanţă; partea interesantă e că a fost destituit, precum se vede; vrea să zică, nu a fost retragerea voită, ci impusă. Generalul Prezan mi-a spus deci drept deunăzi; de unde deduc că şi celelalte afirmaţiuni ale sale au fost spuse drept.

22 X/ [4 XI] 1916 ([a] 68-a zi)

Prima zi senină după 14 acoperite.

Comandamentul brigadei mele, cu impedimentele ei, numără astăzi 480 de inşi, 476 de cai şi 129 de trăsuri existente pentru conducerea, alimentarea şi îngrijirea a cam 5 000 de combatanţi, adică un om (ofiţer sau altul) şi un cal pentru 10 luptători, nesocotindu-se trenurile de luptă şi regimentare ale unităţilor. Este, desigur, un mare lux, care nu se întâmplă pe alte fronturi. Oamenii trăiesc bine altfel. Dar nu are să fie lucrul de lungă durată. În acest război numai două-trei săptămâni organizaţiunea rămâne neschimbată.

După-amiază, o nouă telegramă: ultimul batalion din „Crişan" se detaşează; regimentele „Cloşca" şi „Crişan" pleacă cu Divizia 8. Aşa proporţiunea ironizată mai sus devine şi mai ciudată. Sunt brigadier a unei „brigade" de cam 3 500 de oameni, pentru care am un stat major de servicii care numără 480 de inşi, 476 de cai, 129 de trăsuri; la şapte combatanţi vine un om şi un cal, ca să meargă.

Toate aceste fluctuaţiuni însemnează că se operează o nouă grupare şi că voi căpăta poate o nouă însărcinare. Prevăd că frontul Armatei de Nord se va scurta mai mult încă (el merge acum de la Doftana la Bâsca Mică, între Armata 4 rusă şi Armata Averescu, cu o linie de întărire rusă în spate, de-a lungul Siretului). Armata rusă va „apăra" toată Moldova; Armata Prezan şi Averescu – Muntenia. E atât de natural: pentru a pătrunde spre Constantinopol, hotarul Ţarului, se împinge de la Prut spre Carpaţi şi se ocupă Delta României cu Brăila şi Galaţi. Pentru Rusia, o victorie politică cu combinaţie militară, *asupra aliaţilor ei* [subliniere în text - n.n.]; o păcăleală bună. România, pe urmă, la încheierea păcii, va fi un obiect de compensaţiune.

În zilele acestea soarta mea trebuie să se decidă.

Apus de soare minunat; dealurile Odobeştilor violeţi, cerul portocaliu; vederea de la Panciu spre şesul mănos al Milcovului şi Putnei, grandioasă.

Ruşii în Moldova, germano-austriecii în Muntenia; fie-va asta soarta noastră?

23 X/ [5 XI] 1916 ([a] 69-a zi)

Un ordin de zi cu privire la vizita Prinţului Moştenitor la Armata de Nord, cu ocazia zilei de naştere, a 23 – a sa – *tout reporter à soi* [totul se raportează la el]. Acest principe ar putea să fie mai des în mijlocul trupelor sale, Regele, asemenea. Regele se ocupă cu spitalul din Palat şi cu listele de decoraţiuni, precum [şi] a ordona deplasarea unor subunităţi: toate, în mic şi în detaliu, prin frunte îngustă.

În urma dizolvării ordinei de bătaie a brigadei, m-am dus cu şeful de stat major la Adjud să mă prezint comandantului Diviziei 8, general Pătraşcu, spre a recomanda pe ambii comandanţi de regiment – maiorii Bucică şi Berindei. Cu această ocazie, m-am orientat încă asupra situaţiunii generale. Lucrurile spuse de generalul Prezan sunt juste.

Din nefericire pentru noi şi eu am văzut just: lipsă de conducere şi de idee sănătoasă; în loc ca o voinţă fermă şi constantă să conducă, mulţi mici, care nu au cădere, dispun şi ordonă în numele celui mai mare. Cestiuni personale între generali zădărnicesc concentrarea forţelor: unul se pricopseşte, altul se surghiuneşte; diletantismul conduce.

Grosul brigadei mele este sub un alt comandant de brigadă (Georgescu Cristodulo[156]); statul major al brigadei este prea mare pentru ce rămâne; serviciile dinapoi sunt enorme în proporţiunea trupelor rămase.

Întâlnesc Regimentul „Cloşca" venind din Oneşti, la intrarea în Adjud. Disciplina marşului, perfectă până la ultima trăsură. Corpul face cea mai bună impresiune asupra generalului Pătraşcu. Îi atrag atenţiunea asupra conducerii şi influenţei comandantului de regiment. Este plăcut când eşti aşa de independent, că nu ai nicio nevoie să arăţi rezultatul muncii sau metodei aplicate, ci să prezinţi numai rezultatul muncii subordonaţilor tăi spre a-i pune în evidenţă. Am avut acest sentiment plăcut şi superior.

Care va fi *au milieu de se désarroi* [în mijlocul acestui haos] întrebuinţarea mea? Voi fi legat de acest sector al Vrancei? Sau lumea mă va trimite la o nouă însărcinare? O singură însărcinare o voi refuza: aceea de a conduce Şcoala Militară de Infanterie în timpul războiului.

[156] Colonelul Cristodulo Georgescu, comandantul Regimentului 11 infanterie (1912-1916), s-a născut la 24 iunie 1859; înrolat soldat (1879), elev al şcolii de ofiţeri (1883-1885) a devenit sublocotenent la 1 noiembrie 1885; avansări în grad: locotenent – 1889; căpitan – 1895; maior – 1908; colonel – 1913.

24 X/[6 XI] 1916 ([a] 70-a zi)

Am terminat citirea criticii generalului Dragomirov, apărută în „La Nouvelle Revue", aprilie 1896, asupra romanului *La guerre et la paix* [Război și pace][157]. Ea este interesantă și plină de învățăminte prețioase. În urma acestei citiri am pus să mi se aducă de acasă memoriile lui Trochu, pe care Dragomirov le laudă ca fiind instructive și educative.

Am mers la Mărășești cu automobilistul Economo[158] pentru a mai vedea pe Regimentul „Crișan" (maior Berindei), a aduce corpurilor de care mă despart corespondența sosită pentru ei și pentru a ruga pe comandantul Diviziei 8, general Pătrașcu, să mă ceară ca comandant de brigadă al regimentelor luate de la mine; este mai natural să rămân cu ceea ce am creat cu atâtea dureri.

La Mărășești, am dejunat în casa Negroponte; era și bătrâna doamnă Negroponte, bunica voluntarului nostru automobilist, sosită din Grozești[159], unde a stat liniștită înapoia frontului Diviziei 15, sub bubuitul tunului, la 4 km de inimic; ea este o damă, maniera de a judeca și de a se exprima este fină. La Mărășești, Divizia 8 așteaptă destinațiunea ei, care deocamdată îi este necunoscută.

„Crișan" îmi raportează că toate minele care trebuiau să obstrueze văile Zăbalei și Nărujei, lucrate de inginerii noștri, au camuflat, scuipând exploziunea din orificiu, fără a cauza prăbușiri; superficialitatea lucrării se dovedește.

[157] Mihail Ivanovici Dragomirov (1830-1905), general rus, una dintre personalitățile remarcabile ale gândirii militare din secolul al XIX-lea. După studii de specialitate în Rusia, a călătorit, în anii 1858-1859, în Franța, Belgia și Marea Britanie, redactând rapoarte voluminoase despre instrucția și manevrele militare din aceste țări la care a luat parte. În 1859, a fost atașat statului major al regelui Sardiniei, Victor Emmanuel, participând la bătăliile de la Magenta și Solferino, din timpul războiului dintra Sardinia și Austria. Reîntors în Rusia a fost numit profesor de tactică la Academia Militară din Sankt Petersburg. El a pledat pentru reorganizarea sistemului educațional al armatei ruse și a fost instructorul mai multor prinți ai familiei imperiale ruse. În timpul războiului austro-prusian din 1866, generalul Dragomirov a fost observator în statul major al Armatei 2 prusiene, fiind prezent la bătăliile de pe Elba și Königgratz. A luat parte la războiul ruso-otoman din anii 1877-1878, în fruntea Diviziei 4 infanterie care a forțat Dunărea la Zimnicea. După eșecurile din primele două bătălii de la Plevna, s-a opus retragerii armatei ruse la nordul Dunări, în România. A fost rănit în pasul Șipka din Balcani. Timp de peste un deceniu a condus Academia Militară, fiind apoi comandant al districtului militar Kiev. A ieșit din cadrele active în anul 1903. Cărțile sale au fost traduse în limba franceză, iar critica celebrului roman al lui Lev Tolstoi *Război și Pace* i-a adus o largă notorietate pe plan internațional. Pe planul gândirii teoretice, este considerat șeful școlii militare „ortodoxe" ruse.

[158] Nepot al familiei Negroponte.

[159] Moșia de la Grozești (Oituz) a fost cumpărată după 1866 de N. I. Negroponte, moștenită de Gheorghe Ulise Negroponte și cedată, ulterior, fiicei sale, Elena Negroponte, căsătorită cu generalul Eremia Grigorescu.

25 X/[7 XI] 1916 ([a] 71-a zi)

Ceață și senin.

Am fost iar la Bacău spre a vedea care este situația mea și dacă se va dizolva stat majorul brigadei. Se pare că nu. Generalul Prezan plănuiește o ofensivă comună din sectorul meu și din Oituz, pentru care are de gând a-mi încredința mai multe trupe; în mod vremelnic, pentru o acțiune numai, precum am înțeles; dar din acest *groupement momentané* [grupare temporară] poate ieși ceva permanent. Să vedem. În orice caz, o asemenea ofensivă, cu o singură divizie, spre Oituz, nu poate avea o influență asupra operațiunilor în valea Prahovei și Oltului, care sunt desigur garantate. Pentru o reacțiune cum o dorește generalul trebuie o mare ofensivă din Galiția de Sud și Bucovina.

Am citit un articol al generalului Dragomirov asupra disciplinei și subordonațiunii; el este excelent și corespunde întocmai ideilor preconizate în trecut de mine. Această coincidență mă bucură.

26 X/[8 XI] 1916 ([a] 72-a zi)

Senin.

Plec cu maior [Anton] Vasilescu și dr. Teodorescu cu auto la Soveja și de acolo, cu trenul, la Gara Putna, pentru a organiza lovitura de sondă în inimic, dorită de Armata de Nord. Răsăritul soarelui, cu negurile colorate în portocaliu și *mauve* și văile fumegând vapori de opal erau ca o acuarelă de Turner[160] sau unele tablouri de Monet[161]; dar momente fugitive, grele de prins pentru pictor.

În Gara Putna, un aeroplan inimic cu crucea de fier. Seara călare, la așa numitul Pichet de iarnă în valea Lepșei; pe lună plină, o plimbare până la pichetul cel mai apropiat lua cam un ceas distanță; brumă de zahăr cristalizat sub lumina albă astrală; aer de brad.

Întorcându-mă, ofițerii în spatele meu vorbesc de evenimente, de Regele Carol, Regina Elisabeta, tatăl meu și de perfidia timpurilor actuale; neîncredere la acești oameni simpli în acei care îi conduc. Tac la apreciațiunile lor.

27 X/[9 XI] 1916 ([a] 73-a zi)

Senin.

Dimineața călare, prin serpentine și pădure de brad, prin munții numiți Vrânceni la Poiana Lacuri și muntele Clăbuc care stăpânește tot sectorul meu. Vedem

[160] Joseph Mallord William Turner (1775-1851), pictor (peisagist) britanic, reprezentant al romantismului. Tema preferată a fost peisajul marin.

[161] Claude Monet (1840-1926), renumit pictor francez, reprezentant de frunte al impresionismului, curent ce a revoluționat pictura secolului al XIX-lea.

Penteleul, inimicul, Micii Jepi și Piatra Craiului; o splendidă panoramă într-o baie de soare cald. Întâlnesc pe colonelul Gorski[162], comandantul Regimentului 8 vânători, pe Clăbuc; ne convorbim din cauza necesităților vecinătății noastre tactice; la plecare, câteva șrapnele de la inimic; dejunăm la adăpostul unui bordei de post mic, sub unghiul mort.

Seara cu trăsura în valea Cașinului; cu trenul la Onești și de acolo cu trăsura la Grozești, [la] Cartierul generalului Grigorescu Eremia, comandantul Diviziei 15, la dna Negroponte. Convorbire cu generalul pentru atacul din 29 X, la care trebuie să cooperăm și schimb de idei asupra trecutului. Și generalul Grigorescu împărtășește vederile mele asupra Regelui și Marelui Cartier General. Și el vede nori groși adunându-se pe capul nostru, plini de spade Damocleice. Și el vede regimul personal care ne aduce la marginea prăpastiei și care se menține și menține buna noastră postură numai prin valuri de sânge vărsat inutil și vieți de bravi cheltuite inutil. Îmi povestește epopeea diviziei sale și trimiterilor sale pe toate fronturile în grabă, pentru a aduce salvare în situațiuni numite de Marele Cartier General ca critice. Seara dorm la fabrica „Union", la colonelul Gorski.

28 X/[10 XI] 1916 ([a] 74-a zi)

Senin.

Plec [la] 6.00 a.m. călare de la fabrica „Union" spre Lacurile și de acolo pe jos la Pichetul de iarnă, [punct] terminus al funicularului unde am dormit în 26/27 noaptea; ajung acolo la 11.00 a.m., pe drumul invers pe care îl făcusem deunăzi; bubuitul tunurilor mă însoțește. În timpul călătoriei mele, trupele mele se bat pe munții Bretcani. Mâine vom continua bătălia mai crâncenă, dimpreună cu Divizia 15. Dictez ordinele maiorului [Anton] Vasilescu. Dejunăm la pichet cu ofițerii și ne pregătim spre a înnopta la Piatra Scrisă (zisă a lui Ștefan cel Mare).

Ordinul meu este conceput ca de obicei, însă formulat altfel, adică prescriind comandantului amănuntele executării atacului. Comandanții noștri nu sunt deprinși a comanda unități mari, dispun cu companii, dispersează trupele în spațiu

[162] Alexandru Gorski (1875-1943). În acel moment locotenent-colonel, grad pe care l-a obținut la 1 august 1915. A devenit sublocotenent la 10 iulie 1895, având până la Primul Război Mondial o carieră normală, fiind avansat succesiv: locotenent – 10 mai 1900; căpitan – 14 martie 1905; maior – 1 aprilie 1914. La 1 noiembrie 1916 a fost avansat colonel, iar la 10 mai 1918, general de brigadă. În 1918 a fost, pentru scurte perioade, șeful Direcției Personal și secretar general al Ministerului Apărării Naționale. După război, a comandat Divizia 16 infanterie (1923-1926) și Corpul 5 munte (1931). A fost inspector tehnic al Învățământului Militar (1926-1931), inspector general al aeronauticii (1929-1930) și de armată (1931-1934). La 7 februarie 1936 a fost trecut în rezervă pentru limită de vârstă. Între timp a fost avansat general de divizie (15 iulie 1927) și de corp de armată (în rezervă – 1 iunie 1938)

şi în timp. Lucru care s-a făcut şi la atacul din astă dimineaţă şi care vroiesc să-l evit mâine.

Marşul la Piatra Scrisă, însoţit de doi bravi soldaţi, inteligenţi şi cuviincioşi, s-a terminat sub zgomotul focurilor de infanterie de pe munţii Breţcani; prin păduri seculare am mers cu anevoinţă, căci regiuni întregi erau acoperite cu copaci răsturnaţi de furtună; talpa rădăcinii se uită la noi şi avea, adeseori, un diametru de 2 m, iar lungimea uriaşului de 15-20 m. Unii dintre ei atacaţi de ferestraiele ovreilor xylofagi, dar netransportabili în această regiune sălbatică. Lăcomia banului a făcut aici devastări imense; mii de copaci zac şi putrezesc.

Seara şi noaptea la Piatra Scrisă (de Ştefan cel Mare, se zice, împărţind codrii la vrânceni) într-un bordei. Telefonistul sforăia ca un dinamo. Admirabilă lună plină. Conversaţiune până târziu şi glume. Adjutantul Regimentului „Horia", Vasile Ionescu[163], cu mustaţa rasă, l-am comparat cu Moltke[164] din cauza profilului; iar pe comandant, Grigorie Vasilescu, cu căciula de astrahan cenuşie, din acelaşi motiv, cu Napoleon, pictat de Vereşciaghin[165]. Bivuacul fără foc, sub lună, o privelişte pitorească. Şi mâine?

29 X/[11 XI] 1916 ([a] 75-a zi)

La [ora] 5 a.m. ne deşteptăm sub bubuitul tunurilor; bombardamentul din partea Diviziei 15 a noastră a început; încă două ore şi atacul nostru va porni. Bateria noastră de 75 mm deschide cu o secţie şi ea focul; ea este departe de noi, dar luminându-se de ziuă îi putem îndrepta tirul, prin telefon. Aştept ora începerii atacului infanteriei noastre de pe vârful Lepşei. Mă duc cu maiorul [Anton] Vasilescu sus pe vârful cucerit şi ne culcăm în linia trăgătorilor. Maiorul Vasilescu Grigorie are conducerea luptei şi trebuie să rămână jos, la telefon. În timpul marşului, gloanţele pierdute cântă ca ţânţarii la urechile noastre: *gilt es mir, oder gilt es dir* [voi fi eu cel doborât ori tu].

Din când în când, un cântec şuierat pe un interval mai mare de tonuri: artilerie inimică. Avem *de la contenance* [capacitate]. Sus, între trăgători, asemenea. Lupta, unde ne găsim, tărăgănează. Întăririle inimicului se văd clar, precum şi mişcările agenţilor săi între tranşee şi posturile de comandament. Din nou, se dovedeşte că nu ştim să întrebuinţăm legăturile. Un batalion este către 9.00 a.m. la 50 de metri de inimic şi aşteaptă până la 1.00 p.m. acţiunea celorlalţi pe aripa stângă; dar neavând telefon cu noi, cel puţin legătura directă lipsind, doleanţele

[163] Anuarul Armatei Române pe anul 1916 indică existenţa a trei căpitani cu numele de Vasile Ionescu, fapt care nu ne-a permis identificarea exactă a ofiţerului.

[164] Helmuth Karl Bernhad von Moltke (1800-1891), feldmareşal german.

[165] Vasile Vasilievici Vereşciaghin (1842-1904), pictor rus, reprezentant al impresionismului.

acestui batalion nu ajung la noi decât după şase ore, timp întrebuinţat de inimic cu folos.

Dar a fost şi o lipsă de iniţiativă la aripa de sud, care nu trebuia să aştepte insistenţele aripei de nord. În fine, către [ora] 3.00 p.m. se atacă cu toată linia. Dar, inimicul este superior în număr, în artilerie şi în mitraliere. Noi avem 3 000 de oameni, 4 tunuri, 6 mitraliere; el, 6 000 de oameni, 30 de tunuri, 60 de mitraliere; inimicul [are] legături telefonice bune, noi, legături slabe şi nedirecte telefonice. În sfârşit, soseşte ştirea că Divizia 15 a ocupat înălţimile dorite. Detaşamentul meu îndeplinindu-şi misiunea de a ajuta această divizie şi a atrage inimicul asupra sa, am ordonat ruperea luptei, spre a evita pierderi mai mari.

Proporţia pierderilor a fost: morţi – 1%; răniţi – 3,3 %; dispăruţi – 0,3% la trupă. La ofiţeri – unul este rănit, altul contuzionat. În cifre: 28 de morţi, 122 de răniţi, 8 dispăruţi. Cei mai mulţi răniţi nu au răni grave. Sunt dintre ei care au fost răniţi în a doua sau în a treia luptă (Turtucaia, Câineni).

Triste şi înălţătoare impresiuni jos, la punctul de prim ajutor. Defileul răniţilor de sus de la Piatra Scrisă, pe tărgi sau în foi de cort, ca în actul morţii lui Siegfried din *Götterdämmerung* [*Amurgul zeilor*][166], în întunericul pădurii mari. Sub bubuitul tunurilor citesc scrisorile de acasă aduse mie de locotenentul Botez.

30 X/ [12 XI] 1916 ([a] 77-a zi)[167] Ceaţă.

31 X/ [13 XI] 1916 ([a] 78-a zi) Idem.

1/[14] XI 1916 ([a] 79-a zi) Idem.

Am fost la Focşani, spre a mă preocupa de pregătirea războinică a recruţilor lui „Horia". Aflu că este în intenţiune a mi se încredinţa şi Regimentul 1 grăniceri. Sus, la comandamentele grănicerilor, sunt fel de fel de ofiţeri superiori încrustaţi, care beneficiază de titlu şi poziţiune şi care se gândesc numai a se „aranja" şi a se păstra pentru timpul viitor de pace. Corpul grănicerilor, ca corp special şi închis, este ca *Pfründe* [venituri dintr-o funcţie bisericească]. Restul le este indiferent.

Perspectiva că eu voi împinge grupul recruţilor spre linia de foc, spre a face instrucţia lor într-o atmosferă mai războinică ca la Odobeşti şi la Focşani, le este foarte desplăcută. Ei sunt ca o familie care posedă două automobile scumpe (două regimente de grăniceri), dar nu ştiu să conducă şi acum caută un *chauffeur* carele sunt eu. Ciudată mentalitate. Acuma mă vor trei: generalul Pătraşcu, la Divizia 8;

[166] Creaţie muzicală celebră a lui Richard Wagner care face parte din tetralogia *Inelul Nibelungilor* (*Der Ring des Nibelungen).* Aceasta mai cuprinde operele *Das Rheingold* (*Aurul Rinului*), *Die Walküre* (*Walkiria*) şi *Siegfried* .

[167] Din nou a încurcat numărătoarea zilelor, sărind de la a 75-a zi la a 77-a zi.

generalul Prezan, la Armata de Nord; Corpul Grănicerilor. Dar, în fond, ştiu eu, dacă mă vor cu toată sinceritatea? Prezan, da; Pătraşcu, cred asemenea. Dar ceilalţi, mă îndoiesc. În orice caz, eu nu aş dori o situaţiune falsă, ca *chauffeur*.

2/[15] XI 1916 ([a] 80-a zi)

Ceaţă, agreabil.

Merg la spitalele mele din Panciu. Sunt două. La Şcoala comunală şi la cea evreiască. Dau galoane răniţilor pentru a doua oară. Multe întâlniri de ochi elocvenţi, strângeri de mână şi mângâieri de obraji. Unul este cu ochii exaltaţi pironiţi în mine adânc; mă apropii de el; vorbeşte mult; cred că e înfierbântat, nu este numai excitat. Are nouă răni dintr-o singură luptă; este din Miclăuşeni, a cunoscut pe moşul Iorgu[168]; medicii zic că este un stoic. Îi aduc şi lui, după-masă, un galon de caporal, căci cu nouă răni ar fi o ruşine să nu se recunoască vrednicia. Mă tem că va muri, ca acela care, scoborât rănit, din pădurea de la Piatra Scrisă, îmi spune zâmbind: „rău, dar vroiesc să mă vindec şi voi merge iar la luptă". Vă iubesc, bravi soldaţi, cu aceeaşi putere cu care disprețuiesc pe politicienii care ne duc la prăpastie.

Ce fac copiii acum? Mă tem că se vor întoarce la Bucureşti din Ţibăneşti, când vor reîncepe atacurile aeriene. Carp vrea să părăsească Ţibăneşti, afând că ruşii au „paza" Moldovei. Stăpâni avem destui, în perspectivă: în Moldova – ruşi; în Muntenia – germani. Părţile sedentare ale regimentelor din Muntenia se mută în Moldova: rău semn. Ruşii sunt obraznici: rău semn.

Am citit azi biografia lui Dekker-Multatuli[169]. Ea este foarte instructivă pentru orice revoltat, prin urmare şi pentru mine. Periculos este să sosești ca un câine *dans un jeu de quilles* [în condiţii nepotrivite], oricât de ideală şi de echitabilă ar fi întreprinderea; şi pe urmă, când te lupţi pentru cei surghiuniţi, cine te înconjoară în toiul luptei? Conluptătorii pe care îi visezi? Nu ca la Multatuli, revoltaţi, dar oameni de nimic sau mediocri. Prin urmare, ca în acest război, nu năvala locală duce la bun sfârşit, ci strategia şi tactica, energică, metodică şi consecventă. Este un noroc că am căzut pe acest articol din „Revue des Deux Mondes".

3/[16] XI 1916 ([a] 81-a zi)

Fulgi de zăpadă pentru prima oară, jos, la Panciu. Nimic nou.

[168] Se referă la Gheorghe (Iorgu) A. Sturdza-Miclăuşeni (1841-1909), fratele lui Dimitrie A. Sturdza, care – împreună cu soţia sa, Maria Ghica – a ridicat castelul Sturdza de la Miclăuşeni (1880-1904). În timpul Primului Război Mondial conacul de la Miclăuşeni a fost pus la dispoziţia unui spital militar.

[169] Eduard Douves Dekker (1820-1887), celebru scriitor olandez, pseudonim Multatuli (în latină – am suferit mult). Opera sa este cea mai importantă este *Max Havelaar* (1860), în care critică abuzurile colonizării în Indiile Olandeze de Est (Indonezia).

Ce curios: dacă pierd efecte, arme, cai, şi dacă trag prea multe cartuşe, mi se va face, desigur, un grav proces, dar nimeni nu mă va întreba de ce am pierdut oameni. Pe toate fronturile se întreprind acţiuni care nu reprezintă decât sforţări izolate, prin care se pierd oameni, spre a linişti conştiinţa cu un „vezi cât de eroic ne-am luptat"? Dar nu este un plan comun pentru aceste acţiuni. Şi bănuiesc că, pe alocurea, comandanţi ambiţioşi exploatează situaţiunea spre a trimite oamenii în foc ca „reclamă" pentru dânşii. Şi corespunzător acestei ordine de idei, ce însemnează acele onoruri cumulate asupra unor comandanţi care raportează „regimentul este măcinat" şi apoi sunt siliţi să se retragă?

Situaţia Ţării devine rea: ruşii se întind în Moldova; cartierul general al Armatei noastre de Nord se coboară de la Bacău la Focşani; de-a lungul Dunării, până la Giurgiu, începe holera; molima este la Râmnicu Sărat; şi în Muntenia, germanii ameninţă Oltenia în mod serios; în Capitală, iar spaima avioanelor.

4/[17] XI 1916 ([a] 81-a zi)[170]

Noaptea ninge tare.

Contactul cu ruşii, care în spatele şi în vecinătatea noastră vor face a doua şi a treia linie de întăriri peste munţii Zăbrăuţi şi spre Putna inferioară, devine mai des. Un locotenent rus, căruia i-am pus la dispoziţie 2 000 salahori români, mi se plânge, prin jandarmi, că oamenii fug fiindcă nu au de mâncare; au dreptate oamenii. Îi spun, prin jandarmi, că sunt depozite la Panciu şi Mărăşeşti şi că nu are decât să dea bonuri. Dar, el cere şi sârmă telefonică de la noi, că n-are. *Das kann gut werden* [Asta poate fi de bine]. De prezentat la mine sau de salut al soldaţilor ruşi, niciodată. Atitudinea lor este aceea a stăpânilor. „Nu este mai bună carne de tun, ca oameni săraci, care nu posedă decât ceva lut lipit de încălţămintea lor"(*Peer Gynt* în Maroc[171]).

5/[18] XI 1916 ([a] 82-a zi)

Senin, ger, jos zăpadă.

6/[19] XI 1916 ([a] 83-a zi)

Ceaţă, zăpadă. Mi-a căzut în mână un volumaş, imprimat în 1821, de actualitate acuma *Essai sur le despotisme* par Mirabeau[172] [*Eseu asupra despotismului*

[170] Din nou a pierdut numărătoarea zilelor de la mobilizare, repetând-o pe cea de-a 81 zi ; păstrăm această inadvertenţă, dar o semnalăm.

[171] Referire la personajul Peer Gynt care a făcut avere în Maroc, din piesa cu acelaşi nume a lui Henrik Ibsen, publicată în 1867.

[172] Honoré Gabriel Riqueti, conte de Mirabeau (1749-1791), scriitor, jurnalist, diplomat, politician şi francmason francez. În timpul Revoluţiei Franceze a fost adept al curentului moderat,

de Mirabeau]. Citesc în ziarele noastre interviul acordat de Rege ziarului „Times". El pleacă de la premisele că niciodată nu ne-am gândit decât la cooperarea cu Puterile Ententei (pasajul care justifică neintrarea noastră în acţiune în 1915); că vocea sângelui ne-a chemat, fără influenţarea artificială a opiniei publice; că ne va salva eroismul; că ne procură biruinţa munificenţa puterilor aliate. Vom controla în viitor dacă Regele s-a înşelat.

Mai gravă este cestiunea că el afirmă imperialismul, despotismul şi barbaria germană, căci este clar că fiecare beligerant merită aceleaşi etichete.

În fine, m-au frapat întrebuinţările unor locuri comune şi fraze romantice, care din gura unui Suveran *au dessus de la mélée* [care trebuie să rămână obiectiv] nu ar trebui să iasă („Viitorul", 4 XI 1916).

7/[20] XI 1916 ([a] 84-a zi)

Ceaţă, senin, moină.

Je veux supporter tout et ne me repentir de rien [Vreau să suport totul şi să nu regret nimic]. În inactivitatea mea am mers la spital. Trecând pe lângă Pădure, din Miclăuşeni, el m-a luat familiar de mână.

8/[21] XI 1916 ([a] 85-a zi)

Ceaţă, moină.

Retragerea noastră spre Filiaşi ni s-a comunicat ieri în acelaşi timp cu luarea Monastirului de către aliaţii noştri. Se pare că retragerea noastră e organizată, căci altfel, trupele din Severin – valea Cernei, fiind lăsate, ar fi trebuit să se retragă şi ele; presupun că se trimit de la Piteşti şi că în regiunea Craiova – Drăgăşani - Slatina va fi o bătălie care va decide soarta coloanei germane intrată acolo sau soarta Olteniei. Dacă germanii sunt bătuţi, ei trebuie să dea înapoi din Carpaţii Munteniei; dacă noi suntem bătuţi, se va lua Muntenia în răspăr [cuvânt indescifrabil – n.n.]. Cred că, de astă dată, în fine, suntem pregătiţi şi că Averescu va dobândi o victorie. Cred, asemenea, că aducerea unor întăriri serioase în Oltenia a fost organizată de francezi, care or fi insistat asupra lenţilor aliaţi ruşi; indiciu – stagnaţiunea în Dobrogea.

Dar lucrul nu va reuşi decât după principiul *activité, activité, vitesse* [activitate, activitate, viteză] şi dacă se dau ordinele de operaţiune, ţinând socoteală de puterea reală şi capacitatea trupelor şi comandanţilor în joc.

Trupele noastre se retrag chiar spre Craiova; totuşi soarta se poate încă întoarce în favoarea noastră. Mă tem însă acum, ca înaintarea inimicului spre R.

---

preferând o monarhie constituţională, similară celei din Marea Britanie. Lucrarea *Eseu asupra despotismului* a fost publicată în 1775.

Vâlcea şi Curtea de Argeş să nu ameninţe liniile de comunicaţie a grupului de la Dragoslavele, care se luptă acolo vitejeşte de mai bine de o lună[173].

Un nou şi înverşunat atac aerian asupra Bucureştilor mă umple cu mare grijă pentru copii, căci pe lângă primejdia vieţii, mai este şi aceea a impresiunii nervoase. Această grijă şi ceaţa deasă care ne acoperă mă fac pesimist. Suntem în voia destinului şi nu rămâne decât ca fiecare din noi să-şi facă datoria sa în cercul unde este pus.

Azi, primul meu contact de serviciu cu ruşii; un *stabscapitan* este aici cu trupa sa, fără ca el să se fi prezentat; poliţia mea disciplinară şi sanitară suferă; el nici nu ştie despre vaccinuri anticolerice şi propunerea mea i se pare curioasă; el nu vrea, înainte de a întreba pe nacialnicul [conducătorul –n.n.] său; era foarte mirat de a afla că în fiecare sat este un post telefonic. Dacă toată armata rusă este astfel încadrată, atunci „halal" de aliaţii noştri.

Păcat că Regele a zis ce a zis în interviul său din „Times", publicat în „Viitorul" din 4 XI, căci mai târziu se va căi. A afirmat neadevăruri şi a spus nedreptăţi; nu vroiam poate să tacă, dar nu trebuie să mintă; grija de a minţi trebuie să o lase politicienilor săi. Cine e sus-pus trebuie să fie ca o icoană şi un ideal pentru alţii, spre a avea autoritatea personală neştirbită. Aşa Regele s-a scoborât jos, s-a spurcat şi nu mai este icoana sfântă.

Dar cum stau eu faţă de Rege sau el faţă de mine? Eu, care am jurat credinţă, îmi fac datoria, dar fără respect personal pentru el, cu viciile sale, cu slăbiciunile sale de iertat, dar cu infirmitatea voinţei. El, care crede să sunt incapabil de infidelitatea de care a fost capabil el, pe când la dânsul actul comis este o dublă trădare şi eu mă bat credincios disciplinei, contra acelora care reprezintă [text în limba germană indescifrabil – n.n.]. Ce situaţie falsă unul faţă de celălalt. El trebuie să dispreţuiască toate simţămintele şi intenţiunile mele, toată capacitatea mea şi tot ceea ce am învăţat! Nu pot uita cuvântul său când vorbeam împreună de maiorul von Hahnke [text indescifrabil – n.n.], nici acel *ricanement* [rânjet] la Castelul Peleş, când eram la ceai cu Principele Eitel Friederich[174] şi Regele (cu Principele

[173] Este vorba de luptele din culoarul Bran–Rucăr (25 septembrie/8 octombrie-10/23 noiembrie 1916. Corpul 1 rezervă german a atacat violent poziţiile „grupului Nămăieşti", format din diviziile 12 şi 22 infanterie, dar trupele române au rezistat cu tenacitate. Confruntări aprige au avut loc la Giuvala, Dragoslavele, Cândeşti, Lereşti, muntele Mateiaş etc. Înaintarea trupelor Puterilor Centrale în interiorul Munteniei a obligat Marele Cartier General Român să decidă, la 15/28 noiembrie 1916, retragerea Grupului „Nămăieşti" spre Târgovişte.

[174] Principele Eitel Friedrich de Hohenzollern (1883-1942), al doilea fiu al împăratului Wilhelm al II-lea. Este posibil ca episodul să fi avut loc în timpul vizitei prinţului în România (19-23 ianuarie 1913), care l-a reprezentat pe împăratul german, unul din naşii principelui Mircea, la botezul acestuia (Eugeniu Arhur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României. Memorii 1898-1940*, ediţie îngrijită de Cristian Scarlat, Editura Sigma Bucureşti, 2006, p. 133-134.)

Moştenitor) glumea asupra localurilor interlope din Berlin. Este o prea mare deosebire între noi şi nu vom colabora probabil niciodată, căci nu văd cum el se va reabilita în ochii mei şi cum eu voi mai putea avea încredere într-însul, după ce el m-a tratat aşa cum a făcut.

9/[22] XI 1916 ([a] 86-a zi)

Senin; moină.

Înmormântez pe al patrulea soldat rănit la Panciu. Comuna pune iar toate la dispoziţie. Cadavrul îmi reaminteşte cuvintele genialului Descartes: *„C'est se tromper que de croire que l'âme donne du mouvement et de la chaleur au corps"* [„Este o înşelăciune să crezi că sufletul imprimă mişcare şi căldură corpului"]. Într-adevăr care e deosebirea între mine care trăiesc şi cadavrul meu, dacă nu cam aceeaşi între un ceasornic care merge şi altul stricat, care nu mai umblă?

[Text indescifrabil – n.n.]

10/[23] XI 1916 ([a] 87-a zi)

Plecarea maiorului Anton Vasilescu, numit şef al Biroului operaţiilor la Armata de Nord. Astfel, Vasilescu va avea, în fine, o ocupaţiune potrivită gradului şi capacităţii sale. Căci aici, la o brigadă care nu mai este, era osândit la lucrări fără importanţă, cu atât mai mult cu cât „brigada" nu e în plină activitate şi stă pe loc. Mie personal îmi pare rău de a mă despărţi de un camarad, care mă secunda cu tact şi cu sinceritate şi cu care puteam să am schimburi de idei, fără sfială. Este agreabil de a avea un cunoscător al nevoilor şi durerilor Brigadei la Armata de Nord.

Ordinele venite de sus prin care se promit premii băneşti acelora care au cucerit arme, mitraliere etc., cu un tablou întreg de „taxe" îmi reaminteşte versul unui contemporan [Ovidiu][175] al lui Octavian August[176].

Non facile invenias multis in millibus unum
Virtutem pretium qui putet esse sui
Ipse decor recti facti, si praemia desint
Non movet et gratis poenitet esse probum.
[Şi dintr-o mie unul dacă găseşti să creadă
Că numai-n ea virtutea îşi are plata ei.
Ce-ţi este-o faptă bună, de nu câştigi nimica?
Să fii cinstit degeaba îţi pare chiar şi rău!][177]

[175] Poetul latin Publius Ovidius Naso (43 î.Hr.-17 sau 18 d.Hr); versurile sunt din *Epistulae ex Ponto*, liber II, 3 şi fac parte dintr-o scrisoare adresată lui Maximus Cotta, fiul oratorului Caius Aurelius Cotta.

[176] Împăratul roman Octavian Augustus (62 î.Hr.-19 d.Hr).

[177] Publius Ovidius Naso, *Scrisori din exil*, În româneşte de Teodor Naum. Studiu introductiv şi comentarii de N. Lascu, ESPLA, Bucureşti, 1957, Cartea a II-a/3, p. 177.

11/[24] XI 1916 ([a] 88-a zi)
Senin.

12/[25] XI 1916 ([a] 89-a zi)
Ceaţă şi senin.

Mă duc la fabrica Tişiţa, lângă Mărăşeşti, spre a mă întâlni cu un ofiţer tehnic francez. El este însărcinat în urma intervenţiunii mele, să vadă dacă motoarele electrice de acolo şi instalaţiunile nu ar putea servi spionilor inimici pentru transmiterea şi prinderea ştirilor asupra noastră. El afirmă că da şi se vor lua măsurile necesare în urma rapoartelor ce le va face. Lucrul cel mai bun ar fi de a da aceste instalaţiuni părăsite pe mâna unui inginer bun organizator, pentru a le transforma în fabrici militare (scuturi, cercuri, projectile, aruncătoare de mine, potcoave etc.) .Dar nu există destul spirit practic şi destulă coordonare. Pe urmă mă duc la vila Negroponte pentru a face o vizită stăpânilor casei Economo şi, prin aceasta, a face plăcere tânărului Economo care este ataşat brigadei.

De la Bacău, capăt ştirea că germanii au trecut Dunărea la Şiştov–Zimnicea[178]. Se pare că operaţiunile noastre pe Oltul inferior sunt zădărnicite, căci spatele lor este, cel puţin ameninţat, dacă nu în primejdie. Insuccesul retragerii de la Filiaşi se atribuie unor deralieri de trenuri; nu cred; a fost un accident care s-a adăugat marelui număr de factori care sunt cauzele insucceselor noastre.

13/[26] XI 1916 ([a] 90-a zi)
Senin, mai târziu ceaţă.

Cu Economo la Oneşti şi Grozeşti (castelul bunicii sale Economo), spre a mă întâlni cu generalii Christescu şi Grigorescu. Christescu este numit comandant al Armatei de Nord (un corp slab şi redus), pe când generalul Iancovescu[179] îi ia locul pe frontul dunărean, deja sub inimic şi pe când Prezan, luat de la Armata de Nord, se pune peste cinci divizii adunate la Piteşti spre a face faţă inimicului cotropitor. Acest inimic a ajuns peste Dunăre, pe Vedea, la două etape de Giurgiu,

[178] Grupul Kosch din Armata lui Mackensen a trecut Dunărea la Zimnicea, slab supravegheată de trupele române în noapte de 9-10/22-23 noiembrie 1916, înaintând apoi spre Bucureşti.

[179] Constantin Iancovescu (1862-1945) a făcut parte din elita militară românească din deceniul al doilea al secolului trecut, fiind avansat succesiv general de brigadă (1915), de divizie (1917) şi corp de armată (1918). În timpul războiului a ocupat funcţii de mare răspundere: secretar general al Ministerului de Război (august-septembrie 1916); şef al Marelui Stat Major-Partea Sedentară (septembrie-noiembrie 1916), comandant al Grupului Apărării Dunării (noiembrie 1916), comandant al Corpului 3 armată (decembrie 1916-iulie 1917); ministru de război (iulie 1917- martie 1918).

a trecut Oltul spre Roşiorii de Vede, este de-a lungul Oltului[180]. Divizia din Banat este pierdută.

La Grozeşti, ne întrunim spre a consfătui asupra ofensivei ce se va lua, din ordinul Marelui Cartier General, din frontul Moldovei, alături de Armata a 9-a rusă. Părerile generalilor au coincidat cu părerea mea. Forţele noastre slabe faţă de inimicul întărit ajung tocmai pentru a menţine echilibrul; ele nu vor izbuti a respinge pe inimic şi a-l târî în spate, pe când el se înfundă în Muntenia. Reuşită ar putea fi dacă ruşii ar coopera în mod serios; dar, după părerile ambilor generali, această speranţă nu se va îndeplini; ei visează o ofensivă în primăvara 1917. Ei merg încet de tot şi ar trebui mai întâi să înainteze spre a se pune într-o linie cu noi. Şi atunci, noi, ca apendice, am putea poate avea un efect. Ruşii sunt moi, zic ambii generali.

Încheindu-se conferinţa, generalul Christescu spune că, dacă va veni un ordin de ofensivă, el este silit a-l executa; totuşi, va consemna părerile în scris şi le va înainta Marelui Cartier General. Eu cred că Marele Cartier General a pierdut completamente busola, că ne vom turti nasul, sper nu mai mult, şi că cestiuni personale joacă şi aci un rol: generalul Iliescu nu poate suferi pe generalii Christescu şi Grigorescu [text indescifrabil – n.n.].

Noaptea, la 4.00 a.m., vine Jinga cu automobilul de la Mărăşeşti, unde fusese chemat noaptea şi primesc ordinul de ofensivă. Mă supun, ca şi Christescu, deşi noaptea mă chinuiam cu gândul de a telegrafia cifrat Marelui Cartier General că întreprinderea se va termina cu un nou dezastru. Aceasta este şi gândul ofiţerilor mei, căci văd situaţiunea.

M-am întors cu un guturai zdravăn din cursa mea cu automobilul. La Grozeşti dejunarăm la doamna Negroponte cea bătrână (sau Economo); foarte confortabilă instalaţiune. În drum de la Oneşti la Grozeşti, ne-a urmărit pe Christescu şi pe mine un aeroplan şi a aruncat două bombe, care nu au nimerit şi nu au explodat în pământul moale. Christescu, în acest timp, mi-a povestit prezentarea sa la Periş Regelui, în ziua când a fost mutat ca comandant al [Grupului] Apărării Dunării. Regele a ascultat distrat şi uitându-se pe pereţi referatul lui Iliescu asupra situaţiunii. Pe urmă a semnat, vociferând ca un sergent major, pedepse şi mutări, aprobând ce i se prezenta. Apoi, de-abia a vorbit cu Christescu.

[180] Grupul Kühne a declanşat un puternic atac pe valea Jiului şi beneficiind de o mare superioritate de forţe a depăşit apărarea trupelor române, ocupând Târgu-Jiu (2/15 noiembrie) şi apoi Craiova (11/24 noiembrie) Trei zile mai târziu, 14/27 noiembrie 1916, trupele Puterilor Centrale au pus stăpânire pe întreaga linie a Oltului, ceea ce a obligat trupele române să cedeze în faţa Grupului Krafft. Ca urmare, trei grupări adverse (Kühne, Krafft şi Kosch) afluiau concentric spre Bucureşti.

Impresiunea a fost aşa de penibilă că, în drum [spre] acasă, Christescu a plâns. Unde este dus de răii sfătuitori acest microcefal cu fruntea strâmtă? Christescu este de părere că războiul este făcut de Regină; că Regele, Brătianu etc. au fost *dupele* ei [cei pe care i-a păcălit]. Îmi spune însă că Iliescu răspândeşte prin ai săi zvonul că el este victima Regelui şi a lui Brătianu.

Consemnez părerea mea că ne întoarcem (sau deloc) învinşi din această proastă ofensivă, ca să mă controlez, de voi mai trăi, ulterior prin fapte. Pornirea mea va fi energică, însă oamenilor şi ofiţerilor mici li se va spune că plecăm spre a cuceri tunuri; de n-am cucerit, ruşinea în faţa lor va fi mai mică decât dacă pornim cu sforăituri straşnice operative şi pe urmă suntem păcăliţi.

Afară de aceasta constat că inimicul este bine orientat asupra oricărei mişcări; lucrul nu va rămâne secret şi el se va pregăti. Repet, nouă vărsare de sânge, zădarnică şi aceea.

14/[27] XI 1916 ([a] 91-a zi)

Ceaţă, rece.

În cursul zilei nimic nou; pregătiri pentru atacul povestit.

15/[27] XI 1916 ([a] 92-a zi)

Ceaţă, mai cald. Plec la Gara Putna, unde mă instalez deocamdată. Soseşte şi ordinul Diviziei 15 pentru atac. El mă pune într-o poziţiune imposibilă: a ataca cu forţe insuficiente, fără pregătire artileristică. Mă consfătuiesc cu maiorul [Grigorie] Vasilescu de la grăniceri; şi el spune că nu se poate. Proiectez o depeşă cifrată către Divizia 15 pentru a arăta situaţiunea; aceasta este necesar spre a regăsi mai târziu răspunderile; termin acest raport cu cuvintele: „asemenea întreprindere va avea ca rezultat sigur măcinarea restului fostei Brigăzii 7 mixte, descoperirea Vrancei şi deschiderea ei pentru invaziunea inimicului spre calea ferată Adjud – Mărăşeşti. M-am hotărât, prin urmare, a căuta atingerea ţelului operaţiunii ordonate, debuşând de la Tabla şi cucerind vârful Lepşei şi Lips Farka şi luând Tömlö Hordo din spate, deşi se găsesc spre Klarak Pajszok masate artilerie şi rezerve. Însă şi acest expedient va fi zădarnic dacă nu se va bombarda Tömlö Hordo intens de pe vârful Clăbuc. Insist asupra acestei pregătiri artileristice, fără de care aripa d-voastră stângă va fi bătută. Sunt gata a începe operaţiunea". Dar, aflu, prin locotenent-colonelul Gorski, că este prea puţină muniţiune pentru artileria grea.

16/[29] XI 1916 ([a] 93-a zi)

Ceaţă. Sunt în Gara Putna.

Dejunez la batalionul căpitanului Georgescu, la tabăra Lepşei. Ce oameni minunaţi, frumoşi, spălaţi, voioşi! Atitudinea lor impecabilă mă entuziasmează. Este ultimul regiment intact al Regatului Român care se trimite la luptă. *Ave, Caesar, morituri te salutant*! [Slavă ţie, Împărate! Cei ce se duc la moarte te salută!] După comenzi pleacă, făcându-şi cruce, cu trenul compania 11 din Gara Putna; acelaşi aspect mândru şi solid.

Sunt sigur că ruşii nu se mişcă până-n 20 cel puţin! Şi pe urmă? Ce efect va avea mişcarea lor? Se pare că Oltenița are să cadă în curând, poate mâine; atunci Bucureştii vor fi ocupaţi înainte de a 100-a zi de mobilizare a armatei noastre.

O, Picrochole, Picrochole!

Ieri îmi scrie mama: *„C'est une souffrance intime des plus dures que cette dissonnance entre le devoir militaire et l'évidence de l'abîme ou il mène la Roumanie"* [Este o profundă şi grea suferinţă a fi martorul acestei discrepanţe între datoria militară şi prăpastia clară spre care el împinge România].

[Text indescifrabil – n.n.].

În acest moment când scriu, sunt chemat la telefon şi mi se comunică că întreaga mare ofensivă este amânată, fiindcă ruşii nu sunt gata. Repede, repede, *machine arrière* [înapoi]. Telefonez tuturor detaşamentelor „înapoi". Din nefericire, începe o ploaie zdravănă. Să aşteptăm noi ordine; cu 24 de ore înainte se va ordona acţiunea. Fi-va ea până la 20 ale lunii, precum scriam cu 5 minute înainte?

17/[30] XI 1916 ([a] 94-a zi)

Ploaie, ceaţă.

[La ora] 4.00 a.m. sunt deşteptat la telefon; vecinul, colonelul Gorski comunică că Marele Cartier General ordonă ofensiva la ora 8.00 a.m. La dânsul zice este imposibil. Convenim că până în 18 XI nu putem reîncepe. Dar, după părerea mea, nu putem să o facem decât în 19 XI, căci noroiul împiedică marşul; ne vor trebui şapte-opt ore numai pentru a aduce coloanele la inimic, căci noroiul a imobilizat artileria mea; căci ceaţa împiedică bombardarea inimicului, împiedicând observaţiunea; este adevărat că şi inimicul este împiedicat să facă acelaşi lucru, dar el a reparat regiuni întregi. În fine, lucrul s-ar putea face, numai să fie cooperarea în spaţiu şi timp asigurată, ceea ce nu este cazul.

Ce nebunie, ca un Mare Cartier General să ordone un atac fără pregătire, în necunoştinţa situaţiunii locale şi prescriind chiar ora. Partea gravă a cestiunii este că nu ştiu cum vom ieşi cu onoare din această situaţiune; desigur, îndată ce vom fi gata iar, vom ataca cu ochii închişi. Dar are să fie un dezastru şi Vrancea va rămâne deschisă invaziunii! Generalul Christescu, prin ordinul nr. 43 din 15 XI 1916,

ordonă: ofensiva va fi cu *multă băgare de seamă*, fără ca să ne expunem a pierde pozițiile actuale, *prin o prematură uzură a forțelor; se va evita angajarea totală a forțelor*, se va tinde *mai mult la imobilizarea forțelor inimice* [subliniere în text - n.n.]. Atacul se va relua când se va ordona de Armata de Nord. Aceasta în 15 XI, 5.00 p.m. Ce este acuma cu noul ordin? Mă hotăresc a aștepta, căci o imprudență locală ar periclita un lucru mare general.

Seara, la 10.00, sunt răsplătit pentru hotărârea mea; Divizia 15 ordonă să stăm pe loc! Ofensiva nu se va relua decât după noi ordine! Se pare că rapoartele noastre (ale fiecărui comandant de detașament), trimise independent unul de altul, au avut acest efect asupra Marelui Cartier General, generalii Grigorescu și Christescu judecând la fel ca noi. Am simțământul a fi salvat viața a 3 000 de buni români și ultimul regiment intact al Armatei Române. Pentru moment. Ce va fi mai târziu?!

18 XI/[1 XII] 1916 (95-a zi)

Ceață, rece.

Rămân [în] Gara Putna în mijlocul scumpilor mei grăniceri. Jos, la Panciu, sunt destui ofițeri care dirijează cestiunile privitoare la serviciul interior și nevoile noastre și care țin legătura cu unitățile mari vecine. După-amiază, cu locotenentul Luchian pe jos de la Gara Putna în valea Tișița Mare până la pârâul Cristianu. Temperatura, la această înălțime de cam 850 m, rece. Vale sălbatică, ca în al doilea act al lui *Siegfried*, când eroul se luptă în contra balaurului; lipsește numai vegetațiunea. În drum întâlnim o locomotivă care ne înlesnește excursiunea și inspecțiunea gărzii mari, așezate la confluența pârâurilor Tișița Mică și Mare, unde se despart liniile ferate. Inspectez și linia telefonică, care acuma începe a funcționa mai bine și care mă leagă cu valea Nărujei, la Herestrău, adică cu regiunea unde se găsește compania mea de ciclișți.

Seara trimit, la București, 15 000 de lei de la Găiceana pentru Duduia; poate că sunt ultimii bani pe care îi scot de la moșia noastră, poate că este ultima scrisoare către Duduia pe care i-o pot trimite, căci, de acum înainte, unul trăiește în Rusia, iar altul în Germania. Misiva pleacă cu casierul Regimentului „Horia" și cu caporalul Ștefu. Sper că ei se vor putea încă întoarce, deși Pitești este în mâna inimicului, care este pe Neajlov și la Comana.

Citesc [*Gargantua et*] *Pantagruel* în mijlocul emoțiunii și durerii mele de a vedea scumpa mea Țară cotropită de străini, cine știe pentru cât timp; nu găsesc alt derivativ, când nu absoarbe serviciul mintea mea. Are dreptate prietenul Rabelais când, în prefață, se laudă că: *„Estons grandement affligés du mal de dents, ...*

n'ont trouvé remède plus expedient que de mettre les dictes chroniques entre deux beaux linges bien chaud et les appliquer au lieu de la douleur, les sinapisant avec un peu de pouldre d'oribus ... Est ce rien cela? Trouvez mon livre en qq langue, en qq faculté et science que ce soit, qui ait telle vertus, propriétés et prérogatives et je payerais chopine de tripes" [„Fiind profund lovit de o durere de dinți... nu au găsit remediu mai cuvenit decât să pună amintitele cronici între două cârpe fierbinți și să le aplice pe locul dureros, presărând pe ele cu făină de pulbere de lumânare de răşină... Asta e puțin lucru? Găsiți-mi cartea în orice limbă, în orice domeniu, care să dețină o asemenea virtute, calități și prerogative și aș da de băut pe săturate"].

19 XI/[2 XII] 1916 ([a] 96-a zi)

Ceață, brumă, rece.

Se trimite la București părintele Ilie Popescu, preotul Regimentului „Horia", a cărei soție este bolnavă, cu o scrisoare către mama mea. Înainte de plecare îl orientez asupra celor petrecute aici, ca să povestească mamei. Din nefericire, nervii mei încercați în ultimii timpi m-au învins pentru un minut și gâtul mi s-a strâns, încât am fost silit să opresc vorba mai multe și lungi secunde. O slăbiciune care se poate ierta față de un preot, din partea unui om care este religios, deși fără confesiune. Mă gândeam la seara când cu tata am fost în 1907 la mitropolitul Gheorghian[181] și ne-a spovedit, înainte ca tata să intre în Parlament pentru a lua în mână represiunea revoltelor agrare, organizate, vai, de *„colaboratorii"* și *„prietenii săi"* din *partidul liberal* [subliniere în text - n.n]. Ce ipocrizie atunci a celor porecliți prin cuvintele subliniate față de dânsul.

Mă gândesc și la duelul meu, la Craiova, când Brătianu organizase exterminarea mea, fiindu-i teamă, fie de caracterul meu, fie de poziția lui tatăl meu și vroind să lovească prin fiul unic în tatăl iubitor. Mă gândesc și la boala lui tată-meu, care nu ar fi fost, dacă Brătianu nu ar fi contribuit conștient și inconștient la exasperarea sărmanului muncitor, ai cărui nervi n-au mai susținut repetatele lovituri nemiloase. Și apoi revenind la modesta mea persoană, mă gândesc la disprețul cu

[181] Iosif Gheorghian (29 august 1829-24 ianuarie 1909) A studiat la școala „Trei Ierarhi" și la Academia Mihăileană din Iași, apoi la Sorbona. A fost uns în monahism la mânăstirea Mogoșeni, ocupând diverse funcții: ierodiacon și diacon la Huși, Iași și capela românească de la Paris. A fost egumen al mai multor mânăstiri, precum și profesor la Seminarul de la Mânăstirea Neamțului. În 1865 a fost numit episcop de Huși, unde a funcționat până în 1879, când a fost învestit episcop al Dunării de Jos, cu sediul la Galați. În această calitate a organizat viața religioasă din Dobrogea, teritoriu ce a reintrat în componența României în urma Congresului de la Berlin (1878). A fost în două rânduri mitropolit primat al României (1883-1893; 1896-1909). Pentru activitatea sa, Academia Română l-a ales membru de onoare (24 martie 1901).

care m-a tratat același Brătianu, desconsiderând ceea ce pot și lăsând pe alții să desconsidere și să nimicească munca mea și roadele ei.

Nu din cauza mea, nici pentru răzbunarea tatei, dar pentru buna cauză a iubitei mele Țări, sper că dreapta pedeapsă și rectificarea lucrurilor vor urma. Eu cred că jocul acestui om cu Merovingianul nostru Rege se poate numi *diabolic* [subliniere în text - n.n]. Era ușor a învârti pe un om slab și *hennepacked* [hărțuit]. Fidelitatea și onestitatea constă însă a nu întrebuința pe semenii tăi, regi sau muncitori, pentru scopuri personale și vanitoase; datoria înaltă constă a dirija și întrebuința pe semenii tăi pentru scopuri comune, cinstite și binefăcătoare comunității.

20 XI/[3 XII] 1916 ([a] 97-a zi)

Ceață; două ore senin.

Ofensiva ieri seara s-a oprit definitiv și trupele au primit ordinul de a se retranșa. Se vede că evenimentele și nepregătirea rușilor au suscitat această hotărâre. Eu rămân încă la Gara Putna pentru a perfecționa serviciul avanposturilor. Oamenii păzesc bine. Dar serviciul se face cu prea mare pedanterie: pe timp de ceață, noaptea, pe ploaie se menține același număr de elemente de pază ca pe timp senin, ziua și când este uscat; se face prea puțină întrebuințare de obstacole artificiale; schița avanposturilor inimice nu se întregește cu metod, punctele neclare și nedescoperite prezentându-se trupei ca o problemă concretă de rezolvat; trupa nu știe ordinea de bătaie a inimicului în fața noastră. Cred că prin șederea mea aici voi aduce îmbunătățirile necesare acestui serviciu care, de altfel, se face conștiincios. Cu asemenea trupe și ofițeri nu mă pot mulțumi cu rezultatele bune pe care le constat zilnic: trebuie să fie perfect.

Regimentul este într-o stare stălucitoare: într-adevăr un batalion a avut la Brașov, Câineni și Vrancea în total 4-5 % pierderi și celelalte sunt făcute din resturile regimentului nimicit la Turtucaia. Dar trupa ce o am este solidă și refăcută. Oamenii și ofițerii se duc patru zile în avanposturile primei linii, patru zile în rezervă și patru zile în repaos și curățire la Gara Putna, unde este baie și adăpost foarte bun. Rareori lupta sau alte operațiuni au întrerupt acest rulaj.

Astă dimineață am fost la Lunca Largă pe Tișița Mică. Același decor grandios al naturii, ca deunăzi. Era un spectacol cu atât mai maiestuos cu cât piscurile înalte acoperite de brumă străluceau în lumina unui soare alb de iarnă și că cozi de ceață în lumina vie a soarelui și reverberația albă a brumei pe copaci măreau efectul fantastic al peisajului.

Am uitat ieri să însemnez impresiunile mele la inspecția mea spre pichetul Tabla și spre *Finanzwachhaus* [postul de pază vamal]. Am pătruns „adânc" în

Transilvania; suntem unele din rarele trupe care ocupă încă o pânză de pământ străin. Pădurea este seculară; mergem prin maiestuoşi brazi centenari de 30-40 m înălţime. Drumul nostru este acel pe care au pătruns în august coloanele noastre victorioase; sunt încă urme: arcuri de lemn cu „Bulevardul Ferdinand, Împăratul României Mari!"; „Nu mai sunt Carpaţi!", „Trăiască România Mare!". Cât de mică este acuma săraca Românie.

Mama îmi scrie că Prinţul Moştenitor anunţă că „o să fie luaţi de la nord". Când? În 1917? Dar până atunci?

Astăzi vine vestea despre o mare bătălie la sud-vest de Bucureşti, la Drăgăneşti, Ghimpaţi, Mihăileşti pe Argeş. Noi am fi, zice depeşa oficială, victorioşi; dar, în acelaşi timp, inimicul este la Titu–Târgovişte. Ce este adevărat din toate astea? Mă tem ca Armata Română să nu fie strivită cu spatele spre Dunăre. Iarăşi însemnez acestea spre a se controla mai târziu dacă ceea ce se spune a fost minţit sau adevărat; căci trebuie să-mi clasez oamenii exact; sau să fiu întărit în clasarea deja făcută[182].

Prizonierii unguri pe care îi prindem din când în când, când le dau afişul intitulat *Katonak!* [Soldaţi!] în mână, care mi s-a împărţit pentru a se răspândi în Ungaria, plesnesc de râs. Acest manifest comunică inimicului că Mackensen[183] e

[182] Este vorba de „bătălia de pe Neajlov–Argeş" (Bătălia Bucureştilor), desfăşurată în perioada 16/29 noiembrie-20 noiembrie/3 decembrie 1916. Ea a fost organizată pe fondul situaţiei foarte dificile a Armatei Române, confruntată cu o ofensivă generalizată a forţelor germane, austro-ungare, bulgare şi otomane. Într-o asemenea situaţie strategică disperată, Marele Cartier General român a luat decizia angajării unei bătălii decisive care să protejeze Capitala ţării şi să determine, în cazul unei victorii, schimbarea raportului de forţe şi, implicit, soarta războiului pe frontul românesc. Concepţia bătăliei a fost ingenioasă şi a constat într-o manevră pe direcţii interioare ca răspuns la cea pe direcţii exterioare, utilizată de adversar. Întrucât dispozitivul inamicului nu avea continuitate, între grupările sale existând o serie de intervale, generalul Constantin Prezan a preconizat lovirea şi nimicirea acestora pe părţi. Efortul principal urma să fie îndreptat asupra Grupului Kosch care, după forţarea Dunării, acţiona de-a lungul şoselei Alexandria – Bucureşti. După lichidarea lui, urma să se acţioneze împotriva forţelor adverse de la nord şi vest. În vederea desfăşurării operaţiei a fost constituit un grup de armate pus sub comanda generalului Constantin Prezan, ce condusese anterior Armata de Nord (Armata 4). El avea în compunere Armata 1 română, comandată de generalul Dumitru Stratilescu, Grupul Apărării Dunării, condus de generalul Constantin Iancovescu, diviziile 21 infanterie (comandant – generalul Dimitrie Lambru), 9/19 infanterie (comandant – generalul Constantin Scărişoreanu) şi 2/5 infanterie (comandant – generalul Alexandru Socec), precum şi alte unităţi şi formaţiuni. După un început promiţător, pe fondul unor erori ale comandamentelor româneşti şi a unui sprijin cu totul insuficient venit din partea trupelor ruse, bătălia a fost pierdută. Prin urmare, la 23 noiembrie/6 decembrie 1916, Capitala a fost ocupată de forţele Puterilor Centrale.

[183] August von Mackensen (1848-1945), feldmareşal german, comandant al armatelor 9 (1914) şi 11 (1915), al trupelor coaliţiei Puterilor Centrale în a doua campanie din Serbia (1915) şi în războiul contra României (1916-1917) sub comanda superioară a lui Falkenhayn, apoi în Europa de Sud-Est (1918).

învins, Hindenburg[184], pe patul de moarte, Falkenhayn cu piciorul tăiat, Austria moartă de foame. El este penibil. L-am împărțit soldaților noștri pentru a înlocui foița de țigări care începe a lipsi.

Prizonierul Adam Hofman, un israelit invitat de mine să se întoarcă înapoi, la ai lor, spune că se întoarce; dar la incitațiunea mea de a se întoarce spre a face propagandă ca alții să treacă la noi, spune că nu; el afirmă că soldații unguri nu vor să dezerteze, deși toată lumea dorește pace.

21 XI/[4 XII] 1916 ([a] 98-a zi)

Ger, senin, brumă pe copaci; pe la 4.00 p.m. - ceață pe șes și culme.

Dimineața plec din nou prin Tișița Mare, prin grandioasa ei scenerie, la tunul spre dreapta în valea Tișiței Mici până la Lunca Largă, pe urmă pe jos, cu comandatul gărzii mari, locotenentul Păduraru,[la] Tișița în sus, peste șeaua dintre plaiul Noveselor, Fețele Mari și Fețele Mici; repede în jos spre Pârâul Alb și apoi sui pe poalele Gomoiului Mare la Postul Mic, deasupra văii Putna. În fața noastră pe pisc, la 500 m, o patrulă inimică; un aeroplan inimic zbârnâie deasupra noastră, după ce a tras cu mitraliere în valea Putnei, la gară și în Tișița Mare. De la dreapta și stânga se aude bubuitul tunului de la Diviziei 6 (către valea Buzăului) și de la Oituz. Vremea este strălucitoare. Cercetez toate sentinelele. Toți băieții fac serviciul în mod conștient și conștiincios. La posturi și gărzi împart câte un pachet de tutun cu foiță, căci începe a lipsi. Anunț pretutindeni că inimicul vrea să ierneze la noi în Gara Putna, căci pe munții Bretcani moare de frig; toți soldații plesnesc de râs și mă asigură că „nu va trece".

Ne ducem înainte – locotenentul Luchian, sublocotenentul Nicolescu din geniu (serviciul telefonic) și cu mine, precum fidelul Simion (muscalul) și Marin, spre celelalte posturi de-a lungul hotarului la compania de la Tabla și aceea de la Gura Greșului și de acolo ne întoarcem cu trenul seara pe înnoptatele. Pădure maiestuoasă. Ce însemnează „Majestate" și „Sire" pe lângă brazii drepți, consecvenți și seculari pe care i-am admirat?

Seara știri despre retragerile noastre spre „est", fără multe nume de localități. Telegrama de ieri era probabil pentru *ad usum delphini*[185].

[184] Paul von Beneckendorff von Hindenburg (1847-1934), feldmareșal și om politic german; șef al Marelui Cartier General german (1916-1918); președinte al Germaniei (1925-1934).

[185] Delfinul, era titlul acordat fiului mai mare al regilor Frantei. Primind însărcinarea de a-l educa pe Dauphin, moștenitorul regelui Ludovic al XIV-lea, învățății Bossuet și Huet, amândoi prelați, au alcătuit ediții speciale, prelucrate din clasicii latini, îndepărtând părțile pe care le-au considerat frivole, vulgare. De atunci, despre cărțile, publicațiile, discursurile din care au fost extrase pasajele socotite dăunătoare se spune cu ironie că sunt întocmite *ad usum delphini*.

22 XI/[5 XII] 1916 ([a] 99-a zi)

Ceaţă, burează.

Închei citirea asediului Parisului, opera postumă a generalului Trochu. Recomand oricăruia care vrea să-şi formeze judecata citirea acestui istoric plin de învăţăminte pentru noi. Nu cred că noi vom fi mai cuminţi ca francezii în timpul acestui asediu. Încep a circula zvonuri despre ocuparea Bucureştilor; într-adevăr mâine fructul este copt. Comunicatul nr. 100 de azi spune că trupele noastre sunt la est de Târgovişte, Titu şi vest şi sud-vest de Bucureşti.

23 XI/[6 XII] 1916 ([a] 100-a zi)

Ceaţă.

Ieri mi-a venit comunicatul oficial nr. 99: Bucureştii nu sunt încă ocupaţi de către inimic. Primesc astăzi câte o scrisoare de la mama, Elsa şi Bianu prin preotul Regimentului „Horia". Se poate să fie ultimele. Mă întorc în astă dimineaţă de la Gara Putna la Panciu.

24 XI/[7 XII] 1916 ([a] 101-a zi)

Ceaţă; frig.

Mă duc cu domnul [Gh.] Economo la Bacău spre a aranja unele afaceri şi a lua informaţiuni. Bucureştii şi Ploieştii sunt ocupaţi de inimic. Generalul Mustaţă[186] a rămas cu Poliţia Capitalei, generalul Gigurtu[187], cu Ploieştii. „Nemţofilii" rămân în Muntenia; rusofilii şi francofilii, în Moldova. Astfel, independenţa s-a pierdut cu unirea. Ce s-ar întâmpla acum dacă s-ar forma un stat nou cu Muntenia plus

[186] Generalul Dumitru Mustaţă s-a născut la 22 ianuarie 1854, a fost încorporat mai întâi ca soldat (23 iulie 1873) şi apoi a devenit sublocotenent la 1 iulie 1877. A avansat în carieră până la gradul de general de brigadă pe care l-a obţinut la 1 aprilie 1911. În timpul campaniei armatei române din sudul Dunării a devenit „celebru", prin ordinul dat de a distruge podurile în urma trupelor sale care înaintau, pentru că aşa scria la regulament. De asemenea, nu a ţinut seama de ordinul de oprire a înaintării dat de principele Ferdinand, astfel că s-a apropiat prea mult de Sofia. La 22 noiembrie 1916 (stil vechi) a fost desemnat de guvernul Brătianu să rămână prefect al poliţiei Capitalei pe timpul ocupaţiei Puterilor Centrale. Necunoscând limba germană, generalul Mustaţă şi-a prezentat demisia, funcţia fiind preluată, la 30 noiembrie/13 decembrie 1916, de Alexandru Tzigara-Samurcaş. Pentru detalii a se vedea: Al Tzigara- Samurcaş, *Memorii, II (1910-1918)*, ediţie critică de Ioan Şerb şi Florica Şerb, prefaţă de Dan Grigorescu, Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională", Bucureşti, 1999, p.164-166.

[187] Petre Gigurtu (1846-1918). A urmat liceul în Franţa şi apoi Şcoala Specială Militară de la Saint-Cyr (1866-1868), studiile fiind continuate la Şcoala Imperială de Stat Major din Paris (1870-1872). Revenit în ţară a urcat în cariera militară până la gradul de general de divizie (1909). A ocupat funcţii de înaltă răspundere în armată, între care cea de commandant al Diviziei 2 infanterie (1902-1908). A fost trecut în rezervă în anul 1909. Detalii în Maria Georgescu, *Cadeţi români la Saint Cyr./Cadets roumains à Saint Cyr*, Editura Militară, Bucureşti, 2002, p. 204-205.

Transilvania? Nu ar fi rău, din punctul de vedere că toți politicienii noștri sunt „exportați" în Moldova.

La Bacău, mulți mongoli, probabil lucrători. Te doare inima să vezi invaziunea acestor barbari. Colonelul Letellier[188], francez, atașat Armatei de Nord, pare nemulțumit cu dezvăluirea evenimentelor și modul nesistematic cum s-a făcut retragerea noastră.

25 XI/[8 XII] 1916 ([a] 102-a zi)

Ger, ninge.

Ieri seară îmi referează caporalul Ștefu, pe care-l trimisesem cu 15 000 de lei, ultimul venit al Găicenei, la Duduia, la București, asupra călătoriei sale. La ducere, trenul s-a oprit după Mizil; locomotiva ducându-se în recunoaștere înainte, află de la cantonier că un avion inimic se lăsase jos, depunând dinamita pe șine și la stâlpul telefonic și amenințând pe românește pe cantonierul că-l împușcă dacă se apropie; apoi avionul a încălecat și a zburat. Dinamita s-a luat de pe șine, numai încărcătura de lângă parul telegrafic a explodat. Trenul a continuat cu dese intermitențe, din cauza transporturilor rusești. La București, șiruri de grupuri în retragere; mai multe drapele cu resturile regimentelor de infanterie; resturile Regimentului 20 artilerie, care a fost înconjurat și a lăsat tunurile în mâna inimicului.

A doua zi, luni 21 XI, afișul noului prefect, general Mustață, privitor la purtarea populațiunii, când va intra armata germană. Caporalul Ștefu pleacă cu anevoință cu ultimele trenuri, schimbând în drum convoiul, trecând din trenul pirotehniei în cel al ultimului eșalon al Marelui Cartier General, care se afla la Buzău.

Aflu din izvor nesigur că Regimentele „Cloșca" și „Crișan" s-ar găsi la Râmnicu Sărat, după ce s-ar fi luptat la Argeș și pe Neajlov. În rezumat, retragerea pare a fi însoțită de toate fenomenele unei retrageri clasice.

Ieri seara sosește și confirmarea prin comunicat oficial al ocupării Bucureștilor și Ploieștilor trei zile după eveniment. Mă pregăteam dimineața să plec la Focșani spre a regla unele cestiuni privitoare la recruții Regimentului „Horia"; primesc însă o știre telegrafică că generalul Grigorescu mă așteaptă la Întărcătoarea (în Valea Cașinului). Plec cu domnul Economo, prin Onești, la Întărcătoare. Sunt fericit a avea lângă mine pe acest tânăr nu numai bine crescut, dar și cult și cunoscător al literaturii de orice fel. Așa timpul trece mai repede și gândurile se mai îndreptă în alte regiuni decât cele ale mâhnirii naționale. La Întărcătoare, masa cu Regimentul 8 vânători. Pe urmă, conferință cu generalul. El explică situ-

[188] Locotenent-colonelul Letellier, încadrat în statul major al Armatei 1 franceze, comandamentul Regimentului 155 infanterie, făcea parte dintre ofițerii de infanterie ai Misiunii militare franceze conduse de generalul H. M. Berthelot sosite în România în octombrie 1916.

ațiunea desperată în care ne găsim: imposibilitatea în care ne găseam la 15 XI de a executa ofensiva ordonată; modul cum el, în ordinul de atac pe care îl dăduse, lăsase o portiță deschisă („atacul nu va începe decât când mi se va raporta că detașamentele sunt gata"); convingerea generalului că rușii nu fac nimic și că nu au nimic; faptul că nu avem nici o rezervă în spatele nostru și că Marele Cartier General a absorbit în Muntenia și rezervele puse la dispoziția noastră *à force de politesse* [din politețe] de ruși.

În fine, starea armatei noastre, care aproape nu mai există, căci se retrage toată și primejdia ca ofensiva germană să continue peste Milcov, în Moldova, lucru de care se tem rușii; rușii, care se pregătesc chiar pentru o retragere dincolo de Prut!

Noi trebuie, așa zice generalul, să ne încadrăm în această situațiune generală tristă și să nu lăsăm să se treacă la ruși hotarele nouă încredințate. Este de dorit ca noi înșine să facem această rezistență, iar nu rușii, căci dacă rușii ar ocupa întreaga Moldovă nu s-ar simți acolo niciun colț liber de apăsările și ingerințele lor, amar îndurate pretutindeni; oameni politici ai guvernului doresc ca nouă să ne revină această sarcină, oameni din Moldova. Concluziunea au fost ordinele de rezistență ce ni s-au dat; lucruri care de altmintreli le presimțisem, începând a organiza defensiva sistematică în sectorul Vrancei. Și cu privire la moralul ofițerilor, a[le] căror familii sunt greu încercate, generalul este îngrijit și ne face recomandațiuni. Mă bucur că și în această direcțiune am prevenit dorințele sale, prin ordinul de zi, împărțit de mine trupelor în a 100-a zi după mobilizare, al cărui text îl voi înscrie pe aceste pagini mai târziu.

Generalul vede clar, imparțial, simte cald și judecă rece. Actul său de a spune generalului Christescu, în ajunul atacului ordonat pentru 15 XI, să-i lase mână liberă lui, adică generalului Grigorescu, dânsul, Christescu, fiind rău văzut la Marele Cartier General și nefiind, prin urmare, bine a se încărca cu întreaga răspundere, a fost un act de înaltă camaraderie și de caracter. În fine, am și eu o dată parte de a avea adevărați șefi, cu care poate exista încredere mutuală.

După această conferință, ne ducem spre a înnopta la Grozești, la d-na Negroponte; vreau să fac o bucurie acestei dame și să-i aduc pe nepotul ei, Economo; fiind târziu, ar fi a ne expune să mergem noaptea pe glod și drumuri rele înapoi la Panciu. În castelul Grozești ne așteaptă o baie caldă! După o masă bogată, cu generalul și patru ofițeri ruși, un repaos luxos.

Citesc, înainte de a adormi „ Le Temps", de acuma o lună (15-16 X 1916, stil nou), gazete pline de așteptare și speranță că retragerea noastră din Transilvania, care până atunci ajunsese până la Rucăr, se va termina cu o rezistență definitivă

în trecerile Carpaților și că „aliații" vor sări în ajutor; laudă la cuvintele Regelui spuse corespondentului lui „Times", despre care am vorbit mai sus. Un interviu stupid al generalului Georgescu la Londra[189], care joacă, ca isteț oriental, rolul *de la fine monde* [unuia din lumea fină], care știe tot, dar care este ținut să nu spună înainte de timp. Și adorm cu gândul la scumpii mei „cuceriți" la București. În fine, ei vor avea zile de relativă siguranță; chinul ce le rămâne e însă mare: grija noastră a fiilor și soților, patria sfâșiată, moșia în mâini străine fără supraveghere.

Conversațiunile mele cu generalii ruși, din care unul este *homme du monde* [om de lume] din cavaleria de gardă din Petersburg, sunt interesante. Ei spun: două luni cel puțin reculegere pentru Armata Română. În acest timp, ei iau lucrurile în mână. Și între ei, rușii vorbesc de o retragere înapoia Prutului! Ar fi un dezastru, dar bine ar fi să ne scăpăm cel puțin definitiv de dânșii. Căci altfel...!? Numele generalului celui mai „bine", Vinogradsky, iar [al] celuilalt, Brontikoff; mai erau doi tineri ofițeri – locotenentul Kohlici, un pic de tătar, și căpitanul Kolsakoff, rafinat, criticând situația rușilor, sceptic, fiind de politica rusească, spunând că toți monarhiștii la ei ar ține, în fond, cu Germania.

26 XI/[9 XII] 1916 ([a] 103-a zi)

Zăpadă. La Grozești. Priveliște de Crăciun prin brazii parcului. Ninge. Plec dimineața spre Mărășești.

Confidențial, Vinogradsky îmi comunică că știrile sunt rele. Armata 2 română nu mai ține deloc; părți din ea cu ofițeri și trupe ruse au „dispărut"; el este îngrijit și pleacă la Bârlad; acolo s-a dus și Marele Cartier General român de două zile, care fusese la Buzău.

La Mărășești, la domnul Gh. Economo, găsesc o pleiadă de medici militari francezi, care așteaptă transportul materialului lor. Îmi spun că Suedia și Norvegia ar fi în ajunul unei declarațiuni de război. Mă duc apoi spre Focșani. Pe marea șosea „națională", acoperită de convoiuri rusești care merg spre sud, privelișteа românilor care se scurg trist spre nord este jalnică: răniți pe cârje, pe jos, în noroi; birje cu patru-cinci cai mici, ticsite de femei; convoiuri diferite aparținând de Corpul 2 armată, cu calabalâcurile cele mai grele, adică coloane de reparațiuni, de subzistență ș.a. În fine, capul coloanei unei retrageri mari.

[189] Se referă la Gheorghe Georgescu (1857-?), general de divizie (1915), comandant al Corpului 5 armată (1916), ce constituia potrivit planului de campanie, rezerva armatei române. Cum marile unități ale Corpului 5 armată au fost întrebuințate separat, Corpul 5 și-a încetat, practic, existența. Generalul Georgescu a fost trimis ca reprezentat militar al României pe lângă guvernul de la Londra. Generalul Radu R. Rosetti îl caracteriza foarte dur, ca fiind „o nulitate, plină de sine, flecar și fricos" (General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*...,p.147.)

La Focşani, la grăniceri nu aflu ştiri mai precise; atmosfera acolo, la comandament, nu este sănătoasă; ipocrită şi slugarnică, curent de procopseală; mai cu seamă locotenentul administrator, care deţine paralele, joacă un rol preponderent, care nu mă încântă. Cred că el este chiar primejdios, căci are darul de a fi [cuvânt indescifrabil în limba germană – n.n.], *doux comme un anguille* [lunecos ca o anghilă].

Seara sunt la Panciu.

27XI/[10 XII] 1916 ([a] 104-a zi)

Zăpadă bună.

De 48 de ore nu avem comunicat oficial. Desigur, se fabrică unul retoric. Ieri trebuie să fi fost adunarea parlamentară la Iaşi. Azi mă voi ocupa de dezlegarea problemei, dacă voi fi întors pe la sud şi atacat de la vest. Sunt hotărât a sta pe breşă şi a aştepta soarta cu răbdare, cu speranţă şi mare resemnare.

Adaus la 23 XI 1916. Ordine de zi: „Astăzi împlinindu-se a 100-a zi de la mobilizare, trimit tuturor unităţilor de sub comanda mea salutările mele de şef şi de bun camarad. Juraţi ca mine că peste partea hotarului ce ni s-a încredinţat inimicul nu va trece, doar numai peste trupurile noastre neînsufleţite.

Cu prilejul acestei zile şi în amintirea camarazilor noştri ce s-au despărţit de noi şi care s-au luptat vitejeşte, hotărăsc ca numele acelor regimente să se păstreze între noi. Regimentul 2 grăniceri va denumi batalioanele sale Horia (1), Cloşca (2) şi Crişan (3), iar escadronul pe jos, comandat de locotenentul Minescu, ce se formează la Panciu şi Soveja, va purta numele lui Tudor Vladimirescu. Astfel, amintirea acestor aprigi luptători pentru libertatea poporului nostru va rămâne vie între noi şi sămânţa pusă de ei nu va rămâne stearpă".

28XI/[11 XII] 1916 ([a] 105-a zi)

Ceaţă, alb.

Aglomeraţiunea la Panciu, ocazionată prin afluirea convergentă nesistematizată a unui număr mare de părţi sedentare a regimentelor din diferite regiuni, alte formaţiuni şi mii de cai, nu vorbesc de familiile refugiate, începe a deveni o calamitate. Nu numai aglomeraţiunea în sine, edilitatea, igiena sanitară preventivă necesară, dar şi aprovizionarea acestei mase amorfe şi fără stăpân. Cam 6 000 de ruşi, cu pretenţiunile lor de stăpâni cuceritori sau cotropitori, măresc dificultatea. Iau lucrul în mână, ca comandant de garnizoană. Trimit o circulară la toţi. Stabilesc cu privire la aprovizionare, precăderea trupelor care se luptă pe front. Va fi greu să fiu ascultat de români. Dar de ruşi?

Situaţiunea noastră tactică de azi este cam cea arătată alăturat.

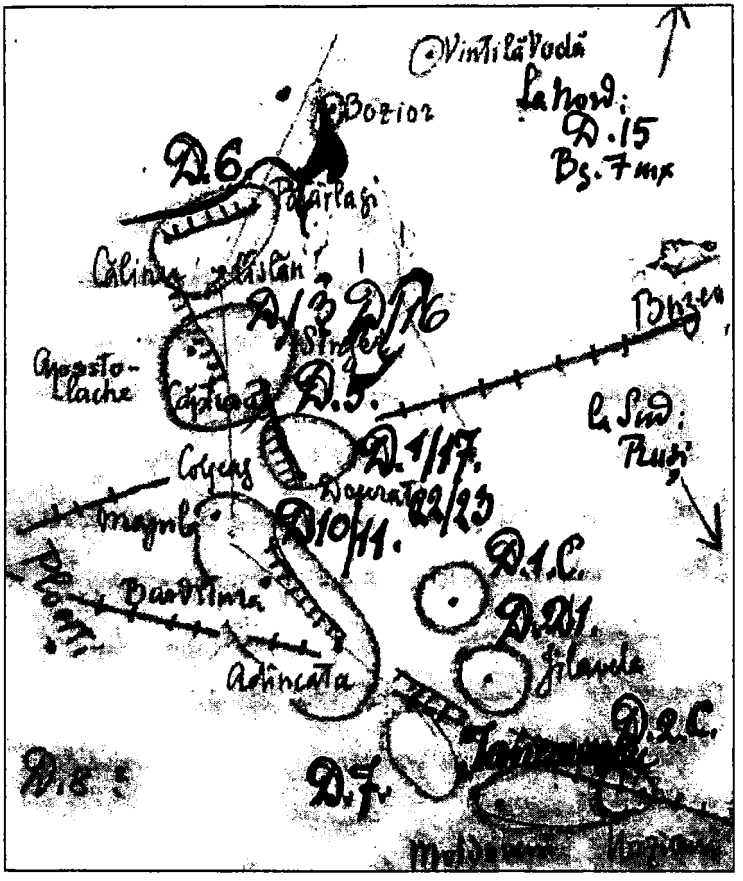

Schiță din *Jurnalul* colonelului Alexandru D. Sturdza

Unde sunt diviziile 2, 4, 8, 9, 12, 13, 14, 18, 19, 20? Sunt oare 10 divizii pierdute? Pe frontul desenat ar lupta (inclusiv frontul Vrancei și Caşin până la Slănic) 14-16 divizii = 70-80 000 de oameni, căci divizia desigur nu mai are în medie decât 5 000 de oameni. Restul de 12 divizii ar fi pierdut. Voi controla, dacă mai trăiesc, dacă calculele mele sunt corespunzătoare realității.

29XI/[12 XII] 1916 ([a] 106-a zi)

Moină, ceață.

Discutându-se ieri la masă de ofițeri și utilitatea și primejdiile contactului unui ofițer tânăr cu Curți și Prinți, s-a povestit următoarea întâmplare: la o inspecție la Școala Militară a venit și Prințul Carol, actualul Principe Moștenitor. Plutoanele elevilor erau așezate după vechimea comandanților lor; plutonul Cezărescu la aripa dreaptă, cu șeful de pluton în fața centrului său; întâiul elev la aripa dreaptă era Jinga, actualul căpitan din statul meu major. Prințul Carol între-

ţinându-se cu acest elev, Jinga l-a întrebat: intrând acum în armată, în ce armă are să intre? Principele a răspuns: „din nefericire, în infanterie".

După ce s-a depărtat Principele, elevul Jinga a referat asupra conversaţiunii şefului său de pluton, care a tras o înjurătură românească şi a raportat, la rândul său, comandantului de companie, pe atunci căpitanul Dragu. Acesta a căutat să potolească supărarea născută; însă, căpitanul Cezărescu, pe atunci locotenent, a refuzat categoric a şedea lângă Prinţul Carol la masă, refuz în care a persistat în practică. Aceasta mă confirmă în convingerea mea că în Casa noastră Regală, ca de altfel în cele mai multe Curţi, educaţiunea nu este bună şi tradiţiunea familiei Hohenzollern s-a pierdut.

S-au prezentat la Gara Putna trei recruţi de la partea sedentară a Regimentului 2 grăniceri, declarând că ei sunt bătuţi şi că ei nu mai suferă răul tratament, preferând a fi sus la munte în luptă. Le explic răul hotărârii lor şi greşeala comisă. Unul din ei ia cuvântul, descrie răul tratament şi imposibilitatea de a reclama pe cale dreaptă şi încheie zicând că el este ostaş al Ţării, nu rob, nici slugă şi că el nu a fost adus în armată spre a se lupta cu superiorii săi, ci cu inimicul. Ochii omului, privirea mă convinge. În fine, un cetăţean liber! Unul din aceia care, precum zice Plutarh[190], neavând curajul de a pronunţa o singură silabă, cuvântul nu, sunt cauza pieirii statului şi poporului lor (statele Asiei Mici).

Comit primul „abuz de putere"; cedez rugăminţilor intense ale oamenilor de a nu-i trimite înapoi. Îi păstrez la front; iau răspunderea hotărârii asupra mea, căci toate legile mi se par, de doi ani, răsturnate, deci nu mai există pentru mine decât bunul simţ şi conştiinţa în faţa judecăţii tribunalului celui mai pretenţios: a conştiinţei mele proprii.

Al doilea „abuz de putere": voi împărţi la Spitalul Panciu, spitalul nostru, medalia „Bărbăţie şi Credinţă" acelora care au răbdat şi sunt în ajunul morţii, egali ca sentiment al datoriei, cu Mântuitorul, întrecându-l cu privire la numărul rănilor, fiind inferiori numai într-un punct: lupta morală, acea din Grădina Măslinilor; izolarea, căci ei nu se simţesc părăsiţi, ci din contra îmbrăţoşaţi pân'la sfârşit de noi.

Se va găsi oare cineva, care mă va pedepsi pentru „abuzurile de putere ale mele"? Şi îmi pun o întrebare, în toată conştiinţa: fac ceea ce fac pentru a-mi crea „popularitatea"? Răspunsul este, din adâncul sufletului şi cu toată puterea sincerităţii: „Nu!" Prin urmare: drept înainte, „perpendicular", fără frică şi după sfatul şiretului [Plinius?]: [text indescifrabil – n.n.].

[190] Plutarh (cca 45 d.Hr.-cca 120 d.Hr.), scriitor, istoric şi filosof roman de origine greacă. Cea mai însemnată scriere – *Vieţile paralele ale oamenilor iluştri*, în care sunt prezentate 50 de biografii, dintre care 46 sunt pereche, respectiv un grec şi un roman.

Astăzi am împlinit doi ani în gradul de colonel.

Armatele noastre se retrag la est de Ialomița și Cricov, Mizil este de partea inimicului; mâine inimicul se apropie de Buzău. Duminica viitoare, 4/17 XII, Râmnicul [Sărat] poate fi ocupat. Prin urmare, în săptămâna viitoare, se va deschide și pentru noi, adică detașamentul numit Brigada 7 mixtă, o nouă perioadă de operațiuni; vom fi la aripa dreaptă a armatei, ce se retrage. Nu sunt indicii că rușii ar trimite întăriri. În schimb, sunt semne de jubilare la Galați – Brăila, care se bucură de intrarea în perspectivă a germanilor; avem acuma doi eliberatori: *on n'a qu'à choisir* [trebuie doar să alegem].

30XI/[13 XII] 1916 ([a] 107-a zi)

Senin, zăpadă dispare; de la 10.00 a.m. ceață groasă.

Mă duc la Focșani în afaceri de serviciu și împing până aproape de Râmnicul Sărat spre a vedea cum se prezintă retragerea noastră. Ea este tristă: trei-patru șiruri de trăsuri mergând spre Moldova; automobile și trăsuri pline de „refugiați" cu mult calabalâc și copii; femeile sunt cu ochii înspăimântați și îmbrobodite sau culcate și grăsimea lor, cu o pălărie provocatoare și o floare pe convexitatea pieptului, precum se cade la o călătorie. Din când în când, un cal mort pe șosea, completamente mânjit cu noroi, picioarele divergente în aer, anusul cavernos, un șiroi de sânge scurgându-se prin noroiul șoselei. Convoiurile Corpurilor 2 și 3; apoi, la Cucu, trenuri regimentare – 6 vânători, vechiul meu regiment, trenul regimentar al Diviziei 4. Vrea să zică o retragere rapidă. Așadar, inimicul este în fața Buzăului sau a și ocupat orașul. Comunicatul oficial minte sfruntat: „pe Ialomița, situațiunea neschimbată". Adevărul este că inimicul convergează spre Buzău – Râmnicul Sărat și Focșani. Va fi o derută.

1/[14] XII 1916 ([a] 108-a zi)

Ceață, cu cer senin.

O divizie rusă va sosi în imediata noastră vecinătate, la Movilița etc. Vrea să zică ultima parte a frontului moldovean, care era curat, păzit numai de trupe ale noastre, devine spurcat[ă]. Telegrama de la Marele Cartier General către trupele române din acele sate ordonă ca ele să facă loc „fără nicio obiecțiune". Nu văd decât o singură mântuire.

2/[15] XII 1916 ([a] 109-a zi)

Ceață groasă, umed.

Mă duc la Bacău pentru a aduce bani; *pas de guerre sans pécune* [nici un război nu se duce fără bani], cum zice Rabelais, și pentru a culege informațiuni

asupra intenţiunilor generale a armatei şi opririi retragerii. Am un mare noroc de a avea la dispoziţia mea mai multe automobile, căci n-aş fi putut face toate aceste folositoare curse şi nu am nevoie să cerşesc pe la alţii. Cursa a fost lungă, 8.00-11.00 a.m., pentru un drum care se face în 2- 2 1/2 ore; şoseaua stricată prin brazdele lăsate de artilerie şi circulaţiunea vice-versa a unor nesfârşite coloane. Spectacolul ca mai deunăzi, trist. Cursa adeseori oprită prin înghesuială. Mă întâlnesc cu generalul Christescu şi cu Matei Balş[191] şi rămân, cu autorizaţia celui dintâi, seara la Bacău, nemaiajungând la Panciu ziua.

Situaţiunea noastră: trupele ruseşti fac pe ariergarda noastră în linia Râmnicul Sărat – Vizirul (20 de km sud Brăila), unde s-a pregătit, se zice, vestita poziţie de rezistenţă. În spatele acestei ariergarde se retrage în Moldova Armata Română; la sud de Râmnic va mai opera la aripa dreaptă a ruşilor o divizie română, aceea combinată din diviziile 1/17 (sub comanda lui Văitoianu[192]).

Divizia 7, adică resturile ei, vreo 5-7 000 de oameni se vor trimite mie „spre întărirea sectorului Vrancei"; aşa zice Marele Cartier General, semnând colonel Angelescu. Sectorul Oituz (Divizia 15) şi Sectorul Vrancea (eu) vor rămâne singurele apărate de români, fără ruşi. Trupele române în retragere, cu Divizia 1/17 şi sectoarele sunt sub comanda lui Averescu (Armata a 2-a).

Armata rusă care apără Milcovul, adică linia Râmnicu Sărat – Vizirul, se compune la aripa dreaptă din o divizie de cavalerie, Divizia 15 rusă, un corp de cavalerie, Corpul 4 rus şi alţi ruşi necunoscuţi chiar la comandamentul Armatei de Nord.

Convingerea mea este că nici această linie nu are să reziste, că ruşii se vor retrage, că Brăila şi Galaţi se vor cuceri, că ruşii vor fi striviţi şi în Dobrogea sau retraşi; poate că retragerea va merge şi mai departe.

La comandamentul Armatei [9 ruse], ofiţerul de legătură rus ne comunică aproape zâmbind că *„la 9-éme armée à pris la défensive"* [Armata a 9-a trece în defensivă]; îmi place mult acel *à pris* în legătură cu defensiva care acum 15 zile trebuia să fie o ofensivă „pregătită", cum se zicea în Înaltul Ordin de zi, „şi care va răsturna tot".

[191] Matei Balş (1873-1927), magistrat, preşedinte al Curţii de casaţie; fiul lui Grigore Balş şi al Ruxandrei Sturdza-Miclăuşeni; rudă cu colonelul Sturdza.

[192] Arthur Văitoianu (1864-1956), general şi om politic. A comandat în timpul campaniei din 1916 Divizia 10 infanterie, în cea din 1917 – Corpurile 2 şi 4 armată, distingându-se în bătăliile de la Mărăşeşti şi Oituz, apoi a comandat Armata 2 (decembrie 1917-iunie 1918); general de corp de armată (14 iunie 1918) şi guvernator al Basarabiei (1918). După război, a fost ministru în mai multe rânduri, conducând şi Ministerul de Război (noiembrie 1918-septembrie 1919), dar şi prim-ministru (27 septembrie-28 noiembrie 1919). A devenit membru marcant al PNL – Gh. Brătianu şi, ulterior, a susţinut regimul de autoritate monarhică al regelui Carol al II-lea.

Jurnalul colonelului Alexandru D. Sturdza, facsimil

Mi se comunică că Iliescu – *le Capitaine Merdaille* – se trimite „la Jerusalim", cum zicea iubitul meu tată (Jerusalimul care salvează; vorbă profetică, între toate şi ironică până la tragedie); va fi înlocuit prin Prezan, care va reorganiza armata (tocmai Averescu trebuia în acest post, fiind organizator bun), iar armata care mai apără Moldova va fi sub ordinele lui Averescu (în loc de a fi sub a lui Prezan, care cunoaşte regiunea şi este deprins aici şi nu are talent de organizaţiune deosebit). Stă scris că la Marele Cartier General ei aduc totdeauna muştarul după prânz şi nimeresc din principiu pe de-a-ndoaselea.

Seara vorbesc lung cu Matei Balş care-mi povesteşte sentimental execuţiunea şi ultima privire *comme d'outre tombe* [ca de dincolo de mormânt] a unei tinere ungare spioane. Matei zice că nu are să uite privirea ei eroică; 20 de oameni au tras două salve, numai şase gloanţe au nimerit şi fata nu a fost încă moartă. La întrebarea mea asupra revoltei spiritelor la execuţia vestitei Miss Cawell[193] de germani, Matei a răspuns că acest caz se prezintă altfel.

Şi în altă materie, Matei pare încă orb; pe fiul cel mai mare [George], de 15 ani, l-a mutat de la Bucureşti la Iaşi, unde trebuie să-şi facă datoria în anul viitor, restul familiei rămânând la Bucureşti[194]. Asupra Regelui mai are iluziuni; îl crede *honnête homme* [om onest] şi crede că „simte cu Ţara". Numai asupra lui Iliescu şi Brătienilor vede, în fine, clar.

Îmi descrie retragerea din Dobrogea şi numeroasele procese de părăsire de post din partea unor ofiţeri superiori pe care a avut a le judeca; într-adevăr, laşitatea a fost foarte lăţită, dar această buruiană a crescut atât de abundentă din cauza atmosferei de minciună şi lipsei de conducere şi educaţie în care s-a operat.; aceiaşi indivizi, în împrejurări mai drepte, ar fi contribuit în mod onorabil, poate, la un efort comun cinstit. Dar aci era o anarhie completă, în care mulţi nu-şi regăseau busola.

3/[16] XII 1916 ([a] 110-a zi)

Ceaţă groasă, umed.

Întoacerea de la Bacău la Panciu, după o noapte la Otel „Europa" în cearşafuri îndoielnice, dar fără insecte. Desigur, că nu se mai dau prosoape la otel, nici zahăr pentru ceai. Dar aceste mici lucruri sunt începutul suferinţelor noastre.

Întoarcere la Panciu. Trupele care „apără" Moldova se înşiră astfel: Divizia 3 română; Divizia 6 română; Divizia 15 rusă; Corpul de cavalerie rus; Divizia 12

[193] Edith Louisa Cavell (Cawell) (1865-1915), infirmieră britanică; a salvat în timpul războiului vieţile a circa 200 de soldaţi aliaţi în Belgia ocupată de armata germană; a fost arestată şi executată prin împuşcare de germani.

[194] Se referă la soţia lui Matei Balş, Zoe (născută Manu), şi la ceilalţi trei băieţi: Ştefan, Andrei şi Petre.

rusă; Corpul 4 rus şi altele. Toate între Râmnicul Sărat şi Vizirul. Această linie nu va rezista, mai cu seamă dacă timpul ceţos va continua, ceea ce este probabil. Impresiile la întoarcere pe şoseaua naţională sunt aceleaşi ca în ajun. Armata Română este în debandadă, nu în derută; căci ceea ce se salvează în retragere sunt coloanele de trăsuri; trupele sunt aproape în întregime decimate sau prinse. Au fost ordine „clişeu" stupide de a rezista până la ultimul om; încă „fraza" care a domnit: „şi am rezistat până ce am fost înconjuraţi". Aşa Regimentul 1 grăniceri, din care au mai rămas cinci ofiţeri şi 155 de oameni.

Victoria pe Neajlov, menţionată de mine în 20 XI, pag. 4, este o născocire oficială, precum am presupus. Desigur că şi celelalte presupuneri ale mele se vor adeveri ca juste. Comandantul Regimentului 1 grăniceri povesteşte că în luptele pe care le-a avut în şir de 100 de zile, niciodată unitatea regimentului, nici a batalioanelor nu a fost respectată, ci fracţiuni „băgate în front", după inspiraţiunea tardivă a ultimului moment. Astfel, comandanţii de regiment nu mai aveau nici o acţiune. Acelaşi fenomen şi la restul infanteriei şi la artileria noastră. Aceasta este tactica ce s-a preconizat în timp de 40 de [ani de] domnie a Marelui Căpitan, Regele Carol, care totuşi stă mai sus ca Merovingianianul felon [Regele Ferdinand].

4/[17] XII 1916 ([a] 111-a zi)

Senin.

O duminică caldă şi luminoasă, parcă am fi în septembrie, iar nu o săptămână înaintea Crăciunului occidental. Trec în revistă grupul cel nou, al căpitanului Diaconescu, compus din: Compania 1 (Negulescu); Compania 2 (Catană), escadronul pe jos „Tudor Vladimirescu" cu un pluton de ştafete şi compania Bălşan, de ciclişti şi pe jos, care sunt spre Zăbala şi Milcov.

M-am dus de la o unitate la alta şi am repetat la fiecare din ele aceleaşi idei simple şi popular exprimate, asupra inimicului şi însărcinării, asupra disciplinei, răsplăţii şi pedepsei, asupra încrederii ce o am că vom păzi singuri, fără ruşi, cetăţuia Vrancei, care ne este încredinţată.

Am avut impulsiunea dureroasă că aceşti oameni nu erau deprinşi ca un ofiţer superior să vorbească cu ei, nefiind conştienţi, fiind obişnuiţi ca oile într-o turmă de vite. Cu toate acestea, sper că la unii cuvintele mele vor fi avut un răsunet. În orice caz, ceea ce am spus era adevărul, cu nicio exagerare.

Închei al doilea carnet-jurnal cu gândul întristat la ai mei, la Ţară şi la rostul ei în viitor.

[Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond Sturdza familial, dosar nr. 22]

STENOGRAMA
PROCESULUI DE TRĂDARE
INTENTAT COLONELULUI ALEXANDRU D. STURDZA, LOCOTENENT-COLONELULUI CONSTANTIN CRĂINICEANU ŞI LOCOTENENTULUI CONSTANTIN WACHMANN
(24 FEBRUARIE/9 MARTIE – 26 FEBRUARIE/11 MARTIE 1917)

Bacău. Curtea Marțială

PROCESUL DE TRĂDARE: colonel [Alexandru D.] Sturdza, locotenent-colonel [Constantin] Crăiniceanu, locotenent [Constantin] Wachmann[1]

25 februarie 1917. Ședința de după-amiază[2]

Domnul Președinte: Dezbaterile sunt deschise. Să se introducă acuzații.
(Acuzații sunt introduși).
Domnul Președinte: Mai are apărarea ceva de spus?
Apărarea: Nu, domnule Președinte.
Domnul Președinte: Domnul comisar regal are cuvântul.
Domnul colonel I. Gârlișteanu, comisar regal special: Vă mărturisesc, domnule Președinte, că începând cuvântarea mea sunt stăpânit de o adâncă mâhnire. Aș fi fost fericit eu, dumneavoastră, onorat consiliu, și toți cei ce se mândresc să poarte numele de român, să nu fi cunoscut, să nu fi ascultat faptele odioase care s-au desfășurat și lămurit înaintea noastră. Doi ofițeri superiori români, ale căror nume aveau dreptul să rămâie nepătate în istoria acestei țări, un altul inferior, care, însă, purta un nume [Wachmann] care-l indica a comite această faptă urâtă, și încă doi nenorociți soldați, în care sentimentul datoriei era prea slab clădit pentru ca să reziste la ispitele unor șefi rătăciți, toți în mândra haină a ostașului român, au părăsit calea datoriei și au apucat pe aceea a rușinii și a păcatului. Nici jurământul de credință către scumpul nostru șef suprem, M.S. Regele, nici dorul de pământul pe care s-au născut, au crescut sau au fost cu îmbelșugare răsplătiți, nici mila de suferințele, lipsurile și îngrijorările ce cu toții le suportam cu atâta resemnațiune pentru a vedea odată liberate ogoarele de dușmanul cotropitor, nimic nu i-a oprit și, cu seninătate, cu o iscusință vrednică de cauze mai bune, au făurit planurile lor odioase, unul punându-le în execuțiune, unul începând execuțiunea care, dacă și-ar fi ajuns scopul... [lipsă în text], dar aceasta nu se putea, căci a fost destulă curățenie în sufletul neamului nostru, ca niciun ecou să nu găsească pentru complicitate la faptele lor criminale și nu se putea ca să se aducă ruina morală și materială a neamului nostru întreg.

[1] Documentul este o copie a transcrierii unora dintre stenogramele „procesului de trădare Sturdza – Crăiniceanu – Wachmann", realizată de căpitanul în rezervă Henri Stahl („cum a fost stenografiat de mine"), document pe care acesta l-a încredințat ulterior spre păstrare Bibliotecii Academiei Române.

[2] Procesul a început pe 24 februarie/9 martie 1917; stenogramele ședințelor din această zi, precum și ale altora ce au urmat până la pronunțarea sentinței nu au fost depistate.

Domnule Preşedinte, voi fi obiectiv, voi rezuma faptele care au fost lămurite îndeajuns înaintea domniilor voastre şi voi trage concluziunile logice care decurg din ele.

Pentru o mai bună înţelegere a lor, în expunerea mea voi urma ordinea pertractării acestor fapte şi în această ordine voi începe cu faptele comise de colonelul Sturdza, de Wachmann, apoi voi trece la cele făptuite de cei doi soldaţi, pentru a sfârşi cu Crăiniceanu[3].

Colonelul Sturdza este trimis înaintea dumneavoastră alături de Wachmann pentru faptul de dezertare la inamic, ambosaj[4] şi înaltă trădare.

Când s-a aflat în ţară comiterea acestor fapte, un fior de groază a trecut prin sufletul tuturor, dar alături de el – ca o mângâiere – au plecat de la unii interpretări care trebuie lămurite.

Prin purtarea lui din trecut, Sturdza, prin fapta lui, a pus pe mulţi în mirare. Pentru ca nicio nedumerire să nu mai existe şi pentru ca să pot lega faptele ce a comis cu personalitatea lui preponderentă, aşa cum a rămas, vă rog să-mi îngăduiţi a face un scurt portret al acestei individualităţi, portretul lui Sturdza.

De Wachmann nu voi vorbi, căci a fost, este şi va rămâne unul şi acelaşi în toată personalitatea lui odioasă.

Sturdza şi-a făcut educaţiunea timp îndelungat în Germania şi a rămas puternic impresionat de educaţiunea primită acolo şi a păstrat, poate, în credinţa lui, o puternică aplecare spre acea putere. Se poate că această credinţă a influenţat asupra părerii lui în aşa fel încât, într-un timp mai demult, ar fi socotit că o acţiune militară a noastră trebuie să nu fie decât alături de Germania. Când, însă, ţara a pornit pe calea pe care o cunoaşteţi, n-a mai fost nicio credinţă deosebită; toate erau contopite la un loc, toţi credeau şi simţeau într-un fel, pentru ca ţara să iasă învingătoare, mărită şi cu glorie.

Din acţiunea de la început a lui Sturdza, s-a înţeles că şi el rămâne alături de toţi care se hotărâseră în acest fel şi nu i-a lipsit – aceasta trebuie relevat – nu i-a lipsit răsplata în care se concretizează tocmai stima faţă de un om care întrebuinţează contra vrăjmaşului tocmai ceea ce învăţase de la el, i se făcea un punct de onoare din aceasta.

---

[3] Locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu (18 noiembrie 1875 – 10 februarie 1917), fiu al generalului Grigore Crăiniceanu şi al surorii generalului Constantin Prezan. Elev al şcolii de ofiţeri în anii 1894-1896, a devenit sublocotenent la 1 iulie 1896; a fost înaintat în grad astfel: locotenent – 7 aprilie 1900; căpitan – 10 mai 1907; maior – 1 aprilie 1912; locotenent-colonel – 1 aprilie 1916.; ofiţer de cavalerie, încadrat înainte de război în Statul Major General; la 1 aprilie 1914 a fost numit ataşat militar la Atena, unde a rămas până la intrarea României în război.

[4] Ambosaj – provocarea militarilor de a încălca jurământul şi a trece la inamic. Vezi definiţiile de la pagina 289 şi 335 din această carte

De altă parte, în cursul vieții militare a lui Sturdza, se constată multe fapte din care reiese că era stăpânit de o ambițiune personală fără margini: de multe ori lua măsuri în contradicțiuni cu regulamentul, înlăturând părerile, aprobările și voința șefilor. Din toată purtarea lui se învedera un ambițios care vrea să plutească deasupra tuturor. Având în vedere, de-o parte, eul credințelor lui mai demult, eul ambițiunilor lui și punând în față purtarea pe care a avut-o la începutul campaniei, trebuie să deducem că era o luptă în acest individ, între eul credințelor, al sentimentelor și eul sentimentului lui de onoare. A fost multă vreme când sentimentul onoarei prepondera pe celelalte și și-a pus, cum am spus, toată puterea meritelor lui în serviciul țării. Treptat însă ce soarta armelor pentru noi devenea mai îngrijorătoare, eul datoriei la el se micșora și începea să ia preponderență eul vechilor lui credințe și sentimente.

Îmi veți da voie, pentru ca să concretizez mai bine această idee, să relevez câteva din acțiunile lui ca comandant, acțiuni din care unele privesc gândurile lui intime, trecute în memoriile sale, altele care privesc chiar măsurile de comandament, ordinele care i se dau și pe care el nu le executa. Astfel, pe când comanda Brigada 7 mixtă, s-a trimis de la Marele Cartier [General] proclamațiuni scrise în limba ungară și care aveau să fie trimise de noi, prin mijloacele care ne stau la îndemână și pe care trebuie el să caute să le realizeze, la cunoștința populațiunii și soldaților adversari. Una din proclamațiuni era în limba ungară, alta în limba germană. N-a luat nicio măsură ca distribuirea să se facă, în schimb, în dosul proclamațiunilor scrie: „S-a trimis de Brigada 7 mixtă, la 15 noiembrie, de la Marele Cartier General spre a se răspândi în Transilvania de noi; prizonierii unguri cărora li s-a dat aceasta de citit au bufnit în râs. S-au împărțit trupelor noastre o mie de exemplare, ele se întrebuințează ca foițe de țigări, care lipsesc".

Iacă, domnilor, cum începea geniul rău să-i slăbească sentimentul de onoare și datorie și năpădeau vechile lor credințe și sentimente care nu puteau fi stăvilite prin calea pe care țara a apucat.

Un alt manifest – acesta scris în limba germană – trimis tot atunci, 15 noiembrie 1917, cuprindea 11 puncte. În josul acestei coli scrie: „18 minciuni pe o mică coală".

Dați-mi voie să citesc aceste note: „Soldați germani ... "(*a se intercala*) [indicația lui Henri Stahl].

Repet încă o dată: „Noi luptăm spre a libera pe frații noștri care astăzi zac sub apăsarea barbară a ungurilor".

Domnul colonel Alexiu: Cine semnează?

Domnul colonel I. Gârlișteanu: Marele Cartier [General]. Se răspândea prin aeroplane sau emisari de-ai noștri. Ei bine, acestea se numeau de Sturdza „min-

ciuni". Tot ce simte, tot ce lucrează, înfăptuieşte şi la ce tinde [sic] astăzi sforţările neamului nostru întreg, pentru care se fac atâtea sacrificii şi s-au sfârşit atâtea mii de vieţi omeneşti, era o minciună. Se deosebeşte aici chiar de aceia care vreodată ar fi putut, în alte timpuri, să aibă alte păreri, deşi nu s-a găsit vreodată un român care să vorbească bine de unguri. Sentimentul de onoare începe atât de mult să slăbească la dânsul, este orbit într-atâta, încât ia măsuri care revoltă cel mai elementar bun simţ.

Voi mai face altă citaţiune, aceasta scrisă în memoriul lui...[lipsă în text – n.n.].

Domnul Preşedinte: Carnetul lui jurnal? Unde a fost găsit?

Domnul comisar regal: Când caporalul Năstase Marin a fost împuşcat, avea două geamantane – şi asupra morţii acestui nenorocit voi face reflecţiile mele –; în aceste geamantane rămase lângă caporalul împuşcat s-au găsit memoriile şi alte acte puse la dosar.

În carnetul personal deci, la data de 10/23 ianuarie 1917, după mai multe reflecţiuni, Sturdza scrie: „Rămâne însă chestiunea problemei personale de rezolvat, pe care, atâta timp cât suntem oameni cu schelet, carne şi nervi, n-o putem repudia; dacă aşa-numitele autorităţi nu vor de mine, atunci va trebui să caut alţi colaboratori pentru aceeaşi cauză bună, însă apucată de altă parte şi [cu] alte pârghii, mai sănătoase".

La 19 ianuarie pleacă la Mânăstirea Caşin – şi acestea sunt reflecţiuni care trebuie legate cu fapta însăşi şi vă rog a le întipări în amintirea dumneavoastră –, pleacă spre a se întâlni cu Crăiniceanu. Dejunează cu el în pădure într-un adăpost, pe urmă la sonde are o conferinţă cu Crăiniceanu. Pe masa lui Sturdza sunt poeziile lui Goethe[5]. Seara, se întoarce Wachmann de la Bacău, cu diferite ştiri, ştiri care erau exagerate şi false. Spunea că „a[u] sosit la Bacău 3-400 ofiţeri francezi, mulţi din ei sunt îngrijoraţi de soarta războiului, cum şi mulţi ofiţeri ruşi, producţiunea scade, englezii cer plata datoriilor ...". Wachmann reprezintă pe lângă Sturdza – cum am spus-o – omul numai într-un fel slăbit, numai cu rele în el, la el nu era luptă, el era unul şi acelaşi. Şi, cu această personalitate, avea grijă să contribuie în tot momentul, cu ceea ce inteligenţa lui descoperea, ca să influenţeze eul geniului rău la Sturdza şi-i exercita intervenţia ori de câte ori credea că e nevoie de asemenea intervenire.

La 21, deci cu două zile înainte de comiterea faptului de dezerţiune, îi venise lui Sturdza ordinul de mutare de la Divizia 8 la Divizia 10. Comandantul nostru de căpetenie de aici[6], în spiritul lui pătrunzător şi cunoscător al oamenilor, fără să fi citit memoriile pe care acum le cunoaştem, a avut însă fericirea sa de a da bine

[5] Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), scriitor german.

[6] Este vorba de generalul Alexandru Averescu.

mai demult şi a înţeles nevoia ca Sturdza să plece de pe frontul acesta de operaţiuni şi l-a mutat.

Se vedea deci îndepărtat de locul unde de multă vreme clocotea executarea planurilor lui ascunse şi odioase şi, în necazul lui de a pleca înainte de a fi voit să se ducă în altă parte, scrie cu amărăciune aceste rânduri: „Am să rabd şi această lovitură, căci trebuie să aştept poate şi rezultatul ofensivei de primăvară, trâmbiţată cu atâta sistem şi putere. Pe urmă va veni suprema hotărâre, căci viaţa şi puterea mea nu este [sic] la discreţiunea unei personalităţi mişeleşti, ci a ţării mele".

Noi eram „mişeii"!

Ar fi poate încă multe de relevat, dar cred că cele citate ajung pentru că el, prin fapta însăşi pe care a comis-o, dovedeşte într-atât preponderenţa credinţelor şi sentimentelor lui străine de cele ale ţării, încât îmi va fi uşor să pot să lămuresc la timp şi în serii faptele de care s-a făcut vinovat.

Mă iertaţi că trebuie să reviu, dar trebuie să spun că tot în ziua de 19 s-a dat ordin de Crăiniceanu maiorului Cornea[7] ca să facă o recunoaştere într-o zonă străină de sectorul lui şi într-o direcţiune care nu era din cele indicate în vederea ofensivei apropiate; era recunoaşterea ordonată maiorului Cornea înspre dealul Drăgan, de la cota 779. La timp, voi apăsa care a fost interesul acestor recunoaşteri împrejurul locurilor, devenite atât de familiare şi pentru dumneavoastră, ale cotei 779.

La 23 ianuarie, sub forma de a-şi lua ziua bună, vine la cartierul lui Crăiniceanu, la sonde, unde ajunge la ora 11. Are cu dânsul, înainte de masă, o oră şi jumătate şi încă o oră şi jumătate, după masă, convorbiri secrete. La dejun ia parte şi locotenentul Stoian[8], aghiotantul lui Crăiniceanu, dar numaidecât după dejun îl trimite în camera de alături ca să ceară la telefon relaţii asupra situaţiei de pe front. Crăiniceanu îl urmează numaidecât, înconjurându-l de data aceasta numai cu un concert de atenţiuni care, după cum a mărturisit locotenentul, nu intra în obiceiurile şefului său şi, cu o bătaie amicală pe umăr, îl angajează să rămâie în odaia de alături, având de vorbit confidenţial cu Sturdza.

Ce însemnătate a avut aceasta pentru faptele care se impută lui Crăiniceanu le voi dezvolta atunci când, în ordinea cuvântării, voi veni la dânsele. Se va vedea importanţa fatală pe care a avut-o asupra hotărârilor luate cu privire la executarea

[7] Maiorul Nicolae Cornea s-a născut la 24 februarie 1876; a urmat şcoala de ofiţeri (1895-1897), obţinând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1897; avansări în grad ulterioare: locotenent – 10 mai 1903; căpitan – 3 octombrie 1905; maior – 1 aprilie 1916 în Regimentul nr. 55 infanterie.

[8] Locotenentul Grigore Stoian s-a născut la 24 noiembrie 1884; a urmat şcoala de ofiţeri (1907-1909), obţinând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1909 şi de locotenent la 3 octombrie 1912; în 1916 era încadrat în Regimentul I Mehedinţi nr. 17 de infanterie „Ştirbei Vodă".

mai întâi a dezerțiunei lui Sturdza și Wachmann și, în urmă, a faptului actului de înaltă trădare și ambosaj comis de aceștia și în urmă de Crăiniceanu. Faptul concret rămâne că, îndată după această întrunire, se desăvârșește fără întârziere fapta dezerțiunei lui Sturdza și Wachmann.

Pleacă de la sonde la ora 3, ajung pe la 6 la postul de comandă al [locotenent-] colonelului [Grigore] Vasilescu[9], comandantul Regimentului 2 grăniceri, la doi km nord de Iveşti, stau câtva timp împreună cu Vasilescu în bordei, caporalul Năstase rămânând afară, și la ora 7 pleacă, Sturdza, Wachmann și caporalul Năstase Marin, și ajung la ora 8 la intersecțiunea drumului dealului Golostan [corect, Voloșcani] cu drumul ce duce la Iveşti și aici întâlnesc pe căpitanul Bălăuță[10]. Merg împreună până ajung aproape 300 m de linia santinelelor. Locotenent-colonel Vasilescu și căpitanul Bârsan[11] declară că i-au atras atențiunea că mai înainte în acea direcțiune, spre linia santinelelor, e periculos. Sturdza a insistat însă să meargă, spunându-le: „Vreau să fac și eu o recunoaștere a terenului din față, acolo unde e Polihroniade[12], căci poate să-mi vie și mie rândul să comand pe aici".

Ofițerul a repetat din nou sfatul, adăugind că pentru acea recunoaștere ar fi mai ușor să meargă pe partea estică a dealului, de unde această recunoaștere se poate face tot atât de complet, dar fără pericol. Sturdza răspunde din nou: „Așa vreau să fac" și îi angajează să se întoarcă la posturile lor, spunându-le că nu se va întoarce pe aici, ci prin altă parte și s-a îndreptat spre sectorul căpitanului Polihroniade. De aici înainte nu se mai știe nimic, decât că la 8.20, puține momente în urmă, s-au auzit focuri de pușcă pe frontul român și pe frontul rus. Una din santinele mărturisește că a auzit și vaiete: erau acelea ale caporalului Năstase Marin.

În declarațiunea sa, sublocotenentul Catană[13], comandantul unui escadron pe jos, numit „Tudor Vladimirescu", spune că un soldat pe care-l avea în tranșee i-a zis: „Domnule sublocotenent, văd patru-cinci urme pe versantul din față, la inamic, sunt inamici? Să trag?" „Dacă vezi bine, atunci trage", i-a zis ofițerul și a tras soldatul și, adaugă sublocotenentul, am tras și eu.

[9] Se referă la locotenent-colonelul Grigore Vasilescu, menționat și de Al. Sturdza în *Jurnalul* său.

[10] Căpitanul Panait Bălăuță din Regimentul VII „Racova" nr. 25 infanterie; născut la 24 februarie 1876, a urmat școala de ofițeri (1894-1896), obținând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1896; avansări ulterioare: locotenent – 7 aprilie 1900; căpitan – 10 mai 1908.

[11] Căpitanul Bârsan (Bursan ?) s-a născut la 18 octombrie 1889 și a devenit sublocotenent la 1 iulie 1910, iar locotenent la 1 octombrie 1913)

[12] Căpitanul Gheorghe Polihroniade născut la 1 aprilie 1880, a devenit sublocotenent la 1 iulie 1902; avansări ulterioare: locotenent – 10 mai 1906, iar căpitan – 1 aprilie 1911.

[13] Sublocotenentul Octav V. Catană (născut la 1 octombrie 1896), devenit ofițer la 1 octombrie 1916, după un an de pregătire militară (1915-1916).

S-a încercat a se trimite o recunoaştere înspre direcţiunea unde se văzuse acele umbre şi se constată în scurt că caporalul Năstase era căzut, dar nu se putea nimeni apropia de dânsul de teama focurilor. S-a încercat a doua zi, deci la 24 ianuarie, să se ridice cadavrul caporalului, dar tot nu s-a putut în timpul zilei şi nu s-a reuşit decât în noaptea de 24 spre 25, când se constată că de la locul unde căzuse caporalul Năstase, alături de cele două geamantane ale lui Sturdza, se vedeau încă urmele a doi-trei oameni înspre linia santinelelor. Erau urmele lui Sturdza şi Wachmann care, din acel moment, părăseau pământul sfânt al ţării şi treceau tot pe pământul care va fi al nostru, dar al lor niciodată: comiteau actul de dezerţiune la inamic. Articolul 232 îi clasifică şi pedepseşte după cum urmează: „Se pedepseşte cu moarte şi degradare militară orice militar culpabil de dezertare la inamic".

Dacă se oprea aici, faptul, cât de odios şi de ruşinos, totuşi avea proporţiuni mai puţin jignitoare şi supărătoare pentru prestigiul oştirii noastre, dar Sturdza, ajuns în rândurile germane, cu concursul comandanţilor vrăjmaşi, pune la cale al doilea fapt de care s-a făcut vinovat, faptul de înaltă trădare şi ambosaj: să adune, din taberele de unde erau întrebuinţaţi, prizonierii români la Pârâul Ţiganului, pe la Soveja, un număr de vreo 2-300. Declaraţiunile asupra acestei cifre variază, dar cifra exactă nu importă, faptul este că indicaţiunile ce se dau de Sturdza şi Wachmann erau ca acei aduşi de prin tabere să fie adunaţi şi în special acei care făcuseră parte din corpurile comandate de Sturdza, în Brigada 7-a mixtă – Regimentele 80, 25 infanterie, 10 călăraşi. Toţi aceşti 2-300 prizonieri români se găsesc adunaţi la Soveja pentru ca Sturdza să le iasă înainte şi să le vorbească. Ce le-a vorbit v-au spus martorii care au apărut în faţa dumneavoastră; cuvintele lui nu erau decât parafrazarea şi dezvoltarea manifestului său, chemarea la rebeliune a prizonierilor români pe care mai în urmă, schimbându-i în emisari, i-a trimis pe frontul român.

Aţi văzut din declaraţiunile caporalului Grosu şi din declaraţiunile soldatului Catargiu că, după ce Sturdza le-a vorbit, Niculescu [Aurel], sergentul de ocazie când era la inamic, le-a ieşit înainte şi le-a ţinut un discurs, discurs care a fost preparat de Wachmann. Ce legătură era între Wachmann şi Niculescu vă voi spune când va fi vorba de Niculescu. Faptul este că Niculescu iese din rânduri şi spune: „Domnule colonel, dacă dumneavoastră vă angajaţi să ne duceţi cu atâta bine pentru ţara noastră, mă duc dincolo să aduc cât mai mulţi soldaţi de-ai noştri, cu arme cu tot".

De ce a făcut aceasta, de ce a pus această scenă la cale Wachmann? Este şi aici o explicaţiune. Sunt unii prizonieri care mărturisesc că în timpul cât Sturdza

vorbea, era abătut, alții spun că avea lacrimi în ochi, unul numește aceste lacrimi chiar plâns. Ce se petrecea atunci în sufletul lui? Ce sentiment clocotea în inima lui, ce gânduri îi munceau mintea? Se îngrozea singur de fapta ce o comitea? Citea în privirile ofițerilor germani care-l înconjurau, citea disprețul ce ei înșiși îl azvârleau, reamintind cuvântul lui Napoleon: „Îmi place trădarea când e spre folosul meu, dar urăsc pe trădător". Faptul este că o moliciune se petrecea la el și atunci regizorul [Wachmann], pregătit, face un semn lui Niculescu, acesta iese din rânduri, își ține cuvântarea pe care o sfârșește cu „Trăiască domnul colonel Sturdza!" Atunci, iar, geniul rău l-a dominat pe Sturdza imediat, întinde mâna lui Niculescu și i-o strânge. Strigătul de „Trăiască Sturdza" a găsit un ecou slab, cum spun prizonierii noștri. Deși strânși, încătușați, n-au voit să se mânjească cu cuvântul dulce de „Hura!", care însuflețește pe voinicii noștri când se îndreaptă spre vrăjmașul care acum îi încătușa și îi ținea legați.

Pleacă regizorul și dintre prizonieri adună vreo 40 inși care i se păreau mai buni, mai apți să execute planul. Lui Niculescu îi spune: „Tu rămâi, fiindcă ești mai răsărit dintre ei toți, ție o să-ți dau o însărcinare specială, de care voi vorbi". Apoi adaugă: „Să faceți ce v-a spus domnul colonel, că va fi bine de noi, să veniți cu arme, bagaje, cu tunuri, cu bucătării, cu totul. Vă însemnez numele și va fi bine de voi". Apoi îi fotografiază. Probabil că le adaugă pe lângă făgăduielile ce li făcea de bine și oarecari amenințări pentru acei care nu s-or ține de cuvânt și să-i poată eventual trimite la știreang.

Chiar în seara de 27, cei 36 sau 40 de prizonieri aleși sunt îndreptați de la Soveja înspre Câmpuri, la Pârâul Țiganului, ajung seara în sănii aici, le dau mâncare bună. Nu văzuseră slănină de când plecaseră de-acasă de Crăciun – spun prizonierii. Îi duce cu săniile la Câmpuri, acolo se odihnesc noaptea și a doua zi, la 28, trebuia să înceapă răspândirea lor spre diferitele sectoare ale frontului român. Unii ar fi plecat chiar mai din vreme, fapt este că în noaptea de 28 spre 29 au dormit cu toții chiar pe frontul adversarului. A doua zi, dis-de-dimineață, îi pornește în echipe de câte doi-trei și îi îndreaptă înspre frontul român cu reamintirea vorbirii și angajamentelor ce li se luase atunci când Sturdza și Wachmann le-a[u] vorbit, adică: „Duceți-vă la frontul român, dați aceste scrisori ale mele și aduceți la mine pe frații mei de acolo, să-i unesc cu cei de aici și să ne întoarcem contra neamului nostru, contra prețioșilor, scumpilor și credincioșilor noștri aliați pentru ca – ați auzit aberațiunile manifestului – să liberăm țara".

Eu mă îngrozesc, domnilor, cum acești oameni au putut să-și piardă mințile până într-atât încât să socotească acest lucru ca salvarea țării, când ea n-ar fi adus decât foc, sabie, rușine, ruină asupra neamului întreg.

Şi totuşi această faptă au făcut-o!

Domnule Preşedinte, descris aşa în toată simplicitatea, dar şi în toată grozăvia lui, [faptul] vorbeşte de la sine.

Pentru ca să sfârşesc cu ei, cu tot dezgustul şi groaza ce-mi inspiră, vă rog să-mi daţi voie să citesc manifestul.

(A se intercala manifestul.) [indicaţia lui Henri Stahl]

O să vă mire dacă, sfârşind, o să-mi arog un rând din manifestul acesta, unde zice: „aţi jurat credinţă unor netrebnici care vă conduc la pieire". Mă număr şi eu printre netrebnicii care luptă pentru această ţară, mă mândresc a fi „netrebnic", când Sturdza este „trebnic".

Domnule Preşedinte, acest manifest concretizează în toate punctele lui, ca un exemplu tipic de ceea ce legiuitorul a înţeles când a făcut art. 68 din Codul penal comun şi art. ... [lipsă în text] din Codul de justiţie militară, când defineşte chemarea la rebeliune: „Asemenea vor fi pedepsiţi cu munca silnică pe viaţă acei care în timp de resbel în contra ţării vor fi aţâţat la revoltă trupele de apărare ale ţării". Se poate exemplu mai tipic? O chemare mai groaznică de aţâţare la revoltă decât acest manifest? Cred că explicaţiuni nu mai sunt necesare, faptele vorbind îndeajuns. Iar Codul de justiţie militară, art. 201, cu privire la acelaşi fapt, spune: „Se consideră ca ambosor şi se pedepseşte cu moartea orice individ dovedit că a provocat pe militari a trece la inamic sau în partea rebelilor armaţi, că le-a înlesnit cu bună cunoştinţă mijloacele sau că a făcut înrolări pentru o putere care este în război cu România. Dacă culpabilul este militar, se mai pedepseşte şi cu degradaţiunea militară".

Art. 68, alin. 6 prevede munca silnică pe viaţă, dar trebuie să luaţi în seamă şi modificările Codului de justiţie militară care, prin titlul 2 adiţional, art. 35, § 4, spune: „Când eşti acuzat de mai multe fapte se aplică pedeapsa pentru faptul cel mai grav", iar art. 52, titlul adiţional, spune că: „Pedepsele care, în Codul penal, sunt calificate de crimă şi pedepsite cu muncă silnică pe viaţă, în timp de război se pedepsesc cu moartea".

Cer, onorat Consiliu, aplicarea acestei pedepse pentru fostul colonel Sturdza şi pentru Wachmann pentru faptul de dezertare la inamic, aplicarea art. 232 din Codul de justiţie militară, care prevede pedeapsa cu moarte, pentru faptul de a ambosa, tot pedeapsa cu moartea, iar pentru înaltă trădare, prevăzută în art. 68, alin. 1, § 6 din Codul penal comun, toate combinate cu art. 35 şi § 4 şi art. 52, titlu adiţional şi art. 169, 172, 253 din Codul de justiţie militară. Deosebit, cer, conform art. 133 Codul de justiţie militară, să se despăgubească statul din averea colonelului Sturdza de suma de 10 000 lei, daţi de domnişoara [Elena] Negroponte co-

lonelului Sturdza spre a fi distribuiți soldaților, sumă pentru care există plângere la dosar din partea comandantului Diviziei a 8-a că n-a împărțit nicio sumă, fapt care se dovedește prin notele din carnetul memoriu, că n-a dat decât suma de 100 lei; iar conform art. 133, alin. 2, Codul de justiție militară, confiscarea în folosul statului a obiectelor și banilor corpului delictului luați de la acuzat: colonelul avea 1 599 lei, Crăiniceanu 5 000, soldatul Sasu 342; conform art. 172 Codul de justiție militară, combinat cu art. 476, inclusiv 478, Cod procedură penală, sechestrarea și administrarea, ca avere de absenți, a tuturor bunurilor mișcătoare și nemișcătoare a[le] colonelului Sturdza și locotenentului Wachmann.

Cu aceasta, Onorat Consiliu, am sfârșit cu lămurirea faptelor ce se impută colonelului Sturdza și locotenentului Wachmann.

Trec la cele comise de soldatul Niculescu [Aurel] și de soldatul Sasu Ion.

În ce privește pe Niculescu, vă rog să ne întoarcem puțin la momentul când prizonierii strânși din diferite tabere erau adunați la Soveja.

Am spus cum Niculescu a ieșit din rânduri și a ținut acea cuvântarea [a] lui Sturdza. Indiferent că a pornit din propria lui inițiativă sau a fost pregătit de Wachmann, faptul este că el s-a indicat ca unul care putea fi ales pentru înscenare și mai cu deosebire în a ajuta la pertractarea faptelor de înaltă trădare și ambosaj pe care Sturdza și Wachmann le puneau în execuțiune, și anume: Niculescu e tras de o parte și are convorbiri cu Wachmann, după cum v-au spus martorii și el însuși se cunoșteau mai de mult. Niculescu fusese în Regimentul 10 călărași, în același escadron și pluton pe care-l comanda Wachmann [care] a văzut în el numaidecât un vrednic elev al lui și și-a zis: să iau pe Niculescu pentru că am nevoie de un om mai isteț care să formeze pentru noi releul în vederea întâlnirii pe care o avem proiectată cu colonelul Crăiniceanu pe dealul Drăgan.

În ziua de 28, pleacă dimineața, împreună cu Sturdza și Wachmann, la Soveja și ajung la tranșeele inamice însoțiți de un număr mai mare sau mai mic – afirmațiile au variat – de ofițeri germani. Niculescu și Wachmann pleacă împreună – vă rog să rețineți că Sturdza rămâne ceva mai înapoi. Când se apropie de linia din fața santinelelor, Wachmann spune lui Niculescu: „Du-te înainte, uite drumul pe care ai să mergi – socotesc că nu comit niciun păcat dacă repet aproape cuvânt cu cuvânt ce a putut să spună Wachmann – acolo vei găsi pe Crăiniceanu, spune-i că sunt aici și să vie la mine". A spus-o și Niculescu. Niculescu se apropie de santinele cam la locul hotărât pentru întâlnire, înaintea santinelelor noastre, și spune: „Nu e, domnule locotenent". De ce nu e?

Crăiniceanu, în afirmațiunile și declarațiunile pe care le-a făcut, spune: întâlnirea noastră era proiectată să aibă loc cam pe la prânz. Niculescu venea după

„CHEMAREA" COLONELULUI ALEXANDRU D. STURDZA

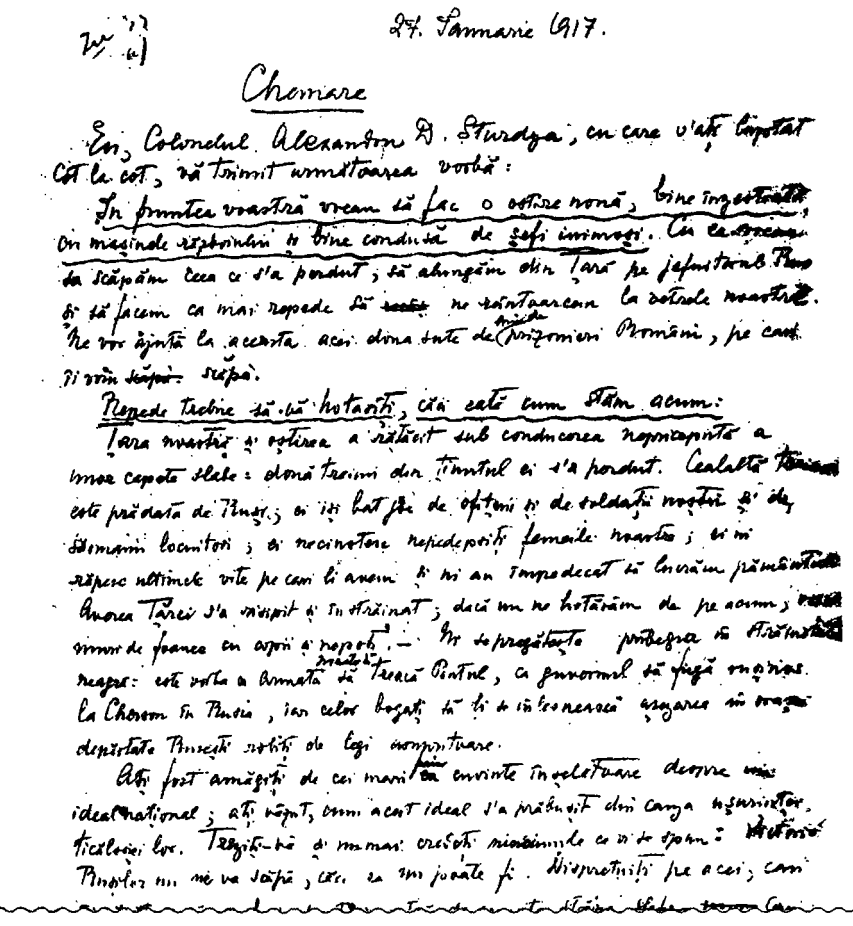

27 Ianuarie 1917

Chemare

Eu, colonelul Alexandru D. Sturdza, cu care v-aţi luptat cot la cot, vă trimit următoarea vorbă:

În fruntea voastră vreau să fac o oştire nouă, bine înzestrată cu maşinile războiului şi bine condusă de şefi inimoşi. *Cu ea vreau să scăpăm ceea ce s-a pierdut, să alungăm din ţară pe jefuitorul rus şi să facem ca mai repede să ne reîntoarcem la vetrele noastre. Ne vor ajuta la aceasta cei două sute de prizonieri români, pe care îi vom scăpa.*

Repede trebuie să vă hotărâţi, căci iată cum stăm acum:

Ţara noastră şi oştirea a rătăcit sub conducerea nepriceputǎ a unor capete slabe, două treimi din teritoriul ei s-a pierdut. Cealaltă treime este prădată de ruşi; ei îşi bat joc de ofiţerii şi soldaţii şi de sărmanii locuitori; ei necinstesc nepedepsiţi femeile noastre; ei ne răpesc ultimele vite pe care le avem şi ne-au împiedicat să lucrăm pământul. Averea ţării s-a risipit şi înstreinat; dacă nu ne hotărâm de pe acum, vom muri de foame cu copii şi nepoţi. Ni se pregăteşte pribegia în străinătatea neagră; este vorba ca armata noastră să treacă Prutul, ca guvernul să fugă ruşinos la Cherson, în Rusia, iar celor bogaţi să li se înlesnească aşezarea în oraşe depărtate ruseşti, robiţi de legi asupritoare.

Aţi fost amăgiţi de cei mari prin cuvinte înşelătoare despre un ideal naţional; aţi văzut cum acest ideal s-a prăbuşit din cauza uşurinţei şi ticăloşiei lor. Treziţi-vă şi nu mai credeţi minciunile ce vi se spun. Victoria ruşilor nu vă va scăpa, căci ea nu va putea fi. Disprețuiţi pe acei ce se încăpăţânează a lega soarta noastră de armate străine, care nicăieri nu reuşesc să fie învingătoare. Mai bine să mergem cu cei puţini, dar vregnici, cinstiţi şi tari.

Lepădaţi-vă de acei ce v-au înşelat amarnic. Aţi jurat credinţă Ţării, iar nu unor netrebnici care vă conduc la pierire.

Dacă aveţi încredere în braţul nostru, în mintea şi sfatul meu, veniţi îndată la mine. Vă aştept în munţii Vrancei. Veţi căpăta semne de la mine. Voi elibera pe prizonierii noştri. Totul este pregătit. Cu ei vom forma o oaste nouă şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, vitejească, cu care vom recuceri ce s-a pierdut, vom reîntregi ce s-a stricat şi vom da afară pe netrebnicii care ne-au adus în starea de azi.

Treceţi fără întârziere cu arme cu tot spre mine, să scăpăm România. Dumnezeu va binecuvânta fapta voastră.

Colonel Al. D. Sturdza

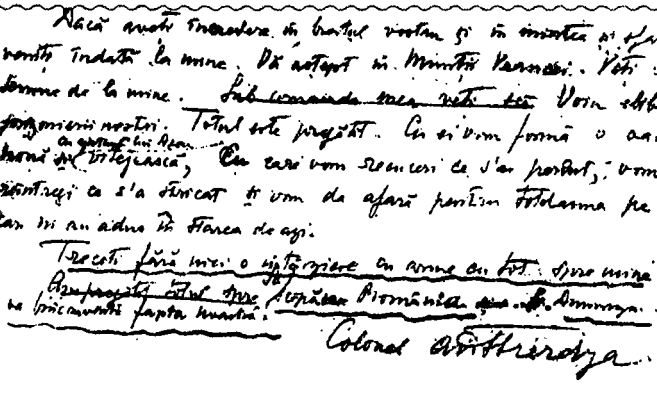

ora 11 şi se izbeşte de santinelele noastre, cum a[u] arătat Anghelina şi Vremerea, venea ceva prea târziu de ora la care Crăiniceanu se dusese să facă o primă recunoaştere ca să nu greşească când o veni la întâlnirea cu Sturdza, dar prea devreme faţă cu ora la care Crăiniceanu venea realmente ca să aibă loc această întâlnire.

Niculescu deci spune lui Wachmann: „Nu e Crăiniceanu. Mergi mai înainte şi caută de-l adu la mine. Intră în liniile noastre şi strigă: Nu trageţi". Evident, instrucţiunile sunt foarte clare în această privinţă; chiar un vrăjmaş când se apropie singur de rândurile noastre, asupra lui nu se trage decât dacă este agresiv, cu atât mai mult nu se putea trage când spunea: „nu trageţi, sunt român".

Niculescu, deci, se apropie şi, din primul moment, el începe să-şi dezvăluie firea şi hotărârea lui de a fi părtaş pe de-a întregul la actul de înaltă trădare şi ambosaj pe care-l comitea Sturdza. Începe să laude cu exagerăţiuni viaţa pe care prizonierii noştri o duc la vrăjmaşi, mâncarea în abundenţă pe care o primesc, arată cafeaua, untul ce-l avea în traistă, ţigările; începe să împartă din ele chiar primelor santinele pe care le întâlneşte; caporalului Vremerea îi vorbeşte în acelaşi sens. Când ajunge în faţa sergentului Vrânceanu, ajutorul comandantului de pluton, care ia iniţiativa să conducă interogatoriul şi când e întrebat: „de unde vine", răspunde: „de la vrăjmaş" şi laudă iar hrana pe care o primea.

Aţi auzit, onorat Consiliu, cum sergentul Vrânceanu, cu toată naivitatea lui cinstită, a spus: „Am crezut că e nebun! Ştiam cu toţii ce suferă prizonierii noştri acolo" şi i s-a făcut milă de acest prizonier şi, cum tocmai se aducea mâncare oamenilor, i-a spus: „Stai să mănânci şi tu". Niculescu se aşează, ia lingura şi când o duce la gură zvârlă jos mâncarea cu un gest, pe care l-au spus alţii, destul de trivial şi pe care nu-l mai repet şi a spus: „Cum să mănânc eu acesta, dar mă îmbolnăvesc! Acolo să vedeţi hrană bună, iaca ne dă câte o stacană de cafea, ne dă slănină, ţigări, ceai, unt!" Atunci sergentul mi-a zis: „Nebunia devine îngrijorătoare, acest creştin vrea ceva" şi sergentul face cu ochii lui Arsenie şi Vremerea, pentru ca ei să tacă din gură şi să-l poată face să vorbească cât mai mult. Dar îi zice: „La urma urmei, ce gând ai tu?"

– „Eu caut pe colonelul Crăiniceanu, căruia am să-i dau o scrisoare, şi pe urmă mă întorc înapoi.

– Cum te întorci înapoi?

– Da, fiindcă, colonelul Crăiniceanu este învoit cu Sturdza ca mâine tot frontul român să treacă dincolo la germani.

– Cum să treacă? N-o să tragă în noi?

– Nu, căci învoiala este să nu tragă.

– Atunci trecem şi noi, numai să lăsăm armele.

– Nu e nevoie, mergeți cu armele, așa este învoiala făcută, n-o să tragă în voi".

Atunci Vrânceanu a văzut numaidecât că are a face cu o minte zdravănă și nu cu un nebun și fiindcă Niculescu insista – vreau să văd pe colonelul Crăiniceanu – i-a zis: „Hai să te duc la colonelul Crăiniceanu". Dar în loc să-l ducă acolo, l-a dus la [locotenent-]colonelul Pirici[14], un ofițer cu sentimente cu adevărat românești, care a înțeles numaidecât misiunea mizerabilă pe care o avea Niculescu. Îl arestează, îi ia interogatoriul, Niculescu mărturisește o parte din fapte, neagă pe altele, dar din toate reieșea ceea ce am spus de la început. Era adevărat că tindea în mod vădit să convingă pe camarazii cu care venea în contact că a doua zi, când aveau să vină ceilalți emisari cu manifestele, să treacă dincolo unde-i aștepta Wachmann și Crăiniceanu.

Prin această faptă, soldatul Niculescu se face vinovat absolut de aceeași vină ca și colonelul Sturdza și anume de vina de ambosaj și înaltă trădare.

Pentru că alături de Niculescu se găsește și Sasu, dați-mi voie să vorbesc și despre fapta lui.

Sasu e român transilvănean, născut în împrejurimile Brașovului. Poate că era indicat tocmai prin originea lui să se găsească și mai puțin în situațiunea nenorocită în care lipsa lui de dragoste adevărată de țara care l-a îmbrățișat l-a îndemnat. Sasu, în 1914, atunci când trebuia să se înroleze, la începutul războiului, în armata austro-ungară, a dezertat la noi și în țară, angajându-se la diferiți proprietari, și-a câștigat existența trăind bine. Când, în octombrie, țara a luat hotărârea ca pe acești oameni să nu-i mai lase să plutească în două câmpuri, când a făcut apel la sentimentele lor românești ca să se înroleze, l-a chemat și pe el. Chemat la 15 octombrie, la 15 noiembrie a fost dus la Regimentul 80 infanterie. N-a slujit nicio lună de zile și la 23 decembrie e făcut prizonier.

A fost adus și el la Soveja împreună cu ceilalți și ales printre acei, care a doua zi, trebuia să facă pe emisarii care să ducă chemarea la frontul român. E îndreptat împreună cu Tinca Marin și alt soldat din Regimentul 9 vânători.

Ați ascultat, Onorat Consiliu, depunerile în această privință ale caporalului Anghelina și ale santinelei Amariei Toader. Ați văzut cum dintre ei doi, Tinca a avut de la început o atitudine admirabilă: tăcea din gură, manifestele și le ținea as-

[14] Locotenent-colonelul Teodor Pirici, comandantul Regimentului 15 infanterie (1916-1918); s-a născut la 1 ianuarie 1870; a urmat școala de ofițeri (1894-1896), obținând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1896; avansări ulterioare: locotenent – 10 mai 1899; căpitan – 10 mai 1906; maior – 1 aprilie 1913; locotenent-colonel – 1 iulie 1916; colonel – 1 aprilie 1917; general de brigadă – 30 martie 1919; după război a fost comandant al Brigăzii 2 vânători de munte și al Diviziei 34 infanterie, precum și al Corpurilor 7 și 4 armată..

cunse sub manta şi cerea continuu să fie dus la domnul căpitan. Din contră, Sasu de la început a intrat în vorbă cu Amariei Tudor şi i-a spus de unde vine, a intrat în vorbă cu ei, le-a spus ce s-a făcut la Soveja, a scos manifestele pe care le avea în foaia de cort, fie în mână, indiferent dacă chiar e exact că s-ar fi văzut ieşind din foaia de cort manifestele, faptul e că a împărţit din manifeste la soldaţi, îndemnându-i să le citească, căci aşa spune Amariei Tudor, Tinca Marin şi a spus-o şi el la început, deşi acum zice că nu-şi mai aduce aminte. Dar în timpul pe când împărţea manifestele, soseşte caporalul Angheluş, care ia numaidecât manifestele, arestează pe Sasu şi-l duce la comandantul de pluton, sublocotenentul Dumitrescu.

Ne aflăm deci în faţa unui act de executare în formă şi în fond a faptului de ambosaj şi înaltă trădare şi se face deci pasibil tot de penalităţile citate mai sus, prevăzute la art. 68, alin. 6 din Codul penal comun şi de art. 201 din Codul de justiţie militară, care prevede pedeapsă cu moartea, iar art. 68, muncă silnică pe viaţă, schimbată prin modificările art. adiţional tot în pedeapsă cu moartea.

Cu aceasta, domnule Preşedinte, s-a sfârşit descrierea faptelor care s-au imputat lui Sturdza, lui Wachmann şi în urmă soldaţilor Niculescu Aurel şi Sasu Ion.

Domnul Preşedinte: Se suspendă şedinţa pentru 15 minute.

La redeschidere, ora 4.30 p.m.

Domnul Preşedinte: Domnul comisar regal are cuvântul.

Domnul colonel I. Gârlişteanu, comisar regal: Domnule Preşedinte, trec acum la ultima parte a rechizitoriului meu care priveşte pe acuzatul Crăiniceanu.

Vă rog a-mi îngădui ca şi pentru dânsul să relevez oarecari părţi din activitatea sa ca om public şi militar, pe care le socotesc folositoare pentru a învedera indicaţiunea sa pentru faptul pe care l-a făcut. Voi începe prin a releva părţi care indică pe Crăiniceanu ca un om cu credinţe şi sentimente care, pentru timpul prin care trecem, sunt străine de acele ale neamului nostru şi la urmă voi concretiza punctele esenţiale care dovedesc sforţările sale pentru a pregăti crima de înaltă trădare şi ambosaj cu care s-a alăturat de Sturdza şi Wachmann, pentru ca în urmă să descriu faptele de începere de execuţiune a crimei însăşi.

Din interogatoriul care s-a luat acuzatului Crăiniceanu, rezultă că atunci când era ataşat militar la Atena [1914-1916], prin atitudinea sa, vârâse atât de multă neîncredere în ataşaţii militari şi în reprezentanţii diplomatici ai puterilor Înţelegerii, încât relaţiuni personale între dânsul şi aceştia nu mai existau, nu se mai salutau. Prietenia sa prea mare numai cu reprezentanţii diplomatici şi ataşaţii militari ai Puterilor Centrale, bunăvoinţa cu care se punea la dispoziţiunea lor le-au dat de bănuit într-atât încât s-a cerut şi obţinut de la guvernul nostru reche-

marea sa de acolo. Este evident că în calitatea sa de ataşat militar al ţării noastre, neutre până atunci, trebuia să aibă o atitudine atât de corectă, încât relaţiunile sale personale să rămâie urbane faţă de ceilalţi ataşaţi militari şi diplomaţi străini. Prin purtarea şi acţiunile sale însă de atunci, dovedea că credinţele şi sentimentele sale îl trimeteau spre o strânsă legătură cu puterile cu care astăzi suntem acum în război. Rechemat [în ţară] la o dată foarte apropiată de data care corespundea cu cea a mobilizării noastre, pleacă şi face un voiaj îndelung. N-am nevoie să descriu decât acea parte care priveşte ultima sa etapă, căci cu privire la dânsa se găseşte [sic] în memoriile ce şi le scria detalii care evidenţiază strânsele legături pe care Crăiniceanu le avea, admiraţiunea pe care o nutrea chiar în momentul când noi începusem lupta sfântă pentru dezrobirea neamului nostru, pentru acele puteri în contra cărora purtam războiul. Memoriile erau scrise chiar în limba germană şi au fost traduse, sub prestare de jurământ, de translatorul Mor... [lipsă în text]. La 11 octombrie 1916, când atâtea lupte crâncene avuseseră loc între armata noastră şi armatele vrăjmaşe, dânsul era tot puternic dominat de admiraţiune şi simpatie pentru armata germană.

Iată într-adevăr ce citim în memoriile sale: „Era 4 dimineaţa. Am fost deşteptat...[lipsă în text]".

Vedeţi până unde îl împingea[u] admiraţiunea şi dragostea lui pentru nemţi? Era gata să-şi dea viaţa numai să vadă acel submarin iubit apărând şi zicea: „să mor şi eu, dar să mai piară încă unul din vasele care duceau ţării noastre ceea ce ne trebuia ca să luptăm cu vrăjmaşul nostru de moarte".

Tot din memoriile lui reiese că în conversaţiile sale cu căpitanul englez de dreptul pe care-l aveau germanii ca să torpileze, să ducă acest război submarin *à outrance* [cu înverşunare] : „Îi dezvălui pe faţă părerile mele politice şi speranţa şi încrederea că Germania va ieşi mai mare şi mai puternică, în accepţiunea cea bună, din acest război". Şi era mulţumit că englezul se lăsa a fi convins. Când, după ce scapă, spre regretul său, de acele submarine germane şi pune pentru prima oară piciorul pe pământul rusesc, ţara poporului de care suntem legaţi printr-o frăţie atât de puternică, iată prima reflecţie pe care o face: „Acum suntem la ţărmul antipatic şi aşteptăm". La data de 5 noiembrie, scrie : „Primii aşa-numitul botez de sânge ...[lipsă în text]".

„Inamicul-amic începu să mă salute cu focuri de tun ..." Era deci inamic pentru noi şi amic pentru el!

V-am citit, domnule Preşedinte, declaraţiunea sublocotenentului Stravolca[15]. Fiindcă ajung la ea, am să relevez tocmai ceea ce s-a petrecut ieri: întrebarea fă-

[15] Sublocotenentul Valeriu Stravolca s-a născut la 23 noiembrie 1893; a urmat şcoala de ofiţeri (1913-1915) şi a devenit sublocotenent la 15 iunie 1915 încadrat în Regimentul VII „Racova" nr. 25 de infanterie, în cadrul căruia a luptat în campania din 1916.

cută de apărare. Şi aici cer iertare dacă, prin intervenţiunea mea, am reuşit, dar n-am urmărit să-l supăr şi să-l fac să creadă că voiam să-i ridic dreptul sfânt de a se lămuri atât cât voieşte pentru îndeplinirea grelei sale sarcini. O ştiu cât e de grea şi simt de acum sentimentul de admiraţiune pe care am să-l încerc atunci când voi constata talentul şi sforţările pe care şi le va da în apărarea clientului său. Dar, dacă am intervenit, era tocmai că voiam să-mi apropii şi eu întrebarea, căci din rezultatul pe care l-aţi constatat, am ajuns fatalmente la convingerea să-mi zic că prin intervenţiunea sa putea să facă pe clientul său să zică: fereşte-mă de apărător, că de adversar mă feresc şi singur.

Domnilor, ceea ce Stravolca a spus s-a recunoscut de Crăiniceanu. Ce a vorbit Stravolca? Că privitor la un ordin nr. 1 063, care vorbea de reducerea efectivului, când l-a văzut, Crăiniceanu a spus: „Ştiţi că pentru acest ordin, dacă cădea în mâna germanilor, luai un milion cu el, se intimidau statele neutre şi se ridica moralul poporului german?" Aceste cuvinte le-a zis, recunoaşte şi dânsul. Ah, interpretarea pe care vrea să o dea dumnealui? Da! Însă cea pe care o dăm noi e tocmai în ordinea vorbirii pe care vreau să o fac şi e iar un punct pe care-l putem alătura şi lega de dragostea care o exprima de iubitul submarin, chiar cu pericolul vieţii lui. Şi dacă dânsul interpreta că făcea o încercare asupra lui Stravolca, eu nu las niciun păcat în conştiinţa mea când interpretez cum vă spun. Îl relevez tocmai pentru ca cu el să indic încă un punct care înfăţişează eul intim al lui Crăiniceanu.

Şi ce a mai spus lui Stravolca? Aţi depus jurământul? N-a negat Crăiniceanu că a întrebat acesta. Şi – ne declară Stravolca – a insistat cu întrebările, mi-a spus că nici el n-a depus. Cui? Noului rege. De ce? Pentru că s-ar găsi în categoria aceasta, într-o judecată simplă... *(citeşte fila 88)* [indicaţia lui Henri Stahl].

A recunoscut toate acestea Crăiniceanu. Cum le interpretează dumnealui acum nu ştiu, dar eu le interpretez tocmai ca să adaug la punctele pe care le-am schiţat pentru ca să fac portretul intim al lui Crăiniceanu. Nu ştiu dacă o merge până acolo cu interpretarea apărarea, ca să susţină că nu e răspunzător Crăiniceanu de fapta care a făcut-o pentru că n-a depus jurământul.

A mai spus Stravolca că avea obiceiul Crăiniceanu să ia hârtiile confidenţiale şi de mare importanţă şi, când i le cerea, nu le mai găsea. Cerându-i Stravolca tocmai acest ordin care vorbea de reducerea efectivelor, i-a spus că nu i l-a dat, iar după ce a plecat Crăiniceanu, Stravolca se duce să-l caute şi-l găseşte. Ce interpretare să se dea acestor fapte? Nu ştiu, dar făcând o legătură între valorificarea pe care o dase, de un milion, şi între faptul că pe urmă dânsul, deşi luase actul, spunea că nu-l are, [se] naşte prezumţiunea puternică că-şi aducea aminte şi cu acest prilej de iubiţii confraţi din Atena, de submarinul din Arhanghelsk şi de

alte dragoste vechi, rămase puternic în sufletul şi inima lui. Cât despre lămuririle care s-au cerut de apărare locotenentului Stoian asupra lui Stravolca, ele nefiind concretizate prin acte care să ajungă până la conştiinţa celor de sus, cred că nu trebuie relevate, socotindu-se că prin relevarea unui fapt de care s-a făcut vinovat Stravolca, s-ar micşora faptele în sarcina lui Crăiniceanu, mai ales că însuşi Crăiniceanu recunoaşte cele depuse de Stravolca că s-au petrecut, cu interpretaţiunile pentru dumnealui cu a mea pentru conştiinţa şi convingerile mele pe care mă muncesc să le infiltrez şi domniilor voastre.

Mai este o declaraţiune la dosar, a lui Istrate[16], şi care spune că, la 23 noiembrie, când s-a dus să se prezinte lui Crăiniceanu, l-a auzit vorbind din camera de alături. „Dar îl cunoşteai ca să-i cunoşti glasul atât de bine?" a întrebat domnul Preşedinte. „Nu – a răspuns ofiţerul – dar am auzit atât de clar acea frază, încât mai târziu, când am vorbit cu colonelul Crăiniceanu, am zis pe dată: aceasta este vocea pe care am auzit-o din camera învecinată şi care voce glăsuia aceste cuvinte nenorocite care ne fac să ne cutremurăm: «acum ar trebui să se nască o revoluţiune în ţară, să răsturnăm guvernul, să ne dăm pe mâna nemţilor»". Şi notaţi că aceasta se întâmpla la 23 noiembrie 1916, pe timpul iminentei căderi a Bucureştilor.

Legând acestea cu cele ce am spus şi mai ales cu ceea ce ne convingem că a devenit, nu punem nicio îndoială că afirmaţiunea locotenentului Istrate era exactă.

Vă rog acum să ascultaţi un specimen de scrisoare care concretizează sentimentalitatea şi mentalitatea comună dintre Sturdza şi Crăiniceanu şi dragostea care-i lega:

„Iubite Crăinicene,

Un altul fiind numit comandant a acestei divizii, trebuie să vă părăsesc..." *(citeşte fila 22).* [indicaţia lui Henri Stahl]

Geniul rău asupra lui Sturdza a fost învins numai în timpul cât scrie aceste zece rânduri: „Mă tem că o să mă apuce nostalgia munţilor... – era să zic a nemţilor – a codrilor şi a copacilor, şi-mi vine greu să plec". I-a şi venit greu, pentru că la 23 s-a întâlnit cu Crăiniceanu.

Din relevarea acestor părţi, care fac portretul mentalităţii lui Crăiniceanu, ar trebui să conchidem numaidecât la o mentalitate comună între el şi Sturdza. Ei bine nu. Mentalitatea poate fi comună acum, dar nu a fost totdeauna pentru că, la o întrebare pe care i-am făcut-o, asupra unui punct cu privire la care aveam îndoială, dacă a scris vreodată în jurnalul „Adevărul" articolele semnate *De la Crainic*, în care se exprimau simpatii pentru puterile Înţelegerii şi ostilitate ungu-

[16] Locotenentul Ion Istrate s-a născut la 1 ianuarie 1894; a urmat şcoala de ofiţeri în Germania (1911-1913), devenind sublocotenent la 23 iulie 1913; înălţat locotenent la 1 aprilie 1916 a fost încadrat în Regimentul 4 artilerie.

rilor, mi-a răspuns afirmativ. Atitudinea lui Crăiniceanu deci corespundea atunci cu aceea care cuprinsese suflarea şi gândirea celor mai mulţi dintre ai săi şi, în această muncă de convingere şi cinstită simţire, el sta atunci în legătură şi cu alţii care se mândresc să fi păstrat aceeaşi părere cu dânsul. Când însă constat că de la această credinţă de pe atunci a sărit brusc la alta, după ce s-a dus [ataşat militar] la Atena, şi că acolo a avut atitudinea pe care v-am evidenţiat-o şi care nu numai a provocat rechemarea sa, dar care de la început a stârnit dezgustul celor care cu dânsul lucrau, acest salt mă face să nu-i acord circumstanţa uşurătoare de a-l socoti constant într-o credinţă şi simţire care acum nu mai este a neamului nostru şi să se nască din nou în sufletul meu prezumţiunea puternică, pe care am avut-o şi în urma declaraţiunei sublocotenentului Stravolca, că părerile şi simţămintele sale se mai schimbă şi după alte interese.

Dar la urmă se potrivea în sentimente şi mentalitate cu Sturdza, l-am văzut la plecarea sa din Atena făcând poezii pe Marea Nordului, aşteptând submarinul german cu dor, l-am văzut ascultând cu bucurie tunul „vrăjmaşilor-amici", după ce venise pe pământul ţării. Când se întâlneşte cu Sturdza, tocmai în momentul când sentimentul de onoare şi datorie începuse să fi covârşit pe acela al credinţei rătăcite, dar care-l lega cu acela al lui Crăiniceanu, o insistenţă neîncetată se depunea ca aceşti doi oameni să rămâie alături. Astfel, atunci când lui Crăiniceanu i se oferea prilejul de a lua comanda unui regiment de roşiori, face intervenţiuni, stăruie cu toată puterea să i se lase acest odor scump şi preţios, să rămână cu el în codrii din munţii Vrancei. În corpul dosarului se va găsi acest act din care reies sforţările comune ale acestor oameni ca să rămână nedespărţiţi.

A mai venit înaintea dumneavoastră căpitanul Şerbănescu[17], care v-a spus cum, când Divizia a 7-a se afla într-o situaţiune îngrijorătoare, el – fără să mai ceară vreun ordin lui Crăiniceanu, dar conformându-se unui principiu bine stabilit în arta noastră militară, că să te duci acolo unde se aude tunul – a plecat şi a dat ajutor acolo unde nu numai că se auzea tunul, dar unde vedea că este un pericol pentru fraţii şi camarazii săi de arme. Crăiniceanu i-a răspuns la telefon ca pe viitor să nu se mai mişte, oricare ar fi cazul, fără ordinul său, făcând observaţiuni straşnice unui ofiţer pentru care eu, ca şi dumneavoastră, n-am decât cuvinte de stimă şi laudă pentru atitudinea sa. Era însă legătura fatală pe care o făcea în toate acţiunile lui cu sentimentele credinţei sale reale pe care o nutrea în suflet, era un ajutor care adusese rezultate bune şi pe care el nu-l vrea. Să vie submarinele să mă scufunde şi pe mine, să piară şi neamul meu întreg, dar să iasă bine alţii, să nu

[17] Căpitanul Cristea Şerbănescu s-a născut la 4 februarie 1883; a urmat şcoala de ofiţeri (1904-1906), devenind sublocotenent la 1 iulie 1906; a fost înălţat în grad: locotenent – 10 mai 1910, căpitan – 1 aprilie 1914 şi înrolat în Regimentul VII „Racova" nr. 25 de infanterie.

vină în ajutor Şerbănescu, să piară Divizia a 7-a, eu să văd Germania ieşind mai mare, mai victorioasă!

Aţi auzit şi declaraţiunea pe care a făcut-o maiorul Cornea cu privire la pierderea poziţiilor pe care le-ar fi putut stăpâni şi care a influenţat asupra unui front care şi acum se găseşte în condiţiuni mai puţin avantajoase decât dacă Crăiniceanu arăta o mai promptă înţelegere a situaţiunii. Este o chestiune asupra căreia s-a răspuns, dar mai este una pe care dumneavoastră n-o cunoaşteţi. Trebuie să fac o legătură cât mai vagă între cele petrecute atunci şi între hotărârea vrednicului nostru comandant [Alexandru Averescu] care, cu o oră mai devreme decât noi, a înţeles purtarea îndoielnică a colonelului Sturdza şi a cerut mutarea sa de pe frontul Armatei a 2-a.

Atâta cred că este destul cu reliefarea punctelor care fac portretul sufletesc intim şi dezvăluie credinţele ascunse ale lui Crăiniceanu, portret pe care aveam nevoie să-l dezvolt şi care va evidenţia mai uşor rolul ce a jucat în faptele ce s-au imputat lui Sturdza şi Wachmann la care el s-a alăturat.

Trec acum la partea pregătitoare a crimei de înaltă trădare şi ambosaj făptuită de Crăiniceanu.

În ziua de 23 ianuarie, Sturdza vine la el, la post – am vorbit de asta – şi a stat o oră şi jumătate înainte de dejun şi o oră şi jumătate, pe urmă, în conversaţiune secretă. Am relevat atunci că acolo a pornit itinerariul fatal pe care Sturdza l-a însemnat până la trecerea sa la inamic şi m-am oprit, dar am spus că voi reveni ca să arăt ce importanţă fatală a avut această întâlnire. Crăiniceanu a spus-o atunci când a fost strâns şi a fost întrebat: „Ce ai căutat să te întâlneşti cu Sturdza?" A spus că de la 23 avea o convenţiune cu Sturdza de a se întâlni cu el în ziua de 28, la cota 779. Voi încerca acum să dovedesc că, la această întrunire, sinistra învoială Sturdza – Crăiniceanu – Wachmann era de a se întâlni, însă nu la cota 779, ci dincolo de linia noastră, spre linia inamică, aşa cum de fapt întâlnirea a avut loc. Am convingerea adâncă despre aceasta şi voi fi foarte nenorocit dacă puterea mea de judecată şi de argumentare nu mi-ar servi îndeajuns ca să vă evidenţiez această convingere.

La 25 ianuarie după-amiază, Crăiniceanu vorbeşte cu Rovinaru[18] la telefon şi Rovinaru îi spune că Sturdza a dispărut. La noi în ţară? Nu, şi nici Crăiniceanu

[18] Generalul de brigadă Nicolae Rovinaru, inspector al artileriei la Armata 2 (1917-1918). Născut la 15 august 1864, a avut un parcurs normal al carierei militare; a urmat Şcoala de ofiţeri de Infanterie şi Cavalerie (1883-1885), apoi cea de artilerie şi geniu (1885-1887) şi Şcoala Superioară de Război (1890-1892); a urcat în ierarhia militară astfel: sublocotenent – 1 iulie 1885; locotenent – 8 aprilie 1888; căpitan – 8 aprilie 1893; maior – 10 mai 1901; locotenent-colonel – 10 mai 1907; colonel – 16 octombrie 1910; general de brigadă – 1 aprilie 1916. În anii războiului a comandat Brigăzile 10, 6 artilerie şi Brigada 9/19 artilerie mixtă; a luat parte la luptele de la Silistra şi la bătălia pentru Bucureşti; apoi a comandat Corpul 1 armată (1918-1920) şi a fost inspector al stabilimentelor militare (1920-1921).

nu susține lucrul acesta, ci a afirmat că prin dispariţiune înţelegea moartea sau prizonier la inamic. Cu multă iscusinţă căuta să înlăture ipoteza reală a dezertării şi cred că am să reuşesc cu multă uşurinţă să dovedesc că aceasta era singura ipoteză plauzibilă pentru o minte sănătoasă.

Când dumneata, la 28 ianuarie, te duceai să te întâlneşti cu Sturdza, când nu l-ai găsit la cota 779 – şi nici nu s-a oprit un moment la cota 779, a trecut de-a dreptul înainte înspre inamic – care era ipoteza?

Deocamdată vreau să fac să iasă la lumină rostul întrunirii de la 28 ianuarie. Care era ipoteza pentru care a dispărut? Că a murit? Cu morţii nu te poţi întâlni şi a revenit chiar acuzatul şi a spus că pe Sturdza îl credea prizonier. Atunci – cum prin întrebarea pe care mi-a îngăduit domnul Preşedinte să o fac de atunci am căutat să te aduc la punct – întreb: Crezi dumneata, din partea unor căpetenii atât de iscusite ca cele nemţeşti, din partea unui Mackensen, că este cu putinţă atâta afabilitate, atâta atenţie pentru Sturdza încât, când acela i-ar fi spus am stabilit un *rendez-vous* cu Crăiniceanu, la cota 779, în ziua de 28 ianuarie, un *rendez-vous* cu Crăiniceanu pe care l-am văzut cu trei zile mai înainte, n-am alt interes decât să-l văd, daţi-mi voie să fiu exact la *rendez-vous*, Mackensen să aibă asemenea delicată atenţie faţă de un prizonier, fie el chiar Sturdza? Căci, adăuga Crăiniceanu, ceea ce ar fi fost greu unui prizonier ordinar i-ar fi fost îngăduit lui Sturdza, fiul lui Mitiţă Sturdza, ginerele lui [Petre P.]Carp. Ai pomenit de un nume de la care puteai să capeţi alte inspiraţiuni: ginerele lui Carp se găseşte pe pământul mânjit acum de năvălitorii ţării noastre, dar fii sigur că se bucură de mai puţină stimă decât cel care zace sub acest pământ şi care este fiul lui Carp[19]. Nu, este o ipoteză pe care ai căutat să o pui înainte ca să-ţi faci o apărare care este foarte slabă şi e în plus umilitoare pentru un nume curat.

Sturdza nu putea fi la inamic decât ca dezertor şi dumneata o ştiai încă de la 23 ianuarie, ai fost cel dintâi care a ştiut-o şi trebuia să fii cel din urmă care s-o negi, şi fiindcă o ştiai, fiindcă erai sigur că acolo se afla dezertorul Sturdza, că cu el ai să te întâlneşti, ai mers la acea întâlnire acoperindu-te de misterul şi de măsurile pe care onorabilul consiliu le-a ascultat şi pe care vă rog să-mi daţi voie să le repet.

Încă din ziua de 19 ianuarie ai dat ordin maiorului Cornea să-ţi facă o recunoaştere în vederea acţiunii ofensive după cota 779, pe dealul Drăganului, într-o zonă [ce] nu cădea în sectorul dumitale de apărare. În acea zi de 19 ianuarie ai văzut pe Sturdza, ai mâncat cu el în pădure şi, în urmă, aţi intrat în separeurile dumneavoastră scumpe, atât de precis arătate de Sturdza în memoriile lui. Ai ce-

[19] Este vorba de căpitanul Petre Carp, fiul omului politic Petre P. Carp.

rut lui Cornea ca acest rezultat să-ţi fie transmis cel mult la 22 ianuarie, evident, căci la 23 Sturdza venea la dumneata. Apoi, mereu urmărit de gândul acestei cote 779 şi [al] drumurilor ce duc acolo, dai ordin să se puie indicatoare şi tăbliţe care să te facă să nu greşeşti când vei merge la întâlnirea pe care o aveai. Se întâmplă apoi ca, la 27 ianuarie, să ţi se atragă atenţia la telefon despre o patrulă prinsă tocmai în zona rezervată întâlnirii dumitale şi, pentru că o parte din această patrulă căzuse în mâinile inamicului, ai găsit de cuviinţă pentru a doua zi, 28 ianuarie, şi numai pentru a doua zi, să dai ordin ca nicio patrulă să nu meargă pe aici. Se mai întâmplă ca să te inoportuneze cu vizita lui în ziua de 27 căpitanul Masaud[20] şi-l eviţi în loc de a-l primi cu toată afabilitatea şi tot dorul de a-l servi pe acest ofiţer scump nouă, venit să se prezinte dumitale, în loc să fii fericit a-l însoţi, a-l face să cunoască zona pe care aveai să o aperi cu trupele dumitale, apărare la care ofiţerul venea să te ajute cu concursul lui. Ai răspuns că ofiţerul era rezervat Regimentului 25 şi că deci maiorul Cornea trebuia să-l aştepte, dar maiorul Cornea şi Regimentul 25 erau sub comanda dumitale şi cea mai elementară logică şi chestiune de bunăcuviinţă te îndrituia să zici: sunt fericit de această vizită şi chiar eu însumi am să conduc pe acest căpitan francez. Ai şi zis-o în aparenţă dar cu ce gând? Cu gândul pe care ni-l desfăşori acum. Ai spus, într-adevăr: dacă eu aveam gândurile de a mă întâlni cu Sturdza dincolo, apoi l-aş fi invitat tocmai atunci pe căpitanul francez Masaud să vie în casa pădurarului? L-ai invitat, dar cu intenţiunea de a-ţi stabili un alibi, un argument pe care să-l pui înainte: era să am şi un căpitan francez cu mine, dar ai făcut tot posibilul să nu te întâlneşti cu el. Am toate informaţiunile în privinţa aceasta şi la nevoie ţi le pot arăta şi dumitale. Ora întâlnirii cu căpitanul francez era 8 şi jumătate; la 8 şi un sfert, căpitanul era la locul de întâlnire. Dumneata ai trecut cu repeziciune pe acolo, ai văzut că nu e unde-l aşteptai să fie şi n-ai socotit că trebuie să sacrifici câteva momente ca să-l găseşti şi ai plecat. Căpitanul francez a aşteptat, fără să fie niciun agent al dumitale lăsat să-l conducă, până la ora 9 jumătate, când s-a dus la postul de comandă, unde a dat de urma dumitale maiorul Cornea, care te-a ajuns pe când mâncai şi, raportându-ţi că te aştepta maiorul francez, ai răspuns: să mă aştepte. De ce să mai aştepte? Desigur că era jenant căpitanul Masaud alături de dumneata în perspectivele pe care ţi le deschidea[u] atât de bine eşaloanele pe care le stabiliseşi înapoia cotei 779, spre releul care să te lege cu Niculescu, Wachmann şi Sturdza. Iată, deci, cum chiar acest argument pe care-l pregăteai în favoarea dumitale cade şi se întoarce tocmai în defavoarea dumitale.

[20] Corect Mazaud, căpitan din Regimentul 236 infanterie, Divizia 8, Armata 2 franceză, membru al Misiunii militare franceze, condusă de generalul Henri Mathias Berthelot.

Am spus destule, cred, ca să evidențiez că ai făcut tot posibilul ca această întâlnire să n-aibă loc. De casa pădurarului ai trecut în fugă, iar celor de la postul dumitale [le] lăsaseși vorbă că dacă întreabă cineva de dumneata să te caute la postul maiorului Cornea sau Constantinof. Acesta trebuia să fie răspunsul pe care să-l dea aghiotantul dumitale Stoian. Să vedem însă: ai stat la Cornea? L-ai întâlnit pe Cornea la 9 dimineața și ai avut de lucrat cu dânsul. Cornea primise ordin de la dumneata să aleagă un loc nou pentru rezerve. Ce ai făcut pentru ca să contribui cu cunoștințele și autoritatea dumitale ca alegerea acestui loc să se facă în bune condițiuni? O singură vorbă zvârlită: „acolo sau dincolo", dar n-ai mers cu el. Dacă credeai că rolul dumitale de comandant al acelui sector nu este până a intra în detalii ca să precizezi chiar locul rezervei, de ce n-ai spus-o lui Cornea. Dumneata ai mărturisit că te duci la cota 779, după ce ai întrebat pe toți pe care i-ai întâlnit, unde este această scumpă cotă, dar când maiorul Cornea s-a oferit să te însoțească, dumneata i-ai spus să rămâie la postul său, locul rezervei să îl aleagă cam într-acolo și să nu meargă cu tine:

– „Am și eu nevoie, domnule colonel, să văd cu dumneata, să-mi dai părerile dumitale.

– Nu, nu trebuie, să stai la post".

Trece apoi pe lângă sublocotenentul Pavlov[21], îmi pare că nici n-a avut vreo convorbire cu el, și tot întreabă pe [sergentul] Hordilă, unde e dealul Paltinului și cum nu știa, săracul, l-ai gratificat cu amenințarea de a-i trage un glonț. Trece apoi pe sectorul Regimentului 5 [corect, 15], comandat de locotenent-colonelul Pirici, continuă a se învălui de mister. În acest sector fiind, nu anunță prin niciun cuvânt, prin niciun agent, pe comandantul acelui sector, fost coleg de clasă cu dumneata, că ai venit pe la el. Te întâlnești cu o serie de santinele, cu sergentul Arsene, îi întreabă asupra locului unde se află santinelele mai înaintate, îți arată că pe acolo până la inamic mai sunt 200 metri și te sfătuiește să nu mai înaintezi căci au obiceiul dușmanii să tragă imediat ce te descoperă, și sergentul Arsene îl urmează, adăpostindu-se după copaci, în vreme ce Crăiniceanu dă dovezi de mare bravură, în ziua aceea n-avea nevoie de copaci, că doar era precis hotărât în ziua aceea se dase *le mot d'ordre* [cuvânt de ordine] ca în ziua aceea să nu se tragă. Același curaj îl arată și mai târziu la înapoiere. După ce trece de linia santinelelor, merge vreo 20-30 metri încă, scoate harta, se așează jos, se orientează, îmi pare că un martor a spus că s-a uitat și cu binoclul, stă un sfert de oră sau 20 minute, își reîmprospătează punctele de întâlnire stabilite la 23 cu mortul, dispărutul, de-

[21] Sublocotenentul de infanterie Ioan A. Pavlov s-a născut în ianuarie 1894; a urmat școala de ofițeri (1914-1916), obținând gradul de sublocotenent la 1 iulie 1916 și înrolat în Regimentul VII „Racova" nr. 25 de infanterie.

zertorul Sturdza. Apoi, oricât de mare i-ar fi fost dorul ca să-l vadă, prea atrăgea atenţiunea camarazilor stând atât de mult în sectorul altuia, i-o fi fost şi foame şi şi-a zis: mă întorc să mănânc, m-oi întoarce la vremea hotărâtă. Se întoarce înapoi şi atunci începe stabilirea releului pentru el, că dacă cumva [este] vreo precipitare din partea celor de dincolo şi să vină mai devreme la întâlnire, să poată fi avizat la timp.

Când ajunge la întâile santinele la întoarcere, găseşte oportun să facă pe sectorul lui Pirici, el, care nu se ocupase să stabilească rezervele lui Pirici, găseşte oportun – ce devotament! – să facă teorie de instrucţie individuală cu soldaţii Eliseu Gheorghe şi Eliseu Niculae: „Ei, dacă o veni vrăjmaşul, unul singur, tragi în el?" Şi aţi văzut ce bine a răspuns, săracul: „Nu, vreau să-l prind viu şi numai dacă n-oi putea, am să-l împuşc". Face această mică teorie pentru că, la urma urmei, să ajungă să spuie: „De o veni un ofiţer român dinspre duşman, să nu tragă ai noştri". Se temea că poate un soldat ca Eliseu Gheorghe să nu fi fost atât de bine dresat ca santinelele adverse, care aveau cuvântul să nu tragă, şi să se pomenească cu Eliseu că trage în Sturdza şi, în temerea aceasta, găseşte de cuviinţă să repete teoria cu soldaţii, să-i îndemne să nu tragă dacă o veni un ofiţer de la inamic. Apoi, de ce merge mai înapoi, ia şi alte măsuri. Îşi zice: n-o să tragă ăia, dar te pomeneşti că-mi trimite vorbă că e acolo şi mă aşteaptă şi atunci începe să spuie: de mă va căuta un ofiţer superior care ar veni de dincolo, să fiu anunţat şi, ca măsură decisivă, când se întâlneşte la urmă cu sublocotenentul Pavlov, îi dă ordin să puie două santinele la debuşeul de la sectorul lui pe sectorul străin şi apoi, dându-se ceva mai înapoi de cota 779, îşi face un foc să mănânce acolo. Refuză de a primi invitaţiunea, care măgulea foarte mult pe sublocotenentul Pavlov, să mănânce cu el pe vârful muntelui. Ce era dacă împărtăşea masa acelui ofiţer, dacă îndulcea sufletul acelui sublocotenent cu o atenţie mai deosebită, un cuvânt de încurajare? Ce bine era venit! Da, dar mai bine era aşezarea înapoia cotei, de unde să vadă direct prin releul stabilit în cazul dacă, în timpul acesta, până nu mânca, ar fi venit Sturdza şi cu Wachmann.

În timpul acesta, cât a stat la masă, s-a întâmplat venirea din nou a sublocotenentului Pavlov, vorbiră cu dânsul, venirea lui Cornea, care-i spunea de sosirea căpitanului francez, nu vă mai repet cele zise. Faptul este că, după ce mănâncă se înapoiază şi urmează tot acel drum, de astă dată perfect bine recunoscut şi îndată ce ajunge la santinelele pe care el le pusese, nemaiavând nevoie de ele, pentru că era sigur acum, le concediază. Le pusese nu doar pentru ca Sturdza să vie la cota 779, dar pentru că, trecând de la Eliseu, să-şi formeze releul care să-l anunţe de sosirea lui Sturdza. În timpul acesta, coincidenţă bizară, soarta de multe ori

stabileşte afinităţi aşa de mari între sentimentalităţi de acelaşi fel, şi dincolo, de partea cealaltă, se lua[u] măsuri identice, se stabilea şi de partea aceea un releu de către Sturdza şi Wachmann, trimiţând pe Niculescu. Venea însă Niculescu prea târziu faţă de data primei recunoaşteri a lui Crăiniceanu şi prea devreme faţă de a doua, şi cade peste limitatul acela de Vrânceanu, care întâi l-a luat pe Niculescu de nebun şi apoi a înţeles aşa de bine ce urmărea el. În felul acesta, lucrurile ajung la cunoştinţa lui Pirici. Abia Niculescu pornise spre Pirici, când Crăiniceanu trecea a doua oară linia santinelelor spre inamic – erau de astă dată alte două santinele –, trece dincolo de linia lor, aproximativ 50 metri, împreună cu Hordilă, sergentul lui de ordonanţă, care totdeauna îl întovărăşea. N-a aşteptat mult şi deodată se aude – cum au mărturisit toţi – un strigăt: „Crăinicene! Crăinicene!" În sfârşit, după cinci zile de aşteptare, după pregătiri atât de scrupuloase şi iscusite, aude glasul scump al colegului de idei şi credinţă, de care se despărţise la 23 ianuarie şi cu care convenise să se întâlnească acolo.

Acum găsesc oportun să mai adaug, pe lângă cele spuse, pentru a şti care din ipoteze poate fi plauzibilă pentru o întâlnire cu Sturdza, demonstrând că singura plauzibilă este că-l considera dezertor, acum găsesc oportun să reviu asupra acestui punct şi să mai relevez încă un lucru: Ce mai avea să spuie Sturdza şi Wachmann lui Crăiniceanu la 28? Dorul să-l vadă? Oricât de dragi şi-ar fi fost, nu sunt oameni a pierde timpul cu chestiuni platonice. Atunci ce? Ca să-i spuie că e dezertor? Nu. Ca să-i spuie de planul pe care-l avea el? Nici aceasta. I-a vorbit demult şi prin grai şi prin scris de timpurile mântuitoare care o să vină, care să ne pună alături într-o acţiune comună, sau erau chestiuni de detaliu pentru care trebuiau să ceară şi avizul lui Mackensen şi pe care la 23 nu le putea încă şti. Când îi spunea să vie la 28, era că atunci voia să-i descopere detaliul executării planului pe care l-au conceput şi nutrit împreună. I-o fi spus în larg: voi face manifestul, ne vom vedea, vom vorbi, tu vei fi în frunte, vei fi acela care execută planul de înaltă trădare şi ambosaj. Rămâneau chestiunile de detaliu: pe unde să vii, cine să vie cu el. Pentru aceasta, Sturdza a avut nevoie să treacă dincolo, să combine întrunirea de la Soveja, să facă discursul pe care l-a făcut şi soarta să le fie atât de fericită, încât să se regăsească doi vechi camarazi, un şef şi un vrednic elev al lui, Wachmann şi Niculescu, şi atunci să se hotărască părţile de detaliu pe care el trebuia să le cunoască numai la 28, dar pe care le indică în linii generale la 23: plec la inamic, mă voi pune în legătură cu el pentru executarea acestui plan de înaltă trădare, voi veni să lupt fraţi contra fraţi, dar când şi cum voi spune pe 28. Şi i-a spus-o, căci ce s-a întâmplat? După ce trece de santinele şi se aude acel strigăt scump, răspunde şi el: „Tu eşti Sturdza?" A protestat, spunând că nu se tutuiau, şi ar fi spus: „Dum-

neata eşti?" Conced, fie şi aşa. Se vede că Sturdza păstra o situaţiune atât de mare, încât bineînţeles încep ca să vorbească ca Matei Basarab[22], cu aere grozave, şi nu îngăduia nici complicilor săi să-l tutuiască. Ce s-o fi petrecut în primul moment de efuziune, nu putem şti, dar imediat Crăiniceanu se întoarce înapoi şi-i spune lui Horḑilă să stea locului până se va întoarce.

Lăsându-l deci pe Hordilă, se înapoiază spre Sturdza, de astă dată adâncindu-se cât mai mult. Unul din martori a declarat că l-a văzut când a trecut de linia santinelelor, altul spune că n-a putut să vadă dacă a trecut de această linie deoarece terenul era accidentat şi poteca sucită, toţi însă spun că depărtarea dintre linia noastră şi santinele şi linia de santinele inamice este cam de 200 metri. Atunci, dacă Crăiniceanu era depărtat de Hordilă cu 50 metri, dacă întorcându-se la sergent i-a spus să stea locului şi Crăiniceanu s-a repezit înainte, plauzibil este că a putut merge până chiar la linia santinelelor duşmane, unde Sturdza îl aştepta.

Crăiniceanu spune că manifestul nu l-a citit şi că au vorbit liber. Eu zic că Sturdza i l-a şi citit. Pentru a dovedi aceasta vă rog să-mi daţi voie a întrerupe puţin istorisirea cronologică a faptelor spre a veni la convorbirea pe care Crăiniceanu a avut-o cu locotenent-colonelul Pirici, când acesta, fără să se facă a şti ceva, a deschis vorba de Sturdza. Iată, după declaraţiunea scrisă a colonelului Pirici, convorbirea avută: *(citeşte).*

La aceasta, Crăiniceanu răspunde: „Ştiu eu?"

Cum se întâmplă că nu ştia dar totuşi – şi de astă dată nu se mai poate vorbi de o coincidenţă, ar însemna să-şi transmită de la distanţă gândurile, ca să le fi putut formula atât de exact ca acelea formulate în manifest – nu ştia, dar parcă citea în manifest. Cuvintele lui Crăiniceanu sunt exact cele din manifest. E deci clar că citise manifestul.

Voi lămuri numaidecât pentru ce nu insist asupra punctului dacă Crăiniceanu citise şi manifestul, pentru că aici se naşte discuţiunea asupra unei alte părţi. Vă rog deci să-mi daţi voie ca înainte de a continua cu expunerea cronologică a faptelor, să mă opresc puţin asupra unei părţi foarte însemnate care trebuie să lămurească fapta lui Crăiniceanu.

Se presupune că Crăiniceanu putuse să admită ipoteza că Sturdza e sau mort, sau prizonier şi nu pe cea că Sturdza e dezertor. Să presupunem că această din urmă ipoteză numai în ziua de 28 a putut-o primi. Ei bine, atunci când te-ai întâlnit cu Sturdza, ştiai că ai în faţă un dezertor şi un om care plănuia un act de înaltă trădare şi ambosaj. Şi dacă este aşa, se impune [întrebarea], domnule Preşedinte, pe care şi-o pune tot românul astăzi: Ce ai făcut dumneata atunci când în faţa dumitale vedeai un dezertor, un dezertor care-ţi vorbea de executarea unor planuri

[22] Matei Basarab, domn al Ţării Româneşti (1632-1654).

care amenințau atât de serios țara? Dacă erai de bună credință nu trebuia să faci totul ca să încerci a-l prinde? Aveai forțe amice în apropiere, te îngrijiseși să-ți pui falaitari [este vorba de soldații trimiși înainte]ca să-ți arate drumul, de ce atunci nu s-a născut în gândul dumitale ideea cinstită să te folosești de ei, să-i chemi, să pui mâna pe dezertorul Sturdza? N-ai făcut-o. Dai răspunsuri absolut copilărești, că emoțiunea, mirarea dumitale era atât de mare încât nu ți-ai dat seama că aceasta era datoria ce ți se impunea și încerci și cu prilejul acestei explicațiuni să mai faci o legătură între Sturdza și familia lui. În momentul când vedeai un colonel cu haină ostășească română și când el îți vorbea de planuri care treceau de familia Sturdza și priveau neamul nostru întreg, țara noastră, nu a putut țâșni din inima dumitale sentimentul de datorie care să te facă să zici: chiar dacă ar fi să pier făcându-mi această datorie, să încerc să-i vărs creierii. N-ai făcut-o pentru că erai absolut învoit și hotărât să-l ajuți în executarea acestui plan de înaltă trădare. Aceasta este concluziunea logică. Lipsa dumitale de frică, curajul dumitale, atunci puteai să-l dovedești și n-ai făcut-o. Acesta este un argument fatal care trebuie să ducă la concluziunea că erai tovarășul lui în întregime la făptuirea crimelor ce le plănuia.

Voi da încă un argument imediat.

Ai zis că ai răspuns lui Sturdza că ceea ce vrea să facă este o smintenie, că fapta lui este o trădare care n-are să reușească. Nu i-ai spus aceasta, că te împușca el pe dumneata! Și nu îți mai da drumul îndărăt. Dar ți-a dat drumul, ba ți-a îngreuiat suirea dealului cu o mică greutate ca s-o porți la subțiori: iat-o!

Iată corpul delictului, al păcatului care ne-a făcut să ne cutremurăm cu toții. Ți-a dat manifestele, ai spus și le-ai luat fără să știi, fără să-ți dai seama!

Dacă ar fi vremea să fac glume, aș pomeni de răspunsul țiganului care s-a băgat într-o grădină unde a furat o gâscă și întrebat că ce caută în grădină a spus că vântul l-a aruncat acolo. Voi întreba și eu, dar gâsca, dar manifestul, tot vântul ți l-a băgat sub subțioară? Ai luat manifestul după ce ai vorbit 30 minute cu Sturdza, ai luat manifestul după ce ți-a dat toate deslușirile pe care la 23 ianuarie nu ți le putea da, încă și te-ai înapoiat cu manifestele, cu ultimele instrucțiuni primite și din această clipă începe tentativa dumitale de execuțiune, alături de Sturdza și Wachmann, a planului de înaltă trădare și ambosaj.

Domnul Președinte: Se suspendă ședința pentru 15 minute.

La redeschidere, ora 6 seara

Domnul Președinte: Dezbaterile sunt redeschise. Acuzarea are cuvântul.

Domnul colonel I. Gârlișteanu, comisar regal special: Domnule Președinte, ne-am oprit la partea care concretizează începutul de execuțiune a crimei de înaltă trădare și ambosaj a lui Crăiniceanu. Am arătat că Crăiniceanu n-a făcut nimic

pentru ca să prindă sau să facă să dispară un trădător care-i destăinuise planuri atât de periculoase ţării noastre şi cu manifestele primite de la Sturdza se îndrepta spre frontul nostru.

Încă de dimineaţă, de când se făcuse prima trecere a lui Crăiniceanu spre linia adversă, locotenent-colonelul Pirici, care fusese anunţat, luase măsuri, măsuri pe care le accentuase şi mai mult din momentul când cunoscuse pe Niculescu şi rolul odios pe care-l jucase, de când descoperise prin el intenţiunile lui Sturdza, ordinul ce-l avea Niculescu de a se duce la Crăiniceanu.

Sublocotenentul Gavrileţeanu[23], care se găsea împreună cu elevul Piedemonte, după ce primeşte înştiinţare că tot colonelul care trecuse dimineaţa spre liniile inamice a trecut din nou într-acolo, îl vede pe sergentul Hordilă, rămas mai înapoi – şi ştim de ce –, îl somează să se înapoieze sau, dacă nu, îl împuşcă. Prinde pe Hordilă, îl dezarmează, îl percheziţionează. În acelaşi timp, sublocotenentul Gavrileţeanu are grijă să trimită raport colonelului Pirici că colonelul Crăiniceanu a trecut spre inamic şi are convorbiri cu dânsul. Pirici a ştiut imediat cu cine vorbeşte Crăiniceanu.

Regret că în cuvântarea mea sunt silit câteodată să mă înapoiez la puncte care trebuiau clarificate înainte. Trebuie să reamintesc însă că Sturdza, Wachmann şi Niculescu porniseră împreună până la tranşee, Niculescu înainte, ca avangardă, cu Wachmann, Sturdza venind pe urmă, se întâmplă însă că liniile releului să fie prinse: Gavrileţeanu arestează pe Hordilă şi anunţă despre aceasta prin elevul Piedemonte pe colonelul Pirici. Îi spune elevului, du-te în goana mare, să se ia toate măsurile ca nu cumva să plece de pe sector până nu vin eu. În timpul acesta, Pirici, ştiind de Niculescu, aflând de trecerea lui Crăiniceanu înspre rândurile inamice, a avut în primul moment teama că l-a pierdut, că a trecut şi Crăiniceanu la inamic. Aceasta a fost îngrijorarea din primul moment şi v-a spus omul că s-a gândit dacă nu e cazul să înceapă o acţiune de urmărire prin focuri ca să-i găsească pe toţi. Dar nu, gândul lui Crăiniceanu era altul şi când elevul Piedemonte se întoarce cu ordinul colonelului, Gavrilescu revenea cu Crăiniceanu. Şi Crăiniceanu, omul înfricoşat şi pierdut de până aci, când se afla în faţa trădătorului Sturdza, se revoltă că a fost arestat sergentul său Hordilă şi începe să facă observaţiuni lui Gavrileţeanu, observaţiuni la care ofiţerul a răspuns foarte bine şi foarte corect: „L-am arestat pentru că niciunul din noi nu ştiam de această vizită a dumneavoastră pe sectorul nostru şi pentru că acest sergent, străin de regimentul nostru, se găsea fără rost pe acest sector". Şi, cu toată timiditatea care fără îndoială cuprinde pe un ofiţer de un grad inferior în faţa unui colonel, comandant al unui sector întreg,

[23] Sublocotenentul Gavrileţeanu nu apare în „Anuarul Armatei Române"; fie este este o greşeală de transcriere, fie că a fost înălţat sublocotenent în toamna anului 1916, aşa cum a fost cazul cu sute de ofiţeri.

s-a silit totuşi să găsească, săracul, formula de etichetă cea mai nemerită, ca să-l facă pe Crăiniceanu să înţeleagă că trebuie să raporteze cazul, că a avut datoria să aresteze pe sergent pentru că nimeni străin nu poate să treacă pe sectorul nostru fără ca comandantul sectorului să ştie.

Ajung acum la un punct căruia ghicesc de pe acum că apărarea vrea să-i dea o interpretare uşurătoare pentru acuzat. Crăiniceanu zice: „Am mers eu la Pirici, nu mi-a spus sublocotenentul Gavrileţeanu că trebuie să merg". Dumneavoastră l-aţi întrebat pe Gavrileţeanu: „I-ai zis hotărât că trebuie să meargă sau, dacă nu, îl arestezi?" Nu, n-a zis aceasta, dar insistenţa pe care o punea sublocotenentul că trebuie să raporteze era tot ce imaginaţiunea lui în momentul acela, săracu, i-o putea pune la dispoziţiune ca în mod politicos să-l facă să înţeleagă că nu se poate să nu meargă la colonelul Pirici. Adăugaţi faptul că în urma lui Crăiniceanu venea sergentul Vrânceanu şi mai în urmă şi Piedemonte, că Pirici venea înainte, şi acestea erau suficiente, pentru că Crăiniceanu nu e lipsit de inteligenţă ca el să înţeleagă că trebuie să meargă. Bine ar fi fost ca inteligenţa să şi-o fi pus-o în serviciul ţării, atunci însă i-a servit să înţeleagă că dacă nu va merge de bună voie va fi arestat, mai ales că i-a şi dat să înţeleagă sublocotenentul că are ordin să aresteze pe oricine, cum arestase de altfel pe Hordilă. Şi atunci pornesc împreună. Când însă ajung la o răscruce, a voit un moment Crăiniceanu să o ia spre stânga, spre sectorul lui, şi atunci începe discuţiunea între el şi Gavrileţeanu: „Domnule colonel, să dăm pe aici, pe aici e drumul, să nu ieşim pe muchie căci suntem expuşi focului şi orice se arată pe culme primeşte o lovitură de onoare de la vrăjmaş". Crăiniceanu atunci dă o nouă dovadă de curaj şi zice: „Nu, nu, eu dau pe aici". Gavrileţeanu atunci o ia pe vale, dar tot ca să iasă înaintea lui Crăiniceanu, cum i-a şi ieşit, şi de la spate venea şi Piedemonte.

Crăiniceanu se găsea deci în situaţiunea aceasta, foarte bine meşteşugită de ofiţer, în care Crăiniceanu părea că înaintează liber, dar pe care o poţi compara mai mult sau mai puţin cu intrarea triumfală pe care o face Crăiniceanu acum când vine singur pe banca acuzaţilor. Crăiniceanu era la mijloc, Vrânceanu şi Piedemonte înapoi, Gavrileţeanu înainte, dar Crăiniceanu mergea de bună voie. Poate să spuie că şi aici a venit de bună voie în condiţiunile acestea.

Se întâlneşte cu Pirici şi atunci, evident cu aceeaşi formulă, îşi exprimă sentimentul de revoltă că ceea ce face sublocotenentul este scandalos, că nu poate să-şi îndeplinească o misiune secretă pe care o are, că-l face răspunzător de lucrul acesta. Pirici răspunde cu o luare de mână şi-l invită să intre în bordeiul lui.

Până a intra în bordei pentru ca să examinăm cele din urmă manifestaţiuni ale lui Crăiniceanu faţă de ofiţeri, daţi-mi voie să discut puţin atitudinea lui de la intrarea în linia santinelelor noastre şi până aici, la întâlnirea cu Pirici.

Crăiniceanu, în răspunsurile pe care le da, vrea să dea o explicațiune hotărârii lui de a merge să se întâlnească neapărat cu Sturdza; anume vrea să afle de la dânsul ceva care să poată fi în avantajul țării sale. Ei bine, te întâlnești cu Sturdza și-ți spune ce spui că ți-a spus, îți desfășoară planul acesta groaznic care înfioară pe toți, te zăpăcești atunci, o spui, și nu-ți dă în gând ce datorie trebuie să îndeplinești: să-l prinzi viu sau să-i verși creierii. Și începi prin aceasta îndeplinirea execuțiunii actului de înaltă trădare alături cu ei, iei și manifestele, tot fără să-ți dai seama că iei, dar pleci, ai făcut 150 metri, te întâlnești cu santinelele, dai peste Gavrileteanu, peste Piedemonte, Pirici, și ce spui? Că ai misiune secretă. Când deveniseși stăpân, în ipoteza dumitale, a unui fapt atât de groaznic, ce ți se impunea să faci? Nu cu Gavrileteanu, care este ofițer, dar cu cel dintâi copac românesc să vii să strigi: Doamne! Uite ce amenință țara! Dar nu, taci și primul dumitale gest este să faci observațiuni lui Gavrileteanu, să-i spui că te împiedică în misiunea ta secretă. Și te întâlnești cu Pirici, același clișeu îl repeți, același lucru îl faci și intri cu el în bordei, rămâi alături de el, cu un camarad de clasă, cu un coleg cu care ai ros băncile școalei și nu-i vorbești nimic?! Nu mai încetase emoțiunea dumitale? Nu se mai sfârșise cu pierderea de care zici că ai căzut când ai luat cunoștință de groaznicele destăinuiri ale lui Sturdza. Pentru ce nu l-ai îmbrățișat pe Pirici, să plângi, să-i spui: Pirici, uite ce ne amenință țara, uite ce se pune la cale?! Nu, ai spus: am o misiune secretă. Iar când, în urmă, îți deschide vorba de Sturdza, îți spune că e dezertor, zici: Știu eu? și începi să faci apologia lui, să-l compari cu Tudor Vladimirescu, să turburi liniștea oamenilor noștri mari, care și-au dat viața pentru binele și fericirea țării acestea. Și vine apoi Scărișoreanu[24], un alt coleg de clasă, și tot nimic nu spui și necurat îți exprimi intenția că ai vrea să pleci precum de la început spuseseși, cerând să vie Pirici la dumneata, că ești prea ostenit. După ce te-ai întâlnit însă cu Pirici, ai înțeles că trebuie să te duci la el, căci altfel intervenea escorta despre care am vorbit. Și vine Scărișoreanu, deschide și el vorba de Sturdza și începi din nou să-i faci apologia, începi din nou să-l compari, turburându-le liniștea eroilor acestei țări. Te încăpățânezi a vorbi de misiune secretă și când, la urma urmei, îți spun: nu mai vorbi, Crăinicene, te-ai întâlnit dincolo cu Sturdza și Wachmann, atunci nu vorbești nimic și strângi la dumneata corpul delictului, chemarea la fapta groaznică de rebeliune, la fapta groaznică a luptei de frați contra frați și taci.

Prin tăcerea aceasta comiți a treia parte care concretizează că ai luat parte efectivă la crima de înaltă trădare și ambosaj a lui Sturdza, căci n-o descoperi.

[24] Colonelul Romulus Scărișoreanu (1870-1950), comandant al Brigăzii 5 călărași, care luptase în cadrul Armatei de Dobrogea (septembrie-octombrie 1916), decorat cu ordinul „Mihai Viteazul", clasa a 3-a, după luptele de la Amzacea, Topraisar și Carachioi. La 1 septembrie 1917 a fost înaintat general de brigadă, iar la 5 mai 1926, general de divizie.

Şi vine în urmă colonelul Rujinski, care stă mai puţin de vorbă cu dumneata şi te arestează şi opreşte, nu din voia ta, crima la care luai parte până la urmă în modul cel mai efectiv.

De aici încolo, domnule Preşedinte, Crăiniceanu intră în cercetarea superiorilor săi ierarhici şi, pentru ca să-şi acopere fapta odioasă, îşi pune în serviciu răspunsurile meşteşugite pe care din nenorocire i le pune la dispoziţie cultura şi inteligenţa lui. Ele însă nu sunt îndestule ca să acopere adevărul care reiese din faptele ce a comis. Eu vi le-am lămurit aşa după cum le-am înţeles şi simţit cu slabele mele mijloace. Cele ce v-am spus decurg din convingerea mea adâncă, oglindesc convingerea şi simţirea mea întreagă, îmi iau toată responsabilitatea lor, nu-mi rămâne nimic turbure în această judecată şi conştiinţă. Ţara întreagă priveşte la dumneavoastră, faptele pe care ei le-au comis trebuie să atragă toată răspunderea, greutatea lor trebuie să cadă asupra lor întocmai ca şi fatalitatea. Ţara întreagă priveşte la dumneavoastră, sufletele eroilor care au căzut în această sfântă luptă plutesc deasupra capetelor noastre, arată drumul de răzbunare, de glorie şi de mărire a neamului nostru. Să meargă pe acest drum cei care au rămas vrednici de el, acei care au necinstit pământul acestei ţări să intre sub el.

De aceea sfârşesc, domnule Preşedinte, cerând şi pentru acuzatul Crăiniceanu, vinovat de înaltă trădare, aplicarea art. 201 din Codul justiţiei militare şi pentru tentativa de ambosaj, aplicarea art. 68, alin. 6 din Codul penal ordinar, combinat cu aceleaşi articole din titlul adiţional, ca pentru ceilalţi acuzaţi, şi care prevede ca pentru faptele calificate de crimă şi cărora se aplică pedeapsa muncii silnice, să se aplice în timp de război pedeapsa cu moartea, şi care lămureşte în mod precis că tentativa de executare pe timp de război trebuie să atragă după sine tot pedeapsa faptului îndeplinit, adică moartea; şi aplicarea art. 38 din Codul penal comun. Citind acest articol, veţi vedea că e tocmai cazul, ca şi la Sturdza, pe care-l vizează legea, faptele pe care acuzatul le-a comis par a fi tocmai cele care au inspirat un legiuitor ca să prescrie acele pedepse. Mai cer pentru acuzatul Crăiniceanu, în conformitate cu art. 133, alin. 2, Codul justiţiei militare, să se confişte în folosul statului obiectele şi banii, corpul delictului, luate de la acuzat.

Ziua a III-a. Duminică, 26 februarie 1917

Şedinţa se deschide la ora 9.20 dimineaţa

Domnul Preşedinte: Dezbaterile sunt deschise. Apărarea are cuvântul.

Domnul sublocotenent Gheorghe Săulescu: Domnule Preşedinte şi onorată Curte Marţială, în mijlocul atmosferei îngreuiate îndeajuns prin tristeţea şi amărăciunea dezbaterilor şi tot ce se degajează din senzaţionala afacere ce se perindă

de două zile înaintea dumneavoastră şi mai ales din modul cum rechizitoriul foarte metodic al domnului comisar regal special s-a făcut înaintea domniilor voastre, presărat din când în când cu oarecari exagerări şi accentuări inerente înaltei sale misiuni de reprezentant al societăţii lezate prin fapte extraordinare, de care exagerări, onorată Curte, ating oarecum însăşi societatea din care face parte şi acuzatul până în momentul unei sentinţe. Destul de obosit şi eu psihologiceşte de aceste dezbateri, luând parte alături de toată opinia publică la durerile pe care le încearcă poporul nostru prin mârşava faptă a colonelului Sturdza şi a vrednicului său discipol Wachmann, dar, domnule Preşedinte şi onorată Curte, animat în acelaşi timp de o dorinţă de a putea arăta, pentru un colonel care face parte din ţara în care noi trăim astăzi, că fapta sa, pedepsită de legile noastre, prin articole de legi şi texte pozitive, nu întruneşte totuşi crima de înaltă trădare şi ambosaj orişicâte consideraţiuni logice şi raţionale s-ar aduce, dacă nu se demonstrează astăzi în faţa dumneavoastră, punct cu punct, fapte concrete şi precise. Pentru ce? Pentru acuzatul care poartă pe umerii săi până în momentul sentinţei şi executării sale galoane la fel cu mulţi alţii care au făcut şi fac încă parte din corpul ofiţeresc, are dreptul astăzi să vie prin apărătorul său să spuie: dacă recunosc că faptele pe care eu le-am făcut sunt fapte care nu trebuiau făcute, nu sunt însă capabil şi nu mi-a trecut prin cap să-mi fi trădat ţara pentru care de bună voie am venit să lupt alături de ai mei şi posed certificate scrise de şeful meu superior în ceea ce priveşte mişcările mele de arme. Dacă, pornit dintr-un sentiment pe care-l voi explica faţă de un om pe care l-am crezut aşa cum nu trebuia, am alunecat pe un povârniş greşit, tot societatea din care fac parte şi pe care domnul comisar regal o reprezintă astăzi ar putea să-mi aducă şi un cuvânt de îndulcire pentru că oricât s-ar termina o pledoarie a acuzării prin cuvintele că trebuie să fiu trimis sub pământul ţării mele, am dreptul să arăt astăzi că nu merit să stau acolo. Merit să mi se dea o pedeapsă pentru un fapt pe care-l voi arăta că este prevăzut de codul nostru penal în mod cert, care se aplică tocmai acestui caz, dar fără a lăsa amărăciunea că m-am gândit un moment la faptele teribile de care sunt acuzat, punându-mă alături de un om pe care eu astăzi îl socotesc mârşav, pe care l-am arătat înaintea dumneavoastră că este mârşav, pentru care am avut o consideraţiune pe care n-o merita. Şi dacă astăzi îşi arată toată indignarea pentru acea faptă şi cere ca cel culpabil să-şi primească pedeapsa, cere în acelaşi timp din partea domniilor voastre şi a opiniunii publice reprezentată aici prin toate ţările cu atenţia încordată asupra faptului acesta, cere să i se dea atenţiunea cuvenită şi să nu fie încărcat în momente ca acestea de cuvinte care puteau să lipsească în timpul cât domnia sa este încă colonelul Crăiniceanu.

Animat de această dorință, vin la expunerea faptelor.

Astăzi e o lună de zile de când din munții în care se străduiesc atâția mii de oameni adunați sub cutele drapelului M.S. Regelui, cu dorința adâncă în inimă de a recâștiga pământul pe care l-am pierdut, ne-a venit o veste care s-a răspândit imediat, spunând că colonelul Sturdza a dispărut în împrejurări misterioase. O indignare extraordinară a fost atunci în toată lumea și unanim se regretă această pierdere. Anchetele ordonate de autoritățile superioare vin și confirmă părerea că Sturdza este prizonier. Mai târziu, domnilor, peste câteva zile, din aceiași munți ne vine o veste care în acel moment cade ca un trăsnet asupra întregii populațiuni. Toată lumea militară e uluită de această veste și anume că Sturdza, pe care acum câteva zile cu toții îl compătimeam deplorând pierderea sa, se află dezertor. Alături de dânsul se numea un alt personaj, domnul locotenent-colonel Crăiniceanu care a trecut dincolo de linia santinelelor, a vorbit cu Sturdza, a luat de la dânsul manuscrise revoluționare și le-a adus în țară, pe front. Ancheta continuă și Curtea Marțială e sesizată să judece afacerea domniei sale și anume că a încercat să provoace militari a trece la inamic, a încercat să înlesnească cu bună cunoștință mijlocul ca militară să treacă la inamic și a încercat să atâțe la revoltă trupele de sub comanda sa. Acestea sunt punctele de la care dumneavoastră trebuie să răspundeți.

În acalmia care domnește astăzi pe front, întreaga lume militară își are atenția atintită alături de ceilalți asupra acestui senzațional proces. Chemat să se judece astăzi înaintea domniilor voastre, judecători care reprezentați întreaga lume civilă și militară, judecători formați din ofițeri superiori și generali, judecători destul de hârșâiți în cariera dumneavoastră frumoasă, cu matură experiență, singurii care reprezentați astăzi întreaga lume și care trebuie să dați o sentință care să scoată tot ceea ce este murdar în afacerea aceasta, să o descoperiți întregii opinii publice fără nicio cruțare, bineînțeles, dar în același timp analizând amănunțit cu multă răbdare, bazată pe logica lucrurilor și desfășurarea evenimentelor, dacă se găsește ceva curat în înțelesul legii pure, sfinte, care are la bază constituțiunea sfântă și să nu pregetați un singur moment ca să spuneți cutare e curat, atunci când vă veți convinge dumneavoastră că e așa, și aceasta spre bucuria opiniunii publice din țara dumneavoastră trebuie să arătați ce anume.

Există în această țară un trădător între ofițerii superiori care luptau în ultimul moment cu avântul recunoscut de șefii săi, există un trădător în înțelesul legii sfinte a noastră? Există un trădător ordinar între ofițerii care au putut să se strecoare fără a fi bănuit măcar până acum? Sau există numai unul singur între sutele de mii de oameni și între atâta ofițerime, care închis în eul său, condus

de un egoism, de o ambiţiune extraordinară se revoltă şi se erijează în judecătorul suprem al propriilor sale fapte făurite de mintea bolnavă a unui om ambiţios care, uitând tot ceea ce avea mai scump, părăseşte într-un moment dat pământul acestei ţări, unde trebuia să lupte înainte privind tocmai înspre locurile unde s-a dus, spre pământul care l-a răpit. Există numai unul care, plecând de la asemenea concepţiuni, să meargă în mijlocul hoardelor barbare care s-au năpustit asupra ţării noastre şi concepe cea mai mare crimă: aceea de a-şi trăda ţara unde s-a născut, unde şi-a câştigat un nume, unde a avut legături de familie extraordinare, aruncând ruşinea în toată lumea care este în această ţară, fără să se gândească cel puţin al cui fiu este, ce legături are asupra tuturor asupra celor care n-au nicio vină, aruncând asupra lor o ruşine extraordinară care nu se poate şterge. Există numai unul care concepe această crimă, care bazat pe ascendentul pe care a ştiut să şi-l câştige prin caracterul său şi cu oarecare premeditare, îmi vine să cred, care profitând de acest ascendent pe care şi l-a câştigat în ţară. A căutat prin mijloace proprii caracterului său să bage într-o afacere murdară pe alt ofiţer cu nume destul de cunoscut, cu un trecut pe care eu îl voi arăta domniilor voastre sub formă de portret, bineînţeles contrar aceluia prezentat de acuzare, să atragă pe acest om, având şi el o mentalitate a sa separată, o judecată formată din împrejurări pe care poate nu şi le-a fabricat singur, alunecând pe acest povârniş sub un fel de constrângere morală aparte, dar care om a ştiut să se oprească la un moment dat în conştiinţa sa şi să recunoască că ceea ce face era o faptă urâtă şi care a fost adus înaintea domniilor voastre mai mult din pornirea de mânie pe care întreaga omenire a avut-o pentru fapta murdară a lui Sturdza şi care foarte umil aştepta, domnilor, să judecaţi şi să arătaţi întregii opiniuni publice dacă este vinovat de faptul de înaltă trădare şi ambosaj.

Eu am fost, onorată Curte Marţială, numit din oficiu apărător al locotenent-colonelului Crăiniceanu în ziua de 11 februarie. În ziua de 12, am luat contact cu dânsul şi n-am putut decât să-l întreb asupra faptelor; nu văzusem dosarul. În ziua de 12, după ce văd dosarul, mă duc să vorbesc cu locotenent-colonelul Crăiniceanu şi-l găsesc într-o febră de 40 grade, comunicată de garnizoană şi prevenit de dânsa să nu-i vorbesc în acea zi, căci este foarte agitat şi cu febră. Totuşi m-am dus şi când l-am văzut, de cum am intrat m-a întâmpinat cu un strigăt, cu o izbucnire: „Să vie Sturdza şi să declare pe onoarea lui, dacă mai are onoare, ce a vorbit cu mine, domnule Săulescu, să vie Sturdza să declare ce a vorbit cu mine în ziua de 28, el care este singurul martor al nevinovăţiei mele, să nu mă lase să mă judec singur pentru că dacă mâine ar apărea, după cum are dreptul, şi poate că va apărea, va zice: este adevărat că Crăiniceanu a spus atunci: eşti nebun, apoi că

planul lui e inexplicabil şi altele pe care numai două persoane le pot şti – Sturdza şi Crăiniceanu; pe mine mă lasă să mă judec într-o atmosferă cu o opinie publică formată contra mea din cauza mâniei ce se naşte foarte natural contra lui Sturdza, să vie să declare acest lucru pentru că mâine, când are să vie să se judece într-o epocă frumoasă pe care o speram cu toţii, în mijlocul unei veselii generale, în mijlocul unor serbări aduse poate de cine ştie ce împrejurări, atunci dacă ar declara aceste lucruri cine s-ar gândi şi cine ar face o paralelă cu cele de acum, căci nu dumneavoastră aveţi să fiţi judecătorii atunci, atunci vor fi formaţiuni de timp de pace care au să judece cu alţi oameni, înaintea cărora nu s-a perindat acest proces, oameni care vor judeca după acelaşi dosar şi atunci are să se vadă că ceea ce declară Sturdza e la fel cu ceea ce a declarat Crăiniceanu, şi cheia este acolo".

Atunci, domnilor, cu această ocaziune, în această izbucnire, mi-a dat locotenent-colonelul Crăiniceanu lucrările sale de la Atena, spunându-mi: „Aici sunt, domnule Săulescu, lucrările mele de la Atena, din ele vei vedea că opinia publică care s-a format contra mea cu rechemarea mea din Atena e falsă. Şi le-am citit pe toate. Sunt lucrările sale ca ataşat militar la Atena şi rapoartele sale speciale. Nu mă pricep prea mult în strategie, dar din opinia publică formată în chestiunile care s-au dezbătut şi asupra cărora trebuia să raporteze în calitate de ataşat militar colonelul Crăiniceanu, toate acele chestiuni se găsesc aici de către orice om cu bunăvoinţă, părerile sale transmise domnului prim-ministru şi evenimentele au dovedit că prevederile sale s-au realizat. În aceeaşi zi, sub emoţiunea aceleiaşi izbucniri, mi-a dat, fără să ştie ce are să-l întrebe domnul comisar regal, mi-a dat memoriile sale, pe lângă cele pe care l-am rugat să mi le scrie punând iscălitura şi data, memorii în care povesteşte fapte la care astăzi s-a cerut un răspuns de domnul comisar regal. Şi acestea le am şi le voi citi domniilor voastre.

Atunci, domnilor, nu eram decis încă, cu toate că fusesem numit apărător din oficiu, de a-l apăra şi aveam intenţiunea să mă sustrag de la această îndatorire pentru că nu venea în felul meu de a veni să apăr, mai cu seamă că tranziţiunea era prea bruscă: patru ani de zile eu numai am acuzat, am acuzat în trei judeţe şi am acuzat totdeauna cu multă severitate şi aceasta este primul proces în care sunt apărător. În obiceiul meu de a judeca, cu mentalitatea mea de procuror, gândind asupra faptelor fără să le fi studiat, ziceam, nu-mi vine să intru în afacere. După ce însă am luat contact cu acuzatul şi am citit dosarul, după ce colonelul Crăiniceanu mi-a spus totul, absolut totul, şi bazat pe actele pe care mi le-a dat şi care se găsesc la dosar, m-am hotărât ca să nu mai caut să mă sustrag de la această îndatorire a mea şi să viu să-l apăr, convins, şi accentuez, convins că este vinovat colonelul Crăiniceanu de faptele sale, că faptele sale întâlnesc o reprimare în legea noastră,

pe care o voi citi, fără însă să pot spune un moment că e trădător. Iubesc foarte mult teoriile de drept puse în cărţile noastre, căci această meserie o avem şi facem parte dintr-o clasă socială destul de solidă în societate. Fapta sa neîntrunind aceste elemente, să viu tocmai pe această bază şi să arăt care este adevărul nu în fapt, care este adevărul în aplicarea legii după comiterea faptului. Societatea n-ar folosi nimic dacă astăzi ar veni să spuie este cu orice preţ ambosaj şi trădare.

După părerea mea – şi cred că mă unesc cu toată lumea – a arăta că este mai puţin un trădător între ofiţerii noştri este un fapt destul de raţional. Atunci când, arătând că este mai puţin trădător, arăţi din ce motiv acela este un trădător. Şi când poţi scoate un ofiţer superior de sub vina că e un trădător, este un merit iarăşi a arăta însuşi acel care cu adevărat este trădător în înţelesul legii, nu e totuşi un trădător *à la* X sau Y, care a vândut planuri pe bani etc.; este un trădător care, chiar dacă merită pedeapsa capitală, însă a trădat nu din venalitate ci pentru că a pornit dintr-o mentalitate specială şi e mai bine să se spuie de opinia publică: a fost un nebun, căci noi n-avem trădători.

Şi acum să intru direct în analiza faptelor.

Înaintea dumneavoastră s-a perindat o mulţime de martori, martori egali în grad cu locotenent-colonelul Crăiniceanu şi alţii subalterni. Mie, personal, ca părere izolată, mi-au făcut toţi aceşti martori o impresiune cât se poate de bună, dar în acelaşi timp, onorată Curte, m-am oprit la o idee: cum se poate ca un om zugrăvit astăzi în aşa condiţiuni, un om care acum o lună, acum 15-20 zile, *n'importe* cât, făcea mişcări de aşa natură încât dădea de bănuit, cum se face că oameni cu raţiune, ofiţeri distinşi, destul de cunoscători de oameni, cărora nimeni nu are de adus decât cuvinte de laudă, nu au atras atenţiunea şefilor. Căci iată în logica lucrurilor ce se putea întâmpla: colonelul Crăiniceanu, cu idei de trădare în ascuns păstrate putea să continue cu punerea la cale a mişcării pe care deşi le observase militari, dar nu le comunicau şi putea să fie un dezastru mai mare decât cel ce se întâmplă astăzi de a constata că sunt trădători printre ofiţerii noştri. Atunci mi-am adus aminte de cazul unui criminal care omorâse la Dobroisar [probabil Topraisar], în îndepărtata Dobroge, pe un consătean. Când noi, autorităţile, am fost la anchetă, poate 30 martori, între care consilieri, primarul, învăţătorul ne-au spus că cel ucis era un beţiv, un om rău şi că e un bine că a dispărut; noi, pricepuţi cu tertipurile avocăţeşti ce se ridică la juraţi, am căutat să ne înconjurăm de probe şi am cerut medicului ca prin autopsie să se pronunţe categoric dacă cel ucis este sau nu alcoolic. Răspunsul a fost că acest om probabil nici n-a băut alcool în viaţa lui şi demonstra ştiinţificeşte acest lucru. Înaintea juraţilor, avocaţii au pus întrebarea la 30 martori: era beţiv, domnule? Da era beţiv extraordinar, un

scandalagiu, un bătăuş dacă nu l-ar fi omorât, omora el tot satul. Eu, care ocupam atunci fotoliul ministerului public, am tăcut şi când mi-a venit rândul am spus: uite, domnilor Judecători, acest om n-a băut în viaţa lui alcool şi 30 martori spun că era un beţiv extraordinar şi că e foarte util pentru societate că a dispărut. Căci avocaţii puseseră chestiunea: care e mai util societăţii acel care a fost omorât şi care era un beţiv şi un scandalagiu sau acel care a scăpat societatea de el. Mentalitatea juraţilor o cunoaşteţi îndeajuns în această ţară: au achitat.

Astăzi când am văzut defilând înaintea dumneavoastră toată lunga serie de martori, m-am întrebat iar ce folos era toate aceste depuneri când faptul în sine nu se pedepseşte după antecedentele celui acuzat? Ce mai era de folos astăzi să vie să defileze toată acea lume şi să spuie, spre pildă, unul: nu mi-a trimis rezerve colonelul Crăiniceanu în ziua cutare, fără să se demonstreze dacă a avut atunci rezerve; ori la dreapta mea n-a făcut mişcarea cutare, m-a lăsat descoperit, fără să se vadă dacă era aşa. Şi atunci, la toată fotografia care i s-a făcut, dau de un act extraordinar, act care este cu vreo şase zile înaintea faptului: o cerere a colonelului Crăiniceanu – şi care s-a întors contra domniei sale, cum voi arăta – de a rămâne în infanterie, se pune o rezoluţiune de domnul general comandant al armatei, care spune: „Cu onoare se înaintează raportul de faţă privitor la cererea colonelului Crăiniceanu ... [lipsă în text]. E semnat de un bun prea bun şi stimat general, general [Eremia] Grigorescu.

Acest raport merge mai departe cu această rezoluţiune. Şefii superiori ai Armatei a 2-a îl înaintează cu o rezoluţiune care este la dosar la Marele Cartier General spre a se aproba dacă se va găsi îndreptăţită cererea. Această părere, care este a şefului aceluia de sub ordinele căruia Crăiniceanu lupta în ianuarie, e întoarsă din ordin superior pentru că în timpul acesta evenimentele arătau fapte pe care le-a comis colonelul Crăiniceanu şi se adăuga să se vadă dacă nu cumva această cerere a fost motivată de dorinţa locotenent-colonelului Crăiniceanu de a rămâne pe front. Pentru că probabil, în replică, domnul comisar regal va ridica această chestiune, vă rog, onorată Curte, ţineţi în consideraţiune că eu consider că această părere nu este zdrobită de nimeni, că această părere este a şefului superior al Corpului 4 armată şi oricare altă părere a subalternilor acestui şef nu poată să aibă temeinicie oricare ar fi demonstraţiunile de logică şi de chestiuni de tactică superioară invocate de unii şi de alţii, acestea sunt lucruri pe care nu trebuie să le judecăm astăzi, sunt fapte de arme prea greu de judecat, căci trebuie reconstituite toate faptele pentru ca să te poţi pronunţa dacă bine sau rău a procedat, mai ales când atitudinea lui Crăiniceanu a putut face ca şeful lui să pună o rezoluţiune aşa de frumoasă la cererea făcută.

Mai am aici o scrisoare a unui subaltern al colonelului Crăiniceanu, o scrisoare a maiorului Codno [corect, Hotnog][25], care scrie: „Domnule colonel, scrisoarea dumneavoastră din 13 *(ianuar)* ne-a umplut sufletele de mulțumire, în numele meu și ofițerilor detașamentului, exprim toată recunoștința noastră... *(citește)*".

Domnilor, n-avem și scrisoarea pe care a scris-o domnul colonel, dar din acest răspuns se vede prea bine că nu putea să spuie nimic de rău și e din 17 ianuarie această scrisoare și la 28 faptul s-a îndeplinit.

Aceasta, domnilor, le zic pentru că, deși voi analiza tot ceea ce s-a spus pentru scoaterea fotografiei sale înainte de expunerea faptelor, să vă arăt și fotografia pe care o fac despre fapte anterioare, despre orice prejudecată s-ar crede că ar fi avut-o colonelul Crăiniceanu în făurirea și executarea unei crime așa de teribile.

În analiza faptelor, voi căuta să iau pe rând ceea ce acuzarea i-a spus. A început prin a arăta că sentimentele lui Crăiniceanu sunt străine neamului nostru. Este o problemă care, dacă vrei să o pui, o pui, dar o problemă pe care dacă vrei să o demonstrezi, trebuie să o demonstrezi și este o datorie să o demonstrezi.

Dar, pe ce s-a bazat domnul comisar regal? A început cu fapte de la Atena. Eram foarte curios să cunosc ce a fost cu faptele de la Atena și am căutat să-mi explic faptul, dar înainte de toate am întrebat pe locotenent-colonelul Crăiniceanu care mi-a spus: „De când am fost atașat militar la Atena am avut directe relațiuni și comunicări cu domnul [Ion I. C.] Brătianu, i-am comunicat tot ceea ce era constatat de mine, căci așa era datoria mea, fapte reale care am văzut că s-au îndeplinit pe urmă, dar care erau în defavoarea unei partide. Când a venit războiul, eu n-am mai putut fi atașat militar la Atena pentru că părerile mele, comunicate în scris guvernului, despre mișcările de trupe de la Salonic și din altă parte erau reale și se spunea că nu se poate ca armata din Salonic să fie vreo piedică ca să atragă trupe înainte de începerea războiului în acea parte, pentru ca noi să nu fim atacați de la sud; și atunci eu spuneam: sunt slabe forțele la Salonic, noi vom fi atacați, căci Germania și toate puterile celelalte va [sic] avea armata la sud, vom fi atacați în acea parte ...

Domnul Președinte: Aș dori ca chestiunile de operațiuni militare să le lăsați la o parte, chestiuni care interesează atât țara noastră, cât și relațiunile momentane cu țările vecine.

Domnul sublocotenent Săulescu: Atunci, domnule general, mă voi mulțumi a depune aceste acte, dacă voiți să luați cunoștință de ele. În teza generală însă,

[25] Maiorul Codno nu apare în „Anuarul Armatei Române"; este o greșeală de transcriere. Se referă la Dumitru Hotnog, căpitan din Regimentul VII „Racova" nr. 25 infanterie, înălțat în toamna anului 1916 maior. S-a născut la 18 mai 1877, a urmat școala de ofițeri (1896-1898), devenind sublocotenent la 1 iulie 1896, locotenent la 10 mai 1904, căpitan la 1 aprilie 1912.

fără a accentua acest fapt, pot spune că domnul colonel Crăiniceanu afirmă fapte care făceau ca, venind războiul, domnia sa să nu mai poată rămâne ataşat militar într-o ţară unde îşi exprimase părerile sale în scris, păreri care s-au aflat. Atunci a fost rechemat şi a făcut un raport pentru această rechemare. A plecat în relaţiuni destul de bune, i s-a dat paşaport de trecere prin ţările aliate nouă şi pentru valiza diplomatică.

Odată venit în ţară, colonelul Crăiniceanu a arătat ce a făcut în memoriul său, unde citim: „Sosind în ţară pe la mijlocul lui octombrie, în momentul primei crize a atacului german, am fost repartizat la o brigadă de cavalerie... *(citeşte)*".

După venirea sa din Atena, prin urmare, colonelul Crăiniceanu a căutat singur să ia comanda unui regiment de infanterie, dat fiind criza prin care ţara trecea.

I s-a adus învinuirea că în drumul spre ţară şi-a comunicat ideile sale personale în nişte memorii. În această privinţă, deşi eu sunt de părere că ceea ce gândeşti în împrejurări ca cele de astăzi să nu scrii şi să nu gândeşti decât ceea ce trebuie, demonstrez însă în mod cu totul logic că, exprimându-şi cineva ideile, dacă acele idei nu aduc niciun rău, rămân ideile sale, dacă însă acele idei se transformă în realitate prin fapte ulterioare merită atunci să le relevez, dar cu o legătură oarecare.

Şi în Constituţiunea noastră există un principiu fundamental în această privinţă: este liber să-şi comunice cineva ideile în scris sau verbal, dacă aceasta nu lezează vreun interes general al cuiva. Crăiniceanu spune: „Am avut părerile mele personale pe care le-am scris şi am avut constatări de moment; am venit în ţară şi am continuat să scriu memoriile mele. Într-o zi, când am auzit primul tun de la inamic, printr-o combinaţiune de idei a mea personală – căci aveam amici germani cu care nu rupsesem relaţiunile – mi-a venit ideea: nu mai putem să avem relaţiuni, suntem în război, vom fi amici de departe, dar vom fi şi inamici, pentru că aşa este situaţiunea. Şi atunci gândul acesta l-am exprimat prin fraza: primul salut al inamicului amic, un joc de cuvinte".

Ei bine, domnilor, este sau nu natural aceasta? Nu e natural, zice acuzarea, pentru că aceasta se leagă de fapte ulterioare. Domnilor, dacă şi aceasta o putem pune ca precugetare în acţiunea lui Crăiniceanu, este extraordinar. Cine nu ştie că fiecare om are ideile sale personale, cine nu ştie că partidele erau împărţite înainte de război, ba chiar cu scandal, căci nu admiteam ca ideile mele să nu fie împărtăşite de toată lumea. Ştie toată lumea scandalul provocat de presă într-o vreme când eram totuşi în neutralitate şi chestiunea nu era lămurită. Presa, din cine ştie ce consideraţiuni, alterna spre diferite partide, lucru neadmisibil după mine şi sunt din aceia care sunt pentru cenzura presei şi cred că în urma experienţei din acest

război se va introduce pentru binele comun, căci ne-a adus mare ştirbire. Nu e însă tot astfel când e vorba numai de a-ţi scrie părerile într-un carnet. Nu ştiu care nu-şi scrie jurnalul, deşi eu personal nu scriu pentru că sunt contra comunicării ideilor. Să se aducă însă o învinuire criminală din faptul că mi-am scris memoriile, aceasta nu o admit.

S-a adus mai departe, în continuarea acuzării şi pentru a se face fotografia lui Crăiniceanu, chestiunea cu Stravolca. Înainte de a fi interogat de domnul comisar regal. Când nici nu putea bănui că se va vorbi de cazul Stravolca, Crăiniceanu mi-a vorbit de acest ofiţer. Stravolca este unul din acei care a apărut pe scenă fără să se ştie de ce, dacă nu din simplul motiv că, uitând că a avut de şef pe Crăiniceanu, a venit să depună contra lui, crezând că este în interesul cauzei. Cu privire la Stravolca, colonelul Crăiniceanu scrie: „Câteva zile după căderea Bucureştilor... [lipsă în text]".

Şi, onorată Curte, mai degrabă n-aş citi acest pasagiu, mulţumindu-mă să-l depun pe masa dumneavoastră.

Şi mai încolo, Crăiniceanu spune: „după plecarea ofiţerilor, ca să încerc mentalitatea adjutantului meu, i-am spus ... *(citeşte)*".

Aceasta, domnilor, în ziua de 12, înainte de dezbaterea procesului, când domnia sa, după cererea mea, a scris tot ceea ce gândeşte, iscălind.

Domnul Preşedinte: Ce memoriu este acesta?

Domnul Gh. Săulescu: Este memoriul scris pentru mine personal, scris pentru apărare, după ce acuzatul fusese interogat.

Tot pentru a se face fotografia lui Crăiniceanu, s-a vorbit de chestiunea locotenentului Eustaţie[26] care, dintr-o odaie învecinată cu aceea în care se afla Sturdza şi colonelul Crăiniceanu, ar fi auzit pe colonelul Crăiniceanu că zicea: „Acum ar trebui să se facă o revoluţiune în ţară".

Şi aceasta este o intrare pe scenă extraordinară. Eu nu voi discuta-o pentru că aşa îmi dictează mentalitatea mea, că n-are nicio importanţă. Înainte de toate, cineva aude ce se vorbeşte într-o cameră, un lucru îngrozitor, dar nu-l comunică la nimeni, îl trece cu vederea şi astăzi, după atâta timp, apare pe scenă şi spune: mi-aduc aminte că am auzit lucrul acela. Să zicem că e incompatibil că a auzit aceste cuvinte, dar cum poate afirma că ştie cine a spus acest lucru, când atunci vedea pe colonelul Crăiniceanu pentru întâia oară!

O incriminare extraordinară s-a adus colonelului Crăiniceanu din scrisoarea colonelului Sturdza. Daţi-mi voie să mai citim o dată această scrisoare *(fila 22)*:

[26] Locotenentul Eustaţie nu apare în „Anuarul Armatei Române"; probabil este o greşeală de transcriere; sunt doi cu acest nume, dar căpitani!

„Iubite Crăinicene, un altul fiind numit comandant al acestei diviziuni, trebuie să părăsesc ... *(citeşte)*".

E drept, domnilor, că această scrisoare merită multă atenţie. În analiza faptelor sunt fraze care, legate prin logica lucrurilor de ce se întâmplă ulterior, dau mult de bănuit. Dar dacă această frază intră în actele premergătoare ale crimei de înaltă trădare, nu pot să înţeleg cum un criminal, care nutreşte ideea făuririi unei crime extraordinare, [o] păstrează în buzunar şi mai târziu o oferă singur – căci nu s-a constatat să i să fi făcut percheziţie.

Mergând mai departe, la dosar mai există o scrisoare către [colonelul Alexandru] Gorski, care nu s-a citit. „Un altul fiind numit comandant la această divizie, trebuie să părăsesc... *(citit)*.

Domnilor, totdeauna eu pun înainte o premisă: să ferească Dumnezeu de coincidenţe fatale şi de logică şi raţionamente scoase din premise false. Dar dacă din nenorocire ar fi căzut pe capul aceluia care avea scrisoarea în buzunar acest fapt extraordinar şi ar fi fost adus aici, ferească Dumnezeu! pentru acest fapt, sunt convins că din cuvintele acestea iarăşi abila acuzare ar fi scos o dovadă de crimă de înaltă trădare. Pentru că s-a întâmplat faptul acesta, prin coincidenţe fatale, pornite din mânia justiţiei contra mârşavului de Sturdza, toate se întorc, prin natura lucrurilor şi mentalitatea omenească, toate ce s-au făcut de colonelul Crăiniceanu, bine sau rău, căci logica lucrurilor arată că este elastică orice gândire, toate se întorc în contra lui. Această scrisoare, onorată Curte, o vom discuta de rând cu altă chestiune, pentru că este în strânsă legătură cu dânsa.

Acuzarea a relevat apoi nişte articole de gazetă. domnilor, acestea sunt ideile mele, sunt idei pe care fiecare le păstrează într-însul, fiecare le exprimă, nu e nicio crimă; şi numai dacă comite o faptă în legătură cu ele, este crimă. Dar ce spune în această gazetă? Nu ni s-a citit nimic.

Domnul comisar regal I. Gârlişteanu: Doreşti să explic?

Domnul Gh. Săulescu: Dacă îmi permit să fac această apărare – pentru că puteam să n-o fac – este pentru că m-am convins de un lucru: că e vinovat Crăiniceanu, [dar] nu de faptul acesta, şi aceasta vreau să demonstrez, de ce faptă e vinovat, căci este în joc viaţa, onoarea unui om şi a unei familii, ceea ce în orice caz nu este o jucărie. Oricare ar fi faptul, dacă nu e concretizat îndeajuns, este supus discuţiunii cât mai largi pentru onoarea şi mângâierea acuzatului şi pentru opinia publică care se formează din aceste fapte. Şi atunci, asupra faptelor pe care acuzarea numai le enunţă, având convingerea că opinia publică este cu sine fără discuţiune, apărarea trebuie să vorbească mai mult ca să demonstreze contrariul. Aşa fiind, eu spui: articolele de gazetă nu au nicio legătură cu crima pe care a

făcut-o Crăiniceanu. Nimeni nu poate fi pedepsit fără lege, este un articol fundamental din constituțiune în această privință. Or, arătați-mi că de aceea a făcut crima, pentru că a scris în gazetă. Altfel se pune chestiunea, domnilor, și așa o să discut eu.

Apare pe scenă încă un personaj: domnul căpitan Șerbănescu. El vine și declară înaintea dumneavoastră un fapt de arme personal. Într-un moment critic, din propria mea inițiativă, a zis căpitanul, am intervenit cu unitatea mea pentru ca să fac față unei mișcări inamice și am reușit, precum s-a recunoscut de toată lumea, aducându-mi-se laudele cuvenite. Dar, comunicând ulterior faptul comandantului meu, colonelul Crăiniceanu, [acesta] mi-a spus: foarte rău faci dumneata că ai acționat fără ordin și nu vei mai acționa decât spunându-mi mie. Și aceasta se interpreta de acuzare că lui Crăiniceanu nu-i părea bine de succesul pe care l-a obținut Șerbănescu în sectorul său. Dar eu spui, foarte bine a făcut colonelul Crăiniceanu, pentru că atunci când ai telefonul, nu e permis să nu-mi spui ceea ce faci. Pentru ce? Pentru că dacă acționai prost, în loc să acționezi bine, observațiunea de astăzi nu mai era să fie făcută, dar pentru că ai acționat bine și ți s-a spus altădată să [se] facă așa, pentru că așa trebuie, astăzi se întoarce argumentul în contra mea, întru făurirea crimei. Eu nu mă pricep în strategie, dar bunul simț mă face să spun că de vreme ce era telefon, cu dreptate i s-a făcut observațiunea că nu l-a vestit de mișcarea pe care o încerca.

În ceea ce privește depoziținea domnului maior Cornea, în care vorbea de oarecari mișcări de arme ale sale personale, ne-a spus, după foițele pe care făcuse însemnările sale, că la un atac îi trebuia rezerve, [pe] care le-a cerut colonelului Crăiniceanu și nu i s-au dat. Nimeni n-a venit însă să spuie că acțiunea din acea zi a fost o acțiune proastă și faptele ulterioare au arătat că a fost o acțiune bună; toate câte le-a[u] făcut Crăiniceanu și șefii lui superiori cereau să rămâie la postul său în interesul apărării naționale, fiind o podoabă a armatei și faptele relevate de subalterni astăzi în contra unui șef al lor, fapte care nu sunt în nicio legătură cu crima, cad de la sine față de aprobările șefilor superiori.

Domnule Președinte, dacă sunteți bun, vă rog să suspendați ședința.

Domnul Președinte: Ședința e suspendată 15 minute.

La redeschidere, ora 10.35

Domnul Președinte: Dezbaterile sunt deschise, apărarea are cuvântul.

Domnul sublocotenent Gh. Săulescu: Onorată Curte, în analiza faptelor care au condus acuzarea a descrie portretul domnului colonel Crăiniceanu, am trecut cu vederea, în cazul Stravolca, a analiza chestiunea cu privire la ordinul de redu-

cere a efectivului companiilor. A venit într-o zi un ordin prin care se spunea de la divizie că, deoarece pierderile suferite de armata noastră sunt mari, trebuie să se micşoreze efectivul companiilor. Cu privire la acest ordin, zice Stravolca, domnul colonel Crăiniceanu mi-a spus: „Domnule, dacă ordinul acesta ar intra în mâna unui neamţ şi l-ar fi dat Germaniei, s-ar lua un milion".

Înainte de a fi întrebat în această privinţă, în memoriul către mine personal, domnul colonel Crăiniceanu îmi explică această chestiune. Venind acel ordin cu reducerea efectivelor, a criticat faptul că se spunea motivul pentru care se micşorau efectivele companiei, critica redacţiunea ordinului, s-ar fi putut zice: „de astăzi încolo veţi binevoi a lua cunoştinţă că efectivul companiilor e redus la 40 sau 50 oameni, fără să se mai adauge, din cauza pierderilor pe care armata noastră le are; pentru că dacă ordinul acesta ar ajunge în mâna inamicilor noştri, s-ar lua un milion pe el".

Cred, domnilor, că între o discuţiune logică şi naturală şi între ceea ce acuzarea numeşte „faptele premergătoare crimei de înaltă trădare" nu este nicio legătură. Care om, care ofiţer n-ar fi spus la fel cu colonelul Crăiniceanu: cuvintele „din cauza pierderilor pe care le-am avut" puteau să nu existe. Când se cunosc încercările neruşinate, meşteşugul lor infam spre a provoca la noi în ţară acte de trădare, nu era natural să se spuie de un colonel luminat că rău s-a făcut să se spuie în ordin şi motivul reducerii efectivului, căci nemţii ar fi în stare să dea oricât pentru a avea acest ordin? Acuzarea zice nu! Cum ai putut spune acest lucru aghiotantului tău, lui Stravolca? Am spus-o pentru că aşa am judecat eu în momentul acela şi să afirmi că zicând aceasta aghiotantului meu m-am gândit să fac o crimă de înaltă trădare este să dai dovadă de o lipsă de logică elementară, să scoţi o asemenea concluzie din o premisă atât de falsă.

Acum, domnilor, pentru că mi s-a părut mie foarte curioasă această intrare în scenă a lui Stravolca şi, obişnuit cum sunt cu aceste afaceri, am întrebat: dar bine, de ce a venit acesta să spuie de dumneata lucrurile acestea, pentru că şi eu găsesc logic ceea ce răspunzi dumneata? Iată de ce: Stravolca are în sarcina sa acte infamante pe care le recunosc chiar camarazii săi. Atunci, aşa fiind, foarte rău că Stravolca se ridică deasupra acestui sentiment ca să vie să creeze, fără legătură în proces, o situaţiune fostului său comandant.

Eu, bazat pe principiul de drept, spui: să eliminăm toate aceste fapte care nu pot să aibă legătură cu chestiunea şi să păstrăm numai scrisoarea, pe care o voi discuta îndată, dar să scoateţi din ideea dumneavoastră că este un fapt rău pe care l-a făcut Crăiniceanu, dându-şi părerea asupra redactării acestui ordin. Când vii să demonstrezi că este un fapt premergător unei crime, trebuie să vii să dovedeşti

că acel fapt a fost în legătură directă cu crima, că a fost un act premergător crimei. Pentru mine, deci, depoziţiunea lui Stravolca n-are niciun rost, venită în împrejurările acestea şi nu are, accentuez, putere morală omul acesta ca să creeze astăzi o îngreuiere domnului colonel Crăiniceanu, omul acesta care, trebuie să o spun, a pus să se fure un cal, o spun pentru că e în interesul apărării în gura mare.

Am pus de la început premisa: să se scoată tot ceea ce e rău, să se raţioneze drept, pentru că este un mijloc de interes destul de mare şi pentru opinia publică şi pentru interesul armatei şi individului.

Acestea sunt toate chestiunile pe care le-a expus acuzarea pentru a putea face portretul colonelului Crăiniceanu şi a spune: iată, acesta e Crăiniceanu şi acestea sunt toate chestiunile pe care le-am expus şi eu prin argumente contra, ca să zic aşa şi eu: iată fotografia reală a lui Crăiniceanu, iată acte scrise, părerile şefilor săi, iar tot ceea ce s-a perindat înaintea dumneavoastră să rămână pentru noi apărare pentru sufletul acuzatului şi inima sa, cu adâncă părere de rău că subalternii n-au cunoscut ideile fostului lor comandant.

Odată acestea spuse şi făcută fotografia de mine, să trecem la fapte.

Domnilor Judecători, faptul de care e incriminat domnul locotenent-colonel Crăiniceanu e următorul, foarte clar precizat şi acesta este singurul de care trebuie să discutăm: dacă domnul locotenent-colonel Crăiniceanu a încercat să provoace pe militarii ţării sale a trece la inamic, a încercat să înlesnească acestor militari, cu bună ştiinţă, mijloacele pentru a trece la inamic, a încercat să aţâţe revoltă în trupele de apărare a ţării.

Fapte îngrozitoare, domnilor, care revoltă orice judecată omenească şi nimeni n-ar avea cuvinte destul de aspre de reprobare/reprimare a acestor fapte, dacă s-ar dovedi. M-aş fi dezis din primul moment, dacă ar fi trebuit să viu să apăr un om care a comis aceste fapte.

Ca fapt concret, ca să rezum cele spuse de domnul comisar regal, Crăiniceanu, după ce s-a întâlnit în ziua de 23 cu colonelul Sturdza, în împrejurări misterioase şi cu totul nenaturale, a plecat în ziua de 28, după ce în ziua de 25 a luat cunoştinţă că Sturdza a dispărut în mod misterios, şi s-a dus la o întâlnire cu dânsul, după ce a preparat terenul pentru acea întâlnire. Conceperea crimei care a avut loc în ziua de 23 s-a transformat atunci în realitate, adică a luat o formă concretă prin luarea contactului cu Sturdza, cu germanii. Iar când a venit înapoi cu instrumentul criminal în mână, cu manifestele, Crăiniceanu a fost arestat deoarece domnul locotenent-colonel Pirici luase cunoştinţă de la Niculescu despre aceste lucruri. Crăiniceanu n-a vrut să vie el personal, n-a vrut să dea pe faţă planul acela, nu s-a dus la primul copac întâlnit în cale să ţipe fapta extraordinară ce se petrece,

ci a ţinut ascuns acest plan criminal, umblând cu instrumentul criminal în mână, până ce au venit autorităţile de i-au spus: dă-mi-l!

Cred că am reprodus exact cele spuse de acuzare.

După ce vi le-am spus dumneavoastră, faptele acestea două sunt fapte criminale şi deşi în împrejurările actuale, după o experienţă tristă a primei perioade de campanie, se cere în chestiunile ce urmează a se aduce înaintea Curţii Marţiale, formaţiune nouă reieşită tocmai din experienţă, alături de modificarea Codului de justiţie militară, o severitate mai mare şi pedepse pentru toţi infractorii, deşi astăzi aşa este mentalitatea şi trebuie să fie astfel ca să se reprimeze răul de la rădăcină, căci numai aşa ne putem pregăti pentru o nouă perioadă de campanie, deşi toate aceste consideraţiuni există astăzi la Curtea Marţială, totuşi nu trebuie să se uite un lucru: principiile de drept şi concepţiunile de lege sunt imutabile, oricare ar fi mentalitatea şi oricare ar fi împrejurările în care s-a comis un fapt adus înaintea Curţii Marţiale, acestea sunt imutabile. E articol scris în fruntea legii legilor, Constituţiunea, pe care aţi jurat când aţi luat loc pe aceste scaune şi pe care au jurat toţi acei care ocupă funcţiuni publice, şi acest articol din Constituţiune spune categoric: „Nicio pedeapsă nu poate fi înfiinţată, nici aplicată, decât în puterea unei legi" şi atunci orice fapt ce s-ar comite în societate, dacă acel fapt lezează societatea prin faptul că este contravenţiune la textul unei legi pozitive, trebuie reprimat în conformitate cu textul legii.

Punându-se de la început că faptul comis de colonelul Crăiniceanu este o crimă, trebuie să vedem înainte de toate ce este o crimă. O crimă este să iei cuţitul să dai în cineva să-l omori? Într-o crimă există numai o acţiune izolată sau într-o crimă există oarecari elemente şi numai atunci când toate acele elemente le întruneşte faptul comis de infractor, numai atunci acei chemaţi să judece, să vadă dacă merită sau nu să se pedepsească şi cu ce pedeapsă să se pedepsească. Sunt autori cunoscuţi, doctrinari mari, care pun aceste principii după lege şi nu din capul locului.

Punând aceste principii, iată ce se spune că se distinge într-o acţiune criminală: „Se poate [pot] distinge într-o acţiune criminală acte interne, acte externe de simplă preparaţiune şi execuţiune".

Actele interne sunt acelea care intră în domeniul concepţiunii: voiesc să fac o crimă, mă gândesc la crimă să o fac sau nu? Şi gândindu-mă la crimă, mă gândesc cum am să o fac şi îmi combin în capul meu sau cu complicii mei crima; dar, după ce o combin şi o hotărăsc să o comit, n-o mai fac. Domnilor, nici în discuţiune n-a încăput în capul cuiva că se pedepseşte aceasta.

Toţi autorii vin mai departe şi ne spun: „Actele interne sunt gândirea, proiectele, rezoluţiunile pe care le iei de a comite o crimă. Aceste acte nu sunt de

resortul justiției omenește, care nu poate să le constate și nici prin consecință să le pedepsească. Acuzarea însă zice: dar eu le-am constatat și am arătat că dumneata te-ai gândit la crimă. Cu ce probezi că m-am gândit la crimă? Constați dumneata că ai aranjat totul în ziua de 28, că în ziua de 28 ceea ce am vorbit cu Sturdza este preparațiunea unei crime? Nu aduce dovezi bine, dar a constatat aceasta, m-a[u] auzit vorbind sute de oameni despre acest lucru cu Sturdza și Wachmann. Aceste acte, bazate pe principiul cunoscut: ... [lipsă în text], principiu consacrat și care rămâne sfânt în toate codificările, în toate textele pozitive de legi, ne arată că nu se pedepsește [sic] nici când le constați.

Mai departe se zice: „Actele de pură preparațiune au de obiect de a facilita îndeplinirea gândirii criminale". După ce mă gândesc la crimă, iau măsuri s-o comit, după ce m-am gândit să omor pe X, iau măsuri ca să și omor. Aceste acte de preparațiune se pedepsesc? Nu. Niciodată n-a spus cineva că da. Avem și noi experiență în ale dreptului, fără să ne gândim ca să facem o pledoarie abilă de avocat și să-l scot pur înaintea domniilor voastre. Mi-am propus că-l voi scoate vinovat, dar mă înspăimânt la ideea că faptul de care e vinovat să poată fi declarat, pur și simplu, crimă de înaltă trădare. Nu!

Mai departe: am luat un cuțit și l-am ascuțit, am luat otravă, după ce am conceput crima, și mă opresc singur. M-ai prins însă făcând otrava. Da, dar de unde știi că n-am să mă opresc singur să comit crima? Judecata mea, concepțiunea mea, conștiința mea îmi va dicta la un moment dat ca să mă dezmeticesc din rătăcirea mea și să spui: Doamne, ce fac: am să trădez țara mea! Am să mă duc în armata dușmană? Ce arată că în toată viața lui Crăiniceanu n-a avut pic de conștiință în actele sale, încât trebuie să spui că trebuia negreșit să-și trădeze țara? De unde știi dumneata că nu se oprea la un moment dat și spunea: Ce fac?! Și nu mă duceam să denunț imediat totul? De ce n-ai avut răbdare să aștepți ca omul să se dea pe față, de ce n-ai spus, domnule colonel Rujinski: mi se pare că se pregătește un atac cu totul necurat, vă rog veniți încoace, sau singur să-ți fi dat în gând, ia să vedem ce face acum Crăiniceanu? S-a dus de s-a întâlnit cu Sturdza. Sturdza a dispărut, e dezertor, este un criminal ordinar, să vedem: ce se întâmplă? Și l-ar fi lăsat pe colonelul Crăiniceanu să-și desăvârșească gândul, supraveghindu-l. I s-a adus o învinuire colonelului Crăiniceanu, punându-se premisa că dânsul vrea cu orice preț să aibă o întâlnire cu Sturdza, i s-a adus acuzarea că a vrut să stabilească un alibi prin faptul că a dat în ajun întâlnire unui căpitan francez, în ziua când trebuia să comită crima. O explicațiune. Ce este alibiul? Este un fel de tertip, ca să întrebuințăm un cuvânt popular, pe care un criminal îl întrebuințează în aranjarea planului său criminal. Ia oarecari mijloace ca, dacă-l prinde, să spuie: dar cum se

poate să fi comis eu crima din Mărculeşti, dacă eu în ziua aceea am fost la Popeşti? De fapt fusese repede în Popeşti, înainte de a fi comis crima la Mărculeşti. De ce să se treacă ca câştigat cauzei că Crăiniceanu a vrut să facă un alibi, dând întâlnire căpitanului francez Masaud? De ce, când se dovedeşte că era fixată întâlnirea, pentru că acel ofiţer era destinat sectorului comandat de colonelul Crăiniceanu, să spuie că a vrut să stabilească un alibi? Dar [de] ce, Crăiniceanu, care după dumneavoastră face crimă de înaltă trădare şi trimite toată armata pachet dincolo la inamic, să aibă nevoie de acest alibi? Un criminal care pune la cale cea mai înaltă chestiune care poate să existe atât de copilăreşte merge? Să întrebe pe drum pe toţi ofiţerii şi soldaţii întâlniţi în cale, să se uite cu binoclul soldaţilor, să spuie: dacă vine un ofiţer român dinspre inamic să-i spui să vie la mine? Atât de copilăreşte se face o crimă? Cea mai înaltă crimă? Nu se poate, raţiunea logică ne arată că nu se poate. Ei bine, dar atunci ce ipoteză arată Crăiniceanu? De ce te-ai dus să vorbeşti cu Sturdza, domnule colonel, l-am întrebat prima oară şi eram foarte revoltat, interogatoriul le care i l-am luat la 11 februarie a fost ca de procuror. De ce te-ai dus să vorbeşti cu Sturdza, domnule colonel? Spune-mi motivul, căci la 25 se aflase de dispariţia lui Sturdza. Domnule Săulescu, îţi declar pe onoarea mea – şi-l consider că are onoare până la sentinţă –, pe onoarea mea de ofiţer, că am fost nebun, am fost fascinat, iată de ce. Îl stimam pe Sturdza mult, îl iubeam. Şi aici fac o paranteză. Cum se poate, s-a pus întrebarea, să-ţi confere tocmai dumitale secretul său Sturdza? Să-ţi spuie dumitale: vor să ne trimeată în Basarabia, că nu ne dau niciun ajutor efectiv X şi Z şi că trebuie la un moment dat să facem o acţiune. Cum se poate să-ţi spuie dumitale acestea? Tocmai din această stimă. Eu ador atât de mult pe un om, cu toate că nu l-am văzut niciodată pentru fapte auzite şi vorbite de alţii, încât, când viu în contact direct cu acel om, sunt fascinat de adoraţiunea pe care o am pentru actele sale şi pentru tot ceea ce am auzit de la dânsul. Când vine deci şi-mi vorbeşte asemenea chestiuni, îl cred mai mult decât pe X. Dacă ar fi venit Pirici, nici nu-l băgam în seamă, n-am nicio legătură sufletească cu el, nu pot să-l sufăr. Exact aşa mi-a spus.

Domnul colonel I. Gârlişteanu. Sentimentele sunt reciproce din partea lui Pirici.

Domnul sublocotenent Gh. Săulescu. L-am crezut pe Sturdza, pentru ce? Pentru că vream să comit crima de înaltă trădare? Nu. Pentru că el vrea să comită crima şi să mă tragă în crimă, când? Dându-mi întâlnire. Ei bine, dar de ce te-ai dus, după ce ai aflat? Atunci, domnule Săulescu, am făcut o legătură şi am zis: de ce mi-a spus Sturdza cele fapte îngrozitoare? Fusese schimbat de la divizie şi, în mentalitatea sa, Sturdza nu putea admite aceasta, mentalitate foarte bolnavă.

La mulţi nu le-or fi convenind diferite situaţiuni în care trebuie astăzi să se afle, dar pe care, în haina aceasta, le uităm cu totul, cu gândul la iubirea de patrie. Sturdza însă, care suferea de grandomanie, e ştiut lucrul acesta, nu se putea împăca. Atunci, fascinat cum eram şi făcând o legătură cu ceea ce mi-a spus la 23 ianuarie, cu faptul că Sturdza dispăruse în mod misterios şi ipoteza pe care mai mult mi-o puneam în gând era că este dezertor, dar şi celelalte fluctuau în mintea mea, m-am dus dintr-o impulsiune pe care nu mi-o pot explica astăzi, dar pe care în momentul acela mi-o explicam. M-am dus cu gândul şi speranţa de a mă întâlni cu Sturdza şi m-am dus dintr-un fel de curiozitate care, deşi nu se admite în timpul acesta de la un ofiţer superior, cu mentalitatea şi experienţa sa, totuşi trebuie, domnilor Judecători, să o analizaţi. Aşa am judecat în acel moment. Şi am trecut dincolo de linia santinelelor noastre.

Cum a trecut? Şi-a luat mijloace de asigurare? Cum, domnilor, un criminal care vrea să ducă ţara la pieire, care ştia gândul lui Sturdza, trece astfel la inamic? Lucrează aşa pe faţă, în vederea tuturor. Se duce pe linia santinelelor, recunoaşte terenul, întreabă pe X şi Y, se înapoiază de ia masa, vin ofiţeri de vorbesc cu el, aşa se pregăteşte o crimă? Atâta mentalitate are un om cu experienţa domniei sale, care o întrebuinţează în rău? Aşa procedează? Ce ar fi fost natural în cazul acesta? Alegeam o poziţiune înaintea sectorului meu, unde controlul eu îl aveam şi unde, dacă mă duceam înaintea liniei santinelelor, nu putea să mă suspecteze nimeni, dar m-am dus pe sectorul lui Pirici. Puteam să mă duc pe sectorul meu? Puteam. Cine mă descoperea? Dar s-a spus: de ce ai trimis ofiţerii la locul lor? Am trimis ofiţerii mei la locul lor. Am fost în alt sector, m-am dus pornit din această curiozitate.

Dacă planul ar fi fost conceput bine determinat dinainte, ce mai căuta să se ducă? Dar planul n-a fost conceput dinainte, trebuia să se împlinească dincolo şi s-a dus Crăiniceanu de s-a întâlnit cu Sturdza. Nu s-a întâlnit pe sub ascuns, ci pe faţă.

Veţi zice: dar tot îl prindem, după ce a luat manuscrisele [manifestele], nu mai putea să scape, pentru că venise sergentul Niculescu şi domnul locotenent-colonel Pirici fusese sesizat de totul, auzind că Niculescu îl căuta pe Crăiniceanu şi făcând legătura cu ceea ce se întâmplase dimineaţa, luase măsuri preventive. Dar, bine, am trecut în vederea santinelelor şi când a venit Sturdza, santinelele l-au văzut venind, l-au auzit cum a spus „Crăinicene, Crăinicene" şi cum i-am răspuns, şi toată lumea tăcea din gură, şi m-am dus şi m-am întâlnit cu Sturdza şi atunci Sturdza mi-a reînnoit tot ceea ce îmi spusese în ziua de 23, şi mi-a complectat şi concretizat faptul său criminal. Cu ce dovezi se aduce astăzi acuzarea despre care

a vorbit cu dânsul şi despre ceea ce a gândit Crăiniceanu vorbind cu Sturdza? Cine poate să afirme că atunci Crăiniceanu a spus: „Da, mâine, Sturdza, mâine trec cu regimentul meu", ca şi cum l-ar lua în spinare să-l ducă la inamic într-un moment când pe front era în cea mai mare parte acalmie, când nimic nu arăta că se va face atacul şi când erau ofiţeri, ca maiorul Cornea, care observau toate mişcările, cum era să dau un ordin special eu, legat de diviziile celelalte, că în ziua de 28 tot regimentul să facă mişcarea în sensul de a trece în întregime la inamic.

Bine, dacă nu e adevărat, de ce ai luat manifestele? Dar dacă nu le luam şi veneam fără ele? Şi mă întrebai ce am căutat acolo? De ce te-ai dus de ai vorbit cu Sturdza, ce ai vorbit cu Sturdza? Ce se putea demonstra astăzi? Un fapt de indisciplină extraordinară, nepermisă unui ofiţer, pentru care ai reprimări: să-l pui sub observaţiune, să-i iei comanda, să-l muţi într-alt regiment şi să-l bănuieşti întotdeauna. Sunt fel de fel de mijloace pe care le ai la îndemână. Dar ai luat manuscrisele şi de aici încolo, ne spune domnul comisar regal, începe tentativa: tentativa, cum se numeşte fapta lui Crăiniceanu, căci, zice domnul comisar, a încercat să comită crima de ambosaj.

Domnul colonel Gârlişteanu: De la 23 începe pentru mine tentativa.

Domnul sublocotenent Gh. Săulescu: Pentru mine nu începe nici atunci şi de aceea analizez.

De atunci deci ziceţi că începe tentativa, încercarea de a comite crima, foarte bine. Tot legea, pe care trebuie să o păzim, ne spune mai departe ce este tentativa. Şi interpretările acestor autori mari spun: „Actele de execuţiune arată singure intenţiunea de a comite o crimă... *(citeşte)*".

De ce? Pentru că începe să se concretizeze intenţiunea şi actele de preparaţiune: nu te-ai oprit acolo şi ai mers mai departe. În actele de gândire, încă o dată, nu poate interveni nimeni să ţi se spună: să nu te gândeşti la comiterea unei crime, nu se poate, nu este text de lege şi sunt exemple celebre despre acest lucru, sunt fapte care s-au judecat. Tentativa nu e pedepsibilă, se pedepseşte numai dacă este începerea unui fapt care poate să constituie o crimă sau un delict. Adică, după ce te-ai gândit să comiţi crima, după ce ai luat toate măsurile de preparaţiune pentru crimă, începi s-o execuţi. Dar, începând seria actelor de executare, la un moment dat mă mustra conştiinţa şi mă opresc în comiterea ei.

Să vedem ce spun aceşti celebri autori, ca să luăm părerile lor şi să nu se zică că vorbim pe dinafară. „Pentru singura concepţiune a unei crime nu se poate învinovăţi nimeni şi nici pedepsi criminalicește; omul este absolut stăpân pe cugetarea sa şi ea nu poate fi atinsă decât prin mijloacele cele mai spăimântătoare tiranii".

Cugetarea rea, concepţiunea criminală şi chiar hotărârea criminală poate [pot] să vină la multe persoane, chiar corecte, în primul moment de furie sau de ispită. Te constrânge cineva moralmente de aşa natură încât ai o revoltă şi un gest că parcă ai vrea să-l desfiinţezi, să scoţi revolverul să-l împuşti în primul moment de furie sau de ispită, însă, în cele din urmă, triumfă cugetul cel bun. Pentru a da un exemplu, domnul Firey [?] citează cazul celebru al alienistului Maurel[27], cunoscut în istorie. Trecând pe Sena pe un pod şi văzând un om care privea cum curge apa, i-a venit o pornire de moment să arunce pe acel om în apă, şi Maurel, ca să scape de ispită, a fugit repede de pe pod. Aici vin interpretările. După cum un nebun poate avea intervale lucide, care-l fac asemenea omului normal, şi atunci când nebunul comite un act în momentele sale lucide se pedepseşte cu toate că e nebun; omul normal poate şi el avea clipe de nebunie în care, iresponsabil de actele sale, nu poate fi pedepsit în logica lucrurilor.

„Omul normal care face numai judecăţi nebuneşti nu se pedepseşte. Astfel fiind ... *(citeşte)*".

„În fine, pedeapsa este inutilă ... *(citeşte)*".

N-a vătămat pe nimeni, n-a făcut nimănui rău, de ce să intervină societatea, dat fiind că nu i-a produs nicio leziune. Pe această temă se discută intenţiunea. Cu aceasta voiesc să arăt că nu s-a dovedit la Crăiniceanu intenţiunea criminală de a trăda patria sa şi de a face ambosaj. Intenţiunea sa nu s-a concretizat. S-a zis însă: a fost o tentativă, a încercat să execute chiar o crimă în sine. Aşa fiind, trebuie să vedem tentativa ce este; să vedem dacă fapta lui Crăiniceanu putea să nu fie pedepsită şi să mergem mai departe.

„Tentativă, dacă acel care a conceput ...*(citeşte)*".

Dacă deşi am început să execut, dar mijloacele pe care le-am întrebuinţat nu sunt bune să ducă la un rezultat, atunci nu se pedepseşte. Legiuitorul penal, urmărit de ideea de a reprima cu severe pedepse, a venit de a tranşat chestiunea aceasta, aşa încât astăzi nu mai încape discuţiune. De ce? Legiuitorul a introdus prin art. 58, titlul II adiţional, la Codul de justiţie militară, un articol care strică cu desăvârşire acest raţionament şi bine a făcut. Pentru ce? Pentru că este cea mai delicată chestiune, o chestiune discutată mult şi care n-a putut să se codifice până în prezent, căci n-a rezistat la raţiunea juridică. Atunci a venit art. 58 care spune: „Agenţii provocatori, ca şi crima izbutită ...*(citeşte)*".

Astfel că discuţiunea nu se mai poate pune din punctul de vedere pe care eu puteam să-l pui, dacă nu exista acest articol sever şi bine introdus în momentul

[27] Bénédict Augustin Morel (1808-1873), psihiatru franco-austriac, printre primii teoreticieni ai noţiunilor de degenerescenţă şi demenţă precoce.

acesta în cod. Atunci s-ar fi discutat chestiunea imposibilității de a se aplica în atare împrejurări un fapt criminal dovedit în sensul celui ce se impută domnului locotenent-colonel Crăiniceanu. Atunci nu mai rămâne să discutăm punctul acesta, ci numai pur și simplu tentativa.

A încercat Crăiniceanu faptele care i se impută? N-a încercat. De ce n-a încercat? Pentru că demonstrațiunea pe care voi face-o va arăta că nu s-a executat.

„Tentativă, încercarea de a face o crimă. Materia tentativei prezintă multe greutăți în drept ...*(citește)*".

La început, nu se pedepsea tentativa. Nu s-a gândit nimeni să pedepsească încercarea de a comite o crimă. Aceasta era mentalitatea specială, inerentă împrejurărilor de atunci. Apoi s-a zis: dar cel care a încercat să facă o crimă nu este periculos? Ia să-i dăm o pedeapsă mai mică. Codul de justiție militară însă, prin articolul adițional, spune nu. Să dăm aceeași pedeapsă pentru că e și mai periculos, pentru că sunt momente critice cele prin care trece țara acum, să tăiem de la rădăcină, scăpând de tot ce e rău.

Să vedem deci ce trebuie ca să fie o tentativă? O încercare de a comite o crimă? „Trebuie să existe un început de executare...*(citește)*".

Dacă se oprește singur, nu mai suntem în prevederile art. 38 și nu se pedepsește. Dacă prin urmare a conceput crima, a făcut acte de preparațiune pentru comiterea crimei și a început chiar a intra în seria actelor de executare, dar conștiința i-a spus că face rău și s-a oprit, atunci nu se pedepsește. „Însă odată ce este siguranța că tindea la comiterea unei infracțiuni ...*(citește)*".

Acestea sunt cazurile tipice: invaziunea nocturnă a unui străin în domiciliul tău, intrarea prin fereastră în odaia unde ești tu în pat. Ce vrea să facă? Să fure sau să omoare? E destul că a manifestat un scop rău, că actul său jignește simțământul siguranței publice, pentru ca el să fie pedepsit și atunci se vine cu textul pozitiv de lege și se spune: escaladarea în timpul nopții dă dreptul să iei revolverul și să omori pe încălcător. Foarte firesc deoarece nu știai ce poate să facă: să omoare sau să fure escaladatorul și tragi. Există text pozitiv de lege.

A patra condițiune pentru tentativă este ca actele de executare pe care începi să le facă, comise cu voință, să fi fost curmate prin împrejurări independente de voința infractorului. „Dacă făptuitorul se oprește singur...*(citește)*".

„[Lipsă în text] ...altminteri nimic n-ar mai fi putut fi pedepsit."

Părerea domnului Tanoviceanu[28], cunoscutul nostru specialist în materie, spune: „Părerea noastră este că o bună politică penală... *(citește)*".

[28] I. Tanoviceanu (18 ianuarie 1858-8 aprilie 1917), magistrat și profesor de drept penal la Universitatea din Iași și la cea din București (din 1901); membru corespondent al Academiei Române (1897).

Dar veți zice: nu cumva îmi cereți să dau un premiu lui Crăiniceanu? Nu, domnilor. Dar Crăiniceanu spune: cine v-a dovedit dumneavoastră că deși am comis enorma greșeală de a mă duce la Sturdza, greșeală care astăzi mă înspăimântă, căci văd că am fost atras în cursă și astăzi n-am cuvinte în contra lui Sturdza pentru că m-a aruncat pe banca acuzaților, în fața opiniunii publice care așteaptă alături de patru state aliate să se vadă ce se face cu această chestiune. Dacă Sturdza nu exista, Crăiniceanu s-ar afla astăzi aici? Dacă Sturdza, cu ambiția și răutatea sa, nu exista, dacă concepțiunea criminală a lui Sturdza nu exista, nici Crăiniceanu nu ar fi comis această mare greșeală, pe care astăzi o regretă din adâncul inimii. Ce trebuie să facă societatea atunci? Să pedepsească cu pedeapsa capitală? Cere răzbunare sângele eroilor care se varsă pe pământul acesta și cere să intre sub pământul acesta Crăiniceanu, spunea domnul comisar regal. E mult discutata chestiune din punctul de vedere al utilității [pe] care [o] poate produce o pedeapsă. Ca pedeapsa pe care o dă o autoritate să fie utilă, ce condițiuni trebuie să îndeplinească? Orice fapt rău, dacă e contestat că este rău – dar eu zic că în cazul nostru nu e contestat –, trebuie să-l pedepsești, căutând însă ca totdeauna să știi utilitatea ce o produce pedeapsa asupra infractorului și ce bine produce asupra societății. Pedeapsa capitală la ce ar folosi în cazul de față? Domnul comisar regal a spus-o: societatea ar fi satisfăcută, opinia publică ar fi mulțumită complectamente. Eu zic, dintr-o rațiune logică, că opiniunea publică ar fi mai mulțumită ca să se recunoască mârșăvia pentru care n-avem cuvinte destule spre a o vești, a lui Sturdza și discipolului său Wachmann, să i se aplice pedeapsa cea mai severă, să se confișteze toată averea lor și, când o da Dumnezeu să-l putem judeca, să-i vedem pe rând în fața noastră, dar în același timp să se arate că Crăiniceanu a știut să se oprească, el personal; dacă stăruiți a crede că a avut ideea crimei – și eu spun că n-a avut-o –, dar coincidențe fatale, unite cu mânia ce se ridica împotriva criminalului Sturdza, a[u] făcut ca să-l vadă toată lumea în negru și ca opinia publică să-și fi făcut o idee că este un element pernicios în societate și nu merită să trăiască.

Și unde ar fi utilitatea acestei pedepse? În distrugerea lui Crăiniceanu? Crăiniceanu este atât de vătămător societății încât trebuie exterminat? Și societatea n-ar fi mulțumită cu alte pedepse înscrise în cod? Nu se poate. O rațiune condusă din aplicarea principiilor de drept, pe care trebuie să le recunoașteți că trebuie să se aplice, ne arată că nu se poate. De ce? Întors de la întâlnirea cu Sturzda, Crăiniceanu ne spune: am fost înnebunit de ceea ce mi-a spus Sturdza și am luat manifestele revoluționare, le-am luat, neștiind ce e în ele, ca să le remit. Nu se poate premisa vinovății pusă în această afacere din prima zi, substituită în fața tuturor anchetatorilor, fără să mă gândesc a face ancheta cu întrebări din toate

faptele. Premisa vinovăției a fost pusă de la început din mânie împotriva faptei lui Sturdza și de aceea ați văzut în Crăiniceanu un agent executor al lui și, sub impresia acestei idei, opinia publică a variat în așa manieră, încât a devenit aproape comică această chestiune și s-a vorbit de lucruri enorme, că țara era să fie prăpădită de nemți. Atunci, fără a mă pricepe la strategie, am spus: era o imposibilitate ca toată această armată să fi putut lua drumul Germaniei. Dar s-a zis: nu se poate, ai încercat să executi. Nu s-a încercat.

Cine poate spune că acesta a fost gândul lui Crăiniceanu? Cine poate spune că Crăiniceanu, chiar pornit de la o idee criminală – dacă am admite-o –, nu s-ar fi oprit din propria sa conștiință și n-ar fi spus: fug de acest lucru, mă duc la Corpul 4 de armată să denunț tot. Și de fapt care a fost prima sa declarațiune? Am o misiune secretă pentru Corpul 4 de armată. Și dacă o dată declarase că se duce la Corpul 4, putea să se ducă când santinelele veneau să raporteze că a trecut la inamic, că a vorbit cu Sturdza, că l-au văzut vorbind cu el – unul spunea chiar că l-a văzut cu doi ofițeri cu căști germane. Sunt închipuiri? Nu știm precis și n-au putut preciza nimic.

Cum, domnilor, Crăiniceanu, văzându-se încolțit, venind spre dânsul Gavrileteanu, cu un aer extraordinar de sever să-l salute și, poftindu-l la colonel, spunând: nu se poate trece de linia santinelelor, Crăiniceanu ar fi avut tăria de conștiință să spună: am o misiune secretă. Nu admiteți că Crăiniceanu să fi avut egoismul să se ducă numai la corpul de armată ca să declare cele ce știa, numai șefului său să-i spuie totul? Nu, ziceți că nu se poate, de ce n-ai dat manifestele? N-am vrut să le dau, n-am vrut să-ți spun dumitale, colonel Pirici, care nu erai o autoritate, cu care n-am nicio legătură sufletească, n-am vrut dumitale să mă destăinuiesc. Dar atunci de ce ai vorbit de Tudor Vladimirescu? Cum se poate să te mai fi gândit să lauzi faptele lui Sturdza? Da, într-o discuțiune în cameră, am spus că Sturdza trebuie considerat mai mult ca revoluționar și am pomenit numele lui Tudor Vladimirescu și maiorul G. În aceeași ordine de idei, a pomenit de „februariști"[29], iar colonelul Pirici, replicând, a zis așa este, și tatăl meu a fost „februarist". Să afirmi de aci că din momentul acela avea ideea de a merge cu crima înainte, este o copilărie. Crăiniceanu era prins. Om deștept, pricepea aceasta. Dar ziceți, avea manifestele în mână. Da, și dacă aș fi avut intenția ce mi-o atribuiți, credeți că mă împiedeca ceva să le arunc înainte de a ajunge aici? Escorta de care vorbea acuzarea, la dreapta, la stânga, înaintea și înapoia mea, mă împiedeca pe mine să arunc manifestele? Dar sublocotenentul se afla la 60 metri de mine, mergând înspre colonelul Pirici, nu cumva că i-ar fi fost frica așa de mare de sergentul

[29] Termenul de „februariști" desemnează pe cei care au acționat pentru detronarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, la 11/23 februarie 1866.

care venea în urmă, ca să nu fac orice mişcare ca să scap de obiectul criminal? Doar nu eram în câmp liber, ci la munte, pe drum cu fel de fel de cotituri, stânci şi arbori. Ziceţi însă, nu! A continuat să meargă cu obiectul criminal în mână. Dar, domnilor, criminalul care voieşte să făptuiască o crimă trece prin curtea poliţiei şi spune: uite am un cuţit! Mă duc să omor?! Dacă aţi fi arătat că Crăiniceanu era un element rău din toate punctele de vedere, se admitea concepţiunea criminală, ar fi persistat şi a doua zi era să ia două batalioane să le ducă la nemţi, cu Cornea cu tot, care se vede că pricepea această situaţiune, căci le [sic] critică aici în mod tactic şi strategic.

Tot ceea ce s-a petrecut mă îndreptăţeşte a crede că a spune că este o crimă de înaltă trădare şi ambosaj este fără demonstraţiune logică şi, în acelaşi timp, juridică. Este o copilărie tot ceea ce a făcut, dintr-o curiozitate proastă şi nu pot să contenesc să o declar. Am memoriile sale personale, pe care m-a rugat să le ţin pentru mine, căci l-am cunoscut şi pe domnia sa personal la Constanţa, când eram procuror, şi stau la Bucureşti într-o casă cu familia domniei sale; apoi mă leagă un fel de condescendenţă faţă de domnul general Crăiniceanu, pe care foarte mult îl stimez şi să-mi făuresc eu ideile mele despre această afacere. M-a oprit să comunic totul, dar dacă împrejurări grave ar face să nu pot eu să demonstrez onoratei Curţi că e nevinovat de acest fapt, deşi se consideră vinovat şi aşteaptă orice pedeapsă pentru faptul că s-a dus la Sturdza, dar se îngrozeşte să fie acuzat de crimă de înaltă trădare şi ambosaj, căci nu i-a trecut niciodată prin minte să facă această faptă. Ei bine, în aceste memorii ce mi le-a încredinţat, nu conteneşte în câteva rânduri, în diferite părţi, să-şi arate indignarea pentru fapta mârşavă a lui Sturdza şi să strige: „Să vină Sturdza, singurul meu martor, să declare dacă n-am veştejit fapta lui când mi-a comunicat-o". Dar s-a spus: n-ai veştejit-o, pentru că de-ar fi fost aşa, trebuia să-l omori sau să-l aduci înapoi. „Nu l-am omorât şi nu l-am adus înapoi. Nu l-am adus înapoi căci era imposibil. Nu l-am omorât pentru că nici nu m-am gândit să comit o crimă. O curiozitate pedepsibilă m-a făcut să mă întâlnesc cu Sturdza, să descopăr misterul, să viu să-l anunţ, după ce l-oi afla, dar să-l omor pe Sturdza, nu, n-am avut forţa fizică". Dar s-a spus: ce e acea forţă fizică, domnule colonel? Aveai revolver, trebuia să-l împuşti!

Trebuie să ne punem în împrejurările în care se comite fapta spre a judeca drept. Astăzi e uşor să judecăm de la birou ce ar fi trebuit să se facă în cutare împrejurare, dar trebuie să ne transpunem cu mintea exact în acea împrejurare spre a fi drepţi. Nu mă duceam să comit crimă, nu ştiam ce-mi va propune Sturdza, pentru aceasta însă nu mi s-a putut concretiza în cap decât când l-am văzut....

V-aş ruga să-mi permiteţi să mă odihnesc puţin.

Domnul Preşedinte: Se suspendă şedinţa pentru 10 minute.

La redeschidere, ora 11.50

Domnul Președinte: Apărarea are cuvântul în continuare.

Domnul sublocotenent G. Săulescu: Onorată Curte, priceperea execuțiunii crimei concepută, dacă o admitem concepută, ar fi deci în momentul când Crăiniceanu a venit cu manifestele înapoia liniilor santinelelor. Până atunci totul intra în domeniul gândirii sale false și de atunci încoace faptele lui trebuie judecate.

Și-a exprimat domnul colonel Crăiniceanu, din primul moment ce a dat ochi cu primul ofițer întâlnit, gândul și dorința de a comunica cu șefii săi? Da. Când sublocotenentul Gavrilețeanu a spus: „Domnule colonel, am arestat pe Hordilă, pentru că n-are voie nimeni să treacă de linia santinelelor", dânsul s-a supărat și a spus: „Foarte rău ai făcut, domnule, condu-mă la șeful dumitale, am să vorbesc cu domnia sa." Nu s-a gândit un moment să spună lui Pirici că a adus manifestele lui Sturdza, dar i-a spus: „Mă împiedici într-o misiune secretă pe care o am". Și fiindcă s-a făcut caz de acest lucru, aceasta este tocmai care vine mai mult în favoarea sa, căci dacă chiar s-ar suspecta, cu toate raționamentele, că din momentul ce Crăiniceanu declara că are o misiune secretă de îndeplinit, a înțeles altceva decât că vrea să se destăinuiască șefului său superior, s-ar comite o copilărie căci era demascat. Dar veți zice: ceea ce a spus Crăiniceanu era tocmai pentru că era demascat? Nu, pentru că le legăm aceasta cu faptele anterioare și, în orice caz, le legăm cu faptele de gândire care nu s-au transformat în exercițiune. Ce era să facă Crăiniceanu cu manifestele, fiindcă s-a tot zis că manifestele constituie instrumentul criminal, ce era să facă cu manifestele? Aceasta nu s-a spus și trebuie să se spuie: dacă nu te prindeam, iată ce făceai dumneata. S-a trecut cu foarte multă ușurință, spunându-se numai: cu toate că l-am prins, n-a lăsat instrumentul criminal din mână. Dar eram prins? Până atunci mă gândisem la fapte criminale extraordinare, eram prins și nu ți le-am dat, pentru că domnului colonel Scărișoreanu i-am spus: am acestea de la Sturdza. De ce? Așa mi-a venit să-i spui. Puteam să nu-i spui? Se putea. Deja eram înștiințat că colonelul Rujinski va veni pentru această afacere, deja luasem cunoștință despre acest lucru și vream să comunic cu domnia sa. Prin urmare, n-am pus în executare nimic și, dacă nu mă prindea, trebuia să demonstrez acuzarea clar și lămurit ce era să facă Crăiniceanu cu manifestele. Era să încerce să amboseze? Și ambosajul se definește așa: „Se consideră ca ambosor și se pedepsește cu moarte[a] orice individ dovedit că a provocat pe militari a trece la inamic sau în partea rebelilor armați, că le-a înlesnit cu bună cunoștință mijloacele sau că a făcut înrolări pentru o putere care este în război cu România."

Cu acele manifeste era să provoc fapta criminală? Și cum? Nici aceasta nu ni s-a spus, colonelul Crăiniceanu, comandantul Regimentului 25, care concepuse

acest plan infernal, îi trebuia lui, pentru realizarea lui, aceste 100 imprimate? Pe cine să amboseze cu cele 100 de manifeste? Credeți că-și închipuia Crăiniceanu că cu acele manifeste împărțite ca afișe de cinematograf va izbuti să amboseze pe cineva, să comită prin acest act crima de înaltă trădare și ambosaj? Îmi puteam închipui că prin simplul acest fapt al împărțirii manifestelor, domnul maior Cornea era să fie ambosat sau domnul locotenent cutare să fie ambosat? Dar nu m-ar fi plesnit cu revolverul în cap, condus de demnitatea care se cere și de ideea de a servi patria? Nu se poate. E un raționament care nu rezistă. Trebuie să arăți că cu acel obiect criminal, cu cuțitul, aveam de gând negreșit să omor pe cel pe care trebuia să-l omor prin concepțiunea pe care o făcusem. Aici e nodul gordian al afacerii, căci până acum am arătat faptele pe care le făcuse Crăiniceanu, recunoscute de dânsul și care nu constituiau o crimă. Nu se putea prin manifeste să amboseze pe nimeni, sau dacă se putea, să-mi arate că am încercat, să-mi arătați că în mintea mea era negreșit să ambosez, și dacă era aceasta în mintea mea, pe cine am ambosat. Căci încă o dată împărțirea unui manifest ca acela este discutabil, dacă ar fi o încercare de ambosaj. Pentru ce? Pentru că trebuia o continuitate de fapte pentru a ajunge la crimă, dar neizbutită. Atunci ar fi iar domeniul gândirii că prin acele manifeste voiam să ambosez, voiam să produc revoltă în trupele pe care le conduceam eu, pentru ca a doua zi chiar să predau trupele inamicului. Sunt fapte gogonate extraordinare, spuse de soldați.

Ar fi întrebat unul din cei veniți de la dușman: santinelelor, unde e colonelul Crăiniceanu, căci am ceva de vorbit cu el, am o scrisoare? Și de fapt n-avea nicio scrisoare, pentru că mâine veți cunoaște că toată armata română o predă domnul colonel Crăiniceanu la nemți!

Domnilor, dar este cu putință a încredința unul din cele mai mari secrete relativ la cea mai mârșavă crimă dintre crime unui soldat? Este ceva extraordinar! Cum se poate ca un soldat să spuie: știu că mâine toată trupa are să vie să se predea? Ei, da, se răspunde, dar și acuzarea aceasta coincide cu faptul că ai venit cu manifestele în mână. Dar am declarat de la început că am o misiune secretă. Și apoi chiar dacă aș fi pornit spre sectorul meu cu manuscrisele în mână, de unde știai dumneata că conștiința mea, față de această grozăvie, nu era să se revolte să-mi spuie: fac o faptă criminală extraordinară și mustrarea de cuget să mă facă să arunc în foc manifestele și să continui acțiunea mea folositoare de până atunci, recunoscută de șefii lui. Nimeni.

Vine domnul colonel Rujinski. M-a luat, îmi spune domnul colonel Crăiniceanu, de maniera următoare: a intrat înăuntru, n-a mai dat mâna cu mine și a spus: asupra dumitale, domnule, planează fapte extraordinare. În conștiința mea

atunci s-a produs o revoltă şi cum îmi spunea: ce ai în mână? – căci locotenent-colonelul Crăiniceanu continua să meargă cu obiectul crimei în mână –, am răspuns: am acte pe care vreau să le dau corpului de armată. Dă-mi-le mie. Vă rog, cu demnitate pentru mine, să nu mă luaţi aşa.

Vedeţi, domnilor, să mă revolt, eu, Crăiniceanu, după ce eram cu obiectul criminal în mână, cu gândul că s-a descoperit crima mea de înaltă trădare să mă revolt? Se admite aceasta de la un vinovat?

Am predat apoi colonelului Rujinski manifestele de atunci, am fost declarat arestat, percheziţionat, anchetat şi adus înaintea domniilor voastre.

Este, onorată Curte, o discuţiune largă pe care am făcut-o înaintea dumneavoastră şi am insistat asupra chestiunii, despicând-o pe cât am putut şi legând toate împrejurările cu faptele comise, cât şi cu tot ce s-a petrecut în şedinţă, cu credinţa nestrămutată că nu se poate să văd eu şi oamenii cunoscători în ale dreptului că orice justiţie, oricum ar fi, poate să elimine un principiu cunoscut în lege, judecând în timp toate aceste idei, lărgind câteodată principii de drept. Dar în Codul de justiţie militară există art. 258 care zice: „Tribunalele militare aplică pedepsele prescrise de legile penale ordinare la toate crimele sau delictele neprevăzute prin acest codice şi, în acest caz, dacă sunt circumstanţe atenuante, se aplică militarilor art. 60 al Codicelui penal ordinar".

Căci n-a putut să prevadă totul Codul militar.

Dar ai lăudat, după ce ai conceput crima, faptele ordinare ale lui Sturdza, l-ai comparat cu Tudor Vladimirescu, cu toate că ştiai despre această oribilă crimă. Pentru aceasta ai articol de lege: „Acei care prin cuvinte vor lăuda faptele calificate de crime se vor pedepsi cu închisoarea până la un an".

Nu-ţi era permis să lauzi fapte criminale şi mai ales care erau contra siguranţei statului. Eu nu spun că ai lăudat fapte criminale, dar pentru că s-a spus acest lucru este text de lege care trebuie să se aplice. Acest articol te trimite la art. 294, căci ai făcut aceasta „prin cuvinte". „Acel care prin cuvinte va lăuda fapte criminale se pedepseşte". Este un articol tipic în acest proces senzaţional, care, pus alături de articolul extraordinar care pedepseşte cu moartea orice individ dovedit că a provocat pe militari a trece la inamic *(citeşte)*.

Deosebire mare din punctul de vedere al apărării cauzei şi al dreptei aplicări a principiilor de lege pe care suntem datori cu toţii, pe baza art. 16 din Constituţiune, să le respectăm.

Hotărârea depinde, onorată Curte, de judecata dumneavoastră suverană, pentru că sunteţi suverani judecători. Am credinţa nestrămutată că veţi ţine consideraţiune de faptele anterioare ale colonelului Crăiniceanu, de părerea şefilor

săi. Sunt sigur că veți ridica deasupra sentimentelor omenești, deasupra opiniunii publice general făcută în această afacere senzațională și, pentru ca să sfârșesc astfel cum am început, în această credință, vă rog ca atunci când veți delibera, pătrunși de simțământul datoriei dumneavoastră și cu conștiința împăcată, vă rog, onorată Curte, să aveți în vedere tot trecutul și tot produsul de bine al unui colonel care a făcut parte dintre dumneavoastră, să considerați dacă este o fire criminală de așa natură încât să făurească, să persiste și să înceapă să execute cea mai teribilă crimă de care se îngrozește astăzi toată lumea și să cumpăniți și utilitatea unei pedepse ca atare, din punctul de vedere al impresiunii și utilității în cauză. Să vedeți, domniile voastre, că a spune că mai există încă un trădător pe lângă Sturdza, nerușinatul care a fugit, ar fi un pericol și pentru noi.

Vă rog, deci, ca în verdictul pe care îl veți da atunci când veți răspunde întrebărilor ce vi s-au pus, să vă gândiți foarte mult, să cumpăniți totul, dumneavoastră care sunteți suverani apreciatori, nesupuși niciunui control și să ne aduceți un verdict dictat de conștiința dumneavoastră pentru mulțumirea opiniunii publice.

Domnul Președinte: Ședința e ridicată. Viitoarea ședință la ora 2.30.

Ora 2.45 p.m.

Domnul colonel I. Gârlișteanu, comisar regal special: Onorată Curte, prevederile mele au fost întrecute, stimații apărători, în apărarea dificilă a cauzelor ce apar, au dezvoltat un talent prin care s-a lăsat poate o umbră de nedumerire cu privire la unele puncte ce eu am desfășurat și de aceea am să mă folosesc de cuvântul ce binevoiți a mi-l da în replică.

Onorata apărare a caracterizat ca exagerări unele din dezvoltările mele, dar imediat a adăugat că și domnia sa, în exercițiul profesiunii sale civile de procuror, de multe ori se acuza singur de prea multă severitate. În ceea ce mă privește, repet din nou că tot ceea ce am spus este oglinda convingerilor și sentimentelor mele adânci.

Mulțumesc apărării că m-a urmat în planul ce eu am desfășurat în rechizitoriul meu. Voi urma și acum același plan, legându-mă însă bineînțeles numai de punctele care socotesc că mai au nevoie de lămurire.

Am făcut portretul acuzatului Crăiniceanu, culegând câteva din faptele care caracterizează viața sa de militar și de om. Onorata apărare a început, ca și mine, cu faptul că Crăiniceanu, în calitate de atașat militar la Atena, a fost rechemat. Da, a fost rechemat, dar nu în timpul pe care îl pomenește acuzarea, în timpul mobilizării, ci înainte de aceasta. Afirm din nou că acuzatul, prin răspunsul pe care l-a dat, lasă să se înțeleagă destul de clar că prin atitudinea sa provocase ruperea

oricăror relaţiuni personale cu ataşaţii şi reprezentanţii diplomatici ai puterilor cu care astăzi tocmai suntem alături. Un reprezentant al unei puteri neutre nu trebuia să cadă în această greşeală, dacă nu era dominat de sentimente şi credinţe atât de puternice, care constituie unul din punctele pe care am voit să le relevez pentru ca să se stabilească corelaţiunea între ceea ce a crezut şi simţit şi între ceea ce a făcut. Apărarea n-a relevat nimic din cele ce am spus despre voiajul pe mare al lui Crăiniceanu, de submarinele amice pe care le chema cu atâta duioşie, pentru ca să învedereze atotputernicia puterii pe care o păstra cu atâta dragoste în mintea şi sufletul lui, încât bucuros ar fi primit să piară şi el în valuri împreună cu vasul care aducea cele necesare apărării şi nevoilor ţării noastre. În legătură cu acest punct, onorata apărare a pomenit de legăturile strânse de amiciţie care-l legase până atunci şi de care nu se putuse despărţi cu uşurinţă şi, adaugă apărarea, că asemenea legături au existat în mintea şi credinţa multor oameni, multor cetăţeni de la noi din ţară şi că deci pentru aceasta nu era cazul să facem un capăt de acuzare. Da, au existat, dar atunci când momentul suprem a sosit, când am pornit alături de puterile cu care astăzi ne găsim atât de strâns şi de preţios legaţi, n-a[u] mai rămas în sufletul şi mintea tuturor românilor decât o singură credinţă şi un singur sentiment. Dovezi de acestea am pomenit în cursul cuvântării mele şi Crăiniceanu, ca şi Sturdza, putea lua pilde în această privinţă din anturajul cel mai apropiat al familiilor lor.

Mai târziu, apărarea a vorbit de declaraţiunile sublocotenentului Stravolca. A voit ca să aducă o uşurare acuzatului, nu căutând să sfarme în mod obiectiv, ca neexact, ceea ce a afirmat Stravolca. Şi aceasta n-o putea face, căci punctele atinse de Stravolca sunt cele pe care le-am expus privitoare la ordinul confidenţial al reducerii efectivului şi acela privitor la depunerea jurământului, nu le mai dezvolt – acuzatul Crăiniceanu a recunoscut că a spus acestea – , dar apărarea s-a legat de faptul că i se impută sublocotenentului Stravolca anume greşeli. Aceasta nu poate însă înlătura în nimic ceea ce însuşi acuzatul a recunoscut a fi spus.

Ah, interpretarea pe care o dă! Aceasta e altceva, dar nu mă aştept şi cred că nimeni nu mai poate aştepta ca Crăiniceanu să mai poată da interpretări la cele ce a făcut şi vorbit, chiar în timpul din urmă, care putea să vie în dezavantajul său. Aceasta nu e un drept al meu, este însă o datorie a mea. Când a vorbit de ele, le-am relevat ca să fac legături şi le-am făcut cu purtarea sa din urmă. Nimic nu rămâne deci zdrobit din ceea ce ofiţerul Stravolca, cu mâna pe cruce, a mărturisit aici înaintea onoratei Curţi, cuvintele prin care Crăiniceanu exprima dorinţa că la 23 noiembrie ar fi fost momentul să răstoarne guvernul, au fost cu adevărat pronunţate de acuzatul Crăiniceanu.

Despre scrisoarea lui Sturdza apărarea a spus de ea numai că are două înțelesuri. Da, citită în alte timpuri, putea să aibă pentru noi două înțelesuri, dar pentru ei doi nu putea să aibă decât unul singur, ca și pentru noi acum și anume acela că va veni momentul mântuitor când, alături unul de altul, o să lucreze pentru cauza comună. De această cauză comună, pe care au îmbrățișat-o amândoi, vorbim noi acum.

Apărarea a citit apoi un raport cu corespondența privitoare la persistența pe care Sturdza și Crăiniceanu, reciproc, o puneau pentru ca să rămână alături unul de altul și a citit raportul prin care se susținea acea remaniere la regimentul de infanterie, a comandamentului corpului de armată. Aceasta s-a petrecut însă într-un timp când, atât comandantul corpului de armată, cât și cea mai mare parte dintr-înșii, nu puteau bănui măcar că în rândurile oștirii noastre se pot găsi oameni capabili ca, sub masca aceasta, de a se găsi unul pe lângă altul, să ascundă alt interes decât cel milităresc și tactic și mai târziu s-a dovedit că interesul de a fi împreună era străin de acela al pertractării faptelor ce împreună puneau la cale. În această ordine de idei, rog onorata Curte să-mi permită a citi părerea emisă tot de acest șef care, după ce a luat la cunoștință de faptele de care s-au făcut vinovați Sturdza și Crăiniceanu, și-a impus datoria de a răscoli și scoate la lumină cauza insistenței celor doi acuzați ca să se găsească alături, și atunci ceea ce părea normal și natural întâi apare acum la adevărata lui valoare.

Faptul de care se face mențiune în raportul cu care se susține rămânerea pe loc a colonelului Crăiniceanu privea o luptă în care cercetările ulterioare dovedesc că Crăiniceanu dispunea de o forță mult superioară ca aceea a adversarului: șapte batalioane contra unei poziții ocupată de un regiment de husari descălecați și un batalion dintr-un regiment de rezervă austriac. La întrebările precise făcute de vrednicul nostru comandant al armatei [generalul Alexandu Averescu], se constată că numărul pierderilor noastre sunt reduse, că numărul morților sau răniților care ar fi putut fi găsit ori trofeele ce trebuiau găsite sunt nule, ceea ce dovedește în mod evident că poziția a fost părăsită și a fost luată cu ușurință de forțe zbrobitoare.

Dar de ce se citește raportul prin care se vorbește de Crăiniceanu, necunoscut înaintea faptelor, și nu se vorbește de raportul comandantului corpului de armată, după ce acest ofițer s-a arătat în adevărata lui fire, și care zice:

„Am onoare a înainta raportul de față la cazul de dezertare și trădare ... *(citește)*".

Raportul pe care l-a citit onorata apărare a sfârșit prin a spune că rămâne la părerea comandantului armatei. La rândul meu spun că acestea sunt care rămân și care sunt posterioare faptului comis de acuzatul Crăiniceanu.

La un moment dat, apărarea mi-a imputat că în rechizitoriul meu am vorbit de oarecari articole pe care Crăiniceanu le scrisese în „Adevărul" şi-mi cerea să fac dovezi. În această privinţă să-mi îngăduie să-mi recunosc singur nitică iscusinţă, deşi nu profesez un meşteşug care să-mi dea experienţa de cercetare pe care poate să o aibă domnul apărător, şi să-i spui că într-adevăr n-am niciun document şi, mai mult, că n-aveam nicio ştire în această privinţă. Un bun român a ţinut, ca printr-un singur cuvânt, să-mi descopere şi această parte a eului intim a lui Crăiniceanu. Apoi l-am întrebat dacă dânsul a scris acele articole şi mi-a răspuns afirmativ. Acesta mi-e documentul. Cât de mult aş dori să-ţi pot aduce şi documentele – şi speram să o pot face cât de curând –, documentele nu sunt aici, sunt acolo unde cu toţii ne gândim şi dorim să ajungem cât de curând, sunt la Bucureşti.

Dar ce a scris în „Adevărul". Ne-a spus-o însuşi acuzatul. Atunci scria în favoarea Puterilor Înţelegerii şi credinţele care aproape în mod unanim se manifestau în opiniunea publică şi atunci se găsea alături de mulţi camarazi care conlucrau pe aceeaşi cale a publicisticii la susţinerea ideilor lor, fără ca nimeni să le facă capăt de acuzare, dar care, după ce au recunoscut mai târziu faptul că Crăiniceanu, din adeptul şi propagatorul unor idei, trecuse deodată în câmpul advers, au socotit că este cazul să nu-l mai cinstească cu legăturile lor de prietenie. Legând acest fapt cu acela despre care era vorba în declaraţiunile lui Stravolca, că la arătarea ordinului prin care se vorbea de reducerea efectivului Crăiniceanu l-a privit şi a spus: „dacă acesta ar cădea în mâinile vrăjmaşului, ai câştiga un milion", mi-am zis, tot în partea întâi a cugetării mele, dacă e vorba să-l compar cu portretul ce m-am silit să-l fac despre celălalt acuzat, Sturdza, nu e cazul de a face o apreciere inferioară asupra ultimului acuzat şi să-mi spun că dacă Sturdza avea cel puţin, în rătăcirea lui, circumstanţa uşurătoare a persistenţei în una şi aceeaşi credinţă, Crăiniceanu sărea de la un drum la altul şi atunci m-am lăsat, şi v-am lăsat şi pe dumneavoastră, să înţelegeţi că o altă explicare se impune aici, căci *Natura non facit saltus* [Natura nu face salturi], zice dictonul latin, că un alt mobil este acela care a putut lucra asupra acuzatului Crăiniceanu, ca să-l împingă să facă deodată un salt atât de formidabil de la o credinţă la alta.

Dar onorata apărare, în critica acestei dintâi părţi a cuvântării mele, s-a legat de fiecare fapt în parte şi punea întrebarea dacă pentru unul sau altul din ele poate fi un motiv ca să fie trimis înaintea Curţii Marţiale; dar pentru faptul că a fost rechemat din Atena şi şi-a scris memoriile într-un mod foarte simpatic pentru puterea care-i era prietenă, este cazul să fie trimis înaintea Curţii Marţiale? Evident că nu şi n-am făcut acest portret pentru ca să mă bizui pe punctele din

el, pentru a cere pedepsirea pe care am cerut-o. Am stabilit prin ele o corelaţiune între eul intim, sufletesc al credinţelor reale ale lui Crăiniceanu şi ceea ce a făptuit acum în urmă. Aceasta trebuie să reiasă, nu importanţa pe care am dat-o eu din nevoia în care am crezut că trebuie să mă găsesc ca să dezvolt şi caracteristicile care formează eul intim personal al acuzatului Crăiniceanu.

Am spus că ziua de 23 ianuarie, data întrunirii fatale la postul de comandă al lui Crăiniceanu, între el, Wachmann şi Sturdza, constituie, pe de o parte, capul itinerarului ce a urmat Sturdza şi Wachmann în dezerţiunea lui [sic] pentru a se despărţi pentru totdeauna de trupul şi sufletul acestei ţări, iar, pe de altă parte, că acolo, în acea cameră fatală, în intimitatea lor strânsă şi vinovată, s-a plănuit tot ceea ce aveau mai târziu să execute împreună. Şi partea mea n-a fost o simplă afirmare. Mi-am dat toate silinţele, cu toate ce-mi stau la dispoziţie, cu concluziunea logică a faptelor şi argumente puternice, să dovedesc că aşa a fost şi nu putea fi altfel. Crăiniceanu ştia de atunci că Sturdza dezertează. Apărarea mi-a venit din nou în ajutor astăzi ne mai discutând una din celelalte ipoteze că Sturdza era dispărut. Crăiniceanu se ducea sigur că avea să aibă întâlnire cu un dezertor şi pentru că ştia că o să aibă întâlnire cu un dezertor, pe care nu vrea să-l descopere însă şefilor săi – şi voi fi silit astăzi să arăt cum au procedat alţii când ştiau că în faţa lor au pe un dezertor – s-a înconjurat în mergerea spre această întâlnire, cu tot misterul şi cu toate precauţiunile pe care am avut onoarea să le desfăşor înaintea dumneavoastră. Niciuna din faptele pe care le-am pus înainte n-a fost rectificată de domnia sa şi deci nu pot repeta cele spuse, spre a nu osteni ascultarea dumneavoastră. Mă leg acum de un singur punct: *rendez-vous*-ul cu căpitanul Masaud şi mulţumesc cu acest prilej pe domnul apărător care a binevoit să mă ajute cu cunoştinţele sale profesionale, dându-mi o definiţiune mai amănunţită a ceea ce se numeşte alibi. Da, am spus că întâlnirea cu căpitanul Masaud constituie un simplu alibi, precum criminalul care vrea să comită o crimă, să zicem, la Popeşti, se duce şi la Mărculeşti pentru ca să zică: cum puteţi spune că eu sunt autorul crimei din Popeşti, când eu la aceeaşi dată mă aflam la Mărculeşti? Acelaşi lucru a făcut Crăiniceanu când da un *rendez-vous* căpitanului din armata aliată, pentru care trebuie să avem tot respectul şi toată consideraţiunea. Întâlnirea a dat-o ştiind bine că nu va merge la dânsa, a dat-o ca să creeze un simplu alibi. Nu repet faptele, sunt sigur că onorata Curte are amintirea lor şi-şi aminteşte cum Crăiniceanu, în mod atât de sistematic, a căutat să nu aibă alături de el acest tovarăş cu siguranţă jenant. Poată să zică apărarea: cum vă gândiţi la ceva rău, când tocmai în ziua aceea eu dădusem *rendez-vous* lui Masaud. Da, l-ai dat ca să stabileşti acest argument, dar făcând tot posibilul ca să nu-l ai lângă dumneata şi să înlături

pe toți ofițerii cu care te întâlneai, pe toți șefii, pe toți subalternii, nespunând nimănui nimic din ceea ce gândești și urmărești. Nu insist asupra acestor puncte și ajung la momentul când Crăiniceanu trece a doua oară de linia santinelelor spre a se întâlni realmente cu Sturdza.

Susțin, onorată Curte, că prin faptul că în ziua de 23 el știa că Sturdza e dezertor, căci atunci îi spusese toate planurile odioase ce le urzise, că prin faptul că la 28 se ducea totuși să se întâlnească cu Sturdza, înconjurându-se de mister, fără a spune nimic superiorilor, comitea tocmai un început de a lua parte la planul de înaltă trădare și ambosaj de care se făceau vinovați Sturdza și Wachmann.

Întâlnirea cu Sturdza nu se tăgăduiește de nimeni și nici de el. Găsesc însă nimerit în replica sa să relevez încă un punct. Au stat împreună 30 minute. În această întâlnire, Sturdza i-a spus tot ce plănuia și i-a vorbit de tot ce se hotăra și la vrăjmaș în vederea faptului odios pe care-l plănuia pentru ziua de 28. În această privință, să-mi dați voie a vă ruga să ascultați afirmațiunea unui vrăjmaș prins din rândurile inamice posterior faptului, numitul Johan Lage, care spune: „Subsemnatul, soldat dezertor din Regimentul 2 ... *(citește)*". Deci, nu-l credeau pe Sturdza! „...Ni s-a spus că divizia română vrea să se predea ...*(citește)*".

Puteau să aștepte mult și bine, această rușine nu putea să se facă.

Încă o declarațiune și mai gingașă. Și, onorată Curte, acestea sunt traduceri sub prestare de jurământ, sunt declarațiunile făcute în limba lor și traduse de translatorul pe care îl întrebuințăm la instrucțiune.

De data aceasta vorbește un anume Brilaca Johan, sergent major: „La 28 ianuarie stil vechi ...*(citește)*".

În Codul de justiție militară se prevede că acuzații în lipsă nu pot fi apărați. Nu știu dacă chestiunea nu prezintă interes sau dacă a fost o simplă pierdere din vedere, că nu s-a spus că acuzații în lipsă nu pot să aibă noi acuzatori în afară de comisarul regal, căci s-a întâmplat ca onorata apărare, prin cei doi reprezentanți ai ei, și unul, și altul, s-au pus alături de mine pentru ca să-și apere acuzații respectivi, luând ca punct de plecare dezvoltarea de noi capete de acuzațiune contra contumaciilor Sturdza și Wachmann și astfel onorații apărători au venit, prin talentul și iscusința lor, să-mi ajute la penibila mea sarcină în această direcțiune. Întreb acum pe onoratul apărător dacă socotește că în vorbirea de 30 minute, cât Sturdza a stat împreună cu Crăiniceanu, s-a putut ca Sturdza să nu-i fi vorbit de ceea ce plănuise dincolo împreună cu comandantul german, adică dacă nu i-a spus că trupele noastre o să treacă dincolo? Nădăjduiesc că n-are să se despartă de principiul pe care l-a adoptat, să rămână lângă mine și o să recunoască că, în convorbirea atât de lungă ce au avut, Sturdza a trebuit să-i spuie și despre aceasta.

I-a mărturisit dar întregul plan, cu forma lui cea mai groaznică, aceea că mâine îl aştepta cutare şi cutare parte din trupa noastră să treacă dincolo. Şi Crăiniceanu s-a aflat, ne spune apărarea, într-un moment de surescitare atât de mare, încât nu s-a gândit la sentimentul datoriei pe care-l avea, de a face să dispară ofiţerul care ameninţa cu atât de groaznică perspectivă ţara sa şi pe aliaţii noştri. A binevoit onorata apărare să-mi dea şi mie, neştiutor în ale dreptului, un exemplu, reamintindu-mi de un oarecare Morel care, stând cu un tovarăş alături de el pe un pod, a avut tentaţiunea de a-şi zvârli tovarăşul în apa Senei, dar s-a folosit de ultimele clipe lucide ca să fugă, să nu comită crima. Daţi-mi voie să mă folosesc şi eu de această filosofie a dreptului pe care binevoieşti să mi-o comunici şi să mă întreb: n-a găsit Crăiniceanu şi el puterea de sine să-şi impună acel moment de luciditate când a auzit vorbindu-se de lucruri atât de grozave şi să fugă, nu de pe pod, ci spre pământul ţării, să-l sărute când a ajuns pe el, cum au făcut alţi prizonieri, şi să strige până şi copacilor: Uite ce ameninţă ţara mea! Dar, nu! A tăcut. Acesta este al doilea punct însemnat la planul de înaltă trădare.

Şi a trecut apoi pe lângă camarazi mai mici în grad, pe lângă ofiţeri, pe lângă colegi. Cu colonelul Pirici nu putea să vorbească, a zis apărarea, pentru că n-avea nimic comun sufleteşte cu el – este o diferenţiere de care Pirici are dreptul să se mândrească. Cu Scărişoreanu, acelaşi lucru. Şi ai afirmat că, târziu, ai avut gândul să mergi să dezvăluieşti ceea ce aflaseşi comandantului dumitale de corp de armată. Şi dumneata, care făceai imputare căpitanului Şerbănescu că nu trebuia,la zgomotul tunului, să meargă să ajute pe fraţi săi de arme şi că trebuia întâi să ceară ordinul dumitale, dumneata ai găsit de cuviinţă să stai atâtea ceasuri ascunzând taina cea mare pe care o ştiai, deşi vedeai că momentul fatal se apropie, tăceai, iar dacă vorbeai, era ca să faci apologia crimelor lui Sturdza, asemuind pe cei ce plănuiau contra siguranţei şi existenţei ţării tale cu oamenii cei mai tari ai ţării, care se nasc rar, o repet, cu Tudor Vladimirescu. Răscoleai toţi oamenii care cinstesc paginile trecutului nostru ca să-i asemene cu ei!

Onorata apărare zice: acest fapt constituie un delict simplu, pentru care nu poate să-şi atragă decât câteva zile de închisoare.

Daţi-mi voie să intru aici într-o mică chestiune de drept. Eu n-am citit decât articolele care se referă la faptul însuşi şi, după ce l-am desfăşurat, am zis onoratei Curţi: după cele spuse, îmi pare că dacă această lege nu există, trebuia legiuitorul să se inspire de la aceste fapte ca să o facă. Articolul 181, de care ne spui dumneata, e făcut pentru un Don Juan de cafenea care, cu ţigara lui în gură, ar începe a vorbi de o crimă comisă de altcineva, aprobând-o. În cazul de faţă apologia crimei pe care o face Crăiniceanu şi pe care, o repet, înseamnă încă una din zalele care

leagă punctele principale care constituiesc crima, de a lua parte la actul de înaltă trădare şi ambosaj a lui Sturdza, atunci când dumneata trebuia să ţipi, să te zdruncini, să găseşti odată momentul de luciditate care vine şi unui nebun, dumneata găseai în nebunia dumitale destule cuvinte, îmbrăcate în formă cât de frumoasă, literară, ca să lauzi pe acei care plănuiau distrugerea, zdrobirea neamului tău.

Onorată Curte, prin faptul că Crăiniceanu nu făcea tot ce îi impunea datoria lui de român şi de ostaş să facă să dispară din viaţă pe Sturdza şi pe Wachmann, el se făcea părtaş, în felul cel mai nevrednic, la crima lui de înaltă trădare şi ambosaj.

Repet aceasta, pentru că o să vă rog să-mi îngăduiţi să aduc la cunoştinţa dumneavoastră ceea ce un înalt ofiţer, din propria iniţiativă, revoltat de ruşinea ce s-a făcut ţării noastre ca un colonel să poarte insignele de cinste pe pieptul lui, să murdărească drapelul nostru, a făcut. Câteva zile după aducerea la cunoştinţa tuturor a acestor fapte odioase, căpitanul [Panait] Bălăuţă, din Regimentul 60 infanterie, a cerut voie şi a pus în executare un plan care tindea să facă să dispară pe acel care acum s-a ascuns şi stă în rândurile acelora care urmăresc distrugerea noastră şi fuge de judecată, care suntem siguri îl va înfiera pentru totdeauna. Onorată Curte, căpitanul Bălăuţă cere voie comandantului regimentului său ca să facă ca acest om să dispară.

– „Am un plan al meu, domnule colonel.

– Ce ai să faci?

– Am să-i scriu, mă cunoaşte, am să-l fac să creadă că mă dau de partea lui şi am să-l hotărăsc să iasă din tranşee, în timp ce mă apropii de liniile vrăjmaşe. O să am cu mine trăgători buni, bine ascunşi şi, în momentul când o ieşi afară, [o] să-l împuşte."

Onorată Curte, veţi găsi în dosar toate actele care ar cere prea mult timp să fie citite acum, eu le rezum.

Când s-a dus la prima întâlnire, Sturdza lipsea. Primeşte un răspuns însă prin care-i face cunoscut că Sturdza nu e pe front, dar că i s-a telegrafiat să vie. Trece puţin şi revine, insistând a vorbi cu Sturdza. I se dă atunci răspunsul că Sturdza s-a găsit şi vine, şi atunci misivele încep să se schimbe între Bălăuţă şi Sturdza, unul în tranşeele vrăjmaşe, celălalt dincolo de linia santinelelor noastre. Evident, planul ofiţerului era să meargă chiar în tranşee. Sturdza însă a simţit şi atunci, după un schimb de două-trei scrisori, în care unul altuia îşi exprimau neîncrederea, în care unul spunea: „Vino, trebuie să ai încredere în mine"; celălalt: „Vino dumneata, sunt tot un elev de-al dumitale, te aştept". Şi în tot timpul acesta Sturdza nu scotea decât capul din tranşee, ceea ce dovedeşte că avea cu adevărat teamă

că o să se întâmple ceva. Sturdza dă o ultimă scrisoare în care spune: dacă nici după aceasta nu vii, consider corespondența între noi terminată. Când vine acest ultim răspuns și e imediat transmis în urmă șefilor, începe un bombardament general de pe întreg frontul contra pozițiilor dușmane și dacă lovitura căpitanului n-a reușit, cel puțin prin această manifestațiune s-a reușit a se arăta dușmanului disprețul trupelor române pentru un Sturdza.

Dați-mi voie să vă citesc însăși cuvintele comandantului diviziei în această chestiune, căci sunt prea frumoase: „Dar, la ora 12.5 p.m. când parlamentari... *(citește)*".

Iată inspirațiunea de un admirabil patriotism pe care un copil a avut-o. Această luciditate nu ți-a venit dumitale în nicio clipă și ceea ce spui că aveai de gând să faci, ceea ce a fost atât de meșteșugit și chiar magistral expus prin apărătorii dumitale cade față de dovezile concrete, palpabile, că erai părtaș în totul, cu gândul și fapta, la ceea ce Sturdza plănuia în contra siguranței și binelui țării noastre.

Colonel Gârlișteanu. Sfârșitul rechizitoriului. Replica: Și acum câteva cuvinte la cele spuse de apărare pentru soldații Niculescu și Sasu.

În esență, domnul apărător se pune mai întâi pe același principiu ca și colegul său pentru ca să se alăture de mine, acuzând pe Sturdza spre a-și constitui astfel un teren mai ușor pentru a apăra pe acuzați, arătând că n-au putut rezista ispitei șefului lor. Acest lucru l-am spus și eu, dar apărarea a apăsat mult asupra faptului că de aici decurge ca cei doi soldați n-au lucrat cu discernământ.

Eu zic că acești soldați au lucrat cu discernământ. Ca să dovedesc aceasta n-am să citesc niciun autor, dar am să arăt ce au făcut ceilalți 34 prizonieri care, alături de Niculescu și Sasu, au fost constituiți în emisari și trimiși să răspândească chemări la fel cu cele distribuite de Sasu. Toți – și aici nu mai era coincidență, ci de la fiecare individ în parte, în mod tăcut, era pornit același gând curat și admirabil, căci nu s-au putut învoi împreună, căci n-ai fost lăsați să vorbească împreună – toți, din primul moment, și-au făcut socoteala: primim orice numai să putem să mai vedem pământul țării noastre. Unul dintre ei, Catargiu, v-a spus în limbajul lui simplu, dar atât de înduioșător: „am sărutat pământul, când m-am văzut iar la noi, domnule general" și l-a sărutat cu discernământ. Discernământul celor 34 sau 36, diferiți de ceilalți doi, era să facă ceea ce au făcut: să ascundă manifestele în foile lor de cort, să tacă, cum a tăcut Dincă Marin și să întrebe: unde e căpitanul? unde e locotenentul? să dea manifestele otrăvite celui dintâi șef întâlnit, să-i descopere totul. Și astfel dușmanul care aștepta, cum spuneau prizonierii, să le vină trupe din frontul român, mulțumită acestor 36 români care au lucrat cu discernământ admirabil, a primit gloanțe și obuze, cum a primit acum câteva zile

Sturdza în tranşee. Aşa a făcut căpitanul Bălăuţă, aşa, cei 36 inşi. N-au făcut aşa şi n-au avut acest discernământ admirabil de frumos, acest discernământ sublim nici Crăiniceanu, nici cei doi soldaţi, discernământul lor a fost să facă rău.

Dar onorata apărare a pus întrebarea: putea să-l facă? Ar fi reuşit?

Îmi era îngăduit să vă întrerup de atunci, să vă dau de atunci răspunsul pe care voiaţi să-l căpătaţi: evident că nu. Nu reuşea, dar nu reuşeau nu că nu voiau ei, nu pentru că nu luaseră, în tot felul, în mod efectiv, parte la execuţiunea planului lui Sturdza, dar pentru că ar fi găsit în curăţenia, în devotamentul, în sentimentul de iubire de ţară al tuturor camarazilor care se găseau alături de el destulă revoltă pentru ca să fi respins cu indignaţiune să fie părtaşi la trădare. De aceea nu reuşea.

V-aţi legat la începutul cuvântării dumneavoastră de un cuvânt de la sfârşitul rechizitoriului meu: „răzbunare". Era firesc. După cum am spus, ceea ce am gândit este expresiunea curată a convingerilor şi sentimentelor mele, care stăpânesc firea mea întreagă. Am spus, onorată Curte, că neamul întreg vă priveşte. Strâns şi indisolubil legat de acest neam sunt şi scumpii şi preţioşii noştri aliaţi care luptă pentru triumful dreptăţii şi ne ajută ca să realizăm scumpele noastre aspiraţiuni. Toţi vă privim şi aşteptăm ca prin sentinţa pe care o veţi da-o să spălaţi prestigiul şi fala armelor noastre de aceea care l-au necinstit. Am spus, domnule Preşedinte, că sufletele eroilor noştri căzuţi în sfânta luptă plutesc deasupra capetelor noastre şi cer răzbunare, ne arată calea gloriei şi a măririi. Da, am spus-o. Aceste sentimente au încălzit inimile acestor viteji în clipele lor din urmă, sub puterea lor s-au văzut înaintea împlinirii visului pentru care luptau şi mureau cu zâmbetul pe buze. Aceste sentimente trebuie să le păstrăm întregi în noi, aceste sentimente le vei păstra şi dumneata care porţi pe braţul stâng semnul sublim şi frumos al devotamentului şi al bravurii. Cu ele vom lumina lupta sfântă ce am întreprins pentru liberarea neamului nostru. Aceia ce s-au depărtat de acest sentiment şi şi-au trădat patria nu trebuie să mai rămâie pe pământul sfânt al ei.

Am sfârşit, domnule Preşedinte.

[Lipsă în text]

Domnul sublocotenent Gh. Săulescu: Domnule Preşedinte, onorată Curte, asupra chestiunilor de drept ridicate şi combătute de domnii acuzatori nu voi insista pentru că au alunecat pe chestiuni care sunt mai mult de bun simţ juridic decât de pură teorie de drept. Dacă onorata Curte ar mai avea nevoie de explicaţiuni în această chestiune, suntem la dispoziţiunea ei cu textele de legi. În ceea ce priveşte însă o interpretare care se dă de acuzare unui text de lege pozitiv, că art. 181 se aplică numai filfizonilor de cafenea, se poate să încapă o discuţiune. Acel

care reprezintă societatea şi care are un ordin al legii, art. 258 din Codul de justiţie militară, este imposibil să susţină în faţa solemnităţii unei şedinţe că articolul acela e făcut pentru filfizonii de cafenea şi nu se aplică faţă de toţi. Dar dacă n-ar fi fost Crăiniceanu acuzat de nimic altceva decât de acest fapt, îl aduceaţi la Curtea Marţială? Fără discuţiune că da şi atunci se introduceau rolurile şi puteam spune eu după teoria dumneavoastră: domnule comisar regal, cum se poate să aplici acest articol şi să nu-l aduci la Curtea Marţială decât pentru înaltă trădare?

Teoria dumneavoastră rămâne pur domeniu al dumneavoastră şi să rămâie câştigat cauzei că sunt obligat de art. 258 şi că tribunalele militare şi curţile marţiale aplică pedepsele din Codul penal.

Acestea numai pur şi simplu din iubirea mea pentru dreptate.

În ceea ce priveşte partea finală a rechizitoriului celui de-al doilea domn comisar regal[30], când ne-a vorbit de răzbunare şi prestigiul iubiţilor noştri aliaţi ...

Domnul locotenent-colonel Pangrati. N-am zis răzbunare, nici prestigiu n-am zis.

Domnul locotenent Gh. Săulescu: Am o memorie extraordinară, dar nu mai insist. Trebuie să spun însă că şi eu aveam de gând să spun câteva cuvinte pentru iubiţii noştri aliaţi şi-mi pare rău că n-am putut să le spun.

În seria celor pe care le-am expus domniilor voastre astăzi au existat şi cuvinte pe care le simt în inimă şi le simte toată lumea, şi am spus: ştiţi, domniile voastre, ce se aşteaptă atât de noi, cât şi de iubiţii noştri aliaţi cu care suntem uniţi astăzi cu toţii, dar în acelaşi timp am spus aceasta nu poate să ia locul de căpetenie în discuţiune şi, mai presus de toate – şi aici cred că suntem cu toţii de acord şi cu iubiţii noştri aliaţi –, ceea ce vrem este ca, oricum ar fi, tot dreptatea să triumfe. Şi fiindcă numai de dreptate poate fi vorba, nu-mi rămâne decât să fac apel la tot ceea ce am spus şi să vă rog ca în deliberările dumneavoastră să vă întrebaţi unde este ambosaj, pe cine a încercat să amboseze domnul locotenent-colonel Crăiniceanu, pe cine a încercat el să revolte contra patriei sale? Nici nu m-am gândit să pui şi a doua întrebare cu privire la art. 181, nu, pentru că ştiu foarte bine că, astăzi, a spune Curţii puneţi altă întrebare este imposibil, dar am remarcat ca o datorie a mea că acesta este un articol de lege care se potriveşte faptelor.

V-am rugat însă ca în întrebarea pe care o puneţi astăzi, să vă gândiţi, când veţi răspunde afirmativ sau negativ, mult şi cu multă prudenţă tocmai pentru triumful cauzei şi interesul comun, să vă întrebaţi în cugetul dumneavoastră, făcându-vă încă o dată filiera procesului, ce este adevărat în această afacere şi să arătaţi şi [să] pedepsiţi tot ce e murdar. Dar dacă este ceva curat, să nu vă gândiţi că s-ar putea vreodată ca oricare din popoarele aliate nouă, pe care le iubim mult, n-are

[30] Locotenent-colonelul Pangrati. Rechizitoriul acestuia lipseşte din documentul stenografiat de căpitanul Henri Stahl.

să spuie că dacă Curtea Marţială a Ţării Româneşti, formată din ofiţeri superiori şi generali, a găsit de cuviinţă să spună acesta este adevărul, aşa trebuie să fie. Cât despre opinia publică, ea nu va zice decât bine a făcut onorata Curte Marţială dacă a găsit – şi inima tuturor se va bucura de acesta – că este mai puţin un trădător în Ţara Românească.

Şi acum, terminând, acelaşi apel vi-l adresez ca, înainte de a vă da sentinţa, mult să cumpăniţi, aducându-vă aminte de tot ceea ce v-am spus.

Am isprăvit.

Note stenografice luate de căpitanul Henri Stahl[31]

Biblioteca Academiei Române, Colecţia de manuscrise, A. 1526.

[31] Henri Stahl (1877-1942) – personalitate care şi-a lăsat amprenta în viaţa ştiinţifică şi culturală a ţării, fie ca primul stenograf al parlamentului României şi inventatorul sistemului românesc de stenografie (în 1908, adoptat oficial în 1941), fie ca scriitor pasionat de istoria Bucureştilor. Având studii de istorie şi drept, Henri Stahl a fost un colaborator apropiat al istoricului Nicolae Iorga şi un discipol al sociologului Dimitrie Gusti. Deşi nu se poate vorbi de o carieră militară, evenimentele trăite i-au dat posibilitatea de a-şi demonstra pe front calităţi remarcabile ca ofiţer de rezervă. După bacalaureat, şi-a făcut stagiul militar ca soldat, fiind înălţat sublocotenent în rezervă (1899) în Regimentul 29 infanterie „Dragoş" şi chemat ulterior la diverse concentrări extraordinare în cadrul Regimentului 6 infanterie „Mihai Viteazul". Avansat locotenent în rezervă (10 mai 1913), a fost mobilizat la „partea sedentară" în perioada 23 iunie-31 august 1913, fiind apreciat ca un „ofiţer cult, inteligent şi cu educaţie", foarte bun vorbitor al limbilor franceză, germană şi engleză, sănătos şi rezistent, bun trăgător, iubitor al sporturilor („merge foarte bine pe bicicletă"), bun comandant sub raportul administraţiei şi instrucţiei, „putând fi întrebuinţat la orice serviciu într-o campanie". Concentrat în 1914-1915 la Regimentul 46 infanterie, mobilizat la 15 august 1916 şi repartizat comandant de pluton în Batalionul 1 din Regimentului 6 infanterie „Mihai Viteazul", locotenentul în rezervă Henri Stahl s-a remarcat în luptele de la Porumbacul de Sus (17 septembrie 1916), unde „a condus vitejeşte plutonul 1", fiind printre „cei dintâi care s-au aruncat asupra tunurilor ce s-au capturat", arătând „dispreţ şi curaj faţă de moarte"; a fost rănit şi evacuat. Pentru faptele sale a fost înălţat la gradul de căpitan în rezervă (noiembrie 1916) şi decorat cu ordinul „Coroana României", clasa a 5-a, cu spade, în grad de cavaler (decembrie 1916). Mutat la Centrul de instrucţie al Armatei 2 (noiembrie 1916-mai 1917), căpitanul în rezervă Henri Stahl şi-a demonstrat din nou „priceperea, conştiinţa şi sârguinţa" în activitatea unuia dintre cele mai importante servicii, cel al mobilizării, „cuprinzând efective imense în trupă şi ofiţeri care s-au perindat în curs de şapte luni pe la acest centru". În această perioadă, a primit misiunea de a stenografia luările de cuvânt în timpul „procesului de trădare Sturdza-Crăiniceanu-Wachmann". Din 1920 nu a mai fost concentrat, iar în 1921 a fost mutat în Regimentul 86 infanterie (Arhivele Militare Române, Memorii bătrâni, litera Ş, căpitani, dosar nr. 9). Pentru activitatea de la Centrul de Instrucţie al Armatei 2 a se vedea şi lucrarea: Henri Stahl, *Cu Parlamentul în U.R.S.S. 1916-1918*, Marvan S.A, Bucureşti, 1940, p. 5-12.

DECLARAȚIA LUI ALEXANDRU D. STURDZA – 1920

„O SPOVEDANIE FĂRĂ NICI O RECRIMINAȚIUNE". DECLARAȚIA LUI ALEXANDRU D. STURDZA – 1920

Războiul mondial a produs și pe domeniul moral fenomene extraordinare și a dat naștere la fapte excepționale. Mai mult ca oricând, ele par a fi ieșit din cadrul legilor scrise și preceptelor afișate; mai mult ca oricând, scopul urmărit de fiecare beligerant pare a fi justificat mijloacele; căci nici unul nu s-a sfiit să pună în mișcare totul, adică și mijloace pân-acum excluse, spre a atinge scopul propus.

În timpul acestei conflagrațiuni s-au destinat morții, prin foc și foamete sau boală, milioane de ființe inconștiente și, după considerațiuni reci și sumare, s-a distrus rezultatul muncii mai multor generațiuni. Minorități și persoane izolate au crezut că este datoria lor de a se opune continuării măcelului sau, văzând toate legile moralei și dreptății răsturnate, au crezut că și ei ar putea să se pună, spre a atinge un scop înalt, deasupra legilor și să treacă peste opiniunea publică curentă. Ei riscau persoana lor, împinși de puterea convingerii că acțiunea lor va servi obștii.

Între acei care din lupte sângeroase s-au aruncat în vârtejul irezistibil al evenimentelor și care au crezut că sunt în stare a se împotrivi curentului, mă socotesc pe mine. Controlând conștiincios motivele ce m-au împins, mă simt fără prihană, căci nu m-a însuflețit altceva decât grija soartei patriei, fără alt gând sau simțământ lăturalnic. Dar eu sunt din numărul acelora care, înșelându-se în aprecieațiuni și calcule, au fost învinși de forța împrejurărilor; aparențele exterioare mă condamnă, cu atât mai mult cu cât evenimentele n-au favorizat acțiunea bazată pe voința, convingerea și dorul patriotic al unui om aproape izolat. Astfel, eroarea și neizbânda unei întreprinderi pornite din dragoste de țară au adus pentru mine pierderea a tot ce are un bărbat mai scump, rămânându-mi numai o singură mângâiere: că patria și națiunea au ajuns la prima etapă a unui mare ideal și că începe pentru România speranța unei noi și frumoase ere.

Ceea ce urmează nu va fi o justificare, nici o apărare, ci o simplă expunere sumară a faptelor petrecute în iarna blestemată 1916/17 și mai cu seamă a motivelor lor. O spovedanie fără nici o recriminațiune. Ce s-a întâmplat a trecut în domeniul public. Lumea să judece, dar drept. Dorința mea ar fi ca acei care mă

judecă să se desfacă de legende create în urmă şi de calomnii ce s-au răspândit în momente când resentimentul şi mânia stăpâneau spiritele.

Înainte ca să expun faptele şi să arăt motivele hotărârilor mele, trebuie să desfăşor convingerile şi simţimintele morale şi politice, fiindcă pe cele dintâi se întemeiază şi acele din urmă.

Mi-am propus să mă judec pe mine însumi cât voi putea de imparţial, fără amor propriu şi fără încăpăţânare.

Voinţa mea are ca scop afirmarea onoarei mele, a onoarei unor prieteni scumpi, din care unii au suferit sau suferă, iar alţii au murit. Dorinţa mea este de a netezi calea urmaşilor mei destinaţi a munci ca buni români la opera reclădirii, întăririi şi organizării României Noi. Întreprinderea mea este grea, fiindcă ea se face înainte de a se linişti valurile supărării legitime. Dar anii curg şi trebuie să mă grăbesc, deoarece sunt dator a lăsa în urma mea mai mult decât un simplu testament.

Din copilărie mi-am format unele idei şi convingeri care mi s-au sădit adânc în suflet şi au rămas nestrămutate. Dacă au fost poate prea rigide, în orice caz ele au fost motivele primordiale al hotărârilor mele.

În primul rând, m-a stăpânit convingerea că în viaţă succesul definitiv nu-l poate avea decât omul cu sufletul curat, că hotărâri luate cu sinceritate au darul de a birui orice obstacol şi a fi scut faţă de primejdie şi că, prin urmare, asemenea hotărâri trebuie luate cu îndrăzneală şi fără frica riscurilor. Priveam minciuna nu atât ca un păcat, ci mai mult ca ruperea vremelnică a evoluţiunii naturale a lucrurilor şi de aceea eram convins că întreprinderile întemeiate pe minciuni la urma urmei rămân sterpe. Izvora de aici credinţa mea că în viaţa publică şi politică nu poate reuşi decât în mod trecător acela care nu este cinstit în toate privinţele. Astfel îmi explic pornirea mea firească de a fi prea radical în actele mele şi prea sever în aprecieri, dispreţuind uşor pe unii, oricare ar fi poziţiunea lor. Această intransigenţă a fost şi cauza pentru care m-am chinuit întotdeauna a pune în concordanţă faptele cu vorbele mele. Acest mod de a simţi şi de a aprecia este religia mea, pe care am îmbrăţişat-o până la exaltare.

Pe asemenea convingeri morale erau întemeiate convingerile mele politice: că oricât de modest şi special ar fi cercul nostru de activitate, tot ceea ce noi întreprindem trebuie să fie pentru comunitate; că nimic din ceea ce facem nu trebuie să vatăme comunitatea. Mi se arătase de altfel că tradiţia strămoşească cere jertfe continue pentru patrie şi neam, fără privire la interesele personale sau la avere proprie. Cu privire la relaţiunile noastre din afară nu eram însufleţit de alte sentimente decât de acele de iubire şi devotament către neamul nostru româ-

nesc fără predilecţiune către vreun alt neam; dar nici nu eram capabil de a urî alte popoare chiar când le priveam ca duşmani ai noştri sau ca o primejdie către ţară. Totuşi, o convingere adâncă se înrădăcinase în mine: că duşmanul nostru cel mai primejdios se găseşte la Răsărit; că oricare ar fi neajunsurile stăpânirii maghiare pentru neamul românesc, slavismul şi îndeosebi politica seculară de cucerire a autocraţiei ruseşti este [sic!] pericolul care ameninţă să ne înece, ca avem deci şi faţă de civilizaţiunea apuseană datoria de a sta strajă neclintit cu faţa spre Răsărit, păzindu-ne ţara ca fiind pe calea Ţarigradului. Această convingere care călăuzise o generaţie întreagă de patrioţi români nu m-a părăsit până la sfârşit.

O altă convingere a mea era că unirea noastră cu Bucovina, cu Transilvania şi cu Banatul se va obţine în mod natural prin desfacerea Austro-Ungariei, care se accentuase chiar înainte de războiul mondial; în ipoteza dar că România şi-ar fi păstrat o poziţiune hotărâtoare în Orient, în loc de a trece prin faza unei catastrofe, nu era o utopie, ci o perspectivă întemeiată pe semne evidente, că regimul unguresc de opresiune nu s-ar fi putut menţine mai departe; prin forţa lucrurilor, s-ar fi impus prefaceri adânci, deschizând calea pentru o Românie Mare care, deşi membru al unei asociaţiuni a statelor europene, şi-ar fi păstrat caracterul său naţional, libertatea sa economică şi putinţa de a se dezvolta individual. În mijlocul unei asemenea asociaţiuni vedeam nu numai posibilitatea de a ne uni, dar şi aceea de a ne însănătoşi. În această idee directoare încadram toate actele mele. În cursul vieţii mele am fost întărit în asemenea credinţe de oameni de vază, care aveau un ascendent asupra mea. Ideea devenise pentru mine o dogmă. Desigur că ar fi fost mai practic a nu avea idei şi a mă mărgini la executarea ordinelor şi la cercul competenţelor mele şi a fost o eroare a avea năzuinţe prea vaste. Dar nu a fost o ruşine, nici lipsă de patriotism.

Mai târziu, când, după terminarea perioadei subalterne, s-a întins cercul meu de acţiune, am simţit în mine chemarea de a educa, de a îndrepta şi de a reforma, tot cu gândul la realizarea ideilor expuse mai sus. Aceasta cu atât mai mult cu cât constatările ce le făceam zilnic în domeniul vieţii civile şi militare mă mâhneau adânc şi mă făceau să mă îndoiesc dacă vom putea atinge idealul naţional fără a fi trecut mai întâi printr-o prefacere socială radicală şi sinceră. Ideea unei astfel de regenerări mă exalta până la fanatism; obstacolele care îmi stăteau în faţă, departe de a mă opri în cursul meu nerăbdător, erau bice şi pinteni pentru mine. Consideram că este datoria mea cetăţenească de a nesocoti atât pericole personale, cât şi alte piedici. Ambiţiunea mea nu fu decât excitată prin atitudinea rece şi potrivnică a unor personalităţi de la care aşteptam din contra un sfat şi îndreptare; pe de altă parte m-au înflăcărat alţii, prieteni şi coreligionari, adeseori tot aşa de exaltaţi ca mine.

Se vede că năzuința mea de a înfrunta orice era prea mare și că mintea mea, cu timpul, s-a deprins mai mult decât era bine cu tendința de a „fronda". În mijlocul atmosferei deprimante răspândită de o oligarhie tiranică, accentele doinei haiducești deveniseră cântecul meu interior și chipurile Domnului Tudor, al lui Jianu și al lui Horea, Cloșca și Crișan îmi apăreau într-o glorie deosebită. Devenisem un revoltat, nu însă un revoluționar.

Soarta mea personală mi-a fost indiferentă. Eram fatalist. Astfel îmi explic ușurința cu care am înfruntat orice și pe orișicine și cu care am luat întotdeauna, fără frică, asupra mea răspunderea când era necesară o acțiune sau o hotărâre.

În lupta mea în contra stării rele de lucruri în organizațiunea noastră interioară, a cărei îndreptare era urgent necesară, am dobândit dușmani și adeseori nu am fost înțeles. Pornirile și procedeurile mele au fost atunci criticate ca apucături luate din străinătate, dar am fost încurajat și îmboldit în grupul de prieteni care înțelegeau ardoarea mea. De la dânșii auzeam ce mă entuziasma și anume: că războiul este un rău, că trebuie să dispară povara unui militarism sterp, transformându-se oștirea într-o școală productivă cetățenească, că nu trebuie să existe ură între națiuni sau intoleranță, că trebuie să contribuim la desființarea politicii personale și interesate și în fine că trebuie să lucrăm la emanciparea maselor inconștiente și înșelate.

Era necesar a se menționa toate aceste lucruri, căci ele sunt în strânsă legătură cu evenimentele de pe front, care se vor expune mai la vale. Trebuiam să arăt cum era omul, spre a se înțelege motivele faptelor ostașului.

M-am ținut totdeauna sistematic de principiile expuse și de dogmele ce i le făcusem. La începutul războiului mondial eram convins că România va merge spre bine, cu condițiunea să fie organizată sănătos în interior; că nu trebuia să se miște din cauza stării administrației și mai cu seamă a armatei și prin urmare pericolul cel mare pentru Țară ar fi de a se lăsa ademenită de unul din beligeranți. Credeam că neparticiparea va aduce rezultate mari, atât cu privire la revendicarea provinciilor de sub stăpânire străină, cât și cu privire la păstrarea neatinsă și chiar mărirea resurselor noastre materiale, apoi era un mijloc înțelept de a ne mări creditul și câștiga simpatii sincere. Firește că un militar care este în contra vărsării de sânge (inutile) nu este privit de toți ca un ostaș adevărat. Așa era[u] însă firea și sufletul meu. Mă simțeam cetățean înainte de a fi ostaș.

La declarațiunea noastră de război eram nepregătiți, precum s-a recunoscut în urmă și de persoane din cele mai autorizate. Numai excitarea spiritelor fusese făcută cu metodă și aceasta nu fără amestecul străin interesat. Prorocirile pesimiste se împlineau zi cu zi. Și pentru mine, în special, se adevereau toate temerile

în legătură cu soarta participării noastre la război. Operațiunile mele ca comandant al Regimentului Olt [Regimentul nr. 1 „Dolj"] și apoi al unei brigăzi mixte, denumită a 7-a, aruncată în pripă în Vrancea, sunt consemnate oficial în jurnalele de campanie; iar impresiunile zilnice corespunzătoare, în jurnalul meu personal, care nu este destinat publicității, dar care se găsește în mâna autorităților. Îmi pare rău că apreciațiunile din acest jurnal au ajuns sub ochii altora, pe care nu am avut intențiunea de a-i lovi sau ofensa. Ceea ce a stă consemnat era destinat numai pentru mine, ca memorandum.

Cu toate sacrificiile eroice, situațiunea se strica din ce în ce, până ce inamicul ocupă două treimi ale teritoriului nostru, iar un aliat semeț, care se purta cu gânduri ascunse și vrăjmașe nouă, ultima treime. Unitățile de trupă se dizolvau în retrageri penibile. Comandamentele nu-și mai puteau afirma voința și începuse perioada procedeurilor draconice, neîncrederii și învinuirilor mutuale.

Situația specială în jurul meu, în ianuarie 1917, era următoarea: numai o mică parte a vechilor noastre hotare mai era ocupată de români, restul era dat pe mâna rușilor. Trupele noastre, în Vrancea, erau istovite prin lupte continue și din cauza aprovizionării rele; golurile ei se astupau cu elemente scurse din Muntenia, care dacă numeric se denumeau întăriri, în realitate contribuiau numai la demoralizarea și dezorganizarea restului. Încrederea în ruși, dispărută de mult, făcuse loc unei uri deschise. Comandanții noștri, luați fiecare deosebit, aveau calități, dar ele nu se puteau afirma din cauza situației generale create prin nepregătire și neglijență.

Față de trupă, încurajările nu mai foloseau, și nici pedepsele drastice. Eram silit să fac inspecțiuni dese de-a lungul liniilor de luptă pentru a admonesta trupa și ofițerii. Eram deprimat față de mulțimea semnelor de descompunere. Un singur exemplu caracteristic dintre alte multe nu mai puțin caracteristice: ne găseam într-o zi în mijlocul unei trupe noi sosite – însă cu numai o treime a efectivului ce trebuia să-l aibă – și care mi se semnalase ca nesigură. Găsii aceste unități aproape părăsite de șefi care, departe de oameni, se îngrijeau de propriile lor persoane. Aveam impresiunea că apărarea noastră în acest loc era periclitată. Într-adevăr, seara, pe când mă întorceam la postul meu de comandament, se născu pe front o panică, oamenii părăsiră pozițiile și mă găsii deodată înconjurat de un val de fugari ce se scurgeau de pe înălțimi. Cu ajutorul unui ofițer care mă însoțea și cu concursul unor oameni inimoși, reușirăm cu sacrificii să restabilim liniile. Către seară recâștigai postul meu. De-abia sosit, veni vestea că din nou frontul se rupsese. Întorcându-mă înapoi, găsii trupa fugită adunată în parte pe o câmpie. Conform ordinelor draconice primite de sus, fui nevoit să procedez la judecată

supremă. Afară de comandantul răspunzător, era mai vinovat un ofiţer care, chiar mai-nainte, fusese semnalat ca nevrednic şi uitător al datoriilor sale de către comandantul rus sub al cărui ordin fusese. Ofiţerii judecaţi scăpară însă şi fugiră în întunericul nopţii. Unul din ei fu descoperit şi condamnat mai târziu înaintea unei curţi marţiale. Acesta fu jalnicul sfârşit al locotenentului Ciulei[1]. Mai târziu, judecata a fost casată, ofiţerul dezvinovăţit şi eu însumi învinovăţit de a-l fi ponegrit şi adus în faţa justiţiei din motive egoiste, spre a scăpa de dânsul. Aceasta este o minciună în contra căreia, când ea s-a răspândit, nu m-am putut apăra şi în contra căreia protestez, nu ca să împovărez memoria nefericitului ofiţer, ci pentru a restabili o calomnie.

Spiritul trupei era excitat în contra aliatului rus. Soldaţii declarau că nu mai vroiesc să lupte alături de ei; şi dacă cu disciplină severă puteam închide gurile îndrăzneţe sau sincere, nu puteam să oprim reflexiunea şi creşterea animozităţilor.

Cu prea puţine excepţiuni, frontul de apărare era zdruncinat. Nu era nădejde de a se putea întări apărarea, dat fiind dezastrul din Muntenia şi situaţiunea la ruşi.

Comandamentele noastre erau împănate pe atunci cu ofiţeri străini, mai cu seamă cu ruşi. Amorul meu propriu suferea amar prin purtarea lor faţă de ofiţerii noştri. Aveam impresiunea dureroasă, cu cât ea confirma temerile mele dinainte, de a fi mercenarii străinilor pentru o cauză care nu era a noastră; căci în situaţiunea de atunci, nu mai era vorba de realizarea idealului naţional, când însăşi siguranţa Moldovei era periclitată în gradul cel mai înalt.

Starea de lucruri pe linia frontului nu ar fi fost un motiv suficient în sine pentru a pierde orice speranţă, dacă nu se adăoga criza situaţiunei generale. Prin ofiţerii sosiţi de la Moghilev, unde era Marele Cartier al ţarului, aflarăm că miniştrii Stürmer[2] şi Polivanov[3] erau gata a încheia o pace separată cu Germania; că în acest caz Rusia era să ne răpească Moldova până la Siret, iar Oltenia era să se cedeze Austriei.

Această ştire fu hotărâtoare pentru deciziunile mele posterioare.

În acelaşi timp, aflarăm că guvernul nostru pregătea evacuarea ultimului colţ al Ţării: armata era să se retragă peste Prut în Rusia. Organele stăpânirii şi cetă-

[1] Se referă la cazul sublocotenentului Constantin Ciulei, executat la 10 februarie 1917, victimă a acţiunii de trecere la inamic întreprinse de colonelul Alexandru D. Sturdza.

[2] Boris Vladimirovici Stürmer (1848-1917), om politic rus, prim-ministru (2 februarie-23 noiembrie 1916), ministru de interne (martie-noiembrie 1916) şi ministru de externe (iulie-noiembrie 1916) al Imperiului Rus.

[3] Alexei Alexeevici Polivanov (1855-1920), general rus, ministru de război (iunie 1915-martie 1916) al Imperiului Rus.

ţenii emigraţi erau să se instaleze în anumite oraşe din sudul Rusiei. Se organiza evacuarea Moldovei. În cercurile guvernului şi în presă se vorbea chiar pe faţă de trădarea României de către aliatul ei moscovit.

Aceasta era situaţiunea României când sorţii izbândei finale păreau a fi cu Puterile Centrale, precum dovedea şi îngrijorarea presei. America era neutră încă. Şi ştirea răspândită de la Iaşi, că Japonia ne va salva, mărea neîncrederea că va veni o scăpare la timp.

Acesta fu momentul în care pierdui încrederea izbândei pe calea apucată şi speranţa că vom putea atinge ţelul nostru pe această cale. M-am întrebat atunci dacă nu există un chip de a scăpa situaţiunea. Nu eram singurul al cărui suflet era frământat de asemenea gânduri. În acele zile fatale mi-am pus întrebarea dacă nu este datoria mea de a risca persoana mea şi de a întreprinde ceva spre salvarea Ţării. Credincios convingerilor şi credinţelor mele din trecut, mă hotărâi să risc totul spre acest scop.

Astfel m-am hotărât să apelez la ajutorul germanilor în contra ruşilor duşmani şi de a interveni în Moldova înainte de a se hotărî definitiv ciopârţirea Ţării. Îmi dădeam socoteală de gravitatea unei asemenea deciziuni, dar consideram că nu trebuia să mă dau la o parte de frică, când poate de reuşita întreprinderii mele atârna soarta noastră. Singur, alcătuii un plan. Îmi propusei a proceda aşa, ca şi în cazul nereuşitei nimic să nu fie compromis în partea noastră, nimic dezvăluit inamicului. Ideea concepută nu mă mai părăsi. Jurnalul meu personal zugrăveşte cum treptat şi fatal am ajuns la concluziunile mele. Mai aveam o grijă: să nu cadă răspunderea decât asupra mea; nu vroiam să risc soarta decât a unui număr cât se poate de mic de fraţi.

Iată în scurt motivele ce m-au împins, într-un moment de mâhnire, de revoltă sufletească şi de aprindere patriotică, să trec peste scrupule de morală tradiţională şi curentă, cu scopul mai presus de toate de a scăpa Ţara de pieire. Nu simpatie pentru un alt popor ca al meu m-a împins, precum au zis unii, ci din contra, numai grija soartei noastre; nu renunţarea la idealul nostru naţional m-a îndemnat la acţiunile mele, ci din contra, ideea că nu-l putem înfăptui, astfel cum era situaţiunea decât pe altă cale. Se poate zice că am făcut o greşeală, dar nu că am fost trădător.

Următoarele au fost speranţele mele: de-a preveni realizarea intenţiunilor lui Stürmer cu privire la România; de a obţine, dată fiind descompunerea începândă a Rusiei, încheierea unei convenţiuni speciale cu mine spre a scoate, cu o mână de români, ruşii din Moldova, folosindu-mă de mânia populaţiunei în contra lor şi a obţine şi ocuparea Basarabiei; speram, printr-o acţiune repede, să câştig pentru

această idee şi stăpânirea de la noi. Şi mai departe speram, după ce voi reuşi, de a câştiga platforma necesară pentru a obţine autonomia provinciilor româneşti aflate sub jugul Austro-Ungariei.

Astăzi, acest plan pare fantastic, fiindcă altfel s-au desfăşurat evenimentele. Acesta a fost însă gândul meu. Pentru realizarea sa am pornit înainte nu ca necredincios, nici ca fugar, nici ca rebel, dar cu sufletul amărât şi revoltat, dorind numai binele şi scăparea patriei şi fiind convins că faţă de acest ţel mare nu poate conta înfrângerea legilor de care ne facem vinovaţi. Nu am dezertat contra noastră, ci m-am hotărât a mă jertfi pentru ea; pentru aceasta era nevoie să-mi părăsesc postul meu.

Executarea planului nostru dădu greş. Condiţiunile mele şi propunerile nu fură acceptate. A fost un bine că s-a întâmplat aşa şi că victime au fost puţine şi nevroite de mine: nobilul colonel [locotenent-colonel] Crăiniceanu, osândit; ofiţerul meu de ordonanţă care mă însoţea, silit să împărtăşească soarta mea fatală; soldatul meu mult iubit căzu în ploaia de gloanţe în care ne găseam. Afirmarea că l-aş fi împuşcat eu este o calomnie în contra căreia eram fără apărare.

Imposibilitatea întreprinderii mele fiind evidentă, retragerea mea era în acelaşi timp tăiată. Tratative repetate dădură loc numai la neînţelegeri şi contraziceri. Soarta mea era pecetluită.

America declarând război şi izbucnind revoluţiunea rusească, situaţia Ţării era aproape salvată. Înainte de aceste evenimente aş fi fost în stare de a forţa lucrurile intervenind contra ruşilor, precum am expus, în fruntea unui număr de bravi şi răpind cu mine resturile oastei române. Dar acum această idee căzu. Ce s-a zis spre a mă încărca cu vină, că aş fi vrut să formez o legiune română la dispoziţiunea Puterilor Centrale, nu este adevărat.

Pierzându-mă astfel, îmi rămânea alternativa de a-mi curma viaţa sau de a mă îngriji de zilele nenorociţilor noştri prizonieri. M-am ocupat cu soarta lor şi nu mă căiesc că am întreprins această operă urgentă de salvare, fără a „spurca sufletele lor", precum s-a pretins. A fost desigur folositor naţiei să înceteze în parte măcar suferinţele lor inutile şi o mare parte dintr-înşii să fie repatriaţi, spre a reînvia la vetrele lor sau cel puţin sub bolta cerului natal, fiind scoşi din trândăvia lagărelor şi scăpaţi de o muncă de robot. Şi în această direcţiune nu a fost înţelegere cu învingătorul nostru vremelnic; ci cu greu el ceda stăruinţelor noastre comune.

În fine, am mai consacrat timpul meu, fiind repatriat, cu alinarea a o parte a greutăţilor rezultând din ocupaţiunea teritoriului nostru. Comisiunea pentru reglarea preţurilor căreia aparţineam era curat românească şi ea făcu bine, atât cât se putea sub regimul ocupaţiunii.

Iată care au fost faptele mele şi motivele lor.

Fiind proscris, gândul meu zboară către Ţara mea şi sunt mai departe hotărât ca toate actele mele să nu fie îndreptate decât în folosul ei sau cel puţin cu gândul la ea.

Nu am reuşit a mă alipi fraţilor care s-au luptat pe Tisa.

Dar poate că soarta, după erori şi nenorocuri, îmi va hărăzi o zi când voi putea repara ce sunt dator a drege faţă de acei care au suferit după urma acţiunii mele sau pe care i-aş fi atins. Mai cu seamă faţă de urmaşii mei am o grea datorie de îndeplinit, căci vreau ca ei să aibă putinţa necompromisă de a se afirma în viaţă ca cetăţeni buni şi productivi ai României Noi.

[Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise,
Arhiva Ioan Bianu, VIII varia 23 (original);
Arhiva Radu R. Rosetti, XIV, varia 31 (copie)].

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE

1. Arhive

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fonduri: Informativ; Memorii (Gheorghe Cantacuzino).

Arhivele Militare Române [AMR], fonduri: Ataşaţi militari; Batalionul 2 vânători; Brigada 7 mixtă; Marele Stat Major, Secţia 2; 514 Divizia 8 infanterie; Registre istorice, Jurnale de operaţii.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale [ANIC], fonduri: Casa Regală Carol I; Casa Regală Ferdinand; Casa Regală Carol al II-lea; Ministerul de Război; Brătianu familial; Sturdza familial; Dumitru Iliescu.

Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise: Arhiva Ion Bianu; Arhiva Radu R. Rosetti; Arhiva Dimitrie A. Sturdza; Corespondenţă Alexandru D. Sturdza.

2. Documente, corespondenţă

Armata Română şi Răscoala din 1907. Documente, ediţie îngrijită de: maior dr. Florin Şperlea, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, Editura Militară, Bucureşti, 2007.

Bodea, Cornelia, **Seton-Watson**, Hugh, *R.W. Seton-Watson şi românii (1906-1920)*, vol. I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.

Corespondenţa lui George Moroianu (1891-1920), vol. I, scrisori primite, în limba română, ediţie îngrijită, introducere, note şi comentarii de Şerban Polverejan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981.

Cristescu, Sorin, *Carol I. Corespondenţă privată (1878-1912)*, Tritonic, Bucureşti, 2005.

Cuvântarea domnului Dim. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri, Ministru de Război la Banchetul Batalionului al Doilea Vânători „Regina Elisaveta" la serbarea aniversării luării Griviţei în 30 august 1902, Tipografia „Voinţa Naţională", Bucureşti, 1902.

Iliescu, D, General, *Documente privitoare la Războiul pentru întregirea României*, Imprimeria Statului, Bucureşti, 1924.

Proiecte şi planuri de operaţii ale Marelui Stat Major român (până în anul 1916), volum întocmit de maior Alexandru Oşca, Dumitru Preda, maior Eftimie Ardeleanu, Bucureşti, 1992.

Raport despre armată către M. S. Regele, Bucureşti, 1904.

România în Războiul Mondial. 1916-1919, vol. I, *Documente-Anexe*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934.

Scrisori către Ioan Bianu, vol. I-V, ediţie de Marieta Croicu şi Petre Croicu, Editura Minerva, Bucureşti, 1980.

Sturdza, D. A., *Raport despre Armată către M. S. Regele, 1903 iunie. Executarea Înaltului Ordin din 10 mai 1902*, Bucureşti, 1903.

3. Memorialistică

Alimăneştianu, Pia, *Însemnări din timpul ocupaţiei germane*, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1929.

Argetoianu, Constantin, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri, volumul al IV-lea. Partea a V-a (1917-1918)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Humanitas, Bucureşti, 1993.

Averescu, Alexandru, Mareşal, *Notiţe zilnice de război*, vol. II, *1916-1918 (Războiul Nostru)*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Eftimie Ardeleanu şi Adrian Pandea, Editura Militară, Bucureşti, 1992.

Buhman, Eugeniu Arhur, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României. Memorii 1898-1940*, ediţie îngrijită de Cristian Scarlat, Editura Sigma Bucureşti, 2006

Buttescu, Mihail, *Memorii* (manuscris nepublicat).

Candiano-Popescu, Alexandru, *Amintiri din viaţa-mi*, vol I, notă asupra ediţiei, adnotări, transcrierea şi îngrijirea textului de prof univ dr. Constantin Corbu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1999.

Cantacuzino, Sabina, *Din viaţa familiei Ion C. Brătianu*, vol. II, îngrijire de ediţie, studiu introductiv şi note de dr. Elisabeta Simion, Editura Albatros, Bucureşti, 1996.

Dragalina, Virgil Alexandru, *Viaţa tatălui meu Generalul Ioan Dragalina*, prefaţă Dumitru Roman, Editura Militară, Bucureşti, 2009.

Duca, I. G., *Memorii*, vol. III, *Războiul, partea I (1916-1917)*, ediţie şi indice de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994.

Filitti, I.C., *Jurnal*, vol. I, *1913-1919*, ediţie îngrijită de Georgeta Filitti, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2008.

Mannerheim, Carl Gustaf Emil, mareşalul Finlandei, *Memorii*, ediţie îngrijită de Dumitru Preda, Adrian Pandea, Editura Militară, Bucureşti, 2003.

Mannerheim, Baron Carl Gustaf Emil, *Jurnal de pe frontul românesc (1916-1917)*, ediţie îngrijită de Silviu Miloiu, traducere de Tatiana Drăguţan, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2011.

Manoilescu, Mihai, *Memorii*, vol. I-II, ediţie îngrijită, prefaţă note şi indice de Valeriu Dinu, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.

Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele*, vol. I-III, traducere din limba engleză de Mărgărita Miller-Verghi, ediţie îngrijită şi note de Ioana Cracă, Editura Eminescu, Bucureşti, 1991.

Mârzescu, Gheorghe, *Fapte şi impresii zilnice (1917-1918)*, ediţie îngrijită şi note de Ioan Lăcustă, Curtea Veche, Bucureşti, 2004.

Mossolov, A. A., *Misiunea mea în România (memorii)*, ediţie pregătită pentru tipar, prefaţată şi adnotată de Marin C. Stănescu, Silex, Casă de Editură şi Impresariat, Bucureşti, 1997.

Netzhammer, Raymund, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naţionale şi religioase*, vol. I-II, ediţie realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, traducere: prof. univ. dr. George Guţu, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

Popian, Constantin C., *Amintiri din viaţa militară. Jurnale de război şi din prizonierat*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Liviu Dragu Popian, prefaţă de colonel (r) Dumitru Roman, Editura Militară, Bucureşti, 2007.

Rosetti, Radu R., *Mărturisiri*, vol. I-II, Colecţia „Convorbiri Literare", Bucureşti, 1940, 1941.

Rosetti, Radu R., *Mărturisiri (1914 – 1919)*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Maria Georgescu, Editura Modelism, Bucureşti, 1997.

Rudeanu, Vasile, *Memorii din timpuri de pace şi de război. 1884-1929*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Dumitru Preda şi Vasile Alexandrescu, Cavallioti, Bucureşti, 2004.

Saint-Aulaire, conte de, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, traducere din franceză de Ileana Sturdza, introducere şi note de Mihai D. Sturdza, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002.

Severeanu, C.D., *Din amintirile mele (1853-1929)*, ediţie îngrijită, introducere, note explicative, indici şi ilustraţii alese de Constantin Rezachievici, Editura Fundaţiei Culturale Gheorghe Marin Speteanu, Bucureşti, 2008.

Stoenescu, Anibal, *Din vremea ocupaţiei*, Atelierele Grafice Socec&Co., Bucureşti, 1927.

Tăslăoanu, Octavian C., *Din vârtejul războiului*, vol. 2, *Sub flamurile naţionale. Note şi documente din istoria războiului de reîntregire a neamului. Calvarul neutralităţii. La Corpul IV armată*, ediţie îngrijită de Gelu Voican Voiculescu, Editura RAO, Bucureşti, 2001.

Tătărescu, Gheorghe, *Mărturii pentru istorie*, ediţie îngrijită de Sanda Tătărescu-Negropontes, studiu introductiv de Şerban Tanaşoca, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

Tzigara-Samurcaş, Al., *Memorii*, vol. II, *(1910-1918)*, ediţie critică de Ioan Şerb şi Florica Şerb, prefaţă de Dan Grigorescu, Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională, Bucureşti, 1999.

4. Presă

„Adevărul";
„Anuarul Armatei Române".
„Conservatorul";
„Dimineaţa";
„Monitorul oastei";
„Secolul";
„Universul";
„Voinţa naţională".

II. LUCRĂRI GENERALE

Armata Română în al Doilea Război Mondial, ediţie bilingvă, coordonatori, comandor prof. univ. dr. Jipa Rotaru, prof. Carol König, locotenent-colonel dr. Alesandru Duţu, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995

Dabija, G. A., general, *Armata română în Răsboiul Mondial (1916-1918)*, vol. I-IV, Editura I.G. Hertz, Bucureşti [f.a.].

Histoire militaire de la France. 3. *De 1871 à 1940*, sous la direction de Guy Pedrocini, Press Universitaires de France, Paris, 1992.

Istoria Românilor, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator: Acad. Dan Berindei, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.

Istoria Românilor, vol. VII, tom II, *De la Independenţă la Marea Unire (1878-1918)*, coordonator: Acad. Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.

Kiriţescu, Constantin, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

Reforma militară şi societatea în România (1878-2008). Relaţionări externe şi determinări naţionale, coordonator: dr. Petre Otu, Editura Militară, Bucureşti, 2009.

România în Războiul Mondial 1916-1919, vol. I-IV, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1934-1940.

III. LUCRĂRI SPECIALE

Albumul Armatei Române 10 mai 1902, Editura Librăriei Socec, Bucureşti, 1902.

Albumul familiei Cantacuzino cuprinzând o alegere de portrete şi documente relative la această familie scoase mai ales din arhiva şi colecţiile domnului G. Gr. Cantacuzino, Bucureşti, 1902.

Antoniu, Dan, **Cicoş**, George, **Buiu**, Ion, **Bartoc**, Alexandru, *Vlaicu*, Editura Anima, Bucureşti, 2009.

Avram, Valeriu, **Guşă**, Ana Maria, **Sandachi**, Paul, *Contribuţii româneşti în aeronautică la începutul secolului al XX-lea*, Editura Europa Nova, Bucureşti, 2000.

Bălan, Mircea, *Istoria trădării la români*, vol. I, *De la origini la Mihai Viteazul*; vol. II *De la Mihai Viteazul până astăzi*, ediţia a II-a, Editura Eurostampa, Timişoara, 2002.

Bleoancă, Dumitru, *Statutul social al militarilor Armatei Române în perioada 1878-1914*, Editura Universităţii Naţionale de Apărare, Bucureşti, 2003.

Brădişteanu, Nicolae, *„Chemarea" a răsunat în pustiu*, în „Magazin istoric", anul VI, nr. 10 (67)/ 1972.

Brăescu, George, căpitan, *Educaţiunea socială a naţiunii armate. Viitorul ofiţer: în şcoală, în armată, în societate*, Bucureşti [f.a.].

Brătianu, C.I., general, *Ce este cu „Era nouă în oştire"?*, Stabilimentul de Arte Grafice „Albert Baer", Bucureşti, 1909.

Brătianu, Constantin I., *Marele Premiu Academic „Generalul Ioan Carp şi Maria Carp" publicat de Academia Română pentru sesiunea generală din anul 1906*, Stabilimentul de Arte Grafice „Albert Baer", Bucureşti, 1905.

Cantacuzino, Ion Mihai, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, Editura Albatros, Bucureşti 1996.

Cerkez, Emil I., *Din vremuri trecute...*, cu un cuvânt înainte şi note de Andrei Pippidi, ediţia a 2-a revizuită, Editura Do Minor, Bucureşti, 2005.

Cristescu, Sorin, *Carol I şi politica României (1878-1912)*, Paideea, Bucureşti, 2007.

Diplomaţia română a apărării. Un secol şi jumătate sub zodia Minervei. Scurt istoric, Editura Medro, Bucureşti, 2007.

Gane, C., *P. P Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I-II, Editura Ziarului „Universul", Bucureşti, 1936.

Garoescu, George G., colonel, *Războaiele balcanice (1912-1913) şi campania militară din Bulgaria*, ediţia a II-a, Centrul de Instrucţie al Infanteriei, Sf. Gheorghe, 1935.

Georgescu, Maria, *Cadeţi români la Saint Cyr/Cadets roumains à Saint Cyr*, Editura Militară, Bucureşti, 2002.

Georgescu, Maria, **Midan**, Christophe, Capitaine, *Un exemple de coopération bilaterale. Les attachés militaires français en Roumanie et roumains en France (1860-1940)*, Editions Militaires, Bucarest, 2003.

Goga, Octavian *Trădătorii*, în „România", anul I, nr. 9 din 10 februarie 1917.

Grandhomme, Jean Noël, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale (1916-1918). Genèse, aspects diplomatiques, militaires et culturels avec leurs incidences. Prologements et perspectives*, Chateau de Vincennes, 1999.

Harhas [Dumitru] şi **Sturdza** [Alexandru], căpitani, comandanţi de companie în Bat. 2 Vânători „Regina Elisabeta", *Patrula de infanterie în Armata Română şi Serviciul de Patrulare*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1903.

Hârjeu, Constantin N., *Studii şi critice militare*, vol. I-II, Bucureşti, 1920-1921.

Hârjeu, C.N, colonel, *Istoria armei geniului*, Bucureşti, 1902.

Iannescu, G., colonel, *Ce a fost, ce este, ce trebuie să fie armata naţională*, în „Revista Armatei", nr. 4 din aprilie 1905.

Ioaniţiu, Alexandru, locotenent-colonel, *Războiul României (1916-1918)*, vol. I-II, Tipografia Geniului, Bucureşti [f.a.].

Ionescu, Mihail E., *Romania Orientală. 160 de ani*, Editura Militară, Bucureşti, 2010.

Iosa, Mircea, **Lungu**, Traian, *Viaţa politică în România 1899-1910*, Editura Politică, Bucureşti, 1977.

Kapri, Valeriu, baron, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza. Un episod din Războiul Mondial. 1914-1918 pe Frontul Român*, Tip. Soc. pe act. Adolf Sonnenfeld, Oradea, 1926.

Macuc, Mihai, *România, Balcanii şi Europa*, vol. I-II, Editura ANI, Bucureşti, 2007.

Maiorescu, Titu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ediţie, postfaţă şi indice de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.

Maiorescu, Titu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, ediţie îngrijită de Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1995.

Mamina, Ion, Bulei, Ion, *Guverne şi guvernanţi (1866-1916)*, Editura Silex, Bucureşti, 1994.

Mamina, Ion, *Consilii de Coroană*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997.

Marea răscoală a ţăranilor din 1907, ediţia a II-a, revăzută şi îmbunătăţită, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1987.

Neculau, Eugen D., profesor, *Pe urmele unei erori judiciare. Cazul sublocotenentului Ciulei*, în „Magazin istoric", anul VI, nr. 5 (86)/ 1972.

Opriţă, Constantin, general-locotenent, **Atanasiu**, Dumitru, general-maior (r) ing,, **Atanasiu**, Victor, colonel (r) dr., *Învăţământul militar românesc. Tradiţie şi actualitate*, Editura Militară, Bucureşti, 1986.

Otu, Petre (coordonator), **Duţu**, Alexandru, **Madgearu**, Alexandru, **Soreanu**, Mircea, *100 de mari bătălii din istoria României*, Editura Orizonturi, Bucureşti, 2009.

Otu, Petre (coordonator), **Oroian**, Teofil, **Emil**, Ion, *Personalităţi ale gândirii militare româneşti*, vol. II, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, Bucureşti, 2001.

Otu, Petre *Mareşalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda*, Editura Militară, Bucureşti, 2005.

Otu, Petre, *Mersul ideilor de reformă pe plan internaţional*, în *Reforma militară şi societatea în România de la Carol I la a doua conflagraţie mondială*, Occasional Papers, an 6, nr. 8 din 2007,

Otu, Petre, **Georgescu**, Maria, *Pregătirea ofiţerilor români în Germania şi Austro-Ungaria. Convenţia din anul 1898*, în Revista de istorie militară, nr. 3-4 din 2010, p. 100-106.

Otu, Petre, *Mareşalul Constatin Prezan. Vocaţia datoriei*, Editura Militară, Bucureşti, 2008.

Petrescu, Costin, M., *Istoricul campaniei militare din anul 1913*, Imprimeria „Jockey Club", Bucureşti, 1914

Popişteanu, Cristian, **Matei**, Dorin, *Sturdzeştii. Din cronica unei familii istorice*, Fundaţia Culturală Magazin Istoric, Bucureşti, 1995.

Radeş, Corneliu, *Bucureştii în vâltoarea Primului Război Mondial*, Editura Teora, Bucureşti, 1993.

Rădulescu-Zoner, Şerban, **Marinescu**, Beatrice, *Bucureştii în anii Primului Război Mondial. 1914-1918*, Editura Albatros, Bucureşti,1993.

Rusu, Dorina N., *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997.

Rusu, Dorina N., *Membrii Academiei Române (1866-1999). Dicţionar*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1999.

Rusu, Dorina N., *Patrimoniul Academiei Române. Donatori şi donaţii 1860-1948*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008.

Scafeş, Cornel I., **Scafeş**, Ioan I., *Cetatea Bucureşti. Fortificaţiile din jurul Capitalei (1884-1914)*, Editura ALPHA MDN, Bucureşti, 2008.

Scurtu, Ioan, *Criza dinastică din România (1925-1930)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

Sturdza, Alexandru D., colonel, **Manolescu**, Chiraculea Em., căpitan, **Mayer**, Titus Frideric, *Atacul de la Gorni-Dubnic*, Atelierele Grafice Socec& Co., Bucureşti, 1915.

Sturdza, Alexandru D., locotenent-colonel, *Arta de a ordona*, Bucureşti, 1914.

Sturdza, Alexandru, căpitan, comandantul companiei elevilor Şcoalei Militare de Infanterie şi Cavalerie, *Dare de seamă asupra manevrelor executate de Compania elevilor Şcoalei Militare de Infanterie şi Cavalerie în aprilie-mai 1904 servind şi călăuză pentru ofiţerul instructor*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1904.

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Compania elevilor Şcoalei de Infanterie şi Cavalerie. Instrucţiuni pentru manevrele din 1906*, Bucureşti, 1906.

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Conferinţă asupra călătoriei Maiestăţii Sale Regelui în Bulgaria*, Tipografia „CLEMENŢA", Bucureşti, 1903.

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Corespondenţă militară. Regulile elementare*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1906.

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Credinţa Ostăşească. Studiu de educaţiune militară*, Librăria şi Tipografia Sache Pavlovici, Craiova, 1907 (reproducere din revista „Ramuri").

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Despre falsificate şi surogate militare şi despre paradă. Studiu de psihologie militară* (Extras din revista „Viaţa Românească"), Tipografia „Dacia", Iliescu, Grosu& Comp., Iaşi, 1906.

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Instrucţia teoretică a gradelor inferioare şi a soldaţilor în Armata Română*, Editura Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1904.

Sturdza, Alexandru, căpitan, *Memoriu asupra modului cum se fac recunoaşterile speciale*, Bucureşti, 1907 (Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie. Compania elevilor).

Sturdza, Dimitrie A., *Europa, Rusia şi România. Studiu etnic şi politic*, ediţia a doua, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl", Bucureşti, 1914.

Şuier, Gheorghe (**Stănculescu**, Gheorghe, căpitanul), *Testamentul meu*, cu o precuvântare de colonel A.D. Sturdza, Atelierele grafice „Universala", Bucureşti, 1916.

Torrey, Glenn E., *When treason was a crime. The case of colonel Alexandru Sturdza of Romania*, în *The Emporia State Research Studies*, vol. XXXIX, n. 1/1992.

Uică, Nicolae, căpitan, *Istoricul Şcoalei Militare de Infanterie de la anul 1847-1911*, Tipografia George Ionescu, Bucureşti, 1911.

Vasiliu, D.I., colonel, *Studii şi documente în legătură cu fortificaţiile române în secolul al 19-lea (Experienţele de la Cotroceni)*, Tipografia Revistei Geniului, Bucureşti, 1936.

Zbuchea, Gheorghe, *România şi Războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, Bucureşti, 1999.

INDICE DE PERSOANE

A

Alevra, Nicolae, 119, 201
Alexandrescu, Vasile, 243, 365
Alexandrescu, vicontele, 193
Alekseev, Mihail Vasilievici, 211
Alexiu, Alexandru, 203
Alimăneştianu, Pia,155, 364
Amariei, Toader, 294-296
Anastasiade, Constantin, 212
Anghelescu, Alexandru, 27, 62
Anghelescu, Paul, 206
Anghelina, 293-294
Angheluş, 295
Antonescu, Ilie, 97
Antonescu, Ion, 150, 226-227
Antoniu, Dan, 81,366
Apostoleanu, familia, 221,224
Apostoleanu, Vasile, 221, 224
Ardeleanu, Eftimie, 5, 81, 363-364
Argetoianu, Constantin, 157-158, 186, 364
Aron Tiranul (Aron Vodă), 6
Arsene, 303
Arz von Straussenburg, Arthur, 142
Aslan, Enric, 184
Aslan, Mihail, 113, 201-202
Atanasescu (Athanasescu), George (Gică), 30, 36
Atanasiu, Dumitru, 52,367
Atanasiu, Victor, 52, 367
Averescu, Alexandru, 5, 14, 21-23, 38, 43, 50, 64-65, 80, 85, 87, 89-93, 98, 102-103, 106, 121-122, 130, 133-135, 137, 139-140, 148, 157, 159-162, 168,185, 201-202, 207-212, 217-219, 222, 224, 228, 232-234, 237, 239, 243-244, 246, 255, 277, 284, 300, 340, 364, 367
Averescu, Clotilda,168
Avram, Valeriu, 81,366

B

Bach, Johann Sebastian, 84
Balş, Andrei, 277
Balş, Dimitrie,11,140
Balş, Grigore, 275
Balş, Matei, 83,147, 275, 277
Balş, Petre, 277
Balş, Ştefan, 277
Balş, Zoe (născută Manu), 277
Bălşan, căpitan, 140, 150,278
Bârsan (Bursan), căpitan, 286
Bartoc, Alexandru, 81,366
Bârzotescu, Laurenţiu, 141
Basarabescu, Ioan (Ion), 59-60, 203, 221
Batâr, Nicolae, 226
Bălan, Mircea, 176
Bălăuţă, Panait, 146,176, 285, 345, 347
Beethoven, Ludwig van, 84
Beldiman, Alexandru, 20-21, 27, 29-30, 66, 102, 152, 156-157, 159
Beldiman, familia, 24
Beldiman, Vasile, 11
Berindei, Dan, 12, 365
Berindei, Ioan, 124, 223, 242, 247-248
Berthelot, Henri Mathias, 151, 210, 214, 216, 241, 244, 268, 302, 366
Bianu, Ioan, 16,18, 20, 31, 82-84, 139, 141, 144, 214, 267, 361, 363
Bianu, Alexandru, 214
Bianu, Virgil, 214
Bibescu, Gheorghe, domnitor, 52
Blendinger, Heinrich, 168, 170

Bleoancă, Dumitru, 96
Blondel, Jean-Camille, 244
Bodea, Cornelia, 82
Bodnăraş, Emil,180
Boerescu, Constantin, 24
Bogdan, Florian, 137
Boia, Lucian, 225
Bossuet, Jacques, 266
Botea, Nicolae, 209,212
Bragadiru Marinescu, Dumitru, 233
Brădişteanu, Nicolae, 366
Brăescu, George, 96
Brătianu, Constantin I.C., 83
Brătianu, Constantin, general, 93,118-122
Brătianu, Eliza (Elise), 186, 215, 233
Brătianu, familie, 58, 94, 114, 241, 363
Brătianu, Gheorghe I., 6, 275
Brătianu, Ion C., 364
Brătianu, Ion I.C. (Ionel), 13-14, 65, 80, 82-83, 85, 94, 98, 104-105, 107, 110, 113, 143, 158, 160,162, 185-186,198, 215-216, 232, 235, 240, 243-244, 260, 263-264, 267, 318
Brătianu, Vintilă, 160, 244
Brialmont, Henri Alexis, 19,78, 80,204
Brilaca, Johan, 343
Bronsart von Schellendorf, Walter Franz Georg, 236
Brote, Eugen, 82, 225
Brun, Jean, 69, 73-74
Buber, Martin, 200, 228
Bucică, Petre, 124, 223, 228, 247
Budişteanu, Constantin, 21
Buhman, Eugeniu Arthur, 256, 364
Buiu, Ion, 81, 366
Bujor, Mihail Gh., 65
Bulei, Ion, 13, 367
Burghele, Gheorghe, 208, 210
Bussche Haddenhausen, Hilmar von dem, 152,186
Butter, dr., 190
Buttescu, Mihail, 9, 30, 35-39, 106-108, 111-114, 151
Buzincu, Emil I., 195

C
Caesar, 177, 261
Candiano-Popescu, Alexandru, 37, 364
Cantacuzino, Alexandrina Gr.,154,184
Cantacuzino, Constance (Constanţa),176, 236
Cantacuzino, Constantin, 15,
Cantacuzino, familie, 15,366
Cantacuzino, Gheorghe Grigore, 15, 32, 61, 366
Cantacuzino, Grigore, 184
Cantacuzino, Ioan Mihai, 15, 366
Cantacuzino, Ioan, 15, 31, 62, 147
Cantacuzino, Ion G., 89
Cantacuzino, Ion, dr.,31, 62, 147
Cantacuzino, Ion, moşier, 183
Cantacuzino, Maria, 15
Cantacuzino, N., 62
Cantacuzino, Nicu, 31
Cantacuzino, Sabina, 58,155,157-159,364
Cantacuzino, Sevastia, vezi Carp, Sevastia,
Cantacuzino, Zoe, vezi Sturdza, Zoe,
Cantacuzino-Grănicerul, Gheorghe I. (Zizi), 37, 61-63, 89-91, 95-96, 99, 150, 244, 363
Cantacuzino-Paşcanu, Alexandru,154
Cantacuzino-Paşcanu, Constantin, 184
Caraçaş, Gheorghe, 229
Caracaş, Petre, 128,140, 229
Carada, Eugeniu, 13,105
Carol al II-lea, rege al României, 14,107, 162, 172, 174, 205, 275, 363,
Carol I, rege al României, 12-13, 15, 18, 21-23, 29, 32, 34-35, 40-41, 43, 47-48, 59-61, 63, 65, 82, 84, 94, 100, 103,107, 112,116, 121, 162, 205-206, 214, 236, 363, 366-367
Carol, împărat, 145, 153
Carol, principe al României, 107, 153, 162, 205-206, 272-273
Carp, Elisabeta P., vezi Sturdza, Elisabeta,
Carp, familie, 221
Carp, familia generalului,116
Carp, Grigore P., 24,157
Carp, Ioan, general, 115, 118, 366
Carp, Ion (Hans) P., 24, 32, 157
Carp, Maria, 115,118

Carp, Maria-Ioana (Marie-Jeanne), 201, 221-222
Carp, Nicu P., 24
Carp, Petre P., 15,17, 24, 32-33, 92-93, 111, 143, 156-157, 169, 175, 180,183-186, 201, 203, 221, 236, 253, 301
Carp, Olga, 222
Carp, Petre P., căpitan, 24, 201, 221-222, 301
Carp, Sevastia, 24,183, 201
Catană, Octav V., 286
Catană, căpitan, 278
Cawell (Cavel), Edith Louisa, 277
Cătuneanu, Ion, 89-92, 95-104
Cerchez, Emil I., 97, 366
Cezărescu, 272-273
Chew, 166
Christescu, Constantin, 129, 149-150, 160, 201, 209-211, 243, 258-262, 269, 275
Cicoș, George, 81,366
Ciulei, Constantin,136-138, 358, 367
Ciulei, Ecaterina, 138
Claudian, 129, 239
Clemenceau, Georges, 232
Coandă, Constantin, 36, 41, 47, 50
Coandă, George G., 93
Cocărescu, Dumitru, 52
Cohn, dr., 187
Conachi-Vogoride, Cocuța, 225
Condemin, dr., 98
Condiescu, Constantin, 52
Constantinescu, colonel, 30
Constantinescu, N., 225
Constantinescu, Radu, 140
Constantinof, 303
Conta, Chiriac, 37
Conta, Vasile, 37
Corbu, Constantin, 37, 365
Cornea, Nicolae, 285, 300-304, 322, 329, 334, 336-349, 360
Costescu, Constantin, colonel 52, 202-203
Costin, Nicolae, 49
Cotta, Caius Aurelius, 257
Cotta, Maximus, 257
Cracă, Ioana, 147, 364
Crăiniceanu, Constantin, 78,138-139, 144-145,147,149, 244, 279, 281-282, 284-301, 303-324
Crăiniceanu, Grigore, 80,107,139, 202-203, 207, 210, 212-213, 216-217, 282
Cristescu, Sorin, 94,100, 363
Croicu, Marieta,16, 18, 20, 83
Croicu, Petre, 16, 18, 20, 83
Culcer, Ioan, 192, 212-213
Culoglu, Em., 160
Cuțarida, Ion, 37
Cuza, Alexandru Ioan, 11-12
Czernin, Ottokar von, 140-141,145,186

D

Dabija, G.A., 127, 129, 133-134, 193, 213, 365
Dalm, ofițer german, 20
Darvari, Alexandru, 30, 159
Darvari, Mihail, 27, 30
Dascălu, Pavel, 184
Dekker, Eduard Douves (Multatuli), 253
Demetrescu, 245
Demetriade (Dimitriade, Demetriad), Scarlat, 187,192
Dervescu, Petre, 53
Descartes, René, 257
Desprès, Maurice Ambroise, 210
Dimitropol, Basil, 159-161
Dincă, Marin, 346
Dragalina, Alexandru, 188, 364
Dragalina, Ioan, 187-188, 192, 231, 242
Dragomirov, Mihail Ivanovici, 248-249
Dragu, Constantin, 65, 273
Dragu, Liviu, 153, 364
Drăghici, Lucian, 46
Drăgotescu, Dumitru, 52-53
Drăguțan, Tatiana, 132, 364
Drăguțescu, Ion, 96
Dreyfus, „afacere", 66
Duca, Ion Gheorghe, 5, 82,112, 136, 138-139, 141, 215, 364
Duduia, vezi Sturdza, Elisabeta,
Dumitrescu, A.I., 53
Dumitrescu, sublocotenent, 53

Dumitrescu, Teodor, 295
Dumitrescu, Toma, 157-158
Dupont, Marcel, 200
Duțu, Alesandru, 179, 365, 367

E

Eben, maior german, 19
Economo (Economu, Economos), 243, 248, 258-259, 268-269
Economu, Gheorghe, 243, 267, 270
Economu, Virgil, 111, 201, 212, 243
Elisabeta, regina României, 44, 47-50, 52, 249, 367
Eliseu, Gheorghe, 304
Eliseu, Niculae, 304
Emil, Ion, 118, 367
Eremia, Gheorghe (George), 20-22, 26, 30, 58-60
Esche, ofițer german, 235
Eugeniu de Savoia, 171
Eustație, 320

F

Falkenhayn, Erich von, 131, 142, 207, 233, 236, 265-266
Fălcoianu, Ștefan, 96
Ferdinand de Saxa Coburg, 48
Ferdinand I, rege al României, 14, 110, 112, 116, 125-126, 131, 137-139, 147, 150, 153, 158, 162, 184, 186, 198, 205, 213, 278, 363
Ferdinand, principe moștenitor, 37, 48, 58, 61, 70, 90, 95, 107-108, 205, 267
Ferekide, Pick (Mihail Scarlat), 203
Fichte, Johann Gottlieb, 32
Filipescu, Nicolae, 84, 106, 184
Filitti, Georgeta, 113, 364
Filitti, I.C., 113,154-156, 178, 364
Firey [?], 330
Florescu, Anicuța, 157
Florescu, Nicolae, 194
Foch, Ferdinand, 74
Forest Divonne, Claire Mavrocordat de la, 225
Forest Divonne, Joseph-Albert de, 225
Franchet d'Esperay, Louis Felix Marie, 232
Franz, Josef, 189
Frederic cel Mare, 20
Friedrich Wilhelm de Hohenzollern, 153
Friedrich-Eitel de Hohenzollern, 153, 256
Fucks, ofițer german, 235

G

Gagiu, Vasile, 37,
Gane, C.,169
Gârboviceanu, P., 83
Gârlișteanu, I., 281, 283, 295, 307, 321, 327, 329, 338, 346
Garoescu, George G., 107
Gavrileteanu, 308-310, 333, 335
Gărdescu, Ioan, 50, 63-64, 191, 193
Gentner, von, 141
Georgescu, 129
Georgescu, caporal, 197
Georgescu, Cristodulo, 247
Georgescu, George P., 98
Georgescu, Gheorghe, 270
Georgescu, Maria, 27, 63-64, 126, 147, 174, 184, 210, 216, 267, 364, 367
Georgescu, R., 178
Georgescu, Ștefan, dr., 187,189
Gerding, maior german, 19
Gerok, Friedrich von, general german, 131-132,141-145
Gheorghe, Radu, 183
Gheorghian, Iosif, 263
Gheorghiu, Constantin, 81
Gheorghiu, Teodor, 62, 107
Gherman, Ulise,187, 192-193
Ghica, Emil, 29
Ghica, Ion, 11
Ghica, locotenent, 242
Ghica, Maria, 253
Gigurtu, Petre, 98, 267
Giurescu, Constantin C., 6, 12,
Goebbels, Josef, 168, 171
Goethe, Johann Wolfgang von, 32, 171, 284
Goga, Octavian, 177
Goldiș, Vasile, 82
Göring, Hermann, 172
Gorski, Alexandru, 27, 30, 34, 130, 132, 120, 250, 260-261, 321,

Gramont, Alexandru D., 145
Grandhomme, Jean-Noël, 151
Grigorescu, Dan, 267, 365
Grigorescu, Eremia, 128-131, 133-134, 140, 148-149, 176, 209, 227, 239, 248, 250, 258-259, 262, 268-269, 317,
Gurko, Vasili Iosifovici, 211
Guşă, Ana Maria, 81, 366
Guţu, George, 15, 364
Gynt, Peer, 254

H
Haendel, Georg Friedrich, 84
Hahn, Kurt, 163-164, 166-167, 169, 170
Hahnke, von, maior german, 256
Hammerstein-Gesmold, Hans Freiherr von, 216
Harhas, Dumitru, 49
Hârjeu, Constantin, 51,107
Hasse, von, 146
Heintze, von, colonel german, 24
Herescu, Ioan, 208-210, 212
Heyck, Ed., 171
Hindenburg, Paul von, 141, 145, 266
Hitler, Adolf, 171-173
Hofman, Adam, 266
Hohenzollern, Wilhelm de, 153
Honenzollern, dinastie (familie), 16, 273
Hordilă, 303, 305-306, 308-309, 335
Horoc, Gustave, 232
Hotnog, Dumitru, 318
Huet, Pierre-Daniel, 266

I
Iancovescu, Constantin, 258, 265
Iannescu, G., 118, 367
Ibsen, Henrik, 254
Iliescu, Andrei, 98
Iliescu, Aurel, 110
Iliescu, Constantin, 56
Iliescu, Dumitru, 97,109-110,124-125, 131, 198, 209, 211,216-217, 224, 232-233, 243-244, 259-260, 277, 363
Ioan Vodă cel Cumplit, 6
Ioaniţiu, Alexandru, 131, 133, 367
Ionescu, administrator, 225
Ionescu, Mihail E., 16, 367
Ionescu, Take, 82,160,184, 232-243
Iorga, Nicolae, 6, 15, 46, 82-83, 99-100, 107, 160, 349
Iosa, Mircea, 105, 367
Istrate, Ion, locotenent, 298
Istrati, Ion, 227, 239
Ito, 83
Ivanovici, Anton, 53

J
Jinga, Petre, 239, 259, 272-273
Jitianu, Gheorghe, 27
Joffre, Joseph, 232
Josef, arhiduce, 131, 141, 145

K
Kalinderu, Ioan, 62, 83
Kapri, Vasile, 5, 140-141, 143-145, 367
Kerenski, Alexandr Fiodorovici, 211
Kiriţescu, Constantin, 5,136,145, 365
Knichtel, 233
Kohlici, 270
Kolsakoff, 270
König, Carol,179, 365
Kosch, Robert, general german, 131, 258-259, 265
Kostake, Lupu, 159
Krafft, Konrad von Dellmensingen , 131, 259
Kraft, funcţionar public german, 168
Krenski, Meintze von, 31
Kruger, Stephanus Johannes Paulus, 31
Kühne, Victor, general german, 131, 259

L
Lahovari, Iacob, 32-33
Lahovari (Soutzo-Şuţu), Zoe, 221
Lambru, Dimitrie, 210, 265
Lăzărescu, Constantin, 30
Leopold I, regele Belgiei, 77
Letellier, locotenent-colonel francez, 268
Liu, Nicolae, 46

Livezeanu, Andrei, 154
Livezeanu, V.,179
Loyola, Ignacio, 61
Luchian, locotenent, 262,266
Ludendorff, Erich, 141, 145, 152
Ludovic al XIV-lea, 266
Lungu, Traian, 105, 367
Lupaş, Ioan, 82
Lupescu, Alexandru, 96

M
Macedoneanu, Nicolae, 187
Machiavel (Machiavelli, Niccolo), 5, 61, 107, 192, 364, 367
Mackensen, August von, 158, 258, 265, 301, 305
Macuc, Mihai, 107, 367
Maican, Dumitru, 120
Maiorescu, Titu, 13,105, 107, 152, 184-185, 367
Mamina, Ion, 13, 184, 367
Maniu, Iuliu, 82,159
Mannerheim, Carl Gustaf Emil, 132-134, 151, 364
Manoilescu, Mihail, 162, 362
Manu, Gheorghe (George), 61, 63, 105, 163
Manu (Balş), Zoe, 277
Marcu, 163
Maria de Flandra, 94, 100
Maria, principesă a României, 22, 77
Maria, regină a României, 139, 147, 186, 192, 205, 243, 364
Marinescu, Alexandru, 52
Marinescu, Beatrice, 156, 367
Marinescu, D., 178
Masaud (Mazaud), 302, 327, 342
Matei Basarab, 306
Matei, Dorin, 111, 367
Maurel, Bénédict Augustin, 330
Mavrocordat, Leon,189, 206-207
Mavrocordat, Vladimir Edgar, 225
Mavros, Alexandra, 11
Mavros, Maria, 15
Maximilian von Baden, 163
Mayer, Titus, 110, 368
Mazar Paşa, 12
Mărculescu, Constantin, 136-137
Mârzescu, Gheorghe, 150, 364
Midan, Christophe, 63-64, 174, 210, 366
Mihai Viteazul (Mihai Bravu), 48, 176, 185, 211, 214-215, 244, 310, 349, 366
Mihai, voievod de Alba Iulia, 162
Mihăileanu, Ştefan, 48
Mille, Constantin, 57
Miller-Verghi, Mărgărita,147, 364
Minescu, 271
Mirabeau, Honoré Gabriel, conte de, 254-255
Mircea cel Bătrân (cel Mare), 6, 52
Mircea, principe, 256
Mitilineu, Ion M., 157
Mitru, Constantin, 52-53
Mittelstrass, dr., 166, 168
Moceanu, Gheorghe, 53
Moltke, Helmuth Johannes Ludwig von, 34
Moltke, Helmuth Karl Bernhard von, 34, 49, 251
Monet, Claude, 249
„Monroe", doctrină, 26
Morel, medic, 330, 344
Morgen, Kurt von, general german, 131
Moroianu, George,82, 363
Moruzzi, Gheorghe, 95
Moscuna, Eugeniu, 58-59
Mossolov, A.A., 138, 364
Moşoiu, Traian, 234
Mozart, Wolfgang Amadeus, 84
Mugur, 220
Mum, vezi Carp, Sevastia,
Mustaţă, Dumitru, 267-268

N
Nando, vezi Ferdinand I, principe moştenitor şi rege al României,
Napoleon, 251, 288
Naum, Teodor, 257
Năstase, Marin, 140-141, 147, 184, 284, 286-287
Neagoe Basarab, 124
Neagu, C., 178

Negre, A., 62
Negroponte, doamna, 248, 250, 258-259, 269
Negroponte, Elena, 248, 289
Negroponte, familia, 243
Negroponte, N.I., 220, 248
Negroponte, Ulise, 220, 248
Negulescu, 276
Neicu, Petre, 37
Nemţeanu, Grigore,187
Netzhammner, Nikolaus, 15, 104, 364
Netzhammer, Raymund, 15, 104, 157, 161
Nicolae al II-lea, 211, 243
Nicolae, principe al României, 153
Nicolau, Eugen D.,136, 138
Niculescu, Aurel, 287-288, 290, 293-295, 302, 305, 308, 324, 328, 346
Niculescu, George, 65
Nigmann, ofiţer german, 235

O

Olănescu, Constantin, 184
Olănescu, Grigore, 233
Olteanu, Camil, 196
Olteanu, Marcel, 196
Onciul, Dimitrie, 6
Oprescu, Constantin, 30, 36
Opriţă, Constantin, 52, 367
Oroian, Teofil, 118, 367
Oşca, Alexandru, 81, 363
Otu, Petre, 14, 21, 27, 76, 85, 109, 118, 131, 138, 150, 201, 209, 239, 365, 367
Ovidiu (Publius Ovidius Naso), 257

P

Paciurea, Hortense, născută Suditu, 217
Paianu, C., 95-96
Panaitescu, Scarlat, 53
Pandea, Adrian, 4-5, 9, 151, 364
Pangrati, 348
Parfeni, V., 107
Pascal, Traian, 27
Pauker, Ana, 179
Pavlov, Ioan, A., 303-304
Pătraşcu, Ion, 92, 135-136, 224, 239, 247-248, 252-253
Păunescu, Petre, 56-57, 110
Pedrocini, Guy, 66, 365
Pétain, Philippe, 235
Petala, Constantin, 213
Petala, Nicolae, 52, 96-97, 203, 210
Petrescu, Costin M.,107, 367
Petrescu, Emil, 38, 47-48
Petrescu, Richard, 38
Petrescu, Teodor, 53
Petrescu-Comnen, N.,172
Philip, duce de Edinburgh, principe consort, 166
Picquart, Georges, 66
Piedemonte, 308-310
Pipard, H., 62
Piperescu, 129
Pippidi, Andrei, 97, 366
Pirici, Teodor, 294, 303-306, 308-310, 324, 327-328, 333, 335, 344
Pisoski, Alecu, 156
Platon, filosof grec, 163,
Platon, Gheorghe, 365
Ploştinaru, Toma, 183
Plutarh, 177, 273
Poenaru, C., 18
Polihroniade, Gheorghe, 136, 141, 286
Polverejan, Şerban, 82, 363
Popescu, colonel, 207
Popescu, Ilie, 263
Popescu, Nicolae, 97
Popian, Constantin C.,153-154, 364
Popian, Liviu Dragu, 153-154, 364
Popişteanu, Cristian, 11, 367
Popovici, Aurel, 152
Popovici, I., 34, 207
Potârcă, Iacob, dr., 98, 187, 190
Preda, Dumitru, 81, 151, 243, 363-365
Pretorian, Eracle, 53
Prezan, Constantin, 127, 130-131, 134, 137-138, 149-150, 209, 212-213, 216, 218-219, 226-227, 239-240, 246-247, 249, 253, 258, 265, 277, 282, 367
Procopiescu, Dumitru, 37
Procopovici, Alexandru, 50, 52-53
Praporgescu, David, 221-222

Q
Quaster, familia

R
Rablais, François, 32, 198, 200, 215, 262, 274
Radian (Radianu), Radu, 213
Ragoza, Alexandr Iosipovici, 150, 209
Rainer, doamna, 217
Rainer, Francisc Iosif, dr., 217
Rakovski, Cristian, 65
Râmniceanu, Teodor, 206
Randa, 142-143
Raşcu, Ioan, 225,
Rădulescu-Zoner, Şerban, 156, 367
Răşcanu, Ioan, 125, 159-160
Reinhart, Werner, dr., 97, 365
Rezachievici, Constantin, 97, 365
Richter, ofiţer german, 20
Rizescu, Ştefan, 38
Roman, Dumitru, 153-154, 364
Romanescu, Emil, 37-38, 47-48, 50
Rosenberg, Alfred, 171
Rosetti, Alexandru, 222
Rosetti, Horia, 62
Rosetti, Radu R., general, 6, 16-17, 40, 46, 85, 126, 141, 144, 176, 184, 215-216, 270, 361, 363-364
Rosetti, Radu, scriitor, 174, 215, 225
Rosetti, Teodor,184
Rotaru, Jipa, 179, 365
Rovinaru, Nicolae, 300
Rudeanu, Vasile, 243, 365
Ruiz de Rohas, general, 131, 141, 177
Rujinski, Nicolae, 213, 311, 326, 335-337
Ruspoli, Ecaterina, 225
Russu-Şirianu, Ioan, 82
Rusu, Dorina N., 83, 115, 118-119, 368

S
Sadoveanu, Alexandru, 184
Saegiu, Aurel, 53
Saint-Aulaire, Charles-August-Felix, conte de, 244, 365
Sand, George (Aurore Dupin Dudevant), 241
Sandachi, Paul, 81, 366
Sarrail, Maurice Paul Emmanuel, 232
Sasu, Ion, 290, 294-295, 346
Săulescu, Gheorghe, 311, 315, 318, 320-322, 327, 329, 335, 347-348
Săveanu, Nicuşor, 233
Scafeş, Cornel I., 19, 51, 204, 368
Scafeş, Ioan I., 19, 51, 204, 368
Schuman, Maximilian. 204
Scărişoreanu, Constantin, 133, 213, 265
Scărişoreanu, Romulus, 310, 335, 344
Schmettow, Eberhard von, general german, 131
Schopenhauer, Arthur, 235
Schroder, ofiţer german, 20
Scotus Viator, vezi Seton-Watson, Robert William,
Scurtu, Ioan, 162, 368
Seeckt, Hans von, 145, 152
Seton-Watson, Robert William, 82, 363
Severeanu, C.D., 97, 363
Sichitiu, Ioan, 30
Simion, Elisabeta, 58, 364
Sinescu, Nicolae, 52
Slavici, Ioan, 82
Slăniceanu, Ştefan, 233
Socec, Alexandru, 16, 135, 177, 265
Sommer, general german, 19
Soreanu, Mircea, 367
Soutzo (Suţu), Dimitrie, 221
Soutzo (Suţu), Marie-Jeanne, vezi Carp, Maria-Ioana (Marie-Jeanne),
Soutzo (Suţu), Zoe, vezi Lahovari, Zoe
Speteanu, Gheorghe Marin, 97, 365
Staabs,131
Stahl, Henri, 8, 281, 283, 289, 297-298, 348-349
Stambulescu, Gheorghe (George), 27, 30, 34, 53
Stanca, Sebastian, dr., 119
Stănculeanu, Gheorghe, 230
Stănculescu, Gheorghe, 368
Stănescu, Ion, 53
Stănescu, Manuel, 46
Stănescu, Marin C.,138, 364
Stead, Alfred, 82-83

Steed, Henry Wickam, 82
Steinhardt, Nicolae, 177
Stere, Constantin,152-153
Stoe, Ştefan, 230
Stoenescu, Anibal, 154, 365
Stoian, Grigore, 285, 298, 303
Stoika, Ştefan, 99
Strat, G.,159
Stratilescu, Dumitru, 202-203, 265
Stravolca, Valeriu, 296-299, 320, 322-324, 339, 341
Sturdza, Alexandru (Sandu) A., 7, 84, 159, 162-163, 165-166, 186-174, 183
Sturdza, Alexandru D., *passim*
Sturdza, Alexandru, 11
Sturdza, Constantin A., 11
Sturdza, Dimitrie, A., 5, 11-53, 55, 57, 59-64, 82-84, 89-95, 102, 104-105, 113, 118, 175, 253, 368
Sturdza, Dimitrie A., 183
Sturdza, Ecaterina A. , 11
Sturdza, Elena A., 11
Sturdza, Elisabeta (Elsa, Duduia, Dud), 24, 31-32, 51, 84, 164-172, 183, 201, 267
Sturdza, George A.,11
Sturdza, Ileana, 244
Sturdza, Ioan A.,11,183
Sturdza, Ioniţă Sandu, domnitor, 11
Sturdza, Matei A., 11
Sturdza, Matei, 225
Sturdza, Mihai D., 224, 365
Sturdza, Mihail Dim., 228
Sturdza, Mihail, domnitor, 11
Sturdza, Nina, 7, 171-172, 174
Sturdza, Zoe A.,11
Sturdza, Zoe, 11,15,110, 124, 128, 183, 267
Sturdza-Miclăuşeni, Gheorghe (Iorgu) A.,
Sturdza-Miclăuşeni, Ruxandra,11, 275
Sutzu, Dumitru, 84-85

Ş

Şerbănescu, Cristea, 299-300, 322, 344
Ştefan cel Mare, 229, 250-251
Ştirbey, Barbu, 143, 186
Şuţu, Alexandru, 11
Şuţu, Mihail, 15

T

Tanaşoca, Şerban, 14, 365
Tanoviceanu, I., 331
Tatarinov, A., 210
Tănăsescu, Constantin, 222
Tăslăoanu, Octavian, 143, 147-148, 365
Tătărescu, Gheorghe, 14, 365
Tătărescu-Negroponte, Sanda, 14, 365
Tătărescu, Ştefan, 14
Teişanu, colonel, 101
Teişanu, fraţii, 189
Teodorescu, maior, 90
Teodorescu, Barbu, dr., 224, 249
Tinca, Marin, 294-295
Titulescu, Nicolae, 169
Todicescu Mihail,30, 36-37, 39, 50, 53
Tolstoi, Lev, 248
Torrey, Glenn E., 6, 82, 148, 152, 158-159, 161-162, 170, 174, 368
Traian, împărat roman, 12
Turner, William, 249
Tzigara-Samurcaş, Alexandru, 155, 267, 365

Ţ

Ţenescu, Constantin, sublocotenent, 222
Ţenescu, Constantin, locotenent,22
Ţenescu, Florea, 222
Ţenescu, Mihail, 222
Ţiţirigă, locotenent, 30

U

Uică, Nicolae, 53, 55, 65, 368

V

Vaida-Voievod, Alexandru, 82
Vântu, Nina, vezi Sturdza, Nina.
Vârtejeanu, Eugeniu, 205-207
Vartic, Gheorghe, 9
Vasilescu, Anton Gh., 30, 230, 235, 249-251, 257
Vasilescu, August, 98

Vasilescu, Grigore, 140, 150, 223, 251, 260, 286
Vasilescu, Ioan, 124
Vasilescu, Ion D., 18,
Vasilescu, Paraschiv, 227, 239
Vasiliu, D.I., 51
Vasiliu Năsturel, 37
Vasiliu-Năsturel, Ioan, general, 37, 47, 91, 101, 105
Văitoianu, Arthur, 275
Vălleanu (Văleanu), Gheorghe, 208, 210, 212-213, 245
Vercescu, 98
Veresciaghin, Vasile Vasilievici, 251
Verzea, Victor, 178
Victor Emanuel al II-lea, 248
Vinogradsky, 270
Vladimirescu, Tudor, 179, 271, 286, 310, 333, 337, 344
Vlaicu, Aurel, 81-82, 366
Vlădoianu, 245
Voican Voiculescu, Gelu, 144, 365
Voltaire (François Marie Arouet), 15,
Vrânceanu, 293,-294, 305, 309
Vremerea, 293
Vuia, Traian, 81-82

W
Wachmann, Constantin, 7, 140-141, 146, 149, 151, 153, 155, 281-282, 284, 286-290, 293-295, 300, 302, 304-308, 310, 312, 326, 332, 342-343, 345, 349
Wachmann, Eduard, 140
Wachmann, Ioan Andrei, 140
Weygand, Maxime, 232
Wilhelm al II-lea, 18, 20, 28, 35, 153, 228, 231, 256

Z
Zach, Krista, 15, 364
Zadik, Eufrosina, 226
Zadik, Grigore, 226
Zadik, Iacob, 226-227, 239, 241
Zaharia, Ioan, 189, 193
Zaharov, Vladimir Vladimirovici, 131, 202
Zaioncikovski, A.M., 202
Zăhăreanu, Alexandru, 58-61
Zbuchea, Gheorghe, 107, 368
Zelea Codreanu, Corneliu, 172
Zimmerman, von, locotenent-colonel german, 19, 22
Zottu, Vasile, 52-53, 84, 198

Regele Ferdinand

Ion I. C. Brătianu

Generalul Dumitru Iliescu

Petre P. Carp

Alexandru Marghiloman

Generalul Constantin Christescu

Generalul Grigore Crăiniceanu

Generalul Constantin Prezan

Generalul Alexandru Averescu

Generalul Eremia Grigorescu

Generalul Constantin Coandă

Părinții: Dimitrie A. Sturdza și Zoe (născută Cantacuzino)

Alexandru D. Sturdza, elev (stânga) și la vârsta de 30 de ani (dreapta)

ntâlnirea dintre Sturdza
și Crăiniceanu

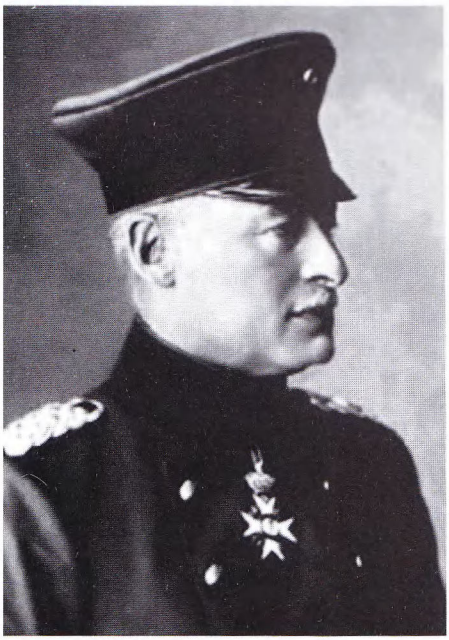

Generalul Friedrich von Gerok

Generalul
Carl Gustaf Emil Mannerheim

Alexandru D. Sturdza, generalul Gentner, comandantul Diviziei 218 infanterie germane, și Constantin Wachmann

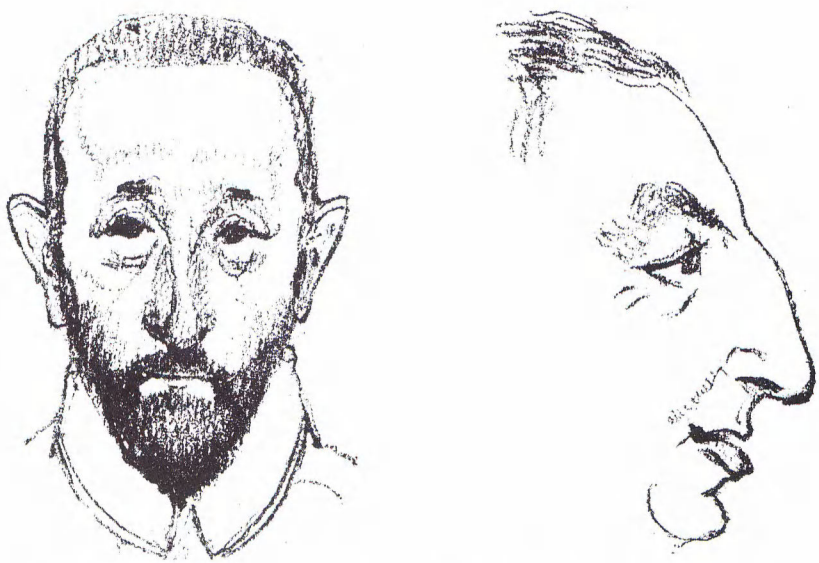

Desene reprezentându-i pe Alexandru D. Sturdza și Constantin Wachmann

Alexandru D. Sturdza, după război

Kurt Hahn, fondatorul
Școlii de la Salem

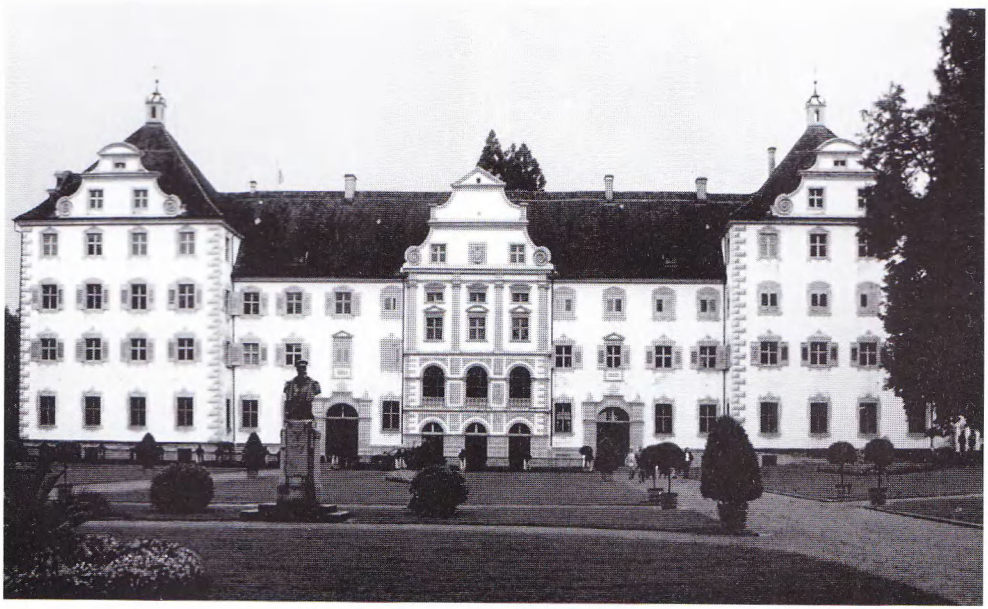

Castelul din Salem

Alexandru D. Sturdza la Salem, în două ipostaze

CUPRINS

Argument 5

Alexandru D. Sturdza. Cariera militară, activitatea publică 11
Familia 11
Studiile militare în Germania 16
Comandant de companie în Batalionul 2 vânători şi „ministru de război" 35
Comandant şi instructor la Şcoala Militară de Infanterie şi Cavalerie 52
Ataşat militar la Paris şi Bruxelles 63
„Cazul Sturdza" şi conotaţiile sale 86
Comandant al Batalionului 6 vânători. Campania de la sudul Dunării (1913) 106
Comandant al Şcolii Militare de Ofiţeri de Infanterie 109
Teoretician militar 114
Comandant al Brigăzii 7 mixte 122
De la „salvator al patriei", la dezertor 138
Reacţii şi măsuri ale părţii române 146
Planuri, speranţe 152
Un „mort" printre vii. Suferinţele şi speranţele exilului 159

Jurnalul de război al colonelului Alexandru D. Sturdza. 14/27august - 4/17 decembrie 1916 183

Stenograma procesului de trădare intentat colonelului Alexandru D. Sturdza, locotenent-colonelului Constantin Crăiniceanu şi locotenentului Constantin Wachmann (24 februarie/9 martie – 26 februarie/11 martie 1917) 279

Declaraţia lui Alexandru D. Sturdza – 1920 351

Bibliografie 363

Indice de persoane .....

„Cazul Sturdza" a rămas în penumbră, lipsind lucrările speciale care să analizeze întreaga sa complexitate, precum și profilul „eroului" acestui incident nefericit din Războiul de Întregire Națională. Singurul studiu de valoare aparține unui eminent cercetător american, Glenn E. Torrey, specialist reputat în problemele românești din anii Primului Război Mondial.

Revenim asupra acestui subiect, pe care îl considerăm în continuare delicat și complex, printr-o prezentare și o analiză istorică mai amplă a omului și militarului Alexandru D. Sturdza, pe baza unor surse inedite, coroborate cu informații deja cunoscute. Totodată, punem în circuitul istoriografic documente deosebit de importante pentru analiza personalității acestuia, care văd pentru prima dată lumina tiparului: *Jurnalul* colonelului Alexandru D. Sturdza din campania anului 1916, cercetat de Glenn E. Torrey în studiul său, dar nepublicat; *Stenograma procesului intentat colonelului Sturdza pentru trădare*, în care au mai fost implicați locotenent-colonelul Constantin Crăiniceanu și locotenentul Constantin Wachmann, precum și *Declarația* lui Alexandru D. Sturdza din 1920, în care revenea asupra actului său din ianuarie 1917 pentru a-l explica conaționalilor săi.

ISBN 978-973-32-0880-8

9 789733 208808

www.edituramilitara.ro